Simon Sebag Montefiore

Historia

TÎNĂRUL STALIN

Simon Sebag Montefiore este autorul bestsellerului
Stalin. Curtea tarului roșu

POLIROM

Simon Sebag Montefiore

TÎNĂRUL STALIN

Traducere de Justina Bandol

POLIROM
2015

Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*
Copyright © Simon Sebag Montefiore, 2007
All rights reserved.
© 2015 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-5502-1
ISBN PDF: 978-973-46-5503-8
ISBN print: 978-973-46-5317-1

Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: Iosif Vissarionovici Stalin, 1902

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. Conţinutul volumului nu reprezintă obligatoriu poziţia oficială a IICCMER.

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Str. Alecu Russo, nr. 13-19, et. V, ap. 11, sector 2, Bucureşti, România
Tel. +40213167565; +40213167557
Fax +40213167552
www.iiccmer.ro
E-mail: office@iiccmer.ro

SIMON SEBAG MONTEFIORE (n. 1965) este profesor de istorie la Cambridge University şi membru al Royal Society of Literature. Cărţile sale au fost traduse în peste 35 de limbi, devenind bestselleruri internaţionale. Dintre volumele publicate menţionăm: *Catherine the Great & Potemkin* (2004); *Sashenka* (2008); *Jerusalem: The Biography* (2011). La Editura Polirom a mai apărut *Stalin. Curtea ţarului roşu* (2014; desemnată Cartea de istorie a anului 2003 în cadrul British Book Awards).

Dragului meu fiu Sasha

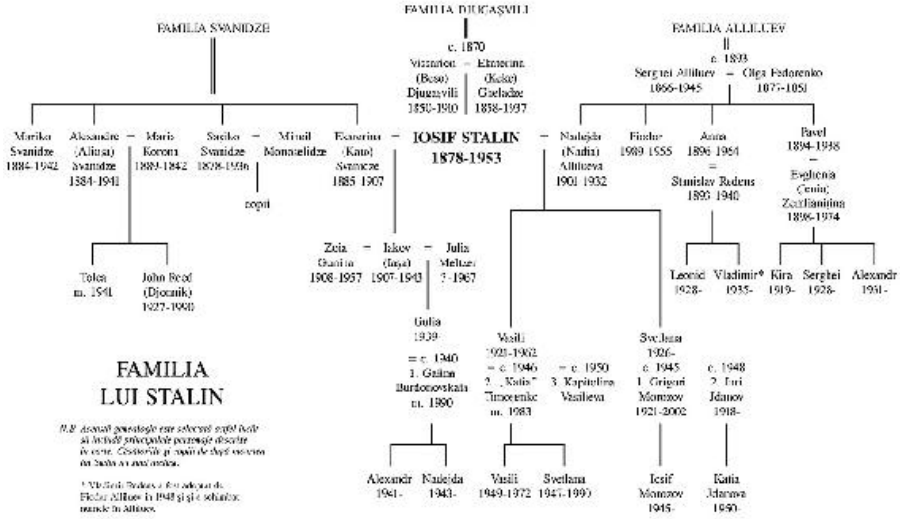

FAMILIA LUI STALIN

N.B. Această genealogie este selectivă după bunul său înțeles și include numai persoanele descrise în carte. Cifrele și anii de după nume sînt cei ai naşterii şi morții.

* Vladimir Redens a fost arestat de Ehrler Allilueva în 1948 și și-a schimbat numele în Alliluev.

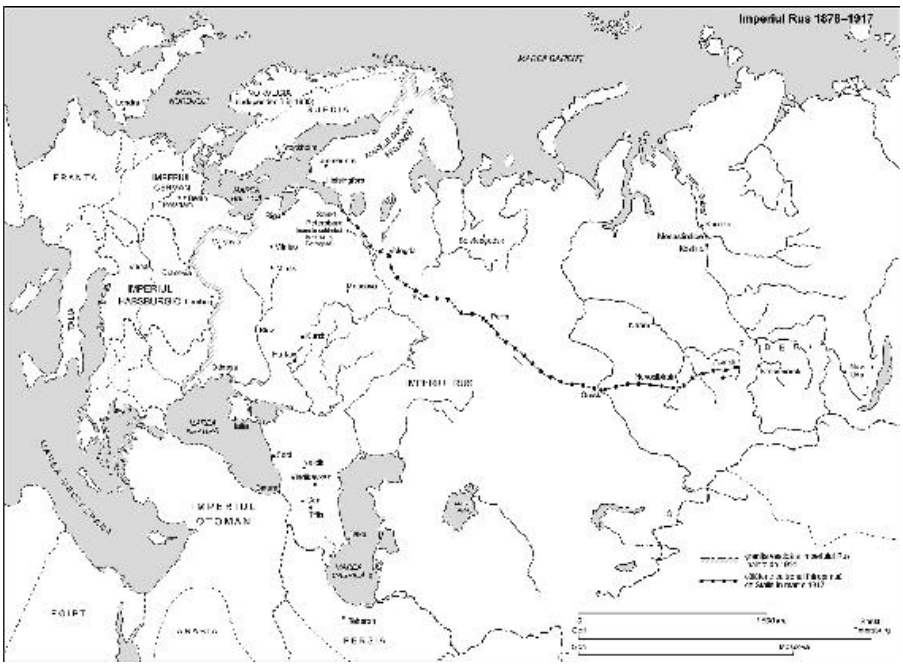

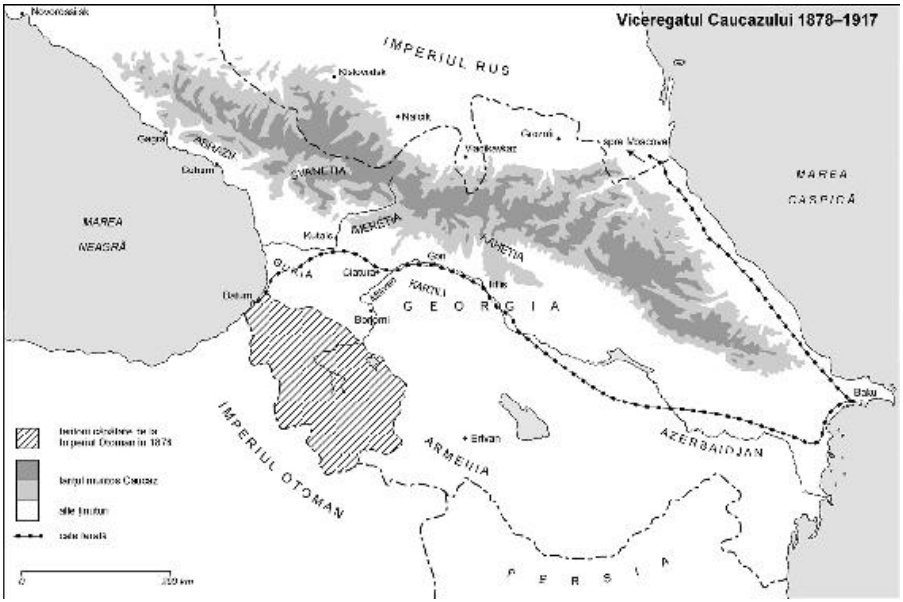
Viceregatul Caucazului 1878–1917
IMPERIUL RUS
MAREA NEAGRĂ
MAREA CASPICĂ
GEORGIA
IMPERIUL OTOMAN
ARMENIA
AZERBAIDJAN
PERSIA
Baku
Erivan
Batumi
Kars

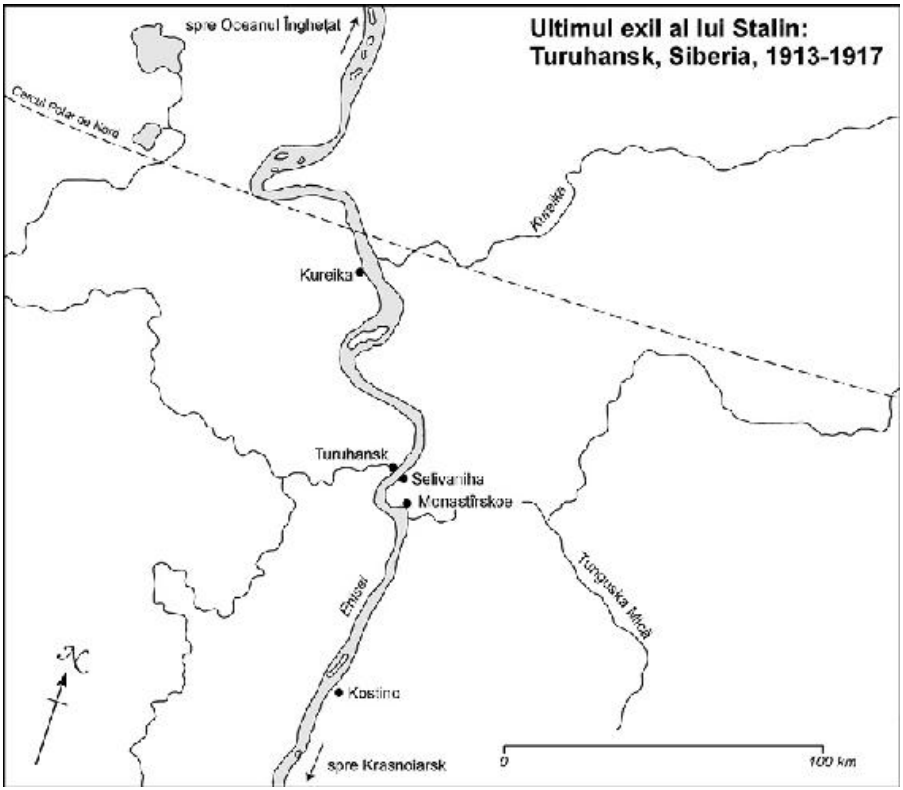
Ultimul exil al lui Stalin:
Turuhansk, Siberia, 1913-1917
spre Oceanul Înghețat
Cercul Polar de Nord
Kureika
Turuhansk
Selivaniha
Monastîrskoe
Kostino
spre Krasnoiarsk
Enisei
Tunguska Mică
0
100 km

Introducere

„Toţi oamenii tineri sînt la fel”, spunea Stalin, „deci ce rost are să scrii... despre tînărul Stalin?” Şi totuşi se înşela: el însuşi fusese întotdeauna altfel. Tinereţea i-a fost dramatică, aventuroasă şi ieşită din comun. Meditînd, la bătrîneţe, asupra tainelor vîrstei tinere, Stalin părea să se fi răzgîndit. „Nu există”, reflecta el, „nici un secret care să nu fie scos la iveală pentru toată lumea, mai tîrziu”. Pentru mine, ca istoric interesat să-i dezvăluie viaţa clandestină pînă în momentul în care îşi ia locul de acolit principal al lui Lenin în noul guvern sovietic, Stalin a avut dreptate: multe dintre secretele lui pot fi astăzi scoase la iveală.

Nu sînt multe lucrări despre tinereţea lui Stalin (spre deosebire de numeroasele volume despre tînărul Hitler), dar asta pentru că materialul părea să fie foarte puţin. De fapt, lucrurile nu stau aşa. O adevărată comoară de surse noi şi extrem de grăitoare zace ascunsă în arhivele recent deschise, mai ales în cele din Georgia, prea des ignorate, şi care ne dezvăluie copilăria şi cariera lui de revoluţionar, bandit, poet, viitor seminarist, soţ şi amant prolific, care lăsa în urmă femei şi copii nelegitimi.

Tinereţea lui Stalin a fost poate obscură, dar cu siguranţă este cel puţin la fel de ieşită din comun şi încă mai tumultuoasă decît ale lui Lenin şi Troţki. Ea l-a pregătit (şi l-a pervertit) pe viitorul dictator pentru triumfurile, tragediile şi cruzimea puterii supreme.

Izbînzile şi fărădelegile prerevoluţionare ale lui Stalin sînt mult mai mari decît le ştiam pînă acum. Putem, pentru prima dată, să-i dovedim cu documente participarea la banditismul politic – jefuirea băncilor, impunerea de „taxe de protecţie”, extorcări de bani, incendieri, piraterie şi crime – care l-a impresionat pe Lenin şi i-a format lui Stalin exact acele deprinderi ce aveau să se dovedească nepreţuite în jungla politică a Uniunii Sovietice. Dar putem de asemenea să arătăm că Stalin n-a fost doar un simplu „naş” al gangsterilor, ci în egală măsură un organizator şi un executant politic, care s-a priceput extrem de bine să se infiltreze în serviciile de securitate ţariste. Spre deosebire de Zinoviev, Kamenev şi Buharin, a căror reputaţie de mari politicieni se întemeiază, în mod ironic, pe moartea lor în timpul Marii Terori, Stalin nu a ezitat să-şi asume riscuri fizice. Însă el l-a impresionat pe Lenin şi ca politician

independent şi chibzuit, ca editor şi jurnalist viguros, care nu se temea niciodată să-l înfrunte şi să-l contrazică pe liderul mai în vîrstă. Succesul lui Stalin s-a datorat cel puţin în parte combinaţiei neobişnuite, specifice, de educaţie (căpătată în seminar) şi de violenţă a străzii; Stalin era în acelaşi timp, aşa cum rar se întîlnea, un „intelectual" şi un ucigaş. Nu e de mirare că, în 1917, Lenin l-a făcut locţiitorul său; era omul ideal într-o Revoluţie violentă şi împresurată de duşmani.

*

Cartea aceasta este rezultatul a aproape zece ani de cercetări în douăzeci şi trei de oraşe şi nouă ţări, în special în recent deschisele arhive din Moscova, Tbilisi şi Batumi, dar şi din Sankt-Petersburg, Baku, Vologda, Siberia, Berlin, Stockholm, Londra, Paris, Tampere, Helsinki, Cracovia, Viena şi Stanford, California.

Tînărul Stalin este scrisă astfel încît să poată fi citită de sine stătător. Este un studiu despre viaţa lui Stalin dinainte de venirea la putere, pînă la intrarea sa în guvern în octombrie 1917, în timp ce cartea care i-a urmat, *Stalin. Curtea ţarului roşu*, ni-l prezintă pe protagonist la putere, pînă la moartea sa în martie 1953. Amîndouă sînt istorii intime ale omului şi politicianului, dar şi ale mediului său. Sper că, împreună, ele vor forma o introducere în viaţa celui mai fascinant şi mai greu de definit titan al secolului XX, care să arate evoluţia şi maturizarea timpurie a acestui politician desăvîrşit. Ce lipsă de empatie în anii săi de formare i-a permis lui Stalin să ucidă cu atîta uşurinţă? Şi, în egală măsură, ce calităţi l-au pregătit atît de bine pentru viaţa politică? Au fost oare fiul de cizmar din 1878, seminaristul idealist din 1898, banditul din 1907 şi vînătorul uitat din Siberia anului 1914 cu adevărat destinaţi să devină marxistul fanatic şi ucigaşul în masă al anilor 1930 sau cuceritorul Berlinului din 1945?

Cele două cărţi pe care le-am scris nu-şi propun să facă o istorie narativă exhaustivă, să acopere toate aspectele vieţii politice, ideologice, economice, militare, internaţionale şi personale a lui Stalin. Această sarcină a fost deja dusă la bun sfîrşit – cu rezultate excepţionale – de doi oameni de ştiinţă din două epoci diferite: Robert Conquest, maestrul fondator al istoriei stalinismului, în cartea sa *Stalin: Breaker of Nations* şi, mai recent, Robert Service, în volumul *Stalin: A Biography* – iar eu nu cred că aş putea scrie o lucrare de o asemenea amploare mai bine decît ei.

Îmi asum întru totul faptul că amîndouă cărţile mele se concentrează cu consecvenţă asupra vieţii intime şi secrete, politice şi personale a lui Stalin şi a cercului restrîns de oameni care, pînă la urmă, a ajuns să creeze şi să conducă pînă în anii 1960 Uniunea

Sovietică. Ideologia trebuie să fie temeiul nostru, aşa cum a fost şi pentru bolşevici, dar noile arhive ne dezvăluie că esenţa politicii sub Lenin şi Stalin a fost determinată de personalităţile şi modul de guvernare ale unei oligarhii minuscule, aşa cum fusese şi sub Romanovi şi exact aşa cum este şi azi, în „democraţia controlată" a Rusiei secolului XXI.

*

Tinereţea prelungită a lui Stalin a fost întotdeauna un mister, în mai multe sensuri. Înainte de 1917, el nu doar a cultivat mistica obscurităţii, dar s-a şi specializat în „afacerile necurate" ale revoluţiei subterane, care erau, prin însăşi natura lor, secrete, violente şi indispensabile – dar prost privite.

După ce a ajuns la putere, campania menită să-l facă succesorul lui Lenin i-a pretins în trecut o carieră eroică legitimă, pe care Stalin nu o avea din cauza implicării sale în ceea ce el numea „treburile murdare" ale politicii: acestea nu puteau fi povestite, fie pentru că sunau prea limpede a banditism pentru un mare om de stat cu pretenţii paternaliste, fie pentru că erau prea georgiene pentru un conducător sovietic. Soluţia lui a fost un cult stîngaci, dar atotcuprinzător al personalităţii, care a inventat, a distorsionat şi a ascuns adevărul. În mod ironic, această propagandă a sinelui a fost atît de grotească, încît a stîrnit scîntei, uneori nevinovate, din care a izbucnit flacăra enormă a teoriilor anti-staliniste ale conspiraţiei. Pentru adversarii săi politici şi, ulterior, pentru noi, istoricii, a fost uşor să credem că acest cult fusese *în întregime* inventat şi că Stalin n-a făcut, de fapt, mai nimic – mai ales pentru că puţini istorici au întreprins cercetări în Caucaz, acolo unde s-a desfăşurat mare parte din cariera sa timpurie. În jurul acestor teorii ale conspiraţiei a luat naştere un anticult, la fel de eronat ca şi cultul însuşi.

Cel mai interesant zvon rămîne însă: a fost Stalin agent dublu al poliţiei secrete ţariste? Călăii lui cei mai faimoşi, Nikolai Ejov şi Lavrenti Beria, au căutat în secret mărturii în acest sens, pe care să le poată folosi contra dictatorului în caz că el s-ar fi întors împotriva lor – cum s-a şi întîmplat. Este semnificativ faptul că nici unul din ei, avînd la dispoziţie puterea absolută de iscodire pe care i-o oferea maşinăria NKVD, nu a găsit niciodată vreo dovadă.

Şi există un mister încă mai profund: fiecare istoric a citat măcar o dată în viaţă afirmaţia lui Troţki cum că Stalin ar fi fost o „mediocritate" provincială sau pe a lui Nikolai Suhanov că Stalin nu era, în 1917, decît „o pată cenuşie". Majoritatea istoricilor urmează opinia lui Troţki, şi anume că viitorul dictator era o fiinţă atît de ştearsă şi de mediocră, încît n-a fost în stare să se remarce în

evenimentele din 1905 şi 1917, devenind, după expresia lui Robert Slusser, „omul care a ratat Revoluţia”.

Şi totuşi, dacă aşa stau lucrurile, cum a putut „mediocritatea” să pună mîna pe putere, să se dovedească mai isteaţă decît politicieni talentaţi precum Lenin, Buharin şi Troţki însuşi şi să-şi coordoneze propriul program de industrializare, ferocele război împotriva ţărănimii şi macabra desfăşurare a Marii Terori? Cum a devenit „pata cenuşie” omul de stat de anvergură internaţională, criminal, dar extrem de eficient, care a pus umărul la crearea şi industrializarea URSS, a făcut jocurile politice mai bine decît Churchill şi Roosevelt, a organizat Stalingradul şi l-a învins pe Hitler? E ca şi cum mediocritatea de dinainte de 1917 şi colosul secolului XX nu pot fi una şi aceeaşi persoană. Aşadar, cum de cea dintîi a devenit cel de-al doilea?

De fapt, este vorba despre exact una şi aceeaşi persoană. Din mărturiile ostile sau prieteneşti ale celor care l-au cunoscut este limpede că Stalin a fost întotdeauna excepţional, încă din copilărie. Ne-am bazat prea multă vreme pe portretul în mod subtil părtinitor pe care i l-a făcut Troţki. Adevărul a fost altul. Afirmaţia lui Troţki ne spune mai multe despre vanitatea autorului ei, despre snobismul şi lipsa lui de abilităţi politice decît despre tînărul Stalin. Aşa încît primul scop al acestei cărţi este să dezvăluie adevărul despre modul cum viitorul dictator a ajuns la putere, propunînd un discurs care să datoreze cît mai puţin atît cultului stalinist, cît şi industriei antistaliniste a teoriilor conspiraţiei.

Există o tradiţie a biografiilor despre carierele timpurii ale marilor oameni de stat. Winston Churchill a scris el însuşi despre tinereţea sa şi numeroase cărţi au tratat începuturile carierei lui. Acelaşi lucru este valabil pentru mulţi alţi titani ai istoriei, precum amîndoi preşedinţii Roosevelt. Istoriile tînărului Hitler sînt o adevărată industrie, deşi nici una dintre ele nu se compară cu excepţionalul prim volum al lui Ian Kershaw *Hitler 1889-1936: Hubris*.

Cît despre Stalin, dintre miile de cărţi apărute, numai două lucrări occidentale tratează cu seriozitate viaţa sa de pînă în 1917: excelentul studiu politico-psihologic *Stalin as Revolutionary* de Robert Tucker (1974), scris cu mult înainte de recenta deschidere a arhivelor; şi o lucrare de pe vremea războiului rece de Edward Ellis Smith (apărută în 1967), un exemplu de teorie antistalinistă a conspiraţiei, care susţine că Stalin era agent ţarist. În Rusia au apărut mai multe volume pe această temă, majoritatea texte de scandal. Titlul de referinţă este însă magistrala operă *Kto stoial za spinoi Stalina?*[*1] (2002) a neobositului Aleksandr Ostrovski. În scrierea cărţii de faţă, le sînt îndatorat tuturor celor trei autori pomeniţi mai sus.

O bună parte din inexplicabilul experienţei sovietice – ura faţă de

ţărănime, de pildă, secretoşenia şi susceptibilitatea paranoică, criminala vînătoare de vrăjitoare a Marii Terori, plasarea partidului mai presus de familie şi chiar de viaţă, suspiciunile faţă de propriile servicii de spionaj care au contribuit la succesul atacului-surpriză al lui Hitler din 1941 – a fost rezultatul vieţii clandestine, al sistemului numit *konspiraţiia* practicat atît de poliţia secretă ţaristă Ohrana, cît şi de revoluţionari, ca şi al valorilor şi stilului de viaţă caucaziene care-l caracterizau pe Stalin. Şi nu doar pe el.

În 1917, Stalin îi cunoştea deja pe mulţi dintre cei care urmau să formeze elita sovietică şi „curtea" sa în anii cît avea să se afle la putere. Violenţa şi spiritul de clan al caucazienilor – al unor oameni precum Stalin, Ordjonikidze şi Şaumian – au jucat un rol special în formarea URSS, cel puţin la fel de important ca şi contribuţiile letonilor, polonezilor, evreilor şi poate chiar a ruşilor. Ei erau principalii „oameni de comitet" care reprezentau nucleul Partidului Bolşevic şi pe care Stalin se bizuia că aveau să-l susţină împotriva intelectualilor, a evreilor, a emigranţilor şi îndeosebi a remarcabilului şi arogantului Troţki. Aceşti oameni au adoptat brutalitatea Războiului Civil (ca şi, apoi, politica de lichidare a culacilor sau Marea Teroare) pentru că, aidoma lui Stalin – de fapt, alături de el – crescuseră pe aceleaşi străzi, împărţiseră aceeaşi viaţă de înfruntări între bande adverse, rivalităţi de neam şi masacre pe criterii etnice, aceeaşi cultură a violenţei. Abordarea mea evită mare parte din istoria psihologică practicată uneori astăzi, care a întunecat şi totodată a simplificat modul nostru de a-i înţelege pe Stalin şi pe Hitler. Aşa cum sper să arate această carte, firea lui Stalin nu a fost modelată numai de o copilărie nefericită, aşa cum la formarea URSS nu a contribuit numai ideologia marxistă.

Şi totuşi, modul cum s-a format caracterul lui Stalin este în mod special important, pentru că natura guvernării sale a fost foarte personală. Mai mult, Lenin şi Stalin au creat idiosincraticul sistem sovietic ca pe o replică a cercului lor restrîns de conspiratori nemiloşi de dinainte de Revoluţie. Într-adevăr, mare parte din tragedia leninism-stalinismului este inteligibilă numai dacă înţelegem că bolşevicii au continuat să se comporte în acelaşi stil clandestin indiferent că alcătuiau guvernul celui mai mare imperiu al lumii la Kremlin sau organizau vreo conjuraţie obscură în fundul unei taverne din Tiflis.

Rusia de azi – dominată de autocraţie şi de ideea imperială şi deprinsă cu ele, lipsită de instituţii civice puternice, mai ales după seismul la care a supus-o Teroarea bolşevică – pare să fie în continuare condusă de o clică autopropulsată la putere. Pe plan mai larg, lumea tenebroasă a terorismului este astăzi mai relevantă ca oricînd: organizaţiile teroriste, fie bolşevice la începutul secolului XX, fie

jihadiste la începutul secolului XXI, au multe în comun.

În 1917, Stalin îl cunoştea pe Lenin de doisprezece ani, iar pe mulţi alţii, de peste douăzeci. Aceasta nu este deci numai o biografie, ci cronica mediului lor, o pre-istorie a Uniunii Sovietice înseşi, un studiu asupra viermelui subteran, a crisalidei tăcute, înainte ca din ea să iasă la lumină fluturele cu aripi de oţel*2 1.

*1 *Cine stătea în spatele lui Stalin?* (n.tr.).
*2 Numele Stalin provine de la cuvîntul rusesc *stal*, „oţel” (n.tr.).

Lista personajelor

Membrii familiei

Vissarion (Beso) Djugaşvili, cizmar, tată
Ekaterina (Keke) Djugaşvili, născută Gheladze, mamă
STALIN, Iosif Vissarionovici Djugaşvili (Soso, Koba)

Gori

Iakob (Koba) Egnataşvili, campion de lupte din Gori, negustor, posibil tată
Ioane (Ivan, Vaso) Egnataşvili, fiul lui Iakob, prieten de o viaţă al lui Stalin
Alexandre (Saşa) Egnataşvili, fiul lui Iakob, curtean al lui Stalin, „Iepuraş”
Damian Davricevi (Davrişaşvili), poliţist din Gori, posibil tată
Iosif Davricevi (Davrişaşvili), fiul lui Damian, prieten din copilărie al lui Stalin, jefuitor de bănci din motive politice, ulterior pilot, spion şi autor de memorii în Franţa
Ioseb Iremaşvili, prieten din copilărie în Gori şi la seminarul din Tiflis, menşevic, autor de memorii
Părintele Hristofer Cearkviani, preot din Gori, protector şi posibil tată, şi fiul lui, Kote Cearkviani
Petre (Peta) Kapanadze, Gori şi seminarul din Tiflis, preot şi prieten de o viaţă
Ghiorghi Elisabedaşvili, prieten din Gori, bolşevic
Data Gasitaşvili, ucenicul cizmar al lui Beso

Profesori

Simon Goglicidze, profesorul de cîntări bisericeşti al lui Stalin şi protectorul lui la Şcoala Bisericească din Gori
Prinţul Davit Abaşidze, părintele Dmitri, „Pată Neagră”, preot şi profesor pedant la seminarul din Tiflis şi persecutor urît de Stalin

Fete

Natalia (Nataşa) Kirtava, gazdă şi prietenă la Batum
Alvasi Talakvadze, protejată şi prietenă la Baku
Liudmila Stal, activistă bolşevică şi prietenă în Baku şi Sankt-Petersburg
Stefania Petrovskaia, aristocrată din Odessa, exilată, amantă şi logodnică în Solvîcegodsk şi Baku
Pelagheia (Polia) Onufrieva, „Frumuşica”, iubită, elevă în Solvîcegodsk

Serafima Horoşenina, amantă şi parteneră în Solvîcegodsk
Maria Kuzakova, gazdă şi iubită în Solvîcegodsk, mama lui Konstantin
Tatiana (Tania) Slovatinskaia, bolşevică, femeie măritată şi amantă
Valentina Lobova, bolşevică, intermediar şi, probabil, amantă
Lidia Pereprîghina, orfană în vîrstă de 13 ani, sedusă de Stalin în Turuhansk şi mamă a doi copii ai lui, logodnică

Tovarăşi, duşmani şi rivali – Tiflis şi Baku

Lado Keţhoveli – fiul unui preot din Gori, mentor şi idol bolşevic al lui Stalin
Prinţul Alexandre (Saşa) Ţulukidze, aristocrat bogat, mentor şi idol bolşevic al lui Stalin
Miha Ţhakaia, fondatorul Partidului Social-Democrat Georgian, unul dintre primii bolşevici, protector al lui Stalin
Pilipe Maharadze, bolşevic, pentru o vreme, aliat al lui Stalin
Budu („Butoi") Mdivani, actor şi terorist bolşevic, aliatul lui Stalin
Abel Enukidze, unul dintre primii bolşevici, prieten cu familia Alliluev, cu familia Svanidze şi cu Stalin
Silibistro (Silva) Djibladze, fost seminarist, agitator menşevic
Lev Rosenblum (Kamenev), fiul unui inginer înstărit din Tiflis, bolşevic moderat
Mihail (Mişa) Kalinin, ţăran, majordom, unul dintre primii bolşevici din Tiflis
Suren Spandarian, fiul unui editor armean înstărit, bolşevic, afemeiat, cel mai bun prieten al lui Stalin
Stepan Şaumian, bolşevic armean înstărit, aliatul şi rivalul lui Stalin
Grigol (Grigori, Sergo) Ordjonikidze, nobil sărăcit, felcer, bolşevic dur, aliat pe termen lung al lui Stalin
Sergo Kavtaradze, tînăr acolit al lui Stalin în vestul Georgiei, Baku şi Sankt-Petersburg

Soţii şi rude prin alianţă

Alexandre (Alioşa) Svanidze, seminarist, prieten al lui Stalin, unul dintre primii bolşevici şi, mai tîrziu, cumnat
Alexandra (Saşiko) Svanidze, sora celui de mai sus şi prietena lui Stalin
Miheil Monoselidze, soţul lui Saşiko şi aliat bolşevic al lui Stalin
Mariami (Mariko) Svanidze, sora lui Saşiko şi a Alioşăi
Ekaterina (Katovan, Kato) Djugaşvili, născută Svanidze, cea mai tînără membră a familiei, prima soţie a lui Stalin şi mama lui:
Iakov (Iakob, Iaşa sau „Flăcăiaşul") Djugaşvili, fiul lui Stalin
Serghei Alliluev, electrician şi mecanic de căi ferate, unul dintre primii bolşevici, aliat al lui Stalin la Tiflis, Baku şi Sankt-Petersburg
Olga Allilueva, soţia lui Serghei, prietenă cu Stalin în tinereţea lui, posibil amantă, ulterior, soacră
Pavel Alliluev, fiul celor doi de mai sus
Anna Allilueva, fiica celor doi de mai sus
Fiodor (Fedea) Alliluev, fiul celor doi de mai sus
Nadejda (Nadia) Allilueva, fiica lui Serghei şi a Olgăi, a doua soţie a lui Stalin

Bandiţi, complotişti şi intermediari

Kamo*1, Simon (Senko) Ter-Petrosian, prietenul lui Stalin, protejatul lui, ulterior jefuitor de bănci şi ucigaş la comandă

Kote Ţinţadze, ucigaş la comandă şi bandit în slujba lui Stalin în vestul Georgiei şi, mai tîrziu, organizator de jafuri de bănci
Leonid Krasin, omul de încredere al lui Lenin în domeniul fabricării de bombe, spălării de bani, jefuirea băncilor şi contactului cu elitele; mai tîrziu cei doi s-au certat
Meier Vallah (Maksim Litvinov), bolşevic, comerciant de arme şi spălător de bani
Andrei Vîşinski, fiul unui farmacist înstărit din Odessa, crescut în Baku, executant al ordinelor lui Stalin şi ulterior menşevic

Titanul marxismului

Gheorghi Plehanov, părintele social-democraţiei ruseşti

Bolşevicii

Vladimir Ilici Ulianov (Lenin sau, în cerc intim, Ilici), lider social-democrat rus şi fondator al Partidului Bolşevic
Nadejda Krupskaia, soţia şi ajutoarea sa
Grigori Radomîslski (Zinoviev), fiul unui lăptar evreu, prieten bun al lui Lenin la Cracovia, apoi aliat al lui Kamenev
Roman Malinovski, tîlhar, violator şi spion al Ohranei, lider bolşevic în Duma Imperială
Iakov Sverdlov, lider bolşevic evreu şi tovarăşul de cameră al lui Stalin în exil
Lev Bronstein (Troţki), lider, orator şi scriitor, marxist independent, preşedintele menşevic al Sovietului din Petersburg din 1905, s-a înscris în 1917 în Partidul Bolşevic
Feliks Dzerjinski, nobil polonez, revoluţionar veteran, bolşevic din 1917
Elena Stasova (tovarăşa Absolut, Zelma), aristocrată şi activistă bolşevică
Kliment Voroşilov, strungar din Lugansk, prieten bolşevic al lui Stalin, coleg de cameră în Stockholm
Veaceslav Scriabin (Molotov), tînăr bolşevic şi fondator, împreună cu Stalin, al ziarului *Pravda*

Menşevicii

Iuli Ţederbaum (Lev Martov), prietenul lui Lenin, apoi duşman înverşunat, fondatorul Partidului Menşevic
Noe Jordania, fondator al Partidului Social-Democrat Georgian şi lider al menşevicilor georgieni
Nikoloz (Nikolai, Karlo) Ciheidze*2, menşevic moderat la Batum şi, ulterior, la Sankt-Petersburg
Isidore Ramişvili, duşman menşevic al lui Stalin
Seit Devdariani, prieten seminarist şi apoi duşman politic al lui Stalin, menşevic
Noe Ramişvili, menşevic, duşman înverşunat al lui Stalin
Minadora Toroşelidze, născută Ordjonikidze, menşevică, prietenă a lui Stalin şi soţia aliatului său bolşevic Malakia Toroşelidze
Davit Saghiraşvili, menşevic georgian, autor de memorii
Grigol Uratadze, menşevic georgian, autor de memorii
Rajden Arsenidze, menşevic georgian, autor de memorii
Hariton Şavişvili, menşevic, autor de memorii

*1 Numele acesta se citeşte cu accentul pe ultima silabă (n.tr.).
*2 Numele Ciheidze se citeşte din trei silabe: Cihe-id-ze (n.tr.).

Notă

Stalin

Stalin nu a început să-şi folosească faimosul nume pînă în 1912. Abia după octombrie 1917 l-a adoptat ca nume de familie. Numele său real era Iosif Vissarionovici Djugaşvili. Mama sa, prietenii şi tovarăşii îl numeau „Soso" chiar şi după 1917. A publicat poezii sub pseudonimul „Soselo". Cu timpul, şi-a spus din ce în ce mai des „Koba", dar, pe parcursul vieţii sale secrete, a folosit numeroase nume.

Pentru mai multă claritate, în carte voi folosi „Stalin" sau „Soso".

Date

Datele sînt date pe stilul vechi, conform calendarului iulian folosit la vremea respectivă în Rusia, care era cu 13 zile în urma calendarului gregorian utilizat în Occident. Pentru evenimente din Vest, se dau amîndouă datele. Guvernul sovietic a trecut la calendarul gregorian la miezul nopţii dintre 31 ianuarie şi 1 februarie 1918. A doua zi a devenit 14 februarie.

Bani

Conform cursului de la începutul secolului XX, 10 ruble echivalau cu 1 liră sterlină. Modul cel mai simplu de a le converti în moneda din ziua de azi este să le înmulţim cu 5 pentru a obţine suma în lire şi cu 10 pentru suma în dolari. Iată cîteva exemple: ca muncitor în rafinăria Rothschild din Batum, tînărul Stalin primea 1,7 ruble pe zi sau 620 pe an (6.000 de dolari sau 3.000 de lire de astăzi). Ţarul Nicolae al II-lea îşi atribuise o alocaţie anuală de 250.000 de ruble, în timp ce garda de corp a ţareviciului Alexei primea un salariu de 120 de ruble pe an (1.200 de dolari sau 600 de lire de azi). Dar cifrele acestea sînt lipsite de sens: ele nu ne dau aproape nici o idee despre puterea reală de cumpărare a vremii. De exemplu, Nicolae era probabil cel mai bogat om din lume, cu siguranţă cel mai bogat din Rusia. Şi totuşi, întreaga lui avuţie personală, constînd din pămînturi, bijuterii, palate, opere de

artă şi zăcăminte minerale a fost calculată în 1917 la 14 milioane de ruble, care, transferate în banii de azi, abia echivalează cu 140 de milioane de dolari sau 70 de milioane de lire – în mod limpede o cifră absurd de mică.

Titluri

Nu avem întotdeauna echivalente perfecte ale titlurilor şi rangurilor ţariste, dar am încercat să folosesc unele cît mai apropiate. Pentru autocraţii ruşi, am utilizat „ţar" şi „împărat" interşanjabil. Ţarul Petru cel Mare s-a proclamat „împărat" în 1721. Titlul conducătorului din Caucaz a variat. Marele duce Mihail Nikolaevici, fiu şi frate de împăraţi, era vicerege. Succesorul său, prinţul Grigori Goliţîn, care a ocupat acest post în perioada cît Stalin a frecventat seminarul, avea rangul mai mic de guvernator general. Succesorul său, contele Illarion Voronţov-Daşkov, a fost din nou vicerege între 1905 şi 1916.

Unităţi de măsură

1 verstă = 1,067 kilometri
1 pud = 16,38 kilograme

Prolog

Jefuirea băncii

La ora 10.30, în dimineaţa înăbuşitor de caldă a zilei de miercuri, 13 iunie 1907, în piaţa centrală viermuind de lume din Tiflis, un căpitan de cavalerie mustăcios şi spilcuit, în cizme şi pantaloni bufanţi, răsucea călare o sabie mare cercheză, glumind cu două tinere georgiene bine îmbrăcate, care învîrteau în mînă umbreluţe de soare cam bălţate – deşi sub rochii aveau ascunse pistoale Mauser.

Tineri fanfaroni în bluze ţărăneşti viu colorate şi pantaloni largi marinăreşti aşteptau la colţurile străzilor, echipaţi în secret cu revolvere şi grenade. În taverna Tilipuciuri din piaţă, un grup de bandiţi înarmaţi pînă-n dinţi ocupară barul din subsol, invitînd cu voioşie trecătorii să vină lîngă ei ca să bea împreună. Toţi aşteptau să ducă la îndeplinire prima ispravă a lui Iosif Djugaşvili, în vîrstă de douăzeci şi nouă de ani, cunoscut mai tîrziu drept Stalin – ispravă menită să atragă atenţia lumii întregi[1].

Puţini din afara grupului ştiau de planul „spectacolului” criminal-terorist din ziua aceea, dar Stalin muncise la el luni de zile. Unul dintre cei care cunoşteau planul în liniile lui generale era Vladimir Lenin, liderul Partidului Bolşevic[*1], care se ascundea într-o vilă din Kuokola, Finlanda, departe în nord. Ceva mai devreme, la Berlin şi apoi la Londra, Lenin se întîlnise în secret cu Stalin pentru a ordona jaful, cu toate că Partidul Social-Democrat din care făceau parte tocmai interzisese cu stricteţe orice „expropriere”, eufemismul folosit la vremea respectivă pentru jefuirea băncilor. Dar operaţiunile lui Stalin, jafuri şi crime, organizate întotdeauna cu atenţie meticuloasă la detalii şi în mare secret, îl transformaseră în „principalul responsabil cu finanţarea Centrului Bolşevic”.[2]

Evenimentele din ziua aceea aveau să ajungă pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume, să zguduie Tiflisul literalmente din temelii şi să-i dezbine şi mai mult pe deja divizaţii social-democraţi, în facţiuni care vor continua să se lupte între ele: ziua aceea avea să-i clădească lui Stalin cariera, dar şi aproape să i-o ruineze, dovedindu-se un moment de cumpănă în viaţa lui.

În piaţa Erivan, cei douăzeci de bandiţi care formau nucleul bandei lui Stalin, cunoscută drept „Gaşca”, se aşezară pe poziţii, în timp ce pîndarii lor scrutau bulevardul Golovinski, eleganta arteră principală din Tiflis, dincolo de splendidul palat în stil italian al

viceregelui. Aşteptau să audă huruitul unei trăsuri şi escadronul de cazaci care galopau pe lîngă ea. Căpitanul de armată cu sabia lui cercheză întoarse calul, apoi descălecă şi o porni la plimbare pe bulevardul plin de lume bună.

Fiecare colţ de stradă era păzit de un cazac sau de un poliţist: autorităţile erau pregătite. Se aşteptau la ceva încă din ianuarie. Informatorii şi agenţii poliţiei secrete ţariste, Ohrana, şi ai poliţiei politice în uniformă, Jandarmeria, furnizau rapoarte copioase despre maşinaţiile bandelor de revoluţionari şi de criminali. În lumina tulbure, crepusculară a subteranei, universul bandiţilor şi cel al teroriştilor deveniseră unul singur, în care cu greu puteai deosebi înşelăciunea de adevăr. Dar „vorbe" despre un „spectacol" – cum s-ar exprima azi experţii în operaţiuni secrete – circulau de luni de zile.

În zăduful acelei dimineţi orbitoare, părea greu de crezut că mozaicul de culori orientale ale Tiflisului (astăzi Tbilisi, capitala Republicii Georgia) aparţinea aceleiaşi lumi ca şi Sankt-Petersburg, capitala ţarului, aflat la 1.500 de kilometri depărtare. Străzile mai vechi, fără canalizare sau electricitate, şerpuiau pe pantele Muntelui Sfînt, Mtaţminda, pînă deveneau imposibil de abrupte, presărate fiind cu căsuţe strîmbe, pitoreşti, îngreunate de balcoane şi de viţa căţărată pe ziduri. Tiflis era un sat mare unde toată lumea cunoştea pe toată lumea.

Chiar în spatele sediului garnizoanei oraşului, la o aruncătură de băţ de piaţă, pe strada Freilinskaia, printre reşedinţe aristocratice, locuiau soţia lui Stalin, o croitoreasă tînără şi frumoasă pe nume Kato Svanidze, şi fiul lor abia născut, Iakov. Era cu adevărat o căsătorie din dragoste: în ciuda momentelor lui negre, Stalin îi era devotat lui Kato, care îi admira şi îi împărtăşea fervoarea revoluţionară. În timp ce ea şi nou-născutul se răsfăţau la soare pe balcon, soţul ei se pregătea să provoace în Tiflis un adevărat cutremur.

Oraşul acesta ca o mare familie era capitala Caucazului, viceregatul muntos şi sălbatic dintre Marea Neagră şi Marea Caspică, în care conlocuiau numeroase popoare mîndre şi aprige. Bulevardul Golovinski părea parizian în eleganţa sa. Sedii de teatru albe, în stil neoclasic, o clădire de operă de inspiraţie maură, hoteluri somptuoase şi palate ale prinţilor georgieni şi ale magnaţilor armeni ai petrolului se înşirau de o parte şi de alta. Dar, după ce treceai de sediul garnizoanei, piaţa Erivan se deschidea într-un vălmăşag mult mai asiatic.

Telali îmbrăcaţi exotic şi vînzători la gherete ofereau *lobio*, fasole bătută georgiană condimentată, şi *haceapuri*, plăcintă caldă cu brînză. Sacagii, negustori ambulanţi, pungaşi şi hamali aduceau marfă sau furau din bazarele armenesc ori persan, ale căror alei aduceau mai degrabă cu un suk levantin decît cu un oraş european. Caravane de

cămile sau măgari, încărcate cu mătăsuri şi condimente din Persia şi Turkestan, cu fructe şi burdufuri pentru vin provenite din satele generoase ale Georgiei, treceau porţile caravanseraiului. Ospătarii şi comisionerii tineri de aici serveau clientela de oaspeţi sosiţi de departe şi de localnici ieşiţi să ia cina în oraş, cărînd bagaje, deshămînd cămilele şi urmărind ce se petrecea în piaţă. Ştim acum din recent deschisele arhive georgiene că Stalin, asemenea lui Fagin*2, s-a folosit de băieţandrii de la caravanserai pe post de observatori ai străzii şi de curieri revoluţionari imberbi. În acest timp, într-una dintre încăperile întunecoase din spate ale caravanseraiului, şefii grupului de bandiţi le ţineau acoliţilor un discurs încurajator, repetînd pentru ultima oară planul. Stalin însuşi se afla acolo în dimineaţa aceea.

Cele două adolescente frumoase cu umbreluţe de soare şi revolverele încărcate, Paţia Goldava şi Aneta Sulakvelidze, „şatenă, zveltă, cu ochi negri tinereşti", traversară piaţa cu pas relaxat şi se opriră lîngă statul-major, unde începură să flirteze cu ofiţeri ruşi, jandarmi în uniforme albastre elegante şi cazaci crăcănaţi.

Tiflis era – şi este încă – un oraş leneş de plimbăreţi şi bulevardişti care se opresc deseori să bea vin la vreunul din numeroasele restaurante cu terasă din centru: dacă ostentativii şi înflăcăraţii georgieni pot fi asemănaţi cu vreun alt popor al Europei, atunci acesta e cel italian. Bărbaţi georgieni şi de alte neamuri caucaziene, în *cioha* tradiţională – haine cu poale lungi, pe pieptul cărora se aliniau mai multe buzunare pentru gloanţe – mergeau ţanţoşi pe străzi, cîntînd cu voce tare. Georgiene măritate, cu basmale negre, şi soţiile ofiţerilor ruşi, îmbrăcate după moda europeană, se plimbau prin grădina Puşkin, cumpărînd îngheţată şi şerbet, alături de persani şi armeni, ceceni, abhazi şi evrei de munte, într-o paradă veselă de pălării şi costume extravagante.

Bande de *kinto* – copii fără adăpost – cercetau pe furiş străzile, căutînd să vadă unde era rost de cîţiva bănuţi. Seminariştii adolescenţi în stihare albe mergeau însoţiţi de profesorii lor preoţi, bărboşi şi înveşmîntaţi în sutane, de la seminarul de peste drum, o clădire albă cu coloane în care Stalin fusese la un pas de a-şi primi consacrarea de preot cu nouă ani înainte. Acest caleidoscop ne-slav, ne-rusesc şi tipic caucazian, de influenţă mixtă, orientală şi occidentală, era lumea în care crescuse şi se formase Stalin.

Verificînd cît era ceasul, cele două fete, Aneta şi Paţia, se despărţiră, postîndu-se apoi de o parte şi de alta a pieţei. Pe Strada Palatului, clientela dubioasă a vestitului restaurant Tilipuciuri – prinţi, codoşi, informatori şi hoţi de buzunare – se delecta deja cu vin georgian şi ţuică armenească, nu departe de somptuosul palat plutocratic al prinţului Sumbatov.

Chiar atunci, Davit Saghiraşvili, un alt revoluţionar care îi

cunoştea pe Stalin şi pe cîţiva dintre bandiţii lui, făcuse o vizită unui prieten care ţinea un magazin deasupra restaurantului. Fu invitat înăuntru de banditul vesel de la intrare, Baciua Kupriaşvili, care „îmi oferi imediat un scaun şi un pahar de vin roşu, după obiceiul georgian". Davit bău vinul şi se pregătea să plece, cînd Kupriaşvili îi sugeră „extrem de politicos" să rămînă unde era şi „să mai încerc o gustare şi nişte vin". Davit îşi dădu seama că „oamenilor li se dădea voie *să intre* în restaurant, dar nu şi *să iasă*. La uşă stăteau cîţiva indivizi înarmaţi".

Observînd convoiul care galopa în jos pe bulevard, Paţia Goldava, bruneta cea zveltă care stătuse la pîndă, se grăbi să cotească spre Grădina Puşkin, unde flutură din ziar către Stepko Inţkirveli, care aştepta lîngă poartă.

— Pornim! mormăi el.

Stepko îi făcu semn din cap Anetei Sulakvelidze, care stătea peste drum, chiar lîngă intrarea în Tilipuciuri, unde ea dădu la rîndul ei semnal, chemîndu-i pe ceilalţi de la bar. Pistolarii de la uşă ridicară privirile. „La un semn", Saghiraşvili îi văzu pe bandiţii din restaurant punîndu-şi băuturile jos, pregătindu-şi revolverele şi ieşind să se împrăştie prin piaţă – tineri costelivi, tuberculoşi, în pantaloni largi, care abia dacă mîncaseră ceva de săptămîni de zile. Unii erau, într-adevăr, un soi de gangsteri, alţii, oameni care n-aveau nimic de pierdut în viaţă şi încă alţii, tipic pentru Georgia, erau prinţi loviţi de sărăcie din castelele rămase fără ziduri şi acoperiş de prin provincie. Cu toate că faptele lor erau criminale, lor înşişi nu le păsa de bani: îi erau devotaţi lui Lenin, partidului şi păpuşarului-şef din Tiflis, Stalin.

„Misiunea fiecăruia dintre noi fusese stabilită dinainte", îşi amintea o a treia fată din „Gaşcă", Alexandra Darahvelidze, de numai nouăsprezece ani, prietenă cu Aneta şi deja veterană într-o serie de jafuri şi atacuri armate.

Bandiţii se postară în aşa fel încît să fie cu ochii pe fiecare poliţist din piaţă – aşa-numiţii *gorodovîe*[*3], cunoscuţi pe străzi drept „faraoni". Doi îi supravegheau pe cazacii de lîngă clădirea primăriei; restul o luară spre colţul străzii Veliaminov cu Bazarul Armenesc, nu departe de Banca de Stat. Alexandra Darahvelidze îşi aminteşte, în memoriile ei nepublicate, că a stat de pază la un colţ de stradă împreună cu doi tineri înarmaţi.

Baciua Kupriaşvili, care se prefăcea nonşalant a citi gazeta, zări în depărtare norul de praf ridicat de copitele cailor. Veneau! Îşi strînse ziarul cu gesturi calme...

Căpitanul de cavalerie, care se plimbase prin piaţă cu sabia lui sclipitoare, începu să-i avertizeze pe trecători să se dea la o parte, dar, pentru că nimeni nu-i dădea atenţie, sări înapoi pe spinarea frumosului său armăsar. Nu era ofiţer, ci idealul haiducului *beau*

sabreur[*4] georgian, jumătate prinţ, jumătate bandit. Era de fapt Kamo, în vîrstă de douăzeci şi cinci de ani, şeful „Găştii” şi, aşa cum afirma Stalin, „un maestru al deghizării”, care se putea da oricînd, la fel de bine, drept prinţ bogat sau drept spălătoreasă de la ţară. Ochiul stîng aproape orb i se rotea în orbită şi scînteia: una dintre propriile lui bombe îi explodase în faţă cu numai cîteva săptămîni înainte, şi ochiul încă nu se vindecase cu totul.

Kamo „era absolut fascinat” de Stalin, care îl convertise la marxism. Crescuseră împreună în violentul oraş Gori, la aproape 70 de kilometri depărtare de Tiflis. Era un jefuitor de bănci îndrăzneţ şi ingenios, un Houdini al evadărilor din închisoare, un om simplu şi credul şi un reprezentant pe jumătate nebun al violenţei psihopate. De un calm profund, aproape neliniştitor, cu o faţă ciudată, „fără luciu”, şi o privire albă, era nerăbdător să-şi servească stăpînul şi-l ruga deseori pe Stalin: „Lasă-mă să-l omor pentru tine!”. Era capabil de orice faptă oribilă, oricît de macabră, de orice vitejie, oricît de extravagantă: mai tîrziu avea să-şi vîre mîna în pieptul unui om şi să-i smulgă inima cu cuţitul.

Pe tot parcursul vieţii lui, combinaţia de magnetism şi detaşare care l-a caracterizat pe Stalin avea să atragă devotamentul unor psihopaţi dezlănţuiţi şi amorali. Acolitul său din copilărie Kamo şi gangsterii lui erau numai primii dintr-un lung şir. „Tinerii aceia îl urmau pe Stalin cu abnegaţie... Admiraţia lor i-a permis să le impună disciplina sa de fier.”[3] Kamo îl vizita deseori pe Stalin acasă, la surorile Svanidze, de unde împrumutase mai devreme sabia tatălui lor, explicînd că „avea să se dea drept ofiţer de cazaci”[4]. Chiar şi Lenin, avocat cusurgiu, crescut ca un aristocrat, era fascinat de neînfricatul Kamo, pe care îl numea „banditul” său „din Caucaz”. „Kamo”, reflecta Stalin la apusul vieţii, „era o fiinţă cu adevărat extraordinară”[5].

„Căpitanul” îşi întoarse calul către bulevard şi tropăi îndrăzneţ pe lîngă convoiul care avansa, venind din sens opus. Odată ce începeau împuşcăturile, se lăudase el, totul „avea să se termine în trei minute”.

Cazacii intrară în galop în piaţa Erivan, doi în faţă, doi la urmă şi un altul pe latura celor două trăsuri. Prin praf, conspiratorii desluşiră că în cea dintîi se aflau doi bărbaţi în redingotă – casierul Băncii de Stat Kurdiumov şi contabilul Golovnea – şi doi soldaţi cu puştile ridicate, în timp ce al doilea faeton era înţesat de poliţişti şi soldaţi. În tunetul potcoavelor, trăsurile şi însoţitorii lor călare traversară în cîteva clipe piaţa şi se pregăteau să cotească pe strada Sololaki, unde se afla noua clădire a Băncii de Stat. Aici, statuile de lei şi de zeităţi de deasupra uşii reprezentau prosperitatea în creştere a capitalismului rus[*5].

Baciua îşi lăsă ziarul în jos, dînd semn, apoi îl aruncă deoparte, ducînd mîna la armă. Tovarăşii lui scoaseră ceea ce ei numeau

„merele” – grenade puternice, care fuseseră introduse ilegal în Tiflis de Aneta şi Alexandra, ascunse într-o canapea mare.

Bandiţii şi fetele păşiră înainte, traseră fitilurile şi aruncară patru grenade, care explodară sub trăsuri cu un bubuit asurzitor şi o forţă infernală, eviscerînd caii şi făcîndu-i bucăţi pe ocupanţi, stropind pietrele caldarîmului cu sînge şi măruntaie. Tinerii scoaseră atunci mauserele şi deschiseră focul asupra cazacilor şi a poliţiştilor din jurul pieţei, care, luaţi prin surprindere, se prăbuşiră la pămînt, răniţi, sau fugiră să se ascundă. Mai mult de zece bombe explodară. Martorii avură impresia că ploua cu ele din toate direcţiile, chiar şi de pe acoperişuri: s-a spus mai tîrziu că Stalin a aruncat prima bombă de pe acoperişul vilei prinţului Sumbatov.

Trăsura băncii se opri. Trecătorii, ţipînd, se repeziră la adăpost. Unii crezură că se produsese un cutremur: oare Muntele Sfînt se prăbuşea peste oraş? „Nimeni n-ar fi putut spune dacă groaznicele bubuituri erau tunuri care trăgeau sau explozii de bombe”, scria ziarul georgian *Isari* (*Săgeata*). „Vacarmul provocă panică peste tot... aproape pretutindeni în oraş, oamenii o luară la fugă. Trăsuri şi căruţe se depărtau în goană...” De pe case căzuseră hornuri; toate geamurile fuseseră făcute fărîme pînă la palatul viceregelui.

Kato Svanidze stătea pe balconul casei ei, în apropiere, îngrijindu-se de copilul lui Stalin cu alţi cîţiva membri ai familiei, „cînd am auzit deodată bubuitul bombelor”, îşi amintea sora ei, Saşiko. „Îngroziţi, ne-am năpustit în casă.” Afară însă, prin fumul gălbui şi în harababura creată, printre corpurile sfîşiate ale cailor şi membrele mutilate ale oamenilor, ceva nu mergea conform planului.

Unul dintre caii înhămaţi la trăsura din faţă zvîcni, apoi îşi veni în fire. Exact în clipa cînd bandiţii se apropiau în fugă să înşface sacii cu bani din spatele trăsurii, calul se ridică pe picioarele din spate în mijlocul haosului şi ţîşni în josul dealului, către Bazarul Soldaţilor, dispărînd cu banii pe care Stalin i-i promisese lui Lenin pentru revoluţie6.

*

În cursul secolului care a urmat, mulţi l-au suspectat pe Stalin că jucase un rol în evenimentele acelei zile, însă fără s-o poată dovedi. Dar acum arhivele din Moscova şi Tbilisi ne arată că el a fost creierul operaţiunii şi şi-a cultivat oamenii în interiorul băncii de-a lungul mai multor luni. Memoriile nepublicate ale cumnatei sale, Saşiko Svanidze, aflate în arhivele georgiene, afirmă că Stalin a recunoscut în mod deschis că el organizase acţiunea*6. Acum, la un secol după jaf, putem dezvălui în sfîrşit adevărul.

Stalin savura „treburile murdare ale politicii”, drama conspirativă

a revoluţiei. Pe vremea cînd era dictatorul Rusiei sovietice, vorbea în mod enigmatic, chiar cu nostalgie, despre jocurile de-a „cazacii şi bandiţii” – *kazaki i razboiniki*, varianta rusească a hoţilor şi vardiştilor –, dar fără să dea vreodată detalii care să-i submineze autoritatea de om de stat[7].

În 1907, Stalin era un bărbat mărunt, vînos, misterios, care apărea sub numeroase nume false, îmbrăcat de multe ori într-o cămaşă roşie de satin, o haină cenuşie şi veşnica lui pălărie neagră de fetru. Uneori purta o *cioha* tradiţională şi îi plăcea să-şi azvîrle îndrăzneţ pe umeri o mantie caucaziană albă. Întotdeauna în mişcare, de multe ori vînat de autorităţi, se deghiza în numeroasele uniforme ale societăţii ţariste şi adesea scăpa de poliţie îmbrăcîndu-se în femeie.

Atrăgător pentru sexul opus, cîntînd deseori melodii georgiene şi declamînd poezii, era carismatic şi plin de umor şi totuşi profund ursuz, un georgian ciudat cu o fire rece de nordic. Ochii „arzători” căpătau luciri de miere cînd erau prietenoşi, dar deveneau galbeni la mînie. Nu adoptase încă mustaţa şi tunsoarea periuţă care aveau să-l caracterizeze în floarea vîrstei: uneori îşi lăsa barba şi părul, cu tenta lor castanie, acum mai închisă, din prima tinereţe, să crească. Pistruiat şi ciupit de vărsat, mergea repede, dar cocoşat şi-şi ţinea mîna stîngă ţeapănă, după sumedenia de accidente şi boli din copilărie.

Neobosit în acţiune, era plin de idei şi de ingenuitate. Însufleţit de foamea de învăţătură şi de instinctul său pedagogic, înghiţea cu lăcomie romane şi scrieri istorice, dar dragostea de literatură îi era întotdeauna depăşită de nevoia de a ordona şi a domina, de a-i învinge pe duşmani şi de a se răzbuna pe cei care-l dispreţuiau. Răbdător, calm şi modest, putea fi de asemenea îngîmfat, agresiv şi supărăcios, gata de izbucniri răutăcioase.

Pătruns de cultura georgiană a onoarei şi loialităţii, era un realist curajos, un cinic sarcastic şi un ucigaş nemilos prin excelenţă: el era cel care organizase „Gaşca” bolşevică de jefuitori şi asasini, pe care o controla de la distanţă ca un cap al mafiei. Îşi cultiva o mojicie de ţăran, trăsătură care-i aliena pe tovarăşii lui de partid, dar care îi ascundea în mod oportun calităţile mai subtile de ochii rivalilor snobi.

Asigurîndu-şi o căsătorie fericită cu Kato, alesese o existenţă de hoinar fără suflet, care, credea el, îl elibera de normele moralităţii sau responsabilităţii obişnuite, chiar şi de dragoste. Şi totuşi, în timp ce scria despre megalomania altora, nu avea habar de propria sa dorinţă de putere. Îi plăcea să fie secretos. Cînd bătea la uşile prietenilor şi ei întrebau cine este, răspundea fals ameninţător: „Omul în gri”.

Era unul dintre primii revoluţionari profesionişti, iar clandestinitatea era habitatul său natural, în care se mişca întotdeauna cu o graţie felină aproape inobservabilă, dar şi cu un aer ameninţător. Extremist şi conspirator înnăscut, „Omul în gri” era devotat în mod

autentic cauzei sale, ca „marxist fanatic din tinereţe”. Ritualurile violente ale vieţii conspirative din Caucaz aveau să-şi găsească ulterior împlinirea în cultura idiosincratică de guvernare a înseşi Uniunii Sovietice[8].

„Stalin a inaugurat epoca jafurilor armate”, scria unul dintre colegii săi organizatori de acte criminale, Iosif Davricevi, prieten din oraşul natal[9]. Pînă acum se credea că Stalin concepea operaţiunile, dar nu lua niciodată personal parte la ele. Afirmaţia ar putea să fie adevărată în cazul jefuirii băncii din 1907, dar ştim astăzi că Stalin însuşi, de obicei înarmat cu mauserul său, s-a implicat mai direct în alte jafuri[10].

Era întotdeauna cu ochii în patru după o pradă spectaculoasă şi ştia că jafurile cele mai reuşite se făceau de obicei cu ajutorul unor oameni din interior. De această dată avusese două asemenea ajutoare. Îl cultivase mai întîi cu răbdare pe un funcţionar al băncii care îi putea fi util. Apoi dăduse din întîmplare peste un fost prieten de şcoală care lucra pentru serviciul de corespondenţă al băncii. Stalin păstrase insistent legătura luni de zile, pînă cînd prietenul îi vînduse pontul că o sumă uriaşă de bani – poate pînă la un milion de ruble – avea să sosească la Tiflis pe 13 iunie 1907.

Acest „om din interior” a dezvăluit apoi că îl ajutase pe Stalin să pună la cale incredibilul jaf numai pentru că era un mare admirator al poeziei romantice a conspiratorului. Numai în Georgia poetul Stalin îi putea netezi calea lui Stalin teroristul[11].

*

Calul care trăgea după el trăsura cu prada în ea traversă piaţa în goană. Unii bandiţi intrară în panică, dar trei tineri înarmaţi acţionară cu o viteză uimitoare. Baciua Kupriaşvili îşi păstră capul pe umeri şi ţîşni după cal. Deşi era prea aproape ca să fie în siguranţă, aruncă un alt „măr” sub burta animalului, sfîrtecîndu-i măruntaiele şi retezîndu-i picioarele. Azvîrlit în aer el însuşi, Baciua căzu ameţit pe caldarîm.

Trăsura se înclină pe o parte şi se opri. Baciua era scos din luptă, dar Datiko Cibriaşvili sări în ea şi scoase sacii cu bani. Înşfăcîndu-i, se împletici prin norul de fum către strada Veliaminov. Însă grupul de terorişti se dezorganizase. Datiko nu putea să ajungă prea departe cu greutatea după el. Trebuia s-o înmîneze cuiva – dar cui?

Fumul care cuprinsese piaţa se împrăştie puţin, lăsînd vederii privelişte a unui carnagiu demn de un cîmp de bătălie. Aerul era încă sfîşiat de ţipete şi de împuşcături, iar pe pietrele pavajului sîngele se împrăştia încet printre rămăşiţe de trupuri. Cazacii şi soldaţii ieşiră din ascunzători, cu mîinile pe arme. Din partea cealaltă a oraşului le veneau întăriri. „Toţi tovarăşii”, scria Baciua Kupriaşvili, „au fost la

înălţime, afară de trei, care au avut nervii slabi şi au fugit”. Şi totuşi Datiko se trezi, pentru un moment, aproape singur. Ezită, neştiind ce să facă. Succesul planului atîrna de un fir de păr.

*

A aruncat oare într-adevăr Stalin prima bombă de pe acoperişul palatului Sumbatov? O altă sursă, P.A. Pavlenko, unul dintre scriitorii răsfăţaţi de dictator, susţinea că Stalin atacase el însuşi trăsura şi fusese rănit de o schijă. Povestea pare improbabilă[12]. De regulă, Stalin „se ţinea deoparte” de toată lumea din motive de securitate şi pentru că se considera întotdeauna special[13].

Conform unor surse georgiene, în anii 1920, Kamo pretindea, la beţie, că Stalin nu luase parte în mod activ la jaf, dar că îl urmărise, relatare confirmată de o altă sursă, mai puţin verosimilă, legată de poliţie, care scria că Stalin „a urmărit cruntul masacru fumînd o ţigară din curtea unei vile de pe bulevardul Golovinski”. Poate că „vila” era, într-adevăr, cea a prinţului Sumbatov[14]. Lăptăriile de pe bulevard, tavernele, cizmarii, frizerii şi negustorii de galanterie mişunau de informatori ai Ohranei. Cel mai probabil, Stalin, maestrul clandestin specializat în apariţii şi dispariţii bruşte, se retrăsese de pe scenă înainte să înceapă împuşcăturile. Într-adevăr, sursa cea mai bine informată îl plasează pe la mijlocul dimineţii aceleia în gară[15].

De aici, Stalin putea ţine uşor legătura cu piaţa Erivan prin reţeaua sa de hamali şi mici vagabonzi. Dacă aceşti şmecheri*7 îi aduceau veşti proaste, putea să sară într-un tren şi să dispară.

*

Exact cînd jaful era pe cale să eşueze, „căpitanul” Kamo se năpusti în galop în piaţă, conducînd propriul faeton, cu hăţurile într-o mînă şi cu cealaltă trăgînd din mauser, ca un cowboy într-un western. Furios că planul se ducea de rîpă, înjurînd din toţi bojocii „ca un adevărat căpitan”, îşi roti trăsura de mai multe ori, reluînd practic piaţa în stăpînire. Apoi galopă pînă la Datiko, se aplecă şi, ajutat de una dintre adolescentele înarmate, urcă sacii cu prada în faeton. Îl întoarse precipitat şi se repezi înapoi pe bulevard, chiar pe lîngă palatul viceregelui, care zumzăia ca un fagure, căci trupele se adunau, cazacii suiau în scări şi în toate părţile erau trimise ordine pentru întăriri.

Kamo observă un faeton al poliţiei mergînd la trap iute în direcţia opusă. În el se afla A.G. Balabanski, şeful-adjunct al poliţiei.

— Banii sînt în siguranţă! îi strigă „Căpitanul”. Grăbiţi-vă în

piaţă!

Balabanski se îndreptă către piaţă. Abia a doua zi îşi dădu seama de greşeala pe care o făcuse – şi îşi luă viaţa.

Kamo porni drept către strada Vtoraia Goncearnaia şi intră în curtea unui dulgher, în spatele unei case a cărei proprietară era Barbara (Babe) Bohoridze. Stalin înnoptase de multe ori aici de-a lungul anilor, împreună cu fiul lui Babe, Miha. Aici fusese planificat jaful. Era o adresă bine cunoscută poliţiei locale, dar teroriştii îl corupseseră pe cel puţin un ofiţer de jandarmi, căpitanul Zubov, care a fost ulterior condamnat pentru luare de mită şi chiar pentru că îi ajutase să ascundă captura. Kamo, extenuat, înmînă banii, îşi schimbă veşmintele şi-şi vărsă pe capul asudat o găleată întreagă de apă.

*

Atacul armat pus la cale de Stalin a reverberat în toată lumea. În Londra, *Daily Mirror* anunţa: „PLOAIE DE BOMBE: revoluţionarii fac prăpăd în mijlocul mulţimii": „Aproximativ zece bombe au fost aruncate astăzi, una după alta, în piaţa din centrul oraşului, ticsită de lume. Bombele au explodat cu o forţă terifiantă, omorînd numeroase persoane...". *The Times* îl numea „DEZASTRUL BOMBELOR DIN TIFLIS"; *Le Temps* din Paris era mai laconic: „CATASTROFĂ!".

Tiflisul era în haos. Viceregele Caucazului, contele Voronţov-Daşkov, un om în general afabil, tuna şi fulgera despre „insolenţa teroriştilor". „Administraţia şi armata sînt mobilizate", anunţa *Isari*. „Poliţia şi patrulele au început căutările prin oraş. Numeroşi indivizi au fost arestaţi..." Sankt-Petersburgul era revoltat. Forţele de securitate au primit ordin să găsească banii şi să-i prindă pe tîlhari. Un detectiv special cu echipa sa a fost trimis să conducă investigaţiile. Drumurile au fost închise, piaţa Erivan, înconjurată, iar cazacii şi jandarmii i-au arestat pe suspecţii de serviciu. Toţi informatorii şi agenţii dubli au fost contactaţi pentru informaţii şi au furnizat cu conştiinciozitate o amestecătură de mărturii, fără ca vreuna să-i indice de fapt pe adevăraţii vinovaţi.

În trăsură rămăseseră douăzeci de mii de ruble. Un vizitiu care supravieţuise şi se crezuse norocos vîrîse în buzunar alte 9.500 de ruble, dar a fost arestat cu ele mai tîrziu: nu ştia nimic despre banda lui Stalin şi Kamo. O femeie care bolborosea întruna s-a predat drept unul dintre jefuitori, dar s-a dovedit a fi doar smintită.

Nimeni nu şi-a putut da seama cîţi atacatori fuseseră: martorii credeau că aproape cincizeci de terorişti aruncaseră bombe de pe acoperişuri, dacă nu de pe Muntele Sfînt. Nimeni nu-l văzuse pe Kamo luînd banii. Ohrana a auzit poveşti din toată Rusia că jaful fusese organizat, pe rînd, de stat însuşi, de socialiştii polonezi, de anarhiştii

din Rostov, de membrii partidului armean Daşnak sau de eseri.

Nici unul dintre bandiţi nu a fost prins. Chiar şi Kupriaşvili şi-a recăpătat cunoştinţa exact la timp ca să plece şontîcăind. În haosul de după, atacatorii s-au împrăştiat în fugă în toate direcţiile, amestecîndu-se în mulţime. Unul dintre ei, Eliso Lominadze, care se aflase la acelaşi colţ de stradă ca şi Alexandra, s-a strecurat la o întrunire a unor profesori, a furat o uniformă şi apoi s-a întors nonşalant în piaţă să-şi admire opera. „Toată lumea a supravieţuit", spunea Alexandra Darahvelidze, dictîndu-şi memoriile în 1959, pe atunci singurul membru încă în viaţă al bandei ghinioniste.

Cincizeci de oameni zăceau în piaţă, răniţi. Trupurile a trei cazaci, ale reprezentanţilor băncii şi ale cîtorva trecători nevinovaţi fuseseră sfîrtecate. Ziarele, cenzurate, au menţionat cifre mai mici, dar arhivele Ohranei dovedesc că în jur de patruzeci de oameni au fost omorîţi. În prăvăliile învecinate au fost improvizate puncte în care erau aduşi răniţii pentru a fi bandajaţi. Douăzeci şi patru de persoane grav rănite au fost transportate la spital. O oră mai tîrziu, oamenii aflaţi în centru au fost martori la trecerea funebră a unei trăsuri macabre care-i ducea pe morţi şi rămăşiţele lor în jos pe bulevardul Golovinski, ca pe nişte măruntaie de păsări de la abator16.

*

Banca de Stat însăşi nu ştia exact dacă pierduse 250.000 sau 341.000 de ruble ori o valoare intermediară – în orice caz, era o sumă impresionantă, echivalentă cu aproximativ 1,7 milioane de lire (3,4 milioane de dolari) în banii de azi, deşi puterea ei efectivă de cumpărare era mult mai mare.

Miha Bohoridze şi soţia sa Maro, una dintre membrele „Găştii", au cusut banii într-o saltea. Zvelta Paţia Goldava, înarmată cu mauserul, a chemat apoi nişte hamali, poate tot pe cîţiva dintre băieţandrii lui Stalin, şi a supravegheat transportarea ei în siguranţă într-o altă casă conspirativă, peste fluviul Kura. Salteaua a fost apoi aşezată pe canapeaua directorului Observatorului Meteorologic din Tiflis, unde Stalin locuise şi lucrase după ce părăsise seminarul. Aceasta fusese ultima lui slujbă înainte de a se afunda în clandestinitate, de fapt, ultimul post pe care l-a deţinut înainte să fie numit în guvernul sovietic al lui Lenin din octombrie 1917. Ulterior, directorul Observatorului a recunoscut că habar n-avusese pe ce bogăţie pusese capul să doarmă.

Stalin însuşi, afirmă multe surse, a dat o mînă de ajutor la ascunderea banilor în Observator. Dacă povestea este pînă la urmă un mit, ea e totuşi credibilă: se pare că el umbla de multe ori călare prin munţi, pe trasee întortocheate, cu desagii plini de bani obţinuţi din

jafuri şi piraterie.

În mod surprinzător, Stalin s-a simţit suficient de sigur în noaptea aceea ca să meargă acasă la Kato şi să se laude cu isprava sa în faţa familiei – băieţii lui erau autorii[17]. Şi avea de ce să se laude. Bancnotele erau în siguranţă în salteaua directorului de la meteorologie şi curînd aveau să pornească spre Lenin. Nimeni nu-l bănuia pe Stalin, ba nici măcar pe Kamo. Banii aveau să fie scoşi ilegal din ţară, o parte din ei spălaţi chiar prin intermediul băncii Crédit Lyonnais. Poliţia din peste zece ţări avea să urmărească luni de zile, în van, serii de bancnote şi diverşi răufăcători.

Timp de vreo două-trei zile după eveniment, Stalin, se spune, nesuspectat de nimeni că ar fi avut vreo legătură cu jaful, nu s-a simţit ameninţat, astfel încît şi-a permis să bea fără griji în tavernele de pe marginea rîului. Dar asta nu a durat prea mult. Conspiratorul i-a comunicat deodată soţiei sale că plecau imediat să înceapă o viaţă nouă în Baku, oraşul însufleţit de febra petrolului de pe partea cealaltă a Caucazului.

„Naiba ştie", trăgea concluziile *Novoe vremea* din Tiflis, „cum a fost săvîrşită această tîlhărie îndrăzneaţă". Stalin reuşise crima perfectă.

*

Jaful din Tiflis s-a dovedit însă departe de a fi perfect. A devenit, de fapt, o cupă otrăvită. După el, Stalin n-a mai locuit niciodată în Tiflis sau în Georgia. Soarta lui Kamo avea să fie bizară, nebunească. Căutarea banilor – căci o parte, s-a văzut apoi, fusese în bancnote marcate – urma să fie o operaţiune încîlcită, dar nici măcar uimitoarele răsturnări de situaţie n-aveau să-i aducă liniştea lui Stalin. Succesul atacului terorist a fost pentru el aproape un dezastru. Faima globală a jafului a devenit o armă redutabilă împotriva lui Lenin şi împotriva lui Stalin personal.

Bandiţii s-au certat din pricina banilor. Lenin şi tovarăşii săi s-au luptat pentru ei ca nişte şobolani în cuşcă. Duşmanii lui au lansat în cursul următorilor trei ani trei anchete separate în partid, sperînd să-l distrugă. Stalin, devenit persona non grata în Georgia, cu reputaţia pătată de sfidarea insolentă a regulilor partidului şi de carnagiul pe care-l provocase, a fost exclus din partid de comitetul din Tiflis. Era un stigmat care, mai tîrziu, ar fi putut să-i zădărnicească tentativa de a-i succeda lui Lenin şi ambiţia de a deveni om de stat rus şi pontif suprem al marxismului. Chestiunea era atît de spinoasă, încît şi în 1918 Stalin a lansat o extraordinară campanie de suprimare a relatărilor despre jaf[*8]. Cariera sa de „patron" al bandiţilor, de jefuitor, ucigaş, pirat şi incendiator îndrăzneţ, deşi era pomenită în

şoaptă în ţară, iar presupunerile despre ea făceau deliciul criticilor de peste hotare, a rămas ascunsă pînă în secolul XXI.

Într-un alt sens, spectaculosul atentat de la Tiflis i-a confirmat cariera. Stalin se afirmase deja nu doar ca un politician talentat, ci şi ca un neîndurător om de acţiune în ochii singurului „şef" care conta cu adevărat. Lenin a decis că Stalin era „exact genul de om de care am nevoie".

Stalin, soţia şi copilul său au dispărut din Tiflis după două zile – dar acesta nu avea să fie nici pe departe ultimul jaf în care se va implica tînărul conspirator. În faţa lui se deschideau lumi noi – Baku, cel mai mare oraş petrolier din lume, Sankt-Petersburg, capitala imperiului, şi însăşi Rusia cea întinsă. Într-adevăr, Stalin, copilul georgian crescut în spiritul durităţii pe străzile violente, dominate de clanuri, ale unui oraş turbulent care era capitala jafurilor bancare din imperiu, păşea acum, pentru prima dată, pe scena Rusiei. Nu s-a uitat niciodată înapoi.

Şi totuşi se afla în ajunul unei tragedii personale care a contribuit la transformarea acestui maniac egocentric şi criminal în politicianul suprem pentru care nici un premiu, nici o provocare şi nici un preţ în vieţi omeneşti nu avea să fie suficient de mare cînd venea vorba de a-şi realiza ambiţiile personale şi visurile utopice[18].

*1 În 1903, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia s-a împărţit în două facţiuni, bolşevicii, conduşi de Lenin, şi menşevicii, conduşi de Martov, care, deşi aflate în conflict, au rămas în componenţa aceluiaşi partid pînă în 1912, cînd s-au separat oficial, fără a se mai reuni vreodată. Lenin a organizat şi a condus o cabală secretă formată din trei oameni, numită Centrul Bolşevic, pentru a obţine bani prin intermediul jafurilor bancare şi al impunerii de „taxe de protecţie". [*De aici înainte, dacă nu se specifică altfel, notele de subsol aparţin autorului.*]

*2 Eroul negativ al romanului *Aventurile lui Oliver Twist* de Charles Dickens, evreu bătrîn şi depravat, care îi învaţă pe membrii bandei de copii ai străzii să fure din buzunarele trecătorilor şi le confiscă apoi prada în schimbul unui acoperiş deasupra capului (n.tr.).

*3 Poliţişti de stradă (în limba rusă în original) (n.tr.).

*4 Frumosul spadasin (în limba franceză în original) (n.tr.).

*5 Distanţele în acest sat urbanizat sînt mici. Seminarul, casa familiei lui Stalin, palatul viceregelui şi banca se află toate la două minute de mers pe jos de locul unde s-a petrecut jaful. Majoritatea clădirilor din piaţa Erivan (ulterior, piaţa Beria, apoi piaţa Lenin, astăzi Piaţa Libertăţii) care apar în această povestire sînt şi azi în picioare: restaurantul Tilipuciuri (unde, în zilele noastre, nu se mai întîlnesc nici prinţi, nici bandiţi), seminarul (azi muzeu), primăria, sediul Comandamentului Caucazian, Banca de Stat şi palatul viceregelui (unde a locuit multă vreme mama lui Stalin) sînt neschimbate. Caravanseraiul, Grădina Puşkin, fabrica de încălţăminte Adelhanov (unde a lucrat Stalin) şi bazarele au dispărut.

*6 Stalin n-ar fi fost prea încîntat de sinceritatea familiei Svanidze, care i-a fost aproape timp de treizeci de ani. Cumnata lui, Saşiko, care a lăsat aceste memorii în 1934, a murit de cancer în 1936, altfel ar fi putut să împărtăşească soarta surorii ei Mariko, a fratelui Alioşa şi a soţiei acestuia. Memoriile lui Saşiko Svanidze sînt folosite aici pentru prima dată. O parte din membrii grupului care a săvîrşit jaful, precum Kamo, Baciua Kupriaşvili şi Alexandra Darahvelidze, au lăsat memorii nepublicate, chiar dacă incomplete, care sînt de asemenea utilizate aici pentru prima oară.

*7 Joc de cuvinte al autorului, aluzie la personajul Şmecherul (Artful Dodger, în engleză) din

romanul dickensian *Aventurile lui Oliver Twist*, unul dintre copiii din banda patronată de bătrînul Fagin (n.tr.).

*8 În anii 1920, înainte de a ajunge dictator, Stalin a depus eforturi considerabile pentru a-şi ascunde rolul jucat în „exproprieri". În 1923-1924, banditul său principal, Kote Ţinţadze, care ajunsese acum să i se opună, şi-a publicat memoriile într-o mică revistă georgiană. Textul a fost retipărit în 1927, dar după aceea paginile legate de implicarea lui Stalin în asasinate şi tîlhării au fost îndepărtate, proces care a continuat în anii 1930 sub Beria. Astăzi, aceste memorii sînt extrem de greu de găsit.

Partea întîi

Dimineaţa

A înflorit bobocul rozei
Şi s-a-nclinat spre violetă,
De vînt trezită, lăcrămioara
S-a îndoit deasupra ierbii.

Cînta-n înalturi ciocîrlia,
Zburînd mai sus de albii nori,
Şi-n dulce viers privighetoarea
Copiilor le glăsuia:

„Fie ca să-nfloreşti de-a pururi,
Georgia mea, trăind în pace!
Iar voi, prieteni, preaslăviţi-o
Cu sîrguinţă învăţînd!”.

SOSELO
(Iosif Stalin)

1

Soso, minunea lui Keke

Pe 17 mai 1872, la Biserica Uspeniei din micul oraş georgian Gori, Vissarion (Besarion în georgiană, Beso) Djugaşvili, un tînăr cizmar chipeş, în vîrstă de douăzeci şi doi de ani, adevărat model al cavalerului georgian, se căsătorea cu Ekaterina (Ketevan în georgiană, Keke) Gheladze, o fată atrăgătoare, cu părul castaniu, pistruiată, de şaptesprezece ani[1] .

O peţitoare îi făcuse o vizită lui Keke ca să-i povestească despre Beso cizmarul: era un meşter respectat în micul atelier al lui Baramianţ, o adevărată partidă. „Beso", spune Keke în recent descoperitele ei memorii[*1], „era considerat un tînăr foarte popular printre prietenele mele, şi toate visau să se mărite cu el. S-au înverzit de invidie. Beso era un mire căutat, un adevărat *karacioheli* [cavaler georgian], cu o mustaţă frumoasă, foarte bine îmbrăcat şi cu maniere de orăşean". Keke nu se îndoia nici că ea însăşi era o partidă: „Printre prietenele mele, eu eram fata cea frumoasă şi dorită". Într-adevăr, „zveltă, cu păr castaniu şi ochi mari", se spunea că este „foarte drăguţă".

Conform tradiţiei, nunta a avut loc imediat după apusul soarelui; viaţa socială a georgienilor, scrie un istoric, era „la fel de ritualizată ca şi comportamentul victorian al englezilor". Căsătoria a fost sărbătorită cu toată veselia dezlănţuită a aprigilor locuitori ai oraşului. „A fost splendid", îşi aminteşte Keke. Bărbaţii invitaţi erau adevăraţi *karacioheli*, „veseli, îndrăzneţi şi generoşi", îmbrăcaţi în superbele lor *cioha* negre, „cu umeri largi şi talie îngustă". Cel mai important dintre cei doi cavaleri ai mirelui era Iakob (Koba) Egnataşvili, un uriaş, campion la lupte, negustor înstărit şi erou local, care, aşa cum spune Keke, „întotdeauna a încercat să ne ajute să formăm o familie".

Mirele şi prietenii săi s-au strîns să toasteze acasă la el, înainte de a porni cu alai pe străzi pentru a-i lua pe Keke şi pe membrii familiei ei. Perechea, împodobită cu ghirlande, a mers apoi spre biserică într-un faeton de nuntă viu colorat, în sunet de zurgălăi şi în fluturări de panglici. În biserică, cîntăreţii din cor s-au adunat în galerie. Sub ei, bărbaţii şi femeile stăteau separaţi, în lumina scăpărătoare a lumînărilor. Corul a început melodiile armonioase, înălţătoare, tipic georgiene, în acompaniamentul unui *zurna*, un instrument de suflat asemănător cu un taragot.

Mireasa a intrat cu domnişoarele sale de onoare, care aveau grijă să nu-i calce pe trenă, ca să nu-i aducă ghinion. Părintele Hahanian, armean, a ţinut slujba, părintele Kasradze a înregistrat căsătoria, iar părintele Hristofer Cearkviani, prieten de familie, a cîntat atît de frumos, încît Iakob Egnataşvili „i-a dat cu generozitate" 10 ruble, sumă considerabilă pe atunci. După aceea, prietenii lui Beso au condus procesiunea tradiţională pe străzi, cu muzică şi dansuri, cîntînd la *duduki*, nişte fluiere lungi, pînă la *supra*, ospăţul georgian prezidat de un *tamada*, conducătorul toasturilor, cel care spune glume şi împarte vorbe de duh.

Slujba şi cîntecul fuseseră în neobişnuita limbă georgiană – nu în rusă, pentru că Georgia intrase abia recent în componenţa imperiului Romanovilor. Timp de o mie de ani, condus de vlăstare ale dinastiei Bagration, regatul Sakartvelo (Georgia pentru occidentali, Gruzia pentru ruşi) fusese un bastion creştin independent al vitejiei cavalereşti împotriva imperiilor musulmane mongol, tătar, otoman şi persan. Apogeul îl cunoscuse în secolul al XII-lea, odată cu imperiul reginei Tamara, imortalizat de epopeea naţională georgiană *Viteazul în blană de tigru* de Rustaveli. De-a lungul secolelor următoare, regatul se divizase în principate care se luptau între ele. În 1801 şi 1810, ţarii Pavel şi Alexandru I anexaseră cîteva principate la imperiu. Ruşii încheiaseră cucerirea militară a Caucazului abia odată cu capitularea imamului Şamil şi a luptătorilor săi ceceni în 1859, după un război de treizeci de ani, iar Adjaria, ultima bucată din Georgia, fusese supusă abia în 1878. Chiar şi georgienii din familiile cele mai nobile, care serveau la curtea împăratului din Sankt-Petersburg sau a viceregelui din Tiflis, visau la independenţă. De aici mîndria lui Keke de a urma tradiţiile georgiene ale bărbăţiei şi căsătoriei.

Beso, spunea Keke, „*părea* să fie bărbat de casă... Credea în Dumnezeu şi mergea întotdeauna la biserică". Părinţii miresei, dar şi ai mirelui fuseseră şerbi ai prinţilor locali, eliberaţi în anii 1860 de ţarul Alexandru al II-lea. Bunicul lui Beso, Zaza, era osetin*[2] din satul Gheri, la nord de Gori[2] . Ca şi strănepotul lui, Zaza devenise un rebel georgian: în 1804, se alăturase răzmeriţei prinţului Elizbar Eristavi împotriva Rusiei. După aceea fusese colonizat împreună cu alţi „osetini botezaţi" în satul Didi-Lilo, la 13 kilometri de Tiflis, ca iobag al prinţului Badur Maceabeli. Fiul lui Zaza, Vano, se ocupa de viile prinţului şi avusese doi băieţi: Ghiorghi, care fusese ucis de bandiţi, şi Beso, care căpătase o slujbă la Tiflis în făbricuţa de pantofi a lui G.G. Adelhanov, dar care fusese recrutat de armeanul Housep Baramianţ să facă ghete pentru garnizoana rusă din Gori[3] . Acolo, tînărul Beso o observase pe „fata seducătoare, îmbrăcată foarte îngrijit, cu păr castaniu şi ochi minunaţi".

Keke era şi ea nouă în Gori. Era fiica lui Glah Gheladze, un fost

ţăran iobag al moşierului local, prinţul Amilahvari. Tatăl ei lucrase ca olar undeva în apropiere, apoi devenise grădinar la un armean înstărit, Zakaria Gambrianţ, care deţinea nişte grădini frumoase la Gambareuli, la marginea oraşului Gori. Întrucît tatăl ei murise de tînăr, Keke fusese crescută de familia mamei. Îşi amintea entuziasmul mutării în tumultuosul Gori: „Ce călătorie frumoasă a fost! Gori era împodobit de sărbătoare, mulţimile de oameni se legănau ca marea. O paradă militară ne-a luat ochii. Muzica răsuna peste tot. Se auzeau o *sazandari* [formaţie din patru instrumente de suflat şi de percuţie] şi dulcele *duduki*, şi toată lumea cînta”[4] .

Tînărul ei soţ era un bărbat slab şi oacheş, cu sprîncene şi mustaţă întunecate, care purta întotdeauna o haină cercheză neagră, strînsă la mijloc, chipiu şi pantaloni largi vîrîţi în cizme înalte. „Neobişnuit, special şi ursuz”, dar şi „isteţ şi mîndru”, Beso vorbea patru limbi (georgiană, rusă, turcă şi armeană) şi cita din *Viteazul în blană de tigru*[5] .

Soţii Djugaşvili au prosperat. Multe case din Gori adăposteau familii atît de sărace, încît fuseseră făcute din lut şi pe jumătate săpate în pămînt. Dar soţia cizmarului Beso, mereu ocupat, nu avea a se teme de o asemenea sărăcie. „Fericirea familiei noastre”, declara Keke, „nu cunoştea margini”.

Beso „a plecat de la Baramianţ ca să-şi deschidă el însuşi un atelier”, susţinut de prietenii săi, în special de protectorul lui, Egnataşvili, care i-a cumpărat „uneltele necesare”. Curînd, Keke a rămas însărcinată. „Multe perechi căsătorite ne invidiau fericirea.” Într-adevăr, mariajul ei cu mult doritul Beso stîrnea încă invidie printre contemporani: „Gurile rele nu s-au oprit nici măcar după nuntă”. E interesant faptul că Keke subliniază această bîrfă: poate altcineva se aşteptase să se mărite cu Beso. Indiferent că i-l furase sau nu unei alte logodnice, „gurile rele”, care, mai tîrziu, aveau să-i pomenească pe Egnataşvili, pe preotul Cearkviani, pe şeful poliţiei din Gori Damian Davricevi şi pe o serie întreagă de celebrităţi şi aristocraţi, au început să flecărească la scurt timp după încheierea căsătoriei.

*

Abia se împliniseră nouă luni de la nuntă şi, pe 14 februarie 1875, „fericirea noastră a fost sporită de naşterea unui fiu. Iakob Egnataşvili ne-a ajutat tare mult”. Egnataşvili i-a fost naş nou-născutului, iar „Beso a organizat un botez fastuos. Era aproape nebun de bucurie”. Dar, două luni mai tîrziu, băiatul, pe nume Miheil, a murit. „Fericirea ni s-a transformat în durere. Beso a început să bea de amărăciune.” Keke a rămas din nou însărcinată. Un al doilea fiu,

Ghiorghi, s-a născut pe 24 decembrie 1876. Din nou Egnataşvili i-a fost naş şi din nou fără noroc. Copilul a murit de pojar pe 19 iunie 1877.

„Fericirea ne-a fost pusă la grea încercare." Beso, disperat de durere, învinuia „icoana din Gheri", satul său natal, la care cuplul se rugase pentru viaţa copilului. Mama lui Keke, Melania, a început să meargă pe la ghicitoare. Beso continua să bea. În casă a fost adusă o icoană a Sfîntului Gheorghe. Cei doi soţi au urcat pe muntele Goridjvari, care domina oraşul, pentru a se ruga în biserica de lîngă fortăreaţa medievală. Keke a rămas însărcinată pentru a treia oară şi a jurat că, dacă pruncul supravieţuia, avea să meargă în pelerinaj la Gheri ca să-i mulţumească lui Dumnezeu pentru minunea înfăptuită de Sfîntul Gheorghe. Pe 6 decembrie 1878 a dat naştere celui de-al treilea fiu[6 *3].

„Ne-am grăbit să-l botezăm ca să nu moară nebotezat." Keke a avut grijă de fiul ei în căsuţa înghesuită, cu două camere, care nu conţinea mare lucru afară de un samovar, un pat, o canapea, o masă şi o lampă cu gaz. Aproape toate lucrurile familiei încăpeau într-un cufăr mic. O scară în spirală ducea în subsolul igrasios cu trei nişe, una pentru uneltele lui Beso, alta pentru trusa de cusut a lui Keke şi o a treia pentru foc. Acolo Keke ţinea pătuţul copilului. Familia urma regimul alimentar de bază al georgienilor: fasole *lobio*, vinete *badridjani* şi o lipie groasă *lavaşi*. Rareori ajungeau să mănînce *mţvadi*, frigărui georgiene.

Pe 17 decembrie, copilul – băiatul care avea să devină Stalin – a fost botezat Iosif (Ioseb, în varianta georgiană, diminutivat Soso). Era „slab, fragil, subţire", spune mama lui. „Dacă umbla vreo boală, el era primul care s-o ia." Avea al doilea şi al treilea deget de la piciorul stîng sindactile.

Beso a hotărît să nu-l mai roage pe binefăcătorul familiei, Egnataşvili, să boteze copilul. „Iakob n-a avut mînă bună", spunea el. Dar, chiar dacă negustorul n-a mai făcut onorurile la botez, Stalin şi mama lui l-au numit întotdeauna „naşul Iakob".

Mama lui Keke i-a amintit lui Beso că juraseră să facă pelerinaj la biserica din Gheri dacă băiatul rămînea în viaţă.

— Stai să supravieţuiască, i-a răspuns Beso, şi mă tîrăsc în genunchi pînă la Gheri cu el pe umeri!

A amînat însă călătoria pînă cînd copilul a prins un frison, care l-a speriat pe tată atît de rău, încît a început să se roage stăruitor: familia a plecat spre Gheri, „îndurînd multe greutăţi pe drum, am donat o oaie şi am comandat acolo o slujbă de mulţumire". Dar preoţii din Gheri tocmai săvîrşeau un exorcism, ţinînd o fetiţă pe buza unei prăpăstii ca să scoată demonii din ea. Pruncul lui Keke „s-a îngrozit şi a urlat", aşa că familia s-a întors la Gori, unde micul Stalin „tremura şi

delira chiar şi în somn". Dar a trăit – şi a devenit comoara nepreţuită a mamei sale.

„Keke nu avea lapte de ajuns", aşa că fiul ei a supt şi de la soţiile lui Ţihitatrişvili (naşul său de botez) şi Egnataşvili. „La început, nou-născutul n-a primit laptele mamei mele", spune Alexandre Ţihitatrişvili, „dar, treptat, a ajuns să-i placă dacă îşi acoperea ochii ca să n-o vadă pe mama". Laptele supt în comun cu copiii Egnataşvili i-a făcut „ca nişte fraţi de lapte cu Soso", spune Galina Djugaşvili, nepoata lui Stalin.

Soso a început să vorbească devreme. Îi plăceau florile şi muzica, mai ales cînd fraţii lui Keke, Gio şi Sandala, cîntau la *duduki*. Georgienilor le place să cînte, şi Stalin a iubit întotdeauna frumoasele melodii georgiene*4. În a doua parte a vieţii, îşi amintea că îi auzea pe „bărbaţi cîntînd în drum spre piaţă"7 .

Mica afacere a lui Beso înflorea – cizmarul şi-a luat ucenici şi avea aproape zece angajaţi. Unul dintre ucenici, Data Gasitaşvili, care îl iubea pe Soso şi i-a ajutat părinţii să-l crească, îşi amintea de prosperitatea lui Beso: „Trăia mai bine decît oricine altcineva din breasla noastră. Aveau întotdeauna unt în casă". Mai tîrziu au circulat şoapte despre această bunăstare, stînjenitoare pentru un erou proletar. „Nu sînt fiu de muncitor", recunoştea Stalin. „Tatăl meu avea un atelier de cizmărie, angaja ucenici, era un exploatator. Nu trăiam rău." În timpul acestei perioade fericite, Keke s-a împrietenit cu Mariam şi Arşak Ter-Petrosian, un contractor militar armean cu avere, al cărui fiu Simon, supranumit Kamo, îşi va cîştiga o reputaţie teribilă de jefuitor de bănci8 .

Keke îşi adora fiul şi, „bătrînă cum sînt, încă îi văd primii paşi, o imagine vie ca flacăra lumînării". Ea şi mama ei l-au învăţat să meargă exploatîndu-i dragostea pentru flori: Keke ţinea o floare de muşeţel, iar Soso venea în fugă s-o prindă. Cînd mama l-a luat la o nuntă, el a observat o floare în vălul miresei şi s-a repezit s-o ia. Keke l-a certat, dar naşul Egnataşvili „l-a sărutat" cu dragoste „şi l-a mîngîiat, spunînd: «Dacă de acum vrei să furi mireasa, Dumnezeu ştie ce-ai să mai faci cînd ai să fii mare!».".

Supravieţuirea lui Soso i se părea mamei lui o minune. „Cît de fericiţi eram, cît rîdeam!", îşi amintea Keke. Adoraţia ei i-a insuflat probabil lui Soso convingerea că este special: în mod limpede, zicala freudiană că devotamentul mamei face copilul să se simtă un cuceritor s-a adeverit în acest caz. „Soselo", cum îi spunea ea afectuos, a crescut extrem de sensibil, dar a dovedit de asemenea o extraordinară încredere în sine de la o vîrstă timpurie.

Şi totuşi, la apogeul succesului, Beso era chinuit de un demon: clienţii lui îl plăteau în parte cu vin, care era atît de abundent în Georgia, încît numeroşi muncitori primeau drept salariu alcool în loc

de bani. Mai mult, Beso făcea afaceri într-un colţ al *duhan*-ului (birtului) unui prieten, ceea ce-l făcea să bea prea mult. Şi-a găsit un tovarăş de pahar, un exilat politic rus pe nume Poka, poate un *narodnik* populist sau vreun radical asociat cu Narodnaia Volea (Voinţa Poporului), mişcarea teroristă care încerca la vremea aceea în mod repetat să-l asasineze pe împăratul Alexandru al II-lea. Aşa încît Stalin a crescut cunoscînd un revoluţionar rus. „Fiul meu s-a împrietenit cu el", spune Keke, „şi Poka i-a adus un canar". Dar rusul era un alcoolic fără speranţă, care umbla în zdrenţe. Într-o iarnă a fost găsit mort în zăpadă.

Beso a descoperit că „nu se mai putea opri din băut. Aşa a fost distrus un bărbat de familie", comentează Keke. Alcoolul i-a afectat şi mica întreprindere: „Mîinile au început să-i tremure şi nu mai putea coase încălţări. Atelierul se mai ţinea doar în ucenici".

Fără să înveţe nimic din sfîrşitul tragic al lui Poka, Beso şi-a făcut un nou tovarăş de pahar – preotul Cearkviani. Georgia provincială era plină de preoţi, dar aceşti oameni ai lui Dumnezeu îşi aveau şi ei plăcerile lumeşti. Odată ce încheiau slujba, îşi petreceau mare parte din timp bînd vin în tavernele din Gori pînă se îmbătau criţă. La bătrîneţe, Stalin îşi amintea: „Părintele Cearkviani abia îşi termina slujba, că trecea pe la noi, şi amîndoi o porneau spre *duhan*"*5. Se întorceau acasă sprijinindu-se unul pe altul, îmbrăţişaţi şi „cîntînd în falset", beţi turtă.

— Eşti băiat bun, Beso, chiar şi pentru un cizmar, zicea tărăgănat preotul.

— Iar tu eşti preot, dar ce mai preot! Te iubesc! hîrîia Beso.

Cei doi beţivani se strîngeau în braţe. Keke îl ruga pe părintele Cearkviani să nu-l mai ia pe Beso la băut, iar mama ei îl implora pe Beso să se oprească. La fel şi Egnataşvili, dar fără folos – probabil din cauza zvonurilor care începuseră deja să circule prin oraş9 .

Erau poate aceleaşi „guri rele" pe care Keke le menţionează cînd vorbeşte de nuntă, pentru că Iosif Davricevi, fiul şefului de poliţie din Gori, susţine în memoriile sale că „s-a bîrfit mult în vecini pe seama naşterii – că adevăratul tată al copilului ar fi fost Koba Egnataşvili... sau tatăl meu, Damian Davricevi". O asemenea împrejurare sigur nu i-a picat bine lui Beso, pe care Davricevi îl numeşte „un maniac mărunt şi gelos" şi care se lăsa deja dus ireversibil pe panta alcoolismului10 .

*

În cursul anului 1883, Beso a devenit „irascibil şi foarte neglijent". La beţie, se lua la bătaie şi curînd şi-a căpătat porecla de „Beso nebunul".

Suspiciunile asupra paternităţii sînt direct proporţionale cu

puterea şi faima la care ajunge copilul. După ce Stalin a devenit dictator, au circulat zvonuri că tatăl lui ar fi fost ba faimosul explorator al Asiei Centrale Nikolai Prjevalski, care semăna cu Stalin adult şi trecuse prin Gori, ba chiar viitorul împărat Alexandru al III-lea, care vizitase Tiflisul şi poposise, pasămite, într-un palat unde Keke lucra pe post de menajeră. Dar exploratorul era un homosexual care nu se afla nici măcar pe aproape de Georgia în perioada cînd a fost conceput Stalin, iar Keke nu locuia în Tiflis în timpul în care ţareviciul a fost acolo.

Lăsînd la o parte asemenea absurdităţi, cine a fost cu adevărat tatăl lui Stalin? Egnataşvili era fără îndoială ocrotitorul familiei, cel care o consola pe soţie şi sprijinea financiar creşterea şi îngrijirea copilului. Era căsătorit, avea copii, ducea o viaţă îmbelşugată, deţinea mai multe restaurante şi făcea negoţ prosper cu vin într-o ţară unde vinul era avuţia naţională cea mai abundentă. Mai mult, acest atlet solid cu mustăţile date cu ceară era campion la lupte într-un oraş care îi idolatriza pe luptători. Aşa cum am notat deja, Keke însăşi scrie că Egnataşvili „a încercat întotdeauna să ne ajute să formăm o familie", o exprimare nu tocmai reuşită, dar poate revelatoare. E puţin probabil ca ea s-o fi folosit în sens literal – sau încerca oare să ne transmită ceva?

Davricevi, şeful poliţiei, care o ajuta pe Keke atunci cînd ea i se plîngea de accesele dezlănţuite de beţie ale soţului, era un alt potenţial tată: „Din cîte ştiu eu, Soso era fiul natural al lui Davricevi", spunea Djuruli, primarul oraşului şi prietenul poliţistului. „Toată lumea din oraş ştia că se încurcase cu frumoasa mamă a lui Soso."

Stalin însuşi a afirmat o dată că tatăl lui fusese de fapt preot. Ajungem astfel la al treilea candidat, părintele Cearkviani. Egnataşvili, Davricevi şi Cearkviani erau toţi căsătoriţi, dar, în cultura macho a Georgiei, bărbaţii erau aproape obligaţi să-şi ia amante, ca şi fraţii lor italieni. Iar preoţilor din Gori li se dusese vestea pentru destrăbălarea lor. Toţi cei trei bărbaţi erau oameni de vază în oraş, care ar fi fost cu siguranţă încîntaţi să devină salvatorii unei soţii tinere şi frumoase, cu o viaţă chinuită[11] .

Cît despre Keke însăşi, imaginea cucernică, din anii 1930, a femeii bătrîne, cu acoperămîntul ei negru de cap ca al unei călugăriţe, a fost întotdeauna greu de împăcat cu femeia tînără şi energică de la 1880. Era fără îndoială credincioasă, dar mersul la biserică nu i-a împiedicat niciodată pe oameni să păcătuiască. Keke se mîndrea fără îndoială să fie „fata cea frumoasă şi dorită" şi avem dovezi că era mult mai „pămîntească" decît s-ar putea crede. La bătrîneţe, se spune că ar fi încurajat-o pe Nina Beria, soţia lui Lavrenti, viceregele din Caucaz al lui Stalin, să-şi ia amanţi şi că ar fi dat detalii „picante" pe teme sexuale: „Cînd eram tînără, făceam curăţenie în diferite case şi, dacă

întîlneam vreun băiat chipeş, nu pierdeam ocazia". Membrii familiei Beria sînt martori ostili, dar chiar şi memoriile lui Keke fac aluzie la un comportament nu tocmai ortodox. La un moment dat, îşi aminteşte ea, mama ei reuşise să-l atragă pe Soso cu o floare în grădină, şi atunci Keke şi-a dezvelit veselă pieptul şi i l-a arătat copilului, care a uitat de floare şi s-a repezit la sînul matern. Dar beţivanul rus Poka îi spiona şi izbucnise în rîs, aşa că „mi-am încheiat rochia la loc"[12] .

În felul său eliptic şi înşelător, Stalin a încurajat poveştile despre posibili alţi taţi. Stînd de vorbă, în ultimii săi ani, cu un protejat georgian al său, Mgheladze, i-a dat acestuia „impresia că era fiul ilegitim al lui Egnataşvili" şi a părut să nege că tatăl lui era Beso. La o recepţie din 1934 a spus limpede: „Tatăl meu a fost preot". Dar, în absenţa lui Beso, toţi trei posibilii taţi au contribuit la creşterea lui: Soso locuia la Cearkviani, era protejat de Davricevi şi îşi petrecea jumătate din timp la familia Egnataşvili, aşa că în mod sigur simţea faţă de toţi o afecţiune filială. Mai exista o motivaţie a zvonului că tatăl i-ar fi fost preot: Şcoala Bisericească accepta numai copii ai clerului, aşa încît mama lui spune că l-a dat drept fiu de preot[13] .

Stalin a păstrat o atitudine ambiguă faţă de Beso nebunul: îl dispreţuia, dar era în acelaşi timp mîndru şi manifesta o anumită simpatie faţă de el. Tatăl şi fiul au împărţit şi momente fericite. Beso îi spunea lui Soso poveşti despre haiducii Georgiei care „luptau împotriva celor bogaţi şi furau de la prinţi ca să-i ajute pe ţărani". La mesele bogate, stropite cu alcool, Stalin dictatorul se lăuda faţă de Hruşciov şi alte personaje sus-puse că moştenise rezistenţa tatălui său la băutură. Beso îl pusese să-i lingă vin de pe buricele degetelor încă din leagăn, şi el insista să facă acelaşi lucru cu propriii copii, spre disperarea soţiei sale Nadia. Mai tîrziu, Stalin a scris în cuvinte mişcătoare povestea unui cizmar anonim care deţinea un mic atelier şi care a fost ruinat de capitaliştii nemiloşi. „Aripile", spunea el, „i-au fost retezate". O dată s-a făli că „tatăl meu putea să facă două perechi de încălţări pe zi" şi, chiar şi după ce ajunsese dictator, îi plăcea să se numească pe sine însuşi „cizmar". A folosit în tinereţe numele conspirativ Besoşvili – „fiul lui Beso" –, iar prietenii săi cei mai apropiaţi din Gori îl numeau „Beso"[14] .

Punînd toate acestea în balanţă, cel mai probabil este că Stalin a fost fiul lui Beso, în ciuda vociferărilor cizmarului că Soso era „bastard". O femeie căsătorită trebuia să aibă un comportament respectabil, dar ar fi cu totul de înţeles dacă tînăra şi frumoasa Keke, a cărei viaţă semăna mai degrabă cu a unei văduve, a devenit amanta lui Egnataşvili atunci cînd mariajul ei s-a destrămat. În memoriile ei, Egnataşvili este menţionat la fel de des ca Beso şi în cuvinte mult mai calde. Keke spune că negustorul era atît de bun şi săritor, încît ea se simţea puţin „stînjenită". Unii dintre membrii familiei Egnataşvili

pretind că exista o legătură „genetică” între el şi Stalin. Nepotul luptătorului, Guram Ratişvili, trage însă concluzia corectă: „Pur şi simplu nu ştim dacă el a fost tatăl lui Stalin, dar ştim *sigur* că i-a devenit un al doilea tată”[15] .

Zvonurile că ar fi fost copil din flori, ca şi cele despre originile osetine, erau un alt mod de a-l deprecia pe tiranul Stalin, urît de majoritatea populaţiei din Georgia, pe care o cucerise în anii 1920, lăsînd în urmă un val de represiuni. E adevărat că despre marii oameni cu origini umile se spune de multe ori că sînt fiii altor bărbaţi decît taţii lor. Şi totuşi, unii dintre ei chiar sînt odraslele părintelui oficial.

„În tinereţe”, afirmă un prieten din vremea şcolii, Davit Papitaşvili, Stalin „aducea mult cu tatăl lui”. Pe măsură ce îmbătrînea, spune Alexandre Ţihitatrişvili, „semăna tot mai mult cu el şi, cînd şi-a lăsat mustaţă, au devenit practic identici”[16] .

La vremea cînd Soso împlinea cinci ani, Beso nebunul era un alcoolic chinuit, paranoic şi înclinat spre violenţă. „Era din ce în ce mai rău”, spune Keke, „pe zi ce trecea”.

*1 Memoriile au zăcut uitate în arhiva Partidului Comunist Georgian timp de şaptezeci de ani. Nu au fost niciodată folosite în contextul cultului stalinist. Se pare că Stalin nu le-a citit şi nici n-a ştiut că existau, pentru că, atît cît am putut să aflu, ele nu au fost trimise în arhivele moscovite. Dictatorul nu voia ca părerile mamei lui să fie publicate. Cînd, în 1935, Keke a fost intervievată în stilul revistei *Hello!* în presa sovietică, Stalin i-a certat furios pe membrii Biroului Politic: „Vă rog să interziceţi lichelelor mărginite care au pătruns în presa noastră locală şi centrală să mai publice «interviuri» cu mama mea şi tot felul de alte nerozii publicitare. Vă rog să mă scutiţi de senzaţionalismul zelos al acestor netrebnici!”. Keke, femeie voluntară şi prea puţin impresionată de puterea fiului ei, a povestit probabil aceste memorii în secret, sfidîndu-l, pe 23-27 august 1935, cu puţin timp înainte de moarte.

*2 Osetinii erau un popor pe jumătate păgîn care trăia în munţi, la graniţa de nord a Georgiei propriu-zise. [Limba osetină este total diferită de georgiană – n.tr.] Unii s-au asimilat, deşi majoritatea îşi păstrează cu mîndrie identitatea separată pînă azi: în 1991-1993, osetinii de sud au purtat război cu georgienii şi acum sînt autonomi. Cînd Beso a fost internat în spital înainte de moarte, el a fost încă înregistrat, în mod semnificativ, ca osetin. Duşmanii lui Stalin, de la Troţki la poetul Mandelştam în faimoasa lui poezie, se delectau să-l numească pe dictator „oset”, pentru că georgienii îi considerau pe osetini barbari, neciopliţi şi, la începutul secolului al XIX-lea, necreştini. Djugaşvili are cu siguranţă o sonoritate osetină: în georgiană înseamnă „fiul lui Djuga”. Mama lui Stalin susţine că Beso i-a spus că numele ar fi avut la bază rădăcina georgiană *djoghi*, „turmă”, pentru că familia lui avusese turme şi fusese alungată din Gheri de către osetinii puşi pe jafuri. Originea nu mai are relevanţă, de fapt, pentru că, la vremea naşterii lui Stalin, familia Djugaşvili era cu totul georgianizată. Stalin însuşi scria pe această temă: „Ce e de făcut cu osetinii.... care sînt asimilaţi de georgieni?”.

*3 Ulterior, Stalin a născocit multe în privinţa biografiei sale: ziua sa de naştere oficială (inventată) era 21 decembrie 1879, cu peste un an mai tîrziu decît cea reală. La începuturile carierei sale politice menţiona de obicei 6 decembrie 1878, pînă la un interviu pe care i l-a luat în 1920 un ziar suedez. În 1925, i-a ordonat secretarului său Tovstuha să-i oficializeze data din 1879. Există mai multe explicaţii ale acestui fapt, inclusiv dorinţa lui de a se reinventa. Cel mai probabil, Stalin a mutat data pentru a evita înrolarea în armată. Cît despre casa în care s-a născut, ea este cocioaba care astăzi stă singuratică pe bulevardul Stalin din Gori, înconjurată de templul grecesc construit în anii 1930 de Lavrenti Beria, viceregele caucazian al lui Stalin şi ulterior şef al poliţiei lui

secrete, lîngă clădirea ca o catedrală a Muzeului Stalin. Familia Djugaşvili nu a locuit mult timp acolo.

*4 Stalin dictatorul a devenit un mare iubitor de grădinărit, crescînd lămîi, roşii şi, mai ales, trandafiri şi mimoze. Cîntecele sale georgiene preferate erau *Zboară, rîndunică neagră* şi *Suliko*.

*5 „Aceste cîrciumi georgiene nu oferă decît nişte camere nemobilate şi murdare, pîine (cu brînză), ceai, vin şi, în cazul cel mai bun, ouă şi carne de pasăre", ne avertizează Baedeker. „Cei care vor carne roşie trebuie să cumpere o oaie întreagă (4-5 ruble) sau un purceluş (2-3 ruble)."

2

Beso nebunul

Soso suferea cumplit, terorizat de Beso la beţie. „Soso al meu era un copil foarte sensibil”, povesteşte Keke. „De îndată ce-l auzea pe taică-său cîntînd *balaam-balaam* pe stradă, venea imediat în fugă la mine, întrebîndu-mă dacă nu putea să se ducă şi să aştepte în vecini pînă cînd taică-său adormea.”

Beso nebunul cheltuia deja atît de mult pe băutură, încît a trebuit chiar să-şi vîndă chimirul – şi, după cum explica Stalin mai tîrziu, „un georgian trebuie să fie într-o situaţie disperată ca să-şi vîndă chimirul”[1]. Cu cît îl dispreţuia mai mult pe Beso, cu atît Keke îl răsfăţa mai tare pe Soso: „Întotdeauna îl înfăşuram bine în fularul lui de lînă. El mă iubea la rîndul lui foarte mult. Cînd îl vedea pe taică-său beat, îi dădeau lacrimile, buzele i se albeau, se strîngea în mine şi mă ruga să-l ascund”.

Beso era violent cu amîndoi. Un fiu ar fi trebuit să fie mîndria unui tată georgian, dar poate că Soso ajunsese să reprezinte cea mai mare umilinţă pentru soţul lui Keke dacă gurile rele aveau dreptate pînă la urmă. O dată, Beso l-a trîntit pe Stalin atît de tare de podea, încît copilul a urinat zile întregi cu sînge. „Bătăile nemeritate l-au făcut la fel de aspru şi de nemilos ca tatăl lui”, credea colegul lui de şcoală Ioseb Iremaşvili, care şi-a publicat memoriile. Prin intermediul tatălui său, Stalin „a învăţat să urască oamenii”. Tînărul Davricevi îşi aminteşte cum Keke „îl înconjura cu dragoste maternă şi îl apăra de oricine”, în timp ce Beso îl trata „ca pe un cîine, bătîndu-l fără nici un motiv”.

Cînd Soso se ascundea, Beso scotocea casa după el, strigînd:

— Unde e copilaşul din flori al lui Keke? Se ascunde sub masă?

Mama se bătea cu el. O dată, Soso a mers acasă la Davricevi cu faţa însîngerată, strigînd:

— Ajutor! Veniţi repede! O omoară pe mama!

Poliţaiul a fugit la locuinţa familiei Djugaşvili, unde l-a găsit pe Beso strîngînd-o pe Keke de gît.

Asemenea întîmplări şi-au spus cuvîntul asupra lui Soso, pe atunci în vîrstă de patru ani. Mama îşi amintea că stătea multă vreme supărat pe tatăl lui. Stalin a învăţat violenţa mai întîi acasă: o dată a aruncat un cuţit înspre Beso ca s-o apere pe Keke. A crescut bătăios şi agresiv, atît de greu de controlat, încît Keke însăşi, care îl adora, a avut nevoie

de pedepse fizice ca să-şi stăpînească odorul.

„Pumnul care îl liniştise pe tată a fost folosit şi în educaţia fiului”, spunea o evreică georgiană care cunoştea familia. „Keke îl bătea zdravăn”, susţinea fiica lui Stalin, Svetlana. Cînd dictatorul şi-a vizitat mama pentru ultima oară, în anii 1930, a întrebat-o de ce îl bătuse atît.

— Nu ţi-a prins rău, i-a răspuns ea.

Dar nu ştim dacă lucrurile stau chiar aşa. Psihiatrii cred că violenţa face întotdeauna rău copiilor, şi cu siguranţă lui Stalin nu i-a insuflat dragoste şi simpatie faţă de semeni. Mulţi copii maltrataţi de părinţi alcoolici le copiază apoi comportamentul, ajungînd să-şi bată ei înşişi soţia sau copiii, dar puţini sînt cei care devin nişte tirani criminali*1. În plus, aceasta nu era nici pe departe singura cultură a violenţei care avea să-l formeze pe Stalin.

El însuşi credea în efectul mîntuitor şi în uzul practic al violenţei. Cînd cazacii ţarului îşi foloseau nagaicele asupra demonstranţilor, el scria că „biciuirea ne face un mare serviciu”. Mai tîrziu în viaţă, Stalin credea că violenţa era atît sfînta coasă a Istoriei, cît şi un instrument util de guvernare şi îşi încuraja acoliţii să „plesnească oamenii peste faţă ca mijloc de a-i verifica”. Recunoştea însă că „plînsese mult” în „copilăria” lui „cumplită”.

Familia a pierdut casa în care se născuse băiatul şi a început o viaţă nomadă. În următorii zece ani a schimbat cel puţin nouă locuinţe diferite – camere închiriate, deprimante – evident, un mediu instabil pentru formarea tînărului Stalin2. Keke şi copilul au plecat apoi să locuiască împreună cu unul dintre fraţii ei, dar Beso a promis că se îndreaptă şi a adus-o îndărăt. Pentru că totuşi „nu s-a putut opri din băut”, ea s-a mutat în locuinţa preotului, părintele Cearkviani.

Keke vedea efectele acestei vieţi asupra micului Soso: „A devenit foarte retras, şedea de multe ori singur şi nu mai ieşea să se joace cu copiii. Spunea că vrea să înveţe să citească. Eu voiam să-l trimit la şcoală, dar Beso era împotrivă.” Tatăl ţinea ca băiatul să înveţe cizmăria. În 1884, Beso tocmai începuse să-i arate meşteşugul, cînd Soso a căzut grav bolnav.

*

În anul acela, variola făcea ravagii în Gori. Keke auzea „vaiete în fiecare casă”. Susţinătorul ei cel mai apropiat, Iakob Egnataşvili, „şi-a pierdut trei copii minunaţi, toţi într-o singură zi. Bietul om aproape a înnebunit de durere”. Doi băieţi şi o fată au supravieţuit. Moartea copiilor era o nouă experienţă pe care Keke o împărtăşea cu „naşul Iakob”. Şi-a îngrijit copilul atins şi el de boală. În ziua a treia, Soso delira. Moştenise pistruii mamei şi părul ei castaniu, dar de-acum avea

să poarte pentru toată viaţa semnele lăsate de vărsat pe faţă şi pe mîini. Una dintre poreclele sale – şi nume de cod folosit de Ohrana pentru el – avea să fie Ciopur („Ciupitul"). Micul Stalin a supravieţuit. Mama radia de fericire, dar, în aceeaşi perioadă, viaţa ei a luat din nou o turnură dezastruoasă. Beso a părăsit-o.

— Ai grijă de copil! i-a spus, fără să-i ofere vreun ajutor bănesc.

Mai mult, după cum povestea Stalin, i-a cerut lui Keke să lucreze acasă ca spălătoreasă şi să-i trimită *lui* banii. „Cîte nopţi n-am plîns!", îşi aminteşte Keke. „Nu îndrăzneam să plîng cu copilul de faţă, pentru că el se speria rău." „Mă îmbrăţişa, uitîndu-se cu teamă în ochii mei şi spunînd: «Mami, nu plînge, că plîng şi eu!». Aşa că eu mă stăpîneam, rîdeam şi-l sărutam. Apoi îmi cerea din nou o carte."

Keke rămăsese singură şi fără nici un sprijin cu copilul, şi acesta a fost momentul cînd s-a hotărît definitiv să-l trimită pe Soso la şcoală. Avea să fie primul din familia lor care să intre într-o instituţie de învăţămînt. În visurile ei, „întotdeauna mi-am dorit să devină episcop, pentru că, atunci cînd un episcop ne vizita de la Tiflis, nu-mi puteam lua ochii de la el de admiraţie". Cînd s-a întors împleticindu-se în viaţa ei, Beso i-a interzis însă orice fel de planuri:

— Soso va merge la şcoală numai peste leşul meu!

Au început să se certe, şi „numai plînsetul copilului ne-a despărţit".

Alcoolismul îl făcea fără îndoială pe Beso de o gelozie patologică, dar zvonurile despre infidelitatea lui Keke şi şiretlicurile acestei soţii care îi subminase puterea, dată lui de Dumnezeu, de bărbat şi cap de familie, ridicîndu-i tot oraşul împotrivă, au contribuit probabil la declinul moral definitiv al cizmarului. Nefericirea lui Keke era, într-adevăr, bine cunoscută: Egnataşvili, părintele Cearkviani şi şeful de poliţie Davricevi îi dădeau fiecare cîte o mînă de ajutor. Chiar şi Data, ucenicul cel cumsecade din atelierul lui Beso, îi amintea lui Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial cum obişnuia să-l mîngîie şi să-l protejeze. Într-un rînd, pe stradă, un rus l-a numit pe micul Soso „lăcustă". Data i-a trîntit un pumn şi a fost arestat. Dar judecătorul a rîs, iar protectorul familiei, Egnataşvili, „i-a plătit rusului un ospăţ".

Viaţa lui Keke se ducea de rîpă. Mica afacere şchiopăta şi pînă şi Data a plecat să-şi deschidă propriul atelier*2. „Cînd aveam zece ani", îşi amintea Stalin în 1938, „tatăl meu a pierdut tot şi a devenit proletar. Îşi înjura tot timpul ghinionul", dar, glumea el, „a devenit proletar, aşa că ruina lui a fost în avantajul meu! Cînd aveam zece ani, nu m-am bucurat că pierduse totul!".

Davricevi a angajat-o pe Keke drept menajeră, şi tot ea a devenit spălătoreasă la familia Egnataşvili: era tot timpul în casa lor, unde Soso mînca deseori de seară. Din memoriile lui Keke reiese limpede că Egnataşvili îl iubea pe fiul ei, aşa cum îl iubea şi soţia lui, Mariam,

care le dădea coşuri cu mîncare. Dacă nu existase pînă atunci nici o legătură amoroasă între mama lui Soso şi Egnataşvili, ea cu siguranţă a luat naştere acum. „Familia a supravieţuit numai cu ajutorul lui”, spunea Keke. „Ne-a ajutat întotdeauna şi avea şi el familia lui... şi, ca să spun drept, mă simţeam stînjenită.”

Preotul a susţinut-o şi el în planurile de a-şi educa fiul, şi ea i-a rugat pe membrii familiei Cearkviani să le dea voie copiilor lor mai mari să-l înveţe rusă pe Soso la un loc cu mezinii Cearkviani. Simţea că e un copil talentat. Băieţii mai mari, adolescenţi, îi predau limba surorii lor mai mici, care nu prea ştia să le răspundă la întrebări. Stalin însă s-a dovedit că ştia. La bătrîneţe, se lăuda că deprinsese să citească şi să scrie mai repede decît copiii mai mari: a sfîrşit el prin a-i învăţa pe adolescenţi. „Trebuia să ţinem secret”, spunea Kote, fiul părintelui Cearkviani, „pentru că unchiul Beso se făcea din ce în ce mai rău şi ne ameninţa: «Nu-mi stricaţi băiatul, că vedeţi voi!». Îl trăgea pe Soso de ureche pînă la atelier, dar, de îndată ce tatăl lui ieşea, Soso venea înapoi la noi, încuiam uşa şi învăţam”. Davricevii îl lăsau şi ei să participe la lecţiile fiului lor.

Farmecul lui Keke şi impresia lăsată de Beso erau aşa de puternice, încît toată lumea voia s-o ajute pe tînăra mamă. Nu-i mai rămînea decît să-l înscrie cumva pe Soso în excelenta Şcoală Bisericească din Gori, pentru ca el să poată deveni episcop. Keke a făcut mai multe încercări, dar şcoala accepta numai copii de preoţi. Părintele Cearkviani a rezolvat problema spunînd că tatăl lui Soso era diacon, deşi lucrul acesta nu apare în nici un document. Rămîne să ne întrebăm dacă nu cumva preotul le-o fi şoptit membrilor din conducerea şcolii că el însuşi sau vreun alt preot păcătos era tatăl natural al copilului. Oare acest tertip să fi fost cel care l-a determinat pe Stalin să afirme că tatăl lui era preot?

Soso a dat examenele de intrare – rugăciune, citire, aritmetică şi limba rusă – cu rezultate atît de bune, încît şcoala l-a primit direct în clasa a doua. „Bucuria mea era fără margini”, spune Keke, dar tatăl cizmar, care nu mai putea munci, „s-a înfuriat”[3].

Beso nebunul a spart ferestrele restaurantului lui Egnataşvili. Cînd Keke i s-a plîns lui Davricevi, Beso l-a atacat pe poliţai, înjunghiindu-l pe stradă cu o unealtă de cizmar. În mod ironic, primarul Djuruli a luat acest atac drept dovadă că poliţistul era tatăl lui Soso. Dar Davricevi nu l-a arestat pe Beso nebunul. Fiul lui afirmă că rana provocată era superficială şi că şeful poliţiei avea un anumit fel de relaţie cu „foarte frumoasa” Keke: manifestase întotdeauna „un interes special faţă de Soso”. Davricevi i-a ordonat pur şi simplu lui Beso să părăsească oraşul. Acesta a căpătat o slujbă la fabrica de încălţăminte Adelhanov din Tiflis, acolo unde îşi începuse cariera. Uneori îi era dor de fiul lui şi îi trimitea bani lui Keke, rugînd-o să se împace. Keke se

învoia din cînd în cînd, dar relaţia dintre ei n-a mai mers niciodată.

Tatăl lui Stalin pierduse respectul care i se datora în calitatea lui de bărbat, ca să nu mai spunem de *karaciogheli*. În societatea georgiană, caracterizată de un pronunţat simţ al onoarei şi al ruşinii, aceasta era un soi de moarte. „Rămăsese numai o jumătate de bărbat", spunea Keke, şi asta l-a împins în prăpastie. Pentru moment a dispărut, dar n-avea să se ţină niciodată prea departe[4].

Keke a obţinut o slujbă propriu-zisă în atelierul surorilor Kulidjanov, care tocmai deschiseseră un magazin de modă în Gori. A lucrat acolo timp de şaptesprezece ani. Acum, că îşi cîştiga propriul salariu, mama a încercat „să aibă grijă ca inima copilului meu să nu se ofilească de durere – i-am dat tot ce i-a trebuit".

A vrut să facă din el un adevărat cavaler georgian, ideal pe care Stalin şi l-a apropriat într-o formă modificată, de cavaler al clasei muncitoare. „Un om puternic", îi scria el cînd ea era deja bătrînă, „trebuie să fie întotdeauna viteaz". Stalin credea că seamănă cu Keke mai mult decît cu Beso. „O iubea", spunea fiica lui, Svetlana, „şi îi plăcea să vorbească despre ea, cu toate că îl bătuse fără milă. Toată dragostea pe care o avea tata mi-a dăruit-o mie şi mi-a spus că asta pentru că semănam cu mama lui". Şi totuşi, Soso a început să se depărteze de Keke.

Stalin „nu şi-a iubit mama", pretinde fiul lui Beria; alţii, majoritatea georgieni, jură că o numea „tîrfă". Dar acestea sînt deseori poveşti spuse de duşmanii lui Stalin, menite să-l dezumanizeze. Psihiatrii sugerează că Soso era derutat de combinaţia dintre o sfîntă şi o tîrfă pe care o reprezenta Keke şi care l-a făcut poate, mai tîrziu în viaţă, suspicios faţă de femeile cu un pronunţat apetit sexual.

A fost oare Stalin şocat de latura carnală a lui Keke? A dezaprobat cumva faptul că mama lui avea protectori bărbaţi? Cu siguranţă ulterior în viaţă a început să facă pe pudicul, dar aceasta este o evoluţie tipică pentru mulţi oameni cînd încep să îmbătrînească. Tot ce ştim în mod cert este că viitorul dictator a fost crescut într-o cultură macho, rigidă şi ipocrită. Şi totuşi, comportamentul său sexual ca tînăr revoluţionar a fost relaxat, aproape libertin.

Soso era „devotat unei singure persoane – mama lui", potrivit lui Iremaşvili, care îi cunoştea bine pe amîndoi şi care, în plus, este un martor ostil. Dar motivul mai probabil al distanţei tot mai mari dintre cei doi erau sinceritatea ei sarcastică – Keke „n-a ezitat niciodată să-şi dea cu părerea despre orice", menţionează fiul lui Beria – şi tendinţa ei dominantă de a controla viaţa fiului. Dragostea ei – aşa cum avea să fie şi a lui faţă de propriii copii şi prieteni – era sufocantă şi severă. Mama şi fiul semănau poate prea mult – şi aici era problema.

Şi totuşi, în felul lui, Stalin aprecia dragostea intensă a lui Keke. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, rîdea cu căldură despre

cum mama lui îl răzgîiase, spunîndu-i mareşalului Jukov că „nu l-a scăpat niciodată din ochi pînă la şase ani”[5].

*

La sfîrşitul lui 1888, la vîrsta de zece ani, Soso a fost primit triumfal în Şcoala Bisericească din Gori*[3], într-o clădire impunătoare din cărămidă roşie, cu etaj, de lîngă gara cea nouă. Aşa nevoiaşă cum era, Keke a fost hotărîtă ca Soso al ei să nu iasă în evidenţă prin hainele lui sărăcăcioase printre copiii bine îmbrăcaţi ai preoţilor. Dimpotrivă, avea să fie neapărat cel mai dichisit dintre cei 150 de elevi ai şcolii.

Aşa s-a şi întîmplat: mulţi băieţi aveau să ţină minte prima zi de şcoală a lui Stalin chiar şi decenii mai tîrziu. „Am văzut printre elevi un băiat necunoscut care purta un *arhaluhi* [haină sobră, formală] lung pînă la genunchi, cizme noi cu carîmb înalt, un chimir lat de piele, strîns pe talie, şi un chipiu negru cu cozoroc lăcuit care strălucea în soare”, îşi amintea Vano Keţhoveli, care avea să-i devină curînd prieten. „Băiatul acesta slab şi foarte scund purta pantaloni strîmţi, cizme, o cămaşă plisată cu o eşarfă” şi „o geantă de şcoală din cinz roşu”. Vano a fost uimit: „Nimeni nu mai era îmbrăcat astfel în toată clasa, în toată şcoala. Băieţii l-au înconjurat” fascinaţi. Elevul cel mai sărac era îmbrăcat cel mai bine, era micul gentleman din Gori. Cine plătise pentru hainele acestea atît de frumoase? Preoţii, proprietarii de taverne şi ofiţerii de poliţie îşi dăduseră fără îndoială obolul.

În ciuda veşmintelor elegante, suferinţele îndurate făcuseră din Stalin un copil dur. „Îl evitam de frică”, spune Iremaşvili, „dar eram interesaţi de el”, pentru că avea ceva neobişnuit de „necopilăresc” şi „excesiv de pătimaş”. Era un băiat ciudat: cînd deborda de fericire, „îşi exprima mulţumirea într-un mod aparte. Îşi trosnea degetele, răcnea şi sărea într-un picior!”*[4]. Indiferent că au fost scrise în perioada opresivului cult al personalităţii, cînd Stalin se afla la putere, sau în opoziţie faţă de el şi cu intenţii evident duşmănoase, toate memoriile celor care l-au cunoscut în copilărie sînt de acord că, încă de la vîrsta de zece ani, Stalin poseda un magnetism deosebit[6].

Undeva în această perioadă, poate la scurt timp după ce a început şcoala, Soso a fost din nou la un pas de moarte. „L-am trimis dimineaţă la şcoală sănătos”, relatează Keke, „şi mi l-au adus acasă, după-amiază, fără cunoştinţă”. Fusese lovit pe stradă de o trăsură. Băieţilor le plăcea să se întreacă agăţîndu-se de osiile roţilor de la trăsurile care treceau în viteză. Poate că aşa a fost rănit şi Stalin. Din nou, biata mamă „a înnebunit de spaimă”, dar medicii au tratat copilul gratis – sau poate Egnataşvili a plătit consultaţiile în secret.

Stalin spunea mai tîrziu că mama lui adusese de asemenea un vraci din sat care lucra ca bărbier.

Accidentul acesta i-a dat lui Soso încă un motiv, pe lîngă cele deja existente – sindactilia, cicatricile de vărsat şi zvonurile că ar fi fost copil din flori – de a fi mereu în alertă şi de a se simţi inferior şi altfel decît ceilalţi. În plus, i-a afectat pentru totdeauna braţul stîng, ceea ce însemna că n-avea să mai poată fi niciodată războinicul georgian ideal – deşi mai tîrziu Stalin avea să spună că mîna beteagă l-a împiedicat să danseze bine, dar nu şi să lupte*5. Pe de altă parte, tot ea avea să-l scape de înrolarea obligatorie în armată şi de moartea probabilă în tranşeele Primului Război Mondial. Şi totuşi, Keke era îngrijorată de cum avea să-i influenţeze braţul stîng cariera de viitor episcop.

— Cînd ai să fii preot, dragule, l-a întrebat, cum ai să ţii cupa în mînă?

— Nu-ţi face probleme, mamă! i-a răspuns Soso. Înainte să mă fac preot o să mi se vindece, aşa că o să pot să ţin cu el toată biserica![7]

Întrecerile de acest fel între copii nu erau singurul pericol pe străzile din Gori, oraş cunoscut pentru nesupunerea lui la regulile autorităţilor ţariste. De aceea, deşi avea să devină rapid cel mai bun elev din şcoală, tînărul Stalin a dus o existenţă dublă – era cîntăreţ de cor şi totodată vagabond de stradă, băiatul mamei îmbrăcat ca un prinţişor şi în acelaşi timp ştrengar buclucaş.

„N-au fost multe zile", spune Kote, fiul părintelui Cearkviani, în care „să nu-l fi bătut careva, să nu fi ajuns acasă plîngînd sau să nu fi bătut el pe altul"[8]. Aceasta era viaţa în Gori.

*1 În mod relevant sau nu, Adolf Hitler a fost şi el bătut de tatăl său beţiv, Alois. Stalin nu şi-a bătut soţiile sau copiii, deşi a fost un soţ şi un tată îngrozitor. Îl putem învinui, cel puţin în parte, de moartea timpurie a ambelor sale soţii. Şi-a abandonat copiii ilegitimi, l-a ignorat pe Iakov, fiul său, timp de aproape cincisprezece ani şi apoi l-a terorizat. Dintre copiii din a doua căsătorie, mai întîi l-a promovat excesiv de rapid pe fiul său Vasili, iar apoi a dat cu el de pămînt. Uneori îl mai lovea, dar, pe de altă parte, fiul dictatorului a devenit el însuşi un mic tiran răsfăţat şi greu de stăpînit. Vasili s-a transformat într-un alcoolic fără scăpare, meteahnă moştenită poate de la Beso. Stalin a fost iubitor faţă de fiica sa Svetlana, însă doar pînă cînd a dat dovadă de independenţă: a plesnit-o o dată cînd era adolescentă, dar numai pentru că se încurcase cu un bărbat însurat, un fustangiu de peste patruzeci de ani. Pentru povestea celei de-a doua căsătorii şi soarta copiilor săi, vezi cartea mea *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*2 Cincizeci de ani mai tîrziu, în 1940, cînd Stalin i-a cerut unuia dintre Egnataşvili să-l cheme la Moscova pentru o reîntîlnire, Data era tot cizmar. Vezi epilogul.

3 Clădirea există încă în Gori şi în 2006 era în renovare; pînă cînd Hruşciov a denunţat cultul personalităţii lui Stalin, pe ea s-a aflat o inscripţie: „Aici, în fosta Şcoală Bisericească, marele Stalin a studiat de la 1 septembrie 1888 pînă în iulie 1894".

*4 Aceasta este una dintre amintirile lui Petre Kapanadze, prieten apropiat al lui Stalin, care a păstrat cu el relaţii prieteneşti. Memoriile lui Kapanadze, care vorbesc foarte frumos despre Stalin, au fost publicate în anii 1930, însă acesta a fost unul dintre amănuntele eliminate din versiunea oficială. El apare numai în originalul de arhivă.

*5 Acest braţ stîng parţial neputincios a fost pus pe seama unui accident de sanie, a unui defect congenital, a unei infecţii din copilărie, a unei încăierări, a unei lupte pentru o femeie în Ciatura, a unui accident de căruţă şi a unei bătăi primite de la tatăl său, toate

(cu excepţia defectului din naştere) sugerate de Stalin însuşi. Domneşte o mare confuzie în legătură cu accidentul suferit de Soso, probabil pentru că, de fapt, au fost două accidente: acesta, mai puţin serios, pe vremea cînd tocmai începuse să meargă la şcoală (potrivit lui Keke) sau la vîrsta de şase ani (potrivit unor fişe de sănătate ulterioare) şi care probabil i-a afectat braţul, infirmitate mai vizibilă la bătrîneţe. Apoi, după nu prea mult timp, a avut loc un al doilea accident, mult mai serios, cînd Stalin a fost grav rănit şi a avut nevoie de tratament la Tiflis: acesta i-a afectat picioarele. În memoriile ei, Keke, la vîrsta de optzeci de ani, pare să le contopească.

3

Bătăuşi, luptători şi cîntăreţi la cor

Micul Stalin îşi petrecea acum timpul liber departe de Keke, pe străzile din Gori, un loc violent şi nesupus, dominat de băutură, rugăciuni şi încăierări.

Soso avea toate motivele să scape dintr-o locuinţă întotdeauna întunecată şi sărăcăcioasă. „Zi după zi, Keke se aşeza la şubreda ei maşină de cusut.” În casă nu erau decît „două divane de lemn, vreo două taburete, o lampă şi o masă simplă acoperită cu manuale”, spune un vizitator frecvent, profesorul de cîntări bisericeşti al lui Stalin, Simon Goglicidze. Camera înghesuită era „întotdeauna curată şi ordonată”, dar patul băiatului era făcut din scînduri: „Cînd el se mai înălţase, mama lui adăugase o scîndură ca să facă patul mai lung”. Însă Soso îşi sfida acum mama. „Dacă ai şti ce mîndru şi înfumurat e!”, se plîngea ea[1].

Era de fapt un fiu tipic al oraşului Gori, căci localnicii erau cunoscuţi în toată Georgia drept *matrabazi*, nişte pierde-vară violenţi şi lăudăroşi. Gori era unul dintre ultimele oraşe care mai practicau „obiceiul pitoresc şi sălbatic” al bătăilor de stradă generalizate, unde toată lumea avea voie să participe, care se desfăşurau conform anumitor reguli speciale, dar care, din punctul de vedere al mişcărilor permise, erau complet libere. Alcoolul, rugăciunile şi bătaia erau strîns legate între ele, iar preoţii beţi funcţionau drept arbitri. Birturile şi crîşmele din Gori erau surse nepotolite de violenţă şi fărădelege[2].

Administraţia rusă şi cea georgiană încercaseră să interzică sportul acesta dubios, care îşi avea originea în antrenamentele militare de pe vremea Georgiei medievale, aflată constant în război. În ciuda prezenţei unei garnizoane ruseşti, *pristav*-ul – şeful local de poliţie – Davricevi şi cei cîţiva poliţişti aflaţi în slujba lui abia dacă făceau faţă situaţiei: nimeni nu putea domoli clocotul irepresibil al vieţii ilegale din Gori. Nu era deci de mirare că, în timpul încăierărilor, caii săreau speriaţi şi trăsurile loveau oameni pe stradă. Istoricii psihologizanţi pun mare parte din firea lui Stalin pe seama influenţei unui tată beţiv, dar cultura aceasta a violenţei de stradă trebuie să fi fost la fel de importantă în formarea lui.

Gori, scria Maxim Gorki, care a vizitat la un moment dat oraşul, „are coloritul cenuşiu al unei firi aparte, al unei originalităţi înverşunate. Cerul înăbuşitor deasupra, apele învolburate şi tulburi ale

Kurei, în apropiere munţii [...] cu grotele lor închipuind un oraş şi încă mai departe, la orizont, [...] masivul principal, presărat cu argintiul zăpezilor care nu se topesc niciodată”*1.

Fortăreaţa cu ziduri galbene şi cu turnuleţe din Gori a fost probabil construită de regina Tamara în secolul al XII-lea. Cînd imperiul ei s-a fragmentat, Gori a devenit capitala unuia dintre principatele georgiene*2. Era loc de popas pe drumul dinspre Asia Centrală. Cămilele străbăteau încă străzile în drum spre Tiflis, dar inaugurarea căii ferate către Marea Neagră în 1871 redusese oraşul acesta cîndva mîndru la statutul unui fund dezorganizat de provincie, legat de marile destinaţii comerciale şi păstrînd tradiţii neobişnuit de tumultuoase. Cu o singură stradă principală (pe atunci Strada Ţarului, azi strada Stalin) şi o piaţă, oraşul se risipea în ulicioare întortocheate, pe jumătate inundate de şanţurile de canalizare, pe care copiii se jucau printre vitele cu pas clătinat. Gori nu avea decît vreo 7.000 de locuitori, jumătate din ei georgieni precum Djugaşvili, jumătate armeni, precum familia lui Kamo – armenii erau de regulă întreprinzătorii –, şi numai optsprezece evrei. Mult mai importantă era împărţirea oraşului în două mari cartiere, pentru că acestea formau echipele în bătăile generalizate: Cartierul Rusesc şi Cartierul Fortăreţei.

*

Cele trei tradiţii violente ale oraşului erau bătaia generală, turneele de lupte şi înfruntările de stradă dintre bandele de băieţi. La festivaluri, de Crăciun sau de Lăsata Secului înainte de Postul Mare, amîndouă cartierele puneau în scenă o paradă condusă de travestiţi sau de actori care jucau rolul unor „regi ai carnavalului”, mergînd călare pe cămile şi asini, înconjuraţi de cîntăreţi din fluier şi din gură în haine de sărbătoare. La carnavalul Keenoba, care celebra victoria din 1634 a Georgiei asupra Persiei, un actor îl juca pe ţarul georgian, iar un altul pe şahul persan – care era curînd bombardat cu fructe şi apoi aruncat în apă.

Bărbaţii din fiecare familie, de la copii în sus, luau şi ei parte la paradă, bînd vin şi cîntînd pînă la căderea nopţii, cînd începea adevărata distracţie. „Bătaia liberă cu pumnii” – aşa-numitul *krivi* – era „un duel în masă care respecta anumite reguli”: băieţaşii de trei ani se băteau cu cei de aceeaşi vîrstă, apoi copiii ceva mai măricei formau şi ei un grup, apoi adolescenţii şi, în fine, bărbaţii în toată firea – toţi se aruncau într-o „bătălie incredibilă”, care transforma oraşul într-un haos complet, stare ce dura pînă a doua zi – chiar şi la şcoală, unde clase întregi se luptau între ele. Prăvăliile erau deseori jefuite3.

Sportul preferat în Gori erau însă luptele între campioni, care semănau întru cîtva cu povestea biblică a lui Goliat. Erau un instrument principal de nivelare socială. Turneele – *cidaoba* – se desfăşurau în arene special construite, în acompaniamentul unei orchestre de *zurna*. Prinţii bogaţi, precum moşierul local Amilahvari, şi negustorii, ba chiar şi ţăranii îşi alegeau propriul campion, privit cu atîta consideraţie, încît oamenii i se adresau cu titlul de *palavani*. Naşul lui Stalin, Egnataşvili, era şi el cel mai mare din trei fraţi campioni. Acum, că era mai bătrîn şi bogat, *palavani* Egnataşvili îşi numea propriii campioni. Chiar şi la o vîrstă înaintată, Stalin se lăuda cu triumfurile pugilistice ale naşului său: „Fraţii Egnataşvili erau luptători atît de vestiţi, încît erau cunoscuţi în tot Kartli, dar primul şi cel mai puternic dintre ei era Iakob.

Prinţul Amilahvari avea printre gărzile sale de corp un cecen uriaş. Acesta i-a provocat pe campionii din Gori şi i-a bătut pe toţi. Aşa că locuitorii oraşului s-au dus la Iakob Egnataşvili, care le-a spus:

— Să se bată întîi cu fratele meu Kika; dacă îl bate pe Kika, să se bată cu fratele meu Simon; dacă îl bate şi pe Simon, am să mă bat eu cu el.

Dar Kika l-a bătut pe uriaşul cecen.

O dată, în timpul unei sărbători religioase, în oraş au intrat foarte fuduli nişte bandiţi, cu căciuli din blană de miel şi cu junghere la brîu". Au băut la restaurantul lui Egnataşvili, apoi n-au mai vrut să plătească. „Noi, copiii", îşi amintea Stalin, ne-am uitat uluiţi cum Kika Egnataşvili „i-a trîntit un pumn unuia dintre ei, l-a răsturnat pe jos, a înhăţat un pumnal din teaca altuia şi l-a lovit cu dosul tăişului. Al treilea a plătit nota"[4].

Elevii de la Şcoala Bisericească se alăturau şi ei luptelor cu pumnii de pe Strada Catedralei din Gori. Li se interzicea cu desăvîrşire să participe la aceste învălmăşeli belicoase, sub ameninţarea carcerei sau chiar a exmatriculării, dar „Soso lua oricum parte". În plus, profesorului lor de matematică şi geografie, Iluridze, îi plăcea nespus să-şi privească elevii angajaţi în bătăile de stradă, încît striga: „Dă-i! Bine! Bravo!", aproape fără să vadă că era el însuşi lovit între timp sau stropit cu sînge[5].

„Micul Stalin avea succes cînd se lua la trîntă sau dădea cu pumnii", este de acord Davricevi*[3]. Profesorul lui de cîntări bisericeşti îl vedea organizînd meciuri. O dată s-a rănit la braţul deja vătămat. „A început ca o trîntă, dar după aceea s-a transformat într-un adevărat meci de box", îşi aminteşte profesorul, „şi s-au bătut măr unul pe altul". Braţul lui Soso s-a umflat şi îl durea, încît i-a fost mai greu să lupte conform regulilor.

Prietenul Iremaşvili s-a bătut cu Stalin în curtea şcolii. Fusese declarată remiza, dar, cînd Iremaşvili s-a întors, Stalin l-a atacat din

spate, trîntindu-l la pămînt. Cînd se lua la trîntă cu copii mai puternici decît el, Soso încasa cîte o bătaie soră cu moartea, iar Keke trebuia să-l salveze, fugind la şeful poliţiei şi ţipînd: „Doamne, mi-au omorît băiatul!”. Dar, din punctul de vedere al îmbrăcăminţii, Stalin a rămas cel mai pus la punct bătăuş din clasa lui: „Uneori mama lui îi dădea chiar un guler mare alb, pe care, de îndată ce ea se întorcea cu spatele, el îl scotea şi-l punea în buzunar”.

Dar cea mai mare parte a energiei băieţii şi-o consumau în războaiele de cartier. „Copiii din oraşul nostru erau organizaţi în bande în funcţie de strada sau zona unde locuiau. Bandele acestea se aflau într-un permanent conflict” – deşi tot ele erau, pe de altă parte, creuzete în care se amestecau toate clasele sociale şi etniile. „Copiii din Gori erau educaţi împreună pe stradă, fără deosebire de religie, naţionalitate sau avere.” Un zdrenţăros ca Stalin se juca fără grijă cu fiul prinţului Amilahvari – un general faimos –, care încerca să-l înveţe să înoate. Înarmaţi cu cuţite, arcuri şi săgeţi sau praştii, băieţii duceau o existenţă fericită, liberă de orice îngrădiri: înotau în rîu, cîntau cîntecele lor preferate, furau mere din grădina prinţului Amilahvari, cutreierau satele din jur, mereu puşi pe şotii. O dată, Stalin a dat foc livezii prinţului.

„Soso era foarte rău”, îşi aminteşte prietenul său mai tînăr Ghiorghi Elisabedaşvili, „alerga întruna pe străzi. Era îndrăgostit de praştia lui şi de arcul făcut de mînă. O dată, un păstor îşi aducea vitele acasă şi Soso a sărit şi a aruncat cu praştia o piatră chiar în capul unei vaci. Animalul s-a speriat, toată turma s-a împrăştiat, iar omul l-a alergat pe Soso, care a dispărut”. Stalin se pricepea încă de pe atunci să se facă nevăzut*4. „Îmi scăpa printre degete ca un peşte”, scria un alt coleg de şcoală, „şi n-avea rost să încerci să-l prinzi”. Băiatul l-a terorizat o dată pe proprietarul unei prăvălii dînd foc unor cartuşe explozive care i-au distrus magazinul. „Multe ocări au auzit urechile mamei lui despre el.”

Lui Soso îi plăcea să-şi conducă banda pe povîrnişul abrupt pînă pe Goridjvari – muntele pe care se afla „castelul cu ziduri galbene înalte” –, unde cîntau, se luau la trîntă, dezbăteau chestiuni de religie şi admirau priveliştea: „Îi plăceau frumuseţile naturii”. La vreo zece kilometri depărtare de Gori se afla Uplis-Ţihe, „oraşul peşterilor”, atît de greu accesibil, încît, la început, Stalin n-a reuşit să ajungă la el. S-a antrenat însă fără oprire, spune Iremaşvili, pînă cînd a fost în stare să urce pe munte.

Era nemilos faţă de alţi copii, dar îşi apăra cu străşnicie vasalii. După ce învăţase să înoate (deşi n-a înotat niciodată bine din cauza braţului stîng), a împins o dată un copil mai mic care nu învăţase încă în apele repezi ale fluviului Kura. Băiatul a protestat că aproape se înecase.

— Da, dar, cînd ai dat de necaz, a trebuit să înveţi să înoţi, i-a răspuns Soso.

Şi totuşi, atunci cînd tovarăşii săi au fost atacaţi de o altă bandă, fiul lui Keke „i-a bombardat cu pietre pînă cînd [ceilalţi] s-au retras". Altă dată, un prieten al lui tocmai era bătut zdravăn, cînd Soso a apărut şi a strigat:

— Hei, de ce stai acolo ca o momîie? Dă-i cu pumnii!

Şi i-a bătut pe atacatori.

Înfrunta constant băieţi „mai mari şi mai puternici decît el", spune tînărul Iosif Davricevi. Era deja invidios. Prea stîngaci ca să se descurce bine la dansul georgian *lekuri*, l-a lovit prompt peste picioare pe băiatul care dansa cel mai frumos.

Manifesta de pe atunci voinţa de putere care avea să-l caracterizeze pînă la sfîrşitul zilelor. „Soso aparţinea bandei locale, dar trecea deseori la rivali, pentru că refuza să asculte de şeful propriului grup", care se plîngea că Stalin „îmi submina autoritatea" şi „încerca să mă dea la o parte". Iremaşvili era de părere că „toţi oamenii care, prin vîrstă sau prin forţă, îi dominau pe alţii îi aduceau aminte lui Stalin de tatăl lui: a căpătat astfel un sentiment de răzbunare faţă de oricine se poziţiona deasupra". Din copilărie încă, de îndată ce scăpa de sub controlul mamei sale, trebuia să devină conducătorul grupului.

Într-un fel sau altul, alternanţa de accese de violenţă şi prăbuşiri nervoase ale tatălui său, adoraţia pasionată a mamei şi propria lui inteligenţă şi trufie i-au insuflat lui Soso o convingere atît de fermă că avea totdeauna dreptate şi trebuie ascultat, încît încrederea lui molipsitoare în sine i-a cîştigat adepţi. Unul dintre aceştia era fiul unui prieten armean al mamei sale – Simon (Senko) Ter-Petrosian, cunoscut ulterior drept Kamo. Tatăl lui Simon, om avut, care făcuse avere ca furnizor al armatei lui Alexandru al II-lea în timpul cuceririi hanatelor Hiva şi Buhara, şi-a întrebat furios fiica „ce Dumnezeu văzusem la sărăntocul şi puşlamaua aia de Stalin. Nu există şi oameni mai cu bun-simţ în Gori?". Se pare că nu erau prea mulţi.

Soso „putea fi bun prieten atîta vreme cît ceilalţi se spuneau voinţei lui dictatoriale", e de părere Iremaşvili. Cînd un băiat l-a pîrît pe Kote Cearkviani că mîncase din prescura pentru împărtăşanie, Stalin, într-o variantă puerilă a viitoarelor sale epurări, „i-a blestemat viaţa, l-a făcut turnător, spion, a stîrnit ura celorlalţi faţă de el, apoi l-a cocoşat în bătaie. Era un prieten devotat".

Stalin dovedea un entuziasm poetic faţă de munţi şi cerul albastru, dar rareori manifesta compasiune faţă de oameni. Fiul şefului de poliţie şi-l aminteşte la vremea aceea ca pe o „copie a mamei lui". Era foarte calm şi precaut, dar, „cînd se lăsa cuprins de mînie, devenea brutal, înjura şi împingea lucrurile pînă la extrem".

Întrucît avea mai puţine de pierdut decît alţii şi era ataşat emoţional de prea puţini oameni, Stalin a devenit în mod firesc un extremist[6].

*

Bătăile de stradă erau populare nu numai pentru că înşişi părinţii copiilor din Gori participau la marea încăierare anuală şi pariau pe diferite meciuri, ci şi pentru că băieţii se jucau pe dealurile şi în munţii din apropiere de-a bandiţii-eroi georgieni care se luptau cu ruşii. Numai că, în curînd, elevii s-au trezit persecutaţi de Imperiul Rus chiar şi la şcoală.

Mărginitul împărat Alexandru al III-lea a coordonat o reacţie conservatoare la politicile liberale mai îngăduitoare ale tatălui său asasinat, care avea să-i unească pe aproape toţi georgienii împotriva imperiului. Ţarul a decretat că georgienii trebuiau să studieze în limba rusă*5 – de aici lecţiile de rusă pe care Stalin le lua cu copiii Cearkviani.

Cînd s-a înrolat la şcoală în septembrie 1890, Stalin împărtăşea şi el ura faţă de noile reguli impuse de ruşi. Copiilor nu li se dădea voie nici măcar să discute în georgiană unul cu altul. Incapabile să vorbească rusă foarte bine, „gurile noastre au fost închise într-o temniţă", spune Iremaşvili. „Ne iubeam ţara, limba maternă... Ei ne considerau pe noi, georgienii, o cultură inferioară, în care trebuiau introduse cu de-a sila binefacerile civilizaţiei ruse". Dacă vorbeau georgiană în clasă, copiii erau pedepsiţi, „puşi să stea la colţ sau să ţină o bucată lungă de lemn în mîini toată dimineaţa sau încuiaţi într-o carceră fără apă şi mîncare, în întuneric complet, pînă seara tîrziu".

Profesorii ruşi*6 erau indivizi pendaţi şi brutali, îmbrăcaţi în uniforme ruseşti – tunici cu nasturi auriţi şi chipie –, care dispreţuiau limba georgiană. Unul dintre dascăli era însă iubit de copii – e vorba despre profesorul de cîntări bisericeşti Simon Goglicidze, un dandy bun la suflet, care se îmbrăca întotdeauna după ultima modă: ghetre, gulere ţepene şi floare la butonieră. Şcolăriţele, îndrăgostite, compuneau chiar cîntece despre el. Cîntăreţul lui de cor preferat era Stalin, pe care se străduia să-l ajute în toate felurile: „În doi ani, a învăţat muzică şi a început să-l ajute pe dirijor. Erau o mulţime de pasaje solo şi întotdeauna Soso era cel care le cînta...". Nu era vorba numai despre „minunata lui voce, dulce şi înaltă", scrie romanticul profesor, ci şi despre „stilul său impresionant". Stalin era deseori angajat să cînte la nunţi: „Oamenii veneau numai ca să-l audă cîntînd. Spuneau: «Hai să mergem să vedem cum îi lasă băiatul ăla, Djugaşvili, pe toţi cu gura căscată cu vocea lui!»". Cînd Stalin „ieşea singur în amvon, înveşmîntat în stihar, şi cînta cu alto-ul său minunat, toată lumea era fascinată!".

În timpul acestor primi ani de şcoală, Stalin era atît de credincios, încît arareori lipsea de la vreo slujbă. „Nu doar săvîrşea toate ritualurile, dar ne amintea întotdeauna de semnificaţia lor”, spune un coleg, A. Celidze. Un altul, Suliaşvili, îşi amintea de Stalin şi de alţi doi băieţi în biserică, „înveliţi în stiharele lor, îngenuncheaţi, cu feţele ridicate, cîntînd vecernia cu voci angelice, în timp ce ceilalţi băieţi se prosternau, copleşiţi de un extaz de pe altă lume”. Era „cel mai bun cititor de psalmi” din biserică. Altora li se permitea să citească abia după ce Soso îi instruia el însuşi. Şcoala, recunoscătoare, i-a oferit un volum din Psalmii lui David cu dedicaţia „Lui Iosif Djugaşvili... pentru progresul şi purtările excepţionale şi pentru recitarea şi cîntarea minunate ale Psalmilor”.

În plus, Soso picta bine şi manifesta o înclinaţie pentru actorie pe care avea s-o păstreze toată viaţa. A jucat într-un vodevil satiric care îl imita pe Shakespeare: „Expresia lui Soso a făcut întregul public să izbucnească în rîs!”. Tot la vremea aceea, începea deja să scrie poezie: „În loc de scrisori, le scria prietenilor versuri”*7.

Devenise de asemenea cel mai bun elev al şcolii. „Era un băiat foarte isteţ”, spunea dascălul Goglicidze. „Nimeni nu-şi aminteşte să fi luat altceva decît 5 [echivalentul notei 10 în sistemul rusesc].” „Îşi petrecea timpul citind cărţi.” „Deseori căra volume vîrîte în cureaua pantalonilor” şi îi plăcea să-i ajute pe copiii mai puţin inteligenţi. „Nu lipsea niciodată de la ore şi nici nu întîrzia şi întotdeauna îşi dorea să fie primul în toate”, spune colegul lui de clasă Petre Adamşvili, pe care Stalin îl sfătuia: „Străduieşte-te să fii mai bun! Nu fi leneş, altfel ai să pierzi în viaţă!”.

Chiar şi profesorii georgiofobi erau impresionaţi de cunoştinţele lui Stalin. Inspectorul şcolar Butîrski se scuza uneori de la evenimentele sociale spunînd că trebuia să meargă acasă să studieze, pentru că „dacă nu sînt pregătit [pentru ora de mîine], avem un elev pe nume Djugaşvili care sigur o să mă prindă cu ceva!”*8. Stalin era atît de „virtuos”, încît, atunci cînd era de serviciu pe clasă, îi însemna pe toţi cei care întîrziau sau încercau să copieze. Ceilalţi băieţi l-au numit chiar „Jandarmul”.

Şi totuşi, preferatul profesorilor nu era niciodată tocmai respectuos. Cînd şcoala a plecat într-o excursie şi unul dintre băieţi l-a dus în spate pe inspectorul Butîrski peste un pîrîu, Stalin l-a luat de sus:

— Ce eşti tu, asin? Eu nu l-aş lăsa nici pe Dumnezeu să mi se urce în spinare, darămite pe un inspector şcolar.

Cînd iubitul lui mentor Goglicidze a încercat să-l convingă să interpreteze un cîntec care lui Stalin nu-i plăcea, băiatul nu a mai venit în ziua respectivă.

Lavrov, profesorul cel mai urît din şcoală, persecutor a tot ce era

georgian, l-a numit pe Stalin „ajutorul” său, decizie pe care avea s-o regrete curînd. Cînd Lavrov a încercat să-l oblige să-i pîrască pe cei care vorbeau în georgiană, Stalin a acţionat fără greş. Ajutat de cîţiva băieţi mai mari, de optsprezece ani, l-a atras pe profesor într-o sală goală de clasă şi l-a ameninţat că-l omoară. Lavrov a devenit apoi mult mai maleabil.

La sfîrşitul celui de-al patrulea an, Stalin a hotărît că membrii corului în care cînta trebuiau să facă o poză. Profesorul l-a auzit „împărţind sarcinile – un băiat trebuia să strîngă banii, altul să găsească fotograf şi, cînd ne-am strîns, [Stalin] a apărut cu un buchet de flori, cerîndu-le băieţilor să le pună la butonieră şi aranjîndu-i pentru fotografie”.

Şi totuşi, deasupra lui Soso atîrna întotdeauna o umbră: Beso nebunul sosea beat şi îl lua cu de-a sila de la şcoală, cerîndu-i să devină cizmar. Keke apela la protectorii ei: „Ridicam pe toată lumea în picioare, pe fraţii mei, pe naşul Egnataşvili, pe profesor...” şi Beso „îmi înapoia băiatul”. Dar Beso „năvălea” periodic „în şcoală, beat, şi-l tîra pe băiat cu forţa”. Ca atare, Soso trebuia literalmente introdus pe furiş în clădire, sub haina fraţilor lui Keke, în timp ce „toată lumea îl ajuta şi-l ascundea, spunîndu-i lui Beso, care venea mînios, că Soso nici măcar nu era acolo”.

Elevul Stalin, ca şi politicianul care a devenit apoi, era un amalgam de contradicţii: „Soso Djugaşvili”, rezumă Iremaşvili, „era cel mai bun, dar şi cel mai neascultător de la noi din şcoală”. Copilăria lui fusese pînă atunci un triumf asupra nenorocirilor. Dar, chiar cînd ajunsese să meargă atît de bine cu învăţătura, băiatul a primit din nou o serie de lovituri teribile, care aproape l-au distrus[7].

*1 Maxim Gorki, „Razboiniki na Kavkaze” („Tîlharii din Caucaz”), în ziarul *Nijegorodskii listok* nr. 327/1896 (n.tr.).

*2 De aceea era înconjurat de pămînturile unor familii pe jumătate regale, precum prinţii Bagration-Muhranski (Bagrationi-Muhraneli) şi ale unor granzi, precum prinţul Amilahvari. Nobilimea georgiană era uriaşă ca număr – 6% din populaţie –, dar sărăcită şi, ca atare, mult mai puţin izolată decît în Rusia propriu-zisă. Viceregele Caucazului, marele duce Mihail Nikolaevici, fratele împăratului Alexandru al II-lea, a construit palatul Likani în stil gotic nu departe de Gori, la Borjomi, unde familia lui şi-a petrecut verile pînă la Revoluţie. Cînd a venit la putere, Stalin nu s-a arătat dornic să se întoarcă în Gori, dar şi-a petrecut prima vacanţă de după Războiul Civil cu tînăra sa soţie Nadia Allilueva, însărcinată pe atunci, la palatul Likani. Este de asemenea semnificativ faptul că, pe măsură ce sănătatea i se deteriora, Stalin şi-a făcut ultima vacanţă georgiană, în 1951, tot la Likani. Construcţia fost şi este un minunat sanctuar, dar probabil a simbolizat de asemenea faima la care ajunsese băiatul sărac din Gori. Astăzi este reşedinţa de vară a preşedintelui Georgiei.

*3 Chiar şi trecut de prima tinereţe, Stalin se mîndrea cu faptul că era un luptător macho: cînd, după al Doilea Război Mondial, s-a întîlnit cu mareşalul Tito, chipeşul iugoslav l-a făcut să se simtă mai slab şi mai bătrîn. Pe neaşteptate, Stalin l-a ridicat pe Tito de la pămînt, lăudîndu-se: „Mai am ceva forţă”. Delegaţia iugoslavă a rămas perplexă şi îngrozită, dar aceasta era ultima ispravă a lui Stalin în domeniul luptei tradiţionale georgiene.

*4 Aceste relatări ale lui Ghiorghi Elisabedaşvili şi ale vărului său Sandro despre micul

vagabond răutăcios care participă la bătăile de stradă sau se leagă de munca unui om nevoiaş şi aproape i-o zădărniceşte se găsesc în arhive, dar, în mod firesc, nu au apărut niciodată în biografiile lui Stalin şi rămîn nepublicate pînă în ziua de azi.

*5 Acest decret inept l-a instigat pe Stalin la revoltă, dar, pe de altă parte, a făcut ca, în ciuda accentului georgian pe care nu l-a pierdut niciodată, rusa lui Stalin să fie suficient de avansată pentru ca el să poată conduce Imperiul.

*6 Inspectorul şcolar Butîrski era un reprezentant tipic: un zbir bondoc cu mustăţi roşcate. Cînd prindea pe cineva vorbind în georgiană, ţipa: „Să n-aud limba aia!”.

*7 Ca politician, Stalin a fost un actor desăvîrşit. Demnitarii care l-au cunoscut pe vremea cînd era la putere simţeau că, de multe ori, juca teatru: Hruşciov l-a numit „un om cu multe feţe”; Kaganovici observa că existau patru sau cinci versiuni ale lui Stalin; Mikoian şi Molotov au avut amîndoi impresia, în mai multe rînduri, că Stalin nu făcea decît să joace un rol. Cît despre desenat, singura rămăşiţă a talentului său era obiceiul de a schiţa lupi în timpul şedinţelor lungi.

*8 Toată viaţa, Stalin a pretins ca subordonaţii săi să fie la fel de bine pregătiţi ca şi el: adjunctul lui din anii 1930, Lazar Kaganovici, spunea că se pregătea pentru întîlnirile cu Stalin ca un elev. În arhive există un bilet din anii 1930, scris de mîna lui Stalin tovarăşului său Sergo Ordjonikidze pe vremea cînd erau doi dintre cei mai puternici lideri sovietici: „Sergo, mîine e şedinţa despre reforma bancară. Eşti pregătit? Trebuie neapărat să fii pregătit”. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin îi făcea harcea-parcea pe cei care nu se pregăteau cum trebuia la şedinţe.

4

O execuţie prin spînzurare la Gori

Pe 6 ianuarie 1890, băieţii care cîntau la cor ieşeau în grup din biserică, păstoriţi de profesorul Goglicidze, după binecuvîntarea de Bobotează dată garnizoanei ruseşti din Gori. „Nimeni n-a observat un faeton care pornise singur”, îşi aminteşte Goglicidze, şi care s-a năpustit drept în mulţime. Stalin, în vîrstă de doisprezece ani, tocmai traversa strada cînd birja „s-a repezit către el, oiştea l-a lovit în obraz, doborîndu-l, şi [roţile] i-au trecut peste picioare. Oamenii s-au adunat lîngă el şi l-au ridicat pe bietul copil care-şi pierduse cunoştinţa şi l-am dus de acolo”. Birjarul a fost arestat şi, ulterior, condamnat la o lună de închisoare, dar sărmana Keke şi-a văzut din nou copilul adus acasă pe braţe, însîngerat. Cînd şi-a venit în fire, Soso a dat cu ochii de chipul disperat al mamei.

— Nu-ţi face griji, mamă, sînt bine, i-a spus el curajos. N-am să mor[1].

Rănile au fost atît de grave, că Soso a trebuit dus la spital la Tiflis, în capitală, şi a lipsit luni de zile de la şcoală. Picioarele i-au fost serios afectate. Ani mai tîrziu, la seminar, se plîngea că „îl dor picioarele” şi, chiar şi după ce s-a întremat, a căpătat un mers greoi, pieziş, care i-a adus o altă poreclă. Era deja Ciupitul (*Ciopur*) şi a devenit Strîmbul (*Gheza*). Soso trebuie să-şi fi dorit mai mult ca oricînd să-şi dovedească forţa şi rezistenţa, dar cu siguranţă a savurat încrederea în sine pe care i-o dădea faptul că depăşise cu bine o asemenea încercare.

Cel care a ieşit la lumină în urma accidentului, dornic de răzbunare, a fost Beso – probabil că şi-a vizitat fiul la Tiflis. Keke trebuise să-i spună că băiatul era atît de rău. Dar Beso n-a putut rezista ocaziei de a-şi impune din nou voinţa asupra familiei care îl sfidase. De îndată ce Soso s-a vindecat la Tiflis, tatăl l-a luat cu de-a sila la el şi l-a înscris ca ucenic la fabrica de încălţăminte Adelhanov, unde lucra el însuşi.

— Vrei ca fiul meu să fie episcop? O să meargă la şcoală numai peste trupul meu! a strigat el la Keke. Eu sînt cizmar şi băiatul va fi tot cizmar!

Beso şi fiul lui trudeau acum printre cei aproximativ 80 de lucrători ai fabricii, pe un salariu neîndestulător. Munceau de dimineaţa pînă seara într-un subsol pe jumătate inundat, luminat de

lămpi cu gaz, în duhoarea scîrnavă a pieilor argăsite. Putoarea îi făcea pe unii oameni în toată firea să verse. Chiar şi autorităţile ţariste erau îngrijorate de mulţimea de copii care lucrau în clădirea mohorîtă, paralelipedică, a fabricii lui Adelhanov. Locuind cu tatăl lui într-o cameră în cartierul muncitoresc Avlabari şi trecînd, în drum spre muncă, peste podul de lîngă fortăreaţa-închisoare Metehi, Soso trebuia să care pantofii de la fabrică la magazinul-depozit din bazarul de lîngă piaţa Erivan. Lăsînd la o parte scurtul interval cît a lucrat în atelierul tatălui său din Gori, aceasta avea să fie pentru el singura experienţă „muncitorească" în timpul unei vieţi dedicate proletariatului. Dacă Beso ar fi reuşit să-l ţină pe lîngă el, n-ar mai fi existat nici un Stalin, căci băiatul nu şi-ar fi putut continua educaţia. Stalin şi-a datorat succesul în politică combinaţiei neobişnuite de brutalitate tipică bandelor de cartier şi educaţie clasică.

„Tuturor la şcoală ne era dor de Soso", îşi amintea profesorul de cîntări bisericeşti, „dar nimănui mai mult decît lui Keke". Încă o dată, Keke a intrat în acţiune, mobilizîndu-şi toţi aliaţii. Femeia aceasta frumoasă şi redutabilă a venit la Tiflis însoţită de profesorii şcolii, de părintele Cearkviani şi de Egnataşvili, care au încercat cu toţii să-l învingă pe Beso. Chiar şi exarhul Bisericii Ortodoxe Georgiene a aflat despre acest caz şi s-a oferit să-i asigure lui Soso un loc de corist în Tiflis, dar Keke era hotărîtă. Beso turba de furie. Băiatul a fost întrebat şi a spus că voia să înveţe la Şcoala Bisericească din Gori. Preoţii i l-au înapoiat lui Keke. Beso a jurat să nu mai dea nici o copeică familiei de acum înainte şi să nu mai aibă vreodată de-a face cu ei.

„Timpul a trecut", spune Keke. „N-am mai auzit nimic de Beso. Nimeni nu mi-a spus dacă mai trăia sau murise. Eram fericită chiar că, fără el, reuşisem să o scot la capăt singură şi să-mi întreţin familia." Dar Beso avea să mai apară o dată, pe neaşteptate, în viaţa lui Stalin – înainte de a dispărea definitiv[2].

Stalin s-a întors la şcoală, unde a devenit din nou „cel mai bun elev" (după cum spunea cu mîndrie mama lui). Fără ajutorul lui Beso, Keke nu mai putea însă plăti taxa de înscriere. A început să muncească mai mult, umblînd de la un client la altul şi găsindu-şi alţii noi: s-a angajat ca spălătoreasă şi menajeră în casa lui Vasili Beleaev, preşedintele Consiliului de Conducere al şcolii, cu un salariu de zece ruble pe lună. Egnataşvili şi Davricevi şi-au mărit ajutorul financiar. Şcoala însăşi, mobilizată, fără îndoială, de preşedintele Beleaev, de protectorii lui Keke şi de devotatul profesor Goglicidze, nu doar l-a primit înapoi pe Soso, dar i-a oferit şi o bursă de 3 ruble şi 30 de copeici.

Poate că trauma accidentului, faptul că fusese „răpit" de Beso şi munca grea de la fabrică l-au stors pe Soso de puteri. La scurt timp după ce a plecat de la tatăl lui, s-a îmbolnăvit grav de pneumonie.

Mama lui a fost „aproape să-l piardă, dar Soso a scăpat din nou cu viaţă”, povesteşte profesorul lui. De data aceasta, şcoala i-a dublat bursa la 7 ruble. Chiar şi cînd era bolnav, cuprins de febră, relatează Keke, mîndră, Soso aiura: „Mamă, lasă-mă să mă duc la şcoală, altfel domnul profesor Iluridze o să-mi dea notă proastă...”.

*

Timp de peste un an, Stalin trecuse dintr-o criză într-alta. Acum îşi sărbătorea întoarcerea la şcoală reluîndu-şi studiile cu un entuziasm reînnoit. Şi totuşi, în acelaşi timp, devenea tot mai rebel. „Era pedepsit aproape în fiecare zi”, spune Iremaşvili, care cînta alături de el într-un trio la cor. Soso a pus la cale împotriva inspectorului Butîrski, urît de toţi elevii, un protest care s-a transformat aproape într-o răzmeriţă: „A fost prima revoltă provocată de Soso”.

Mama lui fusese nevoită să se mute în nişte camere mizerabile pe strada Sobornaia, într-o „casă mică, veche şi murdară”, prin acoperişul căreia intrau vîntul şi ploaia. „Camera”, îşi aminteşte Iremaşvili, „era într-o semiobscuritate permanentă. Aerul igrasios, greu de mirosul ploii, al hainelor ude şi al mîncării gătite, nu reuşea să iasă” – Stalin însă da. Avea un motiv în plus să umble cu banda lui pe străzi sau să se caţere pe muntele Goridjvari.

Deşi era în continuare cel mai bun cîntăreţ din şcoală, Stalin a început să manifeste interes faţă de soarta celor săraci şi să se îndoiască de credinţa lui. S-a împrietenit la cataramă cu trei fii de preot – fraţii Lado şi Avni Keţhoveli, care în viitor aveau să joace un rol esenţial în viaţa lui, şi Miheil Davitaşvili*1, care, ca şi Stalin, mergea puţin şontîcăit. Keţhoveli cel mai mare, Lado, a intrat curînd la Seminarul din Tiflis şi a adus vestea că organizase acolo un protest şi o grevă în urma cărora fusese exmatriculat. Stalin s-a simţit inspirat de aceşti prieteni noi şi de cărţile lor, deşi credea încă în vocaţia sa de preot ca mod de a-i ajuta pe săraci. Acum însă, pentru prima dată, aspira la o carieră politică. Sub influenţa carismaticului Lado Keţhoveli, a început să declare că voia să fie funcţionar în administraţia locală care să aibă puterea de a îmbunătăţi condiţiile de viaţă.

Vorbea tot timpul despre cărţi. Dacă îşi dorea mult un volum, nu se sfia să-l fure de la vreun coleg şi să fugă acasă cu el. Pe cînd avea în jur de treisprezece ani, Lado Keţhoveli l-a luat cu el într-o mică librărie din Gori, unde Soso a plătit un abonament de cinci copeici şi a împrumutat o carte care era probabil *Originea speciilor* de Darwin. A stat toată noaptea s-o citească, uitînd de somn, pînă cînd l-a găsit Keke.

— Hai la culcare! i-a spus ea. Ia şi dormi – acuşi se face ziuă...

— Mi-a plăcut atît de mult cartea, mamă, că n-am putut s-o pun jos...

Pe măsură ce citea mai mult, băiatul devenea tot mai puţin convins de religie.

Într-o zi stătea împreună cu cîţiva prieteni, inclusiv Grişa Glurdjidze, întins pe iarbă undeva prin oraş, şi vorbeau despre cît era de nedrept că există bogaţi şi săraci. Deodată, Soso i-a uluit pe toţi spunînd:

— Dumnezeu nu doar că e nedrept, de fapt, nu există. Ne-au păcălit. Dacă Dumnezeu ar fi existat, ar fi făcut lumea mai dreaptă.

— Soso! Cum poţi spune aşa ceva? a exclamat Grişa.

— O să-ţi împrumut o carte şi o să vezi.

Şi i-a dat lui Glurdjidze un exemplar din Darwin.

Visurile lui Soso de a împărţi dreptatea se amestecau cu poveştile despre haiducii şi bandiţii populari şi cu manifestările naţionalismului georgian recrudescent. Adolescentul venera versurile prinţului naţionalist Rafael Eristavi şi ştia pe de rost capodopera acestuia, *Patria lui Hevsur*. „O poezie minunată", se entuziasma Stalin la bătrîneţe. Şcolarul scria acum şi el versuri romantice. Toţi băieţii se adunau acasă la Soso, discutînd aprins ideile şi lucrările acestea interzise[3].

La vremea aceea, Stalin se îndrăgostise – un alt moment de emoţie omenească eliminat din memoriile oficiale şi despre care nu s-a publicat nimic niciodată. Pasiunea lui se îndrepta către fiica părintelui Cearkviani: el şi Keke închiriaseră camere în casa acestuia. „În clasa a treia s-a îndrăgostit de fata lui Cearkviani", spune Ghiorghi Elisabedaşvili. „Îmi povestea despre sentimentele sale şi rîdea de el însuşi că se lăsa copleşit de emoţii." Cînd ea învăţa rusă, „treceam deseori pe la ei, şi lecţiile au început să mă intereseze", îşi amintea Stalin cincizeci de ani mai tîrziu. „O dată, cînd eleva era în încurcătură, i-am dat o mînă de ajutor..." Nu ştim dacă fata preotului i-a împărtăşit sentimentele, dar cei doi tineri fuseseră întotdeauna apropiaţi în copilărie, aşa cum observa fratele ei, Kote: „A început să se joace cu păpuşile cu sora mea. Uneori o făcea să plîngă, dar după cîteva clipe se împăcau şi se aşezau împreună cu cărţile lor, ca doi buni prieteni..."[4].

Un eveniment anume – „cel mai remarcabil eveniment din Gori de la sfîrşitul secolului al XIX-lea" – a făcut o impresie deosebită asupra lui Stalin. Pe 13 februarie 1892, profesorii de la Şcoala Bisericească au cerut tuturor elevilor să asiste la un spectacol înfiorător care, sperau ei, „avea să trezească în băieţi sentimente de teamă şi respect": o execuţie prin spînzurare.

*

Trei eşafoduri fuseseră înălţate într-o zi însorită de iarnă pe malurile fluviului Kura, dedesubtul fortăreţei de pe stîncă. Mulţi locuitori ai oraşului au venit să se uite. Uniformele elevilor de la Şcoala Bisericească se deosebeau în mulţime. Dar băieţii au fost „profund deprimaţi" după ce au asistat la execuţie.

Condamnaţii furaseră o vacă şi, în cursul urmăririi de după aceea, omorîseră un poliţist. Elevii au aflat însă că nu erau altceva decît trei „ţărani care fuseseră atît de oprimaţi de moşieri, încît fugiseră în pădure", un soi de haiduci care îi atacau numai pe nobilii locali şi îi ajutau pe alţi ţărani. Stalin şi Petre Kapanadze se întrebau cum putea fi drept ca bandiţii să fie omorîţi cînd preoţii îi învăţau porunca Vechiului Testament: „Să nu ucizi". Cei doi au fost mai cu seamă îngroziţi să vadă un preot stînd lîngă spînzurători cu o cruce mare în mînă.

Adolescenţii erau fascinaţi. „Eu, Soso Djugaşvili şi alţi patru elevi ne-am urcat într-un copac şi am urmărit de acolo înfiorătorul spectacol", îşi aminteşte unul dintre membrii grupului, Grigol Razmadze. (Şi totuşi, şeful de poliţie Davricevi i-a interzis fiului său să asiste.) Un alt spectator cu care Stalin avea să se împrietenească mai tîrziu şi pe care urma să-l promoveze era Maxim Gorki, jurnalist la vremea aceea, dar care în curînd avea să devină unul dintre cei mai lăudaţi scriitori ruşi.

Locuitorii din Gori erau de partea vitejilor bandiţi condamnaţi – doi dintre ei, osetini, al treilea, originar din Imeretia. Execuţiile erau o manifestare de forţă din partea ruşilor; tînărul Davricevi i-a numit pe arestaţi „sfinţi martiri". Mulţimea deveni ameninţătoare; piaţa era înconjurată de un cerc dublu de soldaţi ruşi. Tobele începură să bată. „Reprezentanţii autorităţilor, în uniformă, zăboveau pe lîngă spînzurători", scria Gorki în articolul său. „Feţele lor mohorîte şi severe păreau străine şi duşmănoase." Aveau motive întemeiate să fie nervoşi.

Cei trei bandiţi fură aduşi la eşafoduri cu lanţuri la picioare. Unul fu separat de ceilalţi – pedeapsa îi fusese comutată. Preotul le dădu binecuvîntarea celorlalţi doi; unul o primi, celălalt o respinse. Amîndoi cerură cîte o ţigară şi o gură de apă. Sandro Hubuluri era tăcut, dar chipeşa şi vînjoasa „căpetenie", Tato Djioşvili, zîmbea şi glumea cu îndrăzneală în faţa mulţimii. Sprijinit de balustrada eşafodului, „flecărea cu cei care veniseră să-l vadă murind", scria Gorki. Publicul începu să arunce cu pietre în călău, care purta mască şi era îmbrăcat în purpuriu din cap pînă-n picioare. Acesta îi puse pe condamnaţi pe scăunel şi le fixă ştreangul de gît. Sandro îşi răsuci mustaţa şi îşi potrivi frînghia. Venise clipa.

Călăul răsturnă scăunelele cu o lovitură de picior. Aşa cum se întîmpla deseori în cazul execuţiilor ţariste, organizarea era jalnică:

frînghia lui Sandro se rupse. Mulţimea scoase un suspin. Călăul în purpuriu îl puse din nou pe scăunel şi-l spînzură din nou. Nici Tato nu muri imediat.

Orăşenii şi şcolarii se grăbiră să se îndepărteze. Stalin şi prietenii lui discutau ce avea să se întîmple cu sufletele celor executaţi: aveau să ajungă în focul iadului? Stalin le spulberă îndoielile.

— Nu, spuse el. Au fost executaţi şi ar fi nedrept să mai fie pedepsiţi o dată.

Băieţii au fost de acord că era un raţionament bun.

Execuţia este deseori considerată un eveniment care a aţîţat natura criminală a lui Stalin, dar, de fapt, tot ce ştim este că băieţii îi simpatizau pe aceşti haiduci şi îi dispreţuiau pe opresorii ruşi. Dacă a avut vreo influenţă cu adevărat, evenimentul a contribuit la transformarea lui Stalin într-un rebel, nu într-un criminal[5].

Venise timpul să plece din Gori: Soso se pregătea să absolve Şcoala Bisericească. Keke şedea de multe ori la capul patului în zori, admirîndu-şi în tăcere copilul premiant, adormit. „Soso al meu crescuse", spune ea, dar petreceau încă mult timp împreună. „Nu prea stătuserăm departe unul de altul pînă atunci. Era întotdeauna lîngă mine." Chiar şi cînd fusese bolnav, „citea şezînd lîngă mine. Singura lui altă distracţie era să se plimbe pe lîngă fluviu sau să suie pe Goridjivari".

Şi totuşi, acum îşi dădea seama că, pentru a-şi îndeplini visul, trebuia să-i dea drumul, deşi „el nu putea supravieţui fără mine, iar eu fără el, dar setea lui de învăţătură l-a silit să mă părăsească". Setea aceasta a durat, într-adevăr, toată viaţa*[2]. În mod firesc, după Şcoala Bisericească, Soso trebuia să meargă la cea mai bună instituţie de învăţămînt religios din sudul imperiului: Seminarul din Tiflis. În iulie 1893, la vîrsta de cincisprezece ani, Stalin şi-a dat examenele de absolvire cu brio. Toţi profesorii săi, îndeosebi Simon Goglicidze, l-au recomandat – dar exista o problemă.

„Într-o zi, Soso a venit acasă" la mama lui „cu lacrimi în ochi".

— Ce s-a întîmplat, fiule? l-a întrebat Keke.

Soso i-a explicat că greva şi închiderea seminarului, care fuseseră organizate, între alţii, de prietenul său radical Lado Keţhoveli însemnau că „putea să piardă un an, pentru că în vara aceea nu era acceptat nimeni care nu era fiu de preot".

„L-am mîngîiat pe băiatul meu", spune Keke, „şi apoi m-am îmbrăcat frumos", probabil cu cel mai frumos acoperămînt de cap pe care îl avea, şi a apelat la profesorii şi ocrotitorii lui Soso, care i-au promis s-o ajute. Goglicidze s-a oferit să-l ducă el însuşi pe băiat şi să-l înscrie la colegiul de profesori. Dar, pentru Keke, copilul ei merita ce era mai bun şi trebuia să se facă preot: deci singura opţiune era seminarul.

A plecat la Tiflis cu tînărul Stalin. Soso era încîntat, dar, în timpul călătoriei de 70 de kilometri cu trenul, a început deodată să plîngă.

— Mamă, a suspinat el, ce-o să se-ntîmple dacă, atunci cînd ajungem, are să mă găsească tata şi are să mă silească să mă fac cizmar? Vreau să merg la şcoală. Mai bine mă omor decît să ajung pantofar.

„L-am sărutat", îşi aminteşte Keke, „şi i-am şters lacrimile".

— Nimeni n-are să te împiedice să înveţi, l-a liniştit ea, nimeni n-are să te ia de lîngă mine.

Soso a fost impresionat de Tiflis, de „agitaţia necontenită a marelui oraş", deşi amîndoi erau îngroziţi „că ar putea să apară Beso", povesteşte Keke. „Dar nu ne-am întîlnit cu el."

Neobosită, mama a închiriat o cameră şi şi-a căutat singura rudă cu relaţii pe care o avea în capitală şi care stătea în gazdă la un preot încă mai influent, a cărui nevastă era o femeie descurcăreaţă.

— Vă rog, ajutaţi-o pe această femeie, i-a spus ruda lor soţiei preotului, şi veţi face o faptă la fel de bună precum înălţarea unei biserici*3.

Soţia preotului a apelat la mai mulţi clerici, care au vorbit la seminar şi i-au obţinut lui Stalin dreptul de a da examenul de intrare. Mama nici nu-şi dorea mai mult, pentru că „ştiam că n-o să mă facă de ruşine". Într-adevăr, fiul ei a avut rezultate strălucite la examen, dar costurile pentru un elev care nu era fiu de preot erau de 140 de ruble pe an, o sumă pe care Keke nici n-ar fi putut visa s-o strîngă de una singură. Cu siguranţă la rugăminţile ei, Davricevi a convins-o pe o aristocrată cunoscută, prinţesa Baratova, să contribuie la educaţia băiatului. În timp ce Keke se lupta din toate puterile să-l asigure financiar, Soso a făcut cerere de bursă şi a fost primit cu o reducere de taxe, ceea ce însemna că încă trebuia să plătească o sumă considerabilă – 40 de ruble pe an – şi să-şi cumpere veşmintele preoţeşti. Lui Keke nu i-a păsat: „Cea mai fericită mamă din lume" s-a întors la Gori şi a început să coasă ca să cîştige bani. Egnataşvili şi Davricevi au plătit şi ei o parte din taxe.

„O lună mai tîrziu", povesteşte Keke, „l-am văzut pe Soso în uniformă de seminarist şi am plîns de fericire. Am fost şi foarte amărîtă...". Înscris în jurul datei de 15 august 1894, Soso intra în seminarul cu internat şi în universul mult mai vast al celei mai mari capitale din Caucaz.

Băiatul acesta care şchiopăta uşor, cu faţa ciupită de vărsat, suferind de sindactilie, bătut în mod umilitor şi abandonat de tatăl său, adorat, dar bătut în continuare de o mamă care l-a crescut singură, urmărit de zvonul că ar fi fost bastard, dar care supravieţuise mai multor boli şi accidente grave, cîştigase în lupta cu destinul.

E greu să supraestimăm importanţa acestui moment. Fără

seminar, fără dîrzenia mamei sale, Soso ar fi fost lipsit de educaţia clasică – fie şi sufocantă – care i-a permis fiului de cizmar să devină succesorul lui Lenin.

„Mi-a scris că în curînd avea să mă scape de sărăcie", îşi aminteşte mama lui de prima dintr-un lung şir de epistole conştiincioase, dar distante pe care iubitul ei fiu avea să i le trimită toată viaţa. „Cînd primeam vreo scrisoare de la el, mi-o apăsam pe inimă, dormeam cu ea şi o umpleam de sărutări."

„Toată lumea la şcoală m-a felicitat", adaugă Keke, „dar numai Simon Goglicidze părea tare trist: «Şcoala arată parcă părăsită», mi-a spus*4. «Cine o să mai cînte acum la cor?»"6.

*1 Profesorul de cîntări bisericeşti nu era singurul care l-a ajutat pe Stalin. Zakaria, vărul mai mare al lui Davitaşvili, era un alt profesor, de literatură rusă de data aceasta, care l-a influenţat. Ani de zile mai tîrziu, Keke scria: „Îmi amintesc cum îl lăudaţi pe fiul meu Soso, şi el mi-a povestit de multe ori că dumneavoastră aţi fost cel care l-aţi ajutat să se îndrăgostească de învăţătură şi că mulţumită dumneavoastră a învăţat atît de bine limba rusă".

*2 Chiar şi ca dictator septuagenar şi cuceritor al Berlinului, Stalin a continuat să studieze. „Uitaţi-vă la mine", spunea el prin 1950, „sînt bătrîn şi încă învăţ". Cărţile din biblioteca lui sînt însemnate toate cu note şi marginalii atente. Această fervoare chibzuită şi consecventă de autodidact, camuflată sub manierele grosolane ale unui ţăran brutal, este cea pe care oponenţi ai săi precum Troţki au ignorat-o spre paguba lor.

*3 Aceasta e o ironie a sorţii dat fiind numărul de biserici vechi şi foarte frumoase pe care Stalin avea să le demoleze mai tîrziu şi numărul de preoţi pe care avea să-i execute.

*4 Stalin nu l-a uitat niciodată pe fostul său profesor. Cînd îi scria lui Keke din exil sau din clandestinitate, îi trimitea deseori salutări lui Simon Goglicidze. Keke îi arăta profesorului cuvintele fostului elev, dar acoperea cu mîna restul scrisorii: „Puteţi să citiţi ce spune pentru *dumneavoastră*", zicea ea, „dar n-aveţi nevoie să citiţi şi restul şi să ştiţi unde e fiul meu acum".

5

Poetul şi preoţia

Băiatul de şasiprezece ani din Gori, obişnuit cu libertatea bătăilor în stradă şi cu căţăratul pe Goridjvari, s-a trezit acum încuiat practic fără scăpare într-o instituţie care semăna mai degrabă cu cea mai dură şcoală englezească de secol XIX decît cu o academie religioasă: căminele, bătăuşii care-i terorizau pe cei mai slabi, pederastia în floare, profesorii cruzi şi fals evlavioşi şi orele petrecute la carceră făceau din ea o versiune caucaziană a şcolii din *Tom Brown's Schooldays*[*1].

Stalin a sosit la seminar într-un grup din Gori, din care mai făceau parte Ioseb Iremaşvili şi Petre Kapanadze. Băieţii aceştia de provincie, majoritatea din familii mai înstărite ca a lui Soso, s-au trezit înconjuraţi de „fiii aroganţi ai unor părinţi avuţi[*2]. Ne simţeam nişte aleşi", scria Iremaşvili, pentru că seminarul era „sursa vieţii intelectuale georgiene, căci, istoric vorbind, îşi trăgea rădăcinile dintr-o civilizaţie aparent perfectă".

Soso şi ceilalţi 600 de viitori preoţi locuiau în clădirea neoclasică a seminarului, cu patru niveluri şi pilaştri albi eleganţi la intrare. La etajul cel mai de sus, Soso împărţea dormitorul cu alţi douăzeci sau treizeci de colegi. La celelalte etaje se găseau o capelă, săli de clasă şi refectoriul. În toate zilele, rînduite strict de sunetul clopoţelului, Soso era trezit în fiecare dimineaţă la ora 7, îşi îmbrăca stiharul, mergea la rugăciune în capelă, apoi îşi bea ceaiul şi intra la ore. Elevul de serviciu citea încă o rugăciune. Lecţiile durau pînă la ora 14. La 15 luau masa de prînz, apoi venea o oră şi jumătate liberă pînă la 17, cînd se făcea prezenţa şi după care nici un elev nu mai avea voie să iasă din clădire. După rugăciunile de seară, cina începea la ora 20, urmată din nou de cursuri, apoi iar de rugăciune, şi stingerea se dădea la ora 22. La sfîrşit de săptămînă, slujbele erau interminabile, „trei sau patru ore de stat pe loc, mutîndu-ţi greutatea de pe un picior pe altul, sub privirile neobosit sfredelitoare ale călugărilor", dar băieţii aveau liber între orele 15 şi 17 după-amiaza.

Seminariile ţariste erau „vestite pentru sălbăticia obiceiurilor, metodele pedagogice medievale şi legea pumnului", comentează Troţki. „Toate viciile interzise de Sfînta Scriptură înfloreau în aceste focare de pietate." Iar Seminarul din Tiflis, poreclit „Sacul de piatră", era mai rău decît majoritatea: „lipsit de orice bucurie", îl descria un

elev. „Teribil de plictisitor – ne simţeam ca la închisoare.”

Cînd a sosit aici Stalin, cei douăzeci şi trei de profesori erau conduşi de o treime lugubră: rectorul, arhimandritul Serafim, adjunctul său, inspectorul Ghermoghen, şi, cel mai urît dintre toţi, părintele Dmitri, singurul georgian, născut prinţul Davit Abaşidze. Promovat la scurt timp după aceea la gradul de inspector, acest Abaşidze era un om gras şi oacheş şi un mare pedant – „robul supus şi umil al lui Dumnezeu şi servitorul ţarului”, în cuvintele sale.

Călugării erau hotărîţi să stoarcă şi ultimele picături de georgianism din elevii aceştia mîndri de originea lor. Literatura georgiană era complet interzisă, dar la fel şi toţi autorii ruşi de după Puşkin, inclusiv Tolstoi, Dostoievski şi Turgheniev. Doi inspectori erau trimişi ziua întreagă în „supraveghere constantă şi insistentă”. Pedepsele şi notele proaste se înregistrau fără greş în registrul şcolii. Curînd, exmatricularea – aşa-numitul „bilet al lupului” – a devenit, din punctul de vedere al seminariştilor, un semn de onoare.

Părintele Abaşidze avea un grup de informatori printre băieţi şi, pe vremea cînd Stalin era acolo, îşi petrecea mare parte din zilele de şcoală strecurîndu-se în vîrful picioarelor prin clădirea seminarului sau organizînd razii melodramatice prin cămin pentru a-i prinde pe elevi că citeau cărţi interzise, se masturbau sau vorbeau urît. Stalin, mare inventator de porecle, l-a numit curînd pe acest preot grotesc „Pată Neagră”. Iniţial înspăimîntător, profesorul s-a dovedit în ultimă instanţă comic, aşa cum pot fi numai cei mai conformişti maniaci ai pedagogiei.

Stalin aflase totul despre faimoasele revolte ale seminariştilor de la mentorul său, Lado Keţhoveli. Cîţiva ani mai devreme, în 1885, un elev îl bătuse măr pe rector pentru că acesta afirmase că „georgiana este o limbă pentru cîini”. Anul următor, rectorul fusese ucis cu un *kanjal* (pumnal scurt) – soartă pe care pînă şi cei mai brutali directori englezi de şcoală au reuşit totuşi s-o evite.

Seminarul avea să reuşească performanţa de a furniza Revoluţiei ruse pe cîţiva dintre radicalii ei cei mai nemiloşi. „Nici o şcoală seculară”, scria un alt seminarist, Pilipe Maharadze, tovarăşul lui Stalin, „nu a produs atîţia ateişti ca Seminarul din Tiflis”. „Sacul de piatră” devenea literalmente o pepinieră de revoluţionari.

*

Stalin era iniţial „calm, atent, modest şi ruşinos”, îşi aminteşte un coleg de şcoală, în timp ce altul observa că fostul şef de bandă fudul din Gori devenise „meditativ şi retras, plăcerea jocurilor şi veselia copilăriei îi dispăruseră”. Capriciosul adolescent Soso evalua totul – şi se transforma într-un timid poet romantic –, dar învăţa de asemenea

foarte sîrguincios, încheind primul an cu calificativul „excelent” şi ieşind al optulea între colegii săi. În 1894-1895 a primit note maxime la cîntări bisericeşti şi la limba georgiană şi note de 4, 5, 4, 5 la Scriptură. Era un elev model, care căpătase un „5 (excelent)” la purtare.

Ca elev cu bursă, aflat într-o situaţie „demnă de milă”, Soso trebuia în mod constant să-l roage pe rector „în genunchi”[1] să-l ajute şi în continuare la plata taxelor*[3]. Cîştiga bani în plus de buzunar (5 ruble, avea să-şi amintească mai tîrziu) cîntînd la cor. Era „primul tenor din aripa dreaptă a corului” – interpret-cheie – şi se producea deseori în clădirea operei.

Keke îl însoţise la Tiflis şi rămăsese cîteva săptămîni ca să-l ajute să se instaleze. Se angajase să coasă şi să servească mîncare la seminar – fapt care fusese cu siguranţă motiv de ruşine pentru Stalin şi poate încă o cauză a reticenţei lui iniţiale. Odată ce-şi îndeplinise misiunea, Keke se întorsese la Gori. De aici înainte, chiar şi pe parcursul tuturor perioadelor lui de exil, pînă la moartea ei, patruzeci de ani mai tîrziu, Stalin avea să-i scrie cu o regularitate conştiincioasă (mai ales cînd avea nevoie de bani sau de haine), dar cu tot mai mare detaşare. N-avea, de fapt, să se întoarcă niciodată la mama sa, de la care moştenise remarcabilul voluntarism şi limba ascuţită, dar pe care o găsea insuportabilă.

Cine ştie cum, pîndind prin Tiflis, Beso l-a descoperit pe Soso, potenţială sursă de bani pentru băutură. S-a dus să-l vadă pe rectorul seminarului şi să-şi ceară fiul înapoi: „Daţi-l afară, pentru că am nevoie de cineva care să aibă grijă de mine!”. Stalin a fost „neclintit”, dornic să uşureze „greutăţile lui Beso şi ale celor ca el”, dar dezgustat de părintele său ca om.

„O dată”, îşi amintea el, „paznicii de noapte au venit şi mi-au spus că tatăl meu era afară”. Băiatul s-a repezit în jos pe scări şi „l-am văzut stînd acolo. Nici măcar nu m-a întrebat ce mai fac, ci mi-a spus doar scurt:

— Tinere domn, l-ai uitat cu totul pe tatăl tău, nu? Plec să muncesc în alt oraş”.

— De unde vrei să am bani să te ajut? i-a răspuns Stalin.

— Tacă-ţi gura! a strigat Beso. Dă-mi măcar trei ruble şi nu fi atît de meschin ca maică-ta!

— Nu ţipa! i-a răspuns Soso. Aici e şcoala mea. Dacă nu pleci în clipa asta, chem paznicii şi o să te dea afară.

„Ameninţarea a funcţionat”, îşi amintea Stalin. „Tata a ieşit furiş în stradă, mormăind ceva”[2].

De sărbători, Soso s-a întors la Gori s-o vadă pe iubitoarea Keke. Deşi „îşi lăsase barbă, se ghemuia încă lîngă mine ca la cinci ani”, povesteşte mama lui. Dar cea mai mare parte a timpului şi-a petrecut-

o în satul Ţromi, acasă la şchiopul Miha Davitaşvili, prietenul său, care provenea dintr-o familie mai înstărită. Cînd a revenit la şcoală, Stalin s-a descurcat încă mai bine, dobîndind un alt „excelent” şi devenind al cincilea din anul său. Şi a început să-şi şlefuiască talentul de poet.

La sfîrşitul trimestrului, şi-a luat versurile şi s-a dus cu ele la sediul cunoscutului ziar *Iveria* (*Georgia*), unde a fost primit de cel mai mare poet al ţării, prinţul Ilia Ceavceavadze, un naţionalist romantic care credea într-o Georgie agrară condusă de o aristocraţie luminată.

Prinţul a fost suficient de impresionat ca să arate opera tînărului aspirant editorilor săi. I-a admirat poeziile şi a ales spre publicare cinci dintre ele – o adevărată performanţă! Tot el l-a numit atunci pe Soso „tînărul cu ochi arzători”. Stalin a ajuns astfel vestit în Georgia ca poet înainte să devină cunoscut ca revoluţionar3.

*1 Roman publicat în 1857 de autorul englez Thomas Hughes despre viaţa protagonistului în Rugby School, instituţie devenită sinonimă cu un sistem de învăţămînt opresiv şi închistat (n.tr.).

*2 Seminariştii erau în majoritate membri ai micii nobilimi, ai aristocraţiei sărăcite şi fii de preoţi – nu cei mai bogaţi, dar oricum mult mai înstăriţi decît Stalin. Davricevi, fiul poliţaiului din Gori, şi alţi băieţi din familii mai bogate, precum Kamenev, viitorul tovarăş al lui Stalin, mergeau la Gimnaziul pentru Băieţi din Tiflis. Cei doi fii ai lui Egnataşvili, Vaso şi Saşa, au fost trimişi, mulţumită averii tatălui, la un gimnaziu moscovit. În epoca stalinistă, pe clădirea seminarului s-a aflat o plăcuţă cu inscripţia: „Aici, în fostul seminar teologic, a trăit şi a studiat între 1 septembrie 1894 şi 29 mai 1899 marele Stalin – liderul Partidului Comunist (Bolşevic) al Uniunii Sovietice şi al proletariatului din întreaga lume –, conducînd în acest timp cercuri muncitoreşti ilegale din Tbilisi”.

*3 „Către arhimandritul Serafim, preastimat rector al Seminarului Ortodox din Tiflis de la elevul în clasa a II-a Iosif Djugaşvili: Sfinţia Voastră cunoaşte condiţiile de viaţă demne de milă în care trăieşte mama care are grijă de mine. Tatăl meu nu mi-a furnizat nici un sprijin bănesc de trei ani. Acesta este modul în care mă pedepseşte pentru că îmi continui studiile împotriva dorinţei lui... Din acest motiv apelez la Sfinţia Voastră pentru a doua oară. Vă rog în genunchi să mă ajutaţi şi să mă acceptaţi pe cheltuiala integrală a şcolii. Iosif Djugaşvili, 25 august 1895”.

6

„Tînărul cu ochi arzători”

Georgia se considera un regat de cavaleri şi poeţi, asuprit de ruşi. Versurile lui Stalin, apărute în *Iveria* sub pseudonimul Soselo, au fost citite pe larg şi au devenit, am putea spune, nişte opere clasice minore, apărînd în antologii ale poeziei georgiene înainte ca numele lui Stalin să devină cunoscut. *Deda Ena*, o antologie a versului georgian pentru copii, publicată în mod repetat între 1912 şi 1960, a inclus pentru întîia oară, în ediţia sa din 1916, prima poezie a lui Stalin – *Dimineaţă*. Poezia a rămas şi în ediţiile următoare, uneori atribuită lui Stalin, alteori nu, pînă în perioada Brejnev.

Adolescentul tenor Stalin cînta acum atît de bine, încît se spunea că ar fi putut ajunge cîntăreţ profesionist. Mai mult, poet fiind, manifesta un al doilea talent, care i-ar fi putut furniza o alternativă la politică şi la vărsarea de sînge. „Putem chiar identifica motive nu doar politice de a regreta preferinţa lui Stalin pentru revoluţie în locul poeziei”, crede profesorul Donald Rayfield, care i-a tradus versurile în engleză. Imagistica romantică din versurile lui Soso nu era originală, dar frumuseţea lor consta în delicateţea şi puritatea ritmului şi a limbajului.

Imaginile picturale şi rimele poeziei *Dimineaţă* funcţionează perfect, dar ceea ce i-a adus lui Stalin cele mai multe laude a fost amalgamul sensibil şi precoce de motive persane, bizantine şi georgiene. „Nu e de mirare”, consideră Rayfield, „că decanul literelor şi politicii georgiene, Ilia Ceavceavadze, s-a arătat dispus să tipărească această poezie şi cel puţin patru altele”.

Următoarea creaţie a tînărului seminarist, o odă înfrigurată înălţată *Lunii*, dezvăluie o altă faţetă a poetului. Un proscris violent, cufundat într-o deprimare tragică, într-o lume îngheţată, dominată de divina providenţă, este atras de lumina sacră a lunii.

În a treia poezie, Stalin explorează „contrastul dintre violenţa din firea omului şi din natură şi blîndeţea păsărilor, a muzicii şi a cîntăreţilor”.

A patra este cea mai revelatoare. Stalin îşi imaginează un profet nerecunoscut în ţara lui, un poet rătăcitor, otrăvit de propriul popor. În vîrstă acum de şaptesprezece ani, are viziunea unei lumi „paranoice”, în care „marii profeţi pot să se aştepte numai la conspiraţii şi crime”. Dacă se poate spune într-adevăr că vreuna dintre

poeziile lui Stalin „conţine un *avis au lecteur*”, scrie Rayfield, „despre aceasta e vorba”.

Dedicată popularului poet georgian*1 Rafael Eristavi, a cincea poezie a fost, ca şi *Dimineaţă*, îndelung admirată. Ea este cea care l-a inspirat pe „omul din interior” al lui Stalin de la Banca de Stat să-i vîndă pontul care a făcut posibil jaful din piaţa Erivan şi a fost suficient de bună ca să fie inclusă în volumul jubiliar dedicat în 1899 prinţului Eristavi. Protagonistul ei mînuieşte atît harfa, cît şi secera.

Bătrînul Ninika, apărută în hebdomadarul socialist *Kvali* (*Plugul*), descrie cu căldură un bătrîn erou care „visează ori le povesteşte copiilor copiilor lui despre trecut” – viziunea poate a unui bărbat georgian idealizat, precum Stalin însuşi, care, la bătrîneţe, ajunsese să stea pe veranda casei de vacanţă de la Marea Neagră, delectîndu-i pe cei mici cu aventurile sale.

Versurile timpurii ale lui Stalin explică interesul lui maniacal şi distructiv faţă de literatură în perioada dictaturii, ca şi faptul că i-a venerat – dar i-a şi invidiat – pe o serie de poeţi excepţionali, precum Osip Mandelştam sau Boris Pasternak. Cuvintele şi influenţa asupra literaturii ale acestui „plăieş urcat în Kremlin” cu degete „groase şi grele” au fost, aşa cum scrie Mandelştam într-o poezie faimos scabroasă, ca nişte „ghiulele”. Şi totuşi, în mod ironic, sub imaginea bărbatului trufaş, brutal şi grosolan, faimos, pe bună dreptate, pentru filistinismul lui bădărănesc, se ascundea un om de litere cu o educaţie clasică şi cunoştinţe surprinzătoare. Stalin nu a încetat niciodată să se intereseze de poezie. Mandelştam avea dreptate cînd spunea că, „în Rusia, poezia contează cu adevărat. Oamenii sînt ucişi pentru ea”.

Fostul poet romantic a dispreţuit şi a distrus modernismul, dar a promovat realismul socialist, o versiune deformată a romantismului. Îi ştia pe Nekrasov şi pe Puşkin pe de rost, îi citea pe Goethe şi pe Shakespeare în traducere şi recita din Walt Whitman. Vorbea la nesfîrşit despre poeţii georgieni ai copilăriei sale şi el însuşi a contribuit la editarea unei traduceri ruseşti a *Viteazului în blană de tigru* de Rustaveli, tălmăcind delicat cîteva distihuri şi întrebînd cu modestie: „Sînt bune?”.

Stalin respecta talentul artistic, preferînd în general să omoare scribi de partid în locul poeţilor cu adevărat înzestraţi. De aceea, la arestarea lui Mandelştam, a ordonat: „Izolaţi-l, dar păstraţi-l!”. Avea să păstreze majoritatea geniilor contemporane cu el, precum Şostakovici, Bulgakov sau Eisenstein, uneori telefonîndu-le şi încurajîndu-i, alteori condamnîndu-i şi lăsîndu-i să se zbată în sărăcie. Într-unul dintre accesele acestea fulgerătoare din Olimp, l-a sunat pe Pasternak şi, între altele, l-a întrebat despre Mandelştam:

— E un maestru, nu? Un maestru?

Tragedia lui Mandelştam a fost pecetluită nu numai de decizia lui

suicidară de a-şi rîde de Stalin în versuri – exact modul de exprimare a visurilor adolescentine ale viitorului dictator –, ci şi de faptul că Pasternak nu a putut confirma atunci că tovarăşul său de breaslă era cu adevărat un geniu. Mandelştam nu a fost condamnat la moarte, dar nu a fost nici păstrat, ci a murit în drum către iadul Gulagului. Însă pe Pasternak Stalin l-a păstrat: „Lăsaţi-l în pace, e cu capul în nori!”.

Preotul-poet de şaptesprezece ani nu şi-a recunoscut niciodată în public creaţiile, dar mai tîrziu i-a spus unui prieten: „Nu m-a mai interesat să scriu versuri pentru că poezia îţi cere toată atenţia – îţi trebuie enorm de multă răbdare. Iar în zilele acelea eu eram ca argintul viu” – argintul viu al revoluţiei şi al conspiraţiei, care înflăcăra acum tineretul din Tiflis şi pătrunsese pînă în seminar[1].

*

De pe treptele albe ale „Sacului de piatră”, Soso vedea bazarele armean şi persan din apropierea pieţei Erivan, pline de forfotă, dar periculoase, „o reţea de alei şi străduţe înguste” cu „ateliere de aurari şi armurieri la vedere, tejghelele patiserilor şi brutarilor cu pîinile lor turtite, coapte în cuptoare uriaşe de lut... cizmarii care expuneau încălţări ieftine în culori ţipătoare... şi cramele unde vinul era ţinut în burdufuri de oaie sau de bivol, întoarse pe dos”*[2]. Bulevardul Golovinski era aproape parizian; restul oraşului semăna mai degrabă cu „Lima sau Bombay”.

„Străzile”, explică Baedecker,

> sînt în general abrupte şi atît de înguste, încît două trăsuri nu pot trece una pe lîngă alta. Casele, majoritatea împodobite cu balcoane, se caţără una peste alta pe coasta muntelui, aidoma treptelor unei scări. De la răsărit la apus, străzile sînt un furnicar multicolor de oameni şi animale... vînzătorii georgieni de legume cu tăvi de lemn pe cap, perşii în caftane lungi şi căciuli înalte din blană neagră, adeseori cu părul şi unghiile vopsite în roşu, saizii şi mulalele înveşmîntaţi în falduri, cu turbane verzi şi albe, reprezentanţii triburilor din munţi în cercheze şi căciuli miţoase de blană... femei musulmane în văluri... şi cai care duc burdufuri cu apă şi ai căror însoţitori sînt îmbrăcaţi în culori vii.

Oraş al izvoarelor fierbinţi de sulf (şi al unor băi renumite), Tiflis fusese construit direct pe pantele Muntelui Sfînt şi pe malurile fluviului Kura, dedesubtul bisericii georgiene cu cupola ei rotundă şi al turnurilor sumbre ale fortăreţei-închisoare Metehi, pe care Iremaşvili a numit-o „Bastilia Tiflisului”. Sus, la capătul urcuşului pe potecile pietruite de pe Muntele Sfînt, se înălţa biserica din marmură albă, strălucitoare şi curată (unde astăzi, printre poeţi şi prinţi, este înmormîntată Keke).

Tiflis era un oraş de 160.000 de locuitori – 30% ruşi, 30% armeni, 26% georgieni, iar restul, un amestec de evrei, iranieni şi tătari. În

oraş se publicau şase ziare armene, cinci ruseşti şi patru georgiene. Muncitorii din Tiflis lucrau în primul rînd la căile ferate şi în ateliere mici, iar clasa bogată şi influentă era formată din magnaţii armeni, prinţii georgieni şi birocraţii şi generalii ruşi, care se întîlneau la curtea viceregelui numit de ţar. Sacagiii veneau din Racea în vest, pietrarii erau greci, croitorii, evrei, băieşii, perşi. Era „un ghiveci de oameni şi animale, căciuli de miel şi capete rase, fesuri şi chipie... cai şi măgari, cămile şi cîini... Peste tot strigăte, zăngăneli, rîsete, înjurături, înghesuială şi cîntec... în aerul încins ca de cuptor".

Şi în acest oraş imperial cosmopolit, cu teatre, hoteluri, caravanserai, bazare şi bordeluri pulsau deja naţionalismul georgian şi internaţionalismul marxist, care se infiltrau periculos în sihăstria ferecată a seminarului[2].

*

Soso şi un alt băiat, Seit Devdariani, au fost mutaţi din dormitor într-o cameră mai mică „din cauza stării noastre proaste de sănătate". Devdariani era mai mare, membru deja al unui cerc secret la care băieţii se strîngeau să citească literatură socialistă interzisă. „I-am sugerat să vină şi el", relatează Devdariani despre Stalin, „şi a fost încîntat – s-a învoit". La cerc, Soso s-a întîlnit cu prietenii săi din Gori, Iremaşvili şi Davitaşvili.

La început, cărţile nu erau în general textele inflamatorii ale conspiraţiei marxiste, ci genul de volume inofensive interzise la seminar. Băieţii s-au înscris într-un cerc de lecturi interzise numit Biblioteca Ieftină şi au început să ia alte cărţi dintr-o librărie ţinută de un fost narodnic. „Îţi aminteşti de mica prăvălie cu cărţi?", îi scria proprietarul ei, Imedaşvili, ani mai tîrziu, supremului Stalin. „Cît am reflectat şi cît am discutat acolo în şoaptă despre marile întrebări fără răspuns ale omenirii!" Stalin a descoperit romanele lui Victor Hugo, mai ales *Anul '93*, al cărui erou Cimourdain, preotul-revoluţionar, avea să devină unul dintre idealurile sale*[3]. Dar Hugo era strict interzis la seminar.

Noaptea, Pată Neagră patrula pe coridoare, verificînd tot timpul ca luminile să fie stinse şi ca nimeni să nu citească – sau să se dedea altor vicii producătoare de plăcere. De îndată ce el pleca, băieţii aprindeau lumînări şi-şi reluau lectura. Soso, în mod tipic, „exagera şi abia dacă dormea, avea ochii stinşi şi arăta bolnav. Cînd a început să tuşească", Iremaşvili „i-a luat cartea din mînă şi a stins lumînarea".

Părintele-inspector Ghermoghen l-a prins pe Stalin cu *Anul '93* şi a poruncit „să fie pedepsit printr-o şedere prelungită la carceră". Apoi Soso a fost descoperit cu un alt Hugo de un alt preot băgăcios: „S-a văzut că Djugaşvili este înscris în Biblioteca Ieftină şi citeşte cărţi

acolo. Astăzi i-am confiscat *Oamenii mării* de V. Hugo. Îi dădusem deja un avertisment în legătură cu volumul *Anul '93*. Semnat: inspector-adjunct V. Murahovski".

Tînărul Stalin a fost încă mai influenţat de operele scriitorilor ruşi care făceau senzaţie în rîndul tinerimii radicale: poemele lui Nikolai Nekrasov şi romanul lui Cernîşevski *Ce e de făcut?* Eroul acestuia din urmă, Rahmetov, a devenit pentru Stalin prototipul revoluţionarului ascetic, cu o voinţă de fier. Ca şi Rahmetov, Stalin a ajuns să se considere „un individ special".

În scurt timp, a fost prins citind o altă carte interzisă „pe scările şcolii", pentru care a primit, „la ordinul rectorului, o şedere prelungită la carceră şi o mustrare severă". Îl „idolatriza pe Zola" – dintre romanele scriitorului parizian, preferatul său era *Germinal*. Citea Schiller, Maupassant, Balzac şi *Bîlciul deşertăciunilor* de Thackeray în traducere, Platon în originalul grecesc, istoria Rusiei şi a Franţei – şi împărţea aceste cărţi şi celorlalţi băieţi. Era entuziasmat de Gogol, Saltîkov-Şcedrin şi Cehov, ale căror lucrări le ţinea minte şi „le spunea pe de rost". Îl admira pe Tolstoi, „dar era plictisit de creştinismul lui", şi mai tîrziu în viaţă avea să noteze „ha-ha-ha!" pe marginea reflecţiilor tolstoiene despre mîntuire şi salvare. A însemnat insistent un exemplar al *Demonilor*, capodopera dostoievskiană despre conspiraţia revoluţionară şi trădare. Aceste volume erau introduse clandestin în seminar, prinse la brîu pe sub stihare. Stalin glumea mai tîrziu că trebuise să „exproprieze" – să fure – o parte dintre cărţi de la librărie în numele revoluţiei[3].

Hugo nu a fost singurul scriitor care i-a schimbat viaţa: un alt romancier i-a schimbat numele. A citit romanul interzis al lui Alexandre Kazbeghi *Paricidul*, al cărui erou este un clasic haiduc caucazian numit Koba. „Ceea ce ne impresionau pe mine şi pe Soso", scrie Iremaşvili, „erau operele literaturii noastre care glorificau lupta georgienilor pentru libertate". În acest roman, Koba se luptă cu ruşii, sacrificînd totul pentru soţia şi ţara lui, apoi răzbunîndu-se cumplit pe duşmanii săi.

„Koba a devenit zeul lui Soso şi a dat sens vieţii lui", spune Iremaşvili. „Îşi dorea să devină ca el. Şi-a spus «Koba» şi a insistat să-l numim aşa. Chipul îi radia de mîndrie şi de plăcere cînd îi spuneam «Koba»." Numele acesta a însemnat foarte mult pentru Stalin – răzbunarea muntenilor caucazieni, neîndurarea banditului, obsesia loialităţii şi a trădării şi sacrificiul individului şi al familiei de dragul unei cauze. Era un nume pe care Soso îl iubea deja: numele de botez al celui care-i fusese „al doilea tată", Egnataşvili, era Koba, diminutiv de la Iakob. „Koba" a devenit un *nom de révolution* preferat şi o poreclă. Dar prietenii apropiaţi îi spuneau în continuare Soso[4].

Versurile lui apăreau deja în ziare, dar, la şaptesprezece ani, în

toamna lui 1896, Stalin a început să-şi piardă interesul faţă de studiile religioase şi chiar faţă de poezie. La şcoală a devenit, din al cincilea, abia al şaisprezecelea printre cei de o seamă cu el.

*

După stingere, cu urechile ciulite la apariţia neaşteptată a lui Pată Neagră, băieţii dezbăteau în şoaptă, dar cu vehemenţă marile teme existenţiale. La peste şaptezeci de ani, dictatorul chicotea încă amintindu-şi de aceste discuţii. „Am devenit ateist în primul an", spunea el, fapt care a stîrnit dialoguri în contradictoriu cu alţi băieţi, precum piosul lui prieten Simon Natroşvili. Dar, reflectînd mai mult, Natroşvili „a venit să mă vadă şi şi-a recunoscut greşeala". Stalin a fost încîntat, pînă cînd Simon a continuat:

— Dacă Dumnezeu ar exista, atunci iadul ar exista şi el. Şi întotdeauna acolo e un foc uriaş. Cine ar putea să aducă suficiente lemne ca să ţină aprins un asemenea foc? Ar trebui să fie lemne la nesfîrşit – şi cum ar putea exista lemne la nesfîrşit?

— Am izbucnit în rîs! îşi amintea Stalin. „Crezusem că Simon ajunsese la concluziile juste prin raţionament filosofic, dar de fapt el devenise ateist de teamă că nu existau suficiente lemne pentru focul iadului!

Soso a trecut de la simpla împărtăşire a ideilor revoluţionare la rebeliune deschisă. Exact în această perioadă, unchiul său Sandala, fratele lui Keke, a fost omorît de poliţie. Stalin nu a vorbit niciodată despre asta, dar trebuie să fi fost un eveniment care l-a marcat.

Era ca „argintul viu" şi a trecut de la romancierii francezi direct la Marx: a plătit cinci copeici ca să împrumute *Capitalul* pentru două săptămîni[5]. A încercat să înveţe germană, ca să-i poată citi pe Marx şi Engels în original, şi de asemenea engleză – avea un exemplar din *The Fight of the English Workers for Liberty* (*Lupta muncitorilor englezi pentru libertate*). Era începutul unui efort de o viaţă de a învăţa limbi străine, mai ales germană şi engleză*[4].

*

Stalin şi Iremaşvili se furişau curînd afară din seminar, la adăpostul întunericului, pentru a participa la primele lor întîlniri cu muncitori adevăraţi, lucrători la căile ferate, în nişte cocioabe construite pe coasta Muntelui Sfînt. Aceste prime scîntei conspirative au aprins un foc care nu avea să se mai stingă niciodată.

Cu timpul, Stalin s-a plictisit de bine intenţionatele discuţii educative ale clubului lui Devdariani din seminar: voia să-şi îndemne

tovarăşii la acţiuni mai agresive. Devdariani s-a împotrivit, aşa că Stalin a lansat o campanie împotriva lui şi a căutat să-şi creeze propriul grup[6].

Cei doi au rămas în relaţii suficient de prieteneşti pentru ca Soso să vină să stea în sat, acasă la Devdariani, pe timpul vacanţei de Crăciun din 1896. Poate că Stalin, întotdeauna maestru al „dozajului" şi, curînd, profitor de ospitalitatea altora, a amînat separarea finală pentru a avea unde să meargă de sărbători. Pe drum, băieţii au vizitat-o pe Keke, care locuia într-o „coşmelie", unde Devdariani a observat o armată de ploşniţe.

— E vina mea, fiule, că mîncăm fără vin, a spus Keke la cină.

— Şi a mea, a răspuns Stalin.

— Sper că ploşniţele v-au lăsat să dormiţi, da? l-a întrebat Keke pe Devdariani.

— N-am simţit nimic, a minţit Devdariani cu tact.

— A, ba le-a simţit, stai tu liniştită! i-a spus Stalin bietei sale mame. A dat din picioare toată noaptea.

Keke a observat că Soso „mă evita, încerca să vorbească foarte puţin".

Întorcîndu-se la seminar în 1897, Stalin a rupt relaţiile cu Devdariani. „Conflicte majore şi nu întru totul inofensive... erau de regulă stîrnite de Koba", spune Iremaşvili, care a rămas cu Devdariani. „I se părea natural să fie el şeful şi nu tolera niciodată criticile. S-au format două tabere – una în favoarea lui Koba şi alta împotriva lui." Era un model care avea să se repete pe parcursul întregii lui vieţi. Stalin şi-a găsit un mentor mai dur, întîlnindu-se din nou cu Lado Keţhoveli din Gori, cel care-l mai inspirase o dată, care fusese exmatriculat din două seminare, cel din Tiflis şi cel din Kiev, apoi arestat şi care acum ieşise din închisoare. Soso îl respecta pe Lado mai mult decît pe oricine altcineva.

Mentorul lui l-a prezentat pe mai tînărul său prieten îndîrjitului Silibistro (Silva) Djibladze, legendarul seminarist care-l bătuse pe rector. Djibladze şi un aristocrat elegant pe nume Noe Jordania înfiinţaseră în 1892, împreună cu alţii, un partid socialist georgian, al Treilea Grup (Mesame Dasi). Acum, aceşti marxişti se adunaseră din nou în Tiflis, preluînd redacţia ziarului *Kvali* şi începînd să semene seminţele revoluţei printre muncitori. Djibladze l-a luat cu sine pe adolescentul Stalin în locuinţa lui Vano Sturua, care îşi aminteşte că „Djibladze a adus un tînăr necunoscut".

Nerăbdător să contribuie şi el cu ceva la mişcare, Stalin l-a abordat pe influentul conducător al grupului, Noe Jordania, abia întors din exil, în redacţia ziarului *Kvali*, care îi publicase ultima poezie. Jordania, un georgian înalt, cu „un chip plăcut şi elegant, o barbă neagră... şi maniere aristocratice", i-a sugerat pe un ton

condescendent să mai înveţe.

— Am să mă gîndesc la ce mi-aţi spus, a răspuns Soso.

Acum avea un duşman cu care să se lupte. A scris o scrisoare în care îi critica pe Jordania şi *Kvali*. Redacţia a refuzat să o publice, aşa că Stalin i-a insultat pe membrii ei spunîndu-le că „stau acolo zile întregi fără să fie în stare să exprime vreo părere pertinentă!”.

Lado era la rîndul său nemulţumit de aerul afectat al lui Jordania şi probabil el a fost cel care l-a prezentat pe Stalin cercurilor muncitoreşti în mare parte ruseşti care tocmai începeau să apară, ca ciupercile după ploaie, printre lucrătorii micilor ateliere din Tiflis. Se întîlneau în secret în cimitirul german, într-o căsuţă din apropierea morii şi lîngă arsenal. Stalin i-a propus să închirieze o cameră undeva pe Muntele Sfînt, „unde ne adunam de două ori pe săptămînă după cină, înainte de stingere. Costa cinci ruble, pe care le plăteam din banii de buzunar trimişi de părinţi”. Stalin a început să ţină un „jurnal despre discuţiile lor”, care a fost trecut din mînă în mînă de adepţii săi din seminar[7].

Se transforma deja dintr-un şcolar rebel într-un revoluţionar care atrăgea, pentru prima oară, interesul poliţiei secrete. Cînd un alt activist marxist pe nume Serghei Alliluev, muncitor calificat la căile ferate şi viitor socru al lui Stalin, a fost arestat, căpitanul de jandarmi Lavrov l-a întrebat în timpul interogatoriului: „Cunoşti vreun seminarist georgian?”[8].

*

Poetul romantic devenea „fanaticul convins”, cu o „credinţă aproape mistică” căreia avea să-şi dedice viaţa şi de care nu s-a îndoit niciodată. Dar ce credea el de fapt?

Să-l lăsăm să ne explice în propriile cuvinte. Marxismul pentru Stalin însemna că „numai proletariatul revoluţionar este menit de Istorie să elibereze omenirea şi să aducă lumii fericire”, dar umanitatea avea să sufere „încercări, suferinţe şi schimbări” majore înainte să atingă „socialismul dovedit ştiinţific”. Esenţa acestei evoluţii providenţiale era „lupta de clasă: marxismul *sînt* masele, a căror eliberare este catalistul libertăţii individuale”.

Acest crez, spune Stalin, era „nu numai o teorie a socialismului: este o întreagă viziune asupra vieţii, un sistem filosofic” – un soi de religie dovedită ştiinţific –, din care aceşti tineri revoluţionari făceau şi ei parte. „Aveam sentimentul”, explica Troţki, „că sînt inclus, ca o mică za, într-un lanţ măreţ”. Ca şi Stalin, Troţki credea că „lucrurile durabile se obţin prin luptă”. Sîngele, moartea, conflictul erau esenţiale: „multe furtuni, multe torente de sînge”, cu vorbele lui Stalin, aveau să jaloneze „lupta pentru eliminarea asupririi”.

Exista însă, pe atunci, şi o mare diferenţă între Stalin şi Troţki: Stalin era georgian. Nu şi-a pierdut niciodată sentimentul de mîndrie faţă de Georgia ca naţiune şi cultură. Micilor naţiuni din Caucaz le-a fost în general greu să adopte autenticul marxism internaţionalist, pentru că situaţia de asuprire în care se aflau ele însele le făcea în acelaşi timp să viseze la independenţă. Tînărul Stalin credea într-un amestec de marxism şi naţionalism georgian, aproape opus marxismului internaţionalist.

În luna august a lui 1898, adolescentul Soso s-a înscris în filiala locală a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia, care, după un lung proces de fragmentare, avea să devină Partidul Bolşevic9.

*1 Stalin a fost un mare iubitor al poeziei georgiene: îi plăcea foarte mult Eristavi; Ceavceavadze era, după părerea lui, „un mare scriitor, cu un rol imens în mişcarea pentru libertate din Georgia"; şi îl saluta cu entuziasm pe Akaki Ţereteli: „Generaţia mea a învăţat poeziile lui Ţereteli pe de rost, cu bucurie... minunate, melodioase şi pline de emoţie. Nu degeaba este el numit «privighetoarea Georgiei»". Privind însă retrospectiv, Stalin îi evalua pe aceşti poeţi şi din punct de vedere politic, spunînd că Ţereteli scrisese „poezii superbe, dar primitive şi provinciale din punct de vedere ideologic". Soso nu era singurul viitor bolşevic cu înclinaţii poetice: exact în acelaşi timp, la şcoala lui din Odessa, tînărul Lev Bronstein, viitorul Troţki, aproape de aceeaşi vîrstă cu Stalin, scria şi el versuri. Troţki a fost un scriitor mult mai bun decît Stalin, dar nu şi un poet mai bun. Dacă vreunul dintre colegii dictatorului ar fi dedicat cîndva vreo poezie unui prinţ, faptul acesta ar fi fost cu siguranţă folosit împotriva lui în timpul Marii Terori. În 1949, cînd Stalin împlinea şaptezeci de ani, influentul membru al Biroului Politic Lavrenti Beria le-a cerut în secret celor mai buni traducători de poezie ai vremii, inclusiv lui Boris Pasternak şi Arseni Tarkovski, să producă o ediţie în limba rusă a creaţiilor lui Soso. Nu li s-a spus cine era autorul versurilor, dar unul dintre ei a fost de părere că „textele acestea sînt demne de Premiul Stalin", deşi ghicise poate identitatea tînărului autor. În toiul muncii, traducătorii au primit însă ordin ferm, în mod limpede de la Stalin însuşi, să abandoneze proiectul.

*2 „O vizită în grabă, în special dacă din grup fac parte şi doamne", ne sugerează Baedecker, „e cel mai bine s-o faceţi în trăsură... Siguranţa publică nu e tocmai o prioritate aici; e mai bine să evitaţi să călătoreşti singur sau a etala prea mulţi bani (pentru permisiunea de a purta un revolver, vezi mai înainte). Supravegherea atentă a bunurilor proprii este necesară, pentru că localnicii nu se sfiesc să «colecţioneze» mărunţişuri scoase fără chibzuinţă la iveală". Baedecker adaugă că nici măcar o scrisoare de prezentare din partea viceregelui sau adresată prinţilor locali nu e de mare folos în „depăşirea dificultăţilor care apar: ele pot fi rezolvate numai printr-o atitudine foarte fermă" – şi probabil cu ajutorul revolverului menţionat mai devreme.

*3 Cimourdain, protagonistul lui Hugo, „n-a fost văzut niciodată plîngînd... [era de o] virtute îngheţată şi inaccesibilă. Un om drept, dar îngrozitor. Nu există jumătăţi de măsură pentru un revoluţionar-preot [care] trebuie să fie infam şi sublim. Cimourdain era sublim... colţuros, respingător într-un mod lipsit de prietenie... pur, dar sumbru".

*4 Tinerii marxişti îl copiau pe Marx de mînă şi distribuiau manuscrisele. Cînd Kote Hahanaşvili, prietenul său din Gori, a venit acasă cu cîteva volume din Marx, Stalin le-a împrumutat, dar apoi a refuzat să i le înapoieze: „De ce ai nevoie de ele? Sînt trecute din mînă în mînă şi oamenii au ce învăţa". A şterpelit de asemenea un manual de limbă germană. Şi totuşi, eforturile lui de a învăţa germana şi engleza nu l-au făcut niciodată fluent: chiar şi la începutul anilor 1930 îi cerea soţiei sale Nadia să-i trimită un manual de engleză după care să înveţe în vacanţă.

7

Bătălia dormitoarelor: Soso contra părintelui Pată Neagră

La începutul lui 1897, Stalin era deja în război cu Pată Neagră. Jurnalul şcolii consemnează că fusese prins de treisprezece ori citind lucrări interzise şi primise nouă avertismente.

„Dintr-odată", spune Iremaşvili, „inchizitorul Abaşidze" a început să facă razii asupra lăzilor cu mîncare de acasă şi chiar a coşurilor cu rufărie murdară. Maniacul Pată Neagră făcuse o obsesie pentru Stalin, pe care voia să-l prindă citindu-şi cărţile interzise. La orele de rugăciune, băieţii aveau Biblia deschisă pe bancă şi îi citeau pe Marx sau pe Plehanov, mentorul marxismului rus, de pe genunchi. În curtea seminarului era o grămadă uriaşă de lemne de foc, în care Stalin şi Iremaşvili îşi ascundeau cărţile oprite şi unde şedeau şi le citeau. Abaşidze aştepta momentul şi apoi apărea pe neaşteptate, ca să-i surprindă, dar ei reuşeau să arunce repede cărţile printre buşteni: „Eram trimişi imediat la carceră, unde şedeam pînă seara tîrziu în întuneric, fără hrană. Dar foamea ne făcea să ne răsculăm şi să batem cu pumnii în uşă pînă cînd călugărul ne aducea ceva de mîncare"[1].

*

Cînd a venit vremea sărbătorilor, Stalin s-a dus să stea în sat la un prieten mai mic ca el, fiul de preot Ghiorghi Elisabedaşvili (ar fi făcut orice, numai să nu-şi petreacă vacanţa alături de mama sa). Preotul l-a angajat ca meditator ca să-l pregătească pe Ghiorghi pentru examenele de intrare la seminar. Soso avusese întotdeauna un puternic instinct pedagogic, dar acum era mai interesat să-l convertească pe băiat la marxism. Sosiţi în spatele unei căruţe, pe un teanc de cărţi ilegale, cei doi au făcut tot felul de şotii prin sate, rîzînd de ţăranii pe care Stalin „îi imita perfect". Cînd au vizitat o biserică veche, Stalin şi-a îndemnat elevul să tragă din cui o icoană veche, s-o spargă şi să urineze pe ea.

— Nu ţi-e teamă de Dumnezeu? l-a întrebat. Bravo ţie!

Elevul lui a picat la examene. Supărat, părintele Elisabedaşvili l-a acuzat pe meditator. Dar băiatul a intrat de a doua oară – şi, ulterior, a devenit unul dintre bolşevicii lui Stalin[2].

*

Întors la seminar, Stalin a avut constant probleme: în registrul şcolii, preoţii consemnau că era obraznic, „nu s-a înclinat” în faţa unui profesor şi a fost „ţinut la carceră timp de 5 ore”. Nu voia să se tundă şi şi-a lăsat părul să crească, într-un gest de rebeliune. Luat la rost de Pată Neagră, a refuzat să şi-l taie. Rîdea şi vorbea în timpul rugăciunilor, pleca mai devreme de la vecernie, întîrzia la cîntecul de slavă în cinstea Sfintei Fecioare şi pleca de la slujbă ţopăind. Probabil şi-a petrecut mare parte din timp la carceră. În decembrie 1898, Stalin a împlinit douăzeci de ani. Era mult prea în vîrstă pentru o şcoală cu internat şi cu un an mai mare decît toţi ceilalţi elevi (din cauza timpului cît se vindecase după accident). Nu e de mirare că era frustrat.

Depăşise deja vîrsta şi mentalitatea seminarului. Conform obiceiului, seminariştii trebuiau să se sărute ca nişte fraţi, de trei ori, de fiecare dată cînd se întîlneau, dar acum, angrenat în luptele facţionale cu Devdariani şi devotat marxismului, Stalin dispreţuia această impostură cavalerească. „Îmbrăţişarea asta nu e decît o mască. Eu nu sînt fariseu”, spunea el, refuzînd să îndeplinească gestul frăţesc. Obsesia trădătorilor deghizaţi n-avea să-l părăsească niciodată.

Au avut loc căutări frenetice ale *Vieţii lui Hristos* de Renan, o carte ateistă al cărei mîndru proprietar era Stalin. Noptiera lui a fost în mod repetat cercetată de prinţul-călugăr-inchizitor, care nu a găsit nimic. Unul dintre băieţi a ascuns cu ingeniozitate cartea chiar sub perna rectorului. Stalin îşi amintea cum elevii erau convocaţi la prezenţă şi, cînd se întorceau, îşi găseau lăzile aduse de acasă devastate.

Soso îşi pierdea interesul faţă de studiile seminaristice. La începutul clasei a cincea era al douăzecilea din douăzeci şi trei de elevi şi lua în cea mai mare parte note de 3 la materii unde înainte avusese numai 5. I-a scris rectorului Serafim, dînd vina pentru rezultatele proaste pe faptul că o ducea prost cu sănătatea, dar tot a avut restanţe.

În răstimp, Pată Neagră „ne supraveghea tot mai vigilent”, iar ceilalţi băieţi erau îndemnaţi să-i denunţe pe rebeli. Dar, cu fiecare săptămînă, Stalin devenea mai îndrăzneţ şi mai sfidător. La un moment dat, el şi aliaţii lui au început să citească nişte versuri caraghioase din caietul lui de caligrafie. Informatorii l-au anunţat pe Abaşidze, care s-a strecurat la uşă şi a ascultat, apoi a dat buzna în cameră şi a înşfăcat caietul. Stalin a încercat să şi-l ia înapoi. Preotul şi adolescentul s-au încăierat, dar pînă la urmă Pată Neagră a cîştigat, ducîndu-l pe Soso, cu mîinile la spate, pînă în camera lui, unde „le-a silit pe aceste suflete pline de necurăţie să înece scrierile lor subversive” în parafină. Apoi a dat foc hîrtiilor.

Într-un final, Abaşidze a început să-l spioneze tot mai intens pe Stalin: „La ora 9 dimineaţa, inspectorul a observat în sala de mese un grup de elevi în jurul lui Djugaşvili, care le citea ceva. Cînd a fost abordat, Djugaşvili a încercat să ascundă notiţele şi numai după multe insistenţe a dezvăluit că citea cărţi nepermise. Semnat: D. Abaşidze".

Mama lui Stalin a auzit „vorbele răuvoitoare că [fiul ei] se făcuse rebel". Fiind femeia care era, s-a îmbrăcat cît a putut mai frumos şi a luat trenul spre Tiflis ca să întoarcă soarta bătăliei, dar, pentru prima dată, „el s-a supărat pe mine. Mi-a ţipat că nu era treaba mea. I-am spus:

— Fiule, eşti singurul meu copil, nu mă omorî... Cum ai să fii tu în stare să-l învingi pe împăratul Nicolae al II-lea? Lasă asta în seama celor care au fraţi şi surori!".

Soso a liniştit-o şi a îmbrăţişat-o, spunîndu-i că nu era rebel.

„A fost prima lui minciună", îşi aminteşte Keke cu amărăciune.

Nu era singurul părinte îngrijorat. Probabil fără ştirea ei, Stalin încă se vedea cu tatăl său*1. Însoţit de Anna Gheladze, verişoara mamei sale, îl vizita pe Beso, căruia îi plăcea să-i ofere cîte o pereche de cizme frumos cusute. „Ar trebui să adaug", spune Anna, „că lui Soso îi plăcuse să poarte cizme încă din copilărie". Dictatorul de mai tîrziu în cizme soldăţeşti nu era numai o poză militaristă, ci un tribut tacit adus tatălui său şi minunatelor cizme din piele pe care acesta i le făcea cu mîna lui.

Poate că vîrsta îi atenuase teama de Beso, iar marxismul îi înmuiase sentimentul de respingere. Beso, care lucra acum, umil, într-un atelier de reparat haine, a ajuns „să-şi iubească de două ori mai mult copilul, despre care vorbea toată ziua", povesteşte Kote Cearkviani. „Eu şi Soso îi făceam vizite din cînd în cînd. Nu ridica vocea la el", dar mormăia: „Am auzit că acum se răscoală împotriva lui Nicolae al II-lea! De parcă ar putea să-l răstoarne vreodată!".

*

Războiul dintre Pată Neagră şi Stalin lua proporţii. Jurnalul seminarului ne spune că Stalin se declarase ateist, că ieşise sfidător din sală în timpul rugăciunilor, că vorbea în timpul orelor, că întîrzia dimineaţa la ceai şi refuza să-şi scoată pălăria în faţa călugărilor. Căpătase încă unsprezece avertismente.

Confruntările semănau din ce în ce mai mult cu nişte farse, pe măsură ce băieţii îşi pierdeau orice urmă de respect faţă de inchizitor. Soso şi cîţiva colegi discutau în Grădina Puşkin de lîngă piaţa Erivan, cînd un băiat a ieşit în fugă şi a anunţat că, din nou, cutia cu mîncare a lui Stalin era percheziţionată de părintele Abaşidze. Seminariştii au luat-o la fugă spre clădirea şcolii şi au intrat în cameră tocmai la timp

ca să-l vadă pe inspector deschizînd cu forţa cufărul lui Stalin şi găsind în el cîteva cărţi interzise. Abaşidze le-a înşfăcat şi tocmai o luase triumfător în sus pe scări, cînd unul dintre elevii din grup, Vaso Kelbakiani, s-a repezit şi i-a tăiat calea călugărului, făcîndu-l aproape să scape cărţile din mînă. Dar Pată Neagră s-a ţinut tare pe poziţie. Atunci băieţii au sărit pe el şi, lovindu-i cărţile, le-au aruncat pe jos. Stalin însuşi s-a apropiat în fugă, le-a înhăţat şi a şters-o cu ele. I s-a interzis să mai iasă în oraş, iar Kelbakiani a fost exmatriculat. Şi totuşi, în mod ironic, Soso a părut să obţină rezultate mai bune la învăţătură după acest incident – a luat mai multe note de 4 („foarte bine") la diferite materii şi un 5 la logică. Încă îi plăceau orele de istorie. Într-adevăr, era atît de încîntat de profesorul său de istorie, Nikolai Mahatadze, singurul profesor din seminar pe care îl admira, încît mai tîrziu a făcut eforturi pentru a-i salva viaţa*2.

Între timp, Pată Neagră pierduse controlul asupra lui Stalin, dar nu se putea abţine să nu-l urmărească obsesiv pe acest elev nemulţumit. Era limpede că se apropia un moment critic. Într-o zi, călugărul s-a strecurat din nou şi l-a zărit pe Soso citind o altă carte interzisă. A sărit, i-a luat volumul din mînă, dar Stalin pur şi simplu i l-a smuls înapoi şi, spre uimirea celorlalţi băieţi, a continuat să citească din el. Abaşidze a rămas perplex.

— Nu ştii cine sînt? a strigat el.

Stalin s-a frecat la ochi şi a spus:

— Eu nu văd decît o Pată Neagră.

Întrecuse deja orice limită, fără putinţă de întoarcere.

Pată Neagră îşi dorea probabil pe cineva care să-l scape de acest elev turbulent. Era aproape sfîrşitul trimestrului. Pe 7 aprilie, Stalin a primit ultima mustrare pentru că nu-l salutase pe un profesor, şi şcoala s-a încheiat două zile mai tîrziu. Iosif Djugaşvili nu s-a mai întors acolo niciodată. În mai 1899, registrul nota pur şi simplu: „Exmatriculat... pentru neprezentare la examene". Dar, ca întotdeauna în cazul lui, lucrurile nu erau atît de simple pe cît păreau3.

*

„Am fost exmatriculat pentru propagandă marxistă", se lăuda nu tocmai cinstit Stalin mai tîrziu, dar s-ar putea ca Pată Neagră să fi mirosit ceva mai picant decît simpla ţopăială din capelă sau chiar întîlnirile marxiste din oraş.

Băieţii cu mai mulţi bani decît Stalin obişnuiau să închirieze camere în căsuţe de pe povîrnişurile Muntelui Sfînt, oficial pentru întîlniri ale cercului lor de lecturi liberale. Dar, adolescenţi fiind şi georgieni pe deasupra, care se mîndreau cu poveştile lor de amor, e probabil că tot acolo ţineau şi petreceri, cu vin şi cu fete. Preoţii, mai

ales inspectorul Pată Neagră, patrulau şi ei prin oraş, ca nişte profesori din şcolile englezeşti de altă dată, ca să-şi surprindă elevii în teatre, taverne sau bordeluri.

Cînd nu studia, Stalin putea şi el foarte bine să bea şi să flirteze. E posibil chiar ca, în timpul vacanţelor petrecute la Gori, să fi intrat în anumite încurcături. Să fi fost oare de vină dragostea faţă de fiica lui Cearkviani? Viitorul dictator n-a uitat-o niciodată, iar la bătrîneţe vorbea despre ea. Tot ani mai tîrziu, îşi amintea de asemenea de o fată din Gori, Lisa Akopova. În 1926 a încercat chiar să afle ce se întîmplase cu ea, ceea ce pare să însemne că fuseseră apropiaţi. Ea s-a simţit încurajată să-i scrie: „Îţi jur că atenţia pe care ne-o arăţi întrebîndu-ne ce mai facem mă face foarte fericită.... Am fost întotdeauna prietena ta nedespărţită şi la bine, şi la greu... Dacă n-ai uitat... ai fost curtat de frumuşica ta vecină Lisa". Erau cuvinte îndrăzneţe pentru anii 1920, dar nici pe jumătate atît de îndrăzneţe cum avea să fie o scrisoare pe care Stalin a primit-o în 1938.

O femeie i-a scris despre nepoata ei, Praskovia Mihailovskaia – Paşa –, care, se pare, fusese concepută de Stalin însuşi în 1899. „Dacă vă amintiţi tinereţea dumneavoastră, nu se poate să fi uitat. Cu siguranţă ţineţi minte o fată mărunţică, cu ochi negri, pe nume Paşa." Scrisoarea pretindea că mama lui Stalin se interesase de copilă, care o ţinea ea însăşi minte pe Keke. Mama Paşei îi spusese fetiţei că tatăl ei „se dedicase salvării poporului şi fusese exilat". Crescînd, Paşa devenise o „frumuseţe de fată, înaltă şi zveltă", se făcuse dactilografă şi se căsătorise, dar mama ei şi soţul acesteia muriseră amîndoi, lăsînd-o fără nici o avere. Paşa însăşi dispăruse apoi în Moscova anilor 1930.

E posibil ca scrisoarea să fie genul de corespondenţă dementă pe care o inspiră uneori politicienii, atît că Stalin, care nu ţinea multe în arhiva sa personală, a pus-o la dosar. Menţiunea despre mama lui pare adevărată, căci Keke în mod cert l-ar fi ajutat pe iubitul ei Soso într-o situaţie care cu greu ar fi putut rămîne necunoscută printre tinerii Casanova din Georgia. În plus, numai cineva care spune adevărul – sau un nebun hotărît să moară – ar fi îndrăznit să-i scrie lui Stalin o asemenea scrisoare în toiul Marii Terori. Dacă Stalin n-ar fi lăsat în urmă, de-a lungul vieţii, mai multe amante şi odrasle abandonate, am fi tentaţi să ignorăm o asemenea epistolă. Dar, începînd cu această perioadă, el pare să fi rămas rareori fără iubită, şi nu avea nici un scrupul în a-şi părăsi logodnicele, soţiile şi copiii. Nu vom şti niciodată care este adevărul în privinţa Paşei, dar, din perspectiva firii lui şi ca situare în timp, întîmplarea este plauzibilă[4].

Dacă un asemenea eveniment a fost descoperit de părintele Abaşidze sau dacă mama lui Soso se temea că seminarul ar fi putut să afle, am avea o explicaţie pentru rolul jucat de ea în plecarea lui

Stalin. Soso şi-a petrecut Paştele acasă, la Gori, pretinzînd că suferă de pneumonie cronică. Poate că era, într-adevăr, bolnav. „L-am scos de la şcoală”, afirma Keke. „El n-a vrut să plece.” Dar trebuie să fi fost extrem de dezamăgită.

Soso a exagerat în mod limpede împrejurările exmatriculării sale. Nu a fost dat afară pentru că era revoluţionar şi ulterior a rămas cu personalul seminarului în relaţii cuviincioase. Unii biografi pretind că a fost exmatriculat pentru că a lipsit de la examene, dar absenţa i-ar fi fost iertată dacă era bolnav. Într-adevăr, Biserica s-a dat peste cap ca să-i facă pe plac, scutindu-l de restituirea bursei (480 de ruble) pe care o primise timp de cinci ani; i s-au oferit chiar o şansă de a da din nou examenele finale şi o slujbă de cadru didactic.

Adevărul este că părintele Abaşidze găsise un mijloc subtil de a se descotorosi de elevul care-l chinuia. „N-am terminat seminarul”, le-a spus Stalin jandarmilor care-l interogau în 1910, „pentru că în 1899, absolut pe neaşteptate, am primit o factură de 25 de ruble pe care trebuia s-o plătesc ca să-mi pot continua studiile... Am fost exmatriculat pentru că n-am achitat-o”. Pată Neagră crescuse în mod abil taxele şcolare. Stalin n-a încercat să le plătească. A plecat pur şi simplu. Prietenul lui, Abel Enukidze, un alt fost seminarist cu care Soso a făcut cunoştinţă în această perioadă, pune punctul pe i: „A şters-o din seminar”. Dar nu fără oarecare controverse.

Stalin i-a mărturisit prietenului său Davricevi că seminarul îl exmatriculase după ce fusese denunţat, ceea ce pentru el era „o lovitură”. În urma lui, alţi douăzeci de elevi au fost daţi afară din cauza activităţii lor revoluţionare. Duşmanii au afirmat mai tîrziu că Soso îşi trădase prietenii marxişti în faţa rectorului, că, ulterior, în închisoare, a recunoscut acest lucru, justificîndu-şi trădarea prin faptul că încerca să-i transforme în revoluţionari. Tinerii aceştia au devenit, într-adevăr, nucleul grupului său de adepţi. Stalin era capabil de acest gen de sofistică şi de trădare, dar ar mai fi fost el oare acceptat în cercurile ilegaliştilor marxişti dacă asemenea lucruri ar fi fost cunoscute de toată lumea? Chiar şi Troţki consideră povestea absurdă. Mai probabil, acesta trebuie să fi fost răspunsul sardonic, deşi neadevărat, al lui Stalin la vreo acuzaţie, dar el a hrănit suspiciunile că mai tîrziu Soso ar fi devenit agent al Ohranei. Oricum, numeroşi seminarişti erau exmatriculaţi în fiecare an.

Soso, bibliofilul autodidact, a „expropriat” cărţile pe care le avea încă împrumutate de la biblioteca seminarului. Şcoala a încercat să-i impute 18 ruble şi apoi alte 15 în toamna lui 1900, dar la vremea aceea el intrase deja în clandestinitate, încît seminarul n-a mai putut să-l găsească vreodată. Biserica n-a primit nici un ban, iar Pată Neagră nu şi-a căpătat niciodată cărţile înapoi*3.

*

Stalin nu a devenit preot, dar studiile seminaristice i-au dat o educaţie clasică şi au exercitat asupra lui o influenţă uriaşă. În mod pervers, Pată Neagră l-a transformat într-un marxist ateist şi l-a învăţat exact tacticile represive – „supraveghere, spionaj, invadarea vieţii private, violarea sentimentelor cuiva", după cum se exprima însuşi Stalin – pe care el avea să le reconstituie în statul său poliţist de mai tîrziu.

Stalin a rămas fascinat de preoţi toată viaţa şi, cînd întîlnea alţi seminarişti sau fii de preot, deseori îi chestiona atent. „Preoţii te învaţă să-i înţelegi pe oameni", reflecta el. Mai mult, a folosit întotdeauna limbajul catihetic al religiei. Bolşevismul lui a replicat religia creştină cu sfinţii, culturile şi icoanele ei: „Clasa muncitoare", scria el blasfematoriu atunci cînd a fost proclamat „Cîrmaci" în 1929, „m-a născut şi crescut după chipul şi asemănarea sa".

O a doua ironie a educaţiei preoţeşti a fost efectul ei asupra unor străini precum Franklin Roosevelt, al cărui secretar consemna că, după ce fusese fascinat de dictatorul rus în 1943, la Conferinţa de la Teheran, preşedintele era intrigat că „Stalin fusese cîndva menit preoţiei".

Vechiul Dumnezeu a rămas o prezenţă constantă în conştiinţa lui ateistă. La una dintre întîlnirile lor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, i-a iertat lui Winston Churchill antibolşevismul cu următoarele cuvinte: „Toate acestea sînt în trecut, iar trecutul îi aparţine lui Dumnezeu". Trimisului american Averell Harriman i-a spus că: „Numai Dumnezeu poate să ierte". Cîţiva prieteni ai săi, precum Kapanadze, au devenit preoţi, şi totuşi Stalin a păstrat legătura cu ei multă vreme. În timpul dineurilor bolşevice care se lăsau cu beţii, el şi curtenii lui cîntau imnuri religioase. Stalin îmbina ortodoxia şi marxismul spunînd: „Numai sfinţii sînt infailibili. Domnul Dumnezeu poate fi învinuit că i-a creat pe săraci". Şi totuşi, acţiunile lui vorbesc întotdeauna cel mai limpede: dictatorul a suprimat fără milă biserica şi a ucis şi deportat o sumedenie de preoţi – pînă în 1943, cînd a reînfiinţat instituţia patriarhului, dar numai ca gest la vreme de război, pentru a valorifica vechiul patriotism rus*4.

Poate adevărata viziune despre Dumnezeu Stalin şi-a dezvăluit-o atunci cînd i-a trimis protejatului său Aleksei Kosîghin (viitor premier sub Brejnev) nişte peşte drept cadou, după al Doilea Război Mondial, cu următorul bilet scris de mînă: „Tovarăşe Kosîghin, iată aici pentru dumneata un cadou de la Dumnezeu! Eu sînt executorul voinţei lui! I. Stalin". Într-un fel, ca pontif suprem al ştiinţei Istoriei, seminaristul din Tiflis chiar se considera executorul voinţei lui Dumnezeu5.

„Oare să-l fi schimbat asta [educaţia preoţească] în vreun fel?", a

reflectat preşedintele Roosevelt de cîteva ori. „Nu explică ea în parte acea latură empatică a naturii lui pe care o simţim cu toţii?” Poate că „preoţia” a fost, într-adevăr, cea care l-a învăţat pe Stalin „cum ar trebui să se poarte un gentleman creştin”.

*

Acest cel mai necreştin dintre gentlemani se depărtase însă mult de creştinism la vremea cînd părăsea seminarul. Pe el şi pe Lado ajunseseră să-i agaseze chiar şi socialiştii moderaţi şi nobili precum Jordania. „Fac activităţi culturale şi educative cu muncitorii fără să-i înveţe să fie revoluţionari”, se plîngea Soso. Îl ponegrea pe Jordania în faţa prietenilor săi, explicîndu-le că descoperise textele unui nou radical remarcabil, „Tulin” – unul dintre pseudonimele lui Vladimir Ulianov, cel care avea să devină Lenin.

„Dacă n-ar fi existat Lenin”, spunea Stalin la bătrîneţe, „aş fi rămas cîntăreţ la cor şi seminarist”. Aşa că le povestea prietenilor săi despre acest radical extrem. „Trebuie să-l cunosc cu orice preţ!”, declara el, gata să se dedice definitiv, pe viaţă, destinului de revoluţionar marxist. Dar, între timp, se confrunta cu cîteva probleme stringente. Keke „s-a supărat atît de rău pe el” că abandonase seminarul, încît Soso a trebuit să se ascundă cîteva zile în Grădina Gambareuli de lîngă Gori, unde prietenii i-au adus mîncare. S-a întors la Tiflis, dar curînd s-a certat cu colegii de cameră, care erau susţinători ai lui Jordania. A plecat de acolo. Se învrăjbise cu prietenii din seminar, apoi cu colegii de apartament şi acum se pregătea să-i înfrunte pe radicalii mai în vîrstă din Tiflis. Oriunde s-ar fi dus, acest tînăr grosolan şi arogant crea probleme6.

*1 Majoritatea istoricilor repetă aserţiunea că Stalin nu l-a mai văzut prea des pe Beso după 1890, dar lectura mai multor izvoare de arhivă, ca şi a memoriilor lui Kandid Cearkviani ne arată că şi-a vizitat tatăl pînă mult mai tîrziu.

*2 În septembrie 1931, bătrînul lui profesor de istorie, care zăcea în temniţele fortăreţei-închisoare Metehi, a reuşit să trimită o cerere de graţiere fostului său elev, devenit dictatorul Uniunii Sovietice. Stalin i-a scris prin urmare lui Beria, viceregele său caucazian: „Nikolai Dmitrievici Mahatadze, în vîrstă de 73 de ani, se găseşte în închisoarea Metehi... Îl cunosc de pe vremea seminarului şi nu cred că poate prezenta vreun pericol pentru puterea sovietică. Te rog să-l eliberezi pe bătrîn şi să-mi dai de ştire”.

*3 George Gurdjieff, autorul spiritualist al volumului *Meetings with Remarkable Men* (*Întîlniri cu oameni remarcabili*), şarlatan pentru unii, mag hierofant pentru alţii, a pretins că a frecventat seminarul în acelaşi timp cu Stalin, care, spunea el, ar fi stat la familia lui Gurdjieff în Tiflis. Dar Gurdjieff, armean de origine, nu putea decît să fantazeze: născut în 1866, era cu doisprezece ani mai mare ca Stalin şi nu există nici o dovadă că ar fi fost vreodată înscris la vreun seminar. Stalin a locuit în căminul şcolii pe timpul cursurilor. Gurdjieff pretinde de asemenea că a avut un tovarăş pe nume „prinţul Nidzeradze”. „Nijeradze” a fost un nume fals folosit ulterior de Stalin în Baku. Dar nu există nici o mărturie că vreuna din afirmaţiile lui Gurdjieff ar fi adevărată. Cît timp a domnit, Stalin i-a persecutat pe spiritualişti şi în particular pe „gurdjieffiţi”, care au fost deseori împuşcaţi.

*4 Pe 4 septembrie 1943, Serghei, patriarhul exilat al Rusiei, şi doi mitropoliţi au fost chemaţi la o bizară întrevedere nocturnă la Kremlin, în cursul căreia Stalin le-a dezvăluit că hotărîse să restaureze patriarhatul, bisericile şi seminarele. Serghei a fost de părere că era poate prea devreme pentru seminare. Stalin a replicat: „Seminarele sînt mai bune", dar a întrebat apoi, ipocrit: „De ce nu aveţi cadre de nici un fel? Unde au dispărut?". În loc să-i răspundă că majoritatea „cadrelor" sale fuseseră sistematic lichidate, Serghei a glumit cu tact: „Unul dintre motive este că noi pregătim tînărul pentru preoţie, iar el se apucă şi devine mareşal al Uniunii Sovietice". Stalin a povestit apoi amintiri din seminar pînă la ora trei dimineaţa. „Sfinţiile Voastre", a conchis el, urîndu-le preoţilor noapte bună, „asta e tot ce pot face deocamdată pentru dumneavoastră".

8

Meteorologul de serviciu: partide şi prinţi

Soso avea nevoie de o slujbă şi de un cămin. A devenit meteorolog. Oricît de implauzibil ar părea, viaţa de angajat la Observatorul Meteorologic din Tiflis era o acoperire cît se poate de convenabilă pentru un tînăr revoluţionar. Vano Keţhoveli, prietenul său din Gori şi fratele mai mic al lui Lado, lucra deja acolo în octombrie 1899, cînd Stalin a început să împartă cu el micuţa cameră de la baza turnului clădirii*1. Ca „meteorolog începător în perioada de probă", era de serviciu de trei ori pe săptămînă, de la 6.30 dimineaţa la 10 seara, verificînd la fiecare oră termometrele şi barometrele, pentru 20 de ruble pe lună. Cînd lucra noaptea, era de serviciu de la 8.30 seara la 8.30 dimineaţa, dar apoi avea toată ziua liberă pentru activităţi revoluţionare. La sfîrşitul lui 1899, Lado, ajutat cu entuziasm de Soso, a început să organizeze o grevă, una dintre primele mobilizări radicale pe scară largă ale muncitorilor din Georgia.

În ziua de Anul Nou, Lado a reuşit să paralizeze oraşul, căci vatmanii, angajaţi ai unei firme belgiene, au încetat lucrul. Poliţia secretă îi ţinea sub observaţie pe Lado şi pe meteorologii lui revoluţionari. În primele săptămîni din 1900, poliţiştii şi-au făcut apariţia la Observator, l-au arestat pe Stalin şi l-au dus cu căruţa în fortăreaţa Metehi. Arestarea, prima dintr-un lung şir, a avut ca motiv oficial faptul că Beso nu-şi plătise taxele în satul lui natal, Didi-Lilo1 – deşi probabil era mai degrabă un avertisment criptic din partea Jandarmeriei.

Stalin nu avea bani, dar prietenii săi mai înstăriţi (în frunte cu Davitaşvili) s-au mobilizat şi au plătit factura. Puţin probabil ca o asemenea întîmplare să fi sporit afecţiunea lui Soso faţă de tatăl său, cu toate că Beso l-a vizitat de cîteva ori la Observator.

Cînd a aflat că Beso îi găsise din nou băiatul, vajnica Keke a pornit îndată spre Tiflis într-o misiune de salvare. A insistat să stea în camera lui Soso2.

*

După ce Stalin a fost eliberat, iar mama cea voluntară s-a întors

acasă, tînărul s-a apucat din nou să-i încurajeze pe muncitori să intre în grevă în tot oraşul. Atelierele căilor ferate erau principalul centru de agitaţie. Stalin a petrecut multă vreme în jurul depoului, „o clădire lungă de piatră, cu ferestre mari zăbrelite, în care răsunau vuietul asurzitor al metalului ciocnit, bufnetul roţilor, pufăitul şi şuierul locomotivelor". La început, partidul l-a repartizat să conducă două grupuri clandestine de lucrători feroviari – aşa-numite „cercuri". „Eram un boboc cu caş la gură, un novice."[3]

Stalin şi-a luat rolul în serios, îmbrăcîndu-se corespunzător: purta ceea ce Troţki a numit undeva „semnele general recunoscute ale unui revoluţionar, mai ales în provincie": barbă, păr lung, aproape hippie, şi o bluză rusească neagră de satin cu cravată roşie. Şi se complăcea în păstrarea unui aspect neîngrijit. „Nu-l vedeai niciodată în altceva", spune Iremaşvili, „decît în bluza aceea murdară şi pantofii nelustruiţi"[4].

În cercurile sale, ţinea cuvîntări şi făcea agitaţie vehementă. „De ce sîntem săraci?", îi întreba el pe relativ puţinii membri, îmbrăcaţi în uniforme de serviciu, ai acestor adunări. „De ce sîntem lipsiţi de drepturi? Cum ne putem schimba viaţa?" Răspunsul lui erau marxismul şi Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia[5].

Muncitorii îl ascultau cu respect pe predicatorul acesta tînăr. Nu e o coincidenţă faptul că mulţi revoluţionari erau seminarişti şi că muncitorii erau adesea foşti ţărani cucernici. Unii l-au poreclit mai tîrziu pe Soso „Preotul". „E o luptă sfîntă", proclama la aceeaşi vreme agitatorul din Tiflis Mihail Kalinin. Troţki, care pe atunci ducea muncă de agitaţie într-un alt oraş, îşi amintea că mulţi muncitori percepeau activitatea revoluţionară ca pe un fel de „creştinism timpuriu" şi trebuiau învăţaţi că se cuvenea să fie ateişti.

„Dacă astăzi cuvîntul «comitet» are o rezonanţă plicticoasă, pe vremea aceea înseşi cuvintele «comitet» şi «partid»... fermecau auzul tinerilor ca o melodie seducătoare", scria Troţki. „Erau vremurile celor între 18 şi 30 de ani. Oricine se înscria ştia că riscă închisoarea şi exilul, dar era o chestiune de onoare să rezişti cît mai mult."

Soso, care credea şi el în sfinţenia cauzei, a avut curînd primul său succes[6].

*

Pe 1 mai 1900, Stalin a organizat, cu meticulozitatea lui obişnuită în privinţa măsurilor de securitate, o largă întîlnire secretă, care avea să se dovedească foarte importantă. Sărbătoarea de 1 mai – *maiovka* – era Crăciunul socialiştilor. Poliţia secretă încerca să-l aresteze pe Lado, care a şters-o la Baku, oraşul petrolului de pe malul Mării Caspice. Stalin i-a luat locul.

Cu o seară înainte au fost distribuite instrucţiuni şi parole. A doua zi, tot seara, 500 de muncitori şi activişti au luat drumul dealurilor de pe lîngă Tiflis, unde au fost întîmpinaţi de lideri de pichete, cu lămpaşe în mîini, care le-au împărtăşit în secret parole şi trasee noi. La întrunire s-a cîntat *Marseilleza*. Stalin şi ceilalţi vorbitori s-au căţărat apoi pe nişte stînci, şi acolo Soso a ţinut prima sa cuvîntare importantă, îndemnîndu-i impetuos pe participanţi la grevă. Jordania şi Mesame Dasi au fost împotrivă.

Soso şi radicalii săi au cîştigat. Depoul de cale ferată a intrat în grevă, ca şi fabrica de încălţăminte Adelhanov, unde Beso încă lucra.

— De ce mai vii încoace? l-a întrebat el pe Soso, nevrînd să-l mai vadă.

— Ca să vorbesc cu oamenii, a răspuns acesta.

— De ce nu înveţi o meserie?

A fost ultima lor întîlnire consemnată de documente: Beso n-a reuşit să-şi păstreze slujba şi a devenit unul dintre acei dezmoşteniţi ai sorţii, epave rătăcitoare, mînate de vîntul alcoolismului, al sărăciei şi disperării.

Pentru prima oară, poliţia secretă îl menţiona în rapoartele sale pe Soso Djugaşvili drept conducător al cercurilor muncitoreşti – alături de Viktor Kurnatovski, un revoluţionar mult mai în vîrstă, care îl cunoştea pe Lenin, şi de Silva Djibladze, legendarul seminarist care-l bătuse pe rector. Stalin îşi cîştigase un nume[7].

*

Poliţia secretă îi dădea tîrcoale, dar viaţa în Tiflis era încă somnoroasă, idilică, blajină, cu nopţile ei înmiresmate şi cafenelele aglomerate de pe străzi. Revoluţionarii duceau o existenţă aproape studenţească. „Serile lor erau pline de discuţii zgomotoase în contradictoriu şi de conversaţii prelungite, presărate cu cîntece şi chitări”, îşi aminteşte Anna Allilueva, fiica lui Serghei, electricianul calificat şi agitatorul marxist care activa împreună cu Stalin la depoul din Tiflis. Era un oraş ca o mare familie, unde veştile călătoreau repede de la o verandă acoperită cu viţă la alta prin „telegraful balcoanelor”.

Stalin era abia la început, dar îşi împărţea deja tovarăşii în idoli, adepţi şi duşmani. Mai întîi şi-a găsit un nou mentor, pe prinţul Alexandre (Saşa) Ţulukidze, un „tînăr înalt şi chipeş”, îmbrăcat cu mare eleganţă în costume aduse din Occident, prieten cu Lado, celălalt erou al lui Soso. Amîndoi proveneau din clase sociale superioare celei din care făcea parte Stalin: Lado era fiu de preot, dar tatăl „Prinţului Roşu” era unul dintre cei mai mari nobili georgieni; familia mamei lui, prinţesa Olimpiada Şervaşidze, cîrmuise Abhazia*[2]. Stalin lăuda mai

tîrziu „talentul uluitor, extraordinar” al lui Lado şi al prinţului Saşa, care nu-i mai puteau stîrni gelozia, pentru că muriseră amîndoi de mult. Căci, la vremea aceea, Stalin avea deja un singur erou: pe sine însuşi. Într-o viaţă de egocentrism sfidător şi autosuficient, Lado, prinţul Saşa şi Lenin au fost singurii care s-au apropiat de idealul său. Era, spunea el, „discipolul” lor[8].

*

Stalin îşi formase deja un mic număr de curteni printre adolescenţii radicali exmatriculaţi din seminar: alţi patruzeci de elevi fuseseră daţi afară în 1901, inclusiv Elisabedaşvili, fostul elev al lui Stalin care urinase pe o icoană, şi amicul său Alexandre (Alioşa) Svanidze, care închiria un apartament pe strada Sololaki, chiar deasupra pieţei Erivan. Acolo Stalin ţinea lecţii, pregătind o listă de lecturi de aproximativ 300 de cărţi pentru cercul său. „Nu citea cărţile”, relata Elisabedaşvili, „le *înghiţea*”. Mereu vesel, cu legături în lumea bună şi trei surori frumoase, Alioşa Svanidze avea să devină cumnatul lui Stalin şi unul dintre intimii lui pînă în perioada Marii Terori. Dar, pentru o vreme, Stalin nu le-a cunoscut pe surorile Svanidze.

Celălalt elev, abia venit din Gori, era maniacalul Simon Ter-Petrosian, în vîrstă de nouăsprezece ani, care avea curînd să devină cunoscut drept „Kamo” şi care îşi petrecuse şi el copilăria pe străzi, „şterpelind fructe şi făcînd ce-mi plăcea cel mai mult – bătîndu-mă cu pumnii!”. Simon îşi făcea şi el de lucru prin locuinţa lui Svanidze, „ca să învăţ ceva”, dar voia să fie ofiţer de armată. Tiranicul lui tată îl făcea cu ou şi cu oţet pentru că îşi pierdea timpul cu Stalin, „sărăntocul şi puşlamaua aia”. Dar, „cînd tata a dat faliment în 1901”, spune Ter-Petrosian, el şi-a pierdut autoritatea asupra băiatului. „Stalin era dascălul meu. Mă învăţa literatură, îmi dădea cărţi... Mi-a plăcut foarte mult *Germinal* de Zola!” Stalin „îl atrăgea ca un magnet”.

Nu era însă cel mai răbdător profesor. Văzînd că Ter-Petrosian se chinuia la rusă şi la marxism, i l-a pasat unuia dintre acoliţii săi, Vardoian. „Soso stătea întins şi citea, iar eu îl învăţam pe Kamo gramatica rusă”, îşi aminteşte Vardoian. „Dar pe Kamo nu-l prea ducea capul, şi tot spunea *kamo* în loc de *komu* (cui)*[3]”. Stalin „şi-a pierdut cumpătul şi a sărit în sus, dar apoi a rîs:

— *Komu*, nu *kamo*! Încearcă să ţii minte, *bicio* (băiete)!

De atunci, Soso, întotdeauna gata să poreclească pe vreunul din curtenii săi, l-a chemat pe Ter-Petrosian «Kamo», nume care i-a rămas toată viaţa”, spune Vardoian. Dacă bietul Kamo se lupta cu limba rusă, de marxism era pur şi simplu captivat, la fel cum era „fascinat” de Stalin.

— Deocamdată, citeşte *mai mult*! l-a instruit Stalin. S-ar putea să reuşeşti să ajungi ofiţer, dar ar fi mai bine dacă renunţi şi te apuci de altceva...

Exact ca doctorul Frankenstein, l-a format pe Kamo astfel încît să devină cîinele lui de pază şi ucigaşul lui la comandă.

„Soso era un conspirator filosof dintru început. De la el am învăţat regulile conspirativităţii", spune Vardoian. „Eram obsedat de felul lui de a vorbi şi de a rîde, de manierismele lui. M-am trezit că îl imitam împotriva voinţei mele, încît prietenii îmi spuneau «gramofonul lui Soso»."[9]

Şi totuşi, Soso n-a fost niciodată georgianul tipic, lipsit de griji. Chiar şi pe atunci „era un om foarte neobişnuit şi misterios", explică Davit Saghiraşvili, un tînăr socialist care l-a cunoscut la vremea aceea şi care îl vedea „mergînd pe străzile din Tiflis, slab, ciupit de vărsat şi îmbrăcat neglijent, ducînd un teanc de cărţi".

Stalin a participat la o petrecere zgomotoasă dată de Alioşa Svanidze, unde s-au băut cocteiluri din lichior amestecat cu suc de pepene, încît invitaţii s-au îmbătat criţă. Şi totuşi, Soso a rămas pe o canapea pe verandă, citind în tăcere şi luînd notiţe. Aşa că lumea a început să-l caute:

— Unde este?

— Soso citeşte, le-a răspuns Alioşa Svanidze.

— Ce citeşti? l-au întrebat în zeflemea prietenii lui.

— *Memoriile* lui Napoleon Bonaparte, a răspuns Stalin. E incredibil ce greşeli a făcut! Mi le notez.

Fiii de nobili, ameţiţi de băutură, au rîs pînă n-au mai putut de acest fiu de cizmar autodidact, pe care l-au poreclit acum „Kunkula" (Şchiopul) pentru mersul lui grăbit şi stîngaci[10]. Dar revoluţionarii autentici precum Stalin, Lado şi prinţul Saşa nu-şi pierdeau timpul cu cocteiluri.

Georgia era într-o mare „fierbere de idei" revoluţionare. Idealiştii aceştia tineri şi pasionaţi „se întorceau seara tîrziu cu prietenii", îşi aminteşte Anna Allilueva. „Se aşezau la masă, unul dintre ei deschidea o carte şi începea să citească tare." Toţi citeau, de la o vreme, acelaşi lucru – noul ziar *Iskra* (*Scînteia*), scos de Lenin, care promova viziunea unui partid condus de o mică elită militantă.

Acest nou model al revoluţionarului i-a extaziat pe tinerii înfierbîntaţi de marxism precum Stalin, care nu mai aspira acum să fie un gentleman capabil să însufleţească grupuri mari de muncitori, ci se hotărîse să devină un revoluţionar profesionist brutal, conducător al unei secte nemiloase. Întotdeauna fericit atunci cînd putea să organizeze campanii împotriva duşmanilor interiori şi exteriori deopotrivă, Soso, în vîrstă de abia douăzeci şi doi de ani, era deja hotărît să-i înfrîngă pe Jordania şi Djibladze şi să supună partidul din

Tiflis propriei sale voinţe. „Vorbea cu cruzime”, povesteşte Rajden Arsenidze, un marxist moderat, care recunoaşte că Stalin „radia energie, iar cuvintele lui aveau o forţă elementară şi o hotărîre neclintită. Deseori sarcastic, era, în criticile lui acide, extrem, ca şfichiul unui bici”. Cînd ascultătorii „revoltaţi” protestau, el „îşi cerea scuze, explicînd că acesta era limbajul proletariatului”, care „vorbeşte aspru, dar spune întotdeauna adevărul”.

Poliţia secretă şi muncitorii îl considerau pe acest fost seminarist un „intelectual”, dar, pentru revoluţionarii moderaţi uimiţi, Stalin era un „tînăr tovarăş confuz”, care făcea „agitaţie duşmănoasă şi distructivă împotriva conducerii organizaţiei din Tiflis a Partidului Social-Democrat”. Rîdeau în mod deschis de Soso, socotindu-l „ignorant şi dezagreabil”, spune Davricevi. Djibladze bombănea că „i-am dat cercuri să agite împotriva statului şi, în loc de asta, el a făcut agitaţie împotriva noastră”[11].

Stalin, mentorii şi adepţii lui se întîlneau încă „pe malurile fluviului Kura, aşezaţi sub salcîmi, bînd vin ieftin, servit de vînzătorul de la vreo tarabă”. Dar succesul grevelor puse la cale de tînărul Soso atrăsese interesul poliţiei, care a decis să zdrobească mişcarea revoluţionară înainte ca aceasta să apuce să organizeze vreo răzmeriţă de 1 Mai. Analizînd informaţiile obţinute despre „conducătorul” revoluţionar Stalin, jandarmii au detectat imediat talentul lui de conspirator: „Intelectual care conduce un grup de muncitori feroviari. Observaţiile din exterior au dovedit că este foarte precaut, întotdeauna se uită în urma lui cînd merge”. Era întotdeauna greu de prins[12].

*

În noaptea de 21 spre 22 martie 1901, agenţii Ohranei, poliţia secretă, au descins asupra conducătorilor partidului, Kurnatovski şi Maharadze*[4]. Au încercuit şi Observatorul, ca să-l prindă pe Stalin. Prin geamul tramvaiului cu care se întorcea acasă, Soso a observat deodată nonşalanţa studiată a poliţiştilor în civil – la fel de uşor de recunoscut ca soldaţii americani din filme – care adăstau în jurul Observatorului. A rămas în tramvai şi s-a întors mai tîrziu în recunoaştere, dar de atunci n-a mai putut locui acolo.

Razia aceasta i-a schimbat destinul, retezîndu-i orice aspiraţie la o viaţă normală. Cochetase cu ideea de a deveni profesor şi cîştigase bani în plus dînd meditaţii (deşi de regulă încerca să-şi convertească elevii la marxism) cu 10 copeici pe oră. Dar acum toate acestea se sfîrşiseră. A trăit de atunci pe spinarea altora, căci se aştepta ca prietenii, simpatizanţii sau partidul să-i sponsorizeze misiunea revoluţionară filantropică. A intrat definitiv în ceea ce Troţki numea

„jocul extrem de serios numit conspiraţia revoluţionară” – o lume a tenebrelor teroriste, cu obiceiuri speciale, o etichetă pretenţioasă şi reguli brutale.

Pătrunzînd în această lume secretă, Soso n-a renunţat la planul de a organiza o demonstraţie agresivă de 1 Mai.

*

Guvernatorul general al Caucazului, prinţul Goliţîn, adusese în Tiflis, pentru confruntarea cu demonstranţii, cazaci, dragoni imperiali, artilerişti şi infanterişti. Soldaţii şi-au instalat taberele în pieţe. În dimineaţa zilei de duminică, 22 aprilie 1910, aproximativ 3.000 de muncitori şi revoluţionari s-au strîns lîngă Bazarul Soldaţilor. Cazacii păreau ostili, dar Soso era pregătit. Serghei Alliluev a observat că demonstranţii erau „îmbrăcaţi nepotrivit vremii, cu paltoane groase şi căciuli caucaziene de astrahan”. Cînd a întrebat de ce, un tovarăş i-a răspuns:

— Ordin de la Soso.

— De ce?

— Sîntem primii care vom primi bicele cazacilor.

Într-adevăr, în fiecare curte de pe bulevardul Golovinski fuseseră postaţi cazaci. La amiază, „tunul garnizoanei bubui”; demonstranţii, cîntînd *Marseilleza* şi *Varşaveanka*, o porniră în sus pe Golovinski spre piaţa Erivan, unde urmau să li se alăture seminariştii. Cazacii se repeziră în galop asupra lor, trăgînd săbiile şi vînturînd nagaicele cu vîrf de plumb, care puteau să omoare un om. „Faraonii” – poliţiştii – păşiră şi ei înainte, cu săbiile trase. O luptă disperată izbucni timp de 45 de minute pe bulevard, unde cazacii tăbărau asupra oricărui grup mai mare de trei persoane. Flamurile roşii – pe care scria „Jos tirania!” – erau trecute din mînă în mînă. Paisprezece muncitori au fost răniţi grav şi cincizeci, arestaţi. În Tiflis s-a instituit starea de urgenţă[13].

A fost primul succes al lui Stalin. În timp ce blajinul Jordania a fost arestat şi încarcerat timp de un an, iar redacţia ziarului *Kvali*, închisă, Stalin a fugit pur şi simplu la Gori pentru cîteva zile. Nu e de mirare că Jordania a ajuns să-l urască pe acest tînăr excesiv, dar Stalin abia începuse. El şi aliaţii lui erau nerăbdători să intensifice „lupta deschisă”, chiar dacă asta i-ar fi costat „torente de sînge”.

*

Tinerii radicali dezbăteau posibilitatea de a-l asasina pe căpitanul Lavrov, locţiitorul şefului Jandarmeriei din Tiflis, dar, la vremea

aceea, un conflict real avea loc în depouri, unde directorul Căilor Ferate, Vedeneev, rezista cu înverşunare grevelor organizate de Stalin.

Stalin a făcut cunoştinţă în această perioadă cu un nou partener criminal, Stepan Şaumian, fiul foarte bine educat al unui întreprinzător armean prosper. Şaumian, strîns legat de plutocraţia Caucazului, îi medita pe copiii celui mai bogat baron al petrolului din oraş, Mantaşev, şi în scurt timp s-a însurat cu fiica unuia dintre directorii din industria petrolului.

„Înalt, bine proporţionat şi foarte chipeş, cu o faţă palidă şi ochi albastru-deschis", Şaumian şi-a adus contribuţia la rezolvarea problemei Vedeneev: şeful Căilor Ferate şedea în biroul său cînd glonţul unui pistol aţintit prin fereastră l-a nimerit drept în inimă.

Nimeni n-a fost prins14. Dar această împuşcătură a marcat începutul unei noi ere, în care „orice fel de sentimente de familie, de prietenie, dragoste, recunoştinţă şi chiar de onoare", după cum afirma popularul *Catehism al revoluţionarului* compus de nihilistul Neceaev, „trebuie să fie strivite de pasiunea unică a lucrării revoluţionare". Regulile acestea amorale – sau, mai degrabă, absenţa oricăror reguli – erau numite de ambele părţi *konspiraţiia* şi formau acea „lume aparte" descrisă atît de zguduitor în romanul lui Dostoievski *Demonii*. Fără a înţelege ce însemna *konspiraţiia* este imposibil să înţelegem Uniunea Sovietică însăşi: Stalin nu a părăsit niciodată această lume. *Konspiraţiia* a devenit spiritul dominant al statului său sovietic – şi al modului său de a gîndi.

De aici înainte, Stalin purta de obicei un pistol la centură. Reprezentanţii poliţiei secrete şi teroriştii revoluţionari deveneau deja luptători profesionişti în competiţia tainică pentru Imperiul Rus*5.

*1 Observatorul există încă, deşi într-o stare precară, ca toate instituţiile din Georgia. Camera lui Stalin se păstrează şi azi, cu cîteva dintre lucrurile care se presupune că i-au aparţinut şi cu o inscripţie pe o placă veche: „Aici, în Observatorul Meteorologic din Tiflis, a locuit şi a lucrat, între 28 decembrie 1899 şi 21 martie 1901, marele Stalin – liderul Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice şi al proletariatului din întreaga lume –, conducînd în acest timp cercuri social-democrate ilegale de muncitori".

*2 În Rusia, clasele mijlocii şi de negustori, lipsite de acces la puterea politică, simpatizau deseori cu revoluţionarii, dar în Georgia aceştia din urmă puteau miza şi pe patriotismul local – şi, ca atare, pe o reţea de clanuri familiale din care făceau parte inclusiv cele mai influente case de nobili. Reprezentanţii neamului Şervaşidze ajunseseră să deţină poziţii importante la curtea petersburgheză, în timp ce, pe moşiile lor din Abhazia, întreţineau relaţii cu revoluţionarii. Prinţul Ghiorghi Şervaşidze era cancelar al curţii împărătesei-mame Maria Fiodorovna, văduva lui Alexandru al III-lea şi mama lui Nicolae al II-lea. După Revoluţie şi pînă în anii 1930, membrii familiei Şervaşidze care au rămas în URSS au fost protejaţi de Nestor Lakoba, lider bolşevic şi curtean al lui Stalin.

*3 În limba rusă, *komu* (cui), forma de dativ a lui *kto* (cine), se pronunţă „kamu" (cu accentul pe ultima silabă). De aici confuzia cu *kamo* (n.tr.).

*4 Cel mai important revoluţionar al Georgiei pe vremea aceea era Viktor Kurnatovski, un bărbat înalt, adus de spate, cu un început de chelie, care împărţise cu Lenin exilul în Siberia şi îl cunoscuse chiar şi pe Plehanov la Zürich. Mulţi dintre cei mai activi revoluţionari din Caucaz nu erau localnici, ci ruşi. În depoul de cale ferată, Serghei Alliluev era ajutat de roşcatul şi afabilul Mihail Kalinin, un alt lucrător feroviar cu origini

ţărăneşti pe care Soso avea să-l cunoască în această perioadă şi care avea să devină pentru multă vreme şeful statului sub Stalin. Ceilalţi conducători socialişti erau georgieni – Jordania, Djibladze, Miha Ţhakaia şi Pilipe Maharadze, toţi fondatori, în 1892, ai celui de-al Treilea Grup.

*5 Intrarea în clandestinitate a însemnat de asemenea că Stalin a evitat încorporarea în armată din 1901. În cursul ultimei sale arestări, în 1913, le spunea poliţiştilor că „în 1901 a fost exceptat de la încorporare din motive de familie". Davricevi afirmă în memorii că tatăl său, şeful poliţiei din Gori, l-a ajutat pe Stalin să-şi procure documentele necesare ca să scape de serviciul militar, menţionînd poate, într-adevăr, problemele din familie şi mutîndu-i ziua de naştere un an mai tîrziu, pe 21 decembrie 1879. Stalin n-a mai fost solicitat apoi să se înroleze pînă în 1916.

9

Stalin, omul din subterană: *konspiraţiia*

Exact în această perioadă, Kote Cearkviani, fiul de preot din Gori, se certa într-o zi cu un măturător pe o străduţă din Tiflis, cînd a auzit o voce familiară:

— Fă-l praf, Kote! Nu-ţi fie teamă, e unealta jandarmeriei!

Era Soso, care-i ghicea pe spioni sau pe trădători aproape din reflex. Dar nu se putea opri să stea de vorbă. Poliţia secretă era pe urmele lui.

Apoi „a dispărut pe străduţa îngustă şi întortocheată...". Dar instinctul conspirativ al lui Stalin era o calitate esenţială în acest joc al ceţii, al oglinzilor şi umbrelor care era *konspiraţiia*. Oponenţii erau încleştaţi într-o îmbrăţişare intimă, disperată şi amorală, în care agenţi, agenţi dubli şi agenţi tripli făceau promisiuni, trădau, treceau dintr-o tabără într-alta şi iar trădau.

În anii 1870, rebelii Imperiului Rus erau narodnicii, reprezentanţi, proveniţi din clasa de mijloc, ai curentului populist rus, care credeau că garanţia viitorului liberal era ţărănimea idealizată. O facţiune a narodnicilor s-a transformat în grupul terorist Pămînt şi Libertate, numit ulterior Voinţa Poporului (Narodnaia Volea), care considera că asasinarea împăratului Alexandru al II-lea avea să provoace revoluţia.

Voinţa Poporului adoptase ideile măruntului filosof Neceaev, al cărui *Catehism al revoluţionarului* i-a inspirat atît de mult pe Lenin şi pe Stalin. „Reorganizează această lume a bandiţilor într-o forţă indivizibilă şi distrugătoare", scria Neceaev, pentru a-i ucide pe poliţişti „în mod violent". Anarhistul Bakunin împărtăşea şi el visul de a alinia „lumea crîncenă a tîlharilor" la cauza revoluţiei. Lenin a împrumutat de la Voinţa Poporului organizarea disciplinată, dăruirea totală şi brutalitatea banditească, toate calităţi întruchipate de Stalin.

Ameninţat de jocul de-a şoarecele şi pisica al teroriştilor, Alexandru al II-lea a înfiinţat un serviciu de securitate modern, care să contracareze metodele sofisticate ale teroriştilor. A reorganizat Secţia a Treia a tatălui său într-o poliţie secretă fără uniformă, Secţia pentru Apărarea Ordinii şi a Securităţii Sociale, al cărei nume a fost curînd prescurtat în mod popular la Ohrana. Dar, pe tot parcursul acestei reforme, Voinţa Poporului a avut o „cîrtiţă" în interior. Poliţia i-a

vînat pe terorişti, dar a fost cu un pas în urma lor. În 1881 aceştia şi-au atins scopul, ucigîndu-l pe Alexandru al II-lea pe străzile Petersburgului.

Urmaşul lui, Alexandru al III-lea, a creat dublul sistem pe care îl cunoştea Stalin. Atît Ohrana, cît şi prestigioasa, semimilitara Jandarmerie, „ochii şi urechile ţarului", ai cărei agenţi erau îmbrăcaţi în uniforme elegante bleumarin, tivite cu alb, şi purtau cizme şi săbii, aveau propriile servicii de contrainformaţii.

În frumoasa clădire din Petersburg unde-şi avea sediul, pe Fontanka la numărul 16, lîngă rîul Moika, Secţia Specială a Ohranei colaţiona meticulos hărţi labirintice şi dosare aranjate pe culori ale grupurilor teroriste. Angajaţii birourilor ei secrete practicau *perlustraţiia* (deschiderea neautorizată a scrisorilor): în 1882 iscodeau deja 380.000 de scrisori pe an*1. Deşi în Europa avea reputaţia unui organ sinistru al autocraţiei, Ohrana nu s-a comparat niciodată cu brutala CEKA înfiinţată de Lenin, ca să nu mai vorbim despre NKVD-ul lui Stalin. Trei pedepse se aplicau conspiratorilor. Spînzurătoarea se folosea rareori, fiind rezervată celor care îi asasinau pe miniştri sau pe membrii casei Romanov. Ea a avut însă, la un moment dat, un efect hotărîtor: execuţia lui Aleksandr Ulianov, un tînăr care plănuia o conspiraţie împotriva ţarului, a contribuit la radicalizarea fratelui său mai tînăr, Lenin. A doua pedeapsă era *katorga*, munca grea, din nou destul de rară. Cea mai obişnuită condamnare era „exilul administrativ", cu o durată de pînă la cinci ani.

Cel care a conceput *konspiraţiia*, şeful ramurii moscovite a Ohranei, Zubatov, a creat un nou sistem de supraveghere. Poliţia secretă folosea şi agenţi interni, dar adevărata ei unealtă era *aghentura*, colecţia de agenţi externi – *şpiki* („turnători") în limbajul revoluţionarilor – care îi urmăreau pe cei precum Stalin. Tactica cea mai eficientă a Ohranei era *provokaţiia* – provocările pe care le puneau la cale agenţii interni. Poliţistul secret trebuia să-şi trateze agentul extern provocator ca pe „o femeie iubită cu care ai intrat în relaţii ilicite", explica Zubatov. „Ai grijă de ea ca de lumina ochilor! O mişcare greşită, şi o dezonorezi... Nu dezvălui niciodată numele informatorului tău nimănui, nici măcar propriului director! Uită-i numele şi ţine-i minte numai pseudonimul!" Riscurile erau uriaşe: *provokator*-ul unei tabere era *predatel* („trădător") în tabăra cealaltă, unde putea să-l aştepte moartea.

În schimbul unor salarii uneori uriaşe, aceşti agenţi dubli penetrau „viaţa internă a organizaţiilor revoluţionare", ba uneori le şi conduceau. Ohrana înfiinţa chiar propriile ei grupuri revoluţionare şi sindicate ca metodă de luptă. Existenţa lor era menită să aţîţe o frenezie canibalică de suspiciuni paranoice în rîndul revoluţionarilor. Nebunia terorii staliniste din URSS ne dovedeşte cît de eficiente au

fost tehnicile Ohranei de a inculca suspiciunea. Şi totuşi, *konspiraţiia* putea fi periculoasă nu doar pentru terorişti, ci şi pentru autorităţi*2.

În acest război împotriva terorii, Rusia a fost martora unei înfloriri fără precedent a conspiraţiilor: Ohrana trebuia să-i neutralizeze nu numai pe social-democraţi, pe naţionaliştii armeni din partidul Daşnak, pe socialiştii-federalişti georgieni, ci şi pe teroriştii cei mai înspăimîntători ai Rusiei, pe socialiştii-revoluţionari de inspiraţie populistă, eserii. Exemplul cel mai bun al pericolului pe care îl reprezentau agenţii dubli este recrutarea de către Ohrana a lui Evno Azef, şeful Brigăzii de Luptă a eserilor, care lucra în mod eficient cu atentatori sinucigaşi cu bombă. În perioada 1902-1905, Azef a primit recompense financiare generoase, dar a organizat în acelaşi timp asasinarea a doi miniştri de Interne şi a unui mare duce.

Şi totuşi, în ansamblu, în ciuda rivalităţii dintre Ohrana şi Jandarmerie şi a birocraţiei confuze, suprimarea grupurilor revoluţionare şi infiltrarea agenţilor au fost uluitor de subtile şi de eficiente: serviciile secrete ţariste erau cele mai bune din lume la vremea lor*3. Într-adevăr, Lenin a imitat Ohrana, formînd „cîţiva profesionişti tot atît de bine antrenaţi şi tot atît de experimentaţi ca agenţii poliţiei secrete în tehnicile conspirative la cel mai înalt nivel".

Stalin era exact un asemenea om; această „lume aparte" era habitatul lui natural. În Caucaz, jocul era încă mai haotic. Faptul că Stalin crescuse în Georgia era deja antrenamentul perfect pentru un terorist-bandit, căci îi inculcase credinţa în sacralitatea loialităţii faţă de familie şi prieteni, îl învăţase abilităţi de luptă, mărinimia sufletească şi arta răzbunării, valori pe care Stalin şi le însuşise pe străzile din Gori. Poliţia secretă din Caucaz era mai violentă, dar şi mai venală. Stalin a devenit înspăimîntător de priceput să-i corupă agenţii şi să-i recunoască spionii1.

*

Stalin era în mod constant urmărit de „antenele" Ohranei, pe care se învăţase foarte bine să le păcălească: „nişte neghiobi", rîdea el cînd reuşea să scape după o urmărire întortocheată pe străduţele din Tiflis. „Oare noi ar trebui să-i învăţăm să-şi facă meseria?"2 Evitase să fie arestat după nebunia demonstraţiei de 1 Mai, dar de cîteva ori fusese la un pas de a fi prins. O dată cînta cîntece georgiene într-o librărie ilegală, cînd poliţia înconjurase magazinul: Stalin ieşise chiar pe sub nasul „nerozilor de poliţişti". Altă dată, la o întîlnire a revoluţionarilor, poliţia năvălise în clădire, dar Stalin şi prietenii lui săriseră pe fereastră în ploaie, lăsîndu-şi galoşii înăuntru şi prăpădindu-se de rîs3.

Îşi schimba numele – la vremea aceasta îşi spunea „David" – şi

poposea în cel puţin şase locuinţe ale altora. O dată, pe cînd stătea la prietenul său Miha Bohoridze (acelaşi loc unde Kamo avea să aducă banii după jaful din Tiflis), poliţia dăduse buzna în casă. Stalin se prefăcuse a fi un chiriaş bolnav – se întinsese în pat şi se învelise în cearşafuri şi bandaje. Poliţiştii căutaseră prin locuinţă, dar, neavînd nici un ordin referitor la vreun invalid, se duseseră să-şi consulte ofiţerii. Fuseseră trimişi înapoi să-l aresteze pe „bolnav", care între timp se întremase instantaneu şi spălase putina[4].

Între stratagemele folosite pentru a scăpa de poliţie şi întîlnirile clandestine, Stalin era ocupat să-şi scrie primele articole, într-un stil catihetic, romantic şi apocaliptic. Lado Keţhoveli se asociase cu Abel Enukidze, un fost seminarist cu părul de culoarea cînepii, afabil şi afemeiat, pentru a scoate un ziar de orientare radicală, *Brdzola* (*Lupta*), pe care îl imprimau într-o tipografie ilegală din Baku[5].

Urmăritorii lui Stalin erau perseverenţi şi uneori reuşeau să-şi îndeplinească misiunea: pe 27 şi 28 octombrie 1901, l-au observat pe „intelectualul Iosif Djugaşvili conducînd o întîlnire" în restaurantul Melani.

Pe 11 noiembrie, Soso a fost unul dintre organizatorii unei conferinţe pe oraş la care luau parte douăzeci şi patru de marxişti. Moderaţii l-au atacat drept „calomniator". Toată lumea cunoştea probabil acuzaţiile lui Djibladze împotriva „dezagreabilului Soso", dar îi aprecia în acelaşi timp energia, competenţa şi lipsa de scrupule. Stalin, adept al viziunii leniniste a sectei militante de revoluţionari profesionişti, i-a avertizat asupra pericolului de a numi muncitori obişnuiţi în comitetul orăşenesc, pentru că „vor fi aleşi agenţi ai poliţiei". Dar conferinţa a ales un comitet format din patru muncitori şi patru intelectuali.

Numeroşii lui duşmani i-au cerut cu siguranţă excluderea din partid şi au pretins ulterior că Soso fusese alungat din Tiflis. Această simplă dorinţă a fost astfel transformată în realitate şi perpetuată de istorici de atunci încoace. Din fericire, agenţii Jandarmeriei, care erau mai bine informaţi şi ale căror rapoarte au fost scrise în aceeaşi zi, ne dezvăluie că Soso fusese ales printre intelectuali în comitetul orăşenesc, al patrulea pe listă. Dar poate că mişcarea aceasta era un compromis care încerca să prindă doi iepuri dintr-o lovitură: Stalin a fost, pe de o parte, ales în comitet, intrînd pentru prima oară în componenţa organelor de conducere ale partidului, dar, întrucît poliţia secretă strîngea tot mai tare laţul în jurul lui, a fost „salvat" (iar tovarăşii lui au fost şi ei salvaţi de maşinaţiile lui răuvoitoare), fiind trimis într-o „misiune de propagandă" – în mod convenabil, foarte departe de Tiflis.

Jandarmii observau că nou-alesul Stalin, prezent pînă atunci întotdeauna la întruniri, lipsea de la şedinţa comitetului din 25

noiembrie 1901 – şi, aidoma lui Macavity, pisica imposibil de prins a lui T.S. Eliot, dispăruse fără urmă.

De fapt, Stalin era în tren, îndreptîndu-se către Batum, turbulentul port al petrolului din Imperiul Rus, unde avea să împrăştie sînge şi foc6.

*1 Cînd ministrul de Interne Pleve a fost asasinat în 1904, şeful poliţiei Lopuhin a găsit patruzeci dintre scrisorile sale private în seiful fostului demnitar: demnitarul îşi verifica propriul angajat.

*2 În anii 1880, colonelul G.P. Sudeikin din filiala petersburgheză a Ohranei l-a cultivat pe un tînăr terorist din Voinţa Poporului pe nume Degaev. Succesul acestei tactici l-a transformat pe Sudeikin în „şeful revoluţiei din Rusia". Colonelul a avut însă de plătit şi un preţ: a fost silit să ordoneze chiar şi crime pentru a-şi acoperi agentul dublu. Apoi, în 1883, Degaev l-a atras la o întîlnire şi l-a ucis, după care, într-un final, a dispărut. Ani mai tîrziu, s-a dovedit că un profesor de matematică al unei universităţi din Vestul Mijlociu american era nimeni altul decît Degaev. Povestea lui a fost spusă cu măiestrie de Richard Pipes în cartea sa *The Degaev Affair*. Asemenea tactici sînt întotdeauna un joc mortal. În zilele noastre, agenţii de contrainformaţii americani care i-au învăţat pe mujahedinii afgani să lupte cu sovieticii sau agenţii israelieni care i-au sponsorizat pe islamiştii radicali din Cisiordania pentru a submina Organizaţia pentru Eliberarea Plestinei au primit lecţii similare atunci cînd organizaţiile sprijinite de ei au devenit focarele jihadiste al-Qaeda şi, respectiv, Hamas.

*3 Ohrana nu-şi putea permite să ignore inventivitatea asasinilor eseri. Într-o prefigurare a evenimentelor din 11 septembrie, succesul zborurilor cu aeroplanul le-a sugerat eserilor că se puteau folosi de aceste maşini zburătoare pe post de arme. Teroriştii lor analizau posibilitatea de a trimite un biplan încărcat cu dinamită în Palatul de Iarnă, aşa încît, în 1909, Ohrana a ordonat monitorizarea tuturor zborurilor efectuate în imperiu, ca şi a persoanelor care învăţau să piloteze şi a membrilor în aerocluburi. O dovadă a competenţei sale este faptul că în 1909 a fost suficient de ingenioasă încît să-şi închipuie un tip de atentat de care FBI şi CIA au fost depăşite la începutul secolului XXI.

10

„Lucrez pentru Rothschild!” – foc, masacru şi arest la Batum

Tovarăşul Soso a ajuns la Batum hotărît să-şi impună noul stil necruţător. La trei luni după sosirea lui în acest oraş maritim înfloritor, rafinăria Rothschild lua foc în mod misterios. În urma unei greve militante, închisoarea era luată cu asalt şi numeroşi cazaci erau masacraţi. Oraşul fusese inundat de broşuri marxiste; informatorii erau ucişi, caii, căsăpiţi, directorii de fabrică, împuşcaţi. Soso intrase în conflict cu revoluţionarii georgieni de modă veche şi trăia o poveste de dragoste cu o tînără femeie măritată, în timp ce era vînat peste tot de poliţia secretă.

A început în forţă. S-a întîlnit într-un restaurant din Bazarul Turcesc cu Konstantine Kandelaki, muncitor şi social-democrat, care a devenit acolitul său în Batum şi căruia i-a cerut să convoace o serie de întîlniri. „Cînd am auzit bătaia în uşă aşa cum ne înţeleseserăm, am deschis”, scria unul dintre muncitorii locali, Porfiro Kuridze, care s-a trezit în faţa „unui tînăr slab şi energic, cu părul negru”, căzîndu-i lung pe umeri.

„Nimeni nu ştia cum îl cheamă”, povesteşte Domenti Vadacikoria, care a organizat una dintre întîlniri în locuinţa sa. „Era pur şi simplu un băiat tînăr într-o cămaşă neagră, o haină lungă de vară şi o pălărie de fetru.” Deja experimentat în *konspiraţiia* şi încrezător în instinctul său cînd venea vorba despre trădători, Stalin i-a cerut lui Vadacikoria să „invite şapte muncitori la o şedinţă”, dar „m-a rugat să-i arăt şi lui pe cine invitam”. A stat la o fereastră în timp ce „eu m-am plimbat cu fiecare dintre ei pe străduţă. Stalin m-a rugat să nu-l chem pe unul dintre ei. Era un conspirator incredibil de priceput şi cunoştea bine firea omenească. Se uita la cineva şi îl vedea pînă în adîncul sufletului. O dată i-am spus că un om voia să lucreze cu noi”. Individul se numea Karţhia.

— E *şpik*, a spus Stalin.

La scurt timp după aceea, continuă Vadacikoria, „cînd cazacii i-au risipit pe oamenii adunaţi la o întrunire, l-am văzut pe omul acela în uniformă de poliţist. S-a hotărît îndepărtarea lui. A fost omorît”. Iată primul exemplu de situaţie în care Stalin „miroase” un trădător şi pune să fie ucis, probabil prima lui crimă*1. În orice caz, de acum încolo, tînărul revoluţionar a jucat dur în „jocul serios al conspiraţiei”.

Aveau să fie şi alţi Karţhia. Dar el lăsa ceea ce numea „munca de jos” – uciderea propriu-zisă – pe seama executanţilor.

La şedinţe, Stalin a anunţat că aducea în Batum un spirit mai modern, mai agresiv al revoluţiei. Apoi i-a rugat pe toţi cei prezenţi să „adunaţi alţi şapte la fabrica voastră şi să repetaţi această conversaţie”[1]. Instalat în restaurantul lui Ali Persanul din bazar, tovarăşul Soso era în continuă mişcare, organizînd cu febrilitate vizite şi prelegeri deseori nocturne. A locuit mai întîi cu Simhovici, un ceasornicar evreu, apoi cu un fost bandit, acum muncitor petrolier, Silibistro Lomdjaria. Acesta şi fratele său Porfiro au devenit gărzile lui de corp.

Într-o zi, Soso s-a trezit devreme şi a dispărut fără o vorbă. Kandelaki a sosit la scurt timp după aceea şi l-a aşteptat nervos pînă s-a întors.

— Ghici de ce m-am trezit aşa devreme azi-dimineaţă! i-a spus Stalin exuberant. Am primit o slujbă la rafinăria Rothschild. O să cîştig 6 abaz pe zi [1 rublă şi 20 de copeici]!

Membrii dinastiei franco-evreieşti, simbolul puterii, al atractivităţii şi cosmopolitismului capitalismului internaţional, n-ar fi fost tot atît de încîntaţi ca el, dar n-au avut habar că-l angajau pe viitorul pontif suprem al marxismului internaţional. Stalin a început să rîdă, aproape să cînte: „Lucrez pentru Rothschild!”.

— Sper, a glumit Kandelaki, că din acest moment Rothschild va începe să prospere!

Stalin n-a răspuns nimic, dar cei doi tovarăşi s-au înţeles fără cuvinte: el avea să facă tot ce-i stătea în putinţă pentru ca Rothschild să prospere cu adevărat[2].

În ajunul Anului Nou, Soso i-a adunat pe cei mai buni treizeci de revoluţionari din oraş la o petrecere-şedinţă acasă la Lomdjaria, cu brînză, cîrnaţi şi vin, dar fără beţivăneală. Cuvîntarea sa, melodramatică şi apocaliptică, s-a încheiat astfel:

— Nu trebuie să ne speriem de moarte! Soarele răsare. Să ne sacrificăm vieţile!

— Să ne ajute Dumnezeu să murim în paturile noastre! a strigat *tamada*, conducătorul toasturilor.

Muncitorii au aclamat, inspiraţi de agresivitatea lui Stalin – chiar dacă marxiştii moderaţi din Batum, conduşi de Karlo Ciheidze, directorul spitalului local, şi de profesorul Isidore Ramişvili, n-au fost tocmai impresionaţi. Conduceau o şcoală de duminică pentru muncitori, o bălmăjeală siropoasă, după părerea lui Stalin. L-au ajutat la început să-şi găsească de lucru, dar relaţiile prieteneşti n-au durat mult. Tovarăşul Soso se pregătea „să întoarcă tot oraşul cu fundul în sus”.

*

Batum era un oraş subtropical de frontieră la Marea Neagră, dominat de reprezentanţii familiilor Nobel şi Rotschild, marile dinastii financiare şi petroliere ale imperiului. Douăzeci de ani mai tîrziu, poetul Osip Mandelştam numea încă Batumul „varianta rusească a Californiei din timpul goanei după aur”.

Ţarul căpătase acest cuib de piraţi de la padişahul otoman în 1878, dar exploatarea petrolului la Baku, pe cealaltă parte a istmului caucazian, pusese în mod acut problema transportării aurului negru către Vest. Magnaţii Nobel şi Rothschild construiseră o conductă pînă la Batum, unde puteau rafina petrolul, apoi îl puteau încărca pe tancurile ancorate în portul Nafta. Dintr-odată, Batum, cunoscut pînă atunci ca centru de export al manganului, ceaiului şi lemnului-dulce, a devenit „o poartă către Europa”, „singurul oraş modern” al Georgiei.

Avea deja o populaţie de 16.000 de muncitori persani, turci, greci, georgieni, armeni şi ruşi, dintre care aproape o mie lucrau la rafinăria condusă de Societatea Petrolieră a Mării Negre şi Mării Caspice a baronului Édouard de Rothschild. Muncitorii, deseori copii, locuiau în mizerie pe străzi puturoase, cu haznale care dădeau pe afară, lîngă rafinăria care emitea tot felul de noxe. Mulţi mureau de tifos. Dar milionarii şi directorii străini din Batum, mai ales englezii, transformaseră acest oraş uitat de lume într-un loc al plăcerilor, cu un bulevard la malul mării, vile albe în stil cubanez, bordeluri somptuoase, un cazinou, un teren de crichet şi un club de iahting englezesc[3].

*

Pe 4 ianuarie 1902, „în timp ce veneam acasă”, povesteşte Kandelaki, „am văzut focul!”. Apoi s-a întors şi Stalin, lăudîndu-se vesel:

— Ştii ce, frăţioare, ţi s-au adeverit vorbele!

Dinastia Rothschild „prospera” într-adevăr de cînd îl angajase pe Stalin.

— Mi-a luat foc depozitul![*2]

Oamenii adunaţi pe stradă priveau ciuperca neagră de fum care se ridica deasupra portului. Muncitorii au dat o mînă de ajutor la stingerea focului, ceea ce însemna că ar fi trebuit să capete un bonus. Stalin a făcut parte din delegaţia care a avut o întrevedere cu directorul francez al companiei, François Jeune. A fost prima sa întîlnire cu un om de afaceri european. Avem însă dovezi că, de atunci, Stalin a rămas în legătură secretă cu conducerea companiei – începutul relaţiei sale tenebroase, dar lucrative cu baronii petrolului.

Familia Rothschild trebuie să fi ştiut că focul fusese pus de cineva, iar Jeune a refuzat să plătească bonusul. Aceasta era provocarea pe care o aştepta Stalin. Tînărul revoluţionar a chemat la grevă.

Autorităţile au căutat să-l oprească; Ohrana l-a vînat pe noul agitator; „faraonii" i-au hărţuit pe grevişti; „turnătorii" i-au supravegheat pe marxişti; proprietarii rafinăriei îşi făceau griji pentru livrările de petrol către Europa. Dar Stalin a plecat spre Tiflis – o călătorie de unsprezece ore cu trenul – ca să facă rost de tipografia necesară pentru o grevă de mai mare amploare. Trebuia să publice broşuri atît în georgiană, cît şi în armeană, aşa încît comitetul l-a pus în legătură cu Suren Spandarian, un armean înstărit, dar lipsit de scrupule, care, în ciuda faptului că era căsătorit cu doi copii, făcea pe donjuanul. Stalin şi-a tipărit volantele în armeană în tipografia tatălui lui Spandarian, care era redactor de ziar. Iar Suren a devenit cel mai bun prieten al său[4].

Cînd, ajutat de Kamo şi aducînd cu sine tiparniţa, s-a întors la Batum, a găsit oraşul în clocot. Împreună cu Kandelaki, Stalin a instalat repede tiparniţa şi, curînd, cuvintele lui înflăcărate ajungeau sub ochii tuturor muncitorilor din oraşul petrolului.

Pe 17 februarie, familiile Rothschild şi Nobel au capitulat şi au consimţit la cererile muncitorilor, inclusiv la creşterea cu 30% a salariilor – un triumf pentru tînărul revoluţionar. La Tiflis, jandarmii căpitanului Lavrov lansaseră un atac furibund asupra marxiştilor, făcînd descinderi şi arestări, dar la Batum, pînă de curînd un oraş cuminte, căpitanul de jandarmi Ghiorghi Djakeli recunoştea că era îngrijorat de „tulburările stîrnite brusc". A întărit urmărirea enigmaticului „tovarăş Soso".

Stalin a trebuit să plece din locuinţa lui Lomdjaria. După ce a schimbat mai multe camere, s-a instalat în orăşelul muncitoresc Barşana, într-o căsuţă aparţinînd Nataşei Kirtava, în vîrstă de doizeci şi doi de ani, o ţărancă frumoasă, care simpatiza cu social-democraţii şi al cărei soţ dispăruse. Potrivit folclorului din Batum, memoriilor proprietarei şi sugestiilor lui Stalin de mai tîrziu, revoluţionarul a trăit o poveste de dragoste cu tînăra femeie – cea dintîi, dar nici pe departe cea de pe urmă din şirul gazdelor şi al tovarăşelor sale de ilegalitate. În memoriile ei, Kirtava vorbeşte despre „atenţia şi grija lui afectuoasă" şi relatează chiar un moment de tandreţe*[3] cu chiriaşul ei înflăcărat de lupta marxistă: „S-a întors, mi-a dat părul la o parte de pe frunte şi m-a sărutat"[5].

Sub conducerea directorilor Jeune şi von Stein, casa Rothschild era însă hotărîtă să răzbune succesul lui Stalin. Pe 26 februarie a dat afară 389 de lucrători care făceau probleme. Toată muncitorimea a intrat în grevă, trimiţînd „un om să-l caute pe tovarăşul Soso", dar el era la Tiflis, unde îşi vizita deseori protejaţii, pe Svanidze şi Kamo.

S-a grăbit să se întoarcă la Batum a doua zi, invitîndu-şi adepţii la o întîlnire acasă la Lomdjaria, unde „a propus o serie de cereri” – şi o grevă încă mai periculoasă, care să stopeze practic orice activitate la terminalul de ţiţei. Unul dintre ajutoarele sale, Porfiro Kuridze, nu l-a recunoscut: Stalin îşi răsese barba şi mustăţile. Cînd nu era în restaurantul lui Ali Persanul, folosea drept „sediu” macabru cimitirul Souk-su, ţinînd întîlniri la miezul nopţii, printre morminte, ca să-şi aleagă delegaţii. O dată, cînd poliţiştii i-au surprins acolo, s-a ascuns sub fusta largă a unei tovarăşe. La o altă întrunire, înconjurat de cazaci, Stalin şi-a tras pe el o rochie şi a scăpat travestit în femeie.

Muncitorii erau impresionaţi de acest „intelectual”, pe care îl porecliseră „Preotul”. El le făcea liste de lecturi. „O dată ne-a lăsat o carte”, relatează Kuridze. „«Hegel», ne-a explicat, povestindu-ne despre viaţa filosofului.”

Tovarăşul Soso, îmbrăcat de obicei într-o haină cercheză elegantă, cu pălăria lui tipică de fetru cu boruri largi şi o glugă caucaziană albă aruncată pe umeri, şi-a cîştigat în scurt timp o ceată de adepţi fervenţi cunoscuţi drept „sosoişti”, o versiune timpurie a staliniştilor. Ciheidze şi „legalii” lui de la şcoala de duminică l-au chemat ca să-l muştruluiască, dar el a refuzat să se ducă.

— Sînt strategi de birou şi evită lupta politică adevărată, a spus Soso, rînjind dispreţuitor.

El era cel care trebuia să conducă. „Despotismul lui Djugaşvili”, raporta căpitanul Lavrov de la Jandarmeria din Tiflis, „i-a îndepărtat pe mulţi” în conflictul „dintre socialiştii mai bătrîni şi cei mai tineri”.

Greva s-a răspîndit. Spărgătorii de grevă au fost ameninţaţi, le-au fost măcelăriţi caii. Dar poliţia secretă îl vîna pe Soso „Preotul”, strîngînd rîndurile[6].

*

Generalul Smaghin, guvernatorul provinciei Kutais, din care făcea parte Batum, s-a grăbit să vină în oraş pentru a conduce acţiunile de suprimare a grevei. Mesajul pe care l-a adresat muncitorilor a fost aspru: „Înapoi la muncă, altfel Siberia vă mănîncă!”. În noaptea de 7 martie, Smaghin i-a arestat pe Porfiro Lomdjaria, garda de corp a lui Stalin, şi pe conducătorii grevei.

A doua zi, Stalin a pus la cale o demonstraţie lîngă secţia de poliţie unde erau ţinuţi activiştii. Presiunea a dat rezultate. Jandarmii, speriaţi, i-au mutat pe arestaţi într-o închisoare de tranzit. Guvernatorul a promis o întîlnire cu demonstranţii. Mişcarea aceasta nu-i convenea însă lui Soso. La şedinţa din noaptea aceea a propus luarea cu asalt a închisorii. Vadacikoria prefera totuşi să negocieze.

— N-ai să fii niciodată un revoluţionar adevărat, s-a strîmbat Soso

la el.

Sosoiştii l-au susţinut. A doua zi dimineaţa, Stalin se afla în fruntea unei demonstraţii agresive. A treia zi, mare parte din oraş i s-a alăturat în marşul către închisoare. Dar un trădător dezvăluise planul poliţiei. Cazacii erau la posturi. Trupele conduse de căpitanul Antadze au blocat drumul către închisoarea de tranzit, cu baionetele întinse. Mulţimea, numeroasă, a ezitat în faţa barierei de soldaţi.

— Nu fugiţi, altfel vă împuşcă! a avertizat Stalin.

„Soso ne-a propus să cîntăm. Nu ştiam pe atunci imnurile revoluţionare, aşa că am cîntat *Ali-Paşa*!", spune Porfiro Kuridze.

— Soldaţii n-o să tragă, s-a adresat Stalin mulţimii, şi nu vă fie frică de ofiţeri! Daţi-le o mamă de bătaie şi hai să ne eliberăm tovarăşii!

Mulţimea a păşit înainte, spre închisoare.

Soso era împrejmuit de o gardă de sosoişti, în cea mai mare parte ţărani din regiunea Guria veniţi să muncească la oraş, conduşi de Kandelaki. „Gurienii erau conspiratori curajoşi. Au încercat să mă împiedice să ies în faţă, dar eu tot m-am dus", se lăuda Stalin ulterior. „Ei au format şapte cercuri în jurul meu şi i-au ţinut chiar şi pe cei răniţi în loc, aşa că erau imposibil de străpuns."

Chiar în clipa cînd mulţimea din apropierea închisorii se repezea la soldaţi, prizonierii dinăuntru au reuşit să copleşească gărzile. Unul dintre ei, Porfiro Lomdjaria, i-a auzit pe demonstranţi: „Am încercat să ieşim. Poarta a fost smulsă din ţîţîni. O parte dintre prizonieri au scăpat". Cazacii s-au năpustit în galop asupra demonstranţilor puşi pe jaf, care au încercat să le înşface puştile. Rebelii au tras focuri de armă şi i-au potopit pe cazaci cu o ploaie de pietre. Soldaţii i-au împins înapoi cu paturile puştilor, dar au fost siliţi să se retragă. Căpitanul Antadze a fost nimerit de pietre, iar manşeta i-a fost străpunsă de un glonţ. Soldaţii au ripostat, trăgînd focuri în aer, şi s-au retras din nou. Dar după aceasta n-au mai cedat. „Din nou, vocea puternică a lui Stalin ne-a chemat să nu ne împrăştiem şi să-i eliberăm pe muncitori", îşi amintea un demonstrant, Indjerabian. Mulţimea a tălăzuit înainte, ca un val.

„Apoi s-a auzit un sunet cumplit!" Căpitanul Antadze a lătrat ordinul: „Foc!". Au răsunat salve de împuşcături. Mai mulţi oameni s-au prăbuşit. Toată lumea a început să ţipe şi a luat-o la fugă în toate părţile. „Era panică generală, un adevărat iad. Piaţa pustie era acoperită de trupurile morţilor şi ale celor în agonie, care gemeau" sub ochii soldaţilor, strigînd „Apă!" sau „Ajutor!". Apoi „mi-am amintit de Soso", spune Kandelaki. „Ne despărţiserăm. Mi-era teamă, am început să-l caut printre cadavre." Dar Vera Lomdjaria, sora lui Porfiro, îl zărise pe Stalin hălăduind prin preajmă, urmărind măcelul pe care-l dezlănţuise. Căutîndu-şi fratele printre trupurile din piaţă, ea

s-a năpustit asupra unui soldat, dar acesta i-a replicat: „Antadze a dat ordinul”.

Soso l-a ridicat „pe unul dintre răniţi” şi l-a urcat într-un faeton. „L-a adus acasă la noi”, îşi aminteşte Ilarioni Darahvelidze. „L-a înfăşurat în bandaje”, povesteşte şi Kandelaki. Nataşa Kirtava şi alte cîteva femei i-au ajutat pe tovarăşii răniţi să urce în căruţe care i-au dus la spital. Au fost treisprezece morţi şi cincizeci şi patru de răniţi. În noaptea aceea, în locuinţa lui Karahvelidze „am fost extrem de agitaţi”. Dar Soso era entuziasmat.

— Azi am avansat cu cîţiva ani! i-a spus el lui Kacik Kazarian.

Nimic altceva nu mai conta.

— Am pierdut cîţiva tovarăşi, dar am cîştigat.

Ca şi în multe alte campanii sîngeroase, costul în vieţi omeneşti era irelevant, subordonat ţelurilor politice.

— Bicele şi sabia ne-au făcut un mare serviciu, pentru că vor grăbi transformarea celor care au stat gură-cască în revoluţionari.

Tînărul Troţki a fost impresionat de masacrul de la Batum: „A zguduit toată ţara”.

Jordania şi Ciheidze spumegau la adresa „acestui tinerel care vrea să fie conducător”, dar căruia „îi lipseşte înţelegerea situaţiei… şi care foloseşte un limbaj primitiv”. Ei considerau că masacrul făcea jocul autorităţilor: era oare Stalin agent provocator?

*

Stalin s-a grăbit să se întoarcă la tiparniţa instalată în căsuţa Despinei Şapatava, o tînără marxistă. „Mulţumiţi mamelor care au crescut asemenea fii!”, declama el în declaraţia tipărită după demonstraţie, care a fost împrăştiată peste tot prin oraş a doua zi dimineaţă. Un informator alertase însă poliţia, care a organizat o descindere. Dar Despina le-a blocat intrarea:

— Îmi dorm copiii! a ţipat ea.

Poliţiştii au rîs. Nici Stalin, nici tiparniţa n-au fost împiedicaţi să-şi continue activitatea. Dar Soso nu se lupta doar prin intermediul vorbelor: se pare că el a fost cel care a ordonat omorîrea directorului von Stein de la compania lui Rothschild. „Am încredinţat [unui tovarăş] sarcina de a-l asasina”, îşi aminteşte unul dintre acoliţii lui. „Cînd trăsura lui von Stein s-a apropiat”, ucigaşul a scos revolverul, dar a greşit ţinta. „Von Stein a întors trăsura, a fugit şi în noaptea aceea a plecat din oraş.”

Vînătoarea lui Stalin continua şi el a trebuit să-şi mute nepreţuita tiparniţă într-un loc mai sigur. „Dădea mare importanţă conspiraţiei”, spune Kuridze. „Venea deseori cu birja, îşi schimba hainele şi dispărea la fel de repede.” Îşi transforma înfăţişarea, făcea schimb de haine cu

tovarăşii, purtînd adesea „o glugă peste părul lung”[7].

În noaptea aceea, Stalin a încărcat tiparniţa într-o căruţă, a ascuns-o la cimitir, apoi a dus-o într-o cocioabă, locuinţa unui bătrîn tîlhar la drumul mare abhaz pe nume Haşimi Smirba, în Mahmudia, la vreo şase kilometri de Batum, chiar sub tunurile fortăreţei unde se afla garnizoana (şi, ca atare, în afara oricărei bănuieli). Bătrînul bandit a fost încîntat să ascundă tiparniţa, pentru că prietenul lui Lomdjaria îi spusese că avea să tipărească ruble false. Smirba urma să-şi primească şi el partea. Fiul lui Smirba, Hamdi, ale cărui memorii nu au apărut în perioada cultului stalinist, îşi aminteşte cum Stalin a sosit în toiul nopţii cu patru lăzi grele şi cum s-a apucat imediat de treabă, despachetînd şi instalîndu-le într-un beci. Culegătorii, şi probabil şi Stalin, au venit şi au plecat deghizaţi în femei musulmane cu văl. Lucrînd zi şi noapte, Stalin a angajat constructori să-i ridice o altă casă lui Smirba, cu o nişă secretă pentru tiparniţa care mergea continuu.

— Ce se aude? a întrebat unul dintre muncitori.

— O vacă are un vierme care-i roade cornul, a răspuns Smirba.

Soso aproape că s-a mutat şi el în cocioaba de lemn a lui Smirba, unde bătrînul tîlhar musulman îi tot cerea partea lui din înşelătorie.

Soso i-a întins unul dintre manifeste.

— Ce-i asta? a exclamat nedumerit Smirba.

— O să-i răsturnăm pe ţar, pe Rothschild şi pe Nobel, i-a răspuns Stalin, spre marea uimire a bătrînului.

În fiecare dimineaţă ascundea foile volante în coşuri ţărăneşti cu fructe, pe care Smirba le încărca în căruţa lui. Se întîlnea cu Lomdjaria în oraş şi amîndoi împărţeau coşurile prin fabrici, distribuind şi manifestele. Dacă apărea vreun client pentru fructe, Smirba cerea un preţ prea mare sau pretindea că duce deja coşul la un cumpărător. Cînd tiparniţa se strica, Stalin îi spunea lui Kandelaki: „Hai să mergem la vînătoare!”. După ce găsea piesa potrivită în vreo tiparniţă locală, dădea comanda: „Ursul e mort, acum hai să-l jupuim!” şi îşi trimitea acoliţii, care furau piesa şi i-o aduceau la „sediul” lui, restaurantul lui Ali Persanul din bazar. O dată, nişte cazaci au trecut în galop pe stradă chiar în clipa cînd micul Hamdi îi aducea o piesă. Băiatul a aruncat traista în cocioabă şi a sărit într-un şanţ. Stalin l-a ajutat apoi să se usuce, lăudîndu-i curajul.

Tot satul lui Smirba ştia acum că se petrece ceva în căsuţa de lemn, vizitată de atîtea femei vînjoase, acoperite de văluri. Soso a strîns la un moment dat doisprezece ţărani ca să le explice misiunea lui. „După aceea”, îşi aminteşte Hamdi Smirba, „oamenii au început să respecte căsuţa”.

— Eşti un om bun, Soso, i-a spus Smirba, pufăind din pipă. Păcat că nu eşti musulman. Dacă te faci musulman, o să primeşti şapte fecioare frumoase. Ce zici, nu vrei?

— Ba cum să nu! a rîs Soso[8] *4.

*

Muncitorii morţi au fost înmormîntaţi pe 12 martie, ocazie pentru încă o demonstraţie, la care au participat aproximativ 7.000 de oameni, inspiraţi de înflăcărata proclamaţie scrisă şi tipărită de Stalin. Procesiunea a fost împresurată de cazaci călare. Demonstranţii n-au avut voie să cînte. Tovarăşul Soso a supravegheat în tăcere funeraliile. Jandarmii au împiedicat orice fel de cuvîntări. În timp ce participanţii se risipeau, cazacii i-au ridiculizat cîntînd un marş funerar.

Poliţia secretă ştia acum că Stalin era unul dintre liderii tulburărilor din Batum. Organizaţia „a avut cîteva succese majore după sosirea lui Iosif Djugaşvili în toamna lui 1901”, raporta căpitanul Djakeli şefului Jandarmeriei din Kutais. „Am stabilit că Iosif Djugaşvili a fost văzut în mulţime în timpul dezordinilor din 9 martie… Toate dovezile arată că a jucat un rol activ în ele.” Poliţiştii erau aşadar hotărîţi să-l găsească.

Pe 5 aprilie, Despina Şapatova l-a avertizat pe Stalin că fusese denunţat. El a mutat de două ori întîlnirea din noaptea aceea, care în cele din urmă s-a ţinut în locuinţa lui Darahvelidze. Deodată, în casă a dat buzna Despina: jandarmii erau afară sau, aşa cum relatează ofiţerul care a condus atunci razia, „ieri, la miezul nopţii, am încercuit casa unde agenţii noştri ne-au spus că se ţinea o întrunire a muncitorilor de la rafinăria Mantaşev…”.

Soso „Preotul” s-a repezit către fereastra din spate, dar situaţia părea disperată. Casa era înconjurată de jandarmi în uniforme albastre. De data aceasta nu mai avea scăpare[9] *5.

*1 Datele acestor memorii sînt întotdeauna importante. În memoriile dictate în 1936, Vadacikoria sugerează în mod implicit că Stalin fost cel care a ordonat omorul, lucru pe care era naiv să-l consemnezi în anul acela şi era deja de neconceput să-l consemnezi un an mai tîrziu, în timpul Marii Terori sau după aceea. Varianta în care Stalin doar îl *suspectează* pe turnător şi se dovedeşte apoi a fi avut dreptate a fost publicată ca parte a cultului personalităţii. Povestea poliţistului deghizat care a fost ucis apare *numai* în originalul arhivistic şi este publicată aici pentru prima dată.

*2 În memoriile sale scrise în 1935, înaintea Marii Terori, Kandelaki dă de înţeles că Stalin a fost incendiatorul. Istoriile staliniste, care îl citează pe Kandelaki, elimină orice fel de sugestie că Marele Cîrmaci ar fi putut fi incendiator, ucigaş, jefuitor de bănci sau casanova. Relatarea lui Kandelaki este publicată aici pentru prima oară. Istoricii l-au confundat deseori pe Konstantine cu Davit Kandelaki, un tînăr oficial din domeniul comerţului, pe care Stalin l-a folosit în anii 1930 ca emisar secret pentru a iniţia negocieri cu Hitler – o încercare de a sonda terenul cu trei ani înaintea Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939. În 1937, Stalin a ordonat arestarea lui Davit Kandelaki, care a fost executat în 1938. Dar acesta din urmă nu era Konstantine – Koţia – Kandelaki din Batum, ulterior menşevic şi ministru de Finanţe în Republica Democrată Georgiană din 1918-1921.

*3 Dezvăluirea aceasta l-ar fi iritat pe Stalin – era genul de detaliu personal pe care cei care îşi înregistrau în anii 1930 memoriile îl lăsau deoparte. Nataşa Kirtava şi-a povestit de

două ori amintirile, o dată în 1934 şi apoi în 1937. Nu e nevoie să mai spunem că episodul nepublicat al sărutului apare numai în primul text, dinainte de Marea Teroare.

*4 Demonstraţia din Batum şi povestea lui Smirba au devenit legende esenţiale despre Stalin. Publicînd, în 1934, volumul *Stalin i Haşim* (*Stalin şi Haşim*), Nestor Lakoba, „cîrmuitorul" Abhaziei şi unul dintre curtenii preferaţi ai lui Stalin, n-a făcut decît să intensifice cultul personalităţii iniţiat în 1929. Secretarul dictatorului, Ivan Tovstuha, îşi făcea griji din cauza textului şi i-a scris adjunctului de atunci al lui Stalin, Lazar Kaganovici: „Am primit textul cu Haşim… Sînt încă lucruri de corectat şi de rescris… Ce-i de făcut? Oare să renunţăm la el?". Dar n-au renunţat. Publicarea cărţii l-a adus pe Lakoba în graţiile dictatorului – însă nu pentru mult timp. Un an mai tîrziu, ea a fost întrecută de exagerările fără măsură incluse de Beria în *Istoria organizaţiilor bolşevice din Caucaz*. Stalin însuşi, după cum relatează fiul lui Beria, a adus amendamente manuscrisului, „tăind nume şi înlocuindu-le cu al său". În 1937, cărţii lui Beria i-a urmat un volum gros intitulat *Demonstraţia din Batum din 1902*. Beria s-a grăbit să-l distrugă pe Lakoba, rivalul său, otrăvindu-l şi apoi asasinîndu-i şi torturîndu-i personal soţia şi copiii. Vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu* pentru detalii. Cît despre Haşimi Smirba, el s-a mutat în 1916, îngropînd tiparniţa în curte. A murit în 1922, la vîrsta de optzeci şi unu de ani. La peste şaptezeci de ani, Stalin povestea cu plăcere despre bătrînul bandit. Ştia că volumul lui Lakoba era considerat de mai toată lumea o lucrare de propagandă. La urma urmei, în el se spunea că Stalin ar fi fost „cea mai mare personalitate a unei epoci întregi, cum istoria dă omenirii numai o dată la o sută sau două de ani". Dar Stalin insista: „Ce scrie în carte e adevărat – chiar aşa s-au întîmplat lucrurile".

*5 La începutul anului 1939, Teatrul de Artă din Moscova i-a comandat excepţionalului scriitor Mihail Bulgakov, care pe atunci cu greu îşi găsea de lucru, o piesă romantică despre tînărul Stalin la Batum, pentru a sărbători cea de-a şaizecea aniversare a dictatorului în luna decembrie a aceluiaşi an. Stalin trebuie să-şi fi dat acordul. Îl admira pe Bulgakov – medic devenit scriitor, ca şi Cehov – mai ales pentru romanul său *Garda albă*. Versiunea lui dramatizată, *Zilele Turbinilor*, era piesa preferată a dictatorului: a văzut-o de cincisprezece ori. Şi totuşi, ca şi cu Pasternak şi Şostakovici, Stalin s-a jucat cu Bulgakov de-a şoarecele şi pisica, sunîndu-l personal pentru a-l asigura că i se va da de lucru, apoi strîngînd din nou şurubul. Asemenea lui Pasternak, Bulgakov era fascinat de atotputernicul său persecutor şi cochetase cu ideea piesei încă din 1936, deşi ştia că „e periculoasă pentru mine". Bazîndu-şi creaţia pe cartea *Demonstraţia din Batum 1902* şi probabil pe conversaţii cu martorii oculari, Bulgakov a terminat o primă versiune în iunie 1939, numind-o mai întîi *Preotul*, după porecla lui Stalin printre muncitori, apoi *S-a întîmplat la Batum*, apoi doar *Batum*. Textul acesta romantic nu conţine nici o poveste de dragoste, dar sugerează relaţia lui Stalin cu Nataşa Kirtava, căci partenera lui în piesă este o oarecare Nataşa, personaj inspirat de Kirtava şi de sora lui Lomdjaria. Aparatcicii de la cultură au agreat textul şi l-au aprobat. În august, Bulgakov a plecat cu trenul la Batumi [oraşul s-a numit Batum doar pînă în 1936, după care a devenit Batumi – n.tr.] împreună cu soţia sa Elena, declarînd că voia să intervieveze cîţiva martori şi să citească arhivele. Dar Stalin nu voia ca poziţia sa de om de stat (tocmai se pregătea să semneze Pactul Ribbentrop-Molotov cu Hitler) să fie subminată de cine ştie ce revelaţii din arhive – multe dintre ele prezentate în această carte. Soţii Bulgakov au fost rechemaţi în capitală printr-o telegramă: „Călătoria nu mai este necesară. Întoarceţi-vă la Moscova". Bulgakov s-a îmbolnăvit. Stalin a citit piesa. Făcînd o vizită la Teatrul de Artă, i-a spus directorului că *Batum* era o piesă bună, dar că nu putea fi pusă în scenă şi a adăugat ipocrit: „Toţi oamenii tineri sînt la fel, deci ce rost are să scriem despre tînărul Stalin?". Piesa fusese o muncă neinteresantă pentru Bulgakov, care între timp îşi termina în secret capodopera antistalinistă *Maestrul şi Margareta*. Moartea l-a ajuns în 1940 fără s-o fi definitivat.

Partea a doua

Lunii

Pluteşte-ncet, neobosită,
Peste pământul mohorît,
Răzbate cu a ta lucire
Perdeaua norilor ceţoşi!

Apleacă-ţi zîmbetu-argintat
Către pământul adormit
Şi cîntă munţilor, de leagăn,
Ce piscurile-şi tind spre tine!

Dară să ştii că cel ce fost-a
Zvîrlit în praf şi obidit
Se-nalţă încă pîn' la ceruri
Pe-aripile nădejdii sale.

Scînteie-n bolta-ntunecată,
Dezvăluind poiene albe,
Şi luminează ca-nainte
Meleagul meu cel strămoşesc!

Îmi dezgolesc spre tine pieptul,
Mîna o-ntind şi, fremătînd,
Cu dor te regăsesc, o, lună,
Astru din ceruri luminos!

SOSELO
(Iosif Stalin)

11

Deţinutul

Stalin a fost dus la închisoarea din Batum, unde s-a făcut imediat remarcat prin felul lui mîndru şi posac de a fi şi prin îndrăzneala sa arogantă. Statutul de deţinut l-a afectat foarte mult şi a lăsat urme de neşters în caracterul lui. „În închisoare m-am obişnuit cu singurătatea", spunea el mai tîrziu, deşi de fapt era arareori singur.

Colegii săi de celulă, fie duşmani care ulterior l-au condamnat, din exil, fie stalinişti care l-au lăudat în cărţi oficiale, sînt de acord că Stalin era, în închisoare, ca un sfinx îngheţat, „Şleampăt, ciupit de vărsat, cu o barbă zburlită şi părul lung pieptănat pe spate". Ceilalţi erau cel mai tare surprinşi de „calmul lui desăvîrşit". „Nu rîdea niciodată cu toată gura, nu făcea decît să zîmbească rece" şi era „incapabil să coopereze cu cineva... Se plimba de unul singur. Întotdeauna imperturbabil".[1] Dar la început Stalin făcuse o greşeală stupidă.

Pe 6 aprilie 1902, căpitanul Djakeli îl supusese unui interogatoriu – primul din viaţa tînărului revoluţionar. Stalin negase pînă şi că fusese la Batum în perioada masacrului, pretinzînd că se aflase la mama lui, la Gori. Două zile mai tîrziu, îi ceruse unui alt prizonier să arunce două bilete în curtea închisorii, acolo unde se adunau prietenii şi rudele deţinuţilor pentru a le aduce mîncare şi mesaje. Dar paznicii recuperaseră cele două hîrtii scrise de mîna lui Soso. Prima cerea „să-i transmită profesorului... Ioseb Iremaşvili că Soso Djugaşvili a fost arestat şi să-l roage să-i spună mamei lui ca, dacă jandarmii o întreabă «Cînd a plecat fiul dumneavoastră din Gori?», ea să răspundă: «A fost aici, la Gori, toată vara şi iarna, pînă pe 15 martie»".

Celălalt bilet îl chema pe fostul lui elev Elisabedaşvili la Batum, ca să preia conducerea organizaţiei. Căpitanul Djakeli se consultase deja cu poliţia secretă din Tiflis, care îi dezvăluise că Stalin fusese unul dintre principalii membri ai comitetului din capitală. Dar acum a cerut şi părerea autorităţilor din Gori, iar acestea i-au relatat că din Batum sosiseră doi bărbaţi care vorbiseră cu Keke, cu fratele ei Ghiorghi Gheladze (unchiul lui Stalin) şi cu Iremaşvili. Toţi trei au fost arestaţi şi interogaţi. Keke trebuie să fi fost tare amărîtă[2].

Trimişii din Batum veniseră s-o ia pe mama lui Stalin, dar biletele interceptate de poliţie îl implicau de asemenea pe Elisabedaşvili, care locuia la Tiflis cu Kamo şi Svanidze. Jandarmii l-au arestat pe Kamo,

care i-a condus în silă la baia Sololaki, unde l-au prins pe Elisabedaşvili dezbrăcat. Acesta a fost dus să stea de vorbă cu „faimosul căpitan Lavrov”, care l-a predat căpitanului Djakeli. Cînd Elisabedaşvili a intrat în curtea închisorii din Batum, Stalin s-a repezit şi a trecut iute pe lîngă el, şoptindu-i:

— Nu mă cunoşti!

— Ştiu, a răspuns Elisabedaşvili. Salutări de la toată lumea!

A doua zi, Elisabedaşvili a fost interogat de căpitanul Djakeli.

— Îl cunoşti pe Iosif Djugaşvili?

— Nu.

— Prostii! El spune că te cunoaşte!

— S-ar putea să fie cu minţile duse.

— Cu minţile duse? a rîs căpitanul. Cum ar putea un asemenea om să fie nebun? Am mai avut marxişti aici, dar au stat la locul lor. Djugaşvili ăsta a întors oraşul cu fundul în sus!

Cînd a fost dus pe lîngă celula lui Stalin, Elisabedaşvili l-a zărit o clipă printre gratii pe „Soso înfuriat, înjurîndu-şi colegul şi dîndu-i un pumn. A doua zi am aflat că îi puseseră un «ciripitor» în celulă”. Elisabedaşvili a fost eliberat – dar s-a întors curînd, la ordinul lui Stalin, ca să-i conducă pe sosoiştii din Batum[3].

Cît despre Keke, ea s-a supus chemării fiului. A plecat din Gori în jurul datei de 18 mai şi s-a întors abia pe 16 iunie. Şi-a vizitat de două ori odrasla în închisoarea din Batum. În drum spre Tiflis, s-a întîlnit din întîmplare cu Beso nebunul, care era beat şi furios.

— Opreşte-te, că te omor! i-a strigat şi el şi a continuat, condamnîndu-şi fiul rebel. Vrea să răstoarne lumea! Dacă nu l-ai fi trimis la şcoală, ar fi ajuns meşteşugar – aşa, acum e la închisoare! Îl omor cu mîinile mele – m-a făcut de ruşine!

În jurul lor s-a strîns lumea. Keke a plecat pe furiş. Avea să fie ultima dată cînd îşi vedea soţul.

Revolta lui Soso a reprezentat pentru Keke sfîrşitul oricăror ambiţii. În felul ei, şi ea şi-a făcut probabil tot atîtea griji ca şi Beso. A scris o cerere în sprijinul eliberării fiului ei şi se prea poate să-i fi adus mesaje de la tovarăşi. În egocentrismul său, Stalin recunoştea, la bătrîneţe, suferinţa mamei sale: „Dacă era fericită? Da’ de unde! Cum ar fi putut să fie fericită dacă fiul îi fusese arestat? N-aveam timp pe atunci pentru mamele noastre. Asta le era soarta!”*1.

*

Curînd, Stalin era regele închisorii din Batum, dominîndu-şi prietenii, terorizîndu-i pe intelectuali, corupîndu-i pe paznici şi împrietenindu-se cu infractorii[4].

Închisorile imperiale erau o civilizaţie ascunsă, cu propriile ei

datini şi trucurile ei specifice, dar, ca întotdeauna, Stalin ignora regulile care nu-i conveneau. „Precum ţara însăşi", închisoarea „îmbina barbaria cu paternalismul", spune Troţki. Nu exista o linie consecventă: uneori, dar nu întotdeauna, deţinuţii politici erau aduşi cu toţii într-o celulă mare numită „Biserica", unde îşi alegeau „starostii".

Revoluţionarii trăiau după un set de reguli cavalereşti. De fiecare dată cînd veneau sau plecau tovarăşi, tradiţia cerea ca toată închisoarea să cînte *Marseilleza* şi să fluture un steag roşu. Revoluţionarii, intelectuali plini de abnegaţie şi cruciaţi din proprie iniţiativă, se simţeau prea elevaţi pentru a socializa cu infractorii comuni, dar „eu îi preferam [pe aceştia din urmă]", spunea Stalin, „pentru că printre politici erau prea mulţi delatori". Ura vorbăria duplicitară a intelectualilor. „Turnătorii" erau omorîţi.

Dacă se aflau fiecare singur în celulă, politicii comunicau printr-un sistem greoi, dar simplu de ciocănituri – „alfabetul închisorii". Serghei Alliluev era închis în fortăreaţa Metehi din Tiflis, cînd ciocăniturile în ţeava sobei l-au informat: „Veşti proaste! Soso a fost arestat!". La fel de important era „telefonul închisorii", prin care deţinuţii îşi trimiteau unul altuia pachete atîrnîndu-le pe sfori de la ferestre, de unde erau agăţate cu o altă sfoară ca un lasou, care avea legată la un capăt o piatră.

La plimbarea în curte, disciplina era mai relaxată: acolo era greu să ţii secrete. Soso părea întotdeauna să ştie cine mai venise, care se purtau frumos. Aidoma şefilor mafioţi americani care conduceau La Cosa Nostra din închisoare, şi el şi-a îmbunătăţit curînd metodele de comunicare cu lumea din exterior. „A continuat să dirijeze totul din celula sa."*2

Autorităţile făceau o mare greşeală că le permiteau revoluţionarilor să studieze în închisoare. Aceşti autodidacţi maniacali citeau acolo pe întrecute, iar Stalin este exemplul prin excelenţă. „Îşi petrecea toată ziua citind şi scriind...", povestea colegul lui de celulă. „Ziua lui urma un program strict: se trezea dimineaţă devreme, îşi făcea gimnastica matinală, apoi învăţa germană şi citea cărţi de economie. Nu se odihnea niciodată şi îi plăcea să le recomande tovarăşilor diferite lecturi..." Un alt deţinut spunea că „Stalin transformase închisoarea într-o universitate". El însuşi avea s-o numească „a doua mea şcoală".

Paznicii erau îngăduitori, fie pentru că revoluţionarii erau „domni" superiori lor din punct de vedere social, fie pentru că fuseseră mituiţi sau pentru că îi simpatizau pe deţinuţi. Unul dintre prietenii lui Stalin a fost adus într-o celulă învecinată şi l-a întrebat despre *Manifestul comunist*: „Nu ne puteam întîlni", îşi amintea Stalin, „dar eu îl citeam cu voce tare şi el mă auzea. O dată, în timpul

lecturii, am desluşit nişte paşi afară şi m-am oprit. Deodată, l-am auzit pe gardian spunînd: «Vă rog, nu vă opriţi, tovarăşe, citiţi mai departe!»”[5].

Un articol în special a făcut probabil ocolul închisorii prin intermediul „telefonului”: în martie 1902, marxistul care folosea deja pseudonimul „Lenin” a publicat un eseu intitulat *Ce-i de făcut? Problemele acute ale mişcării noastre*, care cerea o „nouă avangardă” de conspiratori fără milă – o viziune care a împărţit imediat partidul. „Daţi-ne o organizaţie de revoluţionari”, a promis Lenin, „şi vom răsturna Rusia!”[6] *[3].

*

Căpitanul Djakeli i-a arestat pe sosoiştii din Batum, inclusiv pe tînăra gazdă şi iubită a lui Stalin, Nataşa Kirtava. Cînd a apărut în curtea închisorii, Nataşa a fost abordată imediat de un deţinut necunoscut:

— Tovarăşul Soso vă roagă să vă uitaţi în sus la fereastra lui.

Nataşa s-a speriat, temîndu-se ca omul să nu fi fost un „ciripitor”.

— Nu cunosc nici un tovarăş Soso.

Dar, în timp ce era încuiată în celula ei, Stalin i-a apărut la fereastră.

— Deci, tovarăşi, vă plictisiţi? a întrebat el pe un ton important.

Nataşa şi-a dat seama că tovarăşul Soso conducea în continuare lupta dinăuntrul şi din afara închisorii. „Deţinuţii îl iubeau pentru că avea grijă de ei şi se purta prietenos.” De Nataşa Stalin cu siguranţă a avut grijă. O dată, ea se dusese în celula lui să stea puţin de vorbă, cînd unul dintre gardieni a surprins-o şi a gonit-o de acolo cu mînerul sabiei. Stalin a cerut concedierea paznicului. Curajul îl făcuse popular printre deţinuţi, dar îi cîştigase şi respectul autorităţilor, care i-au făcut pe plac[7]. Nu numai sosoiştii îl admirau: un alt deţinut, care împărţea celula cu el, a recunoscut că, deşi Soso avea să devină un monstru, la vremea aceea era „un coleg foarte plăcut şi curtenitor”[8].

Procurorul din Tiflis a decis că nu existau suficiente dovezi pentru a-l învinui pe Stalin că ar fi condus revolta din Batum. Probabil martorilor le fusese prea frică să facă depoziţii. Stalin scăpase deci de această acuzaţie, dar a rămas în închisoare deoarece căpitanul Lavrov ancheta un alt caz – rolul jucat de ferventul revoluţionar în comitetul din Tiflis. Pe 29 august, jandarmii l-au condamnat pe Stalin împreună cu vechii lui tovarăşi din comitet. Dar birocraţia se mişca încet, ca o maşinărie greoaie[9].

Stalin s-a îmbolnăvit de vechea lui durere de piept, despre care uneori pretindea că avea legătură cu inima, alteori că ar fi fost o pată pe un plămîn. În timpul lunii octombrie, a reuşit să-l determine pe

medicul închisorii să-i trimită pe el şi pe amicul lui, Kandelaki, la spital[10]. Împotriva regulilor revoluţionare, a făcut de asemenea apel de trei ori la însuşi guvernatorul general, prinţul Goliţîn:

> Tusea care mi se accentuează şi situaţia jalnică a mamei mele bătrîne, care a fost părăsită de soţ acum doisprezece ani şi căreia îi sînt singurul sprijin, mă silesc să fac pentru a doua oară apel, cu umilinţă, la dumneavoastră, pentru ca acuzaţiile împotriva mea să fie retrase şi să fiu eliberat, rămînînd sub supravegherea poliţiei. Vă rog respectuos să daţi atenţie cererii mele şi să-i răspundeţi favorabil.
>
> I. Djugaşvili, 23 noiembrie 1901[11]

Boala nu l-a oprit să dea altora de furcă. Cînd exarhul Bisericii Georgiene a venit să se îngrijească de fiii săi rătăciţi pe 17 aprilie 1903, fostul seminarist a organizat un protest violent în urma căruia a fost închis în regim celular. Întrucît nu era prima răzmeriţă pe care o punea la cale, s-a decis ca Stalin să fie trimis în vestul Georgiei, la închisoarea din Kutais, care avea un regim mai sever.

Două zile mai tîrziu, pe cînd deţinuţii care urma să fie transferaţi erau adunaţi laolaltă, a descoperit că Nataşa făcea şi ea parte din grup. Gardienii s-au apucat să-i pună cătuşe.

— Nu sîntem hoţi ca să ne băgaţi în cătuşe! s-a răstit Stalin la ei.

Paznicul i le-a scos. Povestea aceasta dovedeşte autoritatea pe care Stalin şi-o cîştigase atît asupra deţinuţilor, cît şi a gardienilor. Poliţiştii ţarişti dădeau dovadă de o docilitate care ar fi fost de neconceput în cazul agenţilor secreţi sovietici. Deţinuţii au fost apoi strînşi în grup pentru a traversa oraşul. Stalin a pretins o căruţă pentru lucrurile lor şi „un faeton pentru mine, ca femeie", îşi aminteşte Nataşa cu mîndrie. În mod incredibil, acestui adevărat şef al sistemului penitenciar i s-a făcut din nou pe plac*[4]. Prietena lui a avut parte de ce era mai bun: a călătorit pînă la gară într-un faeton.

Cînd trenul a sosit în gară în orăşelul învecinat Kutais, Stalin i-a oprit pe toţi:

— Lăsaţi-o pe Nataşa să iasă prima, pentru ca toată lumea să vadă că şi femeile se luptă cu aceşti nemernici![12]

*

La Kutais, autorităţile au încercat să-i silească pe arestaţi să se supună. Deţinuţii politici au fost împrăştiaţi, dar Stalin a găsit curînd un mod de a comunica şi de a plănui un contraatac. Mutată din celula colectivă într-una în care stătea singură, Nataşa Kirtava spune că „am fost copleşită de emoţie. Am început să plîng". Stalin a aflat prin „telegraful închisorii" şi i-a transmis un bilet pe care scria: „Ce înseamnă lacrimile acestea, vulturoaico? Oare închisoarea te-a învins?".

În curte, la plimbare, l-a întîlnit pe un tovarăş moderat, Grigol Uratadze, care îl ura, dar care simţea un soi de admiraţie faţă de „temperamentul lui glacial: în şase luni nu l-am văzut niciodată să plîngă, să se înfurie sau să se indigneze – întotdeauna se purta cu un calm desăvîrşit”, iar „zîmbetul îi era atent potrivit după emoţii... Stăteam de vorbă în curtea închisorii”. Stalin însă „se plimba singur, cu paşi mărunţi şi ciudaţi... Toată lumea ştia cît e de ursuz”, dar era de asemenea „absolut imperturbabil”.

Îi displăceau intelectualii îngîmfaţi, dar cu muncitorii-revoluţionari mai puţin pretenţioşi, care nu-i stîrneau complexul de inferioritate, făcea pe profesorul – era acelaşi „Preot”. „Organiza lecturi de ziare, cărţi şi reviste şi ţinea deţinuţilor cuvîntări.” Între timp, avea de înfruntat regimul mai sever din Kutais. Guvernatorul regional îi refuza cererile. Pe 28 iulie, la un semnal al lui Soso, deţinuţii au început un protest zgomotos, bătînd atît de tare cu pumnii în uşile de fier, încît au alarmat întregul oraş. Guvernatorul a cerut trupe care au înconjurat penitenciarul, dar apoi a capitulat, învoindu-se să-i pună pe toţi politicii într-o singură celulă. Stalin a cîştigat, însă guvernatorul s-a răzbunat: noua celulă era cea mai mohorîtă temniţă din măruntaiele închisorii.

Aflînd că o parte dintre arestaţi aveau să fie trimişi în exil în Siberia, Stalin a sugerat să facă o fotografie de grup. Aşa cum, aflat mai tîrziu la putere, îi plăcea să-i aranjeze el însuşi pe participanţi la fotografiile de grup, şi acum i-a aşezat pe toţi, iar el şi-a ales poziţia favorită, în mijlocul rîndului de sus:

— Sînt şi eu unul dintre soldaţii revoluţiei, aşa că am să stau aici în centru.

Iată-l deci lider autoproclamat, cu păr şi barbă lungă.

Atunci cînd tovarăşii săi au fost conduşi afară din închisoare, începîndu-şi lungul drum al exilului, „tovarăşul Soso a stat în curte şi a ridicat un steag roşu... Am cîntat *Marseilleza*”[13].

*

Poliţia secretă l-a rătăcit pe Stalin... în propriile închisori. Jandarmeria şi Ohrana din Tiflis credeau amîndouă că „Ciopur, Ciupitul de vărsat”, fusese de mult eliberat. Căpitanul Lavrov era convins că îi conduce din nou pe muncitorii din Batum, pus fiind „sub supraveghere specială”. În mod limpede, turnătorii lui urmăreau pe altcineva. Oficialităţile din Batum nu erau nici ele sigure, pînă cînd locotenent-colonelul Şabelski a rezolvat cazul revoluţionarului pierdut, informînd pe toată lumea că „Djugaşvili se află la închisoare de aproape un an (în Kutais)”[14].

Mecanismul uriaş şi greoi al justiţiei ţariste, care trimitea cazuri

precum al lui Stalin de la guvernatorii locali la ministerele Justiţiei şi Internelor de la Petersburg, a generat recomandarea a trei ani de exil în estul Siberiei*5. Pe 7 iulie 1903, ministrul Justiţiei a trimis această recomandare împăratului, care a aprobat sentinţa lui Stalin cu pecetea sa imperială. Nicolae al II-lea era un autocrat atît de meticulos – deşi lipsit de imaginaţie –, încît citea cu conştiinciozitate chiar şi cea mai neînsemnată hîrtie care-i era adusă la semnat. Aşa că, în mai multe ocazii, soarta viitorului Ţar Roşu a zăcut pe biroul ultimului împărat.

Dar poliţia a reuşit să-l piardă din nou pe Stalin. Guvernatorul din Tiflis credea că revoluţionarul se află în fortăreaţa Metehi, însă penitenciarul îi răspundea că Stalin nu fusese niciodată acolo. Aşa că şeful poliţiei din Tiflis declara: „Locul unde se află Djugaşvili este deocamdată necunoscut". Poliţia a apelat la jandarmi, care i-au dezvăluit că Stalin era încarcerat în penitenciarul din Batum. Toate bune şi frumoase, numai că tînărul revoluţionar fusese mutat în închisoarea Kutais. A fost nevoie de o lună şi jumătate pentru a-l găsi. O asemenea confuzie a aprins încă de pe atunci imaginaţia febrilă a adepţilor teoriilor conspiraţiei. Oare fie Jandarmeria, fie Ohrana, aflate în competiţie, îl proteja de cealaltă pentru că Stalin ar fi fost agent dublu? Nu există nici o dovadă în acest sens. Încurcătura ar fi putut să fie dubioasă dacă s-ar fi produs numai în cazul lui Stalin, dar ea era aproape universală. În lumile interconectate ale revoluţionarilor criminali şi birocraţilor comozi, confuzia era la fel de răspîndită ca şi *konspiraţiia*.

În timp ce aştepta, Stalin a primit o veste cumplită. Pe 17 august 1903, eroul lui, Lado Keţhoveli, care fusese arestat la Baku şi încarcerat în fortăreaţa Metehi, stătea la fereastra celulei sale, întărîtîndu-i pe gardieni cu strigăte de „Jos autocraţia!", cînd unul dintre ei îl împuşcase drept în inimă. O asemenea soartă l-ar fi putut foarte uşor aştepta şi pe Stalin. Nu l-a uitat niciodată pe Lado.

Pe 8 octombrie, Soso a aflat în sfîrşit că urma să plece într-o călătorie foarte lungă. Prima oprire avea să fie din nou Batum. A organizat o nouă fotografie de grup. În timp ce pleca din închisoare, tovarăşii săi au fluturat steagul, cîntînd *Marseilleza*.

„Sînt exilat", îi scria el recent eliberatei Nataşa Kirtava. „Ne vedem la ieşirea din închisoare." Ea a strîns 10 ruble şi ceva mîncare ca să-i dea în îngheţata călătorie prin iarna rusească, dar el a plecat purtînd numai o *cioha* subţire georgiană şi cizme, fără mănuşi. În timp ce era condus către vaporul închisorii din portul Batum pentru prima etapă a călătoriei prin Novorossiisk şi Rostov, frumoasa Nataşa stătea pe chei: „L-am condus la plecare".

Călătoria aceasta avea să-l ducă pe revoluţionarul deprins cu natura luxuriantă a Georgiei, cu cîntecele ei melodioase şi rîurile de vin, către o altă viaţă, într-o ţară îndepărtată a gheţii: Siberia15.

*1 „Fericită?”, răspundea sardonic Keke, într-un interviu din 1935, la întrebarea dacă era fericită să fie mama lui Stalin. „Mă întrebaţi dacă am simţit fericire? Toată lumea e fericită uitîndu-se la fiul meu şi la ţara noastră. Cum ar trebui deci să mă simt eu, ca mamă?”

2 Stalin a învăţat rapid meşteşugul de a acţiona clandestin şi din închisoare. Un muncitor din Batum care îl simpatiza lucra pentru firma furnizoare de lemne către penitenciar. Într-o zi, omul a fost abordat, i s-a spus că urma să ajute la transportul şi livrarea lemnelor şi i s-a cerut să urmeze precis instrucţiunile pe care avea să le primească de la cineva de acolo. Muncitorul a adus lemnele, le-a cărat în curtea închisorii şi, într-adevăr, la ora trei fix, gardienii l-au lăsat să iasă pe un singur deţinut, Stalin, care i-a înmînat muncitorului un mesaj ce trebuia să ajungă urgent în oraş.

*3 Lenin întruchipa visul lui Stalin despre sine însuşi în chip de cavaler al unui ordin militar-religios. „Partidul nostru nu este o şcoală de filosofi”, afirma el în mod revelatoriu, ci „un partid de luptători. Pînă acum a semănat cu o familie patriarhală ospitalieră. Acum trebuie să devină o fortăreaţă, ale cărei porţi să se deschidă numai celor ce merită”. Orice altă cale era „o pîngărire a tot ce avem mai sfînt”.

*4 Ca lider sovietic, Stalin dispreţuia îngăduinţa aceasta a perioadei ţariste şi a fost hotărît să o evite în politica sa de represiune. „Închisorile seamănă mai degrabă cu nişte case de odihnă”, scria el în toiul Marii Terori, în 1937. „Deţinuţilor li se permite să socializeze, pot să-şi scrie unul altuia fără restricţii, să primească pachete...!”

*5 Autorităţile ţariste recunoşteau că, din pricina situaţiei delicate a mărturiilor şi activităţilor secrete, teroriştii şi revoluţionarii nu puteau fi aduşi în faţa unui judecător sau a unei curţi de juraţi: ofiţerul de jandarmi local recomanda o sentinţă guvernatorului general local, care o trimitea Comisiei Speciale, un organ format din cinci oficiali de la ministerele Justiţiei şi Internelor care stabileau pedeapsa. Ministerul de Interne o confirma, iar împăratul o semna. Aceasta este procedura prin care a fost, de regulă, condamnat Stalin. Între 1881 şi 1904, numai 11.879 de persoane şi-au primit pedeapsa în acest fel, în timp ce, sub regimul stalinist, în aproximativ acelaşi interval, dictatorul a supervizat deportarea uriaşului număr de 28 de milioane de oameni, dintre care cîteva milioane nu s-au mai întors niciodată. Cît despre pedeapsa capitală sub ţari, polonezii catolici şi evreii din provinciile vestice erau mult mai susceptibili de a fi spînzuraţi decît ruşii sau georgienii ortodocşi.

12

Georgianul îngheţat: exilul în Siberia

Călătoria spre Siberia era deseori mai rea decît exilul însuşi. Stalin a trecut prin tot spectrul de orori al temutului *etap* – înaintarea lentă, pe bucăţi de drum, către est, în timp ce culegeau în cale alţi deţinuţi. Stalin pretindea că uneori i-au fost agăţate de glezne cătuşe cu bile de metal şi o dată a afirmat emoţionat: „Nimic nu e mai bine decît să-ţi îndrepţi spatele după ce ai umblat în lanţuri".

Cînd a ajuns la Rostov-pe-Don, rămăsese deja fără bani şi a telegrafiat la Batum să mai ceară. Kandelaki i-a trimis. La scurt timp după aceea l-a copleşit o durere cumplită de măsele şi a cerut ajutorul unui asistent medical.

— O să vă dau ceva care să vă vindece dintele pentru totdeauna, a promis acesta.

„Mi-a pus el însuşi medicamentul în măseaua cariată!", îşi amintea Stalin. „Era arsenic, dar a uitat să-mi spună şi că trebuia să-l scot de acolo. Într-adevăr, nu m-a mai durut, dar vreo două măsele mi-au căzut de tot. A avut dreptate – mi le-a vindecat pentru totdeauna!" Durerea de dinţi a fost doar una dintre numeroasele afecţiuni de care Stalin a suferit toată viaţa.

Cu cît se depărtau de civilizaţie, cu atît deţinuţii erau mai expuşi la clima extremă a Siberiei, la boli şi violenţe. La un moment dat, după ce intraseră pe teritoriul ei, unul dintre prizonieri „aproape murea de gangrenă", povestea Stalin pe vremea cînd trecuse deja de şaptezeci de ani. „Cel mai apropiat spital se afla la cel puţin o mie de kilometri depărtare. L-au găsit pe asistentul medical, care a decis că piciorul trebuia amputat. A turnat alcool peste el, i-a rugat pe cîţiva oameni să-l ţină pe bolnav şi a început să opereze. N-am putut răbda să mă uit şi m-am adăpostit în barăci, dar osul a trebuit tăiat fără anestezie, aşa că n-aveai cum să nu auzi urletele bolnavului. Şi acum îmi răsună în minte!" Pe drum, Stalin a întîlnit grupuri mari de ţărani din Guria care lucraseră în Batum şi fuseseră arestaţi în timpul demonstraţiei din 1902. Recunoştea că, văzîndu-i pe aceşti georgieni care tremurau nedumeriţi în drum spre Siberia, a încercat un sentiment rar pentru el, vinovăţia – dar ei l-au asigurat că îi erau recunoscători.

Deţinuţii de drept comun reprezentau un adevărat pericol. De

obicei „respectau faptul că noi luptam pentru ceva”, spunea Veaceslav Molotov, acolitul lui Stalin, care a făcut o călătorie similară pînă la Irkutsk, dar se întîmpla să-i şi terorizeze pe deţinuţii politici. „În timpul acestui *etap*”, îi povestea Stalin unuia dintre copiii înfiaţi de el, „soarta a făcut să dau peste un spărgător ţicnit, un om cît toate zilele, înalt de aproape doi metri. Am dat o replică nevinovată despre punga mea de tutun... Schimbul de replici s-a încheiat cu o încăierare. Idiotul m-a zdrobit la pămînt şi mi-a rupt cîteva coaste. Nu m-a ajutat nimeni”. Stalin a fost lăsat să zacă fără simţire, dar, ca întotdeauna, a tras învăţăminte politice: „În timp ce-mi veneam în fire, mi-am dat seama că politicienii trebuie să-şi facă întotdeauna aliaţi”. Pe viitor, psihopaţii aveau să fie de partea lui[1].

Sosind la Irkutsk, în îndepărtata capitală a Siberiei, Stalin a fost trimis spre vest, către un centru regional, Balagansk, la 75 de verste de cea mai apropiată staţie de tren. Acum călătoreau pe jos şi cu căruţa: Stalin era îmbrăcat cu totul nepotrivit pentru gerul siberian, tot în *cioha* lui albă georgiană cu buzunarele ei pentru gloanţe. În Balagansk a mai descoperit şapte exilaţi şi a rămas la Abram Gusinski, un evreu condamnat şi el la exil, în încercarea de a fi scutit să plece mai departe[2]. Dar fusese repartizat la Novaia Uda. Poliţistul local a înregistrat faptul că „Iosif Djugaşvili, exilat prin ordinul Maiestăţii Sale Imperiale la data de 9 iulie, a sosit pe 26 noiembrie şi a fost pus sub supravegherea poliţiei”.

Novaia Uda, la 70 de verste de Balagansk şi 120 de cea mai apropiată gară, la mii de kilometri de Moscova sau Tiflis, cea mai depărtată localitate în care avea să fie exilat vreodată Stalin, era un orăşel împărţit în două: săracii locuiau în nişte cocioabe pe un promontoriu mlăştinos, în timp locuitorii abia puţintel mai înstăriţi se îngrămădiseră în jurul a vreo două-trei prăvălii, al unei biserici şi al unei fortăreţe de lemn construite pentru a-i îngrozi şi a-i sili să se supună pe membrii tribului şamanic local, bureaţii de neam mongolic. Nu prea aveai ce face în Novaia Uda altceva decît să citeşti, să te cerţi, să bei, să întreţii relaţii sexuale şi iar să bei – aşa îşi treceau timpul şi localnicii, şi exilaţii deopotrivă. În orăşel erau cinci birturi.

Soso a adoptat şi el aceste ocupaţii, dar tovarăşii de exil i se păreau insuportabili. În Novaia Uda erau alţi trei politici, intelectuali evrei, fie bundişti (adepţi ai Partidului Socialist Evreu), fie social-democraţi. Stalin întîlnise puţini evrei în Caucaz, dar de acum încolo avea să-i cunoască pe mulţi dintre reprezentanţii acestei etnii care adoptaseră marxismul ca mod de a scăpa de represiunea şi de prejudecăţile regimului ţarist.

Stalin a optat pentru partea săracă a oraşului, cazîndu-se în cocioaba dărăpănată a unei ţărănci, Marfa Litvinţeva, care avea două camere. Una dintre ele era o cămară unde se ţinea mîncarea, cealaltă,

împărţită de un paravan de lemn, slujea drept dormitor, unde toată familia trăia şi dormea în jurul unei sobe. Stalin se culca pe o masă demontabilă, pe capre de lemn, de cealaltă parte a paravanului: „Noaptea, cînd toată familia adormea, el îşi aprindea o lampă mică şi citea”[3].

Exilul siberian era considerat unul dintre cele mai cumplite abuzuri ale tiraniei ţariste. Era cu siguranţă plictisitor şi deprimant, dar, după ce se instalau în cine ştie ce sătuc uitat de lume, exilaţii, intelectuali cu origini de multe ori nobile, erau de obicei trataţi cu respect. Sejururile acestea paternaliste semănau mai degrabă cu nişte vacanţe anoste, în care singura plăcere era cititul, decît cu iadul pe pămînt al gulagului criminal al viitorului Stalin. Exilaţii încasau chiar bani de la administraţia ţaristă – se dădeau 12 ruble pentru un nobil cum era Lenin, 11 pentru un absolvent de facultate precum Molotov şi 8 pentru un ţăran ca Stalin – cu care să plătească pentru haine, mîncare şi chirie. Dacă primeau prea mulţi bani de acasă, pierdeau această sumă.

Revoluţionarii mai avuţi puteau călători la clasa întîi. Lenin, care dispunea de un venit personal, şi-a plătit singur călătoria în exil şi s-a purtat peste tot ca un aristocrat aflat în călătorie pe post de naturalist excentric. Troţki, susţinut financiar de tatăl său, un ţăran bogat, afirma pompos că Siberia era „un test al sensibilităţilor noastre civice”, unde exilaţii puteau trăi fericiţi „ca zeii în Olimp”. Dar exista o mare diferenţă între cei înstăriţi, precum Lenin, şi cei lipsiţi de orice mijloace, cum era Stalin*[1].

Comportamentul exilaţilor era guvernat de un set de reguli. Fiecare localitate unde existau politici îşi alegea un comitet care putea judeca pe oricine ar fi încălcat normele partidului. Cărţile se foloseau la comun. Dacă un exilat murea, biblioteca lui se împărţea între supravieţuitori. Asocierea cu deţinuţii de drept comun nu era permisă. La plecare, exilatul putea să aleagă un cadou de la fiecare dintre cei care rămîneau şi trebuia să ofere un suvenir familiei-gazdă. Exilaţii împărţeau muncile în gospodărie şi obligaţia de a merge să colecteze corespondenţa. Sosirea poştei era momentul cel mai fericit. „Ţii minte cît era de bine în exil să primeşti o scrisoare de la un prieten?”, îşi amintea Enukidze cînd se afla deja la putere.

Şi totuşi, în Estul Sălbatic, regulile erau greu de respectat: exilaţii intrau în tot felul de aventuri sexuale. „Ca palmierii într-un peisaj de Diego Rivera, dragostea ţîşnea către soare de sub cei mai grei bolovani”, declama Troţki grandilocvent, „cupluri se formau... în exil”. Pe vremea cînd era exilată, Golda Gorbman, care mai tîrziu s-a căsătorit cu Klimenti Voroşilov, locotenentul lui Stalin, fusese sedusă şi lăsată grea de Enukidze, georgianul care avea să devină unul dintre magnaţii lui Stalin. Ajunşi la putere, membrilor Biroului Politic le

plăcea să-şi amintească de asemenea întîmplări scandaloase din trecut. Stalin însuşi nu a uitat niciodată obrăznicia exilatului Lejnev, care s-a culcat cu frumoasa soţie a procurorului local şi, drept pedeapsă, a fost trimis în nordul Siberiei. Molotov cita povestea a doi exilaţi care se duelaseră de dragul unei amante – unul dintre ei fusese ucis, iar celălalt rămăsese cu fata.

Deţinuţii politici trebuiau să închirieze odăi de la ţărani: locuiau aşadar în camere înghesuite, neîncăpătoare şi zgomotoase, agasaţi de copiii care plîngeau şi de lipsa oricărei intimităţi. „Lucrul cel mai rău [în exil] era faptul că nu te puteai separa de gazde", scria Iakov Sverdlov, care avea să fie exilat mai tîrziu împreună cu Stalin. Iar această folosire în comun a camerelor însemna şi tentaţii sexuale mai mari. Datinile locale interziceau femeilor să se încurce cu politicii, dar cutuma aceasta era imposibil de respectat: tinerelor fete din orăşelele siberiene exilaţii li se păreau exotici, educaţi, avuţi şi seducători – mai ales atunci cînd, cum se întîmpla deseori, împărţeau aceeaşi cameră.

Revoluţionarii erau în mod firesc împărţiţi în tot felul de facţiuni, dar, în izolarea exilului, hărţuielile dintre ei aveau o maliţiozitate aparte. „Bărbaţii se dezgoleau în faţa ta şi se arătau în toată meschinăria – nu era loc să-ţi manifeşti trăsăturile mai generale." Exilaţii se purtau de multe ori dezgustător, dar Stalin, cu comportamentul său de seducător nechibzuit, nepăsător că ar fi putut deveni tată, de veşnic antagonist şi creator de probleme pentru alţii, era unul dintre cei mai răi. Abia sosit, a început deja să încalce regulile[4].

Nu s-a interesat de colegii săi evrei de exil, ci a adoptat obiceiul local: bătea birturile cu deţinuţii de drept comun. „Erau cîţiva băieţi foarte buni printre ei, şi prea mulţi turnători printre politici", le spunea el lui Hruşciov şi celorlalţi membri ai Biroului Politic la dineurile din anii 1940. „Îmi petreceam timpul, în cea mai mare parte, cu infractorii. Ne opream la crîşmele din oraş, ne căutam de cîte o rublă, pe urmă o ridicam la fereastră şi beam pînă la ultima copeică. Azi plăteam eu, mîine altul." Această asociere cu condamnaţii obişnuiţi era considerată sub demnitatea revoluţionarilor snobi din clasa de mijloc. „O dată au organizat un fel de tribunal al tovarăşilor", spunea Stalin, „şi m-au judecat pentru vina de a fi băut împreună cu deţinuţii de drept comun". Nu a fost nici primul, nici ultimul astfel de proces pe care neprietenosul Soso l-a avut de îndurat din partea tovarăşilor săi[5].

Şi totuşi, nu a pierdut legătura cu lumea exterioară şi nici nu s-a pregătit pentru o şedere lungă. În decembrie 1903, poşta i-a adus o scrisoare de la Lenin. „L-am întîlnit prima oară pe Lenin în 1903", relata Stalin, „dar nu a fost o întîlnire personală, ci una prin poştă. Nu era o scrisoare lungă, ci o critică îndrăzneaţă şi neînfricată a

partidului nostru”. Exagera. Nu era vorba despre o scrisoare personală – Lenin nu auzise încă de Stalin –, ci de un pamflet: *Scrisoare către un tovarăş despre probleme organizatorice*. Dar efectul ei asupra lui Stalin a fost cît se poate de real. „Acea epistolă simplă mi-a întărit credinţa că, în Lenin, partidul avea un vultur al munţilor.”

Stalin a ars-o după aceea, dar a aflat curînd că, la Congresul al II-lea al Partidului Social-Democrat, care se ţinuse la Bruxelles şi la Londra, Lenin şi Martov îi învinseseră pe oponenţii lor, bundiştii evrei, care voiau să îmbine socialismul cu ideea teritoriilor naţionale pentru minorităţi. Dar apoi învingătorii se certaseră între ei, căci Lenin ţinea în continuare la secta sa exclusivistă de revoluţionari, în timp ce Martov credea într-o reprezentare mai largă a partidului şi în participarea în masă a muncitorilor la luarea deciziilor. Lenin, căruia îi plăceau nespus confruntările schismatice, dezbinase partidul, pretinzînd că grupul său era majoritar – bolşevic –, iar al lui Martov, minoritar – menşevic*2.

Stalin pretindea că i-a scris imediat prietenului său şchiop din Gori, Davitaşvili, aflat pe atunci la Leipzig şi în legătură cu Lenin – dar aceasta era una dintre gogoşile lui. De fapt, nu a scris timp de aproape încă un an după aceea, deşi devenise deja leninist. Troţki credea că un bolşevic se poate recunoaşte de la prima vedere. Stalin, spune Iremaşvili, a fost „bolşevic din prima clipă”. În anul 1904, în aer plutea sentimentul că în curînd avea să se întîmple ceva care să zguduie lumea din temelii: mişcarea revoluţionară lua avînt. Pe măsură ce Nicolae al II-lea înainta, dintr-o greşeală într-alta, către „un mic război victorios” cu Japonia, în dorinţa sa de a-şi extinde imperiul în Extremul Orient, revoluţia părea brusc mai aproape decît fusese vreodată pînă atunci. Nu era momentul ca Stalin să rămînă în Novaia Uda6.

Aşa încît Soso nici nu ajunsese bine, că a început să-şi plănuiască evadarea – care făcea parte din experienţa revoluţionară tot atît de mult ca arestarea şi exilul însuşi.

*

Evadarea nu era „prea dificilă. Toată lumea încerca să evadeze”, scrie Troţki. „Sistemul exilului era o sită.”

Cel care voia să scape avea nevoie de bani ca să-şi cumpere aşa-numiţii „bocanci” – documentele false. De obicei, întregul „echipament” necesar evadării – „bocancii”, mîncarea, hainele, biletele de tren şi mita – costa în jur de 100 de ruble. Adepţii teoriilor conspiraţiei se întreabă cu naivitate de unde a putut Stalin să facă rost de aceşti bani: era cumva agent al Ohranei? E probabil că banii au fost furnizaţi de Egnataşvili, prin intermediul lui Keke, şi de tovarăşii săi

din partid. Dar faptul acesta nu era prin nimic ieşit din comun: între 1906 şi 1909, peste 18.000 de exilaţi obscuri, dintr-un total de 32.000, au reuşit să găsească banii necesari evadării.

Stalin a stîrnit suspiciuni şi pentru că, în propaganda oficială, a schimbat numărul de arestări şi de evadări din propriul dosar. Şi totuşi, în cele din urmă, reiese că a fost arestat şi a scăpat de *mai multe* ori decît pretindea el. Cînd şi-a redactat biografia din *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice*, dictatorul a aprobat opt arestări, şapte exiluri şi şase evadări, dar, cînd cartea a fost reeditată în 1947, creionul lui albastru a făcut modificări: au rămas şapte arestări, şase exiluri şi cinci evadări. În conversaţii afirma că „am evadat de cinci ori". În mod cu totul incredibil, Stalin era modest sau pur şi simplu uituc. De fapt, a fost arestat de cel puţin nouă ori, a fost deţinut de patru ori pentru perioade scurte şi de opt ori a evadat.

Ultimul cuvînt îi aparţine aici lui Aleksandr Ostrovski, expert în legăturile tînărului conspirator cu poliţia secretă: „Numeroasele evadări ale lui Stalin pot părea surprinzătoare numai cuiva care nu cunoaşte deloc natura sistemului exilului din perioada prerevoluţionară".

*

Soso a făcut prima încercare naivă de evadare după ce a citit pamfletul lui Lenin în decembrie 1903: gazda lui şi copiii ei i-au dat nişte pîine pentru drum. „La început", îi povestea el Annei Allilueva, „n-am izbutit, pentru că şeful poliţiei era cu ochii pe mine. Cînd s-a lăsat gerul, mi-am luat proviziile de iarnă şi am plecat pe jos. Aproape mi-a îngheţat faţa!". Pe măsură ce Stalin îmbătrînea, poveştile lui deveneau mai fabuloase. „Am căzut într-un rîu îngheţat, stratul de gheaţă a cedat sub mine", îi spunea el acolitului său sovietic Lavrenti Beria. „Degerasem. Am bătut la o uşă, nu mi-a răspuns nimeni. La capătul puterilor, am avut în sfîrşit norocul să fiu primit de nişte oameni săraci care locuiau într-o căsuţă amărîtă. Ei m-au hrănit, m-au lăsat să mă încălzesc lîngă sobă şi mi-au dat haine să ajung pînă în satul învecinat."

A reuşit să ajungă pînă la locuinţa lui Abram Gusinski în Balagansk, la 70 de verste depărtare.

> Într-o noapte, cînd erau nişte geruri cumplite de minus treizeci de grade, auzim o bătaie în uşă.
> — Cine-i?
> — Deschide, Abram, sînt eu, Soso!
> Atunci l-am văzut intrînd pe Soso, plin de promoroacă, îmbrăcat foarte sumar pentru iarna siberiană, cu o mantie de fetru, o pălărie şi o haină caucaziană elegantă. Soţia şi

fiica mea i-au admirat atît gluga albă, încît tovarăşul Stalin, cu generozitatea lui caucaziană, şi-a scos-o şi le-a dat-o lor.

Avea deja „documentele necesare". Dar nu putea merge mai departe.

„Îi degeraseră nasul şi urechile", spunea Serghei Alliluev, „aşa că nu avea cum să mai plece nicăieri şi s-a întors la Novaia Uda". Fără îndoială, prietenii lui infractori l-au încălzit cu alcool la adunările lor în acest fund de lume, în timp ce el îşi plănuia a doua tentativă de evadare.

I-a scris lui Keke, şi ea „i-a cusut hainele potrivite şi i le-a trimis de îndată ce a putut. Soso a fugit îmbrăcat cu ele". Se mutase într-o altă casă, aparţinîndu-i lui Mitrofan Kungarov, care, pe 4 ianuarie 1904, plecînd din Novaia Uda, l-a luat şi pe Stalin în sanie. Înarmat cu o sabie, Stalin l-a păcălit pe Kungarov, spunîndu-i că nu voia decît să ajungă la Jarkovo, o localitate apropiată, pentru a se plînge de poliţistul din Novaia Uda. Kungarov a fost probabil proprietarul beat de sanie despre care Stalin povesteşte că îi cerea să-l plătească în votcă la fiecare oprire. „Afară erau minus patruzeci de grade", îşi amintea el. „Eu mă înfofolisem în blănuri. În timp ce mergeam, vizitiul şi-a desfăcut haina, lăsînd vîntul muşcător să-i răcorească burta aproape goală. Alcoolul părea să-l fi încălzit: ce oameni sănătoşi!" Dar, cînd ţăranul şi-a dat seama că Stalin evada, a refuzat să-l ajute şi a oprit sania. „În clipa aceea", povestea Stalin, „mi-am descheiat haina de blană, i-am arătat sabia şi i-am poruncit să meargă mai departe... Ţăranul a oftat şi a îndemnat caii la galop!"*3.

Soso fugea. Se apropia Boboteaza şi el spera ca poliţia să fie mai puţin atentă din cauza sărbătorii. „Exilatul Iosof Djugaşvili a evadat! Sînt luate toate măsurile necesare ca să fie prins!", telegrafia şeful de post din Novaia Uda. Stalin a ajuns la gara Tîret şi e posibil să se fi îndreptat mai întîi spre Irkutsk înainte să o ia înapoi pe Calea Ferată Transsiberiană.

În gările din Siberia, chiar şi în timpul sărbătorilor, patrulau jandarmi în uniformă şi agenţi ai Ohranei – uneori angajaţi profesionişti, dar de obicei informatori locali –, care stăteau cu ochii după evadaţi. Dar Stalin îşi procurase nu clasicii „bocanci", ci documentele de identitate ale unui poliţist. În îndepărtata Siberie (ca şi în Caucaz), se puteau cumpăra orice fel de hîrtii, dar ale lui era neobişnuite. Stalin se lăuda că, într-o gară, un informator s-a ţinut scai de el, urmărindu-l, pînă cînd evadatul s-a apropiat de un jandarm, şi-a scos actele false şi i l-a arătat pe *şpik*, afirmînd că acela era de fapt un condamnat dispărut. Poliţistul l-a arestat pe informatorul care protesta, în timp ce Stalin s-a urcat liniştit în trenul spre Caucaz. Este o poveste care ilustrează foarte bine apele tulburi în care îi plăcea să plutească. Dacă ar fi fost cu adevărat spion al poliţiei, e foarte puţin

probabil ca Stalin să fi relatat o asemenea istorie şi, în orice caz, se poate s-o fi inventat. Dar ea a contribuit fără îndoială la aura mistică şi la suspiciunile care înconjurau figura acestui as al conspiraţiei7.

În zece zile, Stalin era înapoi la Tiflis. Cînd a dat buzna în locuinţa unui prieten, tovarăşii lui abia l-au recunoscut, aşa de mult slăbise în Siberia.

— Nu mă recunoaşteţi, laşilor! a rîs Soso, după care toată lumea l-a salutat şi l-a ajutat să-şi închirieze o cameră.

Stalin venise exact la ţanc. Chiar în ianuarie 1904, Rusia a intrat, cam cu stîngul, în război. Japonezii au atacat flota rusească la Port Arthur, în Extremul Orient. Ţarul şi miniştrii săi erau convinşi că primitivele „maimuţe" japoneze nu-i puteau învinge pe ruşi, popor civilizat. Dar armata lui Nicolae era învechită, soldaţii lui ţărani, prost echipaţi, iar comandanţii săi, o şleahtă ghinionistă.

„Îmi amintesc", spune colegul de cameră al lui Stalin, „că citea *Istoria Revoluţiei Franceze*". Stalin ştia că războiul şi revoluţia, aceşti cai ai apocalipsei, gonesc deseori împreună.

*

Georgia clocotea. „Georgienii sînt un popor foarte politic", reflecta Stalin mai tîrziu, „nu cred că există georgian în viaţă care să nu fie membru al vreunui partid". Tinerii armeni se înscriau în Daşnak, georgienii se alăturau social-federaliştilor, mulţi simpatizau cu menşevicii, bolşevicii, anarhiştii sau eserii. Aceştia din urmă duceau o campanie teroristă înverşunată împotriva ţarului şi a miniştrilor săi. Pe măsură ce războiul silea imperiul la eforturi tot mai mari, Ohrana încerca să înăbuşe tulburările sociale arestîndu-i pe revoluţionari cu duiumul.

Nu toţi tovarăşii au fost încîntaţi de întoarcerea crîncenului, agresivului Soso, iar duşmanii lui au găsit un mod de a se descotorosi de el. Marxismul lui Stalin nu era tocmai ortodox: Lenin îi învinsese pe bundişti pentru că el credea într-un partid internaţionalist pentru toate popoarele imperiului. Chiar şi Jordania propovăduia marxismul pentru toată regiunea Caucazului. În schimb, tînărul Stalin, agăţîndu-se de visurile romantice ale poeziei sale, insista în mod excentric asupra unui partid social-democrat georgian. Aşa că oponenţii lui l-au acuzat că manifesta tendinţe bundiste şi că nu era deloc un marxist internaţionalist. În perioada aceasta, Stalin îl adapta pe Marx la propriile sale intuiţii. Cita din filosoful german, observa Davit Saghiraşvili, „dar întotdeauna în felul lui aparte". Provocat la o confruntare, Soso „n-a fost nici pe departe tulburat", ci a spus simplu:

— Marx e un mare prost. Ceea ce a scris trebuie să fie scris aşa cum spun eu!

Şi a ieşit val-vîrtej.

Din fericire pentru el, a fost susţinut viguros de primul bolşevic al Georgiei, Miha Ţhakaia, unul dintre fondatorii lui Mesame Dasi, care adoptase deja ideile radicale ale lui Lenin. Stalin îl respecta pe Ţhakaia, un om mai în vîrstă ca el, energic, cu o bărbuţă de ţap şi foarte serios în chestiuni de ideologie. Mai tîrziu avea să-l zeflemisească, dar îi era recunoscător – atît cît poate fi un om care considera „gratitudinea o boală a cîinilor".

Ţhakaia a pledat în favoarea lui Stalin, salvîndu-l de la excludere, dar l-a silit să îndure o nouă iniţiere în marxism.

— Nu pot să mă încred prea mult în tine, i-a făcut el morală lui Soso. Eşti încă tînăr şi ai nevoie de o bază de idei stabile – altfel ai să te loveşti de greutăţi.

Ţhakaia l-a prezentat pe Stalin unui tînăr intelectual armean pe nume Daneş Şevardian, care urma să-i explice „noua literatură". Ţhakaia, rîdea Stalin mai tîrziu, „şi-a început instrucţia cu formarea planetelor, viaţa pe Pămînt, proteine şi protoplasmă şi, după trei ore, am ajuns în sfîrşit la societatea proprietară de sclavi. N-am mai putut să stăm treji şi am început să moţăim...".

Şi totuşi, istorisirile acestea umoristice ale lui Stalin ascundeau un adevăr umilitor: Ţhakaia i-a cerut să scrie un *Crez* prin care renunţa la vederile sale eretice. Armeanul l-a citit şi a fost mulţumit. Documentul a fost distribuit în şaptezeci de exemplare tipărite*4. Ţhakaia i-a spus apoi lui Soso că are nevoie să „se odihnească" înainte să poată primi o misiune care să-l reabiliteze în ochii celorlalţi8.

*

Soso profita fără ruşine de ospitalitatea prietenilor săi. „Cînd venea în vizită la cineva", îşi amintea Miheil Monoselidze, fost seminarist, prieten cu Kamo şi Svanidze, „se purta ca un membru al familiei. Dacă observa vin, fructe sau dulciuri care îi plăceau şi lui, nu se sfia să spună: «A, păi am fost invitat să beau vin şi să mănînc fructe», după care deschidea dulapul şi se servea singur". Era convins că ceilalţi erau datori să-l întreţină, din recunoştinţă faţă de misiunea lui sacră.

Îşi petrecea timpul cu prietenul său Spandarian, venit dintr-o familie avută, care l-a introdus într-un cerc organizat de Lev Rosenfeld, viitorul Kamenev, cel care, după moartea lui Lenin, avea să conducă statul sovietic alături de Stalin şi ulterior să-i cadă victimă. Tatăl lui Kamenev, un inginer bogat care construise calea ferată Batum-Baku, îşi sponsoriza fiul marxist. Mai tînăr decît Stalin, deşi părea semnificativ mai în vîrstă, Kamenev arăta ca un profesor de şcoală, cu barba sa roşcată şi ochii albaştri miopi şi apoşi. Se

împrietenise cu Stalin, dar l-a tratat întotdeauna condescendent – pînă cînd a fost prea tîrziu. Kamenev era bolşevic, dar un bolşevic cît se poate de moderat, care intrase deja în conflict cu adepţii exaltaţi ai lui Stalin.

„Mă certam deseori cu intelectualii", îşi amintea Kamo, „şi am avut o dată o dispută cu Kamenev, care nu voia să vină la o demonstraţie". Acasă la acesta din urmă, Soso şi-a întîlnit un alt vechi prieten – pe Ioseb Davricevi, care absolvise cea mai scumpă şcoală din Tiflis, gimnaziul de pe bulevardul Golovinski, împreună cu Kamenev şi Spandarian.

Davricevi, care flirta cu socialist-federaliştii, a fost „încîntat să-l vadă pe Soso pentru prima oară după ce plecase din Gori". Semăna fizic cu Stalin (şi credea că sînt fraţi vitregi). „Am vorbit la nesfîrşit", îşi aminteşte Davricevi, adăugînd cu snobism că Stalin „nu cunoştea pe nimeni la Tiflis"[9].

*

Nu era adevărat, pentru că Stalin se întîlnea acum cu mulţi dintre tinerii revoluţionari care aveau să conducă URSS împreună cu el – sau, cel puţin, să-i împartă destinul. Într-o zi, Serghei Alliluev s-a întors de la Baku cu nişte litere pentru tiparniţă şi le-a adus în casa lui Babe Bohoridze, unul dintre locurile preferate de întîlnire ale revoluţionarilor. „M-am uitat în jur", scria Alliluev.

> Un tînăr de vreo douăzeci şi trei – douăzeci şi patru de ani a intrat în camera vecină.
> — E de-ai noştri, a spus Babe.
> — De-ai noştri, a repetat tînărul, invitîndu-mă să intru. M-a aşezat la masă şi m-a întrebat: Deci ce veşti bune îmi aduci?

Deşi era cu zece ani mai tînăr decît Alliluev, înfumuratul Soso a îndrăznit să ia preia el comanda, dînd ordine cu privire la transportul tiparniţei. Cei doi conspiratori se cunoscuseră deja, dar Alliluev l-a invitat acum acasă la el să i-o prezinte pe frumoasa sa soţie, renumită pentru promiscuitatea ei. Stalin avea să bombăne mai tîrziu că femeile din neamul Alliluev „nu-l lăsau niciodată în pace" şi erau întotdeauna „nerăbdătoare să-i sară în pat".

*1 Cînd a sosit, Lenin l-a mustrat pe şeful de gară, s-a folosit de biblioteca negustorului local, şi-a adus soţia, pe Nataşa Krupskaia, şi soacra să aibă grijă de el şi a angajat chiar o menajeră. Familia Lenin îi trata de sus pe ţărani, care, observa Krupskaia, „erau în general curaţi în modul lor de viaţă". Lenin a fost absolut încîntat de peisajul acestei „Italii a Siberiei", un mediu foarte plăcut pentru a scrie. „În general", scria Krupskaia, „exilul n-a trecut chiar aşa de rău". Sistemul îi favoriza pe nobili şi pe ruşii şi georgienii ortodocşi în

comparaţie cu evreii şi polonezii. Lenin şi prietenul său Iuli Martov au fost arestaţi în acelaşi timp şi li s-au adus aceleaşi învinuiri, dar, în timp ce nobilul rus Lenin a avut parte de o plăcută vacanţă într-un peisaj mirific, colegul său de la conducerea social-democraţilor, evreul Martov, s-a chinuit să supravieţuiască gerurilor arctice teribile din Turuhansk.

*2 Chiar şi la această dată timpurie, Lenin şi Stalin, aşa-numiţii campioni ai proletariatului, erau împotriva implicării muncitorilor propriu-zişi în luarea deciziilor. Credeau amîndoi într-o oligarhie care ar fi condus în numele muncitorilor, concept care a devenit „dictatura proletariatului". Stalin era convins că, odată cu alegerea muncitorilor în comitetele de partid, în structurile acestea ar fi pătruns prea mulţi revoluţionari amatori şi un număr mare de agenţi ai poliţiei. Leniniştii erau de asemenea prea puţin înţelegători faţă de dorinţa ţăranilor de a primi mai mult pămînt. Majoritatea social-democraţilor georgieni credeau într-o participare mai largă a muncitorilor şi ţăranilor la guvernarea partidului şi în necesitatea de a împărţi pămînt ţăranilor, aşa încît au devenit menşevici. Menşevicii georgieni, conduşi de agitatori precum Jordania, erau foarte eficienţi şi tot mai populari; erau de asemenea mult mai violenţi decît cei ruşi. Pînă în 1907, Djibladze şi Noe Ramişvili au fost la fel de entuziasmaţi de ideea terorii şi a exproprierilor ca şi Stalin. Dar, în ultimă instanţă, bolşevicii s-au dovedit mult mai disciplinaţi, mai necruţători şi mai dispuşi să accepte teroarea şi omorurile. Şi, pentru ca lucrurile să fie şi mai complicate, existau bolşevici mai blînzi, precum Kamenev, la fel cum existau şi menşevici extremişti.

*3 În 1934, foştii copii care îi dăduseră lui Stalin pîine pentru drum i-au scris la Kremlin; el le-a răspuns, trimiţîndu-le un cadou – un aparat de radio şi un gramofon. În 1947, pensionarul Kungarov îi scria la rîndul lui: „Generalissimului Uniunii Sovietice, tovarăşul I.V. Stalin. Îmi cer iertare că vă deranjez. În 1903 aţi locuit în casa mea, şi eu însumi v-am dus la Jarkovo pe drumul către gara Tîret şi, cînd poliţistul m-a anchetat, am minţit că v-am dus la Balagansk. Am fost închis pentru mărturie falsă şi am primit zece lovituri de bici. Vă rog să mă ajutaţi". E foarte puţin probabil ca Mitrofan Kungarov să fi inventat aşa ceva, dar Stalin a citit scrisoarea şi a spus că nu-şi aminteşte de întîmplare, rugîndu-l să-i dea mai multe amănunte. E posibil ca aventurile primului exil să i se fi estompat din minte, dar mai verosimil pare faptul că îi purta pică ţăranului pentru că nu voise să-l ajute să evadeze.

*4 *Crezul* era unul dintre secretele importante ale trecutului lui Stalin. Punea serios în umbră fidelitatea lui faţă de doctrina leninistă, apropiindu-l mai degrabă de menşevicii de la 1918, care au creat o Georgie independentă, şi de „deviaţioniştii" bolşevici din 1921-1922. În 1925, în lupta dată pentru a-i succeda lui Lenin, Stalin a început să caute şi să distrugă exemplarele existente. În 1934 l-a abordat de două ori pe Şevardian (prin intermediul şefului Comisariatului pentru Comerţ, magnatul stalinist Anastas Mikoian, apoi prin intermediul unui vechi tovarăş din Tiflis, Malakia Toroşelidze, rector al Universităţii din Tiflis). Şevardian şi-a îngropat hîrtiile în satul natal. În timpul Marii Terori din 1937, Mikoian şi Beria au fost trimişi la Erevan cu o listă neagră de 300 de bolşevici armeni. Mikoian l-a salvat pe unul singur dintre cei 300, Şevardian, care a fost totuşi arestat. Familia lui i-a distrus documentele. Şevardian a fost împuşcat de Beria pe 24 octombrie 1941, în timp ce nemţii înaintau în Rusia. Nu toţi cei care au primit cîte un exemplar din *Crez* au fost împuşcaţi: Ţhakaia a rămas un favorit al dictatorului.

13

Sirena bolşevică

Alliluevii aveau să se înrudească şi apoi să urce împreună cu Stalin din această lume a închisorilor, a morţii şi a conspiraţiei pînă la vîrful puterii – ca să coboare pînă la urmă din nou în lumea închisorilor, a morţii şi a conspiraţiei, la ucazul lui Stalin însuşi.

Serghei era „un om fascinant şi aventuros, asemenea strămoşilor lui ţigani. Nu ezita să se încaiere: dacă cineva se purta urît cu muncitorii, el îl lua la bătaie”. Soţia lui, Olga, născută Fedorenko, „o adevărată frumuseţe, cu ochi verzi-cenuşii şi păr blond”, era o sirenă marxistă cu un temperament sexual debordant. Olga „se îndrăgostea deseori de bărbaţi”, scria nepoata sa, Svetlana.

Părinţii ei, cu rădăcini germane, erau oameni ambiţioşi şi muncitori şi îşi puseseră speranţe mari în Olga. Serghei Alliluev, chiriaşul lor, pe atunci în vîrstă de douăzeci şi şapte de ani, era un instalator provenit dintr-o familie de iobagi amestecaţi cu ţigani, care muncise de la vîrsta de doisprezece ani. Olga, care avea numai treisprezece ani, urma să se căsătorească în viitor cu un cîrnăţar local, dar se îndrăgostise de chiriaş şi fugise cu el. Tatăl ei îl urmărise pe Serghei cu biciul, dar era prea tîrziu. Serghei şi Olga se dedicaseră activităţii revoluţionare, crescîndu-şi în acelaşi timp cei patru copii: doi băieţi şi două fete.

Mezina familiei, Nadejda, era încă foarte mică, dar copiii mai mari crescuseră alături de această mamă instabilă, nimfomană, într-un cămin devotat cauzei revoluţionare, în care se aduna o trupă în permanentă schimbare de tineri conspiratori – mai ales bruneţi şi misterioşi, pe placul mamei lor. Georgienii erau exact genul ei. „A avut aventuri cu un polonez, apoi un ungur, apoi un bulgar, ba chiar şi cu un turc”, spunea Svetlana. „Îi plăceau bărbaţii din sud şi uneori pufnea: «Ruşii sînt nişte bădărani!».”

Olga Alliluева era atrasă de Viktor Kurnatovski, emisarul cu aer meditativ al lui Lenin, aflat acum în exil în Siberia – şi de Stalin. Fiul ei, Pavel Alliluev, s-ar fi plîns că mama lui „s-a ţinut după Stalin, apoi după Kurnatovski”. Se spune că Nadia ar fi afirmat că mama ei îşi recunoscuse adulterul cu amîndoi. Nepoata ei, Svetlana, scrie în orice caz că Olga „a avut întotdeauna o slăbiciune pentru Stalin”, dar „copiii s-au împăcat cu situaţia, aventurile ei mai devreme sau mai tîrziu se terminau, viaţa de familie continua”*1.

Aventura pare probabilă; dacă a avut loc, era cît se poate de tipică pentru vremurile acelea.

*

În clandestinitate, revoluţionarii erau, sub o faţadă de falsă pudoare, destul de libertini. Tovarăşii căsătoriţi se trezeau în mod constant aduşi laolaltă de febra activităţilor revoluţionare[1].

Cînd nu era cu familia Alliluev, Soso îi călăuzea din nou pe Kamo şi pe tinerii lui acoliţi sosoişti. Dacă voia să-i fie îndeplinit rapid un ordin, spunea:

— Scuip în clipa asta – şi, înainte să se usuce, vreau să fii înapoi!

Kamo a devenit repede unul dintre cei mai utili bandiţi ai partidului, expert în îndeplinirea ordinelor brutale, în instalarea de tiparniţe şi în transportul furiş de manifeste. Nu a scris niciodată vreun articol şi nici nu a ţinut vreo cuvîntare, dar îşi făcea deja învăţăcei printre alţi tineri huligani. În memoriile sale lipsite de tact (nepublicate), dezvăluie multe despre cum trăiau el şi Stalin la vremea respectivă. Cînd distribuiau pamflete, îşi dăduse seama că locul cel mai sigur unde putea să le ţină era un bordel, „pentru că acolo nu existau turnători!”. Era atît de lefter, încît a trebuit practic să devină un gigolo ca să poată supravieţui: mai întîi cu soţia unui medic, care îi dăduse voie să stea la ei. „Mă întrebam deseori de ce gazda mea avea atîta grijă de mine. Pe urmă am întreţinut relaţii intime cu ea. Am fost absolut dezgustat – dar, pentru că nu aveam nici un alt loc unde să mă ascund, a trebuit să accept şi chiar să împrumut bani de la ea.”

O altă femeie, o soră medicală evreică, i-a făcut de asemenea avansuri. Kamo a cedat şi în faţa ei: „După aceea am plecat şi am căutat să n-o mai văd niciodată!”. E posibil să nu fi fost singurul silit să trăiască de pe urma femeilor. Un biograf care nu citează surse, dar care uneori e bine informat, afirmă că Stalin a avut o legătură cu o oarecare Marie Arensberg, soţia unui om de afaceri german din Tiflis, care i-a furnizat diferite „ponturi” pentru ca el să poată extorca bani de la comercianţi.

Prietenul cel mai bun al lui Kamo era un nobil georgian tînăr şi sărac lipit, pe nume Grigol Ordjonikidze, cunoscut drept „Sergo”, de profesie asistent medical. Sergo era cunoscut pentru caracterul lui belicos, furtunos, exuberant şi pentru înfăţişarea sa chipeşă – era un georgian cu trăsături tipice exagerate: ochi mari căprui, un profil acvilin şi mustăţi extravagante.

— Fă-te ajutorul meu! îl îndemna Kamo.

— Ajutor de prinţ sau de spălătoreasă? îl lua peste picior Sergo, făcînd aluzie la felul cum Kamo se deghiza în vînzător ambulant cu coş pe cap, în prinţ în uniformă cercheză, în student sărac sau –

capodopera sa – în spălătoreasă cu un sac de rufe.

Sergo a devenit un apropiat al lui Stalin, alianţă care avea să-l ducă într-adevăr la Kremlin, dar, în cele din urmă, să-l distrugă.

Isprăvile lui Stalin, Kamo şi Sergo atrăgeau atenţia peste tot în oraş. Verişoara lui Sergo, Minadora Toroşelidze*2, îşi aminteşte că i-a văzut în holul Societăţii Artistice Teatrale, care la vremea aceea prezenta *Hamlet*. Exact în clipa cînd apăruse stafia tatălui, regele omorît, ei au aruncat sute de manifeste înspre candelabrul din mijlocul sălii, de unde acestea au căzut în braţele aristocraţilor şi ale burgheziei. Apoi au şters-o rapid. La Teatrul de Stat au aruncat pamfletele în capul viceguvernatorului2.

Aşteptînd iertarea partidului, Soso a fost trimis înapoi la Batum, unde a avut parte de o primire glacială din partea menşevicilor Djibladze şi Isidore Ramişvili.

„Am auzit o bătaie în uşă", povesteşte Nataşa Kirtava.

— Cine este? a întrebat.

— Eu, Soso!

— Soso, prietene! Ţi-am trimis o scrisoare la Irkutsk. Cum ai reuşit să ajungi aici?

— Am evadat!

Nataşa şi-a întîmpinat cu căldură fostul iubit, îmbrăcat în uniforma militară în care se deghizase. Uniformele de inspiraţie prusacă ale ierarhiei militare imperiale erau pentru revoluţionari un izvor nesecat de inspiraţie. Cînd Nataşa le-a spus tovarăşilor ei despre întoarcerea lui Soso, „unii au fost bucuroşi, alţii, trişti". Menşevicul Ramişvili l-a ponegrit pe Stalin.

— Dă-l afară, i-a strigat el, altfel te excludem din partid!

Stalin, cavaler, a plecat de la Nataşa, dar Ramişvili începuse deja să împrăştie zvonul că evadarea lui părea suspectă: tovarăşul Soso era probabil spion al poliţiei. După ce s-a mutat de opt ori, în uniforma lui militară, Stalin a fost silit să se întoarcă la Nataşa, care, credincioasă, a strîns bani ca să-l ajute să se întoarcă la Tiflis.

— Unde te duci, Soso, şi ce-o să facem dacă iar nu izbuteşti? l-a întrebat ea.

Aşa cum îşi amintea mai tîrziu, el i-a dat părul la o parte şi a sărutat-o, spunînd:

— Nu-ţi fie teamă!

Un muncitor feroviar i-a împrumutat o altă uniformă – „chipiul, tunica şi lanterna unui controlor de bilete", îşi aminteşte lucrătorul, care îl lua deseori pe Soso de la Tiflis la Batum şi înapoi. Dar Stalin n-a uitat-o pe Nataşa. Cînd a ajuns la Tiflis, i-a scris într-un limbaj codificat pseudo-medical, invitînd-o să vină din Batum şi să se mute cu el. „Soră Nataşa, medicii tăi sînt ridicoli. Dacă ai o boală complicată, vino încoace, aici sînt doctori buni".

„N-am putut să mă duc”, spune ea, „din motive de familie”. Oare soţul ei se întorsese? Stalin a fost revoltat şi furios[3].

El şi Pilipe Maharadze, un bolşevic mai în vîrstă decît el, unul dintre fondatorii celui de-al Treilea Grup, erau ocupaţi la vremea aceea să redacteze şi să scrie articole pentru ziarul georgian ilegal al partidului, *Proletariatis brdzola* (*Lupta proletară*), care apărea la Tiflis, scos în tipografia secretă din Avlabari, cartierul muncitorilor. Dar apoi, în aprilie, Soso s-a întors timp de o lună la Batum, unde din nou n-a fost primit tocmai cu braţele deschise.

La o serbare de 1 Mai pe malul mării, Stalin s-a luat, se pare, la harţă cu nişte localnici, pesemne menşevici. Cearta s-a sfîrşit cu o încăierare în toată regula între facţiuni, stimulată probabil de vin, în care Stalin a fost bătut măr.

S-a întîlnit cu Nataşa Kirtava, care îi refuzase propunerea de a locui împreună. „M-am grăbit să-l salut”, îşi aminteşte ea. „Dar Soso, furios, a ţipat la mine: «Pleacă de-aici!».”[4] *[3]

Lovit şi respins la Batum, vînat de jandarmi la Tiflis, Stalin s-a retras la Gori, unde s-a ascuns la unchiul său Ghiorghi Gheladze şi probabil a vizitat-o pe Keke. Davricevi spune că la Gori şi-a făcut rost de documente noi pe numele de Petrov, una dintre numeroasele identităţi false pe care le-a folosit[5].

La sfîrşitul lui iulie, Ţhakaia l-a trimis în vestul Georgiei, în vechile principate Imeretia şi Megrelia, unde trebuia să formeze noul comitet imereto-megrel. Soso a plecat spre Kutais, un oraş provincial din Georgia, cu o populaţie de 30.000 de „birjari, poliţişti, proprietari de taverne, birocraţi gălbejiţi şi mici nobili indolenţi”. Era o misiune vitală, pentru că ţăranii din vest, în special din Guria, erau probabil cei mai politizaţi din întregul imperiu. Acest peisaj izolat de „munţi, văi mlăştinoase şi dealuri care se succedau pînă departe, acoperite de cîmpuri de porumb, vii şi plantaţii de ceai” clocotea acum de idei revoluţionare. Ajutat de Prinţul Roşu, Saşa Ţulukidze, şi de un nou prieten, un tînăr actor afectat şi grandilocvent pe nume Budu („Butoi”) Mdivani, Stalin avea să aibă aici noroc ca revoluţionar, cu toate că trăia vremuri foarte ciudate: războiul cu Japonia storcea imperiul de puteri. În iulie 1904, teroriştii din Brigada de Luptă a eserilor l-au ucis pe ministrul de Interne Pleve, care fusese adeptul unei linii dure şi care a fost urmat de un aristocrat lipsit de experienţă, prinţul Sveatopolk-Mirski. Acesta a încercat o oarecare relaxare, însă grevele şi frămîntările sociale n-au făcut decît să se răspîndească.

Satele din vestul Georgiei erau deja în flăcări. În răscoala care a urmat, ţăranii i-au atacat pe nobili, au pus stăpînire pe pămînt şi au respins poliţia ţaristă. Stalin a început să călătorească febril prin tot Caucazul, de la Kutais la Vladikavkaz şi Novorossiisk, părăsind Tiflisul de cel puţin zece ori pentru a organiza revoluţia şi pentru a colecta

bani. Ohrana i-a remarcat întoarcerea în capitală, notînd în octombrie: „Djugaşvili a evadat din exil şi acum este unul dintre conducătorii partidului muncitoresc georgian". Jandarmii au încercat să-l prindă, dar Stalin, prevenit, a scăpat. Arestat din nou împreună cu Budu Mdivani şi încarcerat în închisoarea Ortaceala din Tiflis, el şi noul său prieten au reuşit să evadeze. Poliţiştii au tras după ei, dar Budu l-a acoperit pe Stalin cu trupul său.

În vestul Georgiei, Soso a călătorit cu undiţa şi echipamentul de pescar după el şi, cînd a fost arestat de poliţiştii locali, i-a convins că nu făcea decît să prindă peşte. În septembrie şi decembrie a plecat pentru prima oară cu trenul spre Baku, înfloritorul oraş al petrolului, unde tiparniţele bolşevice îi mobilizau pe muncitori să lanseze o grevă în decembrie. Muncitorii au avut cîştig de cauză în pretenţiile lor6.

Exact cînd social-democraţii ar fi trebuit să fie mai uniţi, ei se dezbinau. În timp ce bolşevicii se concentrau pe avangarda lor revoluţionară, Jordania şi menşevicii apelau la ţăranii georgieni, oferindu-le ceea ce răsculaţii îşi doreau cu adevărat: pămînt. Stalin aţîţa această feudă din baza sa din Kutais, folosind cu atîta abilitate calomnia, minciuna şi intrigile, încît un menşevic local, Noe Homeriki, a scris o scrisoare puţin obişnuită unui membru al comitetului, dezvăluind cu sagacitate caracterul şi modul de a acţiona ale revoluţionarului bolşevic:

> Tovarăşul Koba [Stalin] v-a spus că noi sîntem împotriva dumneavoastră şi a cerut să fiţi exclus din comitet, dar vă garantez că nimic din toate astea nu s-a întîmplat şi că tot ce v-a spus Koba este o minciună răuvoitoare! Da, o calomnie menită să ne discrediteze! Mă minunez pur şi simplu de neobrăzarea lui. Ştiu că e un om de nimic, dar nu mă aşteptam la un asemenea „tupeu". Se pare însă că e dispus să folosească orice mijloace dacă scopul le justifică. Scopul în acest caz – ambiţia lui – este să apară ca un om măreţ în faţa naţiunii. Dar... Dumnezeu nu l-a înzestrat cu darurile necesare, aşa că a trebuit să recurgă la intrigi, minciuni şi alte „mărunţişuri". Un individ atît de murdar a vrut să mînjească misiunea noastră sacră cu tot felul de mizerii!

Stalin pretindea că are dreptul să elimine pe cine dorea din comitet, deşi ştia că nu aşa stăteau lucrurile. Homeriki îl numea „Koba Quijote" – dar, ca de atîtea alte ori, „neobrăzarea" fără scrupule i-a adus lui Stalin cîştig de cauză*4.

Triumfător în încercarea de a atrage populaţia de partea lui Lenin, Stalin i-a scris în septembrie 1904 două epistole prietenului său din copilărie Davitaşvili, aflat la Leipzig, lăudîndu-l pe Lenin, „vulturul munţilor", atacîndu-i pe menşevici şi fălindu-se că, la Kutais, „comitetul ezita, dar eu i-am convins". Plehanov, scria el, „fie şi-a ieşit din minţi, fie dă dovadă de ură şi duşmănie", în timp ce Jordania era un „bou". Acest georgian obscur nu se sfia deloc să-i denunţe pe marii dascăli ai marxismului. Scrisoarea a avut ecou: Lenin a aflat pentru prima oară de Stalin. „Vulturul munţilor" l-a lăudat, numindu-l

„înflăcăratul colchian”[*5].

În ajunul Anului Nou 1905, Soso a cerut unui mic grup de muncitori feroviari să-l aştepte lîngă Clubul Aristocraţilor de pe bulevardul Golovinski din Tiflis. Nobilii liberali organizaseră acolo aşa-numita „Campanie-Banchet” pentru a-l îndupleca pe ţar să accepte o constituţie, dar bolşevicii urau asemenea tentative burghezo-liberale de compromis. De îndată ce preşedintele a inaugurat banchetul, Stalin, susţinut de muncitorii săi, a năvălit în încăpere şi a cerut să vorbească. Cînd participanţii l-au refuzat, el a sabotat întrunirea strigînd „Jos autocraţia!”, apoi şi-a condus proletarii afară din sală, cîntînd *Marseilleza* şi *Varşaveanka*. Pe 2 ianuarie, Port Arthur, principalul port extrem-oriental al imperiului, încă plin de trupe şi muniţii, s-a predat japonezilor. Începea anul 1905[7].

*

Duminică, pe 9 ianuarie, în timp ce Stalin era din nou în Baku, un revoluţionar şi totodată agent al poliţiei, părintele Gapon, se îndrepta în fruntea unei adunări de 150.000 de muncitori care cîntau către Palatul de Iarnă din Petersburg, pentru a-i depune ţarului o umilă şi credincioasă petiţie. Cazacii le-au oprit drumul. Au lansat două salve de avertizare, dar muncitorii au continuat să avanseze. Soldaţii imperiali au tras, apoi au năvălit călare asupra demonstranţilor. Două sute de muncitori au fost ucişi, alte sute, răniţi.

— Nu mai există Dumnezeu, a murmurat părintele Gapon. Nu mai există ţar.

Duminica Însîngerată a zguduit imperiul, dezlănţuind o furtună de demonstraţii, masacre pe criterii etnice, omucideri şi revoluţie făţişă. Grevele s-au înmulţit vertiginos în tot imperiul. Ţăranii au ars palatele şi bibliotecile stăpînilor lor – 3.000 de conace au fost distruse. Tulburările s-au răspîndit şi în armată. „Batalioanele ţarului”, scria Stalin într-un articol, „îşi pierd oamenii, marina lui piere, iar acum Port Arthur s-a predat în mod ruşinos, vădind din nou decrepitudinea senilă a autocraţiei”. Dar împăratul spera încă să se întîmple un miracol. Într-una dintre aventurile navale extraordinare ale istoriei, şi-a trimis prost echipata flotă baltică să înconjoare aproape tot globul, pe după Africa, India şi Singapore, pentru a lupta cu japonezii. Dacă mişcarea i-ar fi reuşit, victoria lui Nicolae al II-lea ar fi rezonat cu siguranţă peste secole.

Ţarul l-a demis pe ghinionistul său ministru de Interne şi a numit un altul, care i-a sugerat că era probabil nevoie de anumite concesii politice.

— S-ar crede că vă temeţi că va izbucni o revoluţie, i-a răspuns împăratul.

— Maiestatea Voastră, revoluţia a început deja.

Era vorba despre Revoluţia din 1905, pe care Troţki avea s-o numească mai tîrziu „repetiţia generală”. La vremea aceea, ea a părut adevărata revoluţie, o bătălie crîncenă, primită cu entuziasm, în tot imperiul, dar mai ales în Caucaz, unde Stalin a deprins metodele pe care avea să le folosească apoi pe parcursul întregii lui vieţi[8]. Era în elementul lui, savura această dramă înfiorătoare.

„MUNCITORI DIN CAUCAZ! A SOSIT CLIPA RĂZBUNĂRII!”, scria el. „Ei ne cer să uităm plesnetul biciului, şuierul gloanţelor, sutele de tovarăşi omorîţi şi spectrele lor glorioase care plutesc printre noi, şoptind: «RĂZBUNAŢI-NE!».”[9]

*1 Povestea a ieşit din nou la suprafaţă atunci cînd Stalin s-a căsătorit cu fiica cea mai mică a Olgăi, Nadia. S-a răspîndit zvonul că revoluţionarul ar fi fost tatăl tinerei femei. Se pare că amîndoi cunoşteau acest zvon, dar ea avea deja trei ani cînd Stalin a făcut cunoştinţă cu familia.

*2 Minadora, născută Ordjonikidze, era o activistă menşevică măritată cu bolşevicul Malakia Toroşelidze, tot un apropiat al lui Stalin. Minadora a fost singura femeie care a semnat declaraţia menşevică de independenţă a Georgiei din 1918. După ce Stalin şi Sergo au recucerit Georgia în 1921, ea a rămas în Tiflis cu Toroşelidze, rector al universităţii din oraş, unul dintre cei care primiseră un exemplar din *Crezul* lui Stalin. În 1937 au fost amîndoi arestaţi. Într-o manifestare a ironiei aleatorii tipice pentru Teroarea lui Stalin, ea, menşevică, a fost eliberată; el, bolşevicul, nu. Dar poate că nu era vorba despre o coincidenţă: lui Stalin îi plăcea de ea. Memoriile Minadorei sînt nepublicate.

*3 Kirtava a devenit o reprezentantă oficială a partidului la Batum şi o stalinistă devotată. Memoriile ei sînt scrise în limbajul hieroglific şi rigid al bolşevicilor, dar, chiar şi în anii 1930, ea îndrăznea încă să relateze cum îl refuzase pe Stalin şi cum asta îl înfuriase pe viitorul dictator. Povestea nu a fost publicată pînă acum.

*4 Noe Homeriki a devenit ulterior ministru al Fondului Funciar în republica georgiană independentă din 1918-1921, iar în 1924 s-a aflat printre conducătorii rebeliunii menşevice. A fost prins şi împuşcat, iar scrisoarea lui a fost confiscată într-o razie a jandarmilor şi a rămas multă vreme pierdută prin arhive. Este un document neobişnuit, deoarece analizează şi condamnă atît de clar şi de detaliat metodele şi ambiţiile lui Stalin. Spre sfîrşitul anului 1950, Beria, pe atunci membrul Biroului Politic responsabil de programul nuclear al URSS, căzuse în dizgraţie şi se temea să nu fie eliminat. Ştim astăzi că a aflat de această scrisoare din cercurile georgiene şi că, în încercarea de a strînge dovezi împotriva lui Stalin pentru cazul că ar fi avut nevoie de ele, i-a cerut în mod neoficial, secret, unui arhivist s-o depisteze. Dar n-a reuşit să dea de ea. Scrisoarea a apărut din nou abia după 1989.

*5 Colchida, tărîmul Lînii de Aur, era numele din vechime al Georgiei; de aici „colchian”.

14

1905: regele munţilor

Anul 1905 a început şi s-a sfîrşit cu un măcel. Era anul revoluţiei, în care tînărul Stalin a condus pentru prima dată oameni înarmaţi, a simţit gustul puterii şi a adoptat politica terorii şi a banditismului. Pe 6 februarie se afla la Baku, cînd cîţiva armeni au împuşcat un „tătar" în centrul oraşului. Turcii azeri – sau „tătarii", cum erau deseori numiţi – au replicat. Vestea s-a întins. Autorităţile, care de multă vreme invidiau averile şi succesul armenilor, au încurajat mulţimile de azeri musulmani să se adune în oraş.

Timp de cinci zile nesfîrşite, bandele lor au ucis toţi armenii pe care i-au putut găsi, cu acea ură frenetică născută din diferenţele religioase, din invidia economică şi din traiul în comun. În timp ce peste tot în imperiu izbucneau pogromuri antisemite, în Baku se dezlănţuia o orgie a crimelor etnice: oamenii erau ucişi, împuşcaţi, spintecaţi, clădirile, incendiate, femeile, violate. Guvernatorul, prinţul Nakaşidze, şi şeful său de poliţie au stat cu mîinile în sîn. Cazacii i-au dat pe armenii ortodocşi în mîinile mulţimii azere, căreia militarii îi furnizaseră arme. Un baron armean al petrolului a fost asediat în palatul său pînă cînd i s-a terminat muniţia, după care a fost sfîşiat în bucăţi. Pînă la urmă, armenii, mai avuţi şi mai bine înarmaţi, au început să riposteze şi să-i măcelărească pe azeri.

„Nici măcar nu ştiu de ce se omoară", spunea primarul oraşului. „Mii de morţi zăceau pe străzi", scria un martor al masacrelor, „şi umpleau cimitirele creştine şi musulmane. Duhoarea cadavrelor era sufocantă. Peste tot, femei înnebunite îşi căutau copiii, iar soţii lor răscoleau mormane de trupuri intrate în putrefacţie". Cel puţin 2.000 de oameni şi-au pierdut viaţa în aceste evenimente.

Stalin era acolo şi a văzut această privelişte apocaliptică. Înfiinţase în Baku un mic Batalion bolşevic de Luptă. Acum şi-a strîns banda, formată în mare parte din musulmani, şi le-a ordonat membrilor ei să dezbine cele două comunităţi oriunde puteau şi în acelaşi timp să profite de ocazie pentru a fura orice echipament de imprimat – şi a strînge bani pentru partid din taxele de protecţie. Potrivit primului său biograf, Essad Bey, care a crescut în Baku, Stalin „se prezenta în faţa capului familiei armene şi îl informa cu voce gravă că se apropia clipa cînd rudele sale aveau să piară de mîna musulmanilor", dar, „după o donaţie către fondurile bolşevicilor, îi

transporta pe negustorii armeni undeva la ţară”[1].

*

Soso s-a grăbit înapoi la Tiflis, unde domnea pericolul unei confruntări la fel de sîngeroase între armeni şi georgieni sau între creştini şi musulmani. Oraşul era paralizat de greve; poliţia îi aresta pe revoluţionari, iar cazacii se năpusteau asupra demonstranţilor de pe bulevardul Golovinski.

Stalin a contribuit la organizarea unei demonstraţii de reconciliere pentru a preveni un masacru şi a scris un pamflet pătimaş, care, tipărit şi distribuit de Kamo, avertiza că ţarul folosea „pogromurile împotriva evreilor şi a armenilor” pentru a-şi „întări puterea demnă de dispreţ cu sînge, cu sîngele inocent al cetăţenilor cinstiţi, cu gemetele armenilor şi tătarilor în agonie”.

A condus demonstraţia de pe 13 februarie „pentru a lupta cu demonii care seamănă vrajbă între noi”. Anunţa cu mîndrie că fuseseră distribuite 3.000 dintre manifestele sale şi că „în grupul din fruntea [mulţimii], un purtător de flamură a fost dus pe umeri pentru a rosti o cuvîntare înflăcărată” – fără îndoială, era vorba despre el însuşi[2]. Dar neînţelegerile dintre menşevici şi bolşevici se adînciseră aproape fără cale de întoarcere.

Jordania, aristocraticul lider menşevic, s-a întors din exil. Autoritatea sa impunătoare şi politica sa pro-ţărănească bine chibzuită i-au atras de partea lui pe georgieni, care au adoptat în mare majoritate menşevismul. În comitetul din Tiflis, Isidore Ramişvili, care în Batum vorbise în şoaptă despre evadarea dubioasă a lui Stalin, l-a acuzat în mod deschis că ar fi fost agent al guvernului, deşi aparent nu avea nici o dovadă. Încurajaţi de Jordania, menşevicii şi apoi bolşevicii şi-au ales fiecare propriul comitet[3].

În aprilie, Stalin a călătorit în vest, unde bandele înarmate şi comitetele alese preluaseră controlul asupra guvernului şi a sistemului judiciar, chiar dacă unii dintre ţărani credeau că de fapt „comitetul” era numele unui nou fel de ţar. Incendierile şi asasinatele ajunseseră la ordinea zilei într-o adevărată „republică separată, unde forţele de poliţie nu aveau acces”. Stalin scria într-o frenezie şi tuna împotriva menşevicilor la întîlnirile cu mase întregi de oameni, la Batum şi Kutais. O dată, „tovarăşul Koba a luat cuvîntul cu mare avînt într-o şedinţă care a început la ora 10 seara şi a durat pînă spre zori”. Apoi, îmbrăcat în negru şi gri, cu mustaţa şi barba rase drept deghizare, a fost ascuns în pădure pînă cînd a putut să fugă la adăpostul nopţii următoare.

Duşmanul menşevic al lui Stalin era carismaticul Noe Ramişvili, „în vîrstă de 25 de ani, înalt, subţire, cu ochi zîmbitori şi voce

energică”. Menşevicul*1 Hariton Şavişvili i-a văzut duelîndu-se în vorbe ca nişte eroi legendari. La întrunire a sosit mai întîi Ramişvili, apoi „vestitul Soso, tovarăşul Koba, mai mic de statură decît Ramişvili, dar la fel de slab. Avea o înfăţişare mai calmă, mai profundă, un chip mai grosolan, poate din cauza urmelor de vărsat. Gesturile şi purtarea lui erau întru totul georgiene, şi totuşi avea ceva profund original, greu de definit, leonin şi în acelaşi timp felin. Nu cumva, sub aparenţa aceasta obişnuită se ascundea ceva ieşit din comun?”. Şavişvili a fost impresionat şi de talentul de orator al lui Stalin – sau, mai degrabă, de absenţa lui: „Nu era un orator, ci un «maestru al artei disimulării»”. Vorbea „cu un vag zîmbet, cu ochii ţintă... concis, clar şi foarte convingător”, deşi Ramişvili era un vorbitor mai bun. Chiar şi cînd „vestitul Soso” pierdea în faţa menşevicilor, ceea ce se întîmpla deseori, „muncitorii îl sărutau cu lacrimi în ochi”4.

Şi totuşi, sub calmul glacial, în Soso fierbea o furie invidioasă la adresa menşevicilor mai negricioşi la piele, deseori evrei. După o dezbatere, s-a dezlănţuit împotriva lor:

— Lenin este îngrozit că Dumnezeu i-a trimis drept tovarăşi pe menşevici! Cine sînt oamenii aceştia? Martov, Dan, Axelrod sînt nişte jidani circumcişi. Cu ei nu poţi să mergi la luptă şi nici la chef!5.

În timp ce se afla la Kutais, au apelat la el minerii din Ciatura. Acest oraş minier din munţi, aflat nu departe de Kutais, era singura adevărată fortăreaţă bolşevică din Georgia. Vrînd din toate puterile s-o păstreze, Stalin a început să-şi petreacă mult timp acolo. Printre munţii cu piscurile acoperite de zăpadă şi nori, străjuită de stînci ameninţătoare, Ciatura era în plină dezvoltare: cea mai mare mină de mangan din Rusia furniza aproximativ 60 la dută din producţia mondială. Într-un peisaj lunar presărat cu mormane de minereu, cei 3.700 de mineri „negri la piele” lucrau cîte optsprezece ore pe zi într-un praf sufocant, pentru nişte salarii de mizerie. Lipsiţi de baie şi chiar de un adăpost, dormeau în mină. „Pînă şi animalele”, scria Kote Ţinţadze, un bandit care avea să devină principalul organizator al jafurilor armate concepute de Stalin, „trăiau mai bine decît muncitorii din Ciatura”6.

Într-o zi fierbinte de vară, 2.000 de mineri, acoperiţi de praf ca nişte negri, i-au ascultat mai întîi pe menşevici şi apoi pe Stalin. Şavişvili a văzut cum Soso, „tactician desăvîrşit”, i-a lăsat mai întîi pe menşevici să vorbească şi să plictisească auditoriul. Cînd i-a venit rîndul, el a spus că nu voia să-i mai obosească pe oameni şi a refuzat să mai ia cuvîntul. „Muncitorii l-au rugat atunci să vorbească”, aşa că el a ţinut un discurs de numai 15 minute cu o „simplitate uimitoare”. „Şi-a păstrat în mod uluitor sîngele rece... a vorbit ca şi cum ar fi stat la taclale, senin şi tihnit, cu cineva... părea să nu vadă nimic, dar observa totul”. A cîştigat dezbaterea. Cuvintele lui simple au avut mai

mult ecou decît oratoria somptuoasă a vorbitorilor mai sofisticaţi, care nu inspirau încredere muncitorilor. Ani mai tîrziu, Stalin a folosit acelaşi truc pentru a înfrînge retori faimoşi precum Troţki. Îşi dădea seama de propriul magnetism şi i-a explicat lui Şavişvili că vorbitorul menşevic fusese „un mare orator, dar nu ai nevoie de un tun de calibru mare cînd trebuie să tragi la mică distanţă".

Stalin a preluat controlul în Ciatura, spune Şavişvili, care a devenit „fortăreaţa bolşevică". „Avea foarte multă putere acolo: s-a înconjurat de oameni de două ori mai bătrîni, de două ori mai cultivaţi, dar admiraţia şi afecţiunea de care avea parte i-au permis să-şi impună disciplina de fier asupra trupelor sale". Cunoscut drept „vestitul Soso" sau „sergentul-major Koba", a înfiinţat o tipografie cu ajutorul frumoasei eleve Paţia Goldava, cea care, în 1907, avea să mînuiască un pistol în jaful băncii din Tiflis[7].

Vestitul Soso a fost campionul rezistenţei armate – a înfiinţat, a înarmat şi a comandat Batalioane Roşii de Luptă – grupuri de partizani-terorişti – în diferite localităţi din Georgia. „Trebuie să acordăm o atenţie deosebită înfiinţării Batalioanelor de Luptă", scria Stalin, excelent organizator al formaţiunilor militare şi teroriste. Dar experienţa aceasta i-a fost inculcat nu doar gustul puterii de comandant militar, ci şi iluzia că avea talent la aşa ceva.

Chiar şi menşevicii se înarmau. L-au pus pe Ramişvili, rivalul lui Stalin, să le organizeze o Comisie Tehnică Militară şi fabrici de bombe. Pînă la mijlocul lui 1905, miliţiile revoluţionare dominau străzile şi satele Georgiei – în perioadele dintre raidurile cazacilor. Stalin şi bolşevicii cooperau uneori cu menşevicii, dar nu întotdeauna.

La Ciatura, Stalin le-a furnizat arme minerilor şi bandiţilor locali şi l-a numit comandant pe Vano Kiasaşvili. „Tovarăşul Soso venea din cînd în cînd să ne dea ordine, iar noi am format Batalionul Roşu", spune Kiasaşvili, care îşi antrena partizanii, fura arme şi aducea clandestin muniţie prin munţi. La gara din Ciatura, Şavişvili l-a văzut pe Stalin dînd comenzi celuilalt comandant al Batalionului de Luptă, roşcatul Ţinţadze, aventurierul neînfricat şi impetuos care recrutase în banda sa cîteva eleve, majoritatea îndrăgostite de el. Oamenii lui Stalin şi Ţinţadze dezarmau soldaţi imperiali, organizau ambuscade asupra cazacilor, făceau descinderi la bănci şi omorau turnători şi poliţişti „pînă cînd aproape toată provincia a fost în mîinile noastre". Ciatura, se lăuda Ţinţadze, „a devenit un fel de tabără militară de antrenament"[8].

Soso venea şi pleca în mod constant, pentru a supraveghea acest război de gherilă. În mod ciudat, cînd se afla acolo, magnaţii aristocraţi ai manganului din Ciatura îl ascundeau şi-l protejau. A stat mai întîi în vila lui Bartlome Kekelidze, apoi la prinţul Ivane Abaşidze, vicepreşedinte al Consiliului Întreprinzătorilor din Industria

Manganului, rudă cu prinţii Şervaşidze, Amilahvari şi cu prinţul Davit Pată Neagră, profesorul lui Stalin de la seminar. (Prinţul Abaşidze era de asemenea stră-străbunicul fostului preşedinte al Georgiei, Miheil Saakaşvili.) Cum de se întîmpla aşa ceva?

Toţi revoluţionarii erau sponsorizaţi, cel puţin în parte, de marii industriaşi şi de clasa de mijloc. Numeroşi reprezentanţi ai acesteia fuseseră alienaţi de regimul ţarist şi, în orice caz, nu dispuneau de nici o influenţă politică. În Rusia însăşi, plutocraţii, precum magnatul industriei textilelor Savva Morozov, contribuiau cu cele mai mari sume la cauza bolşevică, în timp ce, printre jurişti, directori şi contabili, „a dona bani partidelor revoluţionare era un simbol de statut". Situaţia aceasta era cu deosebire valabilă în Georgia.

Şi totuşi, prezenţa lui Stalin în casele nobililor nu se rezumă la o chestiune de ospitalitate şi filantropie. Soso deprinsese probabil de la amicii săi infractori, în timpul şederilor sale la Batum şi Baku, meşteşugul lucrativ al colectării taxelor de protecţie şi al extorcării de bani. Acum oferea securitate în schimbul numerarului. Dacă magnaţii nu plăteau, minele lor riscau să fie aruncate în aer, directorii, să fie ucişi; dacă achitau sumele cerute, Stalin îi proteja.

Doi dintre luptătorii săi relatează, în memorii nepublicate, cum Soso îşi ţinea cuvîntul, demonstrînd că încheiase, într-adevăr, un autentic pact cu diavolul. Cînd industriaşii erau jefuiţi, relatează G. Vaşadze, „nu localnicii organizau căutările «nelegiuiţilor», ci I.V. Stalin". Nişte „hoţi l-au tîlhărit pe şeful unei firme nemţeşti de exploatare a manganului şi i-au furat 11.000 de ruble", povesteşte N. Ruhadze. „Tovarăşul Stalin ne-a cerut să căutăm banii şi să-i dăm înapoi. Şi aşa am şi făcut."

Nu e de mirare că industriaşii voiau să-l aibă pe Stalin de partea lor: la Ciatura asasinatele ajunseseră la ordinea zilei. „Capitaliştii", scria Ţinţadze, „erau atît de speriaţi, încît nu le trebuia mult ca să scoată banii şi să plătească". Cît despre poliţişti şi turnători, „organizaţia din Ciatura hotăra să scape de ei". Au fost ucişi unul după altul. Stalin, cu bandiţii lui care cutreierau munţii, cu ziarele care îi scoteau articolele pe bandă, vorbind neobişnuit de convingător la întrunirile muncitorilor, a devenit regele munţilor. „Tovarăşul Koba şi [prinţul] Saşa Ţulukidze", scria un tînăr avocat bolşevic bogat, baronul Bibineişvili, „erau armele noastre cele mai puternice". Dar în restul viceregatului cîştig de cauză aveau menşevicii[9].

„A trebuit să călătoresc prin tot Caucazul, luînd parte la dezbateri, încurajîndu-i pe tovarăşi", îi povestea Soso lui Lenin, care se afla pe atunci în străinătate. „Campania menşevicilor se simte peste tot, iar noi trebuie să-i respingem. Nu avem oameni (sîntem încă prea puţini, de două sau trei ori mai puţini decît menşevicii)... Aproape tot Tiflisul a căzut în mîinile lor, jumătate din Baku şi din Batum. Dar

bolşevicii au cealaltă jumătate din Baku, jumătate din Batum, ceva din Tiflis şi toată gubernia Kutais cu Ciatura (zona minelor de mangan, 9.000-10.000 de muncitori). Guria le aparţine împăciuitoriştilor, care tind să-i favorizeze pe menşevici."[10]

Stalin, scria unul dintre duşmanii lui menşevici, „muncea plin de energie, călătorea prin Guria, în Imeretia, la Ciatura, la Baku, la Tiflis, se zbătea în toate părţile, dar munca lui era în cea mai mare parte facţională, încerca să-i zdrobească pe menşevici"*2. Se lupta cu ei fără scrupule: „Împotriva lor", spunea, „orice metodă e potrivită"[11].

*

Pe 5 mai 1905, un nou viceregе – liberal – cobora din tren în gara Tiflis, salutat de „fanfare, pălării cu pană, epoleţi auriţi şi cuvîntări bombastice". Contele Illarion Voronţov-Daşkov, în vîrstă de şaizeci şi opt de ani, era „crescător de cai, investitor în industria petrolului, vlăstar al mai multor familii nobile măreţe", căsătorit cu o prinţesă Voronţova care descindea dintr-o nepoată a prinţului Potiomkin, marele partener al Ecaterinei celei Mari. Prieten de familie şi fost ministru la curte al împăratului, contele era un om drept şi cu mintea deschisă: unul dintre primele sale gesturi a fost să numească un guvernator liberal al Guriei. Dar Voronţov-Daşkov a venit prea tîrziu şi a fost prea inconsecvent. În brutala Bătălie de la Mukden din Manciuria, armatele ţariste au pierdut zeci de mii de soldaţi-ţărani, dar nu au fost în stare să-i învingă pe japonezi. Pe 27 mai, flota baltică a Rusiei, după o călătorie donquijotescă în jurul lumii, în timpul căreia nu reuşise decît să scufunde o navă britanică de pescuit în Marea Nordului, a fost în mod ruşinos pusă pe fugă de japonezi în bătălia de la Ţuşima. Pînă şi amiralul a fost capturat. Dezastrele acestea militare au zguduit imperiul. Evreii erau măcelăriţi în pogromuri. Pe 14 iunie, echipajul vasului de război *Prinţul Potiomkin din Taurida*, nava-exponent a flotei ruseşti din Marea Neagră, s-a răsculat.

La cîteva zile după sosire, contele Voronţov-Daşkov şi-a văzut puterea scăpîndu-i de sub orice control: bande înarmate la Tiflis, terorişti în depoul de căi ferate, încă o baie de sînge la Baku. Vederile lui liberale se împăcau cu greu cu realitatea brutală din Caucaz, unde generalii şi cazacii imperiali făceau razii criminale printre radicalii din Tiflis. Curînd, viceregele s-a confruntat cu un adevărat război, cu terorismul dezlănţuit şi cu o explozie de revolte în industrie. „În 1905", scrie un istoric, „toată lumea, de la cititoarele în palmă pînă la prostituate, a intrat în grevă"[12].

*

Pe 9 iunie, Saşa Ţulukidze, iubitul Prinţ Roşu al lui Stalin, a murit de tuberculoză. Funeraliile de la Kutais au atras o mulţime de 50.000 de oameni, care au mers în urma coşciugului deschis pînă la Honi, cîntînd *Marseilleza*. Deşi era căutat de poliţie, Stalin a ţinut cuvîntarea la înmormîntare, o prelegere pătimaşă pe care unul dintre cei prezenţi era încă în stare să o recite trei decenii mai tîrziu*3.

„Vestitul Soso" trăia o adevărată frenezie la această vreme – călătorind în est, la Tiflis, în vest, la Batum, şi de aici la Kutais, pentru a da ordine Batalioanelor de Luptă. „Terorismul luase proporţii gigantice", spunea baronul Bibineişvili, el însuşi terorist bolşevic. S-ar fi zis că fiecare tînăr revoluţionar încropea bombe artizanale, fura arme şi jefuia bănci. „Aproape în fiecare zi avea loc cîte un «asasinat politic» sau un atac asupra vreunui reprezentant al vechiului regim." Moşierii, jandarmii, oficialii, cazacii, turnătorii şi trădătorii erau periodic ucişi ziua în amiaza mare. La Tiflis, fostul guvernator general Goliţîn supravieţuise unui atentat al partidului armean Daşnak numai pentru că purta o vestă din zale. Între februarie 1905 şi mai 1906, viceregele raporta împăratului că 136 de oficiali fuseseră asasinaţi şi 72 răniţi. Pe întreg teritoriul imperiului, 3.600 de reprezentanţi ai statului fuseseră ucişi sau răniţi – şi aceste cifre oficiale sînt probabil semnificativ micşorate. La Baku, guvernatorul local, prinţul Nakaşidze, a fost ucis de membri ai partidului Daşnak, iar şeful poliţiei, de un asasin bolşevic.

„Partidele se întreceau constant să dea dovadă de cît mai multă inventivitate în metodele lor teroriste", explica Davricevi, prietenul din Gori al lui Stalin. În Kutais, Soso a ordonat Batalionului său de Luptă să obţină arme atacînd Arsenalul din oraş. Au închiriat o casă în apropiere şi au pus mine sub el – dar tunelul s-a prăbuşit.

După Duminica Însîngerată şi o serie de masacre la Tiflis, cazacii ajunseseră să fie urîţi cu înverşunare. Stalin le-a poruncit lui Kamo şi teroriştilor lui să-i atace. Între 22 şi 25 iunie, cavaleria ţaristă a fost bombardată de cinci ori.

În clădirea albă a palatului său din Tiflis, viceregele sexagenar, cu visurile liberale zdrobite, era pe cale să facă o depresie nervoasă, în timp ce, în nebunia revoluţionară din oraş, Stalin savura atmosfera efervescentă a luptelor neîncetate. Bandiţilor şi ucigaşilor analfabeţi, precum Kamo, le merge întotdeauna bine în vremurile cînd domnia legii este răsturnată, dar Stalin era un personaj neobişnuit – el se pricepea la fel de bine să dezbată, să scrie şi să organizeze, ca şi să pună la cale jafuri şi asasinate. Avea talentul să provoace, să aţîţe şi să manipuleze dezordinea socială. Viceregele a declarat starea de asediu şi a dat puterea în mîna generalilor săi13.

*

Într-o zi, un tînăr preot din satul Ţeva, situat între Ciatura şi gara din Djirual, se afla în bazar cînd a fost salutat de un tînăr necunoscut.

— Sînt Koba din Gori, i-a spus acesta. N-am venit să cumpăr ceva din piaţă. Am o treabă cu tine în privat.

Luîndu-l pe părintele Kasiane Gaceciladze deoparte*4, Stalin i-a spus că ştie că preotul deţine cîţiva măgari şi l-a întrebat cum să ajungă peste dealuri la Ciatura, adăugînd:

— Nimeni nu cunoaşte zona mai bine ca tine.

Preotul şi-a dat seama că străinul acesta sinistru ştia o mulţime de lucruri despre el şi tînăra lui familie. L-a observat de asemenea pe localnicul care făcea parte din Batalionul Roşu de Luptă, cunoscut ca ucigaş de poliţişti şi care stătea de pază la ieşirea din bazar. „Pe vremea aceea nu exista poliţie în Ţeva – Batalionul Roşu era la putere.” „Koba din Gori”, în mod limpede un şef bolşevic, i-a cerut politicos preotului permisiunea de a-i folosi măgarii şi i-a oferit respectabila sumă de 50 de ruble dacă-i arăta un traseu peste dealuri către Ciatura. Banii l-au mai liniştit pe Gaceciladze.

Stalin a insistat să-l invite la un pahar într-un birt din apropiere.

— O să fii anunţat din timp cînd vin, i-a spus el înainte să dispară. Părinte, să nu întîrzii: călătoria dus-întors trebuie să dureze o zi. Sîntem amîndoi tineri.

Curînd, preotul a primit veste. Stalin s-a întors cu doi acoliţi ai săi, care l-au ajutat să încarce pe asini desagi cu bani, echipamentele unei tiparniţe şi, probabil, muniţie. Ştia că trenurile spre Ciatura erau deseori percheziţionate şi ajunsese la concluzia că aceasta era calea cea mai sigură de a ajunge în „fortăreaţa bolşevică”.

Cît timp au mers prin munţi, preotul şi fostul seminarist, amîndoi de exact aceeaşi vîrstă, au stat de vorbă. Uneori, sub un copac, Stalin îşi odihnea capul pe genunchiul preotului, trăgînd un pui de somn. În timpul dictaturii, părintele Gaceciladze şi-a dorit să-şi fi omorît atunci tovarăşul de drum, dar, la vremea respectivă, „impresiona pe toată lumea. Aproape mi-a plăcut de el – era reţinut, serios şi decent. Îmi spunea chiar versuri”, adăugînd că le compusese chiar el. Era încă mîndru să fie poet.

— Cîteva poezii de-ale mele au fost chiar publicate în ziare, s-a lăudat Stalin, care rareori discuta politică, dar care a pretins că „mă urmăreşte poliţia pentru că un prieten de-al meu s-a luat la bătaie în Ciatura din cauza unei fete, iar eu l-am susţinut cam prea înflăcărat”.

Şi-a scos la iveală braţul beteag ca dovadă a acestei lupte (încă una dintre versiunile sale). Înainte de mese, spunea o binecuvîntare.

— Vezi, încă îmi amintesc! rîdea el.

Iar în timpul mersului cînta.

— Muzica are puterea de a linişti sufletul!

Un ţăran i-a invitat pe preot şi pe revoluţionar la o masă mare. Stalin, ameţit, a cîntat „cu aşa dulceaţă şi catifelare” în glas, încît ţăranul a vrut „să-l însoare cu fata lui”.

Părintele Gaceciladze l-a complimentat:

— Ai fi fost foarte bun de preot.

— Eu, fiu de cizmar, am concurat cu nouă fii de nobili şi am fost mai bun ca ei.

Cînd au ajuns la Ciatura, Stalin a dispărut cu desagii în bazar şi s-a întors cu ei goi.

— Acum cel puţin pot să-mi odihnesc capul pe ei în tren, la întoarcere, a spus el.

Viaţa lui secretă din 1905 seamănă cu o scenă dintr-un film mexican cu bandiţi: în vara aceea revoluţionară, peste dealurile arse de soare, tînărul şef bolşevic înarmat ducea pe cai către Ciatura desagi cu gloanţe şi bancnote furate14.

*

La Tiflis, cazacii şi teroriştii se luptau pentru fiecare stradă. Mii de oameni se întîlneau în fiecare zi în clădirea primăriei din piaţa Erivan, huduindu-i pe membrii Consiliului Orăşenesc şi propunînd măsuri care de care mai radicale. Pe 29 august, la o şedinţă publică a studenţilor care discutau propunerea lui Nicolae al II-lea de a alege un parlament de compromis numit după ministrul de Interne Bulîghin, cazacii au dat buzna în sală, trăgînd focuri de armă. Şaizeci de oameni au fost ucişi, iar alţi două sute, răniţi.

Stalin s-a întors în grabă la Tiflis ca să-şi întîlnească aliatul, pe Şaumian, şi să pregătească o reacţie, pe hîrtie şi cu dinamita. A scris un manifest, a plecat precipitat la Ciatura şi s-a întors din nou, tocmai la timp ca să coordoneze o răzbunare spectaculoasă. planificată pentru 25 septembrie. „La întoarcerea lui Stalin”, scrie Davricevi, „s-a dat semnalul – un lămpaş roşu aprins pe Muntele Sfînt. Pe la opt seara, bandiţii au deschis focul lîngă cazarmă... Cazacii au ieşit în galop, şi atunci în aceşti ucigaşi de copii au zburat grenadele”. Teroriştii lui Stalin au lansat nouă atacuri simultane.

Ucigaşii şi agitatorii bolşevici şi menşevici colaborau deja pe străzi. Pe 13 octombrie, Stalin şi bolşevicii s-au întîlnit cu menşevicii şi au căzut de acord să-şi coordoneze politicile şi terorismul pentru a spori presiunea asupra autocraţiei, care părea în pragul prăbuşirii. Peste tot în imperiu, muncitorii şi soldaţii alegeau consilii sau „soviete”, între care cel mai faimos era cel din Petersburg. Ţăranii făceau ravagii în zonele rurale, unde, pe 6 octombrie, o grevă pe calea ferată Moscova-Kazan a provocat întreruperea generală a lucrului în

tot imperiul. Ţaratul părea să-şi trăiască ultimele zile.

„Furtuna care vine”, scria Soso, „se va năpusti foarte curînd asupra Rusiei într-un potop purificator, măturînd din cale tot ce este învechit şi putred”.

*

La Sankt-Petersburg, chiar şi Nicolae al II-lea, ale cărui antene politice erau extrem de puţin sensibile, a fost nevoit să înţeleagă că era pe cale să-şi piardă domeniul peste care stăpînea. Era gata să facă pace cu japonezii, dar concesiile politice contraziceau convingerile sale cele mai profunde despre sanctitatea autocraţiei. Îi invidia şi îi ura pe miniştrii săi cei mai capabili, dar mama şi unchii săi l-au silit să-l consulte pe remarcabilul fost ministru de Finanţe Serghei Witte. Înainte de a pleca să încheie pacea cu japonezii la Portsmouth, în New Hampshire, sub egida preşedintelui american Teddy Roosevelt, Witte l-a sfătuit cu tărie pe ţar, pe care îl dispreţuia, să conceadă adoptarea unei constituţii. Nicolae al II-lea a ezitat, apoi l-a rugat pe marele duce Nikolai Nikolaevici, vărul său înalt, cu înfăţişare de soldat, să devină dictator militar.

În timp ce autocraţia Romanovilor se clătina, îl vedem pe Stalin, ca într-un grupaj rar de imagini de arhivă, pe post de conducător al unei cete de bandiţi, împărţind moartea pe străzile din Tiflis15.

*1 Cele două volume de memorii ale lui Şavişvili sînt nepreţuite, dar rareori folosite de istorici. Au fost publicate numai în nişte ediţii minuscule în franceză. Şavişvili e un martor ostil care a scris în exil, dar era pe jumătate impresionat, pe jumătate îngrozit de magnetismul lui Stalin.

*2 Stalin lupta şi în scris. „Menşevicii noştri sînt cu adevărat obositori!”, scria el într-un pamflet, acuzîndu-i că ar fi fost falşi marxişti. Articolul este interesant pentru expresiile şi parabolele sale bizare. „Într-o zi, o cioară a găsit un trandafir, dar asta nu o face privighetoare.” Menşevicii „ne amintesc de hoţul care a furat banii şi care apoi strigă: «Opriţi hoţul!».”. Dar, conchidea el, „[e] bine cunoscut faptul că limba se întoarce întotdeauna către dintele care doare”.

*3 În octombrie 1940, apreciatul scriitor georgian Şalva Nuţubidze a fost pe neaşteptate eliberat din închisoare şi adus la o întîlnire cu Stalin, care admira traducerea lui din Rustaveli, contribuise modest la ea şi o redactase. La dineul din vila lui Stalin de la Kunţevo, Nuţubidze şi-a amintit cuvîntarea de la înmormîntarea lui Ţulukidze şi s-a apucat s-o reproducă. „Talentul extraordinar merge mînă în mînă cu o memorie extraordinară”, a exclamat Stalin, care s-a apropiat de oaspetele său şi l-a sărutat pe frunte. Pentru mai multe detalii, vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*4 Memoriile părintelui Kasiane Gaceciladze au fost scrise în secret în timpul vieţii lui Stalin şi moştenite de nepotul lui, care l-a văzut pe autorul cărţii de faţă vorbind la postul naţional de televiziune din Georgia şi a luat legătura cu el. Relatarea lui despre caii trimişi peste munţi, despre deplasările lui Stalin şi despre conversaţia avută cu el se potrivesc cu informaţiile provenite din alte surse.

15

1905: luptători, zvăpăiaţi şi croitorese

Într-o noapte, spre sfîrşitul anului 1905, Ioseb Davricevi, prietenul din Gori al lui Stalin, care conducea acum aripa armată a socialist-federaliştilor georgieni, a auzit o încăierare pe o străduţă lăturalnică din Tiflis, la poalele Muntelui Sfînt. L-a găsit pe Kamo, executantul lui Stalin, ameninţînd un armean necunoscut cu pistolul.

— Dacă nu pui înapoi bancnotele în seiful unde trebuia să le păzeşti, eşti mort! îi spunea Kamo. Gîndeşte-te bine! Număr pînă la trei. Unu... doi... ai grijă, prietene!... trei!

Davricevi s-a repezit şi i-a smucit braţul.

— Nu aici, tîmpitule! Nu în cartierul ăsta! Ştii că e teritoriul *nostru*.

Străzile respective erau sub controlul miliţei lui Davricevi. Dar Kamo, „ieşit din fire", s-a smuls din mîna acestuia şi l-a împuşcat pe armean de trei ori.

„La al treilea foc, am fugit amîndoi cît ne ţineau picioarele." Victima s-a prăbuşit sîngerînd de moarte pe caldarîm.

— De ce Dumnezeu îţi vîri nasul în treburile noastre? l-a întrebat Kamo cînd au ajuns la loc sigur. Koba o să se înfurie – ştii că nu e întotdeauna uşor să ai de-a face cu el.

Davricevi nu era nici el prea bucuros: cartierul lui era curînd împînzit de poliţişti. Dar lucrurile nu s-au sfîrşit aici.

Stalin l-a trimis pe Kamo să-l invite la o discuţie neoficială. Cînd s-au întîlnit, Davricevi „l-am certat că omorîse un armean în cartierul în care noi păstram ordinea".

— Uite ce-i, i-a răspuns Stalin cu calm. Nu-ţi face probleme în privinţa noastră! Kamo a făcut ce trebuia, şi voi ar trebui să faceţi la fel. Acum am o propunere pentru tine: vino cu noi! Lasă-i pe federalişti! Sîntem amîndoi prieteni vechi din Gori, te admir şi îmi amintesc de glumele tale. Vino cît mai e vreme! Altfel...

— Altfel ce? a vrut să ştie Davricevi.

Stalin „n-a răspuns, dar a mijit ochii şi expresia i-a devenit mai dură"[1].

*

În această perioadă frămîntată, Stalin a intrat în viaţa celeilalte

familii – pe lîngă Alliluevi – a cărei soartă avea să se întrepătrundă cu a lui. L-a rugat pe protejatul său, Svanidze, să-i caute un loc unde să stea*1. Svanidze, inteligent, blond şi cu ochi albaştri, ştia locul perfect. Apartamentul din casa de la numărul 3 de pe strada Freilinskaia se afla chiar în spatele garnizoanei oraşului, în centru, nu departe de piaţa Erivani. Avea mai multe avantaje: în primul rînd, era ocupat de cîteva tinere georgience frumoase. Cele trei surori ale lui Svanidze, Alexandra (Saşiko), Mariami (Mariko) şi Katevani (Kato), ţineau Atelierul Hervieu, o casă de modă prosperă numită după croitoreasa franţuzoaică, madame Hervieu, care făcea uniforme şi rochii.

Fetele veneau din Racea, în vestul Georgiei, o regiune faimoasă pentru femeile ei frumoase şi placide. Saşiko se căsătorise de curînd cu Miheil Monoselidze, un bolşevic care-l cunoştea pe Stalin de pe vremea seminarului, dar celelalte două surori erau nemăritate. Cea mai tînără era Kato, o brunetă „ameţitor de frumoasă", cu forme apetisante. Atelierul lor de tinere croitorese transforma apartamentul într-un loc vesel şi plăcut.

Într-o zi, Svanidze l-a luat pe Monoselidze deoparte şi „a spus că vrea să-l aducă pe tovarăşul Soso Djugaşvili să stea în locuinţa noastră şi mi-a cerut să nu suflu nici o vorbă surorilor lui. Am fost de acord", povesteşte Monoselidze.

„Aşa că în 1905 Alioşa a invitat la noi în casă un bărbat pe care toată lumea îl considera liderul facţiunii bolşevice", scrie soţia lui, Saşiko. „Era prost îmbrăcat, slab, cu pielea măslinie, cu faţa uşor ciupită de vărsat, mai degrabă mic de statură: Soso Djugaşvili."

„Locuinţa noastră", îşi amintea Miheil Monoselidze, „nu stîrnea nici un fel de suspiciuni poliţiei. În timp ce amicii mei se ocupau cu treburi ilegale într-o cameră, soţia mea croia alături rochii pentru soţiile generalilor". Camera de aşteptare era de obicei plină de conţi, generali şi agenţi de poliţie – locuinţa şi sediul ideale pentru un şef al lumii interlope. Într-adevăr, Stalin a ţinut multe întîlniri cu bandiţii şi terorişti săi în atelierul lui madame Hervieu. Îşi ascundea hîrtiile secrete în corpurile manechinelor de plastic.

„Soso şedea şi scria zile întregi", îşi amintea Saşiko, „pregătind articole pentru *Brdzola* şi pentru ziarul *Ahali Ţhovreba* (*Viaţa nouă*), editat de Monoselidze. Serile îşi termina munca şi dispărea pînă pe la două-trei dimineaţa". Sediul lui Stalin era spitalul Mihailovski de pe malurile fluviului Kura, unde, în subsol, avea o tiparniţă. În asemenea vremuri periculoase, relatează Davricevi, „era gata întotdeauna să scoată arma de la brîu". Dar găsea timp şi pentru flirturi şi pentru glumele lui crude.

Cînd Pimen Dvali, un văr bolşevic al surorilor Svanidze, a venit să stea la ei, s-a văzut că dormea toată ziua.

— Ce poţi face cu unul ca el? a mormăit Stalin, scuturîndu-l.

Dvali s-a trezit.

— Te deranjează ceva? a întrebat Stalin ironic.

— Nu, dragă Soso, a răspuns somnorosul oaspete, căzînd din nou într-un somn adînc.

Stalin „s-a dus la el, a răsucit nişte foi de ţigară, le-a vîrît între degetele lui Pimen şi le-a aprins. Foile i-au ars degetele şi el a sărit din pat. Ce-am mai rîs!”*2

Stalin stătea şi le citea surorilor şi croitoreselor pamflete socialiste sau romane, povesteşte Saşiko, „sau ne spunea glume, făcea pe prostul ori îl tachina iar pe somnorosul Pimen”. O dată, cînd părinţii fetelor veniseră în vizită de la Kutais, „Stalin a cîntat un cîntec romantic cu o emoţie atît de puternică, încît toţi au fost încîntaţi, cu toate că îşi dădeau seama că era un om aspru şi devotat revoluţiei”, spune unul dintre verişorii lui Kato. Fiind omul care era, Soso făcea uneori jocuri de putere maliţioase. Într-o zi, croitoresele au cerut pe neaşteptate salarii mai mari. „Soţia mea şi Kato au fost uluite”, explică Monoselidze, „pentru că femeile acestea lucrau în condiţii bune. Dar apoi totul s-a limpezit: Soso le pusese să ceară. Ne-am amuzat pe cinste, şi Soso la fel...”.

Kato, cea mai tînără şi mai frumoasă, era mai cu seamă fermecată de el2.

*

Departe de atelierul din Tiflis unde locuia Soso, la curtea Romanovilor, marele duce Nikolai îi spunea împăratului că mai degrabă se sinucide decît să devină dictator militar. Lui Nicolae al II-lea nu-i rămîneau prea multe variante. Pe 17 octombrie a acceptat mai mult în silă să ofere Rusiei prima ei constituţie, un parlament ales, Duma Imperială şi libertatea presei. Avea să regrete însă curînd această generozitate. Manifestul său a accelerat răspîndirea unei frenezii de frămîntări sociale şi a unor violenţe încrîncenate pe tot teritoriul imperiului.

A doua zi, la Marea Caspică, butoiul cu pulbere care era Baku a fost cuprins de flăcări, la propriu şi la figurat. Armenii, conduşi de membrii bine înarmaţi ai partidului Daşnak, s-au răzbunat pentru pogromurile din februarie ieşind din oraş pentru a-i măcelări pe ţăranii azeri. Curînd, terenurile petrolifere ardeau. În Rusia propriu-zisă, 3.000 de evrei au fost ucişi într-o furie a pogromurilor care a culminat pe străzile din Odessa.

Stalin era pe bulevardele din Tiflis: „Mulţimi de demonstranţi care fîlfîiau steagurile revoluţiei şi ale Georgiei libere umpleau străzile. O adunare de oameni se strînsese în faţa clădirii Operei şi, sub un cer strălucitor, verde ca smaraldul, cînta cîntece de libertate”, îşi

aminteşte Ioseb Iremaşvili. Entuziasmul era „atît de mare”, rememorează un alt participant, încît „o femeie bogat îmbrăcată şi-a scos fusta roşie... şi a făcut din ea un steag improvizat”. Iremaşvili l-a zărit pe prietenul său Stalin. „L-am văzut urcînd pe acoperişul unui tramvai şi gesticulînd în timp ce se adresa mulţimii.” Dar elanul georgianului era temperat de neîncrederea în concesia făcută de ţar: dacă era împins puţin mai tare, tronul putred avea fără îndoială să se prăbuşească.

Duma era „o tăgăduire a revoluţiei populare”, scria Stalin. „Zdrobiţi această capcană şi purtaţi o luptă nemiloasă împotriva duşmanilor liberali ai poporului!” Împăratul îşi pierduse ţara – şi, ca să şi-o recapete, trebuia să o ia de la început şi să „cucerească nesfîrşita Rusie pentru a doua oară”[3].

*

Stalin şi prietenii săi, familia Svanidze şi familia Alliluev, trăiau vremuri neobişnuite: viceregele nu controla decît centrul Tiflisului şi garnizoanele sale. În restul oraşului, „patrulau muncitori înarmaţi, pe post de miliţii populare”, spune Anna Allilueva. „Rîndurile lor erau îngroşate de noi simpatizanţi înarmaţi, care apăreau la periferia Tiflisului pe căluţi scunzi şi slabi. Întotdeauna ne opream să-i admirăm pe aceşti călăreţi pricepuţi în mantiile lor cu glugă, hainele uriaşe din piele de oaie şi cizmele moi şi înalte de piele... ţărani şi păstori de la munte.”[4] Soso triumfa în mijlocul acestei drame. „Tunetul revoluţiei răsună deja!”, scria el. „Auzim chemarea celor curajoşi... Viaţa clocoteşte din nou!”[5]

Pe străzi, Djibladze conducea miliţiile menşevice. Stalin, Ţhakaia şi Budu Mdivani au format comandamentul superior al bolşevicilor. Facţiunile se aliaseră, fiecare îşi controla propriul cartier muncitoresc[6]. „Suburbiile Tiflisului”, scria Troţki, „se aflau în mîinile muncitorilor înarmaţi”. Didube şi Nadzaladevi erau atît de libere, încît fuseseră poreclite „Elveţia”. Şi totuşi, chiar şi la un an după *Crez*, Stalin tindea să devieze către propria versiune de marxism, care a fost atacată în Comitetul Unit. Turbulentul Sergo Kavtaradze, unul dintre principalii săi acoliţi din Kutais, şi-a pierdut cumpătul şi l-a numit „trădător”.

— Nu am de gînd să mă cert pe tema asta. Fă cum crezi! i-a răspuns Stalin calm.

Apoi şi-a aprins o ţigară şi l-a privit fără să clipească pe Kavtaradze drept în ochi. Probabil atunci, după această întîlnire, cei doi au ajuns şi la lovituri. Kavtaradze a aruncat în Stalin cu o lampă[7] *3.

Surorile Svandize au organizat punerea în scenă a unei piese de

teatru pentru a strînge bani pentru cauze radicale şi l-au prezentat cu mîndrie pe Stalin Minadorei Toroşelidze, care a fost impresionată de cuvîntarea lui.

— Tovarăşi, a spus Stalin, credeţi că îl putem învinge pe ţar cu mîinile goale? Niciodată! Avem nevoie de trei lucruri: unu – arme, doi – arme şi trei – arme, arme, arme!

Şi s-a apucat să facă rost de ele. „Una dintre primele lui lovituri – şi cea mai insolentă – a fost prădarea ziua în amiaza mare a trei arsenale din Tiflis", spune Davricevi. „În vremurile acelea, toată lumea se înarma, indiferent cum sau cu ce preţ!"[8]

Masacrele din Baku şi pogromurile din Odessa au accentuat tensiunile din Georgia. Stalin făcea drumuri între Baku şi Tiflis, căci mulţimile dezlănţuite din ambele oraşe încercau să ia cu asalt închisorile. Revoluţia părea să triumfe. La Petersburg, sovietele conduse de Troţki îl sfidau pe ţar, proclamîndu-se cu obrăznicie guvern paralel*[4]. La Moscova, miliţia bolşevică transforma într-o fortăreaţă clădirile fabricii de pe Presnaia. Dar lucrurile aveau să se schimbe: ţarul, căutînd să se răzbune, i-a susţinut pe naţionaliştii antisemiţi de la Sutele Negre, care şi-au format propriile batalioane ale morţii pentru a-i omorî pe evrei şi pe socialişti în toată Rusia. Mai mulţi generali duri luau frîiele în mîini, trupele se adunau. În Georgia, împăratul a ordonat generalului-maior Alihanov-Avarski să-i zdrobească pe ţăranii din Guria şi pe minerii din Ciatura. Cazacii veneau în forţă.

Pe 22 octombrie, şapte elevi georgieni din elegantul Gimnaziu din Tiflis au fost ucişi de Sutele Negre ruseşti. În luptele care au urmat au murit 41 de oameni, iar 65 au fost răniţi. Teroriştii lui Stalin s-au răzbunat de mai multe ori pe cazaci şi pe Sutele Negre[9].

Pe 21 noiembrie, în Bazarul Armean din Tiflis a izbucnit o încăierare între armeni şi azeri. Douăzeci şi cinci de musulmani au fost omorîţi. Stalin şi social-democraţii şi-au scos oamenii ca să-i despartă pe beligeranţi, crezînd că lupta fusese provocată de Ohrana. Tiflisul era un „cazan în clocot", scria Troţki, în pragul unui război civil. Viceregele, disperat, dîndu-şi seama că pierduse controlul asupra situaţiei, i-a oferit lui Djibladze menşevicul 500 de puşti în schimbul păcii. Batalioanele de Luptă au ţinut cele două părţi în frîu, dar au refuzat să returneze armele.

Davricevi a observat că bandiţii bolşevici nu luaseră parte la această înţelegere, pentru că, fără Stalin, Kamo nu putea hotărî ce avea de făcut. „În timpul conflictului, Stalin nu se afla în Tiflis." Unde era deci?[10]

În timp ce Nicolae se pregătea să-şi recucerească imperiul cuprins de zvîrcoliri, în timp ce valul revoluţiei ajungea la apogeu, Stalin călătorea în Finlanda să-l întîlnească pentru prima dată pe „vulturul

munţilor”, Lenin.

*1 Stalin nu a cunoscut familia Svanidze numai prin Alioşa. Simon Svanidze, tatăl lui Alioşa şi al celor trei surori ale lui, era profesor în Kutais; mama, Sipora, aparţinea clanului de nobili Dvali. În Kutais, verişorul Siporei, tot un Dvali, era şef al poliţiei. Amîndoi părinţii Svanidze şi şeful de poliţie Dvali l-au ascuns pe Stalin de poliţia secretă – un alt exemplu al felului cum naţionalismul georgian era mai important decît loialitatea faţă de stat.

*2 Memoriile lui Saşiko Svanidze şi ale soţului ei Monoselidze sînt pur şi simplu nepreţuite. Amîndouă au fost puse pe hîrtie în prima jumătate a anilor 1930, cînd Stalin era deja dictator, dar sînt totuşi uluitor de sincere. Memoriile lui Saşiko nu au fost publicate; anumite porţiuni din memoriile lui Monoselidze au fost folosite în literatura cultului stalinist, dar majoritatea au fost considerate nepotrivite. La vremea aceasta, în 1905-1906, bolşevicii care veneau din provincie se prezentau la Stalin la spital, dar liderii, Şaumian, Spandarian, Abel Enukidze (şi el de baştină din Racea) şi Budu Mdivani veneau în mod frecvent acasă la surorile Svanidze împreună cu şefii bandiţilor lui Soso, Kamo şi Ţinţadze.

*3 Reacţia lui Stalin la această insultă a fost surprinzătoare, şi el n-a uitat niciodată întîmplarea. Pentru soarta lui Kavtaradze, vezi epilogul. Comitetul Unit cuprindea atît menşevici, cît şi bolşevici.

*4 Stalin, scrie Troţki, „şi-a petrecut anul 1905 într-un birou simplu, scriind comentarii plicticoase la evenimente excepţionale”. Majoritatea istoricilor l-au crezut şi l-au urmat.

16

1905: „vulturul munţilor”. Stalin îl întîlneşte pe Lenin

„Eram fericit să-l întîlnesc pe vulturul partidului nostru, un mare om, atît din punct de vedere politic, cît şi fizic”, reflecta Stalin, „pentru că Lenin luase în imaginaţia mea înfăţişarea unui uriaş măreţ şi impunător”. Pe 26 noiembrie 1905, la o şedinţă de partid, Stalin şi alţi doi tovarăşi au fost aleşi să reprezinte Caucazul la o conferinţă bolşevică din Petersburg. În jurul datei de 3 decembrie, sub numele de Ivanovici, Stalin a plecat spre capitala imperiului pentru a-l întîlni pe Lenin.

În timp ce Soso şi colegii săi de delegaţie călătoreau spre nord, ţarul şi-a dezlănţuit răzbunarea: Troţki şi membrii Sovietului din Petersburg au fost arestaţi. Stalin a ajuns, după cum i se ceruse, la redacţia ziarului social-democraţilor, *Novaia jizn* (*Viaţa nouă*), dar aici avusese loc o razie. Cei trei georgieni au colindat pe străzi pînă cînd, pe Nevski Prospekt, au dat peste un prieten. Este o trăsătură cu totul remarcabilă a acestei epoci faptul că un străin ca Stalin putea să se plimbe pe bulevardul principal al capitalei şi să întîlnească pe cineva cunoscut. S-a întîmplat de mai multe ori. Dar cei trei au avut prea puţin timp să admire oraşul. Prietenul i-a adăpostit timp de două zile, pînă cînd au găsit-o pe soţia lui Lenin, Krupskaia, care le-a dat bani, nume de cod şi bilete pentru noul loc de întîlnire, Tammerfors, o localitate din Finlanda, marele ducat semi-autonom al ţarului, în care libertăţile din 1905 aveau să mai supravieţuiască un an.

Stalin şi ceilalţi patruzeci de delegaţi bolşevici, prost deghizaţi în profesori aflaţi într-o călătorie de o zi, au plecat din Petersburg cu trenul, au sosit la Tammerfors (astăzi Tampere) pe 24 decembrie la ora 9.08 dimineaţa şi s-au cazat la hotelul Bauer de lîngă gară: mulţi dintre ei au împărţit camerele. „Cît de entuziaşti erau toţi!” îşi aminteşte Krupskaia. „Revoluţia ajungea la apogeu, şi toţi tovarăşii trăiau acest moment cu un entuziasm neţărmurit.”

În dimineaţa următoare, în ziua de Crăciun, Lenin a inaugurat conferinţa în Sala Poporului, unde îşi aveau sediul Gărzile Roşii finlandeze – miliţia muncitorească bolşevică*1. Stalin aştepta să-şi vadă eroul, despre care credea că are să apară cu întîrziere după ce-şi ţinea adepţii într-o stare de nerăbdare exaltată: aşa gîndea el că trebuie să se poarte un conducător. A fost însă uluit văzînd că Lenin se

afla deja acolo, „ajuns mai devreme, stînd de vorbă amical cu delegaţii cei mai obişnuiţi!”. Şi era într-adevăr un uriaş? „Imaginaţi-vă dezamăgirea mea cînd am văzut omul cel mai comun, mai degrabă scund, care nu se deosebea prin nimic de muritorii obişnuiţi.”

*

Fără să impresioneze fizic, dar dotat cu o personalitate excepţională, Vladimir Ilici Ulianov, cunoscut drept Lenin, era un om mic de statură şi solid, cu o frunte enormă, impetuoasă, rămasă prematur pleşuvă, şi cu ochi oblici pătrunzători. Avea o fire cordială, un rîs molipsitor, dar viaţa îi era condusă de devoţiunea fanatică faţă de revoluţia marxistă, căreia îi dedicase inteligenţa sa, pragmatismul necruţător şi voinţa politică agresivă. Întors la Tiflis, Stalin avea să-i spună lui Davricevi că ceea ce îl făcea pe Lenin cu totul ieşit din comun „printre toţi flecarii de acolo” era amestecul de forţă intelectuală şi pragmatism absolut.

De origine nobilă după ambii părinţi, Lenin fusese crescut într-o familie iubitoare de boieri de ţară. Tatăl lui era inspector şcolar la Simbirsk, mama, fiica unui medic moşier care fusese promovat la rangul de consilier de stat. Printre strămoşii lui se numărau evrei, suedezi şi kalmîci (cărora le datora ochii oblici), dar Lenin avea încrederea în sine a unui aristocrat pursînge*2: în tinereţe îi dăduse chiar în judecată pe nişte ţărani care provocaseră stricăciuni pe moşia lui. Faptul acesta ne ajută să înţelegem dispreţul lui faţă de vechea Rusie – „idioţii de ruşi” era una dintre înjurăturile sale preferate. Criticat pentru stirpea sa nobilă, Lenin a răspuns o dată:

— Şi ce dacă? Sînt odraslă de mic moşier... Foarte bine, condamnaţi-mă la moarte! Sînt oare nedemn de a fi revoluţionar?

Cu siguranţă nu a fost niciodată stingherit de faptul că trăia de pe urma veniturilor aduse de proprietăţile sale funciare.

Idila rustică de pe moşia familiei s-a încheiat în 1887, cînd fratele lui mai mare, Aleksandr, a fost executat. Întîmplarea aceasta i-a schimbat viaţa. Lenin a studiat dreptul la Universitatea din Kazan, unde i-a citit pe Cernîşevski şi Neceaev, entuziasmîndu-se de disciplina teroriştilor revoluţionari ruşi încă înainte de a deveni discipolul lui Marx. După ce a fost arestat şi trimis în exil în Siberia, s-a mutat în Europa de Vest, unde a scris *Ce-i de făcut?*

„Jigodii”, „nenorociţi”, „scursuri”, „prostituate”, „idioţi utili”, „cretini” şi „fete bătrîne” sînt numai cîteva dintre insultele cu care Lenin îşi gratula duşmanii. Savurînd lupta, vieţuia într-o exaltare politică maniacală, condus de o furie înverşunată şi de obsesia de a-şi domina aliaţii şi a-şi zdrobi oponenţii.

Îi păsa prea puţin de arte sau de romantisme. Severa Krupskaia,

cu ochii ei uşor bulbucaţi, îi era mai degrabă secretară şi administrator decît soţie, însă Lenin a avut o relaţie amoroasă pasionată cu frumoasa Inessa Armand, o femeie căsătorită, emancipată, provenită dintr-o familie bogată. Ajuns la putere, Lenin avea să se complacă în relaţii amoroase mărunte cu secretarele sale – potrivit lui Stalin, care pretindea că Nataşa Krupskaia se plîngea de el membrilor Biroului Politic. Dar, pentru el, politica era totul.

Lenin nu era un vorbitor nemaipomenit. Vocea lui nu avea un ton plăcut şi nu putea pronunţa „r”-ul, dar, „după un minut”, scria Gorki după ce-l văzuse pentru prima oară, cam în aceeaşi perioadă, „şi eu, ca toţi ceilalţi, am fost captivat... auzind probleme politice complicate tratate cu atîta simplitate”. În timp ce-l privea pe Lenin cuvîntînd, Stalin „a fost fascinat de forţa irezistibilă a logicii lui, care, deşi oarecum seacă, îl făcea să-şi subjuge complet publicul, pe care îl electriza treptat, transportîndu-l apoi cu totul!”.

*

Şi totuşi, Stalin n-a fost niciodată atît de copleşit de admiraţie încît să se teamă să-l contrazică pe Lenin. Nu era încă format ca politician, dar se distingea deja printr-o personalitate arogantă şi agresivă. Odată ce-l observase pe „vulturul munţilor”, a ieşit în evidenţă. Lenin l-a invitat să facă un raport despre Caucaz, dar, cînd au început discuţiile despre alegerile pentru Duma Imperială, cei doi au intrat în conflict. Lenin propovăduia participarea la alegeri, însă tînărul Stalin s-a ridicat şi l-a atacat viguros. În sală s-a lăsat tăcerea, pînă cînd Lenin a cedat pe neaşteptate, propunînd ca Stalin să redacteze rezoluţia.

„În pauzele conferinţei”, scrie Krupskaia, „am învăţat cum să tragem” cu pistoale Mauser, Browning şi puşti Winchester. Într-adevăr, Stalin avea la el un pistol. După o dezbatere aprinsă, se spune că ar fi ieşit valvîrtej din sală şi, furios, ar fi tras în aer undeva în afara clădirii, dezlănţuindu-şi firea furtunoasă de georgian în atmosfera îngheţată a Finlandei. Dar conferinţa se prelungise deja prea mult: miliţia bolşevică din Moscova se revoltase pe faţă, însă prea tîrziu. Delegaţii au aflat că gărzile imperiale din regimentul Semionovski luau cu asalt fabrica de pe Presnaia, reduta muncitorilor. Străzile Moscovei erau scăldate în sînge.

Concomitent, la Tiflis, aprigul comandant militar al Caucazului, generalul Fiodor Greaznov, şi generalul Alihanov-Avarski se pregăteau să recîştige Caucazul şi să distrugă Batalioanele de Luptă. „Reacţia”, spunea Troţki, „se dezlănţuise!” Participanţii la conferinţă s-au împrăştiat în neorînduială.

Stalin se considera superior tuturor celorlalţi delegaţi[*3] cu

excepţia lui Lenin. „Printre toţi flecarii ăştia”, se lăuda el, „eu eram singurul care organizase deja oameni şi îi condusese la luptă”.

S-a întors la Tiflis în toiul bătăliei pentru Caucaz[1].

*

Generalii îşi adunaseră cazacii, înconjuraseră cartierele muncitoreşti, interziseseră orice fel de întruniri, ordonaseră împuşcarea pe loc a oricărui rebel şi nu mai permiteau nimănui să poarte glugi caucaziene sau mantii sub care puteau fi ascunse arme. Pe 18 ianuarie 1906, generalul Greaznov a început asaltul. Jordania şi Ramişvili le-au cerut adepţilor, inclusiv lui Kamo şi bolşevicilor, să apere cartierul muncitoresc din Tiflis.

Pe străzi se purtau încă lupte cînd Stalin a ajuns la locuinţa surorilor Svanidze aproximativ patru zile mai tîrziu. Anna Allilueva privea acum de la fereastra ei cum cazacii „înaintau, trăgînd focuri de armă în noapte. Pînă în zori, trupele intraseră în Didube, iar caii cazacilor treceau în goană pe lîngă ferestrele noastre. Străzile erau ocupate”. Tiflis răsuna de „focuri neîntrerupte de puşcă, bubuitul artileriei şi ropotul cavaleriei pe străzi”. Şaizeci de rebeli au fost ucişi, 250 răniţi, 280 arestaţi. Povîrnişurile împădurite ale dealurilor, îşi aminteşte ea, erau împînzite de trupuri. A văzut „doi prizonieri, unul avea sînge pe faţă”, şi a ţipat recunoscîndu-l „pe cel mai curajos şi mai drag dintre ucenicii lui Stalin”:

— Kamo!

În timp ce Greaznov înăbuşea rebeliunea din Tiflis, generalul Alihanov-Avarski recucerea cu sălbăticie vestul Georgiei. Batalioanele de Luptă au încercat să blocheze tunelul de cale ferată către Kutais, dar cazacii şi-au croit drum împuşcînd, prădînd, incendiind şi spînzurînd. Kutais a fost cucerit. „Ucigînd pe toţi cei pe care îi recunoşteau, trupele au incendiat oraşul, jefuind tavernele şi prăvăliile”, îşi aminteşte Ţinţadze. Vestul ţării a fost transformat în „cenuşă şi tăciuni”. Odată ce totul fusese pierdut, Stalin, călătorind în vestul ţării, a încercat să-i convingă pe ţărani să depună armele, ca să nu piară, dar n-au vrut să-l asculte: „N-am avut nici o putere”. Apoi Alihanov-Avarski s-a deplasat spre est pentru a recuceri regiunea Baku de la celălalt capăt al munţilor, pentru a reinstaura domnia legii şi a recupera terenurile petrolifere în flăcări ale imperiului.

Ţinţadze şi frumoasa tovarăşă Paţia Goldava au pus la cale o serie de crime pentru a-i elimina pe toţi cei suspectaţi că ar fi fost trădători, care au fost omorîţi înainte de a apuca să scape la Tiflis. Căutaţi de cazaci în provincie, ucigaşii s-au refugiat în capitală. Dar zilele Batalioanelor de Luptă ale lui Stalin se sfîrşiseră. Au revenit în clandestinitate, unde el le-a reconstituit sub forma unei bande de

asasini. Avea deja să le încredinţeze o sarcină[2].

*

Întors la Tiflisul aflat sub cnutul cazacilor, Stalin s-a întîlnit cu menşevicii pentru a pronunţa o condamnare la moarte. Fiodor Greaznov – poreclit generalul Căcău, un joc de cuvinte bazat pe numele lui –, duşmanul de moarte al revoluţiei georgiene, era omul cel mai urît din tot Caucazul. Soso şi menşevicii, „lucrînd împreună", au ordonat unuia dintre ucigaşii lor plătiţi, Arsene Djordjiaşvili, „care ţinea de banda lui Stalin", să-l omoare pe general cu ajutorul lui Kamo. Dar Stalin l-a însărcinat în acelaşi timp şi pe Ţinţadze:

— Pregăteşte cîţiva băieţi de încredere, iar dacă Djordjiaşvili nu izbuteşte într-o săptămînă, misiunea îţi revine ţie.

Ţinţadze şi doi dintre cei mai abili bandiţi ai săi au început să-l urmărească pe general, în timp ce celălalt grup se mobiliza să-l ucidă el primul*[4].

În cîteva zile au avut loc două tentative de asasinat, anulate pentru că, de fiecare dată, generalul era împreună cu soţia. Între timp, Greaznov s-a mai făcut responsabil de un masacru pe străzile Tiflisului.

Pe 16 februarie, însoţit de un cazac impresionant, generalul a ieşit la galop din sediul garnizoanei, fără să ia seama la cîţiva muncitori georgieni care vopseau balustrada din jurul grădinii Aleksandrov, vizavi de palatul viceregelui. Cînd trăsura a trecut pe lîngă ei, muncitorii au lăsat vopselele jos şi au aruncat cîteva „mere" – grenade artizanale – în poala măcelarului din Tiflis, făcîndu-l fărîme. Cazacii au pornit în urmărire. Bandiţii s-au împrăştiat în grabă, dar Djordjiaşvili, rănit, a fost imediat prins şi executat, devenind peste noapte un erou în Tiflis.

Cine mai făcea parte din grupul care săvîrşise atentatul? Istoricii au crezut multă vreme că cei care l-au executat pe Greaznov au fost menşevicii, dar de fapt a fost vorba de un efort comun. Ţinţadze relatează că, la vremea respectivă, Stalin şi menşevicii colaborau „în aceeaşi organizaţie". Un terorist armean spunea că Stalin ordonase lovitura. Davricevi afirmă că al doilea asasin a fost Kamo. În anii 1920, doi terorişti bolşevici au pretins o pensie pentru că îl uciseseră pe Greaznov – însemnările lor au ieşit de curînd la iveală în arhivele georgiene. Se pare că Stalin a avut în echipa de terorişti şi menşevici, şi bolşevici.

Un muncitor a afirmat ulterior că l-a văzut pe Stalin urmărind totul din apropiere, ceea ce este posibil, pentru că se pare că a fost rănit de nişte schije sau în încercarea de a fugi de cazaci.

Într-o noapte, relatează Saşiko, Stalin nu a venit acasă. Fetele

erau îngrijorate: fusese oare arestat? După aceea, el a pretins că, urmărit de poliţie, alergase după un tramvai, alunecase şi se lovise atît de rău, încît Ţhakaia trebuise să-l ducă la spitalul Mihailovski şi să-l ascundă acasă la Babe Bohoridze, apoi într-o altă casă conspirativă, folosind documentele unui prieten vechi. Dar, după asasinat, oraşul se afla în stare de asediu şi peste tot fuseseră instalate puncte de control. Soldaţii au descins la locuinţa unde se ascundea Stalin şi l-au găsit pe „Ghiorghi Berdzenoşvili" în pat, cu un bandaj în jurul capului, un altul peste ochiul drept şi cu faţa plină de tăieturi şi vînătăi.

Soldaţii au fost derutaţi, pentru că nu primiseră nici un ordin referitor la vreun bărbat bandajat în pat. Cum omul părea prea bolnav ca să se poată mişca, au plecat să-şi consulte superiorii şi au trimis o căruţă care trebuia să-l ducă pe bolnavul suspect la închisoare. Rănitul dispăruse însă fără urmă. Nu era nici prima, nici ultima oară cînd Stalin avea să folosească trucul „bolnavului bandajat" pentru a scăpa de poliţie.

La adăpostul întunericului, un tovarăş l-a dus pe Soso, „cu capul şi faţa rănite, ascunse într-o glugă şi o mantie încăpătoare", cu o căruţă, într-un alt loc sigur.

Cînd s-a întors apoi acasă, înarmat cu povestea căderii din tramvai în timp ce era urmărit de „faraoni", surorile Svanidze, în special Kato, s-au simţit uşurate. Saşiko şi soţul ei şi-au dat sema că între cei doi tineri se petrecea ceva. „Treptat", scrie Monoselidze, „în timpul cît Soso a locuit la noi, eu şi soţia mea am observat că Soso şi Kato se plăceau..."[3].

*1 Clădirea adăposteşte încă Muzeul Lenin, unul dintre ultimele altare închinate lui Lenin în Occident.

*2 Originile lui Lenin nu erau întru totul demne: mama lui era nepoata lui Moişe Blank, un negustor evreu care se căsătorise cu o suedeză. Locul de vază pe care l-au deţinut evreii între bolşevici a fost întotdeauna o problemă spinoasă în Rusia sovietică. Într-adevăr, în 1932, sora lui Lenin, Anna, i-a scris lui Stalin despre ramura evreiască a strămoşilor lui Lenin: „Nici un cuvînt despre această scrisoare!" a mîzgălit Stalin pe ea. Epistola a rămas secretă pînă în anii 1990.

*3 Cel mai important dintre aceşti delegaţi era Leonid Krasin, inginer excepţional, bărbat seducător şi conspiratorul desemnat de Lenin responsabil cu finanţele, terorismul şi fabricarea bombelor, pe care Stalin îl cunoştea deja din Baku. Acolo Krasin inventase sistemul de generatoare electrice pentru petrol folosit de marii capitalişti, concepînd în acelaşi timp o tiparniţă pentru bolşevici. În 1905, Krasin l-a ajutat pe Lenin să strîngă bani prin intermediul legăturilor sale cu industrialişti plutocraţi precum Savva Morozov şi cu actriţa Komissarjevskaia, care îşi dona încasările din bilete cauzei revoluţionare, dar domeniile lui preferate erau teroarea, jefuirea băncilor şi fabricarea de bombe. La Tammerfors, Stalin l-a cunoscut şi pe Emelian Iaroslavski, care a devenit ulterior responsabilul său cu propaganda; pe Iakov Sverdlov, cu care a împărţit mai tîrziu exilul, care a devenit principalul organizator de trupe al lui Lenin şi primul şef de stat sovietic; şi pe Solomon Lozovski, viitorul comisar adjunct de Externe al lui Stalin, care a fost judecat şi împuşcat în 1952 în timpul orgiei sale antisemite. Lozovski a fost singura dintre victimele lui Stalin care a avut curajul să-l sfideze deschis la tribunal – vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*4 Acest mod de a conduce stîrnind competiţie era tipic pentru Stalin – ne aminteşte de felul

cum avea să le comande mai tîrziu mareşalilor Jukov şi Konev să se întreacă pentru cucerirea Berlinului în 1945.

17

Omul în gri: căsătorie, măcel (şi Suedia)

„Din iniţiativa şi la ordinele lui Stalin”, spunea unul dintre oamenii lui de încredere, Baciua Kupriaşvili*1, a fost constituită o bandă permanentă. „Misiunea noastră era să facem rost de arme, să organizăm evadări din închisoare, să atacăm bănci şi arsenale şi să-i omorîm pe trădători.” Stalin l-a însărcinat pe Ţinţadze să organizeze „Grupul Tehnic sau Clubul Expropriatorilor Bolşevici, cunoscut curînd după un alt nume – Drujina, Grupul sau doar Gaşca”.

„Conducătorul tîlhăriilor”, spunea Stalin mai tîrziu, „era Kote Ţinţadze, împreună cu Kamo”. Prietenul din copilărie al lui Stalin, arestat în asaltul asupra cartierului Didube, fusese torturat cu cruzime de către cazaci, care aproape îi tăiaseră nasul. Dar Kamo nu recunoscuse nimic şi fusese eliberat. „Îndura orice durere”, se minuna Stalin, „era o fiinţă extraordinară”.

Soso îşi punea la bătaie toată ingeniozitatea ca să facă rost de bani pentru Lenin, călătorind departe, pînă la Novorossiisk, la Marea Neagră, şi la Vladikavkaz, în Osetia. La Tiflis, a ordonat şcolilor şi seminarului să-i verse bani gheaţă din salariile profesorilor, în timp ce el pregătea în mod discret „Gaşca” pentru raziile ei banditeşti.

Ordona trimiterea cîte unei scrisori către vreun om de afaceri, ilustrată cu „bombe, un trup schilodit şi două pumnale încrucişate”, apoi, potrivit mai multor surse, venea el însuşi în vizită, cu un mauser la brîu, pentru a primi banii. Dar primul lui biograf, Essad Bey, sursă nu tocmai de încredere, dar adesea bine informat*2, pretinde că „Soso îşi culegea informaţiile” despre personajele bogate pe care le aborda „prin intermediul amantei lui, Marie Arensberg, soţia unui om de afaceri neamţ din Tiflis”. Însă cea mai rapidă metodă de a obţine sume considerabile era jefuirea băncilor.

„Stalin”, spune Davricevi, celălalt jefuitor notoriu din Gori, „a fost cel care a inaugurat perioada jafurilor bancare în Georgia”. „Gaşca” a reuşit să jefuiască mai multe bănci în 1906, deşi, aşa cum spunea menşevica Tatiana Vulih, „Tiflisul era în stare de război; patrulele umblau zi şi noapte, blocînd accesul în cartiere întregi”.

Mai întîi, Ţinţadze a atacat amanetul din oraş, dînd buzna înăuntru cu psitoalele la vedere, şi a plecat cu cîteva mii de ruble. „Într-o zi, la Tiflis, bandiţii lui Stalin au năvălit trăgînd din pistoale în

Banca Agricolă Georgiană, vizavi de palatul viceregelui, ziua în amiaza mare", îşi aminteşte Davricevi. „Cu strigăte de «Mîinile sus!», au înşfăcat teancuri de bancnote şi au dispărut trăgînd focuri în aer. Kamo era în fruntea lor, ducînd la îndeplinire un plan conceput de Stalin, excelent organizator."

Competiţia dintre jefuitorii de bănci s-a intensificat, dar tot între ei exista şi un sentiment de camaraderie. „Cei mai buni tîlhari", se lăuda Davricevi, „erau din Gori!" Davricevi era cel care reuşise cel mai mare jaf de pînă atunci, încasînd peste 100.000 de ruble pentru socialist-federalişti într-o lovitură pe care o dăduse la Duşeti. Stalin, Ţinţadze şi Kamo au răspuns cu jafuri tot mai îndrăzneţe. Au oprit şi au prădat un tren la Kars, deşi treaba a mers prost pînă la urmă, iar cîţiva membri ai bandei au fost ucişi în schimbul de focuri. Apoi, în noiembrie 1906, Kote a oprit diligenţa de Borjomi, dar călăreţii cazaci care o însoţeau au ripostat. În timpul hărţuielii care a urmat, caii diligenţei au luat-o la goană cu banii.

Au oprit apoi un tren cu aur care mergea la Ciatura, ducînd salariile minerilor. Bandiţii şi cazacii care păzeau trenul s-au încleştat timp de două ore într-o luptă armată în care un soldat şi un jandarm au fost omorîţi, după care „Gaşca" a reuşit să fugă cu 21.000 de ruble, „din care 15.000 i-am trimis facţiunii bolşevice [lui Lenin în Finlanda] şi restul l-am ţinut pentru grupul nostru, ca să putem planifica şi alte «exproprieri» pe viitor", îşi aminteşte Ţinţadze.

Ulterior, tîlharii la drumul mare ai lui Stalin au oprit diligenţa de Kadjorskoe, furînd alte 20.000 de ruble. O parte au fost păstrate pentru ziarul lui Stalin, *Brdzola*, dar cea mai mare parte i-au fost trimişi lui Lenin, ascunşi în sticle de vin georgian.

*

„Erau foarte buni prieteni şi oameni plăcuţi tuturor: amabili, buni la suflet, întotdeauna veseli... şi mereu gata să-i ajute pe alţii", îşi aminteşte Tatiana Vulih, care i-a cunoscut bine pe bandiţi. „Gaşca" avea aproximativ zece membri, printre ei şi cîteva tinere care mînuiau pistolul – Paţia, Aneta şi Alexandra. Bandiţii locuiau în două apartamente: băieţii într-unul, fetele, în altul. Nici unul nu citea mult, în afară de două dintre fete. Majoritatea bolnavi de tuberculoză, „erau atît de săraci, încît de multe ori trebuiau să stea în pat pentru că nu aveau suficiente perechi de pantaloni pentru toţi!".

Stalin îşi petrecea timpul în primul rînd cu Kamo şi Ţinţadze, dar de obicei dădea ordine „Găştii" prin intermediul unui tînăr care îi slujea drept gardă de corp şi pe care el îl numea „ajutorul meu tehnic"*3, deşi tovarăşii lui îl porecliseră în glumă „aghiotantul lui Soso". „Marele conspirator, care rareori ieşea cu alţi tovarăşi", se ţinea

de regulă la distanţă, punînd între ei şi bandiţii obişnuiţi cel puţin un rînd de intermediari. În spatele membrilor „Găştii", Stalin îşi crease şi o reţea de informatori şi curieri: băieţandrii de la caravanseraiul Tamamşev şi de la diferite tipografii îi făceau tot felul de comisioane, livrau manifeste, culegeau informaţii.

Teroriştii nu furau pentru ei înşişi. Membrii altor grupuri criminale cheltuiau banii pe haine, fete şi vin, dar Stalin nu a manifestat niciodată vreun interes faţă de bani şi împărţea tot ce avea cu tovarăşii săi. „Se îmbrăca prost", scria Jordania, „avea constant nevoie de bani şi, în felul acesta, se deosebea de alţi intelectuali bolşevici care gustau din plăcerile vieţii – precum Şaumian, Maharadze, Mdivani şi Kavtaradze". Bandiţii lui Soso împărtăşeau marxismul lui ascetic. „Biblia lor era *Ce-i de făcut?* de Lenin. Îl urmau pe Lenin chiar împotriva partidului", spune Vulih. „Scopul lor ferm şi clar era să obţină 200.000-300.000 de ruble, să i le dea lui Lenin şi să-i spună: «Puteţi face cu ei ce doriţi»."

Frumuseţea vieţii banditeşti ascundea o brutalitate psihotică, de tip mafiot: furtul unei părţi din pradă însemna moartea. Davricevi a fost martor cînd Stalin i-a ordonat lui Kamo să-l execute pe un tovarăş bănuit că fura din banii partidului. Cu cît succesul era mai mare, cu atît tentaţia creştea. După ce Davricevi a plecat cu 100.000 de ruble de la Duşeti, membrii bandei socialist-federaliste s-au certat şi s-au omorît între ei, revendicînd prada. Unul dintre conducătorii lor a furat o parte din bani şi a încercat să-şi şteargă urmele dînd vina pe ţăranii în grădina casei cărora fuseseră îngropaţi iniţial. Într-un gest de fraternitate banditească, delapidatorul federalist l-a rugat pe Eliso Lominadze, membru al „Găştii" lui Stalin, să recupereze suma. Lominadze i-a torturat pe ţărani o noapte întreagă, pînă cînd şi-a dat seama că nu ei furaseră banii. „După aceea s-a simţit groaznic că fusese atît de crud cu nişte nevinovaţi", spune Vulih. Aşa că l-a ucis pe adevăratul făptuitor, cel care-i ceruse să-i interogheze pe ţărani. Dacă ar fi găsit banii, probabil i-ar fi furat pentru bolşevici. În orice caz, socialist-federaliştii nu s-au bucurat de prada de la Duşeti: Ohrana i-a observat pe liderii lor cheltuind restul în cazinourile de pe Coasta de Azur.

Poliţia secretă se chinuia să-i depisteze pe autorii acestor jafuri: odată ce a aflat despre Ioseb Davricevi, le-a pus în seama lui aproape pe toate. La început, agenţii Ohranei l-au încurcat însă cu Stalin, pentru că amîndoi proveneau din Gori şi aveau acelaşi diminutiv, Soso – iar apoi i-au confundat pe amîndoi cu Kamo şi Ţinţadze. „«Kamo» *este* Ţinţadze", raporta un poliţist, „cel care a evadat din închisoarea din Batum şi a sosit la Tiflis, unde a lucrat împreună cu Ioseb Djugaşvili (al cărui nume fals trebuie să fie «Soso»)".

În lumea aceasta de aventurieri eroici şi crime sordide, Stalin şi-a

format viziunea sa stoică asupra valorii vieţii omeneşti: „Cînd auzea că un tovarăş fusese ucis într-o «expropriere», Soso spunea: «Ce putem face? Nu poţi culege trandafiri fără să te înţepi. Frunzele cad toamna din copac – dar primăvara ies altele noi»”[1].

*

Şi totuşi jafurile lui Soso erau unul dintre mijloacele de a atinge un scop: preluarea puterii. Adolescentul care îl studia pe Napoleon chiar şi în mijlocul petrecerilor zgomotoase se amăgea singur că „putea cuceri Tiflisul şi voia s-o facă printr-o rebeliune armată – găsise undeva o hartă”. Îi plăcea s-o întindă pe podeaua locuinţelor sale conspirative, postînd regimente imaginare sub forma unor minusculi soldăţei de tablă. Fiul uneia dintre gazdele sale a fugit la tatăl său să-i spună că „nenea Soso se joacă de-a soldaţii”. Cînd părintele, neîncrezător, a aruncat o privire în odaie, l-a găsit pe Stalin întins pe jos, mutînd soldăţei de tablă pe harta Tiflisului. De acolo, Soso a ridicat privirea şi s-a lăudat:

— Am fost numit şef al filialei partidului şi am de conceput un plan.

Probabil şi jafurile băncilor le punea la cale la fel de conştiincios[2].

Istoriile despre asemenea operaţiuni militare ambiţioase, dar iluzorii, sînt revelatoare, pentru că Stalin, care se mîndrea acum că fusese comandant în luptă, s-a considerat întotdeauna, potrivit fiicei lui, Svetlana, „un militar”, un comandant suprem înnăscut. Într-o zi „nenea Soso” avea să se joace de-a soldaţii de-adevăratelea, cu armata sovietică de zece milioane de oameni care a cucerit Berlinul, dar aceste jucărioare de tablă au fost singurul antrenament militar pe care l-a făcut vreodată.

Jafurile asigurau finanţarea ziarelor lui Stalin, a căror imprimare în tipografia secretă a partidului din Avlabari presupunea costuri considerabile. Stalin le redacta, apoi scria el însuşi articole sub pseudonimele „Besoşvili” (fiul lui Beso) şi „Koba”.

„Îmi amintesc bine”, spune Monoselidze, „cum Soso l-a însărcinat pe Maharadze [co-redactorul său] să scrie două articole şi să i le aducă a doua zi dimineaţă la ora 9.00 la tipografie. Dar Maharadze nu a apărut decît a treia zi la prînz, spunînd că încă nu le scrisese... Soso a venit şi a întrebat de ce ziarul nu ieşise, iar eu i-am explicat. El a scrîşnit din dinţi, şi-a vîrît o ţigară între buze şi l-a luat pe Maharadze la rost... Apoi a scos articolele din buzunar şi le-am tipărit”. Stalin le scrisese el oricum.

„Era un excelent organizator”, credea Monoselidze, „şi extrem de serios, dar foarte rar îşi pierdea cumpătul. Deseori nu avea bani de ţigări. O dată, la miezul nopţii, Kato i-a dat drumul să intre în casă. El

mi-a arătat că adusese legume proaspete, castraveţi, capete de miel şi porc fiert şi două sticle de vin roşu”.

— Haide, frăţioare! a exclamat Stalin. Hai să facem un ospăţ! Partidul mi-a dat un salariu de 10 ruble!

În atelierul de croitorie devenit sediu terorist, revoluţia o schimbase şi pe blînda Kato: cînd cazacii i-au masacrat pe studenţi şi pe muncitori în piaţa Erivan, ea a rămas acolo. Surorile ei, temîndu-se că murise, au găsit-o ajutîndu-i pe răniţi pe „cîmpul de luptă”.

Stalin şi Kato se îndrăgosteau unul de altul: chiar şi cînd era urmărit de poliţie, el se strecura acasă la Atelierul Hervieu pentru cîte o scurtă întîlnire cu frumoasa mezină. Cînd se afla o dată în salonul de primire, locotenentul de jandarmi Stroev s-a apropiat de casă cu doi cîini germani folosiţi la vînarea infractorilor. Madame Hervieu s-a repezit înăuntru şi i-a avertizat pe cei doi îndrăgostiţi. Soso a sărit pe fereastra din spate – deşi probabil jandarmul nu trecea pe acolo decît cu un scop nevinovat, ca să-şi comande o nouă uniformă. Stalin era încîntat de asemenea escapade. O vizita atît de des pe prietena sa menşevică Minadora Toroşelidze după căderea întunericului, încît soacra ei începuse să bombăne că reputaţia fetei o să aibă de suferit.

— Şi ce să fac? Dacă mă văd ziua, pun mîna pe mine, rîdea Stalin.

Minadora era cea faţă de care îi plăcea să-şi spună „Omul în gri”[3].

*

Pe 15 aprilie, tiparniţa din Avlabari, cea mai valoroasă comoară a partidului, a fost descoperită în timpul unei razii a poliţiei, în urma unei trădări. Duşmanii menşevici ai lui Stalin l-au acuzat că devenise agent dublu, învinuire care a fost repetată apoi cu titlu de adevăr în majoritatea biografiilor dictatorului. Dar el să fi fost oare cel care trădase amplasarea tiparniţei?

În martie 1906, Stalin a participat la o conferinţă a partidului la Tiflis şi Baku, purtînd „palton, barbă pe faţa ascuţită – era colţuros întru totul – şi un fular multicolor în dungi, asemănător cu un şal de rugăciune evreiesc*[4], plus un soi de melon”. După conferinţă, Rajden Arsenidze, un menşevic, pretindea că Stalin fusese arestat, dar i se dăduse drumul apoi în mod misterios. „Am văzut cu ochii mei”, scria Arsenidze, „cum Stalin a fost eliberat din secţia de jandarmi şi n-a mai ajuns la închisoarea Metehi, în ciuda poveştilor lui despre cum şi-a făcut apariţia acolo în aplauzele celorlalţi deţinuţi – astea nu sînt decît fanteziile unui povestitor narcisist. Au circulat tot felul de zvonuri despre această înşelătorie...”.

Stalin a fost cu siguranţă arestat după conferinţă, poate deţinut într-o altă închisoare din Tiflis, precum Ortaceala, şi apoi eliberat. Cel mai probabil şi-a folosit banii cîştigaţi în mod ilegal pentru a-i mitui

pe jandarmi, care oricum nu aveau o imagine clară despre identitatea lui. Dar, pe de altă parte, atrăgea, dacă nu chiar invita, asemenea acuzaţii pentru că era grosolan şi arogant, şi se specializa cu rîvnă în acţiunile cele mai riscante. Nu există nici cea mai mică dovadă că şi-ar fi trădat tipografia – ba versiunea aceasta suferă de un mare neajuns.

Se spune că arestarea ar fi avut loc în momentul raziei din Avlabari, cînd, de fapt, pe 15 aprilie, Stalin se afla într-o călătorie lungă, clar dovedită de documente, la o mie cinci sute de kilometri depărtare, în Suedia.[4]

*

În jurul datei de 4 aprilie 1906, Stalin a plecat la Stockholm pentru a se întîlni din nou cu Lenin şi a sosit după o călătorie plină de peripeţii, care a inclus un naufragiu şi o încăierare cu cîţiva adversari din partid, pe puntea vasului.

A luat trenul pînă la Petersburg şi de aici pînă la Hangö, în Finlanda, cu o sută de alţi pasageri care s-au îmbarcat pe vaporul *Oihonna* spre Stockholm. Printre pasageri se aflau Krasin şi un circ cu clovni şi cai dresaţi. Menşevicii snobi au încercat să-şi cheltuiască banii pe bilete la clasa întîi, trimiţîndu-i pe bolşevicii mai neciopliţi la clasa a treia. Delegaţii au băut prea mult şi apoi s-au luat la bătaie cu pumnii, deşi nu se ştie dacă i-au atras şi pe clovni în încăierarea lor. Aerul mării pare să fi stimulat spiritul belicos al revoluţionarilor, care, cît a durat călătoria, rareori au tras ozonul în piept fără să se ia la harţă.

Apoi, colac peste pupăză, chiar în apropierea portului, *Oihonna* a naufragiat şi o şalupă de salvare *Solid* a fost trimisă pînă la ei, dar nu a putut face nimic. Stalin şi-a petrecut noaptea pe vasul care se scufunda încet, purtînd o vestă de salvare, pînă cînd a fost luat de acolo. S-au îmbarcat pe o altă navă, *Wellamo*, care i-a dus în cele din urmă în Suedia.

Odată ajuns la Stockholm, Stalin a trebuit să se prezinte la secţia de poliţie, unde a fost interogat de un inspector cu o mustaţă de morsă, Bertil Mogren, de la Direcţia de Investigaţii Criminale a Suediei, un individ care deseori îi servea drept gardă de corp regelui Oscar al II-lea. Stalin, nota el, era „mic, slab, [cu] păr şi barbă negre, ciupit de vărsat, [cu] nas mare, palton cenuşiu şi şapcă de piele”. S-a prezentat drept „jurnalistul Ivan Ivanovici Vissarionovici, căutat de poliţia [rusă]”, folosindu-şi patronimul („fiul lui Vissarion”) drept nume de familie. I-a comunicat de asemenea inspectorului Mogren noua sa dată de naştere – 21 decembrie 1879. Avea 100 de ruble în buzunar şi a spus că urma să stea două săptămîni în sărăcăciosul hotel Bristol (care azi nu mai există), lîngă gara din Stockholm, după care

avea să se îndrepte spre Berlin.

Al Patrulea Congres, care începea pe 10 aprilie, era o întrunire mult mai importantă decît fusese conferinţa din Finlanda, pentru că cei 156 de delegaţi reprezentau uniunea dintre bolşevici, menşevici, socialiştii polonezi şi bundiştii evrei. Majoritatea menşevicilor erau georgieni: bolşevicii erau în număr mai mic. Printre cei şaisprezece georgieni participanţi se numărau Jordania, Isidore Ramişvili şi Uratadze din închisoarea din Kutais, în timp ce Stalin era singurul bolşevic.

La Stockholm, Soso i-a cunoscut pe mulţi dintre cei*5 care mai tîrziu aveau să devină persoane importante în ascensiunea lui către putere: a împărţit camera de hotel cu un metalurg, un poştaş călare şi un filfizon din clasa muncitoare (căruia îi plăceau gulerele late şi balurile) pe nume Kliment Voroşilov, care avea să devină comisarul Apărării, prim mareşal şi complicele lui Stalin la măcelărirea, în 1937, a ofiţerimii sovietice. Blond, cu obraji rozalii şi ochi albaştri, Voroşilov, şi el fost cîntăreţ în cor, a fost fermecat de „voiosul şi ghiduşul" Stalin, „un ghem de energie nervoasă" căruia îi plăcea să stea pe pat şi să recite poezii din memorie.

La congres, Stalin i-a ascultat pe titanii marxismului, Plehanov, Martov şi Lenin, dar a rămas, mîndru, la părerea sa în privinţa unei chestiuni importante: pentru ţărănime, Lenin propunea naţionalizarea pămîntului, în timp ce menşevicii credeau că el ar trebui dat în proprietate comună fiecărei localităţi. Stalin a respins ambele variante: omul care avea în viitor să condamne la moarte 10 milioane de ţărani în campania sa de colectivizare a propus la vremea aceasta ca pămîntul să fie împărţit ţăranilor. Lenin a fost învins cu ajutorul lui.

Cînd congresul a dezbătut dacă era cazul să participe la alegerile pentru Duma Imperială, majoritatea bolşevicilor au fost împotrivă, dar Lenin a susţinut ideea şi a votat împreună cu menşevicii, care au şi cîştigat. Stalin s-a abţinut. Adunarea s-a autointitulat, cu optimism, Congresul Unit, deşi bolşevicii erau pur şi simplu prea puţini. Lenin şi Krasin, specialistul său în spălat bani şi terorism, s-au ţinut deoparte cînd congresul a adoptat o rezoluţie care interzicea jefuirea băncilor. Înfrîngerea, scria Stalin, „l-a făcut pe Lenin încordat ca un arc, iar energia lui concentrată i-a inspirat pe discipoli". Dar lui Lenin nici prin cap nu-i trecea să renunţe la jefuirea băncilor – avea nevoie de bani.

Lenin şi Krasin trebuie să fi discutat atunci mai multe planuri de atac împreună cu Stalin, pentru că georgianul a aranjat plecarea lui Kamo în nord pentru a aduce arme şi bombe de la vila lor finlandeză. Dacă aşa stau lucrurile, aceasta trebuie să fi fost prima dată cînd Lenin a observat valoarea lui Stalin, conspirator nemilos şi politician

independent şi talentat[5].

Pe drumul spre casă, Soso s-a întîlnit la Berlin cu Alioşa Svanidze, care studia la Universitatea din Leipzig, dar, în iunie, era deja la Tiflis[6].

„Cînd s-a întors", îşi aminteşte Saşiko, „Soso era greu de recunoscut. În Stockholm, tovarăşii îl puseseră să-şi cumpere costum, pălărie de fetru şi pipă, aşa că arăta ca un adevărat european. A fost prima oară cînd l-am văzut bine îmbrăcat". Saşiko nu era singura dintre surori care s-a arătat impresionată.

*

„Soso şi Kato ne-au declarat sentimentele lor", spune Monoselidze. „Am luat situaţia în mîinile noastre."

Pe 15 iulie, Soso ţinea un discurs într-o şedinţă secretă ţinută la Teatrul Popular din Avlabari, cînd cei puşi de pază afară au venit repede înăuntru să-i avertizeze pe participanţi că poliţia înconjoară clădirea. Bolşevicii şi-au ars hîrtiile, dar era prea tîrziu să mai dispară. „Cînd poliţiştii au cerut explicaţii", scrie Minadora Toroşelidze, „toţi s-au prefăcut că «repetau o piesă»".

— Ştiu eu ce fel de actori sînteţi voi! a răspuns poliţistul, dar le-a dat drumul.

Afară, Stalin a salutat-o pe Minadora Toroşelidze, luînd-o deoparte împreună cu mentorul noi, Ţhakaia.

— Eu şi Kato Svanidze ne căsătorim diseară, le-a spus el. Sînteţi amîndoi invitaţi acasă la noi, la petrecere.

Despre Kato se spunea că ar fi fost o brunetă „ameţitoare". „Era foarte dulce şi frumoasă; mi-a topit inima", avea să-i spună Stalin fiicei lui Svetlana. Mai tîrziu i-a mărturisit unei prietene „cît de mult a iubit-o. Nici nu vă puteţi închipui ce rochii frumoase ştia să facă!".

O scrisoare pe care o trimisese de la Berlin, probabil în drum spre casă de la Stockholm, arată că o respecta: „Veştile de aici nu promit nimic bun", scria el, „dar n-are rost să insist asupra lor. Poate am să-l găsesc pe Alioşa şi am să-l fac să calce «alăturea cu drumul». Afară de cazul cînd asta ar face-o nefericită pe Ekaterina Semionovna [Kato]. Prietenul tău, Soso".

Kato îl idolatriza pe Soso „ca pe un semizeu", dar îl înţelegea. Era „fascinată de Stalin şi vrăjită de ideile lui. El era plin de farmec, iar ea pur şi simplu îl adora", deşi ştia că era fidel cauzei şi că avea o fire dură. La bătrîneţe, Stalin îşi amintea că „era o fată din Racea, ştii tu", însemnînd că era bună la suflet, frumoasă şi devotată. Nu numai atît. Kato era o fată educată şi emancipată după standardele georgiene, şi superioară din punct de vedere social lui Stalin. A contribuit la organizarea unor campanii de colectare de fonduri pentru social-

democraţi şi s-a priceput să-i trateze pe răniţi după unul din masacrele provocate de cazaci. Aşa cum reiese limpede din memoriile surorii ei, ştia foarte bine că Stalin organiza jafuri de bănci, inclusiv pe cel din piaţa Erivan.

Ea îşi dorea o căsătorie la biserică – şi Soso a fost de acord, deşi era ateu. Dar majoritatea preoţilor au refuzat să-i cunune, pentru că Stalin, care pe vremea aceea umbla sub numele de „Galiaşvili", avea numai documente false. În cele din urmă, Monoselidze l-a găsit pe părintele Kita Tinvaleli dintr-o biserică învecinată, care îl cunoştea pe mire din seminar şi care s-a învoit să-i cătătorească pe cei doi tineri, dar numai după miezul nopţii.

În noaptea de 15 spre 16 iulie, membrii familiei şi prietenii au asistat la cununia lui Kato şi Soso în licărul romantic al lumînărilor din bisericuţă. Martorul mirelui era Ţhakaia. Ciufulitul Stalin „nu era îmbrăcat ca un mire", spune Elisabedaşvili, „şi toţi am rîs în timpul ceremoniei, mai ales tovarăşul Soso însuşi".

După aceea, Saşiko a organizat o masă de nuntă unde au venit Kamo şi Ţinţadze, cu care Stalin începuse deja să plănuiască jaful din piaţa Erivan. Ţhakaia, care a fost *tamada* – conducătorul toasturilor –, a spus glume; Stalin „a cîntat cîntece frumoase cu vocea lui dulce", iar Kamo a rîs:

— Unde sînt idioţii ăia de poliţişti? Toţi cei pe care-i caută sînt aici, şi ar putea să vină să ne ia ca din oală!

Cei doi tineri se iubeau. „Am fost uimit de cum Soso, care era atît de aspru în munca lui şi faţă de tovarăşii săi, putea fi atît de tandru, de afectuos şi de atent faţă de soţie", spunea Monoselidze – dar Ohrana avea să le bată curînd la uşă. În cîteva săptămîni*6, Kato avea să afle cît de greu era să fie căsătorită cu un bărbat căruia revoluţia îi ţinea de fapt loc de soţie şi amantă.

Curînd, a rămas însărcinată. „El nu se gîndea decît cum să-i facă pe plac", scria Monoselidze, „cînd avea timp... Dar cînd era implicat în munca lui, uita totul". Keke, întotdeauna realistă, fusese încîntată, însă îi mărturisea nepoatei sale, Anna Gheladze:

— Soso s-a însurat. E o fată mărunţică, dar mă întreb ce fel de viaţă de familie are să ducă?7

N-a existat nici o lună de miere. Noaptea, Stalin se trezea la viaţă – la o existenţă riscantă, violentă, de care nu s-a dezis niciodată. Forţele ţariste îi omorau deseori pe suspecţi fără nici un fel de proces. „E suficient", scria el familiei Svanidze, „să rămîn în viaţă – restul se va aranja de la sine".

O dată, la ora cinci dimineaţa, el şi Monoselidze tocmai încuiau tipografia secretă cînd au fost luaţi drept hoţi de un poliţist care a dat să scoată pistolul. Dar Stalin a fost mai rapid. Şi-a smuls Berdana de la brîu şi a strigat: „Stai că trag!"8.

1 Baciua Kupriaşvili, unul dintre principalii terorişti participanţi la jefuirea băncii din Tiflis, şi-a scris memoriile în perioada stalinistă. El confirmă faptul că Stalin comanda în mod direct „Gaşca”, dar are grijă să nu-l lege nemijlocit de jafurile săvîrşite de aceasta. Memoriile lui au rămas uitate în arhivele georgiene timp de şaizeci de ani.

*2 Essad Bey a fost unul dintre pseudonimele lui Lev Nusenbaum, fiul unui baron evreu al petrolului din Baku, care a scris *Stalin. Cariera unui fanatic*. De asemenea, sub pseudonimul Kurban Said, este autorul unei poveşti de dragoste clasice, *Ali şi Nino*. Identitatea celui care a scris acest roman a rămas multă vreme misterioasă, pînă cînd o nouă biografie, *Orientalistul* de Tom Reiss, a dezvăluit ciudata viaţă a lui Nusenbaum şi transformarea lui în musulman în Italia fascistă. Un autor notoriu de ficţiuni este puţin probabil să fie un izvor istoric de încredere; istorioarele lui, pentru care Nusenbaum nu dă nici o sursă, au fost multă vreme considerate simple legende, şi totuşi s-au dovedit deseori adevărate. Nusenbaum a cunoscut, cel mai probabil, exilaţi din Tiflis şi Baku şi a pus pe hîrtie poveştile lor, dar materialul furnizat de el trebuie verificat prin comparaţia cu alte surse.

*3 Cuvîntul „tehnic” era un eufemism al bolşevicilor pentru „terorism” sau „crimă”. Atît Krasin, cît şi menşevicii îşi numeau laboratoarele de bombe artizanale „departamentul tehnic”.

*4 Acesta trebuie să fie fularul pe care Stalin îl purta în faimoasa fotografie care i-a fost făcută de poliţie (vezi coperta cărţii) în timpul misterioasei sale arestări şi care seamănă într-adevăr cu un şal evreiesc de rugăciune.

*5 Stalin i-a întîlnit aici pentru prima oară pe socialistul polonez Feliks Dzerjinski, care avea să devină fondatorul poliţiei secrete, Ceka, şi aliatul său în luptele pentru putere de după moartea lui Lenin; pe Grigori Radomîslski, lăptarul evreu care avea să fie cunoscut curînd drept „Zinoviev”, triumvirul său după moartea lui Lenin, pe care Stalin l-a lichidat împreună cu Kamenev în 1936; şi pe Aleksei Rîkov, succesorul lui Lenin în postul de prim-ministru, cu care Stalin avea să împartă o vreme puterea şi pe care apoi, în 1938, avea să-l lichideze. La congres, Stalin s-a întîlnit şi cu vechii săi prieteni Seit Devdariani, de la seminar; Kalinin, viitorul şef de stat, pe care îl cunoştea de la Alliluevi; şi Stepan Şaumian, tovarăşul lui de la Tiflis.

*6 Potrivit lui Ketevan Ghelovani, nepoata surorii mamei lui Kato, cu care autorul acestei cărţi a stat de vorbă la Tbilisi, Soso s-a purtat frumos cu soţia sa, deşi avea uneori explozii de mînie. „La scurt timp după nuntă, i-a ars mîna cu ţigara într-un moment de furie, dar ea îl iubea, iar el era în general foarte bun şi blînd.” În Finlanda circulă legenda că Stalin ar fi luat-o în luna de miere în Karelia, dar nu există dovezi că ea l-ar fi însoţit în Suedia şi, în plus, la vremea aceea nu erau căsătoriţi încă.

18

Pirat şi tată

Stalin era gata să tragă cînd cumnatul lui a apucat arma. Îl recunoscuse pe poliţistul îngrozit care fusese mituit să nu se amestece în funcţionarea tiparniţei. Nervozitatea lui Soso era de înţeles: cazacii îi zdrobiseră pe revoluţionari, iar Ohrana îl vîna peste tot, în timp ce el punea la cale noi jafuri ale „Găştii" în diferite părţi din Caucaz, strîngînd bani pentru achiziţia de arme din Europa. Stalin trăia departe de proaspăta lui soţie săptămîni la rînd, neştiind că viaţa lui o punea şi pe ea în pericol.

În jurul datei de 9 septembrie 1906, Stalin a participat la conferinţa social-democrată a lui Jordania din Tiflis şi apoi dintr-un hotel din Baku. Represiunea ţaristă şi apoi succesul menşevicilor îi dezorganizaseră pe bolşevicii georgieni. În plus, menşevicii renunţaseră oficial la terorism şi-i considerau pe Stalin şi pe membrii „Găştii" lui nişte bandiţi stînjenitori. Dintre cei doar patruzeci şi doi de delegaţi participanţi, numai şase – între ei Stalin, Şaumian şi Ţhakaia – erau bolşevici.

Stalin a compensat tratîndu-i sfidător pe menşevici, cărora le juca tot felul de feste sinistre. „În tot timpul conferinţei a avut pe buze un surîs ironic", comentează menşevicul Devdariani, prietenul său de la seminar, „care spunea parcă: «N-aveţi decît să adoptaţi ce rezoluţii vreţi, pentru că sînt irelevante pentru revoluţie»". Stalin era atît de „sfidător, de grosolan şi de posac", încît preşedintele menşevic, Arsenidze, l-a acuzat de „purtare indecentă", ca o prostituată, ca o „femeie de stradă" care nu poartă chiloţi. Stalin „a răspuns cu insolenţă că încă nu-şi dăduse pantalonii jos". Apoi, rînjind „cu răutate din colţul gurii", a ieşit cu pas băţos. „După cîteva minute, am auzit fluieratul stabilit dinainte care ne avertiza că vine poliţia. Ne-am împrăştiat", spune Arsenidze. „Dar nu era nici un poliţist. Era o glumă proastă de-a lui Koba."

Şi totuşi Stalin devenise „principala sursă de finanţare a Centrului Bolşevic Rus", potrivit menşevicului Uratadze, iar în următorii trei ani a rămas unul dintre principalii sponsori ai lui Lenin. După conferinţă, Stalin s-a îndreptat probabil spre vest, către Suhum, la Marea Neagră, pentru a deschide un nou front în campania sa de tîlhării: pirateria în largul mării.

*

Pe 20 septembrie, vaporul cu abur *Ţareviciul Gheorghi*, cu o greutate de 2.200 de tone şi o lungime de 95 de metri, se îndrepta de la Odessa spre Batum, ducînd cu sine pasageri şi o sumă substanţială din trezoreria statului. Fără ştirea căpitanului, cînd nava se oprise să livreze salariile la Novorossiisk, Suhum şi Noul Athos, pe vas pătrunseseră grupuri de bandiţi bolşevici, arme şi grenade ascunse sub mantii de fetru.

La ora 1.15 noaptea, în timp ce vaporul adormit trecea de capul Kodori, banda de 25 de bolşevici, inclusiv „muncitori şi intelectuali", a scos mausere, berdane şi bombe de sub mantii şi a oprit vasul. Şeful grupului, descris apoi de către jandarmi drept „un georgian scund de douăzeci şi ceva de ani, cu păr roşcat şi pistrui", a preluat comanda pe covertă, ţinîndu-l pe căpitanul Sinkevici în bătaia mauserului. Ofiţerul de serviciu, timonierul şi echipajul au fost ameninţaţi cu pistoalele, deşi patru marinari i-au ajutat probabil pe piraţi ca „oameni din interior".

Şeful piraţilor, relatau mai tîrziu membrii echipajului, a fost politicos şi de un calm glacial pe tot parcursul jafului.

— Sîntem revoluţionari sută la sută, nu nelegiuiţi, a spus el. Avem nevoie de bani pentru revoluţie, şi vom lua numai din trezoreria statului. Supuneţi-vă ordinelor mele, şi nu va avea loc nici o vărsare de sînge. Dar dacă vă împotriviţi, vă omorîm şi aruncăm nava în aer.

„M-am supus", recunoştea căpitanul Sinkevici într-un interviu acordat după aceea publicaţiei *Tiflisskii listok*. Echipajul şi pasagerii au fost adunaţi la un loc şi avertizaţi să spună că n-au văzut nimic. Căpitanul le-a arătat bandiţilor unde ţinea banii. Poliţia a anunţat oficial că bolşevicii fuseseră 16.000 de ruble, dar cel mai probabil e că luaseră mult mai mult.

Şeful lor i-a ordonat căpitanului Sinkevici să coboare bărcile de salvare. Piraţii au luat ostatici cîţiva ofiţeri de pe vas cît timp au încărcat banii în ele, după care le-au cerut marinarilor să-i ducă pînă la ţărm. Au fost transportaţi atît de repede, încît şeful piraţilor, „impresionat de conştiinciozitatea deosebită cu care îi ascultaseră ordinele, a poruncit ca fiecărui marinar să i se dea un bacşiş de 10 ruble". *Ţareviciul Gheorghi* era liber să plece spre Batum.

Cînd, şapte ore mai tîrziu, au dat alarma, cazacii şi jandarmii i-au căutat pe piraţii bolşevici de-a lungul coastei, fără să dea însă de urma bandei sau a prăzii. Stalin şi doi bolşevici ruşi s-au ascuns în locuinţa lui Stepan Kapba, unul dintre membrii bandei – aşa cum îşi amintea, peste ani, sora acestuia. Apoi, spune ea, s-au mutat într-o altă locuinţă conspirativă, care aparţinea familiei Atum, şi, în fine, într-o a treia, a familiei Gvaramia. La bătrîneţe, Kamşiş Gvaramia îşi amintea cum

Stalin sosise în casa lui. Tatăl său fusese încîntat că i se ceruse „să-l ascundă pe şeful ciupit de vărsat al bandei care jefuise vaporul de poştă lîngă capul Kodori, cel care avea să devină apoi liderul acestei ţări măreţe”.

Stalin şi bandiţii lui au pornit către vest, prin Abhazia, trecînd rîul Enguri, pînă în Guria. Mai mulţi bărbaţi în vîrstă i-au povestit scriitorului şi compilatorului de istorie abhază Fazil Iskander cum Stalin a ordonat uciderea a şapte bandiţi în care nu avea încredere (inclusiv a celor patru marinari care-i ajutaseră) şi apoi a condus un convoi de cai încărcaţi cu bani peste dealuri, cu carabina pe umăr. Iskander spune această poveste în clasicul său roman *Sandro din Ceghem*. După ce a transferat banii către oamenii săi din Kutais, a luat trenul spre Tiflis, lăsînd trupurile celor ucişi să fie „mîncate de şacali”.

A condus cu adevărat Stalin acest jaf pirateresc? Descrierea făcută de poliţişti şefului bandei corespunde stilului, înfăţişării şi modului de a vorbi ale tînărului bolşevic, care foarte des insista că este „revoluţionar, nu infractor”. Dar descrierea este foarte vagă. Majoritatea memoriilor pretind că el organiza jafurile, dar nu participa la ele*1.

Şi totuşi ştim din memoriile familiei Svanidze şi ale lui Davricevi că Stalin purta mereu o armă cu el şi că deja, la vremea aceasta, nu ezita s-o folosească. Menşevicul Arsenidze, bine informat, ne spune că Stalin „nu a participat” la faimosul jaf din Tiflis, dar adaugă: „Au fost o serie întreagă de «exproprieri»”. El însuşi auzise că „pînă şi Stalin participase la una dintre ele”. Stalin avea legături în porturile Novorossiisk, Noul Athos şi Suhum, unde s-au îmbarcat piraţii – vizitase aceste oraşe în 1905. Obiceiul lui de a folosi convoaie de cai sau măgari de povară pentru a transporta desagi cu bancnote peste dealuri este confirmat de memoriile părintelui Gaceciladze, menţionate mai devreme.

Nu a fost singurul act de piraterie la care Stalin a participat. Ulterior a organizat jefuirea unui alt vapor de poştă, planificînd alte asemenea acţiuni la Baku*2. Istoricul abhaz Stanislav Lakoba, ale cărui cercetări sînt în general foarte meticuloase, a urmat legenda, încercînd să-i dea de capăt, şi a reuşit să stea de vorbă, separat, cu doi martori în vîrstă, care au şi murit la scurt timp după aceea. Ei au confirmat că Stalin condusese jaful şi luase banii.

Datele se potrivesc perfect. Tovarăşul Koba nu s-a aflat în perioada aceea acasă. Conferinţa de la Baku se sfîrşise. Pentru aceste cîteva zile nu avem date despre el. Nava a fost atacată pe 20 septembrie, după care lui Stalin i-ar fi luat cîteva zile ca să ajungă la Tiflis. Aşa cum aranjase cu Lenin şi Krasin la Stockholm, Kamo şi alţi doi tovarăşi ai lui Stalin aşteptau la Tiflis să pornească într-o călătorie pentru a achiziţiona arme pentru partid.

Nu avem dovezi documentare ale rolului jucat de Stalin în această tîlhărie, dar participarea lui este cel puţin plauzibilă. Pare într-adevăr să fi fost atent programată în timp, astfel încît Kamo să primească banii necesari.

La cinci zile după atacul asupra vaporului de poştă, pe 25 septembrie, Kamo a plecat din Tiflis cu suficienţi bani la el pentru a călători prin toată Europa, cumpărînd arme[1].

*

Kamo, însoţit de vorbăreţul actor şi revoluţionar Mdivani, şi Kavtaradze, cel care aruncase cu lampa în Stalin, au luat mai întîi trenul pînă la Sankt-Petersburg. Acolo au fost întîmpinaţi de Krasin şi au primit instrucţiuni de la el. Împreună cu Lenin şi aliatul lui Aleksandr Bogdanov, filosof şi organizator, conducea Centrul Bolşevic, sediul lor clandestin din Finlanda. Trioul era cunoscut drept „Mica treime”.

Krasin îl cunoştea pe Stalin de la Baku şi Stockholm. Întotdeauna pus la patru ace, purtînd gulere albe scrobite şi o barbă ascuţită à la Carol I al Angliei, ducea o viaţă dublă: pe de o parte, se învîrtea în cercurile claselor superioare, era afemeiat şi prieten cu tot felul de milionari; pe de altă parte, atelierele lui de bombe furnizau bolşevicilor şi altor grupuri teroriste arme mortale*3. „Visul lui”, spune Troţki, „era să creeze o bombă cît o nucă”. N-a reuşit.

Krasin a fost primul dintr-un şir întreg de partizani intelectuali ai violenţei care aveau „aproape să se îndrăgostească de Kamo”, pe care l-a pus în legătură cu Meier Vallah*4, un bolşevic evreu versat, cu păr ondulat şi ochelari.

Kamo şi ceilalţi doi georgieni s-au întîlnit cu Meier Vallah la Paris. Intermediarul evreu şi psihopatul armean au colaborat bine, călătorind pînă la Liège, în Belgia, la Berlin, apoi la Sofia, în Bulgaria, pentru a cumpăra arme, în primul rînd mausere, puşti Mannlicher şi muniţie. La Varna, pe malul Mării Negre, au cumpărat un iaht uzat, *Zara*, l-au încărcat cu arme, l-au desemnat căpitan pe un marinar revoluţionar de pe nava *Potiomkin* şi au angajat un echipaj de patru oameni. Kamo s-a oferit să fie bucătar şi „cîine de pază”, împînzind vasul cu fire detonatoare conectate la cuşeta lui, ca să poată arunca toată nava în aer în cazul în care agenţii ţarului ar fi încercat să urce la bord. În Marea Neagră, *Zara* a fost scuturată de o furtună, s-a ales cu o spărtură şi a eşuat. Kamo a aprins dinamita sinucigaşă, dar nu a explodat. Căpitanul a încercat să se omoare, însă nu a reuşit. Marinarii şi bucătarul au fost salvaţi, îngheţaţi, de un vas de pescuit care trecea prin zonă. *Zara* s-a scufundat, iar prada piraţilor lui Stalin s-a întors în valuri.

Kamo a reunit la Tiflis, unde Stalin avea o nouă idee despre un jaf armat de proporţii. Cu cîteva luni înainte se întîlnise întîmplător în capitala georgiană cu un oarecare Voznesenski, care frecventase împreună cu el Şcoala Bisericească din Gori şi Seminarul din Tiflis. Voznesenski îi spusese vechiului său prieten că lucra acum în secţia de corespondenţă a băncii şi avea acces la programările secrete ale trăsurilor care transportau bani – o informaţie extrem de preţioasă. Stalin l-a invitat la lăptăria Adamia, unde l-a convins să-i ajute pe bolşevici să „exproprieze" o parte din banii care treceau prin biroul de corespondenţă. Voznesenski, care a fost intervievat în cadrul unei anchete secrete a partidului în 1908, a mărturisit că fusese de acord să-i ajute „*numai* de dragul lui Koba", deoarece „Koba scrisese o poezie la moartea prinţului Eristavi cu un caracter profund revoluţionar: m-a impresionat în mod deosebit". Numai în Georgia un terorist putea să primească informaţii despre momentul prielnic al unui jaf pentru că era un foarte bun poet!

Stalin l-a prezentat pe Voznesenski „Găştii". A păstrat legătura cu el şi a stabilit întîlniri o dată la cîteva luni. Ultima oară s-au văzut la sfîrşitul anului 1906, aşa încît se pare că Ohrana avea dreptate să creadă că jaful fusese plănuit iniţial pentru ianuarie sau februarie 1907. Dar lunile au trecut fără să se întîmple ceva. Răspunzînd în stilul lui ursuz şi laconic, anchetatorilor din facţiunea menşevică, Stalin avea să confirme că el organizase cel mai cunoscut jaf din istorie şi că avusese doi „oameni în interior", inclusiv „unul pe care tovarăşul Koba îl cunoaşte din şcoală" şi pe care îl prezentase „Găştii".

Celălalt „om din interior" al lui Stalin era Grigoh (Ghigo) Kasradze, originar tot din Gori, văr al lui Keke şi al părintelui Cearkviani, care a fost intervievat de un alt comitet de anchetă al partidului. Şi el fusese „antrenat" de Stalin timp de luni întregi înaintea jafului. Amîndoi făceau parte din reţeaua lui privată de informatori.

După scufundarea *Zarei*, Kamo nu avea suficient armament pentru aceste noi operaţiuni, aşa încît Stalin l-a trimis înapoi la Krasin. Un simpatizant pasionat al cauzei revoluţionare, prinţul Koki Dadiani i-a împrumutat paşaportul său, care i-a permis armeanului să călătorească pînă în capitală în cele mai bune condiţii. La ascunzătoarea din Finlanda, Kamo s-a întîlnit cu Lenin şi Krupskaia. „Era un luptător neînfricat, de o îndrăzneală fără margini şi o voinţă de fier", scrie Krupskaia, „dar în acelaşi timp incredibil de sensibil, oarecum naiv". Lenin l-a numit „banditul" său „caucazian" şi era încîntat să-l vadă purtînd întotdeauna două pistoale, pe care o invita" întotdeauna pe nobila mamă a soţiei sale să i le prindă la brîu. Lenin şi Krupskaia, amîndoi educaţi şi de stirpe nobilă, îl răsfăţau pe Kamo. Au fost întotdeauna atraşi de farmecul (şi utilitatea) asasinilor brutali,

mergînd pe urmele lui Bakunin: pentru ca revoluţia să triumfe, scria acesta, „trebuie să ne aliem cu lumea aventuroasă a bandiţilor, adevăraţii şi singurii revoluţionari din Rusia”.

Fascinaţi de candoarea lui Kamo, soţii Lenin simţeau că tot calmul lui ciudat se putea transforma în orice clipă într-un gest de violenţă extremă. O dată s-a întîlnit cu cei doi soţi la prînz şi le-a spus că are un cadou pentru ei, pe care l-a aşezat cu mişcări încete pe masă, înfăşurat într-o batistă. „Toată lumea a tăcut. «E o bombă!» şi-au spus toţi”, relatează Krupskaia. „Dar era un pepene.” Kamo s-a întors la Tiflis cu o încărcătură de grenade[2].

Potrivit lui Kupriaşvili, acolitul lui Stalin, Lenin i-a cerut acestuia să facă rost de banii absolut necesari pentru a finanţa desfăşurarea congresului care urma să aibă loc la Londra. Stalin a ţinut legătura cu Kamo şi cu oamenii săi din interiorul sistemului bancar, dar a călătorit între timp şi la Baku, unde, împreună cu Şaumian şi Spandarian, s-a ocupat de fondarea şi redactarea revistei de limbă rusă *Bakinskii proletarii*. Implicat în atîtea fărădelegi, abilul Soso părea de neatins. Dar, în timp ce el era plecat, soţia lui nu o ducea prea bine.

*

În timpul unei razii la locuinţa unui bolşevic din Moscova, Ohrana a găsit un bilet în care era scris: „Strada Freilinskaia nr. 3, croitoreasa Svanidze, întrebaţi de Soso”. La scurt timp după aceea, Kamo le-a rugat pe surorile Svanidze să găzduiască timp de două săptămîni pe „un tovarăş evreu din Moscova”. Surorile l-au întîmpinat pe musafir, dar, după plecarea lui, pe 13 noiembrie 1906, jandarmii au făcut o descindere în locuinţa lor, întrebînd de Soso şi de Kamo. Surorile şi-au dat seama că „tovarăşul evreu din Moscova” era un trădător. Din fericire, jandarmii nu i-au găsit nici pe Soso, nici documentele lui, care erau ascunse în manechinele de croitorie. Dar Kato a fost arestată – împreună cu vărul ei, fabricantul de bombe Spiridoni Dvali, care a fost condamnat la moarte. Nu era uşor pentru tînăra soţie, însărcinată în luna a patra.

Saşiko Svanidze a sărit în ajutorul soţiei lui Stalin, făcînd apel la clienţii ei, printre care se numărau majoritatea ofiţerilor de jandarmi: „M-am dus la soţia colonelului de jandarmi Reciţki (căreia îi făceam rochia la vremea aceea) şi am rugat-o să încerce să anuleze pedeapsa cu moartea a lui Dvali şi s-o elibereze pe Kato, care era nevinovată”. Soţia colonelului a reuşit să obţină comutarea sentinţei lui Dvali, iar pe Kato cea însărcinată a ajutat-o încă şi mai mult, permiţîndu-i să-şi aştepte eliberarea într-o secţie de poliţie, nu la închisoare. La vremea aceea, surorile se ocupau şi de rochiile soţiei şefului secţiei de poliţie, care a luat-o imediat pe Kato acasă la ea şi a îngrijit-o.

La întoarcerea din călătoria prin Caucaz, Stalin „a fost teribil de nefericit din cauza celor întîmplate”, scrie Monoselidze. „A insistat s-o viziteze pe Kato”, aşa încît Saşiko s-a dus la soţia şefului secţiei de poliţie şi „i-a spus că un văr de-al nostru a venit din sat în vizită la Kato. Soţia poliţaiului i-a dat voie să-l aducă, aşa că l-am condus pe Soso în casa lor noaptea, şi au avut acolo o întîlnire. Din fericire, nimeni nu-l ştia pe Soso din vedere. Soţia poliţaiului a insistat ca, în fiecare seară, Kato să poată merge acasă timp de două ore. Soso şi Kato s-au întîlnit aşa în fiecare seară” pînă la eliberarea ei, două luni mai tîrziu.

La scurt timp după aceea, pe 18 martie 1907, Kato a născut un băiat, Iakov (Iakob, în varianta originală georgiană)*5. Potrivit vărului lui Kato, Ketevan Ghelovani, Soso a fost prezent la naştere împreună cu mama sa. Keke şi „mărunţica” soţie a fiului ei s-au înţeles foarte bine. Stalin era în al nouălea cer de bucurie că devenise tată. „După naşterea copilului”, observă Monoselidze, „dragostea pentru soţia şi copilul lui s-a înzecit”. L-a poreclit pe băieţel „Paţan” (Flăcăiaşul). Cum scria însă zi şi noapte, „se enerva cînd plînsetele copilului îl deranjau din treabă. Dar, de îndată ce mama îi dădea să mănînce şi pruncul înceta să mai ţipe, îl săruta, îi gîdila năsucul, îl strîngea în braţe”.

Soso avea multe în plan. În martie 1907, „Gaşca” a plănuit un atac asupra diligenţei de Kutais, însă chiar în ziua dinainte, Ţinţadze, şeful bandiţilor, a fost arestat. Stalin i-a cerut lui Kamo să preia comanda. Psihopatul lui preferat era un lider ideal pentru „Gaşcă”, fiindcă oscila mereu între entuziasmul naiv şi crimele dezlănţuite. Cînd l-a auzit pe un bolşevic, probabil pe Stalin, discutînd în contradictoriu chestiuni teoretice cu un menşevic, a exclamat:

— Pentru ce te cerţi cu el? Lasă-mă să-i iau gîtul!

Kamo şi acolitele înarmate ale lui Ţinţadze, Aneta, Paţia şi Alexandra, au oprit diligenţa de Kutais, dar cazacii au ripostat. Kamo şi fetele s-au trezit în mijlocul unui înverşunat schimb de focuri, dar, în toiul lui, fetele s-au năpustit asupra trăsurii şi au înhăţat sacii cu bani, pe care i-au dus apoi pe furiş la Tiflis ascunşi în lenjeria de corp. „Eu şi Aneta ni i-am înfăşurat în jurul corpului, pe piele”, îşi aminteşte Alexandra Darahelidze. Kamo a ascuns banii în burdufuri de vin şi i-a trimis lui Lenin în Finlanda.

„Oamenii din interior” ai lui Stalin din biroul de corespondenţă al băncii au informat apoi „Gaşca” despre o sumă uriaşă care urma să sosească la Tiflis – pînă la un milion de ruble, destul cît să sponsorizeze organizaţia lui Lenin timp de ani de zile. Stalin şi Kamo s-au pregătit de un jaf spectaculos.

Cel mult o lună mai tîrziu, Stalin, ales delegat fără drept de vot la al Cincilea Congres, i-a lăsat pe Kato şi pe Flăcăiaş la Tiflis şi a plecat

într-o călătorie lungă prin Baku, Sankt-Petersburg, Stockholm şi Copenhaga. Sub numele de Ivanovici, se îndrepta spre Londra[3].

În jurul datei de 24 aprilie, cînd se afla în Danemarca, a luat trenul pînă la Berlin pentru a se întîlni cu Lenin. Ştim că s-au văzut în secret în cursul acestei călătorii şi că Stalin a vizitat Berlinul. Aveau o chestiune anume de discutat: jaful care urma să aibă loc în scurt timp la Tiflis. Dacă Lenin s-a dus la Berlin, scrie Troţki, „n-a fost pentru discuţii teoretice, ci fără îndoială pe tema următoarelor «exproprieri» şi a mijloacelor de a primi banii". Secretul trebuia păstrat şi faţă de Ohrana, şi de ceilalţi tovarăşi: partidul, dominat acum de menşevici, interzisese banditismul.

Lenin şi Stalin au pornit apoi separat către Londra[4].

*1 Lucrul acesta a fost adevărat în special după congresul din 1907 de la Londra, care a interzis „exproprierile" şi a prevăzut excluderea din partid a celor care nu se supuneau rezoluţiei. Dar atacul piraţilor asupra *Ţareviciului Gheorghi* s-a petrecut în septembrie 1906, cînd încă nu se organizase congresul de la Londra.

*2 Pirateria de acest tip era destul de des întîlnită printre bandiţii revoluţionari: Davricevi, un soi de alter ego al lui Stalin, originar tot din Gori, şeful aripii militare a socialist-federaliştilor, relatează cum a jefuit un vas care transporta bani cam în aceeaşi perioadă ca şi *Ţareviciul Gheorghi*. Între timp, la Odessa, alţi revoluţionari atacaseră o petrecere aristocratică pe un vapor de croazieră, *Sofia*, de unde plecaseră cu 5.000 de lire sterline în aur.

*3 La vremea aceasta, Krasin îşi împrumuta cea mai sofisticată bombă infernală teroriştilor eseri radicali, care au folosit-o pentru a arunca în aer locuinţa lui Stolîpin, remarcabilul prim-ministru al ţarului. Numeroase persoane au fost ucise în acest atentat, dar Stolîpin a scăpat cu viaţă.

*4 Devenit ulterior Maksim Litvinov, comisarul poporului pentru Afaceri Externe al lui Stalin în anii 1930.

*5 Cunoscut drept Iaşa în familie, copilul a fost botezat cîteva luni mai tîrziu şi înregistrat public după cîţiva ani – de aici confuziile legate de naşterea lui. Numele a fost probabil un tribut adus protectorului lui Stalin, Iakob (Koba) Egnataşvili.

19

Stalin la Londra

Pe 27 aprilie/10 mai 1907, după o călătorie obositoare, Stalin şi tovarăşii lui de călătorie Ţhakaia şi Şaumian au debarcat la Harwich, în Anglia, şi au luat apoi trenul către gara Liverpool Street din Londra*1. Erau salutaţi cu titluri de senzaţie pe prima pagină a ziarelor britanice, încîntate să ştie că „anarhişti" exotici se plimbau prin capitala regatului, care, atunci, ca şi acum, era un refugiu notoriu pentru extremiştii criminali*2.

Delegaţii au fost întîmpinaţi de o trupă neaşteptat de mare de reporteri şi fotografi englezi, de doisprezece agenţi ai Secţiei Speciale britanice şi de doi agenţi ai Ohranei, precum şi de simpatizanţi locali – socialişti englezi sau exilaţi ruşi.

„La Londra se scrie istoria!", titra *Daily Mirror*, al cărui editorialist părea să fie absolut fascinat de faptul că unii dintre revoluţionari erau „femei arzînd de devoţiune faţă de marea cauză" – şi de lipsa lor de bagaj în acea epocă de călătorii împovărătoare. „Nu e nici un bărbat peste patruzeci de ani, şi mulţi au abia puţin peste douăzeci" – Stalin avea douăzeci şi nouă, Lenin, treizeci şi şapte (dar „întotdeauna i-am spus «Bătrînul»", avea să declare Stalin mai tîrziu). „Era", conchide *Daily Mirror*, „o mulţime foarte pitorească".

Ca şi în viitoarea Uniune Sovietică, delegaţii ar fi trebuit să fie egali, dar unii erau mai egali decît alţii. Maxim Gorki, „vestitul romancier", relata *Mirror*, „este la Londra, dar numai prietenii săi cei mai apropiaţi ştiu unde stă". Gorki se cazase împreună cu amanta sa, actriţă, în confortabilul hotel Imperial din piaţa Russell, unde li s-au alăturat Lenin şi Krupskaia. Cînd au sosit, era umed şi frig. Lenin, dominator, a preluat comanda, a verificat aşternuturile lui Gorki să nu fie umede şi a cerut să se aprindă focul cu gaz în cămin ca să-şi usuce lenjeria udă.

— O să se işte o încăierare pe cinste, i-a spus Lenin lui Gorki în timp ce şosetele i se uscau la foc.

Delegaţii cu venituri private stăteau în hoteluri ieftine în Bloomsbury, deşi Lenin şi Krupskaia au închiriat cîteva camere în piaţa Kensington, de unde el pleca în fiecare dimineaţă să-şi ia mîncarea preferată la pachet – cartofi prăjiţi cu peşte – de lîngă gara King's Cross. În schimb, pentru delegaţii săraci, cum era Stalin, banii erau foarte puţini.

Legenda spune că acesta a petrecut primele nopţi cu Litvinov, pe care îl întîlnea acum pentru prima dată, în motelul Tower House de pe strada Fieldgate, în fostul cartier Stepney, motel pe care romancierul Jack London l-a numit „monstruosul azil de noapte”: costa 6 peni pentru două săptămîni. Condiţiile erau atît de jalnice, încît Stalin ar fi condus, se spune, o rebeliune şi ar fi obţinut ca toată lumea să fie mutată. A fost cazat într-o cameră înghesuită de la etajul unu de pe Jubilee Street, la numărul 77, tot în Stepney, închiriată de la un cizmar rus evreu şi pe care o împărţea cu Ţhakaia şi Şaumian.

Ceţoasă şi umedă, Londra era un oraş intimidant pentru un vizitator din Georgia. „La început am avut impresia că Londra mă înghite şi mă sufocă”, scria un alt oaspete comunist rus al oraşului, Ivan Maiski, ulterior ambasadorul lui Stalin la Londra. „M-am simţit singur şi pierdut în uriaşul ei ocean de piatră... cu şirurile mohorîte de căsuţe înghiţite în vălătucii negri de ceaţă”.

Dacă Londra părea străină, cartierul Whitechapel, unde se vorba în mod curent rusa, era ceva mai plăcut. În East End locuiau o sută douăzeci de mii de evrei ruşi care se refugiaseră aici de pogromurile din imperiu, printre ei bandiţi şi socialişti. Lenin a vizitat Clubul Anarhiştilor Rudolf Rocker de lîngă locuinţa închiriată de Stalin în Stepney, unde a mîncat peşte *gefilte* evreiesc*3. Stalin a făcut probabil şi el acelaşi lucru. În plus, e aproape sigur că a pătruns în jungla sălbatică a luptelor de stradă slavo-evreieşti. Bandele din East End, toate provenite din Imperiul Rus, îi controlau pe hoţii de ceasuri de aur şi pe hoţii de buzunare. Trei asemenea grupuri concurau pentru supremaţie: Tigrii Basarabeni se luptau cu Odessiţii, iar aceştia, la rîndul lor, se hărţuiau cu Trupa Aldgate condusă de Smolitu’ (un evreu oacheş pe nume Bogard).

La sosire, Stalin şi ceilalţi s-au înregistrat la Clubul Socialist Polonez de pe Fulbourne Street, lîngă Whitechapel Road, vizavi de London Hospital*4. Observaţi de detectivii Secţiei Speciale şi de jurnaliştii entuziasmaţi, şi-au primit diurna sărăcăcioasă de doi şilingi pe zi, instrucţiuni despre cum să ajungă la locul de desfăşurare a congresului şi parolele secrete, necesare pentru a evita infiltrarea agenţilor Ohrana printre delegaţi.

Adunaţi la etaj, „într-o clădire modestă, cu prea puţină mobilă, aparţinînd unui club socialist, cu mese, scaune şi autografe străine pe pereţi”, bolşevicii şi-au început activitatea politică la congres ţinînd o întîlnire facţională numai a lor, la care au ales un comitet secret, şi, ca toţi participanţii la o conferinţă, „au studiat harta oraşului”. Însă *Daily Mirror* nu avea timp pentru asemenea detalii banale. „Femeile ies, se spune, în evidenţă prin curajul şi tăria lor neclintite”, relata admirativ un reporter. „Exersează trasul cu pistolul în fiecare zi. Se antrenează constant în faţa oglinzii, ajungînd astfel să ochească şi să

apese pe trăgaci cu mare precizie... Majoritatea sînt fete tinere – între ele una de optsprezece ani, care-şi poartă părul lung şi blond într-o coadă împletită pe spate."

Daily Express însă, mai perspicace, observase „un bărbat solid, cu o expresie hotărîtă, care... stătea la coţul străzii Fulbourne, evident un străin şi, la fel de evident, un om cu oarecare autoritate. Aparent nonşalant, se uita în jur cu mare interes... Acesta era domnul Seveff, membru al poliţiei secrete a Rusiei, a cărui misiune este să-i ţină sub supraveghere pe socialiştii ruşi" – care, adăuga în mod semnificativ ziarul, „aveau prea puţine bagaje".

Delegaţii s-au îndreptat apoi către locul unde urma să se desfăşoare cel de-al Cincilea Congres social-democrat, fie luînd omnibuzul, fie mergînd pe jos pînă în Islington, unde au fost uluiţi să afle că se întîlneau într-o biserică, a Fraternităţii, de pe Southgate Road: „Pe străzile posomorîte şi murdare ale cartierului muncitoresc, semăna cu alte zeci de clădiri – pereţi înnegriţi de funingine, ferestre înalte şi înguste, un acoperiş tuciuriu cu o fleşă nu prea înaltă". Înăuntru, delegaţii au găsit „o încăpere simplă şi goală care putea adăposti 300-400 de oameni". Gorki n-a fost deloc impresionat de decorul bisericii, „lipsită de podoabe pînă la absurd". Vicarul, părintele F.R. Swan, printre enoriaşii căruia se număra viitorul primministru laburist Ramsay MacDonald, era un pacifist, urmaş al lui William Morris*5.

Pe 30 aprilie / 13 mai 1907, părintele marxismului rus, Plehanov, a deschis lucrările congresului după ce delegaţii au cîntat un imn funerar pentru tovarăşii lor căzuţi. Stalin l-a văzut pe Lenin stînd alături de Gorki – înalt, spectral şi slab ca un ţîr, celebritate internaţională şi colector de fonduri pentru bolşevici, care cîndva urmărise o execuţie prin spînzurare la Gori*6. Bolşevicii s-au aşezat într-o parte, menşevicii, în alta; fiecare vot a fost „extrem de încordat".

La congres sosiseră 302 delegaţi, reprezentînd 150.000 de muncitori, dar, după ce trăise zile de glorie în 1905, partidul era acum într-o formă jalnică, slăbit de represiunea lui Nicolae al II-lea. Dintre cei nouăzeci şi doi de bolşevici, majoritatea erau hotărîţi să continue lupta armată din 1905 şi să evite participarea la Duma Imperială. Erau în minoritate faţă de cei 85 de menşevici, 54 de bundişti evrei, 45 de polonezi-lituanieni şi 26 de letoni care susţineau participarea la Dumă. Lenin voia de asemenea să adopte strategia cu urna de vot într-o mînă şi cu arma în cealaltă, preferată în vremea noastră de teroriştii din IRA, Hamas şi Hezbollah. Aşa că s-a folosit de ajutorul menşevicilor pentru a cîştiga bătălia, înainte să se întoarcă din nou împotriva lor.

Tot partidul pierdea membri, dar bolşevicii în special fuseseră atît de vînaţi în Georgia, încît Stalin, Ţhakaia şi Şaumian erau numai

delegaţi consultativi, fără drept de vot.

— Cine este? se pare că l-ar fi întrebat Stalin pe Şaumian atunci cînd un nou orator a urcat la tribună.

— Nu-l cunoşti? a răspuns Şaumian. E tovarăşul Troţki...

Pe adevăratul său nume Lev Bronstein, vedeta incontestabilă de la Londra tocmai izbutise să fugă din Siberia străbătînd 600 de kilometri prin tundră cu o sanie trasă de reni. Aici Stalin l-a văzut prima dată pe Troţki (şi probabil i-a strîns mîna), deşi acesta nu-şi amintea să-şi fi întîlnit duşmanul principal pînă în 1913.

În timp ce Stalin îşi comanda miliţiile din Ciatura, Troţki fusese preşedinte al Sovietului din Petersburg. Excepţional în scris, năucitor de elocvent cînd vorbea, cu un accent tipic evreiesc şi o vanitate neruşinată, Troţki, cu costumele sale de filfizon şi coama de păr umflată cu grijă, radia strălucirea unei celebrităţi internaţionale radicale, la ani-lumină depărtare de Stalin. În ciuda faptului că era fiul unui ţăran evreu bogat din îndepărtatul Herson, era obositor de arogant şi-i considera pe georgieni nişte bădărani „provinciali".

Lenin, care îl poreclise „Peniţa" datorită magistralului său stil jurnalistic, se plîngea acum că Troţki făcea pe grozavul. Stalin, ale cărui aptitudini se vădeau în umbră, în timp ce ale lui Troţki scînteiau în lumina admiraţiei generale, l-a urît din prima clipă: era „frumos, dar inutil", scria el la întoarcere. Troţki avea să-i arunce dispreţuitor că Stalin „nu vorbeşte niciodată".

E adevărat că Stalin nu a vorbit deloc la congres. Ştia că menşevicii, care îl urau pentru cruzimea şi banditismul lui, erau cu ochii pe el în cadrul campaniei pe care o duceau pentru interzicerea jafurilor bancare şi din dorinţa de a cîştiga teren în faţa lui Lenin. Cînd Lenin a propus votul de încredere, Martov, liderul menşevic rus, încurajat de Jordania, i-a pus la îndoială pe cei trei bolşevici fără drept de vot, Stalin, Ţhakaia şi Şaumian.

— Nu putem vota fără să ştim cine e implicat. Cine sînt oamenii aceştia? a întrebat Martov.

— Habar n-am, a replicat Lenin, deşi tocmai se întîlnise cu Stalin la Berlin.

Martov a pierdut însă la vot.

— Protestăm! a strigat Jordania, dar fără folos.

De atunci, Stalin l-a urît pe Martov, pe numele lui real Ţederbaum, care era, ca şi Troţki, evreu.

Prezenţa în număr mare a evreilor îl agasa pe Stalin, care a hotărît că bolşevicii erau „adevărata facţiune rusă", în timp ce menşevicii erau „facţiunea evreiască". După şedinţele congresului trebuie să fi urmat ceva bombăneli pe această temă la bar.

— N-ar fi o idee rea pentru noi, bolşevicii, i-a spus bolşevicul Aleksinski lui Stalin „în glumă", să organizăm un pogrom în partid.

Într-o vreme cînd mii de evrei tocmai fuseseră măcelăriţi în Imperiul Rus, era fără îndoială o glumă de prost gust*7. Aceste resentimente faţă de intelectualii evrei dezvăluiau complexul intens de inferioritate al lui Stalin. Dar trebuie să observăm aici şi naşterea lui Stalin rusul (căci în Georgia nu exista antisemitism, comunitatea de evrei babilonieni locuia aici de două mii de ani fără să fi îndurat vreun pogrom). Sătul de certurile mărunte ale Georgiei şi de dominaţia menşevicilor, revoluţionarul era gata să se arunce în luptă la Baku şi în Rusia propriu-zisă. De aici înainte a scris în rusă, nu în georgiană.

Lenin a avut cîştig de cauză la congres. În Comitetul Central au fost aleşi mai mulţi bolşevici decît menşevici, iar el şi-a păstrat Centrul Bolşevic secret. „L-am văzut pe Lenin triumfînd", reflecta Stalin mai tîrziu.

Menşevicii au reuşit însă adoptarea unei rezoluţii care îl privea direct pe revoluţionarul georgian: o condamnare viguroasă a jafurilor băncilor, care prevedea excluderea din partid a oricui încălca această regulă. Gheorghi Cicerin, aristocrat menşevic homosexual (mai tîrziu al doilea comisar sovietic al poporului pentru Afaceri Externe), a fost însărcinat oficial să ancheteze toate jafurile petrecute după congresul de la Stockholm. „Stalin a fost foarte rezervat în timpul acestei şedinţe, a rămas în general tăcut şi retras, în umbră", observa Devdariani, prietenul său menşevic. Troţki a înţeles mai tîrziu că Stalin era preocupat de atacul pe care îl punea la cale pentru mai 1907: „De ce s-a mai deranjat să vină la Londra? Avea probabil alte treburi".

Afară, „englezi curioşi se adunaseră şi se holbau pur şi simplu la noi ca la nişte animale aduse din ţări îndepărtate!". Presa asediase clădirea, în timp ce echivalenţii de atunci ai paparazzi-lor moderni îi fotografiau insistent pe revoluţionarii timizi, care îi rugau să înceteze. „Revoluţionarii ruşi se tem de bliţ!" titra *Daily Express*.

— Vă daţi seama că publicarea acestor imagini ne-ar putea aduce moartea? le-a spus un rus reprezentanţilor unui ziar, fără să-şi dea seama că toate precauţiile erau inutile.

Căci „turnătorii" se aflau deja în biserică. Poliţia secretă rusă – atunci, ca şi acum – era iritată de tendinţa englezilor de a acorda azil disidenţilor ruşi. „Din cauza liberalismului Londrei, va fi imposibil să ne bizuim pe cooperarea forţelor de poliţie locale", se plîngea A.M. Garting, directorul Agenţiei Externe a Ohranei, cu sediul la Paris. Doi agenţi i-au urmat pe revoluţionari la Londra. Secţia Specială şi poliţiştii ruşi stăteau la pîndă pe străzi, spre încîntarea presei, dar Ohrana nu avea nevoie de ajutor – agentul lor dublu Iakov Jitomirski, care primea 2.000 de franci pe lună, era unul dintre cei doi trădători din cadrul congresului. În arhivele Ohranei găsim cuvîntările de la

congres relatate la fel de plicticos ca în procesele-verbale oficiale.

La Londra, Lenin a fost în formă maximă. Delegaţii mîncau între şedinţe în biserică, dar fondurile s-au dovedit curînd insuficiente. Lenin se temea că bolşevicii lui nu se hrăneau destul, aşa că a rugat-o pe amanta lui Gorki să le împartă bere şi sendvişuri.

După şedinţe, Lenin stătea la palavre cu delegaţii pe iarbă, la soare, în Hyde Park, le ţinea lecţii despre pronunţia limbii engleze, rîdea cu ei fără urmă de îngîmfare, le dădea sfaturi unde să se cazeze ieftin şi îi ducea la pub-ul său preferat, Crown and Woolpack din Finsbury, unde se spune că un detectiv al Secţiei Speciale se ascunsese într-un dulap ca să tragă cu urechea, deşi nu ştia limba rusă. Pe 13 mai, e posibil ca Stalin să fi participat la singura lui serată din Chelsea. Într-un exemplu timpuriu de eveniment la modă al radicalilor, pictorul Felix Moscheles i-a invitat pe marxişti la o recepţie cu numeroşi invitaţi, îmbrăcaţi de ocazie, la locuinţa sa din strada Old Church numărul 123. Ramsay MacDonald a toastat în cinstea ruşilor; Plehanov şi Lenin i-au răspuns. Gazdele şi-au manifestat uimirea că revoluţionarii nu erau puşi la patru ace.

Stalin nu se afla însă, de regulă, în Chelsea pe timpul nopţii – îşi petrecea mai mult timp în cartierele mai puţin aristocratice. Experienţa lui a semănat fără îndoială cu cea pe care o descria Maiski: „M-am plimbat pe străzi posomorîte, slab luminate de felinare vechi cu gaz, am traversat poduri pustii, zărind sub ele scînteierile apei negre a canalelor. Am văzut măruntaiele Londrei, am auzit chemarea prostituatelor şi rîsul neruşinat al clienţilor beţi care le însoţeau. M-am împiedicat de fiinţele fără adăpost care dormeau pe treptele prăvăliilor închise". La un moment dat, într-un pub, Stalin a fost cît pe ce să fie bătut măr de docherii din East End. S-ar părea că Litvinov l-a salvat. Potrivit fiicei sale, Litvinov glumea că acesta a fost singurul motiv pentru care Stalin l-a păstrat, spunîndu-i: „N-am uitat întîmplarea aceea din Londra".

În Stepney, Domnul Ivanovici (Stalin), care purta o haină ca o tunică, pantaloni largi şi cizme, şi-a petrecut mult timp în cameră citind, dar s-a folosit şi de serviciile unui tînăr pe nume Arthur Bacon, care i-a făcut diverse comisioane. „Stalin a scris o scrisoare cuiva care locuia la o stradă depărtare", îşi aminteşte Bacon într-un interviu după al Doilea Război Mondial, „şi a vrut să-i fie dusă personal. Nu ştia să scrie în engleză, aşa că adresa a pus-o soţia cizmarului". Bacon era plătit de obicei cu jumătate de peni pe comision, dar Stalin i-a dat doi şilingi. „Era o sumă frumuşică pe atunci", spunea Bacon. Fie generos, fie ignorant, Stalin îi dăduse de 46 de ori tariful obişnuit. „Îi plăcea să mănînce caramele", spunea Bacon. „Îi cumpăram cîteva în fiecare zi."

Cît timp a suferit penuria din East End, Stalin a văzut, probabil, puţin din Londra. Bolşevicii erau atît de obsedaţi politiceşte şi atît de

provinciali din punct de vedere cultural, încît abia dacă observau obiectivele turistice naturale sau culturale din locurile pe unde mergeau. Pentru a admira un oraş, scria Troţki, „trebuie să iroseşti prea mult din tine. Eu aveam propriul meu domeniu de interes care nu suferea rival: revoluţia". Soso era la fel. Îi bătea vîntul prin buzunare, dar, în timpul celui de al Doilea Război Mondial, îi mărturisea unuia dintre tinerii săi diplomaţi, Andrei Gromîko, mai tîrziu ministru al Afacerilor Externe şi preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, că îşi pierduse vremea „în biserici, ascultînd slujbele – e cel mai bun mod de a învăţa engleza". Trimiţîndu-l pe Gromîko ambasador la Washington, Stalin îl sfătuia să facă la fel.

Între timp, congresul rămăsese fără bani şi nu mai putea plăti fiecărui delegat cele 65 de ruble necesare pentru drumul spre casă. Trebuia găsită o soluţie. Socialistul evreu rus Fiodor Rothstein, care contribuise la organizarea congresului, a apelat la jurnalistul de stînga H.M. Brailsford de la *Daily News* şi la parlamentarul laburist George Lansbury. Ei l-au abordat pe magnatul american Joseph Fels, proprietarul companiei de săpunuri Fels-Naphtha.

— Înainte să pot lua o hotărîre, a răspuns industriaşul, vreau să-i văd pe aceşti oameni.

Brailsford şi Lansbury l-au dus pe Fels la Biserica Fraternităţii să asiste la o şedinţă.

— Cît sînt de tineri cu toţii, cît de absorbiţi! a exclamat americanul, care a oferit partidului 1.700 de lire.

Contractul de împrumut semnat cu Fels prevedea: „Noi, delegaţii subsemnaţi" trebuiau să-i înapoieze banii pînă pe 1 ianuarie 1908. Fels a insistat să fie semnat de fiecare participant. Lenin s-a învoit, dar apoi le-a cerut revoluţionarilor să folosească nume false. Ei au semnat conştiincios documentul acesta extraordinar în engleză, rusă sau georgiană. Lenin a semnat probabil doar „Vladimir". Se crede că Stalin a folosit unul dintre numele sale preferate: „Vasili din Baku". Fels a murit înainte ca Lenin să preia puterea, dar moştenitorii săi au primit banii în 1917.

Cînd Churchill*8 s-a întîlnit pentru prima oară cu Stalin în 1942, cei doi oameni de stat s-au apropiat, după un început glacial, în cadrul unui maraton nocturn de băutură la Kremlin, în timpul căruia prim-ministrul britanic l-a întrebat pe dictatorul sovietic despre vechea lui vizită la Londra.

— Erau acolo Lenin, Plehanov, Gorki şi alţii, a răspuns Stalin.

— Troţki? a întrebat Churchill despre inamicul pe care Stalin îl asasinase cu doi ani mai înainte.

— Da, a fost şi el, a replicat Stalin, dar a plecat dezamăgit că nu fusese desemnat să reprezinte nici o organizaţie, precum Batalioanele de Luptă la care sperase...

Pînă şi treizeci de ani mai tîrziu, după ce deja îşi ucisese marele duşman, Stalin era încă mîndru că el comandase Batalioane de Luptă, iar vestitul comisar de război nu.

„Congresul de la Londra s-a încheiat”, relata Koba Ivanovici (Stalin, sub cel mai recent pseudonim al său) în *Bakinskii proletarii*, „cu victoria bolşevismului”.

Dar el şi Şaumian au rămas la Londra să-l îngrijească pe Ţhakaia, care se îmbolnăvise. „Aveam temperatură 39 sau mai mult”, povestea acesta, aşa că Stalin şi Şaumian au stat „să aibă grijă de mine, pentru că toţi locuiserăm în aceeaşi cameră”.

Printre comuniştii galezi circulă o legendă potrivit căreia, după congres, Stalin şi-a abandonat postul de asistent medical şi i-a vizitat pe minerii din sudul industrializat al Ţării Galilor: la urma urmei, fortăreaţa sa din 1905, Ciatura, era un oraş minier. Dar, în ciuda numeroaselor poveşti despre cum a fost văzut „Stalin în Ţara Galilor” apărute în rîndul comuniştilor din Rhondda în timpul celui de al Doilea Război Mondial, nu există nici cea mai mică dovadă că revoluţionarul georgian ar fi vizitat această regiune*9. În plus, el nu-şi inventase încă numele de „Stalin”. Se spune însă că a fost zărit şi la docurile din Liverpool, într-o versiune provincială a întîlnirii cu docherii londonezi. Din păcate, „Stalin la Liverpool” e doar o legendă, ca şi „Stalin în Ţara Galilor”, ce ţine de acel tărîm fabulos al mitologiilor urbane, fanteziilor regionale de mărire şi cultului personalităţii tipic stîngii politice1.

După aproximativ trei săptămîni la Londra, Soso a petrecut cîteva zile la Paris. Apoi, împrumutînd documentele lui Simon Dzvelaia, un georgian abia decedat, a sosit acasă la Tiflis în ajunul marelui jaf din piaţa Erivan2.

.

1 De fapt, participanţii n-ar fi trebuit să se afle la Londra. Conform planului original, congresul ar fi urmat să se ţină în Copenhaga, aşa încît Stalin a mers la Sankt-Petersburg, apoi în Finlanda, pînă la Malmö în Suedia, de unde el şi ceilalţi delegaţi au trecut cu feribotul în Copenhaga. Însă danezii i-au expulzat în Suedia, care i-a trimis înapoi în Danemarca, de unde au fost transportaţi la Esbjerg, iar de aici au luat un vapor cu abur spre Londra.

*2 Alte veşti importante ale acestor săptămîni erau; un complot pentru asasinarea ţarului; un portret fotografic al ţareviciului Alexei, în vîrstă de trei ani, sub care presa scria: „Ţareviciul poartă prima pereche de chiloţei”; nunta marelui duce Nikolai, vărul ţarului, cu fiica prinţului de Muntenegru; şi faptul că regina engleză a Spaniei născuse un băieţel, numit de presă „Un bebeluş englez”.

3 Un fel de perişoare de peşte servite reci (n.tr.).

*4 Astăzi un depozit de mobilă, un magazin de aparate foto şi, respectiv, un magazin de modă pentru bărbaţi.

5 Artist şi politician englez (1834-1896), reprezentant de seamă al socialismului libertarianist (n.tr.).

*6 Mai tîrziu, Gorki avea să devină prietenul dictatorului, un apologet infam, jalnic trofeu şi, poate, victimă a lui Stalin. Vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*7 Stalin l-a învinuit cu abilitate de această remarcă pe Grigori Aleksinski în *Notiţele unui*

delegat, relatarea lui despre congresul de la Londra publicată sub numele de Koba Ivanovici în *Bakinskii proletarii*. Sublinia acolo faptul că „majoritatea menşevicilor erau evrei, apoi georgieni, apoi ruşi. Pe de altă parte, majoritatea copleşitoare a grupului bolşevic erau ruşi, apoi evrei (nepunîndu-i la socoteală pe polonezi şi pe letoni, desigur), apoi georgieni...". S-a speculat mult pe marginea naturii evreieşti a social-democraţilor, dar cifrele lui Stalin arată că partidul era în egală măsură georgian. Arsenidze afirmă că Stalin era „neutru" faţă de evrei, interesat în primul rînd de ceea ce era folositor din punct de vedere politic. În articolele sale, Stalin se arăta plin de compasiune faţă de soarta lor: „Gemînd sub jug sînt veşnic persecutaţii şi umiliţii evrei, lipsiţi chiar şi de jalnic de puţinele drepturi ale celorlalţi cetăţeni ruşi". Dintr-o perspectivă înrudită, îi ataca şi pe menşevici că ar fi „intelectuali", şi nu muncitori, şi se arăta uimit că menşevicii le reproşaseră bolşevicilor că au în rîndurile lor prea mulţi intelectuali: „Am explicat apariţia vlăstarelor menşevice prin proverbul: «Limba se întoarce mereu către dintele care doare»". După cum am văzut, era una din expresiile preferate ale lui Stalin. Cît despre faptul că a fost supus unui vot de încredere, majoritatea istoricilor reiau această întîmplare pentru a-l micşora în ochii cititorilor, dar nu menţionează niciodată că Ţhakaia şi Şaumian, membri respectaţi ai partidului, au fost şi ei luaţi la întrebări. A mai existat un motiv pentru care Lenin şi-a permis să fie atît de nepăsător. Le făcuse menşevicilor georgieni o ofertă de fuzionare: dacă Jordania nu se amesteca în chestiunile ruşilor, putea deveni conducătorul unui partid unit în Georgia. Jordania n-a acceptat niciodată.

*8 La vîrsta de treizeci şi trei de ani, Churchill locuia în apartamentul său de burlac de pe Mount Street W1, în timp ce Stalin, pe atunci de douăzeci şi nouă de ani, era cazat, sub numele de Koba Ivanovici, în Stepney. Deja subsecretar pentru colonii în guvernul liberal al lui Sir Henry Campbell-Bannerman, Churchill tocmai publicase biografia tatălui său, Lord Randolph. Era deja suficient de cunoscut pentru ca în curînd să-i apară prima biografie. În timp ce Stalin se afla în Anglia, Churchill a plecat în nord, în Scoţia, să ţină un discurs care a fost relatat de presă.

*9 „Stalin în Ţara Galilor" este un mit care persistă: scriitorul galez John Summers îl „confirma" în cursul unei vizite făcute în anii 1970 în oraşul sovietic Iuzovka (azi, Doneţk), înfiinţat de un galez pe nume Hughes. Un site galez îl menţionează şi azi pe Stalin printre „personalităţile teribile care au petrecut o vreme în Ţara Galilor", alături de criminalul în serie Fred West, magicianul Aleister Crowley, nazistul Rudolf Hess şi tiranul ugandez Idi Amin: „Stalin a făcut o scurtă vizită în sudul industrializat al Ţării Galilor ca să cîştige susţinere şi să strîngă fonduri pentru Revoluţia Rusă". Dintre ajutoarele lui Stalin, Fiodor Rothstein, intermediarul bolşevic de la Londra, a devenit ambasador sovietic în Persia şi a murit înainte de Marea Teroare. Fiul său, Andrew Rothstein, a făcut o ciudată carieră între *establishmentul* englez şi *nomenklatura* stalinistă: a studiat la Oxford, după care a lucrat la Institutul de Marxism-Leninism în timpul Terorii şi a avut norocul să-i supravieţuiască, întorcîndu-se apoi la Londra pentru a deveni mentorul marxismului britanic. Într-una dintre amintirile sale mai bizare, Stalin le povestea unor parlamentari britanici din timpul celui de-al Doilea Război Mondial că, atunci cînd fusese la Londra, îl văzuse pe Benito Mussolini, socialist la vremea aceea, la o întîlnire marxistă. E posibil să-l fi zărit într-adevăr la vreo conferinţă socialistă în Germania, dar viitorul Duce nu se afla în mai 1907 la Londra. Bacon, băiatul care se ocupa de comisioanele lui Stalin, a devenit infirmier în spitalul Beckenham. În 1950, la vîrsta de cincizeci şi şase de ani, a dat un interviu ziarului *Daily Express*. „Mă întreb dacă generalissimul Stalin, părintele tuturor ruşilor, îşi aminteşte de băiatul înalt care îi aducea caramele", conchidea el. Casa de pe Jubilee Street nu mai există.

20

Kamo o ia razna: joaca de-a bandiţii şi cazacii

Pe 10 mai 1907, Kamo tocmai fixa fitilul unei bombe de-a lui Krasin, cînd maşinăria i-a explodat în faţă. Aproape şi-a pierdut un ochi, dar a reuşit să se trateze în secret şi să-şi revină suficient ca să conducă „Gaşca" în ziua cea mare, care se apropia cu paşi repezi. Ceilalţi bandiţi îi duceau dorul şefului lor arestat, Ţinţadze, considerîndu-l pe Kamo un individ care voia cu orice preţ să iasă în evidenţă. „Kamo era foarte încîntat de el însuşi", spunea Kupriaşvili, „îşi dădea aere în faţa altor tovarăşi şi se tot lăuda".

Stalin era deja acasă pe 4 iunie, chiar după ce Stolîpin, energicul premier al lui Nicolae al II-lea, a dat o mare lovitură reacţionară, reformulînd regulile de funcţionare a Dumei în aşa fel încît să asigure o majoritate conservatoare şi să intensifice represiunea asupra revoluţionarilor. Mulţi au fost arestaţi, mulţi alţii au fost deportaţi în Siberia în trenuri-închisori botezate „vagoanele lui Stolîpin", şi atît de mulţi au fost spînzuraţi, încît ştreangul a ajuns să fie numit „cravata lui Stolîpin". În 1905, în imperiu fuseseră 86.000 de deţinuţi politici; în 1909 erau deja 170.000.

Kamo a strîns o trupă numeroasă, formată din cei mai buni mardeiaşi şi jefuitori de bănci din Georgia, inclusiv nucleul „Găştii" şi cele cinci tinere conspiratoare. Toţi locuiau, în aşteptarea evenimentului, într-un mic apartament comunal, în timp ce Kamo închiriase o locuinţă luxoasă, „trăind sub acoperire ca un prinţ". Ohrana credea că aproximativ 60 de bandiţi fuseseră implicaţi în jaf, aşa încît e posibil ca bolşevicii să-şi fi recrutat ajutoare din rîndul eserilor şi al altor terorişti pricepuţi: de multe ori aceştia cooperau, ultima oară atunci cînd Krasin le furnizase eserilor bombele necesare pentru a dinamita locuinţa prim-ministrului Stolîpin. Dacă eserii sperau însă să capete o porţie din pradă, au fost dezamăgiţi.

Stalin i-a informat pe membrii Comitetului Bolşevic din Tiflis de ordinele pe care Lenin i le dăduse la Berlin; ei au aprobat operaţiunea. Stalin se aştepta probabil la reacţii locale indignate şi la un scandal internaţional: Kamo şi bandiţii săi şi-au dat temporar demisia din partid, la sugestia lui Lenin, eliberîndu-se astfel, teoretic vorbind, de limitările rezoluţiei de la Londra. Stalin şi Şaumian plănuiau ca după aceea să se mute direct la Baku. Bolşevicii erau terminaţi în Georgia,

nemaiavînd decît aproximativ 500 de aderenţi. Soso îşi ardea în mod conştient punţile georgiene şi avea de gînd să o ia de capăt într-un alt loc, cu forţe proaspete şi ambiţie reînnoită*1.

*

Dimineaţă devreme, în ziua de 13 iunie, Kamo le-a confirmat lui Stalin şi Şaumian că jaful avea să aibă loc în acea zi. Bandiţii aşteptau la restaurantul Tilipuciuri, unde se pare că Stalin ar fi fost văzut în dimineaţa aceea.*2 Undeva înainte de ora 10, în uniforma sa caucaziană, mînuind cu iscusinţă sabia cercheză, Kamo a venit călare în piaţa Erivan. Bandiţii şi-au ocupat poziţiile dinainte stabilite. Era o zi caldă de vară.

Cînd bombele au zguduit oraşul, Kato Djugaşvili îşi ţinea în braţe bebeluşul de trei luni, pe Flăcăiaş, pe balcon, lîngă sora ei, Saşiko. „Ne-am repezit înăuntru, îngrozite", povesteşte Saşiko Svanidze. În restul zilei, răniţii au fost îngrijiţi în săli de tratament improvizate. Cazacii şi jandarmii străbăteau oraşul organizînd razii, închizînd accesul în anumite cartiere şi pe unele străzi, sperînd să recupereze banii înainte ca aceştia să iasă din Tiflis.

„În noaptea aceea", relatează Saşiko, „Soso a venit acasă şi ne-a spus că jaful fusese săvîrşit de Kamo şi banda lui, care furaseră 250.000 de ruble pentru partid". Probabil le-a povestit celor trei surori şi despre deghizarea lui Kamo, pentru că ele atunci şi-au dat seama de ce împrumutase sabia tatălui lor. Memoriile familiei Svanidze arată că, departe de a nu cunoaşte viaţa dublă a lui Stalin, Kato era perfect conştientă că se măritase cu „naşul" jefuitorilor de bănci din Caucaz. Stalin însă i-a informat pe neaşteptate că soţia şi copilul lui urmau să plece cît de curînd la Baku. Rudele s-au împotrivit. Trebuie să fi fost foarte supărate, deoarece, chiar şi în anii 1930, familia îndrăznea să-l critice pe Stalin că o luase pe Kato într-o călătorie de treisprezece ore cu trenul „pe aşa o arşiţă", cu tot cu copilul. Dar n-au avut cu cine discuta: „Soso a plecat la Baku şi a luat-o pe Kato", punînd deoparte 15.000 de ruble pentru planurile sale de viitor.

Kamo s-a ascuns. Înainte de a pleca, i-a oferit cu mărinimie „omului din interior" al lui Stalin 10.000 de ruble pentru ajutorul lui. Voznesenski a acceptat, modest, doar 5.000.

Dar lucrurile au început din nou să meargă prost. Poliţia a anunţat că 100.000 de ruble în bancnote de 500 erau inseriate de la AM 62901 la 63000. Unii bandiţi voiau acum să ardă banii. Kamo a refuzat. Restul prăzii era în bancnote mai mici.

Toţi oamenii lui Kamo voiau să-l cunoască pe Lenin, dar Kamo avea nevoie de tratament în străinătate pentru ochiul lui, aşa că el a fost cel care, luînd cu sine cea mai mare parte din bani, a urcat în tren

spre Baku şi de acolo la Lenin, în Finlanda. Prinţul Koki Dadiani, a cărui familie cîrmuise cîndva Megrelia, i-a împrumutat din nou paşaportul său. Adăugînd un nou detaliu picant deghizării sale deja clasice, Kamo s-a dat acum drept prinţul Dadiani însoţit de proaspăta sa soţie (una dintre membrele bandei – în mod ironic, dar util, fiică de poliţist), călătorind la o zi după nuntă. Fetele din „Gaşcă" se pricepeau deja foarte bine să ascundă bani şi dinamită asupra lor: dinamita emitea un miros acid foarte puternic, mai ales cînd era lipită de un corp asudat, aşa că doamnele trebuiau să se parfumeze peste măsură. Banii erau mai uşor de transportat, putînd fi ascunşi în lenjeria intimă şi în hainele miresei. Cîţiva poliţişti venali fuseseră probabil mituiţi ca să închidă ochii.

Kamo i-a livrat lui Lenin echivalentul a 1,7 milioane de lire sterline (3,4 milioane de dolari) în moneda de azi, suficient pentru ca, o vreme, facţiunea bolşevică să nu mai ducă lipsă de bani. Şi-a petrecut apoi vara cu eroul său, plănuind un alt atac spectaculos. Dar reacţia ţaristă l-a ajuns curînd din urmă pe Lenin, care a fost silit să fugă la Geneva, unde „cetăţenii elveţieni onorabili", scrie Krupskaia, „erau înspăimîntaţi de moarte... şi nu mai vorbeau decît despre «exproprierile» ruseşti". Georgia a devenit sinonimă cu banditismul: cînd Ţhakaia i-a vizitat îmbrăcat într-o *cioha*, gazda lor aproape a leşinat de frică şi, „cu un ţipăt de groază, i-a trîntit uşa în nas".

Acesta n-a fost nici pe departe sfîrşitul poveştii: jaful din Tiflis l-a transformat pe Kamo într-o legendă*3, dar repercusiunile sale aveau să zdruncine partidul, încît şi în 1918 reprezentau încă o ameninţare pentru Stalin.1

*

Ca în urma oricărui act criminal de succes, teroriştii se luptau acum pentru pradă. Poliţia publicase seriile celor 100.000 de ruble împărţite în bancnote de 500. Aveau să fie foarte greu de schimbat, dar falsificatorul Grupului Tehnic al lui Krasin, cunoscut sub porecla de „Fanny Grasu'", a schimbat o parte dintre numere. Lenin şi Krasin au decis să folosească şi bancnotele inseriate, mai ales că restul prăzii era „curat". Banii au fost imediat transportaţi în străinătate. O parte au fost spălaţi prin intermediul băncii Crédit Lyonnais. Litvinov a împărţit diverse sume agenţilor săi, pentru ca aceştia să le schimbe în diferite oraşe europene.

Între timp, poliţia secretă se dădea de ceasul morţii să-i prindă pe vinovaţi, dar n-a putut descoperi nimic precis. Informatorii din Tiflis, mai ales unul dintre ei, pe nume „Doamna grasă", le-a dezvăluit că la săvîrşirea jafului participaseră şi eseri, dar care nu-şi primiseră partea din pradă.

Primul suspect a fost Davricevi, *celălalt* mare jefuitor de bănci originar din Gori, care, potrivit rapoartelor Ohranei, „se ascundea în Lausanne sub numele de Kamo”.

Ohrana ştia că „toţi banii fuseseră trimişi de Kamo lui Krasin şi Lenin”, însă acum revoluţionarii începuseră să se certe. Lenin a încasat cel puţin 140.000 de ruble din ceea ce i-a adus Kamo. Dar, în 1908, el a început din nou o luptă intestină răuvoitoare, deşi mai degrabă obscură, în urma căreia partidul avea să se rupă în două. A pus capăt relaţiilor cu Bogdanov şi Krasin*4, care furaseră aproximativ 40.000 de ruble din pradă pentru ei înşişi. Litvinov a trimis „doi terorişti georgieni” să le spună că, dacă nu îi returnează imediat, aveau să-l „lichideze” pe unul dintre membrii Comitetului Central.

Din nou, lui Lenin nu-i ajungeau banii. Jafurile de bănci nu erau singura lui sursă ilicită de finanţare. A pus doi şarlatani bolşevici să seducă două surori naive care moşteniseră averea uriaşă a unchiului lor, industriaşul Schmidt. Cei doi au avut succes, deşi Lenin a recunoscut că el n-ar fi fost în stare să facă aşa ceva. Unul dintre ei, Viktor Taratuta, a furat sume considerabile din moştenire pentru a trăi pe picior mare, iar restul i l-a pasat lui Lenin.

Kamo, aflat acum la Berlin, a hotărît să-l ajute pe Lenin organizînd cel mai mare jaf bancar din istorie, în valoare de 15 milioane de ruble, care „ar finanţa partidul pe şase ani, dar ar costa cel puţin 200 de vieţi”. A adunat un stoc considerabil de dinamită şi, folosind un paşaport pe numele Mirski, agent de asigurări, s-a dus în august la Berlin ca să procure explozibil. Dar omul lui Lenin la Berlin era profesorul Jitomirski, dublul agent care informase Ohrana despre congresul de la Londra. Jitomirski l-a trădat acum pe Kamo.

Pe 27 octombrie/9 noiembrie 1907, poliţia germană a făcut o descindere în camera de hotel a armeanului şi a găsit bancnote numerotate şi 200 de fitiluri de dinamită, fulminat de mercur şi douăzeci de baterii electrice. Reprezentanţii Ohranei au fost încîntaţi, dar încă nu cunoşteau identitatea lui „Mirski”. Pe 31 octombrie/13 noiembrie, Garting, directorul Agenţiei Externe a Ohranei, a anunţat triumfător că Mirski plănuia un „jaf uriaş” şi că avea o parte din bancnotele din Tiflis, dar că nu exista încă nici o dovadă a participării acestuia la atacul din iunie. Ohrana încă mai credea că Davricevi era „Kamo”. Atunci cine era „Mirski”?

Într-un final, poliţiştii au avut noroc. Pe 1 martie 1908, un fost bandit bolşevic din închisoarea din Kutais, Arsene Karsidze, a dezvăluit că principalul jefuitor de bănci era Simon Ter-Petrosian, cunoscut drept „Kamo” şi reţinut acum sub numele de „Mirski” în închisoarea Alt-Moabit din Berlin. Un alt raport confirma că Davricevi se afla în exil în Elveţia şi nu era, de fapt, „Kamo”.

Guvernul ţarist a solicitat extrădarea lui Kamo, pe care cel mai

probabil îl aştepta pedeapsa cu moartea. Krasin s-a grăbit la Berlin să-i asigure apărarea şi l-a angajat pe avocatul german de stînga Oscar Kohn. L-a sfătuit pe Kamo să se prefacă nebun, rol pe care armeanul era probabil mai capabil să-l joace decît mulţi alţii.

Kamo a început să se poarte ca un nebun, într-un fel în care s-ar fi putut purta doar unul căruia îi lipsea într-adevăr o doagă. A reuşit să se prefacă astfel timp de doi ani. La început s-a apucat să strige, să plîngă, să-şi rupă hainele şi să-i bată pe gardieni. A fost mutat într-o temniţă îngheţată unde a fost ţinut dezbrăcat timp de nouă zile. Se pare că nu a dormit şi apoi şi-a petrecut nopţile stînd în picioare timp de patru luni. După aceea a încetat să mai mănînce; a fost hrănit cu forţa, printr-un tub. Şi-a smuls părul din cap; a încercat să se spînzure, dar a fost împiedicat; şi-a tăiat venele, dar a fost readus la viaţă. În mai 1908, a fost mutat la spitalul psihiatric Bukh din Berlin, ca să i se pună un diagnostic. I-a imitat pe alţi pacienţi şi a adoptat un alt mare clişeu al nebuniei: a început să se creadă Napoleon. Medicii erau încă sceptici şi au decis să-l supună unei serii de torturi la care oricine altcineva ar fi cedat. A fost ars cu un fier înroşit şi i s-au vîrît ace sub unghii, dar a îndurat totul. În cele din urmă, nemţii au recunoscut că era nebun şi, spălîndu-se pe mîini de acest zănatic care le făcea numai greutăţi, l-au dat ruşilor, care, în ciuda diagnosticului, l-au judecat pentru „dezastrul" de la Tiflis şi cele 50 de vieţi pierdute atunci. La tribunal, Kamo, care intrase tîrşîit şi aiurînd, a scos la un moment dat, în timpul procesului, din mînecă o pasăre, un cintezoi căruia-i spunea Petka, şi i-a vorbit, smintit, prietenului său zburător, iar nu avocaţilor.

Premierul Stolîpin şi viceregele din Tiflis, Voronţov-Daşkov, erau hotărîţi să-l spînzure. Dar avocatul lui, Kohn, a orchestrat o campanie europeană de publicitate atît de reuşită împotriva execuţiei unui lunatic, încît Stolîpin a decis, deşi cam fără voie, că spînzurarea lui Kamo ar fi „afectat în mod nefavorabil interesele Rusiei".

Făcînd teste, medicii ruşi au descoperit că pielea lui Kamo nu înregistra durerea. I-au înfipt şi ei ace sub unghii, apoi l-au electrocutat. „Carnea arsă", reflecta Kamo, „înţepa groaznic". Şi aceşti doctori au fost convinşi pînă la urmă.

În septembrie 1910, Kamo a fost declarat nebun şi închis pentru totdeauna în secţiunea rezervată alienaţilor din fortăreaţa Metehi. Bolşevicii i-au lăudat eroismul, dar un medic le-a explicat că „numai un pacient foarte bolnav, într-o stare de nebunie, se poate comporta astfel". Kamo, scrie istoricul Anna Geifman, era o fiinţă cu „pasiuni şi anxietăţi care nu-şi găsiseră rezolvarea... incapabilă să funcţioneze normal... Prefăcîndu-se nebun, el era, de fapt, nebun".

Între timp, poliţia dădea de urma bancnotelor inseriate, care au început să apară peste tot în Europa. La Paris, Litvinov a descoperit un agent sub patul său din camera de hotel: a fost arestat cu

douăsprezece bancnote marcate, dar a fost deportat la Londra. Krasin a fost prins în Finlanda. Alţi posesori de bancnote au fost arestaţi la München, Zürich, Paris, Berlin şi Stockholm.

„Menşevicii nu au primit un ban [din prada de la Tiflis]", raportau fericiţi reprezentanţii Ohranei, aşa încît „cer ca, pe baza rezoluţiei congresului de la Londra, «expropriatorii» să fie excluşi din partid".

Stalin dăduse de necaz[2].

*

Menşevicii, indignaţi, au înfiinţat trei comitete care, pe parcursul a peste doi ani, au cercetat cine organizase jaful de la Tiflis: unul condus de Jordania, la Tiflis, un al doilea, de Djibladze, la Baku, şi un al treilea în străinătate, condus de Cicerin. Aceste tîlhării criminale le pătau reputaţia, însă menşevicii voiau cu această ocazie ca, folosindu-se de Stalin şi de Kamo, să lovească decisiv în Lenin.

Au reuşit să-i interogheze practic pe toţi principalii vinovaţi, inclusiv pe Stalin însuşi, intervievat la Baku sub numele de „tovarăşul Koba" . În mod uluitor, aceste documente au supravieţuit în arhive şi sînt prima dovadă directă a implicării sale în evenimentele de la Tiflis. „Oamenii din interior", Kasradze şi Voznesenski, au recunoscut totul, acuzîndu-l pe Stalin. Lenin şi-a afirmat nevinovăţia în faţa lui Cicerin, căci „jafurile fuseseră săvîrşite de oameni care nu erau membri de partid". Potrivit lui Arsenidze şi lui Uratadze, comitetele din Tiflis şi Baku au votat pentru excluderea lui Stalin. Dar partidul era deja dezbinat, aşa că nu e clar dacă menşevicii ar fi avut puterea să excludă un bolşevic.

Cu toate acestea, au adunat dovezi împotriva lui Stalin pentru a-l putea înfrunta pe Lenin. În august 1908 s-au întîlnit la Geneva, unde Martov l-a blamat vehement pe Lenin. Noe Ramişvili a dat nume – inclusiv ale suspecţilor obişnuiţi, Kamo şi Ţinţadze –, apoi a declarat că „toţi aceştia au acţionat sub conducerea tovarăşului Koba".

Lenin a sărit să-l întrerupă.

— Nu-i da numele de familie! s-a răstit el.

— Nu i-l dau, a spus Ramişvili, pentru că ştim cu toţii că e cunoscut drept „Lenin al Caucazului".

Stalin ar fi fost mîndru să-l audă.

— Îţi asumi răspunderea că numele acestea nu vor fi divulgate poliţiei? a insistat Lenin.

Faptul că întîlnirile dintre Stalin şi Lenin rămăseseră secrete s-a dovedit a fi benefic: menşevicii au putut să-l pună la zid pe Stalin, dar nu să-l acuze pe Lenin. Dacă mai era însă nevoie de vreo dovadă a faptului că, în 1907-1908, între ei se stabilise deja o relaţie, atunci

aceasta este, neîndoielnic, protecţia pe care Lenin i-a asigurat-o acum lui Stalin.

Se pare că Stalin a fost exclus, deşi cu siguranţă nu de către Comitetul Central, ci de comitetele locale, din Tiflis şi Baku. Dacă ar fi putut fi dovedită, chiar şi această excludere ar fi putut deveni, mai tîrziu o pată urîtă pe legitimaţia sa de revoluţionar.

Cînd bolşevicii au venit la putere, iar Stalin era unul dintre acoliţii cei mai apropiaţi ai lui Lenin, menşevicii au încercat să-i dezbine resuscitînd povestea jafului din 1907. Martov a publicat în 1918 un articol care menţiona trei exemple ale banditismului lui Stalin – jaful din Tiflis, uciderea unui muncitor din Baku şi atacul pirateresc asupra unui alt vas, *Nicolae I*, în largul portului azer. Mai rău, a scris că georgianul fusese exclus din partid în 1907. În 1918, Stalin avea nevoie de argumente pentru a-şi dovedi cariera de vechi bolşevic şi a simţit că povestea cu excluderea putea fi primejdioasă. Ca atare, a condamnat pe un ton uşor isteric „această manifestare demnă de dispreţ a unui om dezechilibrat, învins”, şi l-a dat în judecată pe Martov pentru „calomnia murdară” în faţa Tribunalului Revoluţionar – unul dintre cele mai ciudate procese din istoria sovietică.

Stalin nici nu a negat, nici nu a recunoscut atunci rolul jucat în jaf, dar a insistat: „Niciodată în viaţă nu am fost judecat în faţa vreunei organizaţii de la partid şi exclus”, ceea ce, *ad litteram*, era probabil adevărat, căci comitetele din Tiflis şi Baku erau menşevice, nu bolşevice, şi orice altă excludere ar fi fost neoficială. Martorii urmau să fie chemaţi la Moscova, lucru greu de îndeplinit în condiţiile Războiului Civil. Procesul a fost anulat, iar Martov a primit o mustrare, dar Stalin îşi impusese punctul de vedere.

— Eşti un om distrus, i-a spus el dispreţuitor lui Martov, care a plecat în exil*5.

Cînd s-a întors în 1921 la Tiflis ca bolşevic cuceritor, Stalin a fost huiduit la o întîlnire şi numit „bandit” în faţă: a plecat furios. Dar banditismul şi excluderea din tinereţe n-au mai fost niciodată menţionate în timpul domniei lui.

Cel mai important, Lenin nu a luat în serios expulzarea lui Stalin la nivel local: „Asemenea excluderi se întemeiază aproape întotdeauna pe erori, pe rapoarte neverificate sau pe neînţelegeri...”. Bineînţeles că ştia mai multe decît a lăsat să se creadă, dar, pe de altă parte, recunoştea tot mai limpede că Stalin, terorist, bandit şi organizator secret al revoluţionarilor, avea „ceea ce-mi trebuie”3.

Ecoul jafului din Georgia fusese spectaculos, dar actele criminale nu se încheiaseră. Joaca de-a „banditii şi cazacii” era încă mai dură la Baku, unde miza era mult mai importantă decît la Tiflis. Atît de importantă, încît Kato nu avea să-i reziste.

*1 Poziţia bolşevicilor în Georgia a fost subminată de asasinarea, în august 1907, a extrem de popularului prinţ Ilia Ceavceavadze, cel care publicase poeziile lui Soso. Bolşevicii atacaseră viziunea sa patriarhală asupra culturii georgiene şi, după cum mergea vorba, hotărîseră să-l omoare; există o serie de dovezi că Sergo Ordjonikidze, prietenul lui Stalin, a organizat atentatul sau chiar a luat parte la el. E posibil ca social-democraţii să nu fi jucat nici un rol în această crimă. La bătrîneţe, Stalin elogia întotdeauna poezia lui Ceavceavadze, şi nu există vreo dovadă că el ar fi ordonat asasinarea prinţului, dar era foarte apropiat de Sergo şi cu siguranţă era mai mult decît capabil să despartă meritul literar de necesitatea necruţătoare a politicii: aceasta din urmă ieşea mereu învingătoare.

*2 Stalin însuşi a sugerat apoi că s-ar fi aflat în caravanseraiul Tamamşev şi că l-ar fi văzut pe Ţinţadze încurajîndu-i pe bandiţi înainte de operaţiune, dar Ţinţadze tocmai fusese arestat. Poate bătrînul dictator încurca acest jaf cu un altul, cel din 1912 (vezi capitolul 29). În 1907, Kamo era probabil conducătorul grupului.

3 Ceilalţi bandiţi, care participaseră de fapt la mult mai multe jafuri, erau invidioşi pe notorietatea lui. „Găştii noastre i se zicea «banda lui Kamo»", spune Baciua Kupriaşvili, „dar nu era adevărat. L-am primit pe Kamo în grup la mai mult de un an după ce fusese plănuit atacul. El a jucat un rol în această acţiune, după care totul a fost pus pe seama lui... Dar Kote Ţinţadze, Inţkirveli, Eliso Lominadze... nu erau mai prejos, ba chiar, probabil, mai presus de Kamo".

*4 Lenin a publicat volumul polemic epistemologic *Materialism şi empiriocriticism*, atacînd relativismul filosofic mistic al lui Bogdanov, despre care credea că reprezintă o ameninţare la adresa materialismului marxist.

*5 După moartea lui Lenin în 1924, legitimitatea bolşevică a lui Stalin a devenit extrem de importantă, căci el încerca să se dovedească demn de a fi urmaşul marelui conducător. Dacă Martov ar fi dovedit excluderea lui din partid, poate că ar fi salvat Rusia de stalinism.

21

Tragedia lui Kato: inima de piatră a lui Stalin

Stalin i-a instalat pe Kato şi pe băiatul lor în apartamentul unui muncitor petrolier şi s-a aruncat cu capul înainte într-o viaţă de banditism, spionaj, extorcări şi agitaţie bolşevică – anii cei mai tulburi din întreaga sa carieră. Probabil aflat din nou pe statul de plată al familiei Rothschild, şi-a mutat curînd mica familie în afara oraşului Baku, într-o „casă tătărască joasă, din peninsula Bailov, pe care o închiria de la proprietarul turc", undeva chiar deasupra unei peşteri, pe malul mării.

Kato, gospodină înnăscută, a făcut din coliba lor un colţ intim şi plăcut, cu un pat de lemn, draperii la ferestre şi mica ei maşină de cusut într-un colţ. Vizitatorii observau diferenţa dintre exteriorul sordid şi ordinea şi curăţenia dinăuntru – dar Soso nu prea stătea pe acasă. Kato nu cunoştea multă lume, dar primeau uneori vizitele lui Serghei Alliluev. Acesta era acum şeful centralei electrice locale şi trăia împreună cu Olga şi copiii într-o vilă la malul mării. Aici, la Baku, fiica lor cea mai mică, Nadejda, îmbrăcată într-o rochiţă albă elegantă, a căzut peste gardul curţii însorite în apele Mării Caspice. Stalin a sărit şi a salvat-o – o poveste romantică, pe care fata a auzit-o de multe ori în copilărie.

Nedespărţit de pălăria lui neagră de fetru, Stalin a ţinut o cuvîntare pe 17 iunie 1907, chiar în ziua în care a sosit, şi s-a dedicat editării a două publicaţii bolşevice, *Bakinskii proletarii* şi *Gudok* (*Sirena*); a început să acţioneze imediat pentru a ajunge să domine filiala locală a partidului cu stilul său – politică agresivă, intimidare teroristă şi strîngere ilegală de fonduri.

Peste tot în Rusia „reacţiunea triumfase, toate libertăţile fuseseră anulate, iar partidele revoluţionare erau zdrobite", îşi aminteşte Tatiana Vulih, dar Baku, condus în egală măsură de guvernatorul imperial şi de companiile petroliere şi poliţiştii corupţi, avea propriile reguli. Stalin era urmărit la Tiflis, dar, timp de cîteva luni pînă la următoarea lovitură pregătită de Stolîpin, s-a putut plimba liber prin Baku. Tiflis, spunea el dispreţuitor, fusese o „mocirlă" provincială, în timp ce Baku „era unul dintre centrele revoluţionare ale Rusiei". Ţiţeiul de aici era vital pentru ţar şi pentru Occident, muncitorii din oraş deveniseră un adevărat proletariat, străzile erau un focar de

violenţă şi de fărădelegi. Baku, scria Stalin, „avea să fie pentru mine al doilea botez al focului”[1].

*

Baku era un oraş al „desfrîului, despotismului şi extravaganţei”, o zonă crepusculară de „fum şi întunecime”. Însuşi guvernatorul îl numea „cel mai primejdios loc din Rusia”. Pentru Stalin, era „Regatul Petrolului”.

Baku fusese creat de o singură dinastie. Suedezi la origine, ruşi de ocazie şi internaţionali din instinct, membrii familiei Nobel făcuseră avere vînzînd mine terestre ţarului Nicolae I, dar în 1879, anul primei „fîntîni” de ţiţei din Baku, Ludwig şi Robert Nobel au înfiinţat Compania Petrolieră a fraţilor Nobel într-un oraş cunoscut pe atunci în primul rînd pentru străvechiul templu zoroastrian unde preoţi magi*[1] ţineau veşnic aprinse flăcările sfinte întreţinute cu ţiţei*[2]. Forajul începuse deja; întreprinzătorii dădeau peste zăcăminte care ţîşneau spectaculos la suprafaţă.

Familia Nobel a început să cumpere pămînt îndeosebi în ceea ce avea să devină Oraşul Negru. Un alt frate, Alfred, a inventat dinamita, dar tancurile de petrol, invenţia lui Ludwig, s-au dovedit aproape la fel de importante. După familia Nobel, la Baku a sosit familia Rothschild, de origine franceză. Deja în anii 1880, Compania Petrolieră a Mării Negre şi Mării Caspice a baronului Alphonse de Rothschild era al doilea cel mai mare producător de ţiţei din regiune. Muncitorii angajaţi la companie trăiau în zona industrială a oraşului, numită Oraşul Alb*[3]. În 1901, Baku asigura jumătate din producţia mondială de petrol – iar Premiul Nobel, instituit în anul acela, a fost finanţat din profiturile obţinute de pe urma lui.

Asemenea febrei diamantelor din Kimberley, Africa de Sud, sau a goanei după aur din California, avîntul luat de producţia de petrol din Baku a făcut peste noapte din ţărani, miliardari. Fost oraş persan, prăfos şi bătut de vînt, construit la ţărmul Mării Caspice în jurul zidurilor şi al străduţelor sinuoase ale unei fortăreţe medievale, Baku devenise unul dintre cele mai vestite oraşe din lume.

„Luxul barbar” din Baku era descris în toate ziarele Europei, pigmentat cu averi instantanee, acte remarcabile de filantropie şi o vulgaritate dusă pînă la absurd. Fiecare baron al petrolului trebuia să aibă un palat, multe dintre ele de dimensiuni monumentale. Chiar şi familia Rothschild şi-a construit aşa ceva. Palatul Nobel era numit Villa Petrolea şi era înconjurat de un parc luxuriant. Unul dintre magnaţi a insistat să-şi înalţe un palat întrutotul de aur, dar a trebuit să se mulţumească numai să-l placheze cu metalul preţios, pentru că aurul s-ar fi topit; un altul şi-a ridicat o vilă în forma unui dragon

uriaş, cu intrarea printre fălci; un al treilea şi-a construit palatul de forma unui pachet de cărţi împodobit cu un blazon în litere de aur: „Aici locuiesc eu, Isa-Bey din Gandji". Un cîntăreţ popular a făcut avere în clipa cînd, răsplătit pentru un concert cu o bucată de pămînt, a descoperit acolo petrol: palatul său neoclasic este azi sediul companiei petroliere de stat a Azerbaidjanului.

Baku era o harababură de naţii, un amestec de sărăcie cumplită şi averi nemăsurate. Străzile oraşului, observa Anna Allilueva, mişunau de „musulmani cu bărbi roşcate... hamali numiţi *ambali* care se cocîrjau sub poverile prea grele... telali tătari care vindeau dulciuri, figuri ciudate în mătăsuri foşnitoare, ai căror ochi negri aprigi priveau prin tăietura vălului, bărbieri, şi totul părea să se petreacă pe străzi". Străzi care viermuiau de membrii a tot felul de triburi, îmbrăcaţi în haine plisate şi purtînd junghere împodobite cu pietre preţioase, de persani în veste şi cu pălării de fetru, de evrei de la munte cu căciuli de blană şi de milionari occidentali în redingote, cu soţiile gătite după moda franceză. Stalin numea forţa de muncă din Baku – azeri, perşi, ruşi, ceceni şi armeni – un „caleidoscop de naţionalităţi". Bogătaşii se plimbau pe esplanada de la malul mării, urmaţi, ca de nişte umbre, de trăsurici în care gărzile de corp stăteau cu armele pregătite.

Şi totuşi materia primă aflată la originea sumelor imense, a sondelor şi a rafinăriilor, otrăvea oraşul şi îi corupea pe oameni. „Petrolul mustea peste tot", spune Anna Allilueva. „Copacii nu puteau creşte în atmosfera aceasta toxică." Uneori ţiţeiul bolborosea din mare şi se aprindea singur, dînd naştere unor extraordinare valuri de foc.

Oraşul Alb şi cel Negru, ca şi alte orăşele dominate de industria petrolului, erau nişte cartiere mizere şi poluate. Cei 48.000 de muncitori lucrau în condiţii deplorabile, trăind şi luptîndu-se între ei pe străzi murdare „presărate cu gunoaie în descompunere, cîini eviscerаţi, carne alterată şi excremente". Casele lor semănau cu nişte „locuinţe preistorice". Speranţa de viaţă era de numai treizeci de ani. Pe terenurile petrolifere domneau „fărădelegea, crima organizată şi xenofobia. Violenţa fizică, violurile şi luptele sîngeroase dominau viaţa de zi cu zi a muncitorilor".

Baku, afirmă Stalin, era „de nestăpînit", iar proletariatul său dezrădăcinat, ideal pentru scopurile bolşevicilor. Era un oraş corupt pînă în măduva oaselor; ambiguitatea morală şi duplicitatea se potriveau cu cinismul de conspirator al lui Stalin. Se spunea că nu existau decît zece oameni cinstiţi în tot oraşul (un suedez – domnul Nobel, desigur –, un armean şi opt „tătari").

„În egală măsură Dodge City, Bagdad medieval, Pittsburgh industrial şi Paris de secol al XIX-lea", Baku „era prea persan ca să fie european, dar mult prea european ca să fie persan". Şefilor de poliţie li se dusese vestea pentru venalitatea lor; armenii şi azerii erau veşnic

înarmaţi şi cu ochii în patru; numeroşii bandiţi din oraş, aşa-numiţii *koci*, fie ucideau omul pentru 3 ruble, fie păzeau milionari, fie deveneau „mauserişti”, gangsteri care îşi etalau mereu pistoalele. „Oraşul nostru”, scrie Essad Bey, „aidoma Vestului Sălbatic, mişuna de bandiţi şi de tîlhari”.

La Baku, atacîndu-i cu insolenţă pe magnaţii industriei, pe menşevici şi pe bolşevicii „de dreapta”, Stalin a prosperat, devenind şeful revoluţionar şi criminal al Regatului Petrolului. Perioada petrecută la Baku*4 l-a ajutat, într-un tîrziu, să-şi cîştige un loc de seamă în istoria Rusiei, transformîndu-l, din „ucenic, într-un artizan al revoluţiei”. Aici a ajuns el „al doilea Lenin”2.

*

În august 1907, în timp ce biata Kato suferea amarnic în căldura înăbuşitoare, poluată, a oraşului, Stalin s-a întors în Germania să participe, la Stuttgart, la congresul Internaţionalei a II-a. Aici s-a întîlnit cu Alioşa Svanidze, care studia încă la Leipzig. Soso şi cumnatul său, scrie Monoselidze, „s-au plimbat ca doi turişti, au asistat la întruniri ale muncitorilor nemţi în restaurante, au bătut cafenelele”.

Nemţii „sînt un popor ciudat, ca oile”, îi relata Stalin mai tîrziu liderului iugoslav Milovan Djilas (i-a spus şi lui Churchill aceeaşi poveste). „Oriunde merge berbecul, se duc şi ei.” În drum spre conferinţă, unii comunişti germani pur şi simplu nu plecaseră din gară pentru că nu le fuseseră controlate biletele*5. Erau atît de obişnuiţi să se supună regulilor, spune Stalin, încît „au lipsit de fapt de la întîlnirea pentru care făcuseră drumul”. Tot el glumea că un tovarăş rus le sugerase „o soluţie simplă: plecaţi de pe peron fără să daţi biletele!”3.

Soso s-a întors la Baku la timp pentru a fi martor la o altă izbucnire a conflictelor interetnice. Pe 19 septembrie, un muncitor azer pe nume Hanlar a fost ucis de naţionaliştii ruşi. În semn de protest, petroliştii au intrat în grevă. Stalin a vorbit la demonstraţia funerară.

Într-o şedinţă desfăşurată la scurt timp după aceea, el şi bolşevicii i-au înfrînt pe menşevici şi au preluat controlul asupra organizaţiei locale: Baku a devenit oraş bolşevic. Soso s-a concentrat asupra muncii sale, dar, observă Monoselidze, „cînd era absorbit, uita totul” – inclusiv pe Kato.

„Soso o iubea nespus”, explică Elisabedaşvili, care venise şi el la Baku. „Soţie, copil, prieteni erau buni numai dacă nu-l împiedicau să lucreze şi dacă vedeau lucrurile la fel ca el. Trebuia să-l cunoşti ca să-i înţelegi sentimentele.”

*

„Era prea cald în Baku” pentru Kato. „Soso pleca dimineaţa devreme” şi se întorcea noaptea tîrziu, în timp ce Kato stătea acasă, cu un copil mic, îngrozită că soţul ei putea fi arestat”, îşi aminteşte Monoselidze. „Alimentaţia proastă, somnul insuficient, căldura şi stresul au slăbit-o, şi Kato s-a îmbolnăvit. Înconjurată de străini, nu avea nici un prieten în preajmă. Soso era atît de ocupat, încît uita cu totul de familia lui!”

Stalin ştia că era un soţ şi un tată neglijent, dar, ca mulţi alţii care au suferit de pe urma unei familii destrămate, nu-şi putea schimba comportamentul. Probabil că a vorbit despre asta cu Elisabedaşvili: „Lui Soso îi părea rău şi era furios pe el însuşi că se căsătorise în asemenea circumstanţe”.

Kato „se ruga ca soţul ei să renunţe la ideile lui şi să se întoarcă la o viaţă domestică liniştită”. Dar el alesese o misiune care, în multe privinţe, îl silea să abandoneze responsabilităţile obişnuite ale unui cap de familie. Soţiile bolşevicilor ştiau asta. „Sînt oare o martiră?” se întreba Olga, consoarta deseori înşelată a lui Spandarian, în legătură cu mariajul ei cu prietenul lui Stalin – dar cuvintele acestea i se pot la fel de bine aplica şi lui Kato. „Încerc să mă bucur cît pot de viaţa pe care o duc. Drumul nu mi-e presărat cu roze, dar eu l-am ales... El nu e un om de familie, dar asta nu-l face mai puţin un om de caracter. Îşi îndeplineşte misiunea... E posibil să iubeşti un bărbat şi să-i ierţi orice de dragul a ceea ce are bun în el.” Kato ştia că Stalin, ca şi Spandarian, „jurase să rămînă pentru totdeauna un autentic cavaler al Graalului” pe care-l reprezenta pentru el marxismul*6.

Familia Svanidze a aflat mai întîi, la Tiflis, că biata Kato era „foarte slabă”, îşi aminteşte Saşiko, sora ei, care a chemat-o să se întremeze în satul lor de baştină.

— Cum să-l las pe Soso? a răspuns Kato.

Curînd, familia Svanidze a aflat de la Elisabedaşvili că „era bolnavă şi i-au scris să-l roage pe Soso s-o aducă înapoi”. Kato l-a implorat. Acum era cu adevărat bolnavă, „dar el a continuat să amîne călătoria pînă cînd ea a rămas aproape fără vlagă şi, brusc, el şi-a dat seama că trebuia să facă neapărat ceva”. În octombrie, Stalin era deja suficient de speriat ca s-o însoţească înapoi la Tiflis. Dar călătoria în sine, care dura mai bine de treisprezece ore, i-a făcut rău lui Kato. „A fost prea cald pe drum, şi, într-o gară, a băut o apă care nu era bună.” Soso s-a grăbit să se întoarcă la Baku, lăsîndu-şi soţia în seama familiei.

Întoarsă acasă, Kato s-a simţit din ce în ce mai rău. Deja istovită, slăbită şi prost hrănită, se molipsise de tifos, care este însoţit de obicei de febră şi diaree. Erupţia risipită pe tot corpul a fost mai întîi roşie,

apoi s-a închis la culoare – semn rău. Istoricii diagnostichează de obicei boala lui Kato drept tuberculoză, dar dacă e aşa, atunci era o tuberculoză care îi afectase organele interne. Familia şi prietenii, ale căror memorii au devenit accesibile abia de curînd, converg asupra diagnosticului de tifos combinat cu colită hemoragică. Kato elimina sînge amestecat cu fluid, în spasme teribile de dizenterie.

Stalin s-a întors în grabă din Baku şi a găsit-o pe mama micului Iakov pe moarte. „A îngrijit-o cu disperare şi cu tandreţe, suferind el însuşi", dar era prea tîrziu. Ea ar fi cerut, se pare, un preot care să-i dea ultima împărtăşanie, iar Stalin i-a promis o înmormîntare ortodoxă. La două săptămîni după întoarcerea acasă, pe 22 noiembrie 1907, Kato, în vîrstă de doar douăzeci şi doi de ani, „a murit în braţele lui"*7. Stalin era zdrobit de durere4.

*1 Denumirea preoţilor zoroastrieni (n.tr.).

*2 Cuvîntul persan pentru „foc" este *azer* – de aici numele ţării, Azerbaidjan.

*3 Curînd li s-a alăturat un englez, Sir Marcus Samuel, ulterior viconte de Bearsted, fondatorul companiei Shell. În 1912, Édouard de Rothschild, fiul lui Alphonse, a vîndut cea mai mare parte a participaţiilor familiei Rothschild din Baku firmei Royal Dutch Shell, condusă pe atunci de Henri Deterding. Familia Rothschild a primit în principal acţiuni ale firmei. A fost unul dintre exemplele clasice de afacere excepţional de profitabilă încheiată de familia Rothschild, care s-a eschivat de la investiţii în petrolul rusesc timp de aproape un secol (făcînd din nou avere în contextul exploziei petrolului rusesc din secolul XX). Palatul unde au locuit membrii familiei adăposteşte azi Ministerul de Justiţie din Azerbaidjan.

*4 Stalin avea „cunoştinţe foarte bune despre industria petrolieră", scria protejatul său georgian Mgheladze. Baku a devenit extraordinar de important în 1942, cînd Hitler, avînd nevoie disperată de combustibil, a ordonat armatelor sale să ia în stăpînire terenurile petrolifere. Rezultatul a fost Bătălia de la Stalingrad, care, de fapt, a fost Bătălia pentru Baku. Stalin l-a chemat pe adjunctul comisarului Petrolului, Nikolai Baibakov: „Hitler vrea ţiţeiul din Caucaz. Eşti răspunzător să nu rămînă nici un strop în urma noastră, altfel îţi pierzi capul... Ştii că Hitler a declarat că, fără petrol, pierde războiul?".

*5 Biletele erau controlate la ieşirea din tren, pe peron (n.tr.).

*6 Troţki suferea de acelaşi păcat: şi-a abandonat soţia şi cele două fiice în Siberia, dînd vina pe „Soartă" – iar mai tîrziu şi-a tratat copiii îngrozitor. Bolşevismul şi familia erau incompatibile.

*7 Membrii familiei, care erau acolo şi ştiu cel mai bine, scriu că suferise de o durere cronică de stomac, colită hemoragică şi tifos. Aproape sigur Kato avusese tuberculoză intestinală sau peritoneală (nu întotdeauna asociată celei pulmonare), care provoacă pierdere în greutate, dureri de stomac, diaree şi sîngerări la excreţie. Levan Şaumian, care în anii 1920 a crescut în casa lui Stalin, spune că prima soţie a acestuia murise de tuberculoză şi pneumonie. Tifosul se transmite prin intermediul mîncării şi al apei infestate, febra tifoidă prin ploşniţe şi din cauza rezistenţei scăzute a organismului, dar de amîndouă se îmbolnăvesc cu precădere cei săraci şi malnutriţi – şi ambele pot avea ca simptome scaune cu sînge şi erupţii care se închid la culoare. Pînă în anii 1950 nu a existat tratament pentru aceste boli. Ketevan (Katovan) Ghelovani, o rudă apropiată a surorilor Svanidze, intervievată la Tbilisi de autorul acestei cărţi, îl numeşte „cancer la stomac" (poate modul ei de a explica sîngerările). Mariam Svanidze, o altă verişoară încă în viaţă, în vîrstă de o sută nouă ani, intervievată de autor pe 31 octombrie 2005 la Tbilisi, îşi aminteşte foarte limpede moartea lui Kato. „Aveam nouă ani pe atunci. Kato şi tatăl meu au făcut tifos în acelaşi timp. În cărţi se spune că a murit de tuberculoză, dar vă asigur că avea tifos", spune această centenară robustă şi lucidă, îmbrăcată într-un capot cu model floral, care locuieşte azi într-un azil din Tbilisi. „Amîndoi au făcut erupţia aceea roşie. Ştiam că, dacă li se înnegreşte, vor muri. A tatălui meu a rămas doar roşie. El a trăit, dar

îmi amintesc că a lui Kato s-a închis la culoare. Atunci toată familia a ştiut că avea să moară. Şi, într-adevăr, a murit.”

22

Şeful Oraşului Negru: plutocraţi, taxe de protecţie şi piraterie

Soso i-a închis el însuşi ochii lui Kato. Năucit, a reuşit să rămînă lîngă corpul neînsufleţit al soţiei sale, alături de ceilalţi membri ai familiei, pentru o fotografie, dar apoi s-a prăbuşit. „Nimănui nu-i venea să creadă că Soso era atît de afectat”, scria Elisabedaşvili. Suspina că „nu putuse s-o facă fericită”.

Soso a fost cuprins de o asemenea stare de disperare, încît prietenii lui se temeau să-l lase singur cu mauserul. „Am fost atît de copleşit de durere, încît tovarăşii mei mi-au luat pistolul”, îi povestea el mai tîrziu unei prietene. „Mi-am dat seama cîte lucruri nu ştiusem să apreciez în viaţă. Cînd soţia mea încă mai trăia, se întîmpla să nu vin deloc acasă noaptea. Îi spuneam cînd plec să nu-şi facă griji pentru mine, dar cînd mă întorceam o găseam acolo, aşteptîndu-mă. Rămînea trează toată noaptea.”

Moartea a fost anunţată în ziarul *Ţkaro*[*1], iar slujba de înmormîntare s-a ţinut la ora 9 dimineaţa în ziua de 25 noiembrie 1907, la biserica Kulubanskaia, chiar lîngă casa surorilor Svanidze – aceeaşi unde Kato şi Soso se căsătoriseră. Trupul a fost apoi transportat prin oraş şi îngropat lîngă biserica Sfintei Nina din Kukia. Slujba ortodoxă a fost în acelaşi timp o traumă şi o farsă. Stalin, palid şi înlăcrimat, „era foarte abătut, însă m-a salutat prieteneşte, ca pe vremuri”, îşi aminteşte Iremaşvili. Soso l-a luat deoparte.

— Făptura aceasta, a făcut el semn către coşciugul deschis, îmi înmuia inima de piatră. A murit ea şi odată cu ea a murit şi ultima rază de căldură pentru omenire din sufletul meu.

Şi-a pus mîna pe inimă:

— Mă simt atît de pustiu pe dinăuntru, cum nu pot să-ţi spun.

La înmormîntare, obişnuita stăpînire de sine a lui Soso a cedat. S-a aruncat în groapă împreună cu sicriul. Bărbaţii au trebuit să-l tragă de acolo. Kato a fost îngropată – dar, chiar atunci, *konspiraţiia* revoluţionară a întrerupt doliul familiei. Soso a observat cîţiva agenţi ai Ohranei apropiindu-se timid de locul înmormîntării. S-a strecurat spre capătul cimitirului şi a sărit gardul, dispărînd de la îngropăciunea propriei soţii – un comentariu ironic la adresa neglijenţei lui ca soţ.

Timp de două luni, Stalin a dispărut din viaţa publică. „Soso s-a prăbuşit într-o suferinţă profundă”, spune Monoselidze. „Abia dacă

vorbea, şi nimeni nu îndrăznea să-i spună vreun cuvînt. Se învinuia tot timpul că nu ne ascultase sfatul şi o dusese pe Kato la Baku pe căldură.” Simţind probabil furia care mocnea în casa familiei Svanidze, a plecat acasă la mama lui, la Gori, să-şi consume durerea. Cînd s-a întîlnit cu unul dintre foştii prieteni din şcoală, „a plîns ca un puşti, aşa dur cum era”.

— Viaţa mea personală e distrusă, suspina Stalin. Nimic nu mă mai leagă de oameni în afară de socialism. Lui o să-mi dedic existenţa!

Acesta era genul de justificare pe care avea s-o folosească pentru a explica tragediile încă mai cumplite pe care le-a pregătit el însuşi familiei şi prietenilor săi. La bătrîneţe, vorbea cu melancolie şi tandreţe despre Kato. După moartea ei, i-a făcut un compliment caracteristic. Îşi semnase primele articole cu un pseudonim care era un tribut adus tatălui său (Besoşvili), dar acum a ales un nume nou: „K. Kato” (Koba Kato).

Cu toate că fiul său era la Tiflis, Stalin nu avea nici cea mai mică intenţie să se întoarcă în „mlaştina” aceasta provincială unde era deja un paria în politică. Aşa că şi-a abandonat copilul pentru mai bine de zece ani.

„Kato a murit”, spune Monoselidze, „lăsîndu-ni-l nouă pe micul Flăcăiaş, care avea opt luni”. Mama lui Kato, Sepora, şi familia Monoselidze au crescut copilul, pe care Stalin abia dacă l-a vizitat. Cine ştie, poate îi amintea de tragedia prin care trecuse.

Nu acesta era felul de a se purta al unui georgian. Deşi îi admirau abilităţile de conspirator, membrii familiei au fost profund dezamăgiţi. În memoriile lor, scrise treizeci de ani mai tîrziu, în timpul dictaturii staliniste, deşi înaintea Marii Terori, Svanidze şi Elisabedaşvili şi-au pus cu curaj pe hîrtie dezaprobarea faţă de comportamentul lui Soso, continuînd în mod clar să pună moartea lui Kato pe seama neglijenţei lui.

„După asta”, conchide grăitor Monoselidze, „Soso s-a întors la Baku şi nu l-am mai văzut pînă în 1912, deşi am primit o scrisoare din exil în care ne cerea vin şi gem”[1].

*

Cînd şi-a mai revenit din doliu, la sfîrşitul lui 1907, Stalin a mers cu decadentul Spandarian la o petrecere de revelion într-un restaurant din Baku. În capitala revoluţionară a imperiului se afla printre prieteni vechi. Grupul de bolşevici de aici era un soi de recapitulare a carierei lui de pînă atunci: în timp ce numărul bolşevicilor din Rusia propriu-zisă tindea să scadă, revoluţionarii ruşi şi caucazieni se retrăseseră la Baku, amestecîndu-se deseori în treburile lui Stalin*[2]. Probabil se strînsese o trupă întreagă, pentru că Spandarian, care era „foarte

apropiat de Stalin în privinţa caracterului moral", era de asemenea „un crai şi un sibarit, incredibil de leneş şi mare iubitor de bani". Destrăbălarea lui Spandarian nu o îngrijora prea tare pe soţia lui, Olga, care spunea: „Suren nu mi-a jurat niciodată credinţă, rămînînd pentru totdeauna cavalerul ideii" de bolşevism. Dar acest curtezan bolşevic îşi surprindea fără îndoială tovarăşii. „Toţi copiii din Baku mai mici de trei ani seamănă cu Spandarian!" îşi aminteşte Tatiana Vulih.

Soso s-a cufundat din nou în muncă, reasamblînd „Gaşca". Împreună cu Spandarian, a început imediat să îndemne la greve şi agitaţie mai radicală, chemîndu-i pe muncitorii azeri şi persani, deseori needucaţi, să-i susţină. Majoritatea intelectualilor erau prea snobi ca să-şi bată capul cu aceşti needucaţi, dar Soso aducea o mulţime de musulmani la întîlniri, care apoi votau cu el în masă. A fost unul dintre fondatorii unui grup bolşevic musulman, Himmat (Energie). Mahomedanii îl ascundeau deseori în moschei cînd era urmărit. Într-un conflict cu menşevicii, unul dintre adepţii lui a scos jungherul la Devdariani.

Prin intermediul acestor legături în lumea musulmană, Stalin a contribuit la înarmarea revoluţiei din Persia. A trimis, sub conducerea lui Sergo, luptători şi arme pentru a-l răsturna pe şahul Persiei, Mohammed Ali, pe care bolşevicii lui au încercat să-l asasineze. Stalin a trecut chiar el graniţa în Persia pentru a-şi organiza partizanii, vizitînd oraşul Rasht: în 1943, la Conferinţa de la Teheran, nu păşea pentru prima oară în această ţară.

Şaumian fusese tulburat de succesul zdrobitor al represiunii ţariste. El şi Enukidze, care tocmai se întorsese din exil, au adoptat o poziţie moderată, mai „de dreapta" decît Stalin, dar nu i-au putut clătina supremaţia. Şaumian îndemna la mai multă reţinere. Stalin îi ridiculiza existenţa privilegiată, ţesînd intrigi împotriva lui cu „Spandarian, prietenul său cel mai apropiat şi mîna sa dreaptă". După moartea lui, s-a spus că se certase cu Şaumian, dar tensiunile dintre ei au fost exagerate. Lucrau bine împreună – suspectîndu-se reciproc[2].

La scurt timp după întoarcere, Stalin a făcut o călătorie în secret pentru a se întîlni cu Lenin, care acum se stabilise la Geneva. Ştim că s-au văzut la un moment dat în 1908, ştim de asemenea că Stalin s-a dus în Elveţia. Stalin însuşi menţiona o astfel de întrevedere în amintirile sale. L-a întîlnit şi pe Plehanov, care l-a „exasperat". Stalin „era convins că [Plehanov] era un aristocrat înnăscut". Ceea ce l-a făcut să-l respingă definitiv a fost faptul că „fiica lui Plehanov avea maniere aristocratice, se îmbrăca după ultima modă şi purta cizme cu toc înalt!". Stalin avea deja, cel puţin în parte, pretenţii de ascet.[3]

Cei doi lideri bolşevici au discutat probabil despre bani. Lenin se duela cu menşevicii, continuînd totodată conflictul schismatic cu

Bogdanov şi Krasin, care furase o bună parte din prada jafului din Tiflis, urmărită oricum insistent de poliţia europeană. Astfel încît organizaţia bolşevicilor, şubrezită acum pe dinăuntru de sciziunea promovată de Lenin şi din afară de represiunea victorioasă a lui Stolîpin, era, explică Vulih, „disperată după bani".

Într-adevăr, ne spune Kavtaradze, unul dintre oamenii de încredere ai lui Stalin la Baku, „s-a decis încă o dată să facem rost de bani pentru partid". Şi cînd „finanţatorul principal al Centrului Bolşevic" auzea cuvîntul „bani", punea instantaneu mîna pe mauser.

*

„La Baku", spune Saghiraşvili, care era şi el acolo, „Koba era tot timpul cu ochii după infractori, după «capetele înfierbîntate», cum îi numea el pe bandiţii de cea mai joasă speţă. În America, asemenea oameni ar fi gangsteri", dar Stalin le-a dat „o aură de luptători revoluţionari". Tot el „a sugerat organizarea Batalionului de Luptă bolşevic". Ţinţadze, Kupriaşvili şi cîteva feţe noi s-au alăturat „Găştii" de aşa-numiţi „mauserişti".

Kavtaradze l-a ajutat pe Soso să-şi pună operaţiunile la cale sub egida Centrului atît de rău prevestitor numit de Autoapărare. Celălalt tovarăş al lui Stalin era un avocat roşcat născut în Odessa, fiul unei familii înstărite din Baku cu rădăcini poloneze nobile: Andrei Vîşinski, în vîrstă de douăzeci şi trei de ani, menşevic, renunţase la respectarea legii, organiza bande teroriste şi, în 1905, devenise el însuşi ucigaş plătit. Dar Stalin, recunoscînd poate în el un tînăr nelegiuit de o cruzime care s-ar fi putut dovedi utilă, a renunţat întru cîtva la rigoarea sa antimenşevică şi l-a pus pe Vîşinski să-i procure arme şi bombe.

„Politica e o treabă murdară", avea să afirme el mai tîrziu. „Toţi am făcut «munca de jos» de dragul revoluţiei." Stalin a devenit practic „naşul" unei mici, dar relativ eficiente organizaţii menite să strîngă bani pentru cauză, care semăna cu un soi de familie mafiotă, ocupîndu-se cu şantajul, falsificarea de bani, extorcarea, jefuirea de bănci, pirateria şi colectarea de taxe de protecţie – şi, în plus, cu agitaţia politică şi jurnalismul.

Scopul lui Stalin, spune unul dintre „mauseriştii" lui, Ivan Bokov*3, era „să-i ameninţe pe magnaţii petrolului şi pe Sutele Negre [naţionaliştii ruşi de dreapta care îşi aveau propriile grupuri înarmate]". Potrivit lui Bokov, Soso le-a cerut mauseriştilor să îi omoare pe mai mulţi membri ai Sutelor Negre. Apoi „Gaşca" a plănuit să jefuiască banca de Stat din Baku. Kavtaradze relatează cum „am aflat că 4 milioane de ruble din regiunea Turkestan erau transportate

cu vaporul de la Baku, pe Marea Caspică. Aşa încît, la începutul lui 1908, am început să ne adunăm la Baku". Aveau de gînd să-l ia ostatic pe căpitan (cam la fel cum făcuseră pe *Ţareviciul Gheorghi*).

Un act de piraterie a avut loc pe un vapor numit *Nicolae I* în portul din Baku: menşevicii l-au anchetat iar pe Stalin pentru această nouă şi scandaloasă încălcare a regulilor de partid. În cadrul procesului pentru calomnie din 1918, Martov a avut suficiente dovezi ale participării lui Stalin la atacul asupra vasului *Nicolae I* ca să cheme cîţiva martori. Ulterior, troţkistul Victor Serge scria că, într-o mărturisire pripită înainte de venirea la putere a bolşevicilor, Vîşinski spusese: „Koba s-a implicat foarte mult" în „«exproprierea» de pe vaporul cu abur *Nicolae I* din portul Baku".

Mai departe, „lui Stalin i-a venit ideea" să atace arsenalul naval din Baku. Ca întotdeauna, „a luat iniţiativa să ne facă legătura [din interior] cu oameni din domeniul naval", îşi amintea acolitul său Bokov. „Am organizat un grup de tovarăşi... şi am făcut o descindere la arsenal", omorînd cîţiva paznici. Dar Soso aduna şi bani de pe o zi pe alta, prin intermediul „contribuţiilor strînse de la industrialişti".

Mulţi magnaţi, dar şi oameni din clasa mijlocie, practicanţi ai profesiilor liberale, erau simpatizanţi ai bolşevicilor şi contribuiau cu diverse sume la bugetul lor. Berta Nusenbaum, soţia unui baron al petrolului şi mama scriitorului Essad Bey, îi susţinea pe bolşevici. „Mama", spune Essad Bey, „finanţa tipografia comunistă ilicită a lui Stalin cu diamantele ei". Este absolut incredibil să aflăm că familia Rothschild şi alţi magnaţi ai petrolului, unii dintre cei mai bogaţi industriaşi din Europa, i-au sponsorizat pe bolşevicii care, în cele din urmă, aveau să le nesocotească interesele. Alliluev îşi amintea de contribuţiile plătite de familia Rothschild.

Directorul companiei lor petroliere, David Landau, dona periodic fonduri bolşevicilor, după cum rezultă din documentele Ohranei, ai cărei agenţi notau că, pe vremea cînd Stalin conducea filiala din Baku a partidului, un funcţionar bolşevic dintr-o companie petrolieră „nu lua parte la operaţiuni, dar se ocupa în primul rînd de colectarea donaţiilor şi primea bani de la Landau, directorul firmei Rothschild". Se prea poate ca Landau să-l fi cunoscut pe Stalin în persoană. Un alt om de încredere al familiei Rothschild, Felix Somary, bancher al ramurii austriece a familiei şi, ulterior, distins profesor universitar, pretinde că a fost trimis la Baku să pună capăt unei greve. I-a plătit banii lui Stalin, şi greva s-a încheiat.

Stalin se întîlnea în mod regulat cu un alt întreprinzător de seamă, Aleksandr Mancio, director al companiilor petroliere Şibaev şi Bibi-Eibat. „Primeam deseori bani de la Mancio pentru organizaţie", îşi aminteşte Ivan Vaţek, unul dintre bandiţi. „În asemenea cazuri, tovarăşul Stalin venea la mine. Îl cunoştea bine şi el." Mancio trebuie

să fi fost un simpatizant convins – sau poate că Stalin îl şantaja, deoarece industriaşul scotea banii imediat, chiar şi cînd i se cereau din scurt.

Stalin organiza şi strîngeri de taxe de protecţie şi răpiri. Mulţi magnaţi plăteau pentru că nu voiau ca terenurile lor petrolifere să ia foc sau ca membrii familiilor lor să sufere vreun „accident". Este greu să deosebim banii proveniţi din donaţii de aceste taxe, pentru că Stalin practica „tîlhăria, atacul armat, extorcarea familiilor bogate şi răpirea copiilor pe străzile din Baku, ziua în amiaza mare, pentru a cere apoi răscumpărare în numele vreunui «comitet revoluţionar»", afirmă Saghiraşvili, care îl ştia la Baku. „Răpirea copiilor era o chestiune la ordinea zilei pe atunci", îşi aminteşte Essad Bey, care, în copilărie, nu ieşea niciodată fără trei gărzi de corp *koci* şi „un al patrulea servitor, călare, înarmat, care mergea în spatele meu".

Folclorul din Baku pretinde că răpirea cea mai profitabilă pusă la cale de Stalin a fost cea a lui Musa Naghiev, al zecelea cel mai bogat baron al petrolului, un fost ţăran cunoscut pentru zgîrcenia lui, care fusese atît de încîntat de Palazzo Cantarini din Veneţia, încît îşi clădise singur o copie (de dimensiuni mai mari) – maiestuosul palat Ismailye, în stil gotico-veneţian (astăzi sediul Academiei de Ştiinţe). Naghiev a fost de fapt răpit de două ori, dar propriile lui relatări despre aceste evenimente sînt confuze şi tulburi. Nici unul din cazuri nu a fost vreodată rezolvat, dar s-a presupus că în ele ar fi fost implicaţi bolşevicii. Ani mai tîrziu, nepoata lui Naghiev, Gilar-Hanum, afirma că Stalin îi trimitea industriaşului, în glumă, mulţumiri pentru contribuţiile generoase la cauza bolşevică*4.

S-a spus că milionarii ca Naghiev deveneau dispuşi să plătească după o „conversaţie de zece minute" cu Stalin. Faptul se datora probabil obiceiului său de a tipări fluturaşi speciali pe care scria:

Comitetul Bolşevic
propune ca firma dumneavoastră
să plătească ___ ruble.

Foile volante erau împărţite companiilor petroliere, iar banii erau adunaţi de „asistentul tehnic" al lui Soso – „un bărbat foarte înalt, cunoscut drept «garda de corp» a lui Stalin, care ţinea la vedere un pistol. Nimeni nu refuza să achite".

Şeful bolşevic s-a împrietenit cu capii crimei organizate din Baku, aşa încît operaţiunile lor şi cele puse la cale de mauserişti se suprapuneau deseori. Una dintre bande controla accesul pe un maidan din Oraşul Negru. Stalin „s-a înţeles cu ei să-i lase să treacă numai pe bolşevici, nu şi pe menşevici. Bolşevicii aveau parole speciale". În cel mai sălbatic oraş din Rusia, ambele părţi făceau uz de violenţă:

magnaţii petrolului angajau tîlhari ceceni pe post de paznici ai terenurilor petrolifere. Unul dintre cei mai bogaţi, Murtuza Muhtarov, care locuia în cel mai mare palat din Baku, imitaţie a unui castel gotic franţuzesc, le-a ordonat credincioşilor săi *koci* să-l omoare pe tînărul Stalin. Soso a fost bătut măr de către ceceni, probabil la ordinul lui Muhtarov*5.

Lucra într-un secret absolut. Mauseristul Bokov spunea: „Uneori totul era atît de conspirativ, încît se întîmpla să nu ştim unde se afla Stalin timp de cîte şase luni! Nu avea o adresă permanentă, iar noi îl cunoşteam doar sub numele de «Koba». Dacă stabilea vreo întîlnire, nu venea niciodată la timp; apărea fie o zi mai devreme, fie mai tîrziu. Nu-şi schimba niciodată hainele, aşa încît arăta ca un vagabond". Tovarăşii lui observaseră că Soso era altfel decît caucazianul obişnuit, făptură în general pătimaşă. „Părea lipsit de sentimente", relata unul dintre ei. „Indiferent cît de mult ar fi iubit pe cineva, nu i-ar fi iertat niciodată nici cea mai mică greşeală în problemele de partid – îl mînca de viu."

Stalin a reuşit aşadar din nou să facă rost de bani şi de arme, dar operaţiunile lui presupuneau întotdeauna un cost în vieţi omeneşti. Bolşevicii tradiţionali, precum Aleksinski sau Zemleacika, erau „foarte indignaţi de aceste «exproprieri»" şi crime. „Stalin l-a învinuit pe unul dintre membri de provocare. Nu exista o dovadă clară, dar omul a fost scos cu forţa din oraş, «judecat», condamnat la moarte şi împuşcat."

Stalin se mîndrea cu faptul că era ceea ce el numea un *praktik*, un om pragmatic şi fără scrupule, priceput în „munca neagră", şi nu un *intellighent* bun de gură; dar, de fapt, avea darul de a fi şi una, şi alta. Lenin a fost asaltat curînd de plîngerile care-l învinuiau pe Stalin de banditism, dar, la vremea aceea, scrie Vulih, Stalin „era deja adevăratul şef în Caucaz" şi avea „numeroşi susţinători care-l respectau ca pe al doilea om în partid după Lenin. Era mai puţin iubit de către membrii intellighenţiei, dar toată lumea recunoştea că era omul cel mai energic şi indispensabil partidului".

Soso avea un „efect electrizant" asupra suporterilor săi, de care avea mare grijă. Se pricepea să lege prietenii politice, talent care avea să joace un rol major în ascensiunea sa ulterioară. Voroşilov, colegul lui de cameră din Stockholm, strungarul blond, alert şi cochet*6, i s-a alăturat la Baku, dar la un moment dat s-a îmbolnăvit. „Venea în vizită la mine în fiecare seară", relatează Voroşilov. „Glumeam întruna. M-a întrebat dacă îmi place poezia şi mi-a recitat, pe de rost, o poezie întreagă de Nekrasov. Apoi am cîntat împreună. Avea într-adevăr voce bună şi ureche muzicală foarte fină."

— Poezia şi muzica, i-a spus Stalin lui Voroşilov, înalţă spiritul!

Cînd a fost arestat din nou, Alliluev şi-a făcut griji pentru familia lui, aşa că, după ce a fost eliberat, a venit să-l vadă pe Soso, care a

insistat că trebuie să plece şi i-a dat bani să se mute la Moscova. „Ia banii, ai copii, trebuie să te ocupi de ei.”

Moartea lui Kato fusese o lovitură teribilă, dar, încă la începutul anului 1908, văduvul care îşi semna articolele „Koba Kato” găsea deja timp să petreacă şi nu ducea lipsă de compania femeilor.

*1 Reacţia lui Stalin la moartea lui Kato este foarte asemănătoare cu comportamentul pe care l-a avut după sinuciderea celei de a doua soţii, Nadia Allilueva, în 1932. Aceleaşi ameninţări suicidare şi tendinţa de a-şi plînge de milă şi de a se învinui de neglijenţă. Anunţul din ziar suna astfel: „Aducem la cunoştinţa tovarăşilor, prietenilor şi membrilor familiei moartea Ekaterinei Semionovna Svanidze Djugaşvili, care a adus cea mai adîncă suferinţă în inimile celor apropiaţi – Iosif, soţ, Simon şi Sepora, părinţi, şi Alexandra, Alexandre şi Mariko, fraţi”. Miheil Monoselidze adaugă: „În 1936 am îngropat-o pe soţia mea Saşiko alături de Kato”. Saşiko a murit de cancer, dar poate că acesta a fost un noroc pentru ea. La începutul anilor 1930, membrii familiei Svanidze se numărau printre cei mai apropiaţi curteni ai lui Stalin. Dar soarta le pregătea o cumplită răsturnare de situaţie: povestea lor se regăseşte în epilog. Mormîntul din Tiflis, cu fotografiile lui Kato şi Saşiko, există încă; la fel există şi un gard vechi de lemn din capătul cimitirului, poate cel peste care Stalin a sărit ca să scape de poliţie. Printre gropari circulă legenda că, întrucît Kato murise de tifos, autorităţile au încercat la început s-o îngroape într-o „groapă de ciumă”, adică o groapă comună, însă familia a recuperat corpul şi a înmormîntat-o separat.

*2 Aici s-a întîlnit din nou cu tovarăşi de-ai săi din Tiflis, precum Sergo, Budu Mdivani, Alliluev, Kavtaradze, cu banditul Ţinţadze, cu majoritatea membrilor „Găştii” şi cu Şaumian cel înalt şi cu ochi albaştri. Noul lui prieten Voroşilov şi vechiul Enukidze au început curînd să apară în compania agentului special al lui Lenin, Elena Stasova („tovarăşa Absolut”), o aristocrată cu relaţii, dar cu o înfăţişare severă, a Rozaliei Zemleacika, a lui Aleksinski şi a unei fete pe nume Liudmila Stal. Dar în oraş erau şi mulţi menşevici pe care Stalin îi cunoscuse în trecut, precum Devdariani. Lumea era mică.

*3 Cariera lui Stalin la Baku este obscură, dar memoriile mauseriştilor ne oferă indicii utile. N-au putut fi folosite în perioada sovietică, mai ales în timpul dictaturii staliniste, şi majoritatea nu sînt publicate, dar se găsesc în arhive.

*4 La prima răpire a lui Naghiev, răscumpărarea a fost stabilită la 10.000 de ruble în aur – altfel, răpitorii au ameninţat că-l vor face bucăţele. „Nu pot plăti decît 950 de ruble”, a răspuns Naghiev. „Bineînţeles că puteţi să mă tăiaţi, dar atunci n-o să obţineţi nimic.” A plătit numai cele 950 de ruble. Apoi, în decembrie 1908, a fost din nou răpit de un grup de bandiţi conduşi de „un georgian brunet, ciupit de vărsat”. Se pare că acum ar fi plătit 100.000 de ruble. Stalin era în libertate în Baku în timpul primei răpiri, dar în închisoare în timpul celei de a doua. Chiar şi dacă ar fi fost liber, e puţin probabil să fi participat direct. Pe de altă parte, el oricum îşi conducea organizaţia terorist-criminală din celula închisorii: ar fi putut să ordone uşor fie una din răpiri, fie pe amîndouă. Şi totuşi, povestea aceasta nu apare în nici un volum sau manuscris de amintiri ale bolşevicilor, iar în 1909 ziarele susţineau că a doua bandă de răpitori erau poliţişti corupţi, asociaţi cu viceguvernatorul oraşului, colonelul Şubinski. Cu toate acestea, Naghiev a contribuit probabil la bugetul bolşevicilor ca şi ceilalţi industriaşi. Şi, tot ca şi ei, şi-a pierdut averea la revoluţie. A murit în 1919.

*5 Bătaia a fost o umilinţă care a motivat poate, în parte, decizia lui Stalin de a deporta cu brutalitate întreaga populaţie cecenă în timpul celui de al Doilea Război Mondial, cu preţul pierderii a sute de mii de vieţi. A deportat, de fapt, şi alte popoare pe parcursul conflictului, iar pe altele, precum polonezii şi coreenii, le-a tratat cu sălbăticie, deşi nu avusese vreo experienţă nefericită cu ele. Cît despre Muhtarov, cînd Armata Roşie a cucerit Baku în 1920, el a refuzat să-şi predea palatul bolşevicilor. „Cît timp sînt în viaţă, nici un barbar în cizme soldăţeşti n-o să intre în casa mea!” În schimbul de focuri care a urmat, Muhtarov a tras în bolşevici pînă cînd a fost copleşit numeric, moment în care s-a împuşcat singur. Frumoasa lui soţie, Liza-Hanum, pentru care fusese construit castelul din Baku, a rămas în viaţă, locuind la subsol, apoi a evadat în Turcia, unde a trăit pînă în anii 1950. Castelul lui Muhtarov este acum Palatul de Căsătorii din Baku.

*6 În ultimii săi ani, cînd căzuse în dizgraţia lui Stalin, mareşalul Voroşilov obişnuia să insiste pe lîngă Stalin: „Bine, Koba, dar noi sîntem prieteni din 1907, de la Baku”. „Nu-mi amintesc”, răspundea Stalin. Pentru soarta lui Voroşilov, vezi epilogul.

23

Distracţii la închisoare – curse de păduchi, crimă şi nebunie

De fiecare dată cînd „Gaşca” reuşea cîte o ispravă, Stalin şi Spandarian cheltuiau o mică parte din bani pe o petrecere straşnică. Într-un exemplu de aluzie tipic bolşevică, înţeleasă doar între ei, la nesfîrşitele diviziuni politice din partid, Soso numea aceste sărbătoriri *ukloneniia* – „deviaţii”.

„Cînd Stalin strîngea ceva bani în plus”, relatează A.D. Sakvarelidze, şeful falsificatorilor de bani ai grupului, „ţineam o întrunire «deviaţionistă» în vreun bistro izolat sau în sala privată a vreunui restaurant de lux, deseori la restaurantul Svet de pe strada Torgovaia, unde organizam un ospăţ, mai ales pentru a sărbători succesul cîte unei lovituri. Spandarian era cel căruia îi plăceau cel mai mult «deviaţiile», la care vorbeam pe şleau, mîncam foarte bine şi cîntam tare – mai ales Stalin”. Şi, oriunde s-ar fi aflat Spandarian, în mod sigur erau şi fete.

Un tovarăş din Batum i-o prezentase lui Stalin pe sora lui, Alvasi Talakvadze, o fată frumuşică, de numai optsprezece ani, „copil răsfăţat”, după propria ei mărturisire, plin de avînt revoluţionar. „Koba – conducătorul proletariatului din Baku – folosea drept «sediu» camera din spate a micii florării a fratelui meu de pe terenul petrolifer Bibi-Eibat”, explică ea. Stalin a luat-o pe Talakvadze sub aripa lui, poreclind-o „tovarăşa Plus”, pentru entuziasmul ei. Chiar şi în jargonul absurd de pompos al epocii staliniste, memoriile fetei sugerează o relaţie apropiată: „Koba mă lumina ideologic, purtînd cu mine discuţii pe teme social-politice şi dezvoltînd în mine conştiinţa de clasă, clădindu-mi credinţa în victorie”. Sîntem tentaţi să citim „dezvoltarea conştiinţei de clasă” şi „clădirea credinţei în victorie” ca pe nişte eufemisme, căci Alvasi Talakvadze a recunoscut mai tîrziu că, în 1908, era iubita lui Stalin.

Avea un talent de conspirator ingenios, deşi pe alocuri macabru. Alvasi s-a „învăţat să-i păcălească pe turnători, dar Koba inventa cele mai originale strategeme”. Într-o zi, i-a cerut să ducă nişte documente secrete, ascunse într-un coşciug, undeva pe terenul petrolifer Balahana.

— Trebuie să joci rolul surorii îndoliate, care îşi îngroapă cu mîinile goale frăţiorul mort de foarte mic, a spus Stalin, trimiţînd-o

într-un cimitir şi dirijîndu-i jocul ca un dramaturg. Îţi desfaci părul, ţii sicriul, suspini, spui că ai rămas singură şi te învinovăţeşti pe tine însăţi de moartea lui. Nu-l îngropa prea adînc.

„Regizorul” i-a dat fetei o lopată şi i-a lăudat apoi interpretarea, pe care o observase pe furiş. „Nici acum”, reflecta Alvasi mai tîrziu, „nu ştiu cum a reuşit să mă urmărească de atît de aproape”.

Alvasi Talakvadze nu pare să fi fost singura tovarăşă cu care Stalin a avut o relaţie. A cunoscut-o şi pe Liudmila Stal, „o activistă renumită printre femei”, pe care cineva avea s-o descrie drept „planturoasă, dar drăguţă”. Fiica unui proprietar de oţelărie din sudul Ucrainei, cu şase ani mai mare decît Soso, era deja veterană a închisorilor. La scurt timp după aceea, a plecat în exil la Paris. Legătura lor a fost, se spune, intermitentă, dar a avut o oarecare influenţă asupra tînărului Stalin. E posibil ca cei doi să se mai fi întîlnit ulterior în timpul vizitelor pe care Stalin i le-a făcut în străinătate lui Lenin, cu care Liudmila lucra îndeaproape. S-au mai văzut cu siguranţă în 1917. Dar din prietenia lor nu a supravieţuit nimic – în afară de un surprinzător suvenir, păstrat o viaţă întreagă.

*

Poliţia secretă îl pierduse pe Stalin cînd acesta se mutase după spectaculosul jaf din Baku. Acum era din nou pe urmele lui. Cînd Bokov, acolitul lui, a fost arestat, „jandarmul m-a întrebat: cine era Stalin şi, în particular, ce rol jucase în jefuirea arsenalului [din portul Baku]?”.

Pe 15 martie 1908, jandarmii au făcut o descindere la o şedinţă a partidului ţinută în Casa Populară. Stalin, Şaumian şi Spandarian au scăpat, dar poliţia era pe urmele mauseriştilor. Exact cînd Ţinţadze şi „Gaşca” stabileau data pentru jefuirea Băncii de Stat şi a vaporului care transporta aur, cazacii şi jandarmii au atacat împreună „casa noastră conspirativă”. În schimbul de focuri au fost omorîţi mai mulţi cazaci, dar „Gaşca” l-a pierdut pe Inţkirveli, cel mai bun trăgător, veteran al jafului din Tiflis. Planurile au fost abandonate; Kavtaradze a renunţat la *konspiraţiia* şi a plecat la Universitatea din Petersburg, dar a rămas să joace un rol în viaţa lui Stalin pînă la sfîrşitul ei.

În noaptea de 25 martie, şeful poliţiei din Baku a organizat razii în „cîteva cuiburi de delincvenţi, unde au fost arestaţi mai mulţi suspecţi, inclusiv Gaioz Besovici Nijeradze, care ducea nişte documente incriminatorii, puse de noi la dispoziţia jandarmeriei”. Arestatul avea la el paşaportul unui nobil pe nume Nijeradze, dar patronimul „fiul lui Beso” era probabil un indiciu mai bun al identităţii celui mai important bolşevic din Caucaz: „al doilea Lenin”. După patru ani, Ohrana îl capturase pe Stalin[1].

*

Cînd noul deţinut a intrat în închisoarea Bailov din Baku, purtînd, fără ruşine, o salopetă de satin albastră şi o glugă cercheză, ceilalţi condamnaţi politici au trimis semnal de la unul la altul. „E secret”, şopteau ei. „E *însuşi* Koba!” Se temeau de Stalin mai tare decît de poliţie.

„Omul negru” nu s-a dezminţit. Avea „capacitatea de a-i aţîţa pe alţii pe nesimţite, în timp ce el însuşi rămînea pe margine. Intrigantul acesta abil nu se dădea în lături de la folosirea nici unui mijloc, dar reuşea cumva să nu fie tras oficial la răspundere”. În cele şapte luni cît a stat în faimoasa Bailovka, aşezată printre terenurile petrolifere, Stalin a dominat structurile ei de putere. Citea, studia esperanto, pe care o considera limba viitorului*1, şi a iniţiat o serie de vînători de vrăjitoare, în urma cărora trădătorii erau deseori omorîţi. Domnia lui la Bailovka a fost o variantă în miniatură a viitoarei dictaturi din Rusia.

Soso a fost repartizat în celula numărul 3, unde se aflau în cea mai mare parte bolşevici (majoritatea menşevicilor fuseseră trimişi în celula cu numărul 7). Deţinuţii politici erau atît de bine organizaţi la Bailovka, încît aveau chiar şi o Comisie de Autorizare. În celula lui, Stalin i-a întîlnit pe colegul său bolşevic şi *praktik* Sergo şi pe acolitul menşevic Vîşinski. Acesta din urmă fusese ales staroste responsabil de alimente – în mod oarecum logic, căci el primea regulat coşuri cu mîncare de la soţia şi părinţii săi avuţi. Vîşinski împărţea coşurile acestea cu Stalin – gesturi de generozitate prudentă, care au contribuit poate la supravieţuirea lui în timpul Marii Terori.

Starostii împărţeau ziua în ore pentru distracţie, pentru curăţenie şi pentru discuţie. Colegii de pat (Stalin dormea în acelaşi pat cu un concetăţean din Gori, Ilia Nadiradze) şi sarcinile gospodăreşti, inclusiv spălatul vaselor şi golirea hîrdaielor, erau atribuite de către starosti, dar, de obicei, îşi aminteşte Sakvarelidze, „Stalin era deseori eliberat de asemenea obligaţii”.

Unul dintre colegii săi de celulă, menşevicul Semion Vereşceak, a schiţat un portret pătrunzător al lui Stalin la Bailovka. Îl ura pentru viclenia lui grosolană, dar împotriva voinţei sale, era fascinat de încrederea lui deplină în sine, de inteligenţa veşnic la pîndă, de memoria fabuloasă şi de sîngele lui rece: „Era imposibil să-l scoţi din fire, nimic nu-l enerva!”. Stalin era singurul deţinut care dormea dus chiar şi cînd ceilalţi ascultau înfioraţi cum în curtea închisorii erau spînzuraţi condamnaţii la moarte.

Soso nu a inventat el pedeapsa cu moartea pentru trădători. „La Bailovka”, explică Vereşceak, „provocatorii erau de regulă omorîţi” – dar numai după anchetă şi proces. Stalin omora prin intermediar, pe

furiş. Mai întîi, „Mitka grecul a înjunghiat un tînăr muncitor bănuit că ar fi fost turnător. Îi ordonase Koba”. Apoi „un tînăr georgian a fost stîlcit în bătaie pe coridorul aripii politicilor. S-a împrăştiat zvonul: «Provocator!». Toată lumea a ieşit şi l-a bătut cu ce-a putut, pînă cînd i-au împrăştiat sîngele pe pereţi. Corpul zdrobit a fost scos pe o targă. Am aflat pe urmă că zvonul fusese lansat de Koba”.

Deţinuţii politici se angajau în dezbateri care de multe ori se transformau în încăierări. Lui Stalin îi displăceau cel mai tare socialiştii creştini, care urmau învăţăturile lui Lev Tolstoi. Sergo, care întotdeauna mai întîi lovea şi apoi reflecta, s-a luat la un moment dat la harţă cu nişte eseri. „Sergo a dat zdravăn cu pumnul, dar nici unul dintre eseri nu era îndeajuns de puternic ca să-l lovească”, îi scria Stalin lui Voroşilov peste ani, cînd ei trei conduceau Uniunea Sovietică. Nu făcea decît să protejeze amorul propriu al lui Ordjonikidze. De fapt, eserii au fost cei care l-au bătut pe Sergo.

Stalin rezolva dilemele politice proclamîndu-se „autoritatea definitivă în marxism. Marxismul era elementul său, în care era de nedepăşit. Ştia cum să găsească pentru orice situaţie formula justificativă din Marx”, dar stilul îi era „neplăcut, grosolan, lipsit de spirit, uscat şi formal”*2.

Stalin îi prefera în continuare pe infractori revoluţionarilor. Era „întotdeauna văzut în compania criminalilor, a şantajiştilor, a tîlharilor şi ucigaşilor profesionişti – mauseriştii”. Uneori infractorii de drept comun făceau razii în celulele politicilor, dar un grup de deţinuţi georgieni, probabil organizaţi de Stalin, îi proteja. Ajuns la putere, Stalin şi-a contrariat tovarăşii promovînd tot felul de nelegiuiţi în NKVD, dar el se folosise de infractori toată viaţa.

Deţinuţii de ambele specii se uneau ca să parieze în jocurile jucate în închisoare – de pildă, trînte şi curse de păduchi. Lui Stalin nu-i plăcea şahul, dar „el şi Sergo Ordjonikidze jucau deseori dame toată noaptea”. Distracţia cea mai crudă era „nebunia”, în care un deţinut tînăr era plasat în celula infractorilor de drept comun ca să fie scos din minţi. Se făceau pariuri pe cît avea să reziste. Uneori, victima o lua cu adevărat razna.

Închisoarea era supraaglomerată cu victimele represiunilor lui Stolîpin: 1.500 de oameni împărţeau nişte celule care puteau adăposti numai 400. Stalin suferea de o pată pe plămîn şi îi venea greu să respire în aerul înăbuşitor. Robustul „Butoi” Mdivani, care, în anumite perioade, s-a aflat cu el în aceeaşi celulă, îl ridica pe Soso pe umeri pentru ca acesta să poată lua o gură de aer la fereastra de sus, în timp ce restul deţinuţilor rîdeau şi strigau: „Dii, Butoi! Dii!”. Cînd, mai tîrziu, îl vizita pe Stalin la Kremlin, Butoi îl saluta întotdeauna: „Dii, Soso!”.

Stalin protesta împotriva condiţiilor din închisoare şi îi provoca

pe reprezentanţii autorităţilor, care au trimis o companie de soldaţi pentru a-i „pune la punct” pe politici. Silit să treacă printre două şiruri de soldaţi care-l loveau, „Koba a mers cu capul sus, sub loviturile date cu patul puştii, cu o carte în mînă”, observa Vereşceak. În replică, „a spart uşa celulei cu o găleată de tablă, ignorînd ameninţarea baionetelor”.

Era imposibil să te mişti „fără să calci pe cineva pe picioare”, dar înghesuiala oferea prilejuri bune pentru tot felul de mişculaţii. Nadiradze din Gori, colegul de pat al lui Stalin, a aranjat ca soţia lui s-o însoţească pe Keke venită într-o vizită la Baku. Cele două femei au venit împreună să-şi vadă soţul şi, respectiv, fiul. Stalin „a întîmpinat-o cu căldură. Mama lui a izbucnit în lacrimi văzîndu-şi singurul fiu”, dar „el a liniştit-o, spunîndu-i că revoluţionarii n-au cum să trăiască fără închisoare... Am stat relaxaţi de vorbă timp de două ore”, spune Nadiradze. Stalin a pus-o pe mama lui să transmită nişte mesaje secrete revoluţionarilor din Baku, încît femeia a fost la un pas de a fi arestată.

„Gaşca” plănuia să-l ajute să evadeze. Noaptea, Stalin folosea un bomfaier care-i fusese adus pe ascuns de un gardian, ca să taie gratiile celulei. În afara zidurilor închisorii, mauseriştii l-au aşteptat în ziua stabilită cu un faeton ca să-l ajute să fugă. Dar planul le fusese probabil trădat, pentru că, în ultima clipă, incoruptibilii cazaci au preluat serviciul de pază. Tentativa de evadare a trebuit să fie anulată.

Sistemul ţarist, greoi, scîrţîind din toate încheieturile, cu tipicele sale confuzii şi cu indulgenţa sa, a reuşit după un timp – şi mai lung, de data aceasta – să-i stabilească identitatea şi să-i ducă procesul pînă la capăt. În cele din urmă, Stalin a primit o pedeapsă surprinzător de uşoară, de numai doi ani de exil în provincia europeană Vologda, în locul Siberiei asiatice.

Chiar înainte de plecare, dezordinea din supraaglomerata Bailovkă i-a dat posibilitatea să încerce un schimb între el şi un alt deţinut. Totul a părut să meargă conform planului: înlocuitorul a rămas în celulă*3; Soso şi-a sărutat colegii de temniţă de rămas-bun şi a fost escortat afară2.

*1 Ajuns la putere, i-a persecutat şi i-a arestat pe vorbitorii de esperanto.

*2 Stalin a dat în Bailovka peste mulţi mauserişti (precum fraţii Sakvarelidze, care i-au fost colegi de celulă). Oponenţii lui menşevici, Devdariani, fost seminarist, şi Isidore Ramişvili din Batum, locuiau şi ei în celula înghesuită, dar acum foştii potrivnici erau din nou siliţi să colaboreze, şi cei doi închideau ochii la isprăvile banditeşti ale lui Stalin.

*3 În iulie 1937, în toiul Marii Terori, I.P. Nadiradze, cel care aranjase acest schimb, i-a scris unui alt fost coleg de celulă, Andrei Vîşinski, laşul, dar temutul procuror general al lui Stalin, pentru a-l ruga să confirme că Nadiradze fusese închis pentru crimă motivată politic şi contribuise la stratagema schimbului de deţinuţi şi la evadarea lui Stalin. Vîşinski i-a confirmat condamnarea politică, dar, în privinţa înlocuirii prizonierilor, a scăldat-o: „Cît despre organizarea schimbului pentru tovarăşul Stalin... Nu pot să dau mărturie pentru aşa ceva pentru că nu-mi amintesc”. Nadiradze era în mod cert anchetat

în timpul Marii Terori, altfel nu ar fi apelat la periculosul Vîşinski cu o cerere atît de delicată şi într-un moment atît de riscant. Dar este aproape de neconceput să fi scris despre aşa ceva dacă faptele menţionate n-ar fi fost adevărate.

24

„Cocoşul” şi aristocrata

Şi totuşi, la un moment dat schimbul a fost descoperit. Tentativa de înlocuire a lui Stalin a fost probabil deconspirată chiar înainte să plece din Bailovka (trădată de acelaşi turnător care îi dezvăluise planurile de evadare sau poate zădărnicită de vreun gardian insuficient mituit), la timp pentru a apuca să fie trimis către destinaţia sa de exil. Vologda era mult mai aproape decît Siberia, dar nesfîrşitul *etap* a durat mai bine de trei luni, incluzînd şi o şedere în închisoarea Butîrki din Moscova, unde atît de mulţi oameni aveau să moară în timpul Marii Terori staliniste.

Din nou, Soso nu avea haine de iarnă şi i-a scris lui Şaumian la Baku să-l ajute. „N-am putut face rost nici măcar de un costum la mîna a doua”, scria Şaumian, „dar i-am trimis 5 ruble”. Stolîpin înăsprise regimul pînă atunci mai lax din Baku. Poliţia îi urmărea cu succes pe bolşevicii din oraş, încît numărul membrilor partidului scădea vertiginos, iar conducătorii lui erau arestaţi ori omorîţi. „Sîntem lefteri”, relata Şaumian. „Revoluţionarii sînt slăbiţi şi flămînzi.”

În închisoarea din Vologda*1, Stalin a condus un protest şi a sfidat autorităţile. „Nu asculta realmente de nimeni”, spunea un tovarăş de închisoare. „Nu făcea decît să se retragă atunci cînd gardienii foloseau forţa.” Pe drumul de la Vologda spre destinaţia sa, fie s-a îmbolnăvit de tifos, fie a reuşit să convingă un medic să-l oprească o vreme în spitalul ceva mai confortabil din Veatka. În cele din urmă, traversînd cu sania ţinuturile îngheţate, a ajuns, la sfîrşitul lui februarie 1909, în orăşelul Solvîcegodsk.

*

Unul dintre primii care l-au întîmpinat la Solvîcegodsk, dintr-o comunitate de aproximativ 450 de exilaţi, a fost o tînără profesoară pe nume Tatiana Suhova, cu care se pare că Stalin a avut o relaţie amoroasă.

În scurtul timp petrecut în Solvîcegodsk, Soso avea să-şi găsească în micul grup de politici exilaţi aici două amante. Nu a fost niciodată un afemeiat, dar, chiar şi în anii aceştia de obscuritate şi sărăcie, nu a rămas niciodată multă vreme fără cel puţin o prietenă, şi uneori se

pare că avea mai multe în acelaşi timp. Într-adevăr, în exil, Stalin a devenit aproape libertin.

Era „chipeş” în ochii femeilor, îşi amintea Molotov, în ciuda ciupiturilor de vărsat şi a pistruilor. „Femeile se îndrăgosteau de el pentru că avea succes la ele. Avea ochi de culoarea mierii, foarte frumoşi.” Soso era „atrăgător”, îi spunea fiicei sale, viitoarea cumnată şi, probabil, amantă Jenia Allilueva „Era un bărbat subţire, puternic şi energic, [cu] o coamă de păr superbă şi ochi strălucitori”. Toată lumea vorbeşte de fiecare dată despre ochii lui „arzători”.

Chiar şi trăsăturile lui neatrăgătoare aveau farmecul lor. Mina enigmatică, aroganţa, lipsa de scrupule, vigilenţa aceea felină, obsesia studiului şi inteligenţa acută îl făceau poate mai interesant pentru femei. Ciudăţenia lui putea fi înţeleasă ca excentricitate. Poate chiar şi lipsa unui interes autentic faţă de ele era cumva impresionantă. În mod cert, inabilitatea de a se îngriji singur – era solitar, costeliv şi cam jerpelit – le-a făcut pe femei, pe tot parcursul vieţii lui, să-şi dorească să-i poarte de grijă. Şi mai era şi naţionalitatea.

Georgienii aveau reputaţia unor bărbaţi pasionaţi şi romantici. Cînd nu era o brută ursuză, Stalin făcea pe cavalerul georgian tipic, cîntînd cîntece şi admirînd rochiile frumoase ale fetelor, aducîndu-le cadouri elegante – flori şi eşarfe de mătase. Mai mult, era competitiv din punct de vedere sexual, punînd coarne tovarăşilor săi cînd asta îi convenea, mai ales în exil. Stalin admiratorul, iubitul, chiar şi soţul, putea fi tandru şi plin de umor. Dar dacă doamnele se aşteptau la un casanova georgian tipic, probabil erau profund dezamăgite atunci cînd ajungeau să-l cunoască mai îndeaproape.

Ciudat, excentric şi lipsit de compasiune, Stalin era plin de complexe legate de personalitatea, familia şi înfăţişarea sa fizică. Era atît de sensibil cînd venea vorba de sindactilia de la picior, încît, atunci cînd tălpile i-au fost examinate de către medicii de la Kremlin, şi-a ascuns restul corpului – şi faţa – sub o pătură. Mai tîrziu avea să-şi pună gărzile de corp să-i pudreze urmele de vărsat, care erau estompate în fotografiile oficiale. Se sfia să rămînă gol chiar şi în baia rusească, *bania*, şi îi era ruşine de braţul beteag, care mai tîrziu l-a împiedicat să danseze pe melodii lente: recunoştea că „nu putea să ia nici o femeie de talie”. Aşa cum aflase şi Kato în timpul căsătoriei lor, era descurajant de rece şi greu de înţeles. Energia lui clocotitoare, egocentrică, sugea aerul din orice încăpere şi îi epuiza pe cei slabi, fără să le ofere în schimb hrană emoţională. Momentele de tandreţe nu puteau compensa detaşarea glacială şi hipersensibilitatea posacă. În plus, aşa cum descoperise Nataşa Kirtava, cînd era supărat, Stalin devenea răuvoitor.

Femeile nu se înscriau pe lista lui de priorităţi, fiind mult mai puţin interesante decît revoluţia, dorinţele personale, scopurile

intelectuale şi petrecerile cu prietenii la care se bea consistent. Amestec de virilitate grosolană şi falsă pudoare victoriană, Stalin nu era cu siguranţă un senzual, un epicureu. Vorbea rareori despre viaţa lui sexuală, dar era promiscuu – ceea ce explică poate îngăduinţa pe care a manifestat-o toată viaţa faţă de desfrîul deşănţat al companionilor săi. Spandarian la Baku, apoi, după ce a ajuns la putere, Enukidze şi Beria se dedau la depravări care frizau degenerescenţa priapică. Dar, cîtă vreme erau competenţi, muncitori şi loiali, Stalin nu se simţea ameninţat. În propria sa viaţă, el însuşi considera sexul mai puţin o chestiune morală şi mai degrabă una de securitate.

Pe de o parte, nu avea încredere în femeile puternice şi inteligente ca mama sa, dispreţuia femeile pretenţioase „cu idei" şi nu-i plăceau „păpuşile" de genul fetei lui Plehanov, care purta parfumuri seducătoare şi „cizme cu toc înalt". Prefera adolescente maleabile sau ţărănci cu forme pline, care îl priveau cu admiraţie şi respect. Pe de altă parte, pînă în anii 1930, Stalin şi-a ales o parte dintre amante din rîndul revoluţionarelor educate, liberale, egalele sale din punct de vedere intelectual, uneori chiar dintre aristocrate, care-i erau superioare social. Dar misiunea marxistă şi propriul lui simţămînt de separare aveau întotdeauna prioritate.

Femeile (şi copiii, incomozi, dacă apăreau) trebuiau să fie înţelegători atunci cînd nestatornicul cruciat marxist alegea să dispară pe neaşteptate.

*

Tatiana Suhova era acasă la ea împreună cu alţi cîţiva exilaţi cînd cineva a anunţat-o că „a venit un nou convoi de deţinuţi, iar printre ei e un tovarăş din Baku, Osip Koba, revoluţionar de profesie, un tip important". Ceva mai tîrziu, îmbrăcat onorabil de către colegii săi de exil, Osip (variantă rusească a numelui Iosif) a intrat în casă „purtînd cizme, o manta neagră, o bluză neagră de satin, o căciulă de astrahan înaltă şi cu o glugă albă aruncată pe umeri în stil caucazian".

În Solvîcegodsk, un mărunt avanpost medieval al comerţului cu blănuri, era primăvară. Orăşelul, vechi de şapte sute de ani şi traversat de rîul Vîcegda, avea o piaţă centrală plină de praf, o vilă negustorească de lemn, un oficiu poştal şi o minunată biserică de lemn din secolul al XVI-lea. Zece exilaţi locuiau într-o casă, „o adevărată binecuvîntare pentru noi", spune Tatiana Suhova, „pentru că ne puteam menţine activi. Era ca o universitate – aveam chiar şi prelegeri. Cei care locuiau singuri se apucau deseori de băutură".

Şeful de poliţie al judeţului, Ţiviliov, poreclit „Cocoşul de pe mal", era un pedant conformist, meschin şi irascibil, dar pînă la urmă

comic, cu o voce piţigăiată. Cunoscut drept „Dumnezeu şi ţar la Solvîcegodsk”, interzisese orice întîlnire între mai mult de cinci exilaţi, orice reprezentaţie teatrală de amatori, ba chiar şi patinatul, vîslitul şi culesul ciupercilor. Cînd observa vreo încălcare a regulilor, se apuca să-i urmărească pe malurile rîului pe exilaţi, cîrîind ca un cocoş înfuriat – de aici şi porecla.

Stalin era „crud, slobod la gură şi lipsit de respect faţă de superiori”, potrivit poliţiştilor locali. „Cocoşul” l-a pus o dată la popreală pentru că citise literatură revoluţionară cu voce tare, iar altă dată i-a dat o amendă de 25 de copeici pentru că fusese la teatru*2. Şi totuşi, exilaţii organizau în secret petreceri zgomotoase, la care, inevitabil, se flirta. „Toată lumea cînta – şi eu am început să dansez”, îşi amintea o fată, Şura Dobronravova. „Koba a bătut din palme şi deodată l-am auzit spunînd: «Ce plină de viaţă e Şura!». Şi l-am văzut uitîndu-se la mine cu zîmbetul lui misterios.” Ce a urmat nu ni se mai spune.

O dată, exilaţii au plecat împreună cu barca pe rîu, fluturînd steaguri roşii şi cîntînd. „Cocoşul” a fugit după ei pe mal, ţipînd: „Încetaţi cu cîntatul!”. Dar nu-i putea pedepsi pe toţi, aşa că au scăpat.

Stalin organiza deseori asemenea întîlniri în secret ale exilaţilor, dar „îl privea cu atenţie pe fiecare membru al grupului”, îşi aminteşte Aleksandr Dubrovin, „şi cerea explicaţii pentru fiecare acţiune”. Memoriile lui Dubrovin tind să sugereze că Stalin îi vîna pe trădători şi ordona să fie omorîţi. „Era acolo un exilat pe nume Mustafa, care s-a dovedit a fi un trădător. După spusele unui tovarăş, a fost înecat sub malul înalt al rîului.”

„Îl vizitam deseori pe Stalin în camera lui”, îşi aminteşte Tatiana Suhova, o femeie de douăzeci şi doi de ani la vremea respectivă, cu părul castaniu şi ochi cenuşii. „Trăia în sărăcie, dormea pe o ladă mare de lemn, acoperită cu scînduri, avea un sac de paie, o pătură de flanel pe deasupra şi o faţă de pernă roz.” Stalin era deprimat – nu trecuseră decît cîteva luni de la moartea lui Kato. „Îl găseam de multe ori întins acolo chiar în timpul zilei” – dar, ca de obicei, în cărţi îşi găsea refugiu şi alinare: „Fiindcă-i era foarte frig, zăcea îmbrăcat în haină şi înconjurat de cărţi”. Dar Tatiana spune că ea îl mai înviora. Petreceau tot mai mult timp împreună, rîzînd de alţii şi chiar ieşind împreună pe rîu, cu barca. Se pare că prietenia s-a transformat în ceva mai serios, încît Stalin a rămas cu amintiri plăcute despre Suhova pînă în anii 1930*3. Mai tîrziu i-a scris, cerîndu-şi iertare că nu ţinuse legătura: „Contrar promisiunilor mele, despre care îmi amintesc că au fost multe, nu ţi-am trimis nici măcar o carte poştală! E o neobrăzare din parte-mi, dar faptul e consumat. Dacă vrei, îţi prezint scuzele mele... Ţinem legătura!”. Nu s-au mai întîlnit decît în 1912.

*

În iunie, poliţia locală consemna că Soso participase la o întîlnire cu toţi ceilalţi exilaţi, inclusiv cu o fată pe nume Stefania Petrovskaia, cu care avea o relaţie amoroasă suficient de serioasă încît să-şi dorească să se însoare din nou.

Stefania, o profesoară de douăzeci şi trei de ani, se afla deasupra lui Stalin pe scara socială. Era o aristocrată din Odessa, al cărei tată catolic avea o casă în mijlocul oraşului. Frecventase acolo gimnaziul elitist, apoi devenise studentă. „Nobila Petrovskaia", cum este numită în rapoartele poliţiei, fusese arestată la Moscova şi primise doi ani de exil în Vologda, dar tocmai îşi terminase pedeapsa cînd l-a întîlnit pe Osip Koba. Stalin nu avea să rămînă acolo mult timp, dar relaţia dintre cei doi trebuie să fi fost intensă, pentru că ea a rămas în îndepărtatul Solvîcegodsk aparent fără vreun motiv – după care l-a urmat în Caucaz.

Exilaţii erau izolaţi de ceea ce se întîmpla în partid peste hotare, dar aflau despre ultimele sciziuni din exemplarele sosite cu întîrziere ale revistelor trimise de prieteni şi membri ai familiei. Stalin era iritat de conflictul dintre Lenin şi Bogdanov.

— Cum îţi place noua carte a lui Bogdanov? l-a întrebat pe prietenul său Malakia Toroşelidze, la Geneva.

— După părerea mea, observă corect şi semnificativ greşelile punctuale ale lui Ilici [Lenin]. Spune de asemenea că materialismul lui Ilici se... deosebeşte de al lui Plehanov... lucru pe care Ilici vrea să îl ascundă.

Stalin îl respecta pe Lenin, dar niciodată nu l-a adulat. Idolatrizarea a început abia după moartea acestuia şi a avut un scop politic foarte clar. Deocamdată Soso socotea certurile în care se implica Lenin capriciile unui *émigré* răsfăţat. În Rusia, unde bolşevismul era în declin, oamenii pragmatici, *praktiki*, nu-şi puteau permite asemenea aiureli. „Partidul ca atare încetase să mai existe", recunoştea Zinoviev. Situaţia era atît de rea, încît unii membri, „lichidatorii", propuseseră pur şi simplu desfiinţarea lui. Stalin, pe de altă parte, era de acord cu aşa-numiţii „împăciuitorişti", care considerau că bolşevicii trebuiau să colaboreze cu menşevicii, ca să nu dispară definitiv.

Era sigur că partidul avea nevoie de el şi nici prin gînd nu-i trecea să-şi facă veacul în Solvîcegodsk: cu cît Stolîpin exila mai mulţi revoluţionari, cu atît sistemul era mai puţin capabil să le facă faţă. Numărul evadărilor creştea. Din 32.000 de exilaţi din perioada 1906-1909, autorităţile n-au putut în nici un moment să dea socoteală pentru mai mult de 18.000. Soso i-a scris lui Alliluev la Sankt-Petersburg, cerîndu-i adresa de acasă şi de la locul de muncă –

plănuia, evident, o călătorie în capitală. A început să strîngă fonduri: la poştă i-au sosit cîteva mandate cu diferite sume. În plus, deţinuţii au înscenat un fals joc de noroc în care Stalin „a cîştigat toată banca – 70 de ruble”.

La sfîrşitul lui iunie, după inspecţia de dimineaţă a „Cocoşului”, Suhova l-a ajutat pe Stalin să îmbrace un *sarafan*, o rochie rusească tradiţională, lungă şi fără mîneci. Nu ştim dacă s-a bărbierit, dar, deghizat astfel şi însoţit de Suhova, Soso a luat vaporaşul cu abur pînă la Kotlas, cel mai apropiat oraş. În ciuda felului cum era îmbrăcat, a reuşit să se despartă de Suhova cu o frază romantică:

— Într-o zi, am să mă revanşez cumpărîndu-ţi o eşarfă de mătase.

Apoi a luat trenul către Veneţia Nordului[1].

*

„Odată, pe seară”, povesteşte Serghei Alliluev, care era căsătorit în continuare cu lasciva Olga, „mă plimbam pe bulevardul Liteinîi [în Sankt-Petersburg], cînd l-am văzut deodată pe tovarăşul Stalin venind din sens invers!”. Cei doi prieteni s-au îmbrăţişat.

Stalin trecuse deja pe acasă pe la Alliluev şi pe la locul lui de muncă, dar nu găsise pe nimeni. Centrul Petersburgului era însă o lume mică. Alliluev a apelat la un portar să-l adăpostească pe Soso. Portarii aceştia erau deseori informatori ai Ohranei, aşa că, dacă se întîmpla să fie şi simpatizanţi bolşevici, locuinţele lor erau ascunzători ideale, pentru că nu riscau să fie vreodată percheziţionate.

Gazda i-a găsit lui Stalin un loc în camerele portarilor din cazarma cavaleriei de pe strada Potiomkin, chiar lîngă Palatul Taurida, cîndva reşedinţa prinţului Potiomkin, partenerul politic al Ecaterinei celei Mari, acum sediu al Dumei. În cazarmă, „birjele îi aduceau pe curteni... în timp ce Stalin pleca în oraş să-şi viziteze prietenii”, povesteşte Anna Allilueva. „Se plimba senin pe lîngă străjerul de la porţile cazărmii, ţinînd sub braţ lista cu membrii regimentului”.

Aflat într-o misiune legată de „publicarea unui ziar”, Stalin a luat legătura cu persoanele necesare şi a plecat iute în Caucaz.

*

La începutul lui iulie 1909, a apărut din nou în Baku sub un alt nume – Oganez Totomianţ, negustor armean. Dar Ohrana i-a observat întoarcerea: „Social-democratul evadat din Siberia a sosit – este cunoscut drept «Koba» ori «Soso»”. Doi agenţi dubli infiltraţi printre bolşevici, „Fikus” şi „Miheil”, furnizau acum în mod regulat informaţii

despre Stalin, care primise numele de cod „Lăptarul”*4, pentru că folosea drept „sediu” o lăptărie din Baku. Era supravegheat cu intermitenţe, dar poliţiei secrete i-au trebuit luni de zile pînă să-l identifice şi să-l prindă. De ce?

Iată unul dintre misterele nedezlegate ale tinereţii lui Stalin: a fost viitorul dictator sovietic agent al poliţiei secrete ţariste?2

*1 Şeful gardienilor de acolo se numea Serov şi era, în mod ironic, tatăl viitorului general Ivan Serov, unul dintre principalii ofiţeri ai poliţiei secrete staliniste, cel care a organizat deportarea cecenilor şi a altor popoare şi primul preşedinte al KGB-ului.

*2 Soso s-a împrietenit cu funcţionarul de la poştă, care lucra şi ca gardian şi pe care îl cunoscuse cînd îşi ridicase banii trimişi de prieteni. Îi plăcea să vîneze singur prin pădure pe timpul verii, şi probabil se întîlnea atunci cu poştaşul, căruia îi înmîna mesaje pentru deţinuţii din închisoarea locală. Preotul local i-a permis lui Stalin să-i consulte biblioteca.

*3 Vezi epilogul.

*4 Poliţia secretă îşi alegea ingenioasele nume de cod după trăsăturile celor supravegheaţi: un brutar era „Chiflă”, un bancher, „Fişic”, poetul Serghei Esenin era „Zeţarul”, iar o fată frumoasă ar fi putut fi „Păpuşa” sau „Vampa”.

25

„Lăptarul”: a fost Stalin agent al Ohranei?

În Regatul Petrolului din Baku, „Lăptarul” a încercat să-i revigoreze pe bolşevicii risipiţi de represiune, asociindu-se cu Spandarian, Sergo şi Budu Mdivani. I-a adunat pe cei care mai rămăseseră din „Gaşcă” şi „a început să pună la cale un atac asupra unui vapor de poştă”, spune mauseristul Kupriaşvili, pentru a-şi finanţa revista *Bakinskii proletarii*.

Dar era o perioadă neagră. „Partidul suferă”, scria Stalin. „Nu am nici o veste bună de dat. Nu mai avem muncitori”, i se plîngea el lui Ţhakaia, adăugînd că acum credea în reunirea cu menşevicii. Orice încercare de conciliere era anatema pentru Lenin, dar împrejurările îl siliseră pe Stalin să devină „împăciuitorist”. *Komitetciki*, membrii duri ai comitetului din Rusia, erau tot mai frustraţi de activitatea lui Lenin şi de conflictele meschine dintre revoluţionarii emigraţi: „De ce trebuie aceste blestemate de «curente» să ne despartă... ce hărţuieli inutile – ambele părţi merită o bătaie zdravănă!”. Stalin a cerut înfiinţarea unui Birou Rusesc care să conducă partidul din interiorul imperiului şi crearea unui organ de presă naţional care să fie redactat în Rusia, nu în exil. „Comitetul Central”, se plîngea el în ziar, „este un centru fictiv”.

Ideile lui Soso despre viitorul partidului au ajuns la urechile Comitetului Central de la Paris, care, în ianuarie 1910, l-a numit membru în noul Birou Rusesc, în semn de recunoaştere a perseverenţei sale energice şi a talentului de organizator. Stalin avansase de la statutul de activist caucazian la cel de lider bolşevic rus – dar la Baku el îşi făcea propriile mendre împotriva lui Şaumian.

„Stalin şi Spandarian au concentrat toată puterea în mîinile lor”, bombănea soţia lui Şaumian, Ekaterina, fiica unui director din industria petrolieră. Confruntat cu poziţia dominantă a lui Stalin şi cu represiunea ţaristă, Şaumian, ca mulţi alţii, şi-a luat o slujbă stabilă, lucrînd chiar pentru Şibaev, un magnat al petrolului care simpatiza cu cauza revoluţionară: încerca să se retragă din viaţa în clandestinitate.

— Tuturor „le-a venit mintea la cap” şi şi-au luat slujbe, îi spunea Soso lui Ţhakaia.

— Tuturor în afară de mine. Pe mine mă vînează poliţia!

Lui Stalin, acest revoluţionar incoruptibil, nu i-a venit niciodată

„mintea la cap”. Îi ura de fapt pe cei care, precum Şaumian, „au renunţat la lucrarea noastră acum trei luni!”. A încercat să-l atragă pe Şaumian înapoi. Rămas singur după moartea lui Kato, dispreţuia căsnicia fericită a armeanului*1, învinuind-o pe soţia lui, Ekaterina:

— Ca o cloşcă, nu se gîndeşte decît cum să-l cocoloşească şi mi-a fost deseori ostilă pentru că îl implicam pe Stepan al ei în treburi secrete în care risca închisoarea.

Ekaterina se plîngea că Stalin „uneltea împotriva lui Şaumian şi se purta ca un căpcăun”.

Stalin a făcut cîteva vizite scurte la Tiflis, „preocupat de chestiuni financiare” – eufemismul pentru „exproprieri” şi colectarea taxelor de protecţie. Fără ca el să ştie, tatăl lui a murit, probabil chiar în timp ce Soso se afla acolo. Ajuns deja un beţivan la azilul de noapte, Beso fusese primit în spitalul Mihailovski. Fişele medicale îi consemnează declinul din cauza tuberculozei, colitei şi pneumoniei cronice. A murit pe 12 august, la cincizeci şi cinci de ani, fără să mai fi încercat vreodată să-l găsească pe Soso. Fără rude sau bani, a fost îngropat într-un mormînt al săracilor1. Pentru bolşevicul care se semna „fiul lui Beso”, tatăl murise de fapt cu ani în urmă*2.

Întors la malul Mării Caspice, Stalin a întîmpinat-o pe prietena sa din exil, Stefania Petrovskaia, descrisă la scurt timp după aceea de Ohrana drept „amanta bine-cunoscutului lider al RSDRP”. Fata i-a fost probabil devotată, pentru că la încheierea exilului nu s-a întors nici la Moscova, nici la Odessa, ci l-a urmat pe Stalin la Baku.

El i-a făcut acum complimentul suprem: a renunţat la pseudonimul „K. Kato” şi a devenit „K. Stefin”, de la Stefania. Era, astfel, cu un pas mai aproape de Stalin. Adaptarea pseudonimului după numele iubitelor sale pare o ciudăţenie la şovinistul care era Stalin. Nu există scrisori de dragoste pe care cei doi să şi le fi trimis, dar „K. Stefin” arată că Stefania era importantă pentru el. S-au mutat împreună – sau, aşa cum consemna poliţia secretă, „Lăptarul” „coabita cu concubina sa”.

*

În perioada următoare, o succesiune de scandaluri au scos la iveală faptul că partidul lui Stalin era plin de spioni ţarişti. Stalin a reacţionat dezlănţuind o vînătoare criminală, isterică, de vrăjitoare care n-a reuşit decît să-i distrugă pe nevinovaţi şi să atragă suspiciuni asupra lui. Totul a început în septembrie 1909, cînd propriile lui contacte din poliţia secretă l-au avertizat că preţioasa tipografie din Baku fusese deconspirată de către un agent dublu al Ohranei şi că urma să fie descoperită în timpul unei razii. Tiparniţa a trebuit să fie mutată rapid şi reasamblată în secret într-un alt loc.

Stalin „a venit repede la mine”, îşi aminteşte unul dintre bandiţii lui, Vaţek, „şi m-a rugat să-i fac rost de bani. I-am adus 600 de ruble de la Mancio”, baronul petrolului. Dar nu era suficient. Puţin mai tîrziu, „Iosif Vissarionovici Djugaşvili a venit în goană cu Budu Mdivani”. Industriaşul a acceptat atunci să-i mai dea 300 de ruble.

Stalin a găsit un nou loc secret pentru tiparniţă instalînd-o în oraşul vechi, în subsolurile întunecate ale fortăreţei persane. A descoperit însă că perechea căsătorită care se ocupa de funcţionarea propriu-zisă a tiparniţei delapidase nişte bani. I-a trimis pe mauserişti după ei. Soţul a scăpat. Soţia a fost interogată de bandiţii lui Stalin, dar a reuşit şi ea să scape înainte să poată fi lichidată.

În octombrie 1909, poliţia a făcut o descindere într-o casă conspirativă pentru a pune mîna pe colegul bolşevic al lui Stalin din Baku, Prokopi (Alioşa) Djaparidze. Poliţiştii au fost surprinşi să-l găsească împreună cu Stalin şi cu Sergo. Şeful agenţilor, incapabil, ca şi în alte dăţi, să ia singur o decizie, a lăsat cîţiva poliţişti de pază şi s-a dus să-şi consulte superiorii. Stalin şi Sergo i-au mituit pe cei rămaşi cu 10 ruble. Djaparidze a trebuit să stea şi să se lase arestat, dar Stalin şi Sergo au putut să scape.

Avertizat din nou de unul dintre informatorii săi din Ohrana de la Baku, Stalin a dat vina pentru aceste trădări pe Leontiev, secretarul Sindicatului Bolşevic al Petroliştilor. A stabilit că în partid erau cinci agenţi dubli ai Ohranei şi că Leontiev trebuia ucis, dar acesta din urmă nu s-a lăsat intimidat şi a cerut un proces în cadrul organizaţiei. Stalin însă a refuzat să-i acorde şansa unui proces, pentru că asta ar fi însemnat să-şi dezvăluie sursele de informaţii din cadrul Ohranei. Leontiev a fost lăsat în pace, dar toată povestea a dat naştere la suspiciuni asupra relaţiei dintre tovarăşul Kolsa şi poliţia secretă.

„Trădarea cuiva cu care ai împărţit totul”, spunea Stalin mai tîrziu, „este atît de cumplită, încît nu poate fi exprimată de nici un actor sau scriitor – e mai rea decît muşcătura morţii!”. A organizat o inchiziţie feroce la Baku pentru a-i găsi pe trădătorii reali sau imaginari, aşa cum avea să facă în anii 1930 în Uniunea Sovietică. Diferenţa este că, la Baku, partidul era cu adevărat infestat de spioni.

Stalin a făcut publice numele celor cinci „trădători”, însă arhivele poliţiei secrete ne dovedesc că, de fapt, unul singur era agent dublu; ceilalţi erau nevinovaţi. Vînătoarea devenea tot mai intensă. Cînd un bolşevic de seamă de la Moscova a venit în vizită la Baku, „tovarăşul Koba s-a uitat la el cu dezgust. «Eşti un trădător!» i-a strigat”. În cazul acesta, avea dreptate.

Degringolada a fost raportată cu satisfacţie Ohranei de către adevăraţii spioni, trădătorii, cu numele de cod „Fikus” şi „Miheil”, care se infiltraseră de fapt în cercul bolşevicilor, dar care nu au fost niciodată identificaţi de marele vînător de vrăjitoare Stalin. Fără

îndoială că şi la Baku a poruncit uciderea unor oameni nevinovaţi, aşa cum avea să o facă mai tîrziu şi în timpul Marii Terori.

Era un haos. Lui Soso îi plăcea să rezolve asemenea situaţii ordonînd în secret cîteva asasinate, dar de data aceasta n-a avut succes. El şi un alt tovarăş s-au acuzat reciproc de trădare. Într-adevăr, menşevicii şi unii bolşevici bănuiau că Stalin însuşi, cu legăturile lui în poliţia secretă, era de fapt marele spion. Aşadar, îşi trăda Stalin partidul? Iată argumentele împotriva lui.

*

Stalin a cultivat cu siguranţă, în secret, agenţi ţarişti, de la care primea constant „ponturi" misterioase. O dată se plimba cu un alt tovarăş pe străzile din Baku, cînd de ei s-a apropiat un ofiţer al Ohranei.

— Ştiu că eşti revoluţionar, i-a spus el. Iată o listă cu toţi tovarăşii tăi care vor fi arestaţi în curînd.

Într-o altă împrejurare, un bolşevic a venit la o întîlnire cu Stalin într-o casă conspirativă a partidului şi a fost surprins să treacă la intrare pe lîngă un ofiţer de jandarmi care tocmai ieşea. L-a întrebat pe Stalin despre ce era vorba, iar acesta i-a spus că jandarmul îi ajuta pe bolşevici.

La Tiflis, în timpul unei razii care a dus la arestarea mai multor revoluţionari, Stalin a fost uluit să-l descopere pe menşevicul Artiom Ghio într-o ascunzătoare secretă.

— Nu mă aşteptam! a spus Stalin. N-ai fost arestat?

Tocmai atunci, în încăpere a intrat un necunoscut.

— Poţi să vorbeşti fără frică, l-a asigurat Stalin pe Ghio. E un tovarăş de-al meu.

Acest „tovarăş" s-a dovedit a fi un interpret al poliţiei, care le-a înşirat apoi lista tovarăşilor arestaţi în ziua respectivă – printre care se afla şi Serghei Alliluev – şi l-a avertizat pe Stalin că poliţia avea de gînd să-l prindă şi pe el în noaptea care urma*3.

Agentul „Fikus" raporta că un ofiţer necunoscut de jandarmi îi vizitase pe Stalin şi pe Mdivani ca să-i avertizeze că jandarmeria pregătea o razie la tipografie. Aşa cum am văzut, tiparniţa a fost salvată.

Care era atunci relaţia lui Stalin cu poliţia secretă?

*

„Stalin le dădea jandarmilor adresele tovarăşilor care nu-i plăceau, ca să scape de ei", insistă Arsenidze. „Tovarăşii lui au hotărît

să-l judece în partid... dar, la adunare, au apărut jandarmii, care i-au arestat pe judecători şi pe Koba." În 1909, adaugă Uratadze, „bolşevicii din Baku l-au acuzat că îl denunţase pe Şaumian poliţiei". Jordania pretindea că Şaumian îi spusese chiar:

— Stalin m-a denunţat – nimeni altcineva nu ştia adresa ascunzătorii mele.

Toţi aceşti trei acuzatori erau exilaţi menşevici, ale căror relatări au fost acceptate de numeroşi cercetători.

Pe atunci, poliţia secretă părea să se afle într-o perpetuă stare de confuzie în privinţa lui Stalin. Şeful jandarmilor din Baku, colonelul Martînov, „a descoperit" că „Lăptarul" era Soso Djugaşvili abia în decembrie 1909 – la aproape şase luni după evadarea lui din Solvîcegodsk. Era oare Stalin protejat de şefii lui din poliţia ţaristă?

Dacă adăugăm la toate acestea şi învinuirile de trădare care l-au însoţit încă din 1902, contactele lui în poliţia secretă şi evadările din exil şi din închisoare, ipoteza ca Stalin să fi fost agent ţarist poate părea plauzibilă[2]. A fost oare pontiful suprem al marxismului internaţional un trădător megaloman lipsit cu totul de principii? Dacă Stalin era un fals, atunci nu cumva întregul experiment sovietic a fost şi el o înşelătorie? Şi nu cumva tot ceea ce s-a întîmplat, în special Marea Teroare, a fost doar o încercare a lui de a-şi acoperi vina? Era o teorie tentantă – mai ales în perioada Războiului Rece.

*

Şi totuşi argumentele împotriva lui Stalin sînt slabe. Relatările menşevicilor despre cum l-ar fi trădat pe Şaumian nu rezistă la o examinare mai atentă. Cu Şaumian Stalin a avut neînţelegeri, însă nu a purtat un război: cei doi cei mai importanţi bolşevici din Caucaz erau „prieteni, dar pînă la un punct". În anii 1907-1910, Şaumian a fost arestat o singură dată, pe 30 aprilie 1909, în vreme ce Stalin era încă la Solvîcegodsk. Următoarea arestare avea să survină pe 30 septembrie 1911, în vreme ce Stalin era în închisoare la Petersburg. E puţin probabil ca el să fi pus la cale vreuna dintre aceste arestări.

Era un personaj maleabil şi amoral. Convingerea lui că reprezenta un soi de salvator al naţiunii îl făcea să creadă că oricine i se opunea era un inamic al cauzei – şi că, prin urmare, orice pact ar fi încheiat, oricît de mefistofelic, era justificat. Şi totuşi nu există nici o dovadă că şi-a trădat vreun tovarăş sau că a fost judecat de vreun tribunal al partidului.

Contactele lui Stalin din poliţia secretă nu sînt atît de dubioase pe cît par. Cînd, în noiembrie 1909, a fost la Tiflis la o scurtă conferinţă, ştim – în mod ironic, de la agentul „Fikus", care pătrunsese printre bolşevici – că „mulţumită eforturilor lui Koba (Soso) – Iosif Djugaşvili,

care a venit de la Baku – conferinţa a decis să infiltreze mai mulţi membri ai partidului în diferite instituţii de stat, pentru a colecta informaţii". E clar deci că Stalin a fost făcut responsabil de operaţiunile de informaţii/contrainformaţii ale partidului – de penetrarea poliţiei secrete.

Era deci misiunea lui să cultive ofiţeri de jandarmi sau din Ohrana, să obţină indicii despre trădători şi razii ale poliţiei, să aranjeze eliberarea rapidă a tovarăşilor arestaţi. Dacă le citim cu atenţie, fiecare dintre poveştile despre întîlnirile lui cu poliţia secretă, chiar şi cele mai duşmănoase, dezvăluie că el *primea* de fapt informaţii, nu le dădea. Unele contacte ale lui precum interpretul poliţiei, erau simpatizanţi; majoritatea voiau pur şi simplu bani.

Lumea operaţiunilor secrete este întotdeauna o piaţă de tranzacţionare. Poliţia secretă din Caucaz era cu deosebire venală, iar preţurile pentru eliberarea tovarăşilor erau bine cunoscute. Guvernatorul închisorii Bailov cerea 150 de ruble pentru a-i găsi unui deţinut un înlocuitor*4. La Baku, adjunctul şefului Jandarmeriei, căpitanul Fiodor Zaiţev, era ştiut de toată lumea. „Curînd, toţi tovarăşii noştri au fost eliberaţi", îşi aminteşte Sergo, „datorită micilor sume plătite căpitanului Zaiţev, care accepta foarte uşor mita". Şibaev, magnatul petrolului din Baku, i-a plătit lui Zaiţev 700 de ruble ca să-l elibereze pe Şaumian. Aproape sigur căpitanul Zaiţev era ofiţerul de jandarmi care se întîlnea cu Stalin în secret. În aprilie 1910 însă nu i-a mai mers: a fost demis exact din cauza venalităţii.

Banii curgeau în ambele sensuri. Practic toţi agenţii Ohranei erau plătiţi, dar Stalin nu primea nici un salariu. Chiar şi atunci cînd avea pe mînă sume mari din jafurile săvîrşite, cheltuia puţin pentru sine şi era de regulă lefter, în contrast vizibil cu adevăraţii agenţi ai Ohranei, care erau nişte iubitori ai plăcerilor vieţii, recompensaţi cu fonduri substanţiale.

Poliţia secretă avea de asemenea grijă ca spionii ei să fie practic mereu în libertate: aveau nevoie de informaţii cît mai valoroase pentru banii plătiţi. Stalin însă a petrecut numai un an şi jumătate în libertate de la arestul din 1908 şi pînă în 1917. După 1910, a fost liber doar zece luni.

Confuzia poliţiei ţariste secrete este un argument important împotriva lui Stalin – dar şi cel mai slab. Greşelile care s-au făcut adeseori la identificarea lui, nu se limitau doar la persoana revoluţionarului georgian. Poliţia secretă se infiltrase peste tot în organizaţiile bolşevice, dar nici o instituţie de dinainte de apariţia computerelor n-ar fi putut să digere milioanele de rapoarte pe care le furnizau oamenii lor. De fapt, angajaţii Ohranei erau neobişnuit de eficienţi, suportînd foarte bine comparaţia cu – să zicem – agenţiile de securitate americane de azi, generos finanţate, într-o epocă a

computerelor şi a supravegherii electronice.

Cît despre numeroasele evadări ale lui Stalin din exil (şi urmează să mai vedem şi altele), „cei care nu evadau", explica unul dintre agenţii poliţiei secrete, „nu voiau s-o facă din motive personale". Abilităţile de conspirator clandestin ale lui Stalin, capacitatea lui felină de a se feri şi eschiva, folosirea intermediarilor îl făceau deosebit de greu de prins; iar cruzimea sa îi descuraja pe posibilii martori.

În fine, în numeroasele arhive ale poliţiei secrete care au supravieţuit pînă astăzi există dovezi copleşitoare că Stalin nu era agent al Ohranei – doar dacă această concluzie nu va fi răsturnată de cine ştie ce document decisiv*5 care aşteaptă încă să fie descoperit în arhivele imperiale din provincie, după ce le-a scăpat lui Stalin însuşi, poliţiei lui secrete, numeroşilor săi duşmani şi armatei de istorici care caută dovada definitivă de aproape un secol.

*

Stalin era candidatul ideal pentru acest amoral „no man's land". La fiecare dintre cele nouă arestări (sau poate mai multe), reprezentanţii poliţiei secrete trebuie să fi încercat, aşa cum făcea de obicei, să-l transforme în agentul *lor* dublu. Pe de altă parte, Stalin, profund cunoscător al slăbiciunilor omeneşti, trebuie să fi testat el însuşi terenul cu asiduitate, căutînd poliţişti slabi sau venali care să devină agenţii *lui*.

Cînd recruta un informator din poliţia secretă, cine ce rol juca? E posibil ca unele dintre contactele lui secrete să-l fi înşelat, la rîndul lor, în spiritul *konspiraţiiei*, dîndu-i numele unor bolşevici nevinovaţi care, pasămite, ar fi fost trădători, pentru a sădi seminţele unei suspiciuni paranoice distructive în rîndurile partidului şi a-şi proteja propriii agenţi. Aşa se explică de ce majoritatea celor desemnaţi „trădători" de Stalin la Baku erau inocenţi, în timp ce adevăraţii agenţi secreţi, „Fikus" şi „Miheil", au rămas nesuspectaţi.

Şi totuşi, pînă la urmă, Stalin era un marxist zelos „aniumat de o fervoare aproape islamică", ce nu permitea nimănui – prieten sau membru al familiei – să se interpună între el şi ceea ce el considera a fi misiunea lui. Se considera un lider nedescoperit, dar remarcabil al clasei muncitoare – un „cavaler al Graalului", ca să folosim expresia lui Spandarian. Din cîte ştim, nu a renunţat niciodată la această misiune, nici măcar în timpurile cele mai grele – şi, în această privinţă, a fost aproape unic.

Şi totuşi, această cloacă de spionaj şi duplicitate, care erau relaţiile dintre Ohrana şi revoluţionari, ne ajută să înţelegem o parte din nebunia istoriei sovietice. Vedem aici originea viziunii paranoice

despre lume, a prostiei pe care a făcut-o Stalin în 1941 neîncrezîndu-se în avertismentele despre planurile de invazie ale lui Hitler şi a freneziei sîngeroase a Terorii.

Ohrana a eşuat poate în misiunea sa de a împiedica Revoluţia Rusă, dar a reuşit atît de bine să otrăvească minţile revoluţionarilor, încît, la treizeci de ani după căderea ţarului, bolşevicii se omorau încă între ei vînînd trădători inexistenţi3.

*

În primăvara lui 1910, „Lăptarul" devenise atît de priceput să se furişeze, încît poliţia secretă nu-i mai putea face faţă. „Imposibilitatea supravegherii continue", raporta comandantul jandarmilor din Baku, colonelul Martînov, „face necesară încarcerarea lui; toţi agenţii îi sînt deja cunoscuţi, chiar şi noii agenţi repartizaţi au eşuat, iar el a reuşit să-şi înşele urmăritorii şi totodată să-i deconspire tovarăşilor săi, zădărnicind astfel întreaga operaţiune. «Lăptarul» locuieşte în cea mai mare parte cu concubina lui Stefania Petrovskaia".

Pe 23 martie 1910, colonelul Martînov l-a arestat pe „Lăptar", care folosea acum numele de Zakaria Melikianţ, şi pe „nobila din provincia Herson Stefania Petrovskaia". Cei doi au fost interogaţi separat în închisoarea Bailov. „Lăptarul" a negat mai întîi că ar fi avut vreo relaţie cu Stefania. Apoi însă a cerut permisiunea să se însoare cu ea. Curînd, o numea „soţia mea".

*1 La fel cum avea să dispreţuiască mariajele fericite ale viitorilor săi demnitari, după sinuciderea celei de-a doua lui soţii în 1932. Vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*2 Pînă recent, istoricii au susţinut în repetate rînduri că Beso a murit în jurul anului 1890, poate în vreo încăierare la băutură, dar noile arhive infirmă această variantă. După ce Stalin a ajuns la putere, acoliţii săi şi istoricii au încercat să găsească fotografii ale lui Beso şi să i le arate dictatorului, pentru ca acesta să-şi identifice tatăl: arhivele partidului din Georgia conţin tencuri de fotografii ale cizmarilor locali. Una dintre ele îl reprezintă probabil pe Beso, pentru că a fost expusă în muzeele cultului stalinist, dar Stalin însuşi a refuzat să o legitimeze. Şefii locali de partid au încercat şi ei să găsească mormîntul lui Beso, dar nu au avut mai mult noroc. În anii 1940, Elisabedaşvili, care a supravieţuit Terorii, i-a adus lui Stalin un ceas despre care pretindea că îi aparţinuse lui Beso. Dictatorul l-a refuzat, sugerînd că altcineva, poate Egnataşvili, era tatăl său real. Prefera această „gaură" în biografie oricărei sugestii referitoare la părintele său.

*3 Memoriile lui Ghio sînt remarcabile pentru că au fost publicate în URSS în 1925, la scurt timp după moartea lui Lenin, dar înainte ca Stalin să-şi fi întărît dictatura – practic, în singurul moment din istoria Uniunii Sovietice cînd aşa ceva a fost posibil. Cartea a apărut la Leningrad, pe atunci moşia lui Zinoviev, care, probabil, a permis publicarea ei în semn de avertisment adresat lui Stalin, cu care concura atunci pentru tronul eliberat după moartea lui Lenin. Ghio dezvăluie că interpretul georgian al poliţiei trădase statul nu pentru că era marxist, ci pentru că era „naţionalist" georgian. El rememorează de asemenea cum Stalin i-a cerut printr-un mesaj codat să ia legătura cu un alt tovarăş pe nume Kornev, care s-a dovedit a fi atît de dubios, încît era probabil un agent al poliţiei. Ghio credea că acest Kornev îl păcălise pe Stalin, dar e la fel de posibil ca Stalin să-l fi testat sau chiar să-l fi sacrificat pe Ghio, sau să fi urmărit recrutarea lui Kornev.

*4 Uneori, poliţia stabilea preţuri prea ridicate. „Dragul meu", scria un bolşevic necunoscut,

„din păcate, nu pot să te ajut. Oficialul îmi cere 800 de ruble pentru o anulare peste graniţă [adică posibilitatea ca deţinutul să plece în străinătate în loc să fie trimis în exil siberian] pentru Iakov Mihailovici [Sverdlov]. De unde să luăm atîţia bani?”.

*5 O dovadă importantă în sprijinul teoriei că Stalin ar fi fost agent al Ohranei a fost aşa-numita Scrisoare Eremin, probabil un fals, care a apărut în anii 1920 şi a fost publicată de revista *Life* în anii 1950, devenind apoi piesa de rezistenţă a teoriilor conspiraţiei popularizate de cărţile lui I.D. Levine şi E.E. Smith. Colonelul Eremin a fost într-adevăr, începînd cu februarie 1908, şeful Ohranei din Tiflis. Scrisoarea a fost cu siguranţă concepută de cineva care ştia numeroase lucruri despre Stalin şi despre Ohrana, dar conţine o serie de greşeli de detaliu. Vădeşte o înţelegere limpede a firii amorale a lui Stalin, dar şi a devotamentului său faţă de cauză, pretinzînd că era un agent insuficient de bun deoarece, în cele din urmă, era un marxist fanatic. Cînd Scrisoarea Eremin a fost publicată de revista *Life*, după moartea lui Stalin, succesorul acestuia, Nikita Hruşciov, şi Biroul Politic au cerut preşedintelui KGB, generalul Serov, să-i analizeze veridicitatea. Cercetările lui Serov, descoperite recent în arhive, conchid de asemenea că scrisoarea era un fals. Cît despre teoria că Marea Teroare ar fi fost încercarea lui Stalin de a elimina dovezile legăturilor lui cu Ohrana, *The Secret File of Joseph Stalin* de Roman Brackman (2001) formulează argumentele contra într-un mod greu de tăgăduit.

Partea a treia

Cînd luna strălucirea-i albă
Revarsă peste-al lumii somn
Şi-n depărtare se răsfiră
În funigei pîlpîitori,

Cînd sub azur, purtat de boare,
Privighetoarea-nalţă tril
Şi fluieraşul îi răspunde
Făr' să se-ascundă, cu glas lin,

Cînd şi izvorul clipoceşte
Ce-o clipă a tăcut, sfios,
Şi adierea blîndă-a nopţii
Trezeşte codru-ntunecos

Şi cînd gonit, sleit, se-ntoarce
Fugarul pe meleag natal,
Cînd, chinuit de bezna-adîncă,
Zăreşte-un colţ de cer senin,

În suflet, norul ce-l apasă
Începe-ncet a se rări,
Şi pieptul a-i zvîcni începe,
Umplut de al nădejdii glas.

Ah! Iată, sufletu-mi se-nalţă,
Şi inima se zbate-n piept,
Căci ştiu, nădejdea mi-e curată
Şi sfîntă-n tot ce-i bun şi drept!

SOSELO
(Iosif Stalin)

26

Două logodnice pierdute şi o ţărancă însărcinată

Stalin a pretins la început că nu folosise niciodată numele Totomianţ şi a insistat că nu avusese cum să comită nici o infracţiune în timpul Revoluţiei din 1905, pentru că pe atunci fusese la Londra timp de un an – deşi a recunoscut că fugise din exil. Cînd locotenentul Podolski l-a întrebat despre Stefania, Soso, acum în vîrstă de treizeci de ani, a admis că o întîlnise în Solvîcegodsk, dar „n-am convieţuit niciodată cu ea". Nu ştim dacă era secretoşenia lui, dacă o tăgăduia pe Stefania fără nici un scrupul sau dacă, din contră, manifesta o grijă cavalerească faţă de ea, Stalin ar fi fost în stare de oricare variantă. Dar ea fusese mai sinceră. Cu patru zile înainte, Stefania, în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, îi spusese lui Podolski:

— Da, îl cunosc pe Djugaşvili. Locuiesc cu el.

Trei luni mai tîrziu, jandarmii au decis s-o elibereze, dar „date fiind aderarea constantă [a lui Stalin] la grupări revoluţionare şi poziţia lui înaltă, în ciuda tuturor pedepselor administrative anterioare şi cele două evadări din exil, propun sentinţa radicală de cinci ani de exil în Siberia". Era durata maximă. Din nefericire, coruptul căpitan Zaiţev tocmai fusese demis, iar ofiţerul care-i luase locul nu mai era la fel de flexibil.

În timp ce Soso era închis, tovarăşii lui au procurat flegma unui deţinut care avea tuberculoză şi au mituit un medic să-l transfere în spitalul închisorii, de unde Stalin a compus un apel romantic către guvernatorul oraşului Baku:

> Dat fiind faptul că am fost diagnosticat cu tuberculoză pulmonară... cer cu umilinţă Excelenţei Voastre să... examineze starea mea de sănătate, să-mi permită condiţii mai puţin stricte de şedere şi să grăbească rezolvarea cazului meu.
> Rog ca Excelenţa Voastră să-mi permită să mă căsătoresc cu Stefania Leandrovna Petrovskaia, cu domiciliul în Baku.
> 29 iunie 1910. Solicitant Djugaşvili

Stefania, eliberată deja, trebuie să-l fi vizitat la închisoare şi să fi primit o cerere în căsătorie, pentru că, a doua zi, Soso a scris din nou, numind-o de această dată „soţia mea": „Am aflat de la soţia mea, care a fost la Secţia de Jandarmi, că Excelenţa Voastră consideră necesar să mă deporteze la Iakutsk. Nu înţeleg o măsură atît de severă şi mă

întreb dacă nu cumva o cunoaştere insuficientă a cazului meu nu a provocat vreo neînţelegere...”.

Aceste apeluri contraziceau regulile revoluţionarilor, dar minciunile linguşitoare ale lui Stalin nu l-au convins pe colonelul Martînov, care a recomandat în continuare cinci ani. Însă biroul viceregelui liberal din Tiflis a înmuiat sentinţa. Pe 13 septembrie, Stalin a fost condamnat să-şi încheie exilul din Solvîcegodsk şi i s-a interzis timp de cinci ani să se întoarcă în Caucaz. Deşi avea să revină la Baku, în mod ironic, autorităţile ţariste au fost cele care l-au silit pe Stalin să fugă de la periferie şi să se concentreze asupra scenei mult mai întinse a Rusiei propriu-zise.

Pe 31 august, procurorul adjunct îi scria guvernatorului din Baku: „Deţinutul încarcerat I.V. Djugaşvili cere să i se permită să se însoare cu Stefania Petrovskaia, cu domiciliul în Baku. Excelenţa Voastră are vreo obiecţie la aprobarea acestei cereri?”. Din cauza neglijenţei funcţionarilor, a vreunei erori birocratice sau a unei răutăţi deliberate, răspunsul adresat guvernatorului închisorii Bailov a venit abia pe 23 septembrie: „Deţinutul Djugaşvili are permisiunea să se însoare cu Stefania Petrovskaia: deţinutul va fi informat. Ceremonia se va desfăşura în prezenţa guvernatorului în biserica închisorii”.

Cînd gardienii s-au grăbit însă să aducă vestea cea bună în celula lui Stalin, el nu mai era: chiar în ziua aceea, „pe 23 septembrie 1910, Iosif Djugaşvili a fost deportat în provincia Vologda”. Pînă la sfîrşitul lui octombrie, era înapoi la Solvîcegodsk. Nu doar că nu s-a căsătorit cu logodnica şi soţia sa neoficială, dar n-a mai văzut-o niciodată[1].

*

Viaţa la Solvîcegodsk[*1] nu se îmbunătăţise în absenţa lui. Erau mai puţini exilaţi, iar regimul poliţienesc al ridicolului „Cocoş de pe mal” se înăsprise. Erau încă mai puţine lucruri de făcut. Nu ştim dacă Stalin s-a mai gîndit la logodnica lui din Baku, dar, confruntat cu o viaţă atît de anostă, avea să se consoleze cu un alt acces de crailîc care s-a încheiat cu o căsătorie pe jumătate oficială, curînd uitată, şi cu naşterea unui copil ilegitim.

„Se trăia prost la Solvîcegodsk”, îşi aminteşte o tovarăşă de exil a lui Stalin, Serafima Horoşenina, pe atunci în vîrstă de douăzeci şi doi de ani, fiica educată a unui profesor din provincia Perm. „Supravegherea poliţiei era suportabilă, dar exilaţii nu sînt vii – au murit deja. Toată lumea trăieşte pentru sine... n-are nimic de spus. Nu aveam nici măcar vreo distracţie în comun, aşa că exilaţii îşi înecau amarul în băutură.” Ar fi putut să adauge că al treilea mod preferat de a petrece timpul, pe lîngă certurile cu alţi exilaţi şi apelul la alcool, era întreţinerea de relaţii sexuale. După al Doilea Război Mondial,

cînd, la un moment dat, dictatorul sovietic discuta cu ambasadorul britanic un scandal sexual din lumea diplomatică, Stalin a rîs cu subînţeles:

— Asemenea probleme apar din cauza plictiselii.

A stat mai întîi cu familia Grigorov. În timp ce locuia acolo, a început o relaţie mai întîi cu tînăra profesoară, Serafina Horoşenina. S-au mutat împreună într-o singură cameră în casa unei tinere văduve, Maria Kuzakova.

Stalin nu era singurul care se consola cu aventuri sexuale. A petrecut mult timp cu un menşevic emfatic, îmbrăcat într-un costum alb, pe nume Lejnev, „care fusese deportat în acest fund de provincie din oraşul Vologda pentru că o sedusese pe soţia procurorului orăşenesc", potrivit colegului de exil Ivan Golubev. „Ne povestea despre aventurile lui din Vologda şi era imposibil să nu te prăpădeşti de rîs – Stalin hohotea ca un nebun!"

Oricît de bine ar fi petrecut în casa Kuzakovei, gîndurile lui Stalin zburau în altă parte. Întotdeauna iubitor de grădinărit, a început să planteze pini. Şi citea cu înfrigurare – cărţi de istorie şi din nou romane, inclusiv pe Tolstoi, pe care îl ura ca politician, dar îl admira ca scriitor. Curînd era însă gata să evadeze din nou, căci se plictisise de moarte şi aştepta cu disperare să primească veşti de la Lenin despre ultimele evenimente.

Pe 10 decembrie i-a sosit o scrisoare de la Centrul Bolşevic. Stalin a răspuns trimiţîndu-i „calde salutări lui Lenin", pe care îl sprijinea ca pe „singurul corect" împotriva „leprelor lichidatoare" şi a „lipsei jalnice de principii a lui Troţki... Lenin este un individ deştept, care pricepe cum stau lucrurile". Dar „sarcina imediată, care nu suportă amînare, este organizarea unui grup central [rusesc] care să conducă toată munca ilegală, semilegală şi legală... Puteţi să-l numiţi cum vreţi. Nu contează. Dar este imperios necesar ca aerul, ca pîinea. Acesta ar însemna renaşterea partidului". Cît despre sine, „mai am şase luni de stat aici. După aceea sînt la dispoziţia partidului", dar, „dacă e nevoie urgentă, pot să ridic ancora imediat...". Era gata să evadeze – dar avea nevoie de bani.

Conştient de debilitarea social-democraţiei în Rusia, Lenin a făcut o ultimă încercare să se înţeleagă cu menşevicii. Stalin, pe jumătate împăciuitorist, pe jumătate leninist, a fost de acord. Cînd eforturile lui au rămas fără rezultat, Lenin s-a întors la starea lui naturală de dihonie exaltată.

„Purtînd pe cap o căciulă din blană de castor", Soso conducea întîlniri secrete a şapte exilaţi într-un coteţ de porumbei. Era „deseori foarte vesel, rîdea şi cînta cu vocea lui fermecată de muntean", îşi amintea Ivan Golubev, „dar îi dispreţuia pe delatori". O dată a dezvăluit un adevăr despre sine: „Trebuie să rămînem ilegali pînă la

revoluţie, pentru că, dacă am deveni legali, ar însemna să ne transformăm în oameni normali”. Stalin nu avea nici cea mai mică dorinţă să fie un „om normal”. În viaţa normală, trăsăturile lui aparte ar fi fost intolerabile, dar, în subterana revoluţionară (şi, mai tîrziu, în interiorul conducerii URSS, cu natura ei idiosincratică, conspirativă, paranoică), ele erau virtuţi ale unui „cavaler al Graalului”.

„Mă sufoc aici fără muncă activă, mă sufoc literalmente”, scria pe 24 ianuarie 1911, într-o altă scrisoare, către un tovarăş moscovit, pe care îl anunţa: „Îţi scrie Soso caucazianul – mă ţii minte din Baku şi Tiflis, din 1904?”. Plictiseala îl măcina. Vorbea tot timpul despre evadare. Clocotind la gîndul că emigranţii partidului îşi pierdeau timpul cu vrajbe nesfîrşite, îşi manifesta dispreţul faţă de ambele părţi, chiar şi faţă de Lenin: „Toată lumea a auzit despre furtuna într-un pahar cu apă de peste hotare: pe de o parte, blocul Lenin-Plehanov, pe de alta, blocul Troţki-Martov-Bogdanov. Din cîte ştiu, muncitorii îi preferă pe cei dintîi, dar în general îi dispreţuiesc pe cei din străinătate...”.

Explozia lui Stalin a ajuns curînd la urechile lui Lenin, în exil, care a fost neplăcut impresionat. La vremea respectivă, Lenin ţinea o şcoală de partid la Longjumeau, lîngă Paris, şi îl invitase pe Sergo să vină să studieze acolo. Sergo îl lăuda pe Stalin, aliatul său. Într-o zi, Lenin şi Sergo se plimbau pe bulevarde.

— Sergo, cunoşti expresia „furtună într-un pahar cu apă”?

— Vladimir Ilici, a replicat Sergo, ştiind că Lenin auzise de scrisoarea lui Stalin, Koba e prietenul nostru. Avem o mulţime de lucruri în comun.

— Ştiu, a spus Lenin. Şi îmi amintesc bine de el. Dar revoluţia nu este cîştigată încă. Interesele ei trebuie puse mai presus de ceea ce ne place sau nu ne place nouă. Tu spui de Koba că e tovarăşul nostru ca şi cum ai spune că e bolşevic şi n-o să ne lase baltă. Dar nu cumva închizi ochii la anumite inconsecvenţe? Asemenea glume nihiliste... dovedesc imaturitatea lui ca marxist.

Lenin a trimis o săgeată în direcţia lui Stalin, dar curînd l-a iertat pe „Soso din Caucaz”. La scurt timp după aceea, menşevicul Uratadze i-a povestit despre excluderea lui Stalin la Baku.

— Nu merită să dăm prea mare importanţă unor asemenea lucruri, a răspuns Lenin, fără să ia vestea cu adevărat în serios.

Asta l-a făcut pe Uratadze să-i pomenească despre actele scandaloase şi brutale ale lui Stalin.

— Este exact genul de om care îmi trebuie.

*

Banii necesari pentru evadare – 70 de ruble – au sosit la

Solvîcegodsk, dar i-au fost furaţi lui Stalin aproape imediat. Fuseseră telegrafiaţi unui student exilat la Vologda pe nume Ivanian. Trimiterea banilor unei terţe persoane era o practică des întîlnită, pentru că altfel exilaţii şi-ar fi pierdut sumele alocate de stat. Dar întotdeauna exista riscul furtului.

La sfîrşitul lui ianuarie – mijlocul lui februarie, Stalin a inventat o programare medicală pentru a ajunge în capitala provinciei, plănuind să treacă pe la locuinţa lui Ivanian, să ia banii şi să urce apoi în trenul de Petersburg. Dar studentul avea alte gînduri. Cînd Stalin a ajuns la Vologda, Ivanian l-a mutat în casa unui alt exilat, contele Aleksei Dorrer. Mai întîi însă, potrivit lui Stalin, „Ivanian nu mi-a dat banii, ci mi-a arătat doar telegrama care afirma că fuseseră trimişi (cu mai multe cuvinte şterse). Nu putea explica nici el «pierderea» banilor şi cuvintele care lipseau din telegramă".

Potrivit unor relatări, Soso a luat totuşi trenul spre Petersburg, fără să se lase descurajat de banii pierduţi. După ce a umblat toată ziua pe străzi, istovit, a observat o farmacie care purta numele georgian Lordkipanidze, s-a împleticit înăuntru şi a mărturisit că evadase din exil. Proprietarului i s-a făcut milă de compatriotul său, pe care l-a ascuns şi l-a hrănit. Stalin era întotdeauna uimit de cum se nimereau să-l ajute oameni complet necunoscuţi.

Dar, clocotind de furie, a trebuit să se întoarcă la Solvîcegodsk – şi nu l-a uitat niciodată pe Ivanian, „rîzînd în hohote despre «banditul care mi-a furat banii şi care, cînd l-am întîlnit pe şarlatan după Revoluţie, a avut tupeul să-mi ceară ajutorul»". Dacă Ivanian furase într-adevăr banii lui Stalin, fusese un act de un curaj extraordinar – şi o mare prostie. Cu toate că îşi clama încă nevinovăţia, a fost împuşcat în 1937*2.

*

„Şi eu mă apucasem de băut", scrie laconic Serafima Horoşenina. Poate că accesul de alcoolism necesar ca să-şi revină după acest interludiu frustrant a fost cel care l-a făcut pe Stalin să-şi oficializeze relaţiile cu ea. La un moment dat, înainte de 23 februarie, el şi Serafima Horoşenina s-au înregistrat ca parteneri care locuiau împreună, un soi de mariaj civil (pentru că, în imperiul ortodox, căsătoria exista numai dacă era consfinţită religios). Este o uniune complet pierdută sau omisă din biografia lui Stalin.

Cuplul n-a putut să-şi savureze prea mult timp luna de miere. „Pe 23 februarie, din ordinul guvernatorului provinciei Vologda, Serafima Horoşenina a fost trimisă să-şi execute pedeapsa la Nikolsk." Acestea erau capriciile autocraţiei ţariste – tînăra nu a apucat nici măcar să-şi ia rămas-bun de la partenerul ei. Dar i-a lăsat lui Stalin un bilet de

despărţire. Ca să-l parafrazăm pe Oscar Wilde, a pierde o logodnică aproape în ziua căsătoriei poate fi considerat un ghinion, dar a pierde o proaspătă „soţie” după numai o săptămînă miroase deja a neglijenţă. Vestea acestui nou mariaj neaşteptat, considerat un soi de semicăsătorie, se răspîndise îndată, căci un bolşevic pe nume A.P. Smirnov îl întrebase pe Stalin într-o scrisoare care spunea: „Am auzit că te-ai însurat din nou”.

Serafima abia părăsise patul lui Soso, că a fost înlocuită de gazda lui, Maria Kuzakova. „Era un chiriaş foarte politicos”, îşi amintea ea. „Liniştit şi amabil. Întotdeauna purta o pălărie neagră de fetru şi un palton. Îşi petrecea cea mai mare parte a timpului acasă, citind şi scriind, iar noaptea auzeam scîrţîind podeaua, pentru că îi plăcea să se plimbe în timp ce lucra.” Într-o zi, ea l-a întrebat cîţi ani avea.

— Ghici! a spus el.

— Patruzeci?

— Nu, am douăzeci şi nouă, a rîs el.

Kuzakova, al cărei soţ fusese omorît în Războiul Ruso-Japonez, avea trei copii tare poznaşi. „Uneori făceau un scandal insuportabil, încît el deschidea uşa zîmbind şi cînta cu ei.” E greu de crezut că Soso era atît de binevoitor, dar Maria i-a devenit devotată şi-i asculta poveştile de la seminar.

„Cocoşul”, descoperind poate tentativa lui de evadare, şi-a intensificat căutările în camera lui Stalin, ceea ce a înfuriat-o pe Kuzakova. Poliţia i-a bătut la fereastră în toiul nopţii. Copiii s-au trezit şi au început să plîngă, în timp ce Stalin privea totul cu un calm absolut. Au confiscat nişte scrisori de la Serafima, inclusiv biletul ei de rămas-bun, dar el a continuat să se întîlnească la picnicuri şi la petreceri cu ceilalţi exilaţi ca să discute politică. Asta îl irita pe Ţiviliov, însă Stalin a reuşit să se răzbune. „O dată, în mijlocul oamenilor care se plimbau prin oraş”, îşi aminteşte Golubev, „i-a tras un mustru atît de rău, încît lui [Ţiviliov] i s-a făcut groază să mai dea cu nasul de Stalin, care glumea că acum aproape nu-l mai zăreşte la faţă”. Într-adevăr, Kuzakova afirmă că „nu l-am văzut niciodată pe poliţist atît de înspăimîntat de un om”.

Stalin era acum atît de aproape de sfîrşitul sentinţei sale de doi ani, încît nu mai avea sens să încerce o evadare, oricît de mult se „sufoca”. Era suficient de plictisit ca să îndrăznească o dată să meargă la teatrul local, motiv pentru care a primit o amendă de 25 de copeici. Maria Kuzakova era probabil o altă consolare. Se pare că, atunci cînd el a plecat, ea îi purta copilul în pîntec. Potrivit membrilor familiei, Kuzakova i-ar fi spus că a rămas însărcinată. Stalin a susţinut că nu se puteau căsători, dar a promis să-i trimită bani, ceea ce, bineînţeles, nu a făcut niciodată.

Pe 25 mai, „Cocoşul” l-a arestat pe Stalin pentru că participase la

o întîlnire a altor revoluţionari, condamnîndu-l la trei zile în închisoarea locală. Dar Soso ajunsese la sfîrşitul perioadei de exil. Cînd a fost eliberat, pe 26 iunie, nu s-a întors nici măcar să-şi ia adio de la gazda sa. „Ea a venit acasă şi a descoperit că tînărul chiriaş plecase cu toate lucrurile şi lăsase numai banii de chirie pe masă, sub un şerveţel.” De aceea era mai bine ca localnicii să nu se încurce cu exilaţii: aceştia tindeau să plece pe neaşteptate.

Kuzakova a lăsat, în timpul dictaturii staliniste, memorii care, în mod firesc, nu menţionau legătura lor. Punînd toate lucrurile în balanţă, se pare totuşi că a rămas însărcinată cu copilul lui Stalin. Soso nu a făcut nici o încercare de a-l cunoaşte, dar, în mod neobişnuit, băiatul a fost ulterior adus la Moscova, a primit o slujbă privilegiată în aparatul Comitetului Central şi s-a bucurat de o anumită protecţie. A avut o carieră interesantă*3.

Pe 6 iulie 1911, Soso a luat vaporul cu aburi în josul rîului, pînă la Kotlas, şi de aici mai departe, spre Vologda, unde i s-a cerut să rămînă timp de două luni. Din clipa cînd a început să se perinde pe la diferite adrese din Vologda, Stalin a fost supravegheat. Spionii i-au dat acum un nou nume de cod – „Caucazianul”.

Libertinajul lui nu se încheiase însă. Sub ochii informatorilor Ohranei, „Caucazianul” îşi trecea timpul seducînd o adolescentă elegantă care era amanta unuia dintre tovarăşii săi. Cînd a avut nevoie, a împrumutat de la acesta şi fata, şi paşaportul2.

*1 Stafia fostului exilat avea să se întoarcă să bîntuie această regiune. În 1940, Stalin a ordonat construcţia unei uriaşe oţelării în Cerepoveţ pentru că îşi amintea localitatea din exilul său la Vologda, deşi proiectul era cu totul nepotrivit: cele mai apropiate zăcăminte de minereu de fier şi de cărbune se aflau la peste 1.500 de kilometri depărtare. Dar consilierii lui s-au temut prea tare să-i vorbească despre asta. Al Doilea Război Mondial a întîrziat construcţia, dar ridicarea fabricii a început în 1949. Din cauza amplasării sale nepotrivite, este cunoscută încă drept o „eructaţie stalinistă”.

*2 La începutul anilor 1920, Ivanian a avut ghinionul să se ciocnească literalmente de Stalin la Moscova şi, într-adevăr, se pare că i-a cerut ajutorul. Pe 7 iunie 1926, cînd era deja cel mai important dintre liderii sovietici, lui Stalin i s-a cerut părerea despre Ivanian, pe atunci angajat al Comisariatului pentru Comerţ Interior. „Ca răspuns la solicitarea dumneavoastră, vă aduc la cunoştinţă următoarele fapte ce trebuie ştiute”, scria Stalin, numerotîndu-şi ca de obicei ideile în paragrafe. Punctul 6 concluziona: „Mai tîrziu, după ce am plecat în străinătate, am primit toate documentele Comitetului Central care dovedeau că mi se trimiseseră 70 de ruble... [şi] banii nu se pierduseră, ci fuseseră recepţionaţi de destinatar la Vologda”. Ivanian a fost exclus din partid, apoi primit din nou, după ce cîţiva vechi bolşevici au intervenit în favoarea lui. Cînd Stalin a dezlănţuit Teroarea, Beria, şeful poliţiei secrete transcaucaziene, l-a urmărit. Disperat, Ivanian i-a scris dictatorului: „Declar în continuare că nu am avut nici o legătură cu cele 70 de ruble... Vă rog să mă ajutaţi să înlătur această acuzaţie”. În mod ironic, a fost exilat înapoi la Vologda, apoi transportat la Tbilisi şi executat.

*3 Konstantin s-a născut după plecarea lui Stalin. Datele de pe certificatul de naştere nu se potrivesc, dar, ca şi în cazul lui lui Iakov Djugaşvili şi, de fapt, şi al lui Stalin, care şi-a mutat singur data naşterii, documentele de acest gen erau deseori ante- sau post-datate. Asemenea evenimente erau oricum înregistrate mult mai puţin strict la vremea aceea, mai ales în orăşelele izolate de provincie, departe de Petersburg. Date fiind insistenţa mamei, acceptarea tacită de către Stalin a carierei ulterioare a copilului şi faptul că soţia sa,

Nadejda Alliluеva, cunoştea povestea, e probabil că dictatorul a ştiut că băiatul era fiul său. Vezi epilogul.

27

Comitetul Central şi „Frumuşica”

„Eu sînt gata. Restul depinde de dumneavoastră”, îi scria Stalin lui Lenin după ce se instalase în Vologda. A vrut să se asigure însă că de acum va fi repartizat la centru. „Vreau să muncesc, dar numai la Petersburg sau la Moscova. Sînt din nou liber!”

Îşi purta propriile dispute cu o seriozitate mortală, dar conflictele cu alţi emigranţi ale lui Lenin i se păreau încă iritante. „Koba scria că nu-şi poate permite să latre la lichidatori sau la gruparea Vperiod [facţiunile lui Krasin şi, respectiv, Gorki, care i se opuneau lui Lenin], pentru că nu va face decît să rîdă de cei care latră”, le scria un bolşevic tovarăşilor săi din Paris – unde Lenin a aflat şi el despre ultima „imaturitate” a lui Stalin. Cu toate acestea, la sfîrşitul lui mai, Comitetul Central (CC) parizian a autorizat formarea unui Comitet de Organizare Rus, în care Sergo era membru, iar Stalin, trimis special, veste ajunsă curînd şi la urechile Ohranei.

Sergo a plecat spre Rusia ca să transmită organizaţiei bolşevice decimate noile hotărîri. Ohrana îl supraveghea pe „Caucazian” încă mai de aproape, dar el se pricepea foarte bine să-i evite pe urmăritori. La începutul lui august a reuşit să plece pe furiş din Vologda şi să ajungă la Petersburg într-o vizită-fulger, ca să-l întîlnească pe Sergo. „Sergo i-a transmis lui Stalin directivele lui Lenin... şi rugămintea de a veni în străinătate ca să discute activitatea partidului”. Se poate spune că Soso a evadat din nou, dar a izbutit să se întoarcă la Vologda fără ca informatorii să afle măcar că fusese plecat.

Vologda era o adevărată metropolă în comparaţie cu Solvîcegodsk: 38.000 de locuitori, biblioteci, teatre, o catedrală de la 1580, o casă care îi aparţinuse lui Petru cel Mare şi vila somptuoasă a guvernatorului. Stalin a petrecut o lună strîngînd bani pentru o excursie mai lungă şi a citit cu lăcomie, vizitînd biblioteca de şaptesprezece ori. „Aş fi crezut că ai să te plimbi pe străzile altui oraş”, îi scria, tachinîndu-l, fostul său tovarăş de exil, Ivan Golubev, „dar... aflu că nu te-ai urnit, te complaci în statutul de semiexilat. E trist dacă e adevărat. Deci ce ai de gînd să faci acum? Aştepţi ceva? O s-o iei razna din lipsă de activitate!”.

Şi totuşi, Stalin părea, poate pentru singura dată în viaţa lui, să se lase în voia tendinţelor sibaritice ascunse sub carapacea sa ascetică. Urmăritorii lui din Ohrana au ghicit curînd motivul: o elevă fugită de

acasă, ibovnica lui Piotr Cijikov, coleg de exil cu Stalin. Pelagheia Onufrieva avea numai şaisprezece ani, învăţa la gimnaziul din Totma şi era fiica unui mic moşier prosper din Solvîcegodsk. Începuse o relaţie cu Cijikov pe vremea cînd el fusese exilat la Totma şi fugiseră împreună la Vologda, unde ea l-a întîlnit pe „Caucazian". Cijikov, care îl cunoscuse pe Soso la închisoare, cu cîţiva ani mai înainte, a căzut curînd sub vraja lui, făcîndu-i comisioane şi strîngîndu-i bani pentru următoarea evadare. Cînd prietenia lor a devenit un *ménage à trois*, n-a părut deranjat.

Pelagheia era doar o adolescentă frivolă şi rebelă, dar a reuşit cumva să-i impresioneze pe agenţii Ohranei cu hainele ei elegante. A primit numele de cod „Nareadnaia" – „Eleganta" sau „Frumuşica". Nu e de mirare că pînă şi Stalin, maniac al ambiţiei şi al devotamentului revoluţionar, a fost fericit să irosească o lună în compania ei. „Întotdeauna eu l-am ştiut de Iosif", îşi aminteşte Pelagheia. Şarpele i-a oferit literalmente Evei fructul interzis: „Pe vremea aceea nu era frumos să mănînci pe stradă, dar aveam în oraş o stradă umbrită de copaci. M-am dus acolo cu Stalin, care mă invita deseori... O dată ne-am aşezat pe o bancă şi el mi-a dat un fruct:

— Ia, mănîncă! Aici nu te vede nimeni...".

Prietenul său Cijikov lucra peste zi la magazinul de coloniale. De îndată ce pleca, la 9 dimineaţa, spionii îl vedeau pe Stalin apărînd la uşa fetei şi dispărînd înăuntru. „Eram foarte fericiţi cînd eram acasă", povesteşte Frumuşica, „citeam în linişte. El ştia că îmi place literatura. Vorbeam mult despre cărţi. Luam prînzul împreună, ne plimbam prin oraş ore întregi, mergeam la bibliotecă şi spuneam glume. Eram prostuţă, dar eram foarte tînără". Soso, întotdeauna profesoral, îi vorbea despre Shakespeare (făcîndu-i, de pildă, şi o analiză literară a *Furtunii*) şi despre tablourile de la Luvru (pe care trebuie să-l fi vizitat cînd stătuse o săptămînă la Paris). Cele mai emoţionante erau povestirile lui despre Kato: cît de mult o iubise, cum voise să se împuşte după moartea ei, cum prietenii îi luaseră arma şi ce rochii frumoase făcea. L-a pomenit şi pe fiul său Iakov. Stalin „avea o mulţime de prieteni. Era un om cu gust – cu toate că era bărbat", glumea Frumuşica. „Vorbea despre peisajele sudice, despre cît de frumoase erau grădinile, cît de elegante, clădirile. Îmi spunea de multe ori: «Sînt sigur că ţi-ar plăcea foarte mult în sud. Vino să vezi cum e... Vei fi tratată ca un membru al familiei!»."

Frumuşica era îndrăzneaţă şi inteligentă. Stalin era atras de femeile puternice, dar, în cele din urmă, prefera gospodinele sau adolescentele supuse. Savura fără îndoială compania elevelor şi a fetelor tinere, preferinţă care mai tîrziu avea să-i aducă probleme serioase cu poliţia. Deşi regulile din Rusia ţaristă erau mult mai laxe decît cele de azi, mai ales la distanţă de capitală, interesul lui faţă de

partenere mult mai tinere dovedeşte cel puţin nevoia de a domina şi de a controla. Dar nu a fost o obsesie – a avut şi iubite mai în vîrstă decît el.

Pelagheia pare să-l fi înţeles pe „Caucazian” mai bine decît multe alte femei. A fost probabil singura persoană din viaţa acestuia care l-a tachinat pentru ciudăţeniile lui; el şi-a deschis sufletul în faţa ei. Chiar şi acest bărbat exagerat de sensibil şi de irascibil se delecta cu firea ei poznaşă. A numit-o Polia, iar ea îi spunea „Osip cel ciudat”.

„A fost o vară lungă şi fierbinte”, îşi aminteşte ea, dar, la sfîrşitul ei, a simţit că „n-aveam să-l mai văd niciodată”. E foarte posibil ca, la momentul acesta, Stalin să fi avut femei în fiecare oraş. I-a spus Frumuşicăi că era logodit cu o altă fată din Sankt-Petersburg şi mai tîrziu i-a scris: „Ştii că m-am dus la Petersburg ca să mă însor, dar am sfîrşit în închisoare...”. Dacă „Osip cel ciudat” avea într-adevăr o altă femeie, Polia Frumuşica, aflată ea însăşi în mijlocul unui *ménage à trois*, n-ar fi avut nici un drept să se plîngă. Dar cine era femeia din Petersburg?

Frumuşica a ştiut întotdeauna „că el avea să plece. Am vrut să-l conduc, însă nu m-a lăsat, mi-a spus că era urmărit”. Dar, „chiar înainte să plece, a venit în ultima dimineaţă la mine” ca să-şi ia rămas-bun.

— Vreau să-ţi fac un cadou, i-a spus, întinzîndu-i o carte, ca să mă ţii minte. O să-ţi placă.

— Da, o să-mi placă, i-a spus ea.

— Dă-mi şi tu ceva care să-mi amintească de tine! i-a cerut Osip.

Ea i-a dat ca suvenir cruciuliţa pe care o avea la gît, dar el n-a vrut s-o ia. A acceptat însă lănţişorul şi „şi l-a atîrnat la ceas”. I-a cerut o fotografie, însă Stalin, gata din nou să se avînte în viaţa clandestină, a refuzat:

— Pe mine nu mă fotografiază nimeni. Numai în închisoare, cu forţa. Într-o zi am să-ţi trimit o fotografie a mea, dar, deocamdată, nu ţi-ar aduce decît necazuri.

Cartea pe care i-o dăruise se numea *Un studiu al literaturii occidentale*, de Kogan, un cadou special din partea unui bibliofil autodidact, cu dedicaţie:

> Pentru Polia, inteligentă şi aprigă,
> de la Osip ciudatul*1

Nu s-au mai întîlnit niciodată, însă el a continuat să-i scrie. Epistolele lui, relatează Pelagheia, „erau întotdeauna foarte spirituale – ştia să fie amuzant chiar şi în momentele dificile ale vieţii”. Dar, cînd a fost exilat în 1913, „am pierdut legătura cu el pentru totdeauna”.

*

Oricît de fermecătoare era Frumuşica, Stalin nu mai putea zăbovi. Informatorii Ohranei raportau că, la ora 3.45, pe 6 septembrie 1911, însoţit de Cijikov, „«Caucazianul» a sosit la gară cu două bagaje – un cufăr mic şi o boccea, probabil aşternuturi –, şi s-a urcat în trenul de Petersburg". Spionii au observat că Stalin verificase de două ori toate vagoanele, prefăcîndu-se că vrea să-şi piardă urma.

„Djugaşvili a plecat cu trenul numărul 3 sub supravegherea agentului Ilciuk", telegrafia Ohrana din Vologda la Petersburg. „Vă rog să-l întîmpinaţi. Căpitan Popel." Şi totuşi, Soso i-a păcălit pe cei care îl aşteptau la gară. Cînd a ajuns, la 8.40 în aceeaşi seară, scăpase de urmăritor.

„Provincialul", afirma dispreţuitor arogantul Troţki, „a sosit în capitală". Stalin l-a căutat mai întîi pe Serghei Alliluev, dar acesta nu era acasă. Aşa că s-a plimbat pur şi simplu pe Nevski Prospekt pînă cînd a dat de Silva Todria, tipograful lui georgian.

Cu puţin timp înainte de venirea lui Stalin, Stolîpin, prim-ministrul rus, fusese asasinat chiar în faţa lojii imperiale din teatrul din Kiev. Ucigaşul era un fals informator al poliţiei secrete, care simboliza din nou pericolele *konspiraţiiei*. Victima era ultimul mare om de stat al Imperiului Rus.

— Sînt vremuri primejdioase, l-a avertizat Todria pe Soso. După moartea lui Stolîpin poliţia e peste tot. Portarii verifică toate documentele.

— Hai să găsim o pensiune prin apropiere! i-a propus Soso.

Pensiunea Rossiia i-a acceptat paşaportul pe numele Cijikov.

Acasă la Alliluevi a sunat soneria. „Am fost foarte bucuros să-l văd pe prietenul nostru Sila Todria", scrie Anna, „dar nu era singur. În spatele lui stătea un om slab pe nume Soso, într-o haină neagră şi cu o pălărie de fetru pe cap". Cei doi au întrebat de Serghei Alliluev, însă acesta nu era acasă, aşa că au rămas să-l aştepte. Soso a citit ziarele. Cînd Alliluev s-a întors, s-au uitat amîndoi pe furiş pe fereastră: informatorii îi dăduseră de urmă lui Stalin cînd îşi ridicase bagajul. Acum supravegheau strada.

Alliluev şi-a chemat fetele, pe Anna şi pe Nadia:

— Duceţi-vă în curte şi vedeţi dacă sînt acolo doi spioni în melon!

Fetele, încîntate, au zărit unul în curte, un altul pe stradă şi încă doi la colţ.

Stalin s-a întors seara la pensiunea Rossia. La 7.50 a doua zi dimineaţă, pe 9 septembrie, a auzit un bubuit în uşă.

— Lăsaţi-mă să dorm! a strigat Soso, care întotdeauna rămînea treaz pînă tîrziu.

În cameră au dat buzna poliţiştii, care, arestîndu-l, au dat peste

hărţi, fotografii, scrisori, un manual de limba germană (sugerînd că Stalin se pregătea să meargă curînd la conferinţa de la Praga a lui Lenin) şi paşaportul lui Cijikov, care-i împrumutase nu doar prietena, ci şi numele[1].

Închizîndu-l, în aşteptarea pedepsei, în Casa de Detenţie din Petersburg, Ohrana a preluat controlul asupra prizonierului, pe care l-a ţinut timp de trei săptămîni fără să anunţe secţia locală de poliţie şi fără să-l dea pe mîna jandarmilor. Încerca probabil, ca de obicei, să-l transforme în agent dublu, dar pe 2 octombrie informa într-un final jandarmeria din capitală, unde colonelul Sobolev recomanda exilul „în estul Siberiei... pe o perioadă de cinci ani".

Ministrul de Interne A.A. Makarov a redus pedeapsa la trei ani. Lui Stalin i s-a îngăduit să sugereze Vologda ca loc de exil şi să călătorească într-acolo prin propriile mijloace, în loc să meargă cu convoiul de deţinuţi. Descrierea fizică pe care i-o făcea dosarul era atît de nepotrivită cu realitatea, încît ar fi putut foarte bine să se refere la altcineva. Era oare de vină, încă o dată, confuzia care domnea în sistemul greoi al administraţiei ţariste? Oare fuseseră „unse" ceva rotiţe pe Fontanka la numărul 16 sau în Ministerul de Interne? Oare Stalin încheiase vreo înţelegere duplicitară sau Ohrana spera că avea să-i ducă, fără să-şi dea seama, la tovarăşii săi? Nu ştim, dar, în clipa în care a fost eliberat cu permisul de călătorie către Vologda, a scăpat de urmăritori şi a dispărut timp de zece zile pe străzile Petersburgului, din nou „evadat".

S-a întîlnit cu prietenii lui, Sergo şi Spandarian. „În decembrie 1911, Stalin se ascundea de poliţie în Petersburgskaia Storona în apartamentul familiei Ţimakov", spune Vera Şveiţer, principala amantă a lui Spandarian, „şi ne-am dus să-l vedem. Locuia într-o cameră rece, într-o casă de lemn cu acoperiş de sticlă şi o curticică". Au fost primiţi cu entuziasm: Stalin „a venit în fugă spre noi, ne-a luat de mîini şi ne-a tras în cameră, rîzînd în hohote; am rîs şi noi".

— Ştiţi să vă distraţi, văd! a spus el.

— Da, o să dansăm în cinstea eliberării tale! a răspuns Spandarian.

Sergo şi Spandarian se pregăteau să plece la conferinţa lui Lenin de la Praga, cea care a marcat oficial naşterea Partidului Bolşevic – şi divorţul final de menşevici. Stalin fusese şi el invitat, dar, după noua pedeapsă, nu mai putea merge. Sergo şi Spandarian au luat cu ei mesajele prietenului lor către Lenin. „În locuinţa mea a avut loc o mică întîlnire", îşi aminteşte Şveiţer, la care au participat cei trei caucazieni. Sergo i-a dat lui Stalin 50 de ruble. Temîndu-se să nu fie prins, „Stalin îşi petrecea fiecare noapte într-un alt loc".

În ziua de Crăciun s-a întors la Vologda. A colindat străzile în haina lui neagră şi cu pălăria de fetru pe cap, căutînd unde să se

cazeze. Noua lui gazdă s-a nimerit să fie un jandarm ieşit la pensie, care „nu l-a plăcut pe Iosif Vissarionovici” – din motive politice, dar şi părinteşti. Bătrînul jandarm şi soţia sa aveau o fiică divorţată pe nume Maria Bogoslovskaia, care locuia în aceeaşi casă cu trei copii mici şi o cameristă de şaisprezece ani, Sofia Kriukova. Soso ocupa un pat mic în spatele unei draperii, lîngă soba din bucătărie, dar, evident, s-a încurcat cu Maria. Deşi şi-a scris memoriile în 1936, cînd nu se mai putea spune deja nimic explicit despre slăbiciunile private ale liderului sovietic, Sofia, camerista, sugerează că exilatul şi tînăra divorţată au avut o relaţie. „El şi Maria se certau deseori şi ea plîngea. Ţipau şi mai că nu se luau de beregată. Auzeam adesea numele altor femei.”

Stalin flirta cu camerista, ţinînd-o la distanţă pe geloasa fiică a jandarmului. „O dată, după o sărbătoare publică”, relatează Sofia camerista, „l-am zărit pe Iosif Vissarionovici privindu-mă de după draperie. Aveam părul lung şi negru şi purtam o rochie frumoasă, cu fustă lungă, din material cu imprimeu floral japonez”.

— Îţi stă foarte bine, a spus Stalin. În Georgia, de unde vin eu, fetele de vîrsta ta poartă astfel de rochii.

Sofia a fost suficient de chibzuită în 1936 ca să nu dezvăluie cît de bine îl cunoştea pe Stalin, dar e evident că au petrecut ceva timp împreună, pentru că ea i l-a prezentat tatălui ei, un bătrîn alcoolic, care a făcut-o să se simtă prost.

— Nu-ţi face griji, a liniştit-o Stalin, tatăl meu era şi el beţivan. M-a crescut mama.

Îi făcea în mod vizibil plăcere să se laude cu educaţia lui şi cu limbile străine pe care le cunoştea. Cînd citea *Zvezda* (ziarul bolşevic *Steaua*) şi diverse publicaţii occidentale, o impresiona pe Sofia traducîndu-i pasaje în rusă. „Mă făcea să rîd”, îşi aminteşte ea.

Stalin venea de obicei tîrziu acasă şi primea numai vizitele unui bărbat înalt şi oacheş, poate Şaumian sau Iakov Sverdlov, un tînăr bolşevic în ascensiune. S-a întîlnit din nou cu Cijikov, prietenul pe care-l înşelase. Triunghiul lor amoros nu mai exista însă, pentru că Frumuşca se întorsese la şcoală. Dar Stalin se gîndea la ea. La sosire, i-a trimis tinerei sale Venere de la Totma o carte poştală sugestivă, cu imaginea Afroditei: „Ei bine, aprigă Polia, sînt prizonier în Vologda şi îl îmbrăţişez pe «dragul» «bunul» tău Petenka [Cijikov]. Aşa că bea în sănătatea vestitului tău Osip ciudatul”*2.

Prin intermediul relaţiilor cu fata gazdei şi cu camerista ei, Stalin îşi omora timpul în aşteptarea veştilor de la Praga. Acolo, o conferinţă de numai optsprezece delegaţi – semn al dimensiunilor la care ajunsese partidul – a ales primul Comitet Central autentic bolşevic. Sergo şi Spandarian au fost aleşi, dar vedeta în devenire s-a dovedit a fi un orator remarcabil cu origini muncitoreşti pe nume Roman Malinovski. Lenin era încîntat de talentul lui veritabil proletar.

— Lasă o impresie foarte bună, se bucura el. E o natură foarte înzestrată!

Malinovski impresiona şi fizic: „înalt, voinic şi îmbrăcat aproape la modă”, cu „părul des, roşcat şi ochi gălbui” şi cu urme de vărsat care îi dădeau „o expresie pe chip de parcă ar fi trecut prin foc”. Avea însă un mare neajuns: cînd fusese arestat ceva mai înainte şi condamnat pentru viol şi furt, fusese recrutat de Ohrana, cu numele de cod „Portnoi” (Croitorul). Era agentul lor cel mai bine plătit.

În primul Comitet Central, Lenin şi Zinoviev au propus cooptarea lui Stalin*3. „Croitorul” a raportat conştiincios şefilor săi din Ohrana că Stalin, Sergo şi Spandarian „au fost aleşi în Biroul Rus cu un salariu de 50 de ruble pe lună”. Spre deosebire de Ohrana, lui Stalin i-a luat ceva mai mult timp să afle despre deciziile de la Praga, aşa că exilatul i-a scris Krupskăi cerînd informaţii.

— Am primit o scrisoare de la Ivanovici [numele de cod al lui Stalin în partid], îi spunea Krupskaia lui Sergo, dar se vede de la o poştă că e rupt de toate, e cu capul complet în nori... Ce păcat că n-a putut veni la conferinţă!

Într-o scrisoare cifrată, Stalin o ruga pe Şeveiţer să-i transmită veşti de la Praga.

Izolarea avea să se încheie însă curînd. Sergo era în drum spre Vologda.

Pe 18 februarie 1912, spionii din oraş raportau că omul lor se întîlnise cu „un bărbat necunoscut” – cu siguranţă Sergo –, care îi anunţase promovarea în componenţa Comitetului Central, organul suprem al partidului, statut pe care Stalin avea să-l păstreze pentru tot restul vieţii, şi îi înmînase salariul, adresele şi codurile secrete. Probabil acesta a fost momentul cînd Stalin s-a înţeles cu Krupskaia, soţia lui Lenin şi principalul inventator de cifruri al bolşevicilor, să folosească poezia lui Gorki *Legendă valahă* pe post de cod. S-a păstrat hîrtia pe care el însuşi a scris versurile.

Între timp, la Paris, Lenin se alarma de lipsa veştilor: „Nu am primit nici o ştire de la Ivanovici. Ce se întîmplă cu el? Unde este? Ce face?”. Sergo i-a relatat în sfîrşit că se întîlnise cu Soso: „Am încheiat cu el o înţelegere definitivă. E mulţumit”.

Era timpul ca exilatul să dispară din nou. De fiecare dată cînd voia să plece din Vologda, Stalin îi mituia pe poliţiştii locali cu 5 ruble de aur şi, potrivit Verei Şveiţer, a evadat astfel de cinci ori.

Gazda lui, Gavrilova, l-a găsit împachetînd.

— Plecaţi?

El a şovăit:

— Da, plec.

Ea a spus că trebuia să anunţe la poliţie.

— Puteţi să anunţaţi mîine? a rugat-o el.

Ea a fost de acord.

La 2 noaptea, pe data de 29 februarie, informatorii Ohranei l-au văzut urcînd în trenul de Moscova fără să fi avut voie. Stalin primise mai întîi o ultimă scrisoare de la prietena lui elevă. A cumpărat o altă carte poştală sugestivă, cu o sculptură reprezentînd doi tineri ce se sărutau înflăcăraţi, şi i-a scris Frumuşicăi:

> Dragă PG,
> Am primit azi scrisoarea ta... Nu-mi mai scrie la vechea adresă, pentru că nici unul din noi nu mai locuieşte acolo... Îţi datorez un sărut pe care Piotr m-a rugat să ţi-l transmit. Dă-mi voie să te sărut acum. Nu-ţi trimit doar un simplu pupic însă, ci te sărut luuuuung, cu pasiune (altfel oricum nu merită).
>
> Iosif

Astfel, în ultima noapte a lui februarie 1912, Stalin a luat trenul pe furiş, via Moscova, către capitala imperiului. Noul membru al Comitetului Central leninist pornise la drum[2].

*1 Poliţia secretă i-a confiscat în 1944 cartea împreună cu cărţile poştale de la Stalin. Vezi epilogul.

*2 Cel de-al doilea corespondent al lui Stalin la Vologda, mult mai puţin fermecător, a fost un bolşevic trupeş cu ochelari, în vîrstă de numai douăzeci şi doi de ani, care fusese exilat la Solvîcegodsk chiar înaintea lui Soso. Se numea Veaceslav Scriabin, mai tîrziu Molotov, şi avea să devină omul de încredere al lui Stalin pentru multă vreme. Molotov auzise că Stalin era considerat un „Lenin din Caucaz". Avea talent muzical şi ştia să cînte la vioară şi la mandolină. Cîştiga o rublă pe zi interpretînd melodii pentru negustorii bogaţi şi ibovnicele lor la restaurantul local şi în recent deschisa sală de cinematograf. Stalin considera această activitate sub demnitatea lui de bolşevic. Mai tîrziu avea să-l ia în rîs pe Molotov: „Cîntai pentru negustorii bogaţi şi ei îţi mînjeau faţa cu muştar!". Scriabin a adoptat numele „industrial" de Molotov [de la *molot*, „ciocan" în limba rusă – n.tr.] abia în 1914. La vremea aceasta se numea Reabin, Zvanov, Mihailov sau V.M., deşi Ohrana îi spunea „Alergătorul", pentru că mergea foarte repede.

*3 Kalinin şi Şaumian, asociaţii lui Stalin din Tiflis şi Baku, au fost aleşi membri candidaţi ai CC – înlocuitori pentru cazul că membrii plini ar fi fost arestaţi. Elena Stasova a devenit secretara Biroului Rus.

28

„Nu uita numele acesta şi ai mare grijă!”

„Eram la Petersburg, într-o zi rece şi mohorîtă de iarnă, şi studiam, cînd am auzit un ciocănit la uşă”, spune Kavtaradze, care frecventa Universitatea din Petersburg şi în acelaşi timp le medita la matematică pe surorile Alliluev. „Pe neaşteptate, în cameră intră Stalin. Eu ştiam că fusese exilat. Era prietenos şi vesel ca întotdeauna, purta un pardesiu subţire pe deasupra, în ciuda gerului, dar... n-a vrut să şi-l scoată.

— Stau puţin la tine... să mă odihnesc un pic. Am venit direct de la Moscova şi am observat că eram urmărit şi, cînd am coborît din tren, l-am văzut pe acelaşi individ... bîntuie pe la intrare!”

„Situaţia era serioasă”, notează Kavtaradze. Cei doi georgieni au aşteptat pînă la lăsarea întunericului. Kavtaradze a hotărît atunci că nu exista decît o soluţie pentru ca Stalin să poată să plece: trebuia să se îmbrace în femeie. A făcut rost de nişte rochii şi musafirul le-a pus pe el, dar nu-i stăteau nicicum. „Puteam eu să aduc oricîte rochii”, povesteşte Kavtardze, „era imposibil să-l facem să arate ca o femeie”.

Spionul, credea Stalin, „nu vrea să mă aresteze, vrea doar să mă urmărească. Aşa că o să trag un pui de somn”.

— Da, dormi! Poate că n-o să reziste la ger. Ca armata lui Napoleon, a glumit Kavtaradze.

— O să reziste, a replicat Soso, care a dormit toată ziua.

Dar, cînd au ieşit pe stradă, informatorul era tot acolo.

— Hai să facem o plimbare! a spus Soso.

Îi era foame, aşa că au mîncat în restaurantul lui Fiodorov, dar spionul a apărut din nou.

— La naiba! a înjurat Stalin. Apare cînd ţi-e lumea mai dragă!

O birjă trecea huruind pe stradă. Stalin i-a făcut semn şi a sărit în ea, dar spionul a luat şi el una. Cele două faetoane au pornit în goană pe bulvardul Liteinîi, dar, dîndu-şi seama că se afla în apropierea unei locuinţe conspirative, Stalin a sărit din birja care gonea, nimerind într-un troian de zăpadă, în care s-a afundat cu totul. Trăsura spionului a trecut în viteză pe lîngă el, urmărind birja deja goală*1.

Stalin s-a costumat „în uniforma Colegiului Medical al Armatei şi a ieşit în oraş”. Aceasta a fost deghizarea lui preferată în anul acela la Petersburg. A rămas acolo cam o săptămînă. Noua lui sarcină era să transforme săptămînalul bolşevic *Zvezda* într-un ziar, *Pravda*

(*Adevărul*).

Stalin a fost adus în locuinţa bolşevicăi Tatiana Slavatinskaia, în vîrstă de treizeci şi trei de ani, femeie cultivată şi plăcută la înfăţişare, orfană autodidactă care studiase la conservator, devenind o admiratoare a lui Şaliapin. Una dintre agentele sub acoperire ale lui Lenin, Elena Stasova, o învăţase să inventeze coduri. Căsătorită cu un revoluţionar evreu pe nume Lurie şi mamă a doi copii, Tatiana adăpostea diverşi bolşevici urmăriţi de poliţie, iar unul dintre aceştia „a adus un caucazian cu numele de cod «Vasili», care a locuit o vreme la noi".

Nu-i plăcea prea tare de „Vasili" – cel mai recent nume fals folosit de Stalin. „La început, a părut prea serios, prea închis în el şi timid şi singura lui grijă era să nu ne deranjeze. A fost foarte greu să-l punem să doarmă într-o cameră mai mare şi mai confortabilă, dar, cînd plecam la muncă, întotdeauna îi spuneam fetei în casă*2 să-i pregătească şi lui cina odată cu a copiilor. A rămas o săptămînă şi i-am făcut cîteva comisioane, pe post de mesager." Stalin a numit-o secretara lui pentru alegerile în Dumă. Slavatinskaia pare să fi fost destul de liberală în comportament, în stilul acestor feministe *avant la lettre*. A început o relaţie cu „draga, scumpa" Tatiana, relaţie „bine cunoscută" de demnitarii sovietici în timpul domniei sale.

Uneori, Stalin venea să stea la familia Alliluev. Veneţia Nordului era un peisaj de „geruri, nămeţi, şleauri îngheţate făcute de sănii", scrie Anna Allilueva. „Străzile erau pline de sănii joase, decorate cu panglici şi zurgălăi", trase de „căluţi bondoci", în care se înghesuiau „o mulţime de pasageri veseli". Anna şi sora ei mai mică, Nadia, stăteau cu nasurile lipite de geam, tînjind să iasă şi ele la plimbare, cînd a apărut Soso:

— Cine vrea o tură cu sania? Hai, îmbrăcaţi-vă, dar repede, plecăm imediat!

Fetele au fost încîntate. „Am sărit în sus de bucurie", îşi aminteşte Anna. „Acum eram şi noi invitate" – şi de nimeni altcineva decît „Soso însuşi", căruia ele îi citeau articolele cu sfinţenie. Fetele îl cunoşteau deja mai bine: „De obicei necomunicativ, poate la fel de bine să rîdă şi să glumească băieţeşte şi să spună istorii amuzante. Vede trăsăturile caraghioase ale oamenilor şi îi imită atît de bine, încît toată lumea se prăpădeşte de rîs". Dar acum Soso se grăbea.

— Haideţi! Fedea [fratele lor, Fiodor], Nadia! Îmbrăcaţi-vă!

Şi i-a ordonat şi slujnicei, Fenia:

— Adu şubele!

Pe stradă, Soso a strigat la un birjar:

— Ce-ar fi să ne duci şi pe noi?

Era în toane bune. „Fiecare cuvînt al lui... ne face să rîdem. Soso rîde şi el cu noi, în timp ce sania alunecă pe bulevardul Sampsonievski

pe lîngă gară”, cu „locomotivele ei mici cu abur”. Deodată, Soso a sărit jos din sanie, întorcîndu-se brusc la viaţa lui secretă:

— Gata, eu cobor aici, puteţi să mergeţi înapoi acasă.

Şi, fără să mai stea pe gînduri, acest Macavity bolşevic s-a făcut nevăzut în gară. Se distrase cu adevărat împreună cu fetele sau toată povestea fusese o mascaradă ca să scape de vreun agent care-l urmărea?

Soso a dispărut în gară. Spionii l-au pierdut, dar au ghicit în mod corect că avea să reapară în Caucaz1.

*

Pe 16 martie 1912, „Fikus”, agentul dublu al Ohranei, raporta că Stalin se întorsese la Tiflis, unde stătea la o profesoară de canto care lucra la Şcoala Societăţii Profesorilor, condusă de severa Elena Stasova*3. Gazdei i s-a spus „să nu întrebe de numele chiriaşului”, dar, cuprins poate de dorul casei, Stalin cînta cu ea cîntece georgiene.

Soso s-a întîlnit cu prietenul lui Spandarian, mare crai şi membru al Comitetului Central, şi cu Stasova. Şi-a vizitat fiul, pe Iakov, pe care familia Svanidze îl creştea „ca şi cum ar fi fost al lor, împreună cu propriii lor copii”. Soţii Monoselidze erau în continuare consternaţi de lipsa lui de interes şi de sentimente faţă de băiat. „După ce rămăsese orfan de mamă”, se plîngea Saşiko, „nepotul meu era acum aproape orfan şi de tată”. Soso n-a stat mult la Tbilisi, plecînd în grabă la Batum şi apoi la Baku2.

Acolo a nimerit în toiul unei alte vînători de vrăjitoare: menşevicii îl anchetau pe Spandarian, sperînd să demonstreze că fie falsificase o ştampilă a partidului, fie era agent al Ohranei. Stalin şi-a apărat prietenul. Menşevicii au refuzat să-l lase să asiste la cercetări, dar au fost de acord să trimită pe cineva care să asculte şi versiunea lui. Trimisul lor era Boris Nikolaevski, menşevicul care, autoexilat în însorita Californie, avea să devină cronicarul activităţii clandestine a partidului. Acesta s-a consultat cu un bolşevic, Abel Enukidze, un personaj cordial, naş al Nadiei Allilueva şi prieten cu surorile Svanidze, care nu avea o părere grozavă despre Stalin – lucru care, în final, avea să-l distrugă.

— Ai auzit vreodată de numele „Koba”? l-a întrebat Enukidze pe Nikolaevski, într-o cafenea din Baku.

— Nu, a răspuns acesta.

— Koba, i-a explicat Enukidze, e un individ periculos, capabil de orice!

I-a spus apoi că georgienii nu erau ca ruşii:

— Noi sîntem un popor războinic.

Nikolaevski a rîs şi, luînd un fals accent caucazian, a întrebat:

— O să mă taie vreun pic cu jungherul?

— Nu rîde! i-a replicat Enukidze serios. E în stare să-ţi ia gîtul dacă i se va părea necesar. Aici nu e Rusia: aici e vechea Asie. Nu uita numele acesta şi ai mare grijă!

Enukidze avea să plătească scump pentru sinceritatea cu care a vorbit despre „periculosul" său tovarăş.

Stalin „aştepta cînd am sosit, stînd la umbră, ca să mă poată observa uşor", povesteşte Nikolaevski, care acum, că fusese prevenit, era mai precaut. Povestea cu Spandarian fusese lămurită, dar, cît timp a stat la Baku, Stalin a ordonat mauseriştilor săi asasinarea unui fost marinar de pe *Potiomkin* pe care l-a acuzat că era spion al Ohranei. „A fost împuşcat", notează Nikolaevski, „şi lăsat acolo, pentru că l-au crezut mort, dar şi-a venit în fire şi a cerut să fie reabilitat".

Menşevicii i-au cerut lui Nikolaevski, care devenise deja „foarte interesat de isprăvile mai vechi ale lui Koba", să facă cercetări. Dar trimisul lor a fost arestat. Stalin s-a făcut din nou nevăzut[3].

*

„Trebuie să-l trimitem pe «Ivanovici» [Stalin] la Petersburg imediat!", i-a spus Krupskaia lui Sergo, aflat pe atunci la Kiev. Stalin şi Sergo, cei doi georgieni samavolnici care mai tîrziu aveau să domine împreună conducerea URSS, îşi savurau noul statut fruntaş în Comitetul Central. Stasova mormăia că „Sergo şi «Ivanovici» nu fac decît să dea ordine, dar nu spun nimic despre ceea ce se întîmplă în jur". Cîteva zile mai tîrziu, Spandarian a fost arestat.

Stalin s-a grăbit să plece spre nord. S-a oprit să discute scurt cu prietena lui Spandarian, Vera Şveiţer, în bufetul gării din Rostov-pe-Don, apoi s-a întîlnit cu Sergo la Moscova*[4], unde amîndoi l-au vizitat pe Malinovski. Acesta i-a trădat. În timp ce plecau din oraş, cei doi prieteni au observat că erau din nou urmăriţi. Spionii i-au condus la tren, dar Stalin a sărit apoi din vagon după ce trenul ieşise din gară. La Petersburg, agenţii Ohranei au avut nevoie de şase zile ca să-şi dea seama că Soso nu ajunsese în capitală.

Beneficiind de ajutorul lui Malinovski şi al altor agenţi dubli, poliţia secretă decisese să-i anihileze pe membrii Comitetului Central. Pe 14 aprilie, Sergo a fost şi el arestat, dar Soso, maestrul conspirator, a izbutit să-i mai ducă o vreme de nas pe informatori, ajungînd la Petersburg pe furiş.

Revoluţia a primit pe neaşteptate un impuls sîngeros. Pe 4 aprilie, trupele care păzeau minele de aur siberiene de pe fluviul Lena au tras în muncitori, omorînd 150 de oameni. „Focurile de pe Lena au spart gheaţa tăcerii", exulta Stalin în *Zvezda*, „şi fluviul furiei populare curge din nou! Gheaţa s-a spart. A început!". Peste tot în imperiu au

izbucnit greve. Luat la întrebări în Dumă, Maklakov, ministrul de Interne, a răspuns cu aroganţă:

— Aşa a fost. Aşa va fi.

Stalin nu-şi mai încăpea în piele de bucurie. „Trăim!", proclama el într-un articol. „Sîngele nostru roşu clocoteşte de flacăra forţei necheltuite!" Lenin declara că „revoluţia renaşte".

La Petersburg, Stalin a stat la N.G. Poletaev, poet proletar şi deputat bolşevic în Dumă, a cărui casă beneficia de imunitatea parlamentară, şi s-a întîlnit cu Tatiana Slavatinskaia, secretara sa. Din „locuinţa sigură a lui Poletaev", „a început să se ocupe de săptămînalul *Zvezda*", scriind un şuvoi de articole înflăcărate. Troţki le-a desfiinţat, considerînd că nu reflectă decît „limbajul omiliilor învăţate în Seminarul din Tiflis", dar cuvintele lui Stalin erau răscolitoare şi nu semănau deloc cu frazele sforăitoare, lemnoase, ale ideologiei de mai tîrziu. Surorile Alliluev şi le citeau una alteia cu voce tare. Textul lor preferat începea astfel: „Ţara zace în lanţuri la picioarele opresorilor". Cu „sîngele roşu clocotind", Stalin a scris un glorios apel de 1 Mai, care a luat forma unui surprinzător imn închinat naturii, ultimul zvîcnet al fostului poet romantic: „Natura se trezeşte din visul ei hibernal. Pădurile şi munţii se acoperă de verdeaţă. Florile năpădesc pajiştile şi poienile. Soarele străluceşte mai cald. Simţim în văzduh plăcerile vieţii noi şi lumea începe să tresalte de bucurie"*5.

„În aprilie 1912", îşi amintea el, „am căzut de acord asupra platformei ziarului *Pravda* şi am conceput primul număr". Înfiinţat în trei cămăruţe, prima gazetă bolşevică era legală – dar redactorul-şef, urmărit de poliţie, trebuia să-l editeze din clandestinitate. *Pravda* era finanţată de Viktor Tihomirnov, fiul unui magnat din Kazan care îi lăsase o avere de 300.000 de ruble şi al cărui prieten din copilărie era Veaceslav Scriabin – „Molotov". Tihomirnov a donat mii de ruble prin intermediul lui Molotov, unul dintre fondatorii *Pravdei*.

Stalin a hotărît că venise momentul să-l cunoască pe acest tînăr promiţător. Molotov a primit vorbă să-l aştepte într-o curte din spatele unui cabinet stomatologic, lîngă tipografie. Stalin a apărut pe neaşteptate, parcă din senin, din spatele unei grămezi de lemne de foc. Îi plăcea să cultive această aură de mister în jurul său: carisma lui felină l-a impresionat cu siguranţă pe mătăhălosul Molotov, care, încă tînăr, nu mai întîlnise nici un membru al Comitetului Central.

„Nu l-am văzut apărînd, dar purta uniforma unui student la psihoneurologie. Ne-am prezentat." Molotov a observat ciupiturile de vărsat şi accentul georgian. „A discutat numai chestiunile cele mai importante, fără să piardă nici o clipă pe vreun subiect inutil. Mi-a dat nişte materiale pentru *Pravda*. Nici un gest în plus. Apoi a dispărut la fel de brusc cum apăruse. S-a căţărat pe gard şi a sărit pe partea cealaltă – totul cu graţie şi simplitate."

A doua zi, Molotov, aproape îndrăgostit, îşi descărca sufletul în faţa unui prieten: „E uimitor, are frumuseţea interioară a revoluţionarului autentic, e bolşevic pînă în măduva oaselor, deştept, conspirator foarte priceput...”. Cînd s-au întîlnit din nou, au stat de vorbă toată noaptea. Era începutul unui parteneriat care avea să dureze timp de patruzeci şi unu de ani.

Vigilenţa lui Soso avea motive întemeiate: el era practic singurul membru al Comitetului Central rămas în libertate. Sergo şi Spandarian se aflau deja în spatele gratiilor. Primul număr al *Pravdei* a fost publicat pe 22 aprilie 1912. Dar, ieşind din sanctuarul parlamentar al lui Poletaev, Stalin a fost arestat. Pînă în iunie, mulţumită trădării lui Malinovski, un singur membru al CC, şi acela lipsit de putere, mai era liber. Organizaţia ajunsese din nou pe butuci. Stasova a venit în grabă de la Tiflis ca să încerce să remedieze situaţia, dar a fost şi ea arestată.

Pe 2 iulie, Stalin, condamnat la trei ani de exil, a plecat cu convoiul spre Siberia4. Mai tîrziu, curtenii aveau să-l complimenteze numindu-l „specialist în evadări”. Acesta avea să fie exilul său cel mai scurt.

*1 Kavtaradze a fost arestat de jandarmi a doua zi. I-a fost arătată o fotografie a lui Stalin şi el a rîs, pentru că arăta „foarte ciufulit”. „Îl cunoşti?”, l-a întrebat un ofiţer. „Nu, arată ca un nebun.” „Îl cunoşti pe Djugaşvili?” „Da, îl ştiu pe Soso Djugaşvili, tocmai l-am văzut.” „Ştii că este un infractor cunoscut în toată ţara, foarte periculos şi urmărit de poliţie?” „Ei, ştiţi cum sîntem noi, georgienii, ne ştim toţi între noi...” Kavtaradze a fost eliberat.

*2 Fata în casă era o tînără estoniană care s-a căsătorit apoi cu Kalinin, devenind prima doamnă a Uniunii Sovietice. A fost arestată în timpul Terorii staliniste, deşi soţul ei a rămas şeful statului. Vezi *Stalin.Curtea ţarului roşu*.

*3 Cunoscută drept „tovarăşa Zelma”, Stasova era nepoata arhitectului de curte al împăraţilor Alexandru I şi Nicolae I şi fiica unui nobil avocat care lucra la Senat şi care fusese crainic la încoronarea lui Alexandru al II-lea: avea aşadar multe în comun cu Lenin şi Krupskaia, şi ei nobili cultivaţi. Îl cunoştea pe Stalin de la Baku şi era specialistă în activitatea clandestină, fiind deseori implicată în gestionarea fondurilor partidului. Era atît de austeră şi de afectată, încît Stalin rîdea de ea. A devenit apoi una dintre secretarele lui Lenin. După moartea acestuia, cînd Krupskaia a ajuns să i se opună lui Stalin, dictatorul a ameninţat-o, mai în glumă, mai în serios, că o va numi pe Stasova văduva lui Lenin. Elena nu a căutat să capete vreun post înalt după moartea fostului ei şef şi aproape a dispărut de pe scena politică, rămînînd unul dintre puţinii vechi bolşevici care au supravieţuit Marii Terori. A reapărut, ca o veterană respectată, sub Hruşciov şi a trăit pînă sub Brejnev, în 1966.

*4 Fiul în vîrstă de nouă ani al unui bolşevic moscovit îşi amintea cum un caucazian venise în vizită la tatăl lui. Tatăl lipsea de acasă, aşa că musafirul a stat puţin de vorbă, binevoitor, cu copilul. Cînd să plece, caucazianul i-a dat o palmă zdravănă peste faţă, apoi a spus: „Nu plînge, puştiule! Ţine minte că astăzi Stalin [sau orice nume conspirativ folosea pe atunci] a vorbit cu tine!”. Băiatul le-a povestit întîmplarea părinţilor săi şi aceştia au fost furioşi şi nedumeriţi, pînă cînd au auzit de un vechi obicei al muntenilor din Georgia: cînd un prinţ vizita o familie de ţărani, tatăl îşi plesnea fiul peste obraz, spunîndu-i: „Ţine minte, astăzi prinţul cutare a intrat în casa noastră!”.

*5 Stalin ataca dur regimul „ultimului Nicolae”. Împăratul şi împărăteasa îşi puneau deja încrederea într-un vindecător şi hierofant dezmăţat venit din Siberia, pe nume Grigori Rasputin. Pe măsură ce relaţiile lui tot mai apropiate cu familia imperială deveneau cunoscute, a izbucnit un scandal de durată, care i-a alienat pe monarhişti şi pe marxişti deopotrivă. Puţini ştiau pe atunci că micul moştenitor al tronului, ţareviciul Alexei, suferea de hemofilie. Nicolae şi Alexandra deveneau tot mai convinşi că numai Rasputin

era în stare să oprească sîngerările şi să aline durerile copilului. Miniştrii de Interne şi directorii Ohranei, care se schimbau acum constant, au început să-şi pună agenţii să-l urmărească pe Rasputin şi să-i consemneze orgiile, pentru a-l discredita apoi în faţa împăratului. Ţarina, între timp, îşi judeca tot mai mult miniştrii după atitudinea lor faţă de Rasputin. Şi Stalin scria despre el cînd îi numea pe ţar şi pe curtenii săi „distrugători de libertăţi, adoratori ai spînzurătorii şi ai plutoanelor de execuţie, intendenţi ai hoţiilor, poliţia tîlharilor, spioni criminali şi rasputini desfrînaţi!... Şi, pentru o imagine completă, să adăugăm uciderea brutală a lucrătorilor din minele de aur de pe Lena".

29

Evadatul: săritura lui Kamo şi ultimul jaf

În drum spre Tomsk, undeva pe lîngă Vologda, Stalin s-a întîlnit cu Boris Nikolaevski, anchetatorul din Baku al menşevicilor. Soso nu i-a dat nimic, dar a împrumutat iubita cană albastră de ceai a lui Nikolaevski, pe care pînă la urmă i-a şterpelit-o.

A sosit la Tomsk pe 18 iulie 1912 şi a fost dus pe puntea unui vapor care pleca în amonte pe Obi, spre Kolpaşevo. Aici a rămas o săptămînă şi l-a întîlnit pe Semion Vereşceak, menşevicul cu care împărţise celula în închisoarea Bailov. A luat masa cu Vereşceak şi cu Semion Surin, un alt menşevic şi agent al Ohranei, apoi a pornit cu vaporul mai departe spre nord, către destinaţia sa finală, Narîm, unde a fost întîmpinat de Iakov Sverdlov, un alt tînăr membru al CC.

Narîm nu era chiar atît de rău. Cu o populaţie de 1.000 de oameni în 150 de case, se afla chiar la marginea regiunii agricole, de unde începea taigaua. Pădurile din jur colcăiau de animale, dar era miezul verii şi regiunea mlăştinoasă era invadată de ţînţari – şi de prea mulţi exilaţi, care ţineau chiar propria lor cafenea, o măcelărie şi un magazin colonial, plus, mai important pentru Stalin, două birouri de evadare.

„A venit în casa mea", îşi aminteşte gazda lui, Efrosinia Alekseeva, „într-o bluză rusească brodată, deschisă la gît, care-i lăsa pieptul la vedere". Ea a încercat să-l descurajeze, pentru că avea deja doi exilaţi în gazdă în singura încăpere liberă din casă, dar „el s-a dus în camera celorlalţi, s-a uitat în jur, a vorbit cu tovarăşii lui, apoi s-a mutat aici" împreună cu Sverdlov.

Fiul unui tipograf evreu bogat din Nijni Novgorod, Iakov Sverdlov, în vîrstă de douăzeci şi şapte de ani, avea ochelari cu ramă rotundă şi „o coamă luxuriantă", dar trăsătura lui cea mai surprinzătoare era faptul că, din această figură mai degrabă blajină, de o „gentileţe deosebită", ieşea „o voce tunătoare – naiba ştie cum de putea o voce atît de monstruoasă să aparţină unui om atît de mic", rîdea Molotov. „Trompeta Ierihonului!". Arăta exact ca un intelectual evreu dintr-aceia pe care Stalin îi detesta, dar, de fapt, Sverdlov era un foarte bun organizator, lipsit de scrupule şi nepretenţios. Cei doi cei mai impresionanţi bolşevici din Rusia împărţeau camera şi se călcau unul pe altul pe nervi.

Stalin, întotdeauna leneş şi egocentric acasă, evita să-şi îndeplinească sarcinile domestice. Sverdlov, meticulos, a sfîrşit prin a le face pe toate singur. „Îmi plăcea să mă strecor să merg eu la poştă cînd era rîndul lui Sverdlov”, povestea mai tîrziu Stalin, chicotind, pe vremea cînd îşi depăna amintirile în faţa lui Sverdlov şi a surorilor Alliluev.

— Sverdlov trebuia să se ocupe de casă, că voia, că nu voia – să ţină focul în sobă, să cureţe... De cîte ori n-am încercat să te păcălesc şi să plec din casă pe furiş! Mă sculam în ziua cînd era rîndul meu şi rămîneam nemişcat în pat, ca şi cum eram încă adormit.

— Şi crezi că eu nu-mi dădeam seama? a replicat Sverdlov. Îmi dădeam seama foarte bine.

Georgienii din localitate, conduşi de un exilat cunoscut drept „Prinţul”, auziseră despre Soso, „un mare om”, pentru care au organizat un ospăţ. Invitaţii au cîntat în rusă şi în georgiană, au dansat lezghinka. În timpul dansului, o localnică pe nume Lukeria Tihomirova, în vîrstă de douăzeci şi cinci de ani, s-a ciocnit de „un georgian într-o haină neagră la două rînduri” care i s-a prezentat drept Djugaşvili. Dar de data aceasta Stalin nu s-a mai obosit să flirteze, ci a stat doar cu nepoata de doi anişori a Lukeriei pe genunchi, fără măcar să bea.

— Atît de tînăr şi fumaţi deja pipă, a încercat ea un flirt.

Dar Soso n-a muşcat momeala. Proaspătul membru al CC avea prea multe pe cap: *Pravda*, alegerile pentru Dumă şi... jefuirea unei bănci. Nu voia să stea mult în Narîm.

Lenin şi Krupskaia, care se mutaseră de la Paris la Cracovia, i-au încurajat pe Soso şi pe Sverdlov să evadeze. Sverdlov a plecat singur primul, dar a fost prins. Apoi a venit rîndul lui Stalin.

„Băieţii mei l-au dus cu barca pînă în port”, spune gazda lui, Alekseeva.

— Las cărţile pentru tovarăşii mei, i-a spus Soso, scoţînd cu zgîrcenie „mere, zahăr şi două sticle de votcă bună din pachetul pe care îl primise”.

Apoi a pornit cu Iakov şi Agafon Alekseev în barca lor. După „asfinţit, pe o noapte întunecată, noroasă, fără lună”, îşi amintea Iakov Alekseev, l-au dus pînă la debarcaderul de pe fluviu şi l-au întrebat cînd avea să se întoarcă.

— Poate mă întorc, le-a răspuns el, poate nu.

Pe 1 septembrie, Stalin lua vaporul către Tomsk. Sverdlov l-a urmat şi au călătorit împreună. Stalin, întotdeauna egoist şi autoritar, a făcut în tren pe agentul comercial. Şi-a cumpărat ca atare bilet la clasa întîi, silindu-l cu maliţiozitate pe minionul Sverdlov să se ascundă în coşul lui de rufe murdare. Au fost luaţi la întrebări de un jandarm care, suspicios de atîta rufărie, tocmai se pregătea să

împungă coşul cu baioneta, cînd Sverdlov a ţipat dinăuntru:

— E un om aici!

Stalin, rînjind, l-a mituit. Au ajuns apoi cu bine la Petersburg*1. Veteranul evadărilor petrecuse numai treizeci şi opt de zile la Narîm1.

*

În jurul datei de 12 septembrie, neîngrijit, cu „o barbă lungă, o pălărie mototolită, încălţări scîlciate şi un sacou vechi peste o cămaşă neagră", Stalin se plimba din nou în sus şi-n jos pe Nevski Prospekt, arătînd dubios, ca un condamnat scăpat din închisoare, printre bulevardierii spilcuiţi şi doamnele îmbrăcate după ultima modă, cînd l-a zărit pe Kavtaradze.

— Am fugit din Narîm, i-a spus el. Am ajuns cu bine, dar nu e nimeni în locuinţa conspirativă... Bine măcar că te-am întîlnit pe tine!

Kavtaradze a fost oarecum speriat de această apariţie zbîrlită ieşită din Siberia – „arăta cu totul nepotrivit pentru Nevski Prospekt" –, dar l-a dus imediat într-un alt loc sigur – o casă care aparţinea „văduvei unui anumit contraamiral", probabil baronesei Maria Ştakelberg, descendentă dintr-un curtean al Ecaterinei celei Mari, care închiria camere studenţilor georgieni. Stalin şi Sverdlov s-au mutat apoi în locuinţa Allilуevilor.

Stalin s-a dus la locuinţa Stasovei, de unde a luat banii din trezoreria CC pe care Elena i-i lăsase fratelui ei cînd fusese arestată. Iar la scurt timp după aceea a dat din întîmplare peste o veche prietenă.

„Mă duceam pe Nevski Prospekt la nişte elevi", spune Tatiana Suhova, „cînd am simţit deodată mîna unui bărbat pe umăr. Am tresărit, dar am auzit îndată o voce familiară: «Nu te speria, tovarăşă Tatiana, eu sînt!». Şi l-am văzut stînd lîngă mine pe tovarăşul Osip Koba". Au stabilit să se întîlnească la „o adunare muncitorească". Mai tîrziu s-au plimbat împreună şi, „în timp ce treceam pe lîngă o cafenea", tovarăşul Koba a luat o garoafă roşie şi mi-a oferit-o".

Cîteva zile mai tîrziu, Stalin era la Tiflis, unde bandiţii lui bolşevici se adunau din nou. Kamo ieşise din închisoare2.

*

Stalin urmărise de la distanţă ceea ce se petrecea cu banditul său dement. La Tiflis, Budu Mdivani şi Ţinţadze se pregăteau să-l scoată din secţia pentru alienaţi a fortăreţei Metehi, unde un medic înregistra comportamentul bizar al lui Kamo: „Se plînge că îl deranjează şoarecii, deşi în clădirea aceasta nu sînt şoareci. Pacientul suferă de

halucinaţii. Aude voci ciudate, vorbeşte cu cineva şi primeşte răspunsuri". Gardianul care îl supraveghea „a observat că Ter-Petrosian se scoală în timpul nopţii, prinde ceva din aer, se tîrăşte sub masă, încercînd să găsească cine ştie ce... se plînge că cineva îi aruncă pietre în celulă şi, cînd este întrebat cine, răspunde: «Fratele diavolului»". De fapt, Kamo îşi plănuia evadarea.

Gardianul care răspundea de el era un om simplu şi cam slab de minte pe nume Braghin, pe care Kamo l-a fermecat treptat şi apoi l-a transformat în curier. Mdivani şi sora lui Kamo se întîlneau cu Braghin şi-i dădeau uneltele necesare pentru evadare, ferăstraie şi frînghii, pe care el i le aducea deţinutului. Kamo a tăiat gratiile, înlocuindu-le cu o pastă făcută din pîine. I-a luat cinci zile să-şi taie şi cătuşele, pe care şi le-a prins apoi cu sîrmă.

Pe 15 august 1912, Mdivani şi mauseriştii lui Ţinţadze au fluturat o bastistă de trei ori din stradă. Kamo şi-a desfăcut lanţurile, a smuls gratiile şi a coborît pe zidul închisorii. Frînghia i s-a rupt şi evadatul care simţea prea puţină durere a căzut în fluviul Kura. Căţărîndu-se pe mal, şi-a scuturat cătuşele în apă şi a luat-o pe jos pînă la cea mai apropiată stradă, unde a urcat într-un tramvai (astfel încît cîinii poliţişti să nu-i poată lua urma), apoi s-a dus la întîlnirea cu mauseriştii.

Într-o noapte, îşi aminteşte Saşiko Svanidze, în timp ce poliţia „pieptăna" oraşul, iar presa nu mai discuta decît spectaculoasa evadare, „a venit tovarăşul Budu Mdivani şi i-a spus lui Mişa [Monoselidze, soţul ei] că îl eliberaseră pe Kamo din azilul de nebuni al închisorii cu o seară înainte... L-au adus şi a stat o lună la noi". Saşiko, fiul lui Stalin şi propriii ei copii erau atunci plecaţi la ţară, dar Kamo a avut grijă de Monoselidze timp de o lună, pregătindu-i nişte mese delicioase. A fugit apoi, deghizat, peste graniţă, prin Batum şi Istanbul.

„Kamo a venit la noi la Paris", îşi amintea Krupskaia. „Suferea mult din cauza rupturii dintre Ilici [Lenin], pe de o parte, şi Bogdanov şi Krasin*2, pe de alta", nedumerit de divergenţele dintre cei trei idoli ai săi, pentru care săvîrşise actele lui banditeşti cele mai grozave. Kamo şovăia şi Lenin „îl asculta plin de milă pe omul acesta teribil de îndrăzneţ, dar naiv, cu un suflet înflăcărat". Ştiind, ca şi Stalin, că o atitudine grijulie, mai ales faţă de sănătatea altora, era un bun mijloc de control asupra protejaţilor săi politici, s-a oferit să-i plătească lui Kamo o operaţie pentru ochiul vătămat. După ce a suportat procedura la Bruxelles, Kamo s-a apucat să introducă ilegal arme în Rusia. A fost arestat în Bulgaria şi în Istanbul şi de fiecare dată a reuşit să se elibereze linguşind diverse persoane. Ajuns la Tiflis, a reunit „Gaşca". O diligenţă de poştă cu o sumă uriaşă era aşteptată să intre în oraş pe drumul principal. În jurul datei de 22 septembrie, Stalin, responsabil

de finanţele partidului în Rusia, a sosit şi el la Tiflis.

Acesta este probabil momentul de care Stalin îşi amintea după al Doilea Război Mondial, cînd Ţinţadze şi-a îmbărbătat oamenii într-o cameră dosnică a caravanseraiului Tamamşev din piaţa Erivan, înainte să se îndrepte spre şoseaua Kadjorskoe.

*

Pe 24 septembrie, Kamo şi Ţinţadze, luîndu-i pe Kupriaşvili şi alţi aproximativ optsprezece pistolari, au atacat diligenţa de poştă la cinci kilometri în afara Tiflisului. Au aruncat bombe înspre poliţişti şi cazaci: trei poliţişti şi un călăreţ au fost ucişi. Un al patrulea a fost rănit, dar a deschis focul asupra tîlharilor. Atentatul s-a transformat într-un schimb brutal de focuri. Bandiţii n-au reuşit să înşface banii; soldaţii s-au regrupat. Cînd „Gaşca” s-a retras într-un sfîrşit, cazacii au gonit după ei, dar Ţinţadze şi Kupriaşvili, amîndoi ţintaşi excelenţi, au acoperit fuga celorlalţi, nimerind şapte urmăritori din galop.

A fost cîntecul de lebădă al „Găştii”. În scurt timp, poliţia l-a dibuit pe Kamo în ascunzătoarea sa împreună cu optsprezece dintre bandiţi. Au fost arestaţi toţi. Kamo a primit patru sentinţe de condamnare la moarte.

„Sînt resemnat să mor”, îi scria el lui Ţinţadze, „sînt perfect calm. Probabil pe mormîntul meu iarba creşte deja de un metru. Nu poţi fugi la nesfîrşit de moarte. Într-o zi, toţi trebuie să murim. Dar am să-mi mai încerc o dată norocul şi, poate, într-o zi, vom rîde din nou de duşmani...”[3]. Perspectiva părea cu totul improbabilă*3.

Soso n-a mai zăbovit la Tiflis.

*1 Stalin le-a povestit istoria aceasta lui Molotov, în drum spre Conferinţa de la Teheran din 1943, şi apoi ginerelui său, Iuri Jdanov. La Narîm, poliţistul de judeţ a descoperit a doua zi că Stalin lipsea, dar a aşteptat să vadă dacă avea să se întoarcă de la Tomsk. Pînă cînd poliţia i-a raportat evadarea guvernatorului din Tomsk, care a emis o alertă, se făcuse deja 3 noiembrie. Stalin se afla deja de cîteva săptămîni la Sankt-Petersburg.

2 Krasin a abandonat în cele din urmă politica activă de stînga, dar Lenin l-a întîmpinat bucuros printre bolşevici după Revoluţie, numindu-l comisar al poporului pentru Comerţ, Industrie şi Transport, iar apoi ambasador la Londra. Inginerul Krasin a fost unul dintre specialiştii care s-au ocupat de refrigerarea, îmbălsămarea şi etalarea trupului neînsufleţit al lui Lenin în 1924. El însuşi a murit în 1926.

*3 Kamo a scăpat încă o dată de ştreang datorită amnistiei generoase pe care Nicolae al II-lea a acordat-o în 1913, cu ocazia celei de-a 300-a aniversări a dinastiei Romanov. A rămas la închisoare timp de cinci ani, dar a ajuns să se întîlnească din nou cu Stalin şi să dea ultima reprezentaţie de violenţă extremă după Revoluţie. Vezi epilogul. Dintre membrele „Găştii”, Aneta şi Paţia au murit de tuberculoză, ca mulţi alţi tovarăşi ai lor. Pînă la sfîrşitul anilor 1930, din grupul bandiţilor nu mai rămăseseră în viaţă decît Alexandra Darahvelidze şi Baciua Kupriaşvili, care au scris memorii.

30

Călătorii cu misterioasa Valentina

La numai cîteva zile după jaful eşuat, Stalin s-a întors la Petersburg, ocupîndu-se de *Pravda* şi stînd la Molotov şi la Tatiana Slavatinskaia. A scris un torent de articole*1, a conceput în termeni generali un manifest şi a condus nominalizările pentru alegerile din Dumă. După ce, la mijlocul lui octombrie, a supervizat selectarea candidaţilor bolşevici la Petersburg, s-a dus şi la Moscova, pentru a controla şi nominalizarea lui Malinovski.

Viaţa lui Soso, veşnic sub ameninţarea poliţiei, era o serie epuizantă de „nopţi fără somn... Trecea rapid dintr-un loc în altul, traversînd cît mai multe străzi pentru a-i dezorienta pe agenţii Ohranei, ocolind pe străduţe dosnice", explică Anna Allilueva. „Dacă se întîmpla să treacă pe lîngă o cafenea muncitorească, se aşeza acolo la o cană de ceai pînă la 2 noaptea" sau, dacă era observat de vreun jandarm, „se prefăcea ameţit şi se prăbuşea în vreo cafenea, rămînînd acolo pînă în zori cu birjarii, în duhoarea de mahorcă, şi abia apoi, spre dimineaţă, venea să doarmă în locuinţa vreunui prieten..." – mai ales în casa Alliluevilor, unde o găsea pe senzuala Olga cu fetele ei vesele. Stalin „trecea" deseori pe la ei şi se aşeza pe canapeaua din sufragerie, „părînd foarte obosit".

Fetele erau întotdeauna încîntate să-l vadă; mama lor îi purta de grijă. „Soso, dacă ai chef să te odihneşti puţin", îi spunea ea, „du-te şi întinde-te pe pat! N-are rost să încerci să aţipeşti în nebuneala asta...". Citind printre rînduri relatarea Annei, ghicim că Soso avea încă o relaţie specială cu Olga, cel puţin în domeniul devotamentului amîndurora faţă de cauză. Cînd pleca de la ei, îi spunea: „Vino afară cu mine!". Mama „nu punea întrebări. Îşi lua haina şi ieşea cu el. După ce puneau la cale ce aveau de făcut, luau o birjă şi plecau. Stalin făcea un semn şi mama cobora. Era limpede că voia să scape de urmăritori. Îşi continua apoi călătoria singur".

Stalin a invitat-o o dată pe Olga la Teatrul Mariinski:

— Te rog, Olga, hai să mergem în clipa asta la teatru – o să ajungem tocmai la timp!

Dar, chiar înainte de începutul reprezentaţiei, a adăugat:

— Mi-am dorit foarte mult să văd o piesă măcar o dată, dar nu pot.

Olga a trebuit să meargă singură şi să lase un mesaj într-o cutie la

Mariinski.

Pe 25 octombrie 1912, şase bolşevici şi şase menşevici au fost aleşi în Duma Imperială – un rezultat mulţumitor. Karlo Ciheidze, menşevicul pe care Stalin îl revoltase în Batum în 1901, a fost ales preşedinte al facţiunii social-democrate, avîndu-l adjunct pe Malinovski. Din „sextetul bolşevic" făceau parte doi agenţi ai Ohranei – o adevărată izbîndă a *konspiraţiiei* –, care au pătruns în cercul cel mai intim al lui Lenin.

În *Pravda*, Stalin îndemna la împăcarea cu menşevicii. La un moment dat, cînd bolşevicii au plănuit o demonstraţie lîngă clădirea Dumei, menşevicii i-au convins să renunţe la idee. Situaţia l-a alarmat pe Lenin, care a început să-l bombardeze pe Stalin cu articole anti-împăciuitoriste. În mod remarcabil, redactorul-şef i-a respins patruzeci şi şapte dintre ele. Lenin i-a convocat atunci pe Stalin şi pe cei şase reprezentanţi din Dumă la Cracovia. „Tovarăşul Stalin", îşi aminteşte unul dintre ei, „a susţinut imediat că delegaţii bolşevici trebuie să meargă la Lenin, peste hotare".

Pe 28 octombrie, spionii Ohranei l-au văzut pe Stalin vizitîndu-l pe prietenul său Kavtaradze. I-au urmărit pînă în restaurantul Fiodorov, unul dintre localurile favorite ale celor doi, dar, după masă, şi-au dat seama că revoluţionarul dispăruse. L-au căutat, însă Soso a fost de negăsit[1].

Lenin i-a cerut Valentinei Lobova, o altă membră a tinerei generaţii de fete capabile şi emancipate care se alăturaseră bolşevicilor, să-l însoţească pe Stalin. Ea l-a pus pe Aleksandr Şotman, „ministru de Externe" şi intermediar secret al lui Lenin, să aranjeze călătoria lui Stalin la Cracovia „cît mai rapid şi în perfectă siguranţă. Este o directivă de la Lenin". Stalin „sosise la Petersburg în compania Valentinei Lobova", ca să folosim cuvintele pline de tact ale lui Şotman, şi „stătea într-un hotel ca cetăţean persan, avînd în buzunar un paşaport persan valabil".

Şotmai i-a explicat rutele clandestine către Cracovia – cea mai riscantă, prin sud, via Abo, sau cea mai lungă, dar mai sigură, pe jos, trecînd graniţa suedeză la Haparanda. Stalin a ales ruta prin Abo. Apoi a plecat la drum cu Valentina, ascuns, la ieşirea din Petersburg, într-o căruţă acoperită. Au luat trenul spre Finlanda din gara Levaşovo, folosind paşapoarte ruseşti. În Finlanda, Eino Rahia, mai tîrziu garda de corp a lui Stalin, i-a furnizat un paşaport finlandez şi a însoţit cuplul pînă la feribotul de Abo. „Doi poliţişti verificau documentele... Deşi tovarăşul Stalin... nu semăna nicicum cu un finlandez, totul a mers fără probleme, fără nici o poticneală." Stalin şi Valentina au luat feribotul pentru a traversat Marea Baltică spre Germania.

Aceasta este încă una dintre relaţiile misterioase ale lui Soso. Valentina – nume de cod „tovarăşa Vera" – era o femeie frumoasă,

căsătorită cu un bolşevic care era tot un agent al Ohranei: partidul nu fusese niciodată atît de împînzit de trădători. Nu ştim dacă Valentina era conştientă de duplicitatea soţului, dar Lenin avea încredere totală în ea. Memoriile lui Şotman arată că Soso (cu documente persane, nume necunoscut) călătorea de ceva vreme cu Valentina. Au ajuns mai întîi la Helsinki, împărţind o cameră într-o pensiune, „la sfîrşitul verii", poate în septembrie, chiar după ce el evadase din Narîm. Şotman sugerează că între cei doi exista ceva. În cursul mai multor călătorii de mii de kilometri, Stalin şi Valentina au fost, se pare, iubiţi – angajaţi într-una dintre acele relaţii mărunte care se stabileau între tovarăşii aduşi împreună de misiuni periculoase. Soţul Valentinei a fost mai tîrziu executat ca trădător şi asta trebuie să-i fi întărit lui Stalin neîncrederea crescîndă faţă de nevestele perfide*2.

Cei doi au urcat în trenul de Cracovia, îndreptîndu-se spre Imperiul Austro-Ungar al împăratului-rege Franz Joseph de Habsburg2.

*

Lenin era îndrăgostit de Cracovia. Capitala Galiţiei era un străvechi oraş polonez. În castelul regal se vedeau sarcofagele regilor Poloniei, şi aici fusese înfiinţată, în 1364, Universitatea Jagellonă.

Lenin, Krupskaia şi mama ei împărţeau un apartament pe strada Lubomirski la numărul 49, cu Zinoviev, membru al CC, soţia lui şi fiul lor, Stepan. Lenin şi Zinoviev formau Biroul Extern al partidului, în care Krupskaia era secretară. Cracovia fierbea de intrigi politice şi îi amintea lui Lenin de Rusia natală. „Spre deosebire de exilul la Paris sau în Elveţia", spunea Krupskaia, „aici legăturile cu Rusia erau strînse" – 4.000 din cei 150.000 de locuitori ai oraşului erau exilaţi din Imperiul Rus, majoritatea polonezi. „Lui Ilici Cracovia îi plăcea foarte mult. Era aproape ca în Rusia".

Lenin se distra patinînd, în timp ce Krupskaia făcea cumpărăturile în vechiul Cartier Evreiesc, unde preţurile erau mai mici. „Ilici lăuda laptele acru polonez şi whisky-ul de porumb." Juca ascunselea cu fiul lui Zinoviev pe sub mobile. „Nu te mai băga, ne jucăm!". spunea el, refuzînd întreruperile – dar îi aştepta cu nerăbdare pe Stalin şi pe cei şase.

Sosind în prima săptămînă a lui noiembrie, Stalin s-a întîlnit cu Lenin şi cu soţia lui şi a dormit în bucătăria lor pe canapea. El, Malinovski şi un alt deputat al Dumei, Muranov, au fost fermecaţi şi dojeniţi de Lenin, care s-a pronunţat viguros împotriva oricărei reuniri sau împăcări cu menşevicii: bolşevicii lui trebuiau să rămînă partid separat.

Deşi era nobil de origine şi om cu o educaţie superioară, Lenin se

pricepea să-i manipuleze pe oamenii duri de acţiune cu ajutorul jovialităţii sale simple şi voinţei de fier. L-a primit cu căldură pe Stalin şi l-a făcut să se simtă confortabil: mesele luate împreună i-au apropiat. Krupskaia servea mîncare „nemţească" pe bază de cîrnaţi, pe care Stalin a suportat-o timp de două zile. După aceea însă a izbucnit: „Mi-e foame – mi-e poftă de un şaşlîc!". Lenin a fost de acord: „Şi eu sînt hămesit, dar mi-e teamă să n-o supăr pe Nadia. Ai bani? Vino, hai să mergem să mîncăm undeva!...". Dar în chestiunile tactice nu se puteau pune de acord. A fost una dintre numeroasele ocazii în care Lenin s-a dovedit mai intransigent decît Stalin, care mormăia că „Ilici recomandă o politică dură pentru cei şase, o politică de ameninţare a majorităţii facţiunii [a menşevicilor], dar Ilici va ceda...".

După zece zile, Stalin s-a întors la Petersburg, probabil cu un permis *polupaska* ce permitea familiilor cu rude peste graniţă să traverseze de mai multe ori dintr-o parte într-alta. Îl socotea pe Lenin rupt de realităţile din Rusia şi a rămas un împăciuitorist obstinat; Lenin a avut în vedere îndepărtarea lui de la *Pravda*[3]. Cînd noua Dumă s-a întrunit, Malinovski a citit în plen un manifest, scris probabil de Stalin, care vorbea cu prietenie despre fraţii lor menşevici înstrăinaţi. Sfidîndu-l pe Lenin, Stalin s-a întîlnit chiar în secret cu Jordania şi Djibladze, vechii lui inamici*[3].

Lenin i-a trimis de mai multe ori lui Stalin rugămintea de a-l vizita din nou la Cracovia pentru a discuta chestiunea naţională – şi problema ziarului *Pravda*. Mai întîi, Krupskaia a încercat să-l atragă la Cracovia ca să-l salveze de arestare: „Trimite-l cît mai repede pe Vasiliev [Stalin] încoace, altfel nu-l vom mai putea salva. Avem nevoie de el şi şi-a îndeplinit deja misiunea principală". Stalin s-a eschivat, spunînd că nu-i permitea sănătatea.

„Către K.St. Dragă prietene", îi scria Krupskaia pe 9/22 decembrie, folosind pentru prima dată o abreviere a noului său nume, Koba Stalin. „Se pare că nu ai de gînd să vii încoace... Dacă aşa stau lucrurile, să ştii că noi protestăm... Insistăm să ne faci o vizită... indiferent de starea sănătăţii. Prezenţa ta este absolut necesară. Nu ai nici un drept să procedezi altcumva." Stalin şi-a pregătit călătoria, din nou cu Lobova. Lenin şi Krupskaia au fost încîntaţi: „Sperăm că Vasea [Stalin] şi Vera [Valentina] vin curînd cu copiii [cei şase din Dumă]".

Pe 15 decembrie, Duma a intrat în vacanţa de Crăciun[4]. Stalin şi Valentina au plecat spre Cracovia*[4], probabil pe traseul cel mai direct, dar mai riscant. În trenul spre vest, doi pasageri citeau cu voce tare dintr-un ziar naţionalist. „De ce citiţi asemenea prostii?". a ţipat Stalin la ei. El şi Valentina s-au dat jos într-un oraş polonez de la frontiera ruso-austriacă şi s-au pregătit să treacă graniţa pe jos – ca nişte contrabandişti.

Aceasta urma să fie cea mai lungă călătorie peste hotare a lui

Stalin – şi avea să-l poarte pînă la Viena, răscruce de civilizaţii, în ajunul Marelui Război.

*1 Articolele lui vădesc o viziune cinică asupra diplomaţiei (îl parafrazează pe Talleyrand) şi credinţa în „dublul limbaj” (cu mult înainte ca Orwell să inventeze expresia): „Cînd diplomaţii burghezi se pregătesc de război, ei strigă tare despre «pace». Cuvintele unui diplomat trebuie să-i contrazică faptele – altfel, ce fel de diplomat mai este? Cuvintele frumoase sînt o mască sub care se ascund fapte necurate. Un diplomat sincer este ca apa uscată. Sau ca fierul de lemn”.

*2 Soţul ei, jurnalistul Aleksandr Lobov, a fost împuşcat în 1918 ca agent al Ohranei. Ea a fost achitată, dar a murit în 1924 de tuberculoză. Şotman, care a rămas un apropiat al lui Lenin pînă în anii 1920, a fost executat de Stalin în 1939.

*3 Această întîlnire cu ereticii prin excelenţă avea să fie ascunsă în perioada sovietică.

*4 S-a discutat mult despre cele două călătorii ale lui Stalin la Cracovia: el însuşi a istorisit multe întîmplări legate de trecerea graniţei. (Bătrînul tiran i-a spus povestea despre trecerea graniţei, Lenin şi mîncare favoritului său din generaţia tînără, Iuri Jdanov.) Minţea oare? În povestirile sale tindea mai degrabă să exagereze decît să inventeze pur şi simplu, mai ales cînd venea vorba despre o călătorie atît de bine cunoscută. Cînd minţea de-a dreptul, n-o făcea el personal, ci pur şi simplu insera informaţia falsă în textele propagandiştilor. E deci probabil să fi folosit ruta aceasta cel puţin o dată. Şotman spune că el a aranjat prima călătorie; alte surse sînt neclare sau amestecate cînd vine vorba despre cele două drumuri la Cracovia. Autorul cărţii de faţă crede deci că întîlnirile cu Şotman au fost legate de primul dintre ele, pentru care a fost suficient timp de planificare. Pentru cel de-al doilea, care a fost făcut din scurt, Stalin şi Valentina şi-au asumat probabil riscul de a trece graniţa ilegal, pe potecile contrabandiştilor.

31

Viena 1913: minunatul georgian, pictorul austriac şi bătrînul împărat

Stalin nu cunoştea pe nimeni în micul oraş de frontieră, dar se pricepea foarte bine să profite de întîmplare. S-a plimbat pe străzi pînă cînd un cizmar polonez l-a întrebat:

— Sînteţi străin?

— Tatăl meu a fost cizmar în Georgia, a răspuns Stalin, ştiind că polonezii şi georgienii împărţeau lanţurile acestei închisori a popoarelor care era Rusia. Trebuie să trec graniţa.

Polonezul s-a oferit să-l ducă şi n-a vrut să accepte nici o plată. Povestind la un moment dat întîmplarea după revoluţie, Stalin a făcut o pauză, „de parcă ar fi vrut să scruteze trecutul", şi apoi a adăugat:

— Mi-ar plăcea să ştiu unde e omul acela acum şi ce soartă o fi avut. Ce păcat că i-am uitat numele şi nu-l mai pot găsi!

Ca mulţi alţii care l-au ajutat în tinereţe, e foarte posibil ca respectivul cizmar să-şi dorit apoi să-l fi îngropat pe georgian în pădurile dintre cele două imperii. Stalin n-a menţionat niciodată că nu era singur, ci cu Valentina Lobova.

Pătrunzînd în Galiţia poloneză, abia aştepta să ajungă la Lenin, dar „îmi era cumplit de foame". A intrat în restaurantul gării din Trzebinia, unde s-a dat în spectacol. L-a chemat pe chelnerul polonez în rusă. „Ospătarul aducea în jur mormane de mîncare", dar Stalin a fost ignorat pînă cînd şi-a ieşit din fire:

— E scandalos! Toată lumea a fost servită în afară de mine.

Polonezul nu i-a adus supa; Stalin a trebuit să se ducă singur după ea. „Într-un acces de furie, am trîntit farfuria pe jos, i-am aruncat chelnerului o rublă şi am ieşit din sală!" Cînd a ajuns la locuinţa lui Lenin, era deja mort de foame.

> Abia ne salutaserăm, cînd am izbucnit:
> — Lenin, dă-mi ceva să mănînc imediat! Simt că leşin de foame. N-am pus nimic în gură de ieri-seară.
> — De ce n-ai mîncat la Trzebinia? Au un restaurant bun.
> — Polonezii n-au vrut să-mi dea, a spus Stalin.
> — Ce prost eşti, Stalin! a rîs Lenin. Nu ştii că polonezii consideră rusa limba asupritorului?[1]

Lenin a fost probabil uimit de această „orbire" – sau „şovinism

rus” – la presupusul lui „expert” în naţionalităţi, dar Stalin avea să adopte ostilitatea profundă tipic rusească faţă de orice formă de independenţă a polonezilor*1.

Cei doi bărbaţi s-au înţeles mai bine ca oricînd. „M-au întîmpinat cu foarte multă ospitalitate”, îşi amintea Stalin la bătrîneţe. „El [Lenin] nu mă lăsa să mă duc nicăieri, mă convingea să stau cu familia lui; mîncam dimineaţă, la prînz şi seara cu ei. Am încălcat regula numai de două ori: am avertizat-o pe Krupskaia că ies la cină şi am vizitat cartierele vechi ale Cracoviei, unde erau o mulţime de cafenele.” Restaurantul preferat al lui Lenin era Hawełka – există şi azi în Piaţa Centrală. Cînd Stalin a ieşit în oraş, Lenin s-a îngrijorat.

— Uite ce-i, bătrîne, ai mîncat de două ori deja în oraş – nu te simţi bine la noi?

— Nu, tovarăşe, mă simt minunat, însă mi-e jenă că îmi asiguraţi voi tot confortul.

— Dar eşti oaspetele nostru, a insistat Lenin. Cum a fost la restaurant?

— Mîncarea a fost bună, însă berea a fost excelentă.

— A, acum înţeleg, a răspuns Lenin. Îţi lipseşte berea. De acum o să ai bere şi acasă.

Şi „şi-a rugat soacra să aibă două-trei sticle pe zi pentru musafir”. Stalin a fost din nou mişcat de solicitudinea lui.

„Ilici era foarte nervos din cauza *Pravdei*”, îşi aminteşte Krupskaia. Era de fapt exasperat de editorialele împăciuitoriste ale lui Stalin. „Stalin era şi el nervos. Acum discutau cum să îndrepte lucrurile.” Lenin reflecta la cum să preia controlul asupra *Pravdei*, să creeze o politică a naţionalităţilor şi să-şi promoveze executantul atît de preţios. Avea nevoie de un bolşevic expert în naţionalităţi care să nu fie rus – şi, cu siguranţă, nu evreu. În urmă cu trei ani, îl considera pe Stalin un mai bun cunoscător al naţionalităţilor decît Jordania. Găsise acum o soluţie prin care spera să împuşte doi iepuri dintr-un foc.

I-a propus musafirului său ca, în loc să se întoarcă la Petersburg, să mai rămînă la el şi să scrie un eseu în care să formuleze politica bolşevică a naţionalităţilor. Stalin s-a învoit.

În jurul datei de 28 decembrie 1912, grupului format din Lenin, Stalin şi Zinoviev i s-au alăturat Malinovski şi alţi doi deputaţi ai Dumei, Valentina Lobova, prietena lui Stalin, şi un cuplu bolşevic înstărit care locuia la Viena, Aleksandr şi Elena Troianovski, veniţi cu bona letonă a copilului lor. „Koba nu vorbea prea tare”, ci „calm şi măsurat... cu o logică indisputabilă”, îşi aminteşte Olga Veiland, bona pe atunci în vîrstă de nouăsprezece ani. „Uneori se ducea în camera de alături ca să se plimbe cu paşi mari, ascultînd cuvîntările celorlalţi.”

Stalin era încă de altă părere decît Lenin, pe care îl sprijinea acum

gălăgios – din motive foarte suspecte – Malinovski. Lenin şi Ohrana nutreau aceeaşi repulsie faţă de reunificarea social-democraţiei ruse. Ca atare, poliţia secretă i-a ordonat lui Malinovski să insiste asupra acestei linii, în timp ce Stalin încă argumenta că-i putea converti pe o parte dintre menşevici. Spera ca Lenin avea să înţeleagă că „e mai bine să cooperăm şi să amînăm pentru o vreme politica aceasta inflexibilă". În plus, cei şase delegaţi din Dumă aveau nevoie de un lider adevărat – fără îndoială, el însuşi.

„Atmosfera de aici e de nesuportat", pufnea el într-o scrisoare trimisă la Sankt-Petersburg. „Toată lumea e imposibil de ocupată, afurisit de ocupată, [dar] situaţia mea nu e de fapt chiar aşa rea." I-a scris apoi o scrisoare neobişnuit de caldă vechiului său prieten Kamenev: „Îţi trimit un sărut de eschimos pe nas. Naiba să mă ia! Îmi lipseşti – îţi jur. Nu e nimeni, absolut nimeni aici faţă de care să-mi deschid sufletul, fir-ai să fii! Nu poţi să ajungi cumva încoace, la Cracovia?".

Şi totuşi Stalin şi-a făcut un nou prieten în capitala Galiţiei: pe Malinovski. Acest fost violator şi agent al Ohranei, cu doi ani mai în vîrstă decît el, primea acum un supergeneros salariu de 8.000 de ruble pe an – mai mult decît directorul Poliţiei Imperiale, care avea doar 7.000.

„Era plin de viaţă, descurcăreţ, arătos", îşi amintea Molotov, „şi semăna un pic cu Tito". De aici înainte, Stalin avea să-i scrie cu căldură, trimiţînd salutări „Stefaniei şi copiilor". Malinovski i-a denunţat cu abilitate pe alţi bolşevici drept trădători pentru a distrage atenţia de la persoana lui, dar presiunea vieţii duble începea deja să se facă simţită în personalitatea lui.

La ultima întîlnire din ajunul Anului Nou 1913, Stalin s-a dat bătut în faţa lui Lenin. „Toate deciziile au fost luate în unanimitate", îi scria, entuziasmat, Lenin lui Kamenev. „Un succes remarcabil." Dar retragerea lui Stalin nu era nici pe departe resentimentară. Întîlnirea aceasta, după cum raporta Malinovski şefilor săi din Ohrana, a restabilit funcţionarea maşinăriei bolşevice: Biroul Extern (Lenin şi Zinoviev, plus Krupskaia secretară) şi Biroul Rus, dominat de Stalin şi Sverdlov, devenit acum redactor-şef al *Pravdei*, cu Lobova secretară.*2 Stalin a fost mutat de la *Pravda*, însă a rămas cel mai important bolşevic din Rusia (cu un salariu de 60 de ruble pe lună), desemnat în prestigioasa funcţie de teoretician al partidului. Scria de zor despre politica naţionalităţilor, iar Lenin îi dădea sugestii. A trimis prima variantă a textului la Petersburg.

După încheierea discuţiilor, Lenin şi bolşevicii săi au mers la teatru să sărbătorească Noul An, „dar piesa a fost foarte proastă", îşi aminteşte Olga Veiland. „Vladimir Ilici a ieşit din sală cu soţia." Au întîmpinat Anul Nou într-un separeu, la un restaurant. La bătrîneţe,

Veiland a mărturisit că Stalin s-a apucat atunci să flirteze. „Lenin părea foarte vesel, făcea glume şi rîdea. A început să cînte şi chiar a participat la jocurile noastre.”[2]

*

La scurt timp după aceea, Stalin sosea în Viena îngheţată şi acoperită de zăpadă, bătînd la uşa familiei Troianovski. Lenin îi numise pe cei doi ruşi emigraţi „oameni buni... cu bani!”. Aleksandr Troianovski era un tînăr nobil, ofiţer de armată: se convertise la marxism în timpul Războiului Ruso-Japonez şi acum redacta şi finanţa *Prosveşcenie* (*Luminarea*), publicaţia în care avea să apară eseul lui Soso. Vorbitor fluent de germană şi engleză, locuia cu frumoasa lui soţie Elena Rozmirovici, tot de viţă nobilă, într-un apartament spaţios, confortabil, pe Schönbrunnerschloss Strasse*[3], bulevardul pe care bătrînul împărat Franz Joseph îl străbătea în fiecare zi făcînd drumul de la reşedinţa sa din Palatul Schönbrunn la biroul din Hofburg şi înapoi.

Kaiserul Habsburg, înscăunat în 1848, cu favoriţii săi demodaţi, călătorea într-o trăsură aurită trasă de opt cai albi, conduşi de vizitii în uniforme cu vipuşti albe şi negre şi cu peruci albe, escortată de cavalerişti maghiari gătiţi cu mantii din blană tărcată de panteră. Cu siguranţă Stalin nu a ratat această viziune a unei măreţii vetuste – şi nu a fost singurul viitor dictator care s-o privească: grupul de titani ai secolului XX adunaţi în ianuarie 1913 la Viena pare desprins dintr-o piesă de Tom Stoppard*[4]. Într-un azil de noapte de pe Meldemannstrasse, în Brigettenau, într-o cu totul altă lume decît cea din clădirea mai degrabă somptuoasă în care locuia Stalin, trăia un tînăr pictor austriac ratat: Adolf Hitler, pe atunci în vîrstă de douăzeci şi trei de ani.

Soso şi Adolf au văzut amîndoi una dintre priveliştile pitoreşti ale Vienei de atunci. Kubizek, prietenul cel mai bun al lui Hitler, îşi amintea: „Îl vedeam deseori pe bătrînul împărat trecînd în caleaşca lui de la Schönbrunn la Hofburg”. Dar amîndoi viitorii dictatori au fost prea puţin impresionaţi, ba chiar dispreţuitori: Stalin n-a vorbit niciodată despre asta, iar „Adolf nu făcea mare caz de el, căci nu era interesat de împărat, ci numai de statul pe care îl reprezenta”.

La Viena, atît Hitler, cît şi Stalin erau obsedaţi, fiecare în felul său, de rasă. În acest oraş de curteni desueţi, intelectuali evrei şi agitatori demagogi, plin de cafenele, berării şi palate, numai 8,6% dintre locuitori erau de fapt evrei, dar influenţa lor culturală, personificată de Freud, Mahler, Wittgenstein, Buber şi Schnitzler, era incomparabil mai mare. Hitler îşi formula pe atunci teoriile *völkische* antisemite despre supremaţia rasială, pe care, ca Führer, avea să le

impună imperiului său european; iar Stalin, elaborîndu-şi articolul despre naţionalităţi, formula ideea unui imperiu internaţionalist, dominat, în spatele unei faţade de autonomie, de o autoritate centrală, prototipul Uniunii Sovietice. Aproape treizeci de ani mai tîrziu, structurile ideologice şi statale create de ei aveau să se înfrunte în cel mai sîngeros conflict din istoria omenirii.

Evreii nu se încadrau în nici una dintre aceste viziuni. Pe Hitler îl dezgustau şi îl excitau, pe Stalin îl iritau şi îl nedumereau cu firea lor „mistică". Rasă excesivă pentru Hitler, nu erau îndeajuns de mult o naţiune pentru Stalin.

Cei doi viitori dictatori au mai avut ceva în comun la Viena: amîndurora le plăcea să se plimbe în parcul din jurul palatului imperial Schönbrunn, aflat nu departe de locuinţa unde se cazase Stalin. Chiar şi atunci cînd au devenit aliaţi prin Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939, ei nu s-au întîlnit, de fapt, niciodată. Plimbările acestea au fost probabil singurele momente din viaţa lor cînd s-au aflat cu adevărat aproape unul de altul.

*

„Cele cîteva săptămîni pe care tovarăşul Stalin le-a petrecut cu noi au fost devotate integral problemei naţionale", spune Olga Veiland, bona familiei Troianovski. „I-a implicat pe toţi cei din jur. Unii îl analizau pe Otto Bauer, alţii pe Karl Kautski." În ciuda faptului că studiase cît de cît limba, Stalin nu înţelegea germană, aşa că bona l-a ajutat – şi la fel a făcut şi un alt bolşevic pe care georgianul l-a întîlnit acum pentru prima dată: Nikolai Buharin, un soi de spiriduş intelectual, cu ochi scînteietori şi bărbuţă de ţap. „Buharin venea în fiecare zi la noi", spune Olga Veiland, „cîtă vreme Stalin a stat acolo". În plus, spălatul cămăşilor şi al lenjeriei lui Stalin cădea în sarcina ei, care, se plîngea ea după moartea dictatorului, nu era deloc simplă.

Stalin şi Buharin s-au înţeles bine. Soso avea să-i scrie din exil, marcînd începutul unei alianţe care va culmina cu parteneriatul politic de la sfîrşitul anilor 1920. Dar, din nefericire, a ajuns să-l idolatrizeze pe Buharin, în felul lui sufocant, şi, ca atare, să-l invidieze – în mod fatal. Prietenia începută la Viena s-a încheiat cu un glonţ care i-a curmat lui Buharin viaţa.

„Şedeam la masă lîngă samovar în apartamentul lui Skobelev... în străvechea capitală a Habsburgilor", relata Troţki, care locuia şi el pe atunci la Viena, „cînd, deodată, uşa s-a deschis cu un ciocănit şi în cameră a intrat un bărbat necunoscut. Era scund... slab... cu pielea cenuşiu-măslinie acoperită de urme de variolă... N-am văzut în ochii lui nici urmă de atitudine prietenească". Era Stalin, care „s-a oprit lîngă samovar şi şi-a pus o ceaşcă de ceai. Apoi, la fel de tăcut cum

venise, a plecat, lăsîndu-mi o impresie deprimantă şi neobişnuită. Sau poate că evenimentele de mai tîrziu au aruncat o umbră asupra primei noastre întîlniri".

Stalin îl dispreţuia deja pe Troţki, pe care îl numise „un fals campion zgomotos cu muşchi falşi". Nu şi-a schimbat niciodată opinia. Cît despre Troţki, ochii de culoarea mierii ai lui Stalin îl îngheţau: „sclipeau duşmănoşi".

Şederea lui Stalin în casa Troianovski a fost o revelaţie: a fost prima şi ultima lui experienţă a unei vieţi europene civilizate, după cum recunoştea el însuşi. Locuia într-o cameră cu faţa la stradă şi „lucra acolo zile întregi". La asfinţit, se plimba prin parcul Schönbrunn cu gazdele sale. La masă povestea uneori despre trecut, amintindu-şi de Lado Keţhoveli, împuşcat în închisoare. Era ursuz, în stilul lui caracteristic. „Salut, prietene!" îi scria el lui Malinovski, care se întorsese la Petersburg. „Deocamdată locuiesc la Viena şi scriu nişte prostii. Ne vedem curînd." Dar treptat s-a mai dat pe brazdă. „La început timid şi singuratic", scria Olga Veiland, „a devenit cu timpul mai relaxat şi mai simpatic". Nu se simţea stîjenit de stilul rafinat al lui Troianovski. Dimpotrivă, a rămas ataşat de el toată viaţa.

„Chestiunea naţională era singurul nostru subiect de conversaţie", spune Olga Veiland. Mica Galina Troianovskaia era un copil vioi care se simţea bine cu Stalin. „Îi plăcea foarte mult să fie printre adulţi", iar Stalin se juca deseori cu ea, promiţînd să-i aducă „munţi de ciocolată verde din Caucaz". „Rîdea foarte tare" cînd ea nu părea să-l creadă. Dar de multe ori Galina îl tachina şi ea: „Vorbeşti tot timpul numai despre naţiuni!" se plîngea fetiţa. În parcul Schönbrunn, Stalin îi cumpăra dulciuri. O dată a pus un pariu cu mama ei că, dacă o strigă pe Galina amîndoi în acelaşi timp, copila avea să vină la Stalin, după dulciuri. Au testat ideea lui şi, într-adevăr, Galina a fugit spre Soso, confirmîndu-i viziunea cinică asupra naturii umane.*5

Stalin l-a rugat pe Malinovski să-i înapoieze prima variantă a articolului ca să-l poată revedea, adăugînd: „Spune-mi: 1. Ce face *Pravda*? 2. Ce face facţiunea ta? 3. Ce face grupul?... Al tău, Vasili". A rescris eseul, după care a părăsit Viena pentru totdeauna*6.

Lenin îl aştepta la Cracovia; la Petersburg aveau un trădător3.

*1 Stalin i-a povestit întîmplarea lui Stanisław Kot, ambasadorul polonez la Moscova, în timpul unui banchet la Kremlin în decembrie 1941.

*2 Kalinin, prietenul lui Stalin din Tiflis, nu a fost promovat în CC pentru că era pe moment suspectat că ar fi fost agent dublu: chiar în timp ce erau trădaţi „sub nasul lor", în inima partidului, de Malinovski, bolşevicii îl bănuiau pe un tovarăş inocent.

*3 Clădirea este acum Pensiunea Schönbrunn, care, în mod neobişnuit, poartă încă placa albastră instalată în 1949, cu inscripţia: „În această casă a locuit, în ianuarie 1913, I.V. Stalin. Aici şi-a scris importantul eseu *Marxismul şi problema naţională*".

*4 Iosip Broz, viitorul mareşal Tito, lucra şi el acolo ca mecanic.

*5 În lumea incestuoasă a bolşevicilor, Elena a divorţat ulterior de Troianovski, după care a avut o relaţie cu trădătorul Malinovski (potrivit spuselor acestuia). S-a căsătorit mai tîrziu

cu demnitarul bolşevic Nikolai Krîlenko, membru în primul guvern al lui Lenin, devenit ulterior comandant suprem al Armatei Roşii, apoi procuror-general şi, în fine, un brutal comisar al poporului pentru Justiţie, împuşcat şi el în timpul Marii Terori. Din fericire, Krîlenko a părăsit-o pe Elena la sfîrşitul anilor 1920, ceea ce probabil i-a salvat viaţa fostei soţii a lui Troianovski, pentru că a supravieţuit Terorii ca slujbaş tăcut în arhive, pînă în 1953, cînd a murit din cauze naturale. Fiica ei, Galina, s-a căsătorit cu un alt magnat bolşevic, Valerian Kuibîşev, membru al Biroului Politic al lui Stalin, fustangiu şi mare băutor, care s-a purtat urît cu ea. Stalin spunea că ar fi intervenit dacă ar fi cunoscut promiscuitatea şi beţiile lui Kuibîşev. Moartea lui dubioasă, aparent din cauza alcoolismului, în 1935 i-a convenit dictatorului. Bona Olga Veiland a devenit unul dintre aparatcicii partidului şi ai Cominternului, s-a pensionat devreme şi a supravieţuit încă mulţi ani după aceea. Destinul lui Troianovski, chiar dacă acesta a întors armele împotriva bolşevicilor, a fost cu totul altul – vezi epilogul.

*6 *Marxismul şi problema naţională* a fost cea mai cunoscută lucrare a lui Stalin, pe care a continuat să o redacteze pe tot parcursul vieţii. Era un răspuns dat socialiştilor austrieci, care propuneau ceea ce Lenin numea „o federaţie austriacă în interiorul partidului”. Ca de obicei, Lenin era pragmatic şi vizionar, nu doar un bun ideolog. Se temea că bundiştii evrei sau menşevicii georgieni, care promovau variaţii ale autonomiei culturale sau chiar ale separatismului naţional, aveau să facă partidul şi, în ultimă instanţă, Imperiul Rus neguvernabil de către bolşevici. Avea nevoie deci de o teorie care să susţină idealul autonomiei şi dreptul de secesiune fără a trebui neapărat să acorde vreunul din ele în realitate. Lenin şi Stalin credeau amîndoi că nimic nu trebuia să stea în calea unui stat centralizat. Stalin definea naţiunea drept „o comunitate stabilă, formată de-a lungul istoriei, unită prin limbă, prin teritoriu, printr-o viaţă economică şi un profil psihologic comun”. În privinţa evreilor, se întreba: „Ce fel de naţiune este naţiunea evreiască, dacă ea constă din evrei georgieni, daghestanezi, ruşi şi americani care nu se înţeleg unul pe altul, locuiesc în părţi diferite ale globului... şi nu acţionează niciodată împreună în vremuri de pace sau de război? Sînt asimilaţi” pentru că nu au „nici un strat social stabil şi numeros asociat cu pămîntul...”. Ataca „austro-marxismul” şi autonomia naţională, dar, în Caucaz, accepta „autonomia regională”. Dreptul de secesiune era acordat (teoretic), dar nu trebuia exercitat. Textul nu are o scriitură elegantă, dar vădeşte o anumită subtilitate care s-a dovedit foarte relevantă atunci cînd Stalin a creat reţeaua de republici ce au constituit Uniunea Sovietică. Dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991 a permis republicilor „pline”, precum Ucraina, Estonia şi Georgia, să devină independente, dar republicilor care erau doar autonome nu le-a acordat acest drept.

32

Bal cu poliţia secretă: trădare şi travesti

„M-am întors la Cracovia să-i arăt articolul lui Lenin”, îşi amintea Stalin. „Două zile mai tîrziu, Lenin m-a invitat la el şi am observat că manuscrisul zăcea deschis pe biroul lui. M-a rugat să mă aşez alături.”

Lenin era impresionat.

— Tu l-ai scris cu adevărat? l-a întrebat pe Stalin pe un ton uşor condescendent.

— Da, tovarăşe Lenin, eu l-am scris. Am greşit ceva?

— Nu, dimpotrivă, este absolut excepţional!

Lenin era hotărît să publice eseul ca pe un text de politică a partidului. „Articolul este *foarte bun*!” îi spunea el lui Kamenev. „E o chestiune pentru care ne luptăm, şi nu nu vom ceda cîtuşi de puţin din opoziţia noastră principială faţă de aiurelile bundiştilor!” Într-o scrisoare către Gorki, îl elogia pe Stalin drept „minunatul georgian”.

Soso a publicat articolul în martie 1913 sub noul său pseudonim „K. Stalin”, a doua oară cînd îl folosea. Numele acesta era rezultatul unei evoluţii începute în 1910, cînd îşi semna articolele „K.St.”, apoi „K. Safin” sau „K. Solin”.

Viaţa de conspirator necesita un repertoriu întreg de nume false, uneori alese la întîmplare. E posibil ca Ulianov să fi derivat „Lenin” de la fluviul siberian Lena, dar, în total, el a folosit 160 de nume de împrumut. L-a păstrat pe „Lenin” pentru că s-a întîmplat ca aceasta să fie semnătura pe care o pusese pe *Ce-i de făcut?*, textul care l-a făcut celebru. La fel, Soso a folosit „Stalin” cînd a publicat articolul despre naţionalităţi care i-a adus notorietatea, şi acesta a fost unul din motivele pentru care numele a prins. Dacă n-ar fi fost o fire atît de melodramatic-egocentrică, ar fi putut rămîne în istorie ca „Ivanovici” sau „Vasiliev”.

Celălalt punct forte al acestui nume era vaga similaritate cu „Lenin”. Dar Stalin îşi şlefuia uneori pseudonimele după numele prietenelor sale: este deci plauzibil să spunem că acesta i-a fost inspirat de Liudmila Stal. N-ar fi recunoscut însă asta niciodată.

— Tovarăşii mi-au dat numele, i-a spus îngîmfat unui intervievator. Li s-a părut că mi se potriveşte.

Molotov ştia că nu era adevărat, afirmînd că „aşa îşi spunea el”. Dar acest nume „industrial” dur, care însemna „omul de oţel”, se potrivea într-adevăr cu firea lui – şi era simbolul a tot ce ar fi trebuit

să fie un bolşevic*1.

Numele era rusesc, deşi Stalin nu a încetat niciodată să fie un caucazian, combinînd georgianul „Koba" cu slavul „Stalin" (cu toate că prietenii îi spuneau încă „Soso"). De aici înainte, Stalin s-a transformat în ceea ce istoricul Robert Service numeşte „un personaj binaţional". După 1917, a devenit cvadrinaţional: georgian ca naţionalitate, rus în virtutea loialităţii sale, internaţionalist prin ideologie şi sovietic prin cetăţenie.

„Stalin" a început ca pseudonim şi a sfîrşit prin a fi numele unui imperiu şi al unei religii. Ajuns dictator, fostul revoluţionar striga la nevolnicul său fiu Vasili, care profita de numele său de familie: „Nici tu nu eşti Stalin, nici eu! Stalin *este* puterea sovietică!".

La mijlocul lui februarie 1913, nou-botezatul „Koba Stalin" se afla din nou la Petersburg, unde bolşevicii, trădaţi la fiecare mişcare de Malinovski, erau vînaţi de poliţie1.

*

„E o bacanală de arestări, percheziţii şi razii", le relata Stalin soţilor Troianovski într-o scrisoare care a fost deschisă de Ohrana. Adăuga că nu îşi uitase promisiunea făcută Galinei, fetiţa de şase ani a familiei: „O să-i trimit ciocolata Galocikăi".

Stalin, împuternicit acum de Lenin, dar pîndit din toate părţile de vigilenţa viguroasă a Ohranei, nici măcar n-a mai încercat să se ascundă. A stat pe strada Şpalernaia în centrul oraşului, în apartamentul unor deputaţi ai Dumei, Badaev şi Samoilov, participînd la şedinţe în casa colegului lor, deputatul Petrovski. Într-o altă scrisoare, suspină: „Nu există oameni competenţi. Abia dacă pot ţine pasul cu tot ce se întîmplă".

Prima provocare cu care s-a confruntat a fost să-şi apere vedeta parlamentară, pe Malinovski, de o acuzaţie năucitoare. Un articol îl identifica drept agent al Ohranei. Întrucît articolul era semnat „Ţ", bolşevicii au crezut că detractorul era un menşevic, Martov (pe numele real Ţederbaum), sau cumnatul lui, Fiodor Dan. „Bolşevicul Vasiliev [Stalin] a venit acasă la mine (era cunoscut drept «Ioska Koreavîi» [Ioska Ciupitul]) încercînd să oprească zvonurile despre Malinovski", povesteşte Fiodor Dan. Ioska a avertizat-o pe Lidia, soţia lui Dan, că are să-i pară rău dacă menşevicii vor mînji reputaţia lui Malinovski.

Şi totuşi, cu ajutorul lui Malinovski, fiecare mişcare a lui Stalin era acum monitorizată chiar de către directorul Poliţiei Imperiale. Pe 10 februarie, Sverdlov a fost arestat, trădat de Malinovski. Stalin a hotărît atunci să-l numească pe Şaumian, tovarăşul lui din Baku, redactor-şef al *Pravdei*, dar Malinovski l-a convins pe Lenin că

armeanul avea să fie prea conciliant, exact ca Stalin. Lenin l-a sprijinit pe candidatul lui Malinovski, Cernomazov, care, aşa cum ghicise Stalin la Baku, era un alt spion al Ohranei.

Pînă în februarie 1913, Malinovski îi trădase pe toţi membrii CC din Rusia, mai puţin pe Stalin şi pe ineficientul Petrovski. Slujbaşii Ohranei erau hotărîţi să oprească orice posibilă refacere a social-democraţiei ruse: următorul pe listă era Stalin.

În noaptea de sîmbătă, 23 februarie, mai mulţi simpatizanţi bolşevici au organizat un concert şi un bal mascat la Bursa Kalaşnikov, pentru a strînge bani în favoarea cauzei. Nu era deloc genul de eveniment la care Stalin să participe, dar surorile Alliluev fuseseră încîntate de idee. Stalin şi Kavtaradze, meditatorul lor la matematică, au discutat dacă să meargă sau nu.

În seara aceea, Stalin i-a făcut o vizită lui Malinovski. Acesta i-a cerut să vină neapărat la bal. Stalin – aşa cum îi povestea mai tîrziu Tatianei Slavatinskaia – a refuzat, spunînd că „nu era în dispoziţia necesară şi nu avea haine potrivite. Dar Malinovski a insistat", asigurîndu-l chiar că avea să fie în siguranţă. Fercheşul agent dublu şi-a deschis garderoba elegantă în faţa lui Stalin, scoţînd un guler tare, o cămaşă de costum şi o cravată de mătase pe care i-a legat-o la gît.

Malinovski venise aproape direct de la o întîlnire cu angajatorul său, directorul Poliţiei Imperiale Beleţki, căruia îi promisese probabil să i-l livreze pe Stalin.

„Eu şi Vasili [Stalin] ne-am dus la petrecere", scria amanta lui, Tatiana Slavatinskaia, „şi a fost frumos". Stalin, cu cravata lui şic, s-a aşezat la masă cu deputaţii bolşevici din Dumă. „Am fost cu adevărat uimit să-l văd... pe dragul nostru băiat georgian... la o petrecere atît de aglomerată", îl informa apoi pe Lenin Damian Bednîi, un bard proletar, care în anii 1920 avea să devină unul dintre cei mai apropiaţi oameni ai lui Stalin. „Era cu adevărat o insolenţă să apară acolo – oare la mijloc fusese lucrătura diavolului sau îl invitase vreun inconştient? I-am spus: «N-ai să scapi».” Bednîi a insinuat că printre ei se afla un trădător.

Pe la miezul nopţii, agenţi ai Ohranei în civil, însoţiţi de jandarmi, au apărut într-un capăt al sălii, unde oaspeţii şedeau la mese. „Stalin stătea de vorbă chiar cu Malinovski", a observat Tatiana, cînd „şi-a dat seama că era urmărit".

Agenţii s-au apropiat de masa la care stătea şi l-au întrebat cum îl cheamă. El a negat că ar fi fost Djugaşvili. Tovarăşii s-au adunat în jurul lui şi au încercat să-l ascundă în siguranţă în culise. „A intrat în garderoba artiştilor", spune Slavatinskaia, „şi i-a rugat să mă cheme". Încă o dată, Stalin a vrut să se îmbrace în femeie, dar a apucat să-i spună Tatianei că „îl vizitase pe Malinovski înainte de petrecere şi fusese urmărit de acolo". Stalin a fost machiat şi îmbrăcat într-o

rochie lungă. În timp ce era scos afară prin spate, un poliţist i-a observat pantofii mari (şi, cu siguranţă, mustaţa!) şi l-a oprit cu un strigăt:

— Djugaşvili, te-am prins, în sfîrşit!

— Nu sînt Djugaşvili. Mă numesc Ivanov, a replicat Stalin.

— Asta să i-o spui lu' maică-ta!

Totul se sfîrşise.

„Doi agenţi în civil i-au cerut să vină cu ei. Totul s-a făcut în linişte. Balul a continuat." Malinovski s-a repezit „după tovarăşul Stalin, «protestînd» împotriva arestării lui şi promiţînd să ia măsuri pentru a-l elibera...".

Lenin îi scria inocent trădătorului pentru a „discuta cum să împiedicăm şi alte arestări". El şi Krupskaia îşi făceau griji ca „Vasili" [Stalin] să fie „bine protejat". Era prea tîrziu însă: „De ce nu primim nici o veste despre Vasili? Ce s-a întîmplat cu el? Sîntem îngrijoraţi".

Arestarea lui Stalin a fost considerată un succes suficient de important pentru ca Beleţki, directorul poliţiei secrete, să-l informeze pe însuşi ministrul de Interne, Maklakov, care, pe 7 iunie 1913, a confirmat recomandarea Comitetului Special: I.V. Djugaşvili era condamnat la patru ani de exil în Turuhansk, un ţinut siberian obscur al nopţilor arctice îngheţate, departe de orice urmă de civilizaţie[2].

*1 E posibil ca „Solin" şi „Safin", versiunile timpurii ale acestui nume nou, să fi fost greşeli de tipar, pentru că *sol* înseamnă în rusă „sare": „omul de sare" nu are strălucirea metalică a variantei finale. În aprilie 1912, cînd pregăteau tiparul pentru *Zvezda*, „consiliul editorial i-a schimbat o dată semnătura în mod arbitrar", spune Vera Şveiţer. „A doua zi, cînd Stalin a deschis *Zvezda* şi a văzut semnătura «Solin», a zîmbit: «Nu-mi plac pseudonimele luate de cine ştie unde fără sens»." A revenit la „K.St." pînă în ianuarie 1913. „Stalin" nu era singurul nume „industrial" al vremii: Rosenfeld a devenit „Kamenev" – „omul de stîncă" (deşi purtătorul lui a rămas mult prea frivol pentru un asemenea calificativ), iar Scriabin s-a transformat în „Molotov" – „omul-ciocan". A existat de asemenea moda de a lua nume de la funcţionarii închisorilor: Bronstein a împrumutat numele Troţki de la unul dintre gardienii săi. Contrar afirmaţiilor multor biografi occidentali, „Stalin" nu este o variantă rusificată a lui Djugaşvili: *djuga* nu înseamnă „fier" sau „oţel" nici în georgiană, nici în osetă.

Partea a patra

Umblase din uşă-n uşă,
Bătînd pe la porţi, străin,
Tovarăşă veche, lăuta
Şi cîntecul simplu şi lin.

Şi struna-i sprintenă, struna
Curată ca un izvor
Grăia, nesmintit, adevărul
Şi visu-i nepieritor.

În inimile-mpietrite
Ştiuse-a trezi un fior
Şi-n minţile-amorţite
Un freamăt cugetător.

În locul cinstirii însă,
Neamul acela prost
Venin i-aduse-n cupa
Plină, din mîna grea.

— Bea-ţi pîn' la fund otrava
Şi fie cîntarea ta
Acum şi-n veci blestemată,
N-avem ce face cu ea!

SOSELO
(Iosif Stalin)

33

„Draga mea, sînt într-o situaţie disperată”

Vaporul cu aburi care-l ducea încet-încet pe Stalin de la Krasnoiarsk în amonte pe fluviul Enisei dezvăluia o parte a Siberiei de o sălbăticie, o întindere şi o izolare aproape de necuprins cu mintea. Turuhansk, provincia unde fusese exilat Stalin, era mai mare decît Marea Britanie, Franţa şi Germania luate la un loc, dar avea doar 12.000 de locuitori.

Fluviul Enisei curgea prin văi înguste cu maluri prăpăstioase, pînă cînd, treptat, albia i s-a lărgit într-atît, încît Stalin scruta întinderea lucioasă de apă fără să mai zărească pămîntul. Taigaua siberiană era deluroasă, iar perdeaua deasă de zadă se căţăra pe versanţii prelungi, dînd treptat la iveală culmi largi de tundră. Era verde şi luxuriantă vara, dar austeră şi alb-îngheţată pe timpul iernii, care dura nouă luni pe an, cu temperaturi care puteau ajunge şi la –60 de grade. Pe întinderile nesfîrşite dintre puţinele sate de ţărani şi condamnaţi vedeai doar rareori corturile şi renii populaţiilor nomade şamanice – tunguşi şi ostiaci.

Jocul de-a prinsa şi evadarea se încheiase. Turuhansk era, după cum spune Robert Service, „o Insulă continentală a Diavolului”. De data aceasta, deşi Stalin încă nu-şi dădea seama, autocraţia îşi luase treaba în serios. Călătoria de la Petersburg la Krasnoiarsk a durat mai bine de o săptămînă, iar de acolo Stalin a fost trimis către nord, în regiunea Turuhansk. Avea să fie domiciliul lui timp de patru ani, care-i va pătrunde în suflet, rămînîndu-i acolo pentru toată viaţa.

După o călătorie de douăzeci şi şase de zile, Stalin a debarcat pe 10 august în localitatea Monastîrskoe*1, „capitala” provinciei Turuhansk. „După cum vedeţi, mă aflu la Turuhansk”, îi scria el lui Zinoviev (şi Lenin) la Cracovia. „Aţi primit scrisoarea pe care am trimis-o de pe drum? M-am îmbolnăvit. Trebuie să mă întremez. Trimiteţi-mi ceva bani!” Îşi plănuia deja evadarea: „Dacă aveţi nevoie de ajutorul meu, daţi-mi de ştire şi vin imediat!”.

Lenin avea într-adevăr nevoie de ajutorul lui. Pe 27 iulie ţinuse o şedinţă a Comitetului Central în care ordonase ca Stalin şi Sverdlov să fie ajutaţi să evadeze. Fiecăruia i-au fost trimise cîte 60 de ruble, dar, din nou, Malinovski i-a trădat Ohranei, care a telegrafiat poliţistului-şef din Turuhansk, Ivan Kibirov, avertizîndu-l că Stalin era un maestru ale evadărilor. Ofiţerii din asemenea locuri îndepărtate erau ei înşişi

un soi de exilaţi: Kibirov, osetin de origine, fusese îndepărtat din poliţia din Baku şi trimis la Turuhansk pentru cine ştie ce delicte. Poate pentru că aveau amîndoi rădăcini osete, el l-a tratat cu bunăvoinţă pe Stalin.

Soso a fost repartizat în Miroediha, un cătun din sudul regiunii, unde şi-a făcut curînd simţită prezenţa. Un exilat pe nume Innokenti Dubrovinski se înecase în fluviu în vara aceea, lăsînd o bibliotecă impresionantă. Regulile nescrise ale exilului cereau ca biblioteca să fie distribuită între ceilalţi exilaţi, dar, în mod tipic, Stalin a „expropriat" cărţile, refuzînd să le împartă, şi a început să citească avid. Viaţa deţinuţilor se învîrtea exact în jurul acestui gen de hărţuieli meschine pe care Stalin se pricepea atît de bine să le aţîţe. Ceilalţi exilaţi au fost indignaţi – s-au plîns şi l-au ostracizat. Bolşevicul Filip Zaharov l-a luat la întrebări pe hoţul de cărţi, dar Stalin s-a purtat într-un mod impertinent cu vizitatorul său, la fel cum „un general al armatei ţariste ar asculta jalba unui soldat care a avut insolenţa să vină în faţa lui". Stalin se purta precum un *hozeain*, un stăpîn, cu mult înainte să devină dictatorul Rusiei. De fapt, făcuse asta încă din copilărie.

După numai două săptămîni, a trebuit să fie mutat (fără îndoială, cu tot cu noua bibliotecă) într-un alt cătun, Kostino. Aici a dat de alţi patru exilaţi, iar acest pedagog *manqué* şi-a petrecut timpul învăţînd doi infractori georgieni să citească. Curînd a aflat că fostul său coleg de cameră, Sverdlov, se afla nu departe, în Selivaniha[1].

În jurul datei de 20 septembrie, Stalin l-a vizitat pe Sverdlov, cazat într-o baie ţărănească. Stînd în *bania* transformată în locuinţă, cei doi bolşevici visau la evadare. „Tocmai mi-am luat rămas-bun de la Vaska [Stalin], care a stat la mine o săptămînă", îi spunea Sverdlov lui Malinovski, ultimul lider bolşevic aflat în libertate în Rusia. „Dacă ai bani pentru mine sau pentru «Vaska» (poate ţi-au expediat ceva), atunci trimite-ne... Săptămîna trecută am scris, cerînd nişte ziare şi reviste. Fă, te rog, ce poţi!" Malinovski făcea cu siguranţă tot ce putea pentru a-i trăda pe cei doi exilaţi.

Pe 1 octombrie, ca răspuns la oferta lui Stalin formulată în scrisoarea către Zinoviev, Lenin şi membrii CC au propus din nou ca el şi Sverdlov să fie ajutaţi să scape, alocînd în acest scop 100 de ruble. După nouăsprezece zile, Stalin „a primit o ofertă de la un tovarăş din Petersburg să evadeze în capitală". El şi Sverdlov s-au pregătit pentru această fugă dificilă, cheltuindu-şi toţi banii. Şeful bolşevic al companiei canadiene Revelion, care comercializa blănuri, le-a asigurat făină, zahăr, ceai şi tutun; doctorul local le-a donat medicamente; alţii au falsificat pentru ei acte de identitate.

„Specialistul în evadări" era aproape gata, dar peste taiga se lăsa deja iarna. Era mai aspră şi mai dezolantă decît tot ce văzuse pînă atunci georgianul din Caucaz. În scurt timp, Stalin se afla în situaţia

cea mai grea pe care o trăise vreodată. Viaţa la Turuhansk era o continuă luptă. Dacă majoritatea exilurilor din imperiu erau mai degrabă un soi de vacanţe, Turuhansk reprezenta o moarte lentă: mulţi condamnaţi îşi lăsau oasele acolo din cauza climei excesive. La începutul lui noiembrie erau deja –33 de grade şi temperatura se pregătea să scadă pînă la –50. Saliva îngheţa pe buze, răsuflarea se cristaliza în aer. Iar frigul făcea traiul mult mai scump. Stalin a apelat la prietena sa Tatiana Slavatinskaia, vizibil alarmat:

> Tatiana Aleksandrovna, mi-e ruşine să-ţi scriu, dar nu am de ales – nevoia mă împinge! Nu mai am un sfanţ. Mi s-au terminat toate rezervele. Am avut ceva bani, dar totul s-a dus pe haine groase, încălţări şi alimente, care aici sînt foarte scumpe... Dumnezeu ştie ce-o să se întîmple cu mine. Poţi cumva să apelezi la prieteni şi să-mi trimiţi 30 de ruble? Mai tîrziu poate şi mai mult. M-ai salva – şi, cu cît mai repede, cu atît mai bine, pentru că iarna s-a dezlănţuit aici (ieri au fost –33 de grade)... Sper să izbuteşti. Aşa că, draga mea, nu zăbovi! Altfel, „caucazianul de la Bursa Kalaşnikov" o să piară negreşit...

Tatiana i-a trimis vechile lui haine şi i-a cumpărat, în plus, lenjerie călduroasă. Primindu-le, Stalin a fost entuziasmat: „Draga, scumpa mea Tatiana, am primit pachetul de la tine. Nu-ţi cerusem haine noi, doar pe cele vechi, dar tu ţi-ai cheltuit banii să-mi cumperi. Scumpa mea, păcat, fiindcă nu prea ai bani, dar nu ştiu cum să-ţi mulţumesc!". Şi totuşi, chiar şi echipat cu noile haine, Stalin tot îi mai cerea bani: „Draga mea, nevoia devine tot mai presantă pe zi ce trece. Sînt într-o situaţie disperată: colac peste pupăză, m-am şi îmbolnăvit, am făcut o tuse la plămîni. Am nevoie de lapte, de bani şi nu am nici de unele. Draga mea, dacă poţi face rost de bani, trimite-mi, te rog, imediat, căci nu mai pot îndura...".

Le-a scris probabil tuturor prietenilor, în special lui Malinovski, care îl „ajutase" de fapt să ajungă în Siberia:

> Salutare, prietene!
> Mă simt cam stînjenit să-ţi scriu, dar nu pot altfel. N-am trecut niciodată printr-o asemenea experienţă nenorocită. Mi s-au terminat toţi banii, am o tuse sinistră, afară temperatura scade întruna (–37 de grade) şi o duc în general prost cu sănătatea; şi nu am nici un fel de rezerve, nu am pîine, zahăr, carne, gaz lampant. Toţi banii se duc pe cheltuielie de trai, pe haine şi încălţări... Îmi trebuie lapte, lemne de foc, dar... bani, nu mai am bani, prietene. Nu ştiu cum să trec de iarna asta... Nu am nici rude, nici prieteni bogaţi şi nu am cui să-i scriu, aşa că apelez la tine...

Stalin i-a sugerat lui Malinovski să i se adreseze lui Ciheidze, menşevicul pe care îl chinuise la Batum, „nu doar în calitatea lui de compatriot al meu, ci şi ca preşedinte al facţiunii. Nu vreau să mor aici fără să-ţi scriu măcar o scrisoare. Treaba e urgentă, căci aşteptarea pentru mine înseamnă să fac foame, cînd sînt deja slăbit şi bolnav". Primise „44 de ruble din străinătate", din Elveţia, de la Berna – şi nimic altceva. A încercat să strîngă bani şi altfel. Zinoviev afirmă să încercau să-i publice eseul despre naţionalităţi într-o broşură:

Atunci sper (am dreptul să sper) că voi primi un onorariu (banii sînt condiţia supravieţuirii în aceste locuri blestemate, unde nu se găseşte altceva decît peşte). Sper că, dacă se publică, o să-mi iei apărarea şi vei primi banii pentru mine... Te îmbrăţişez, naiba să mă ia... Oare chiar trebuie să vegetez aici încă patru ani?
Iosif

Malinovski replica cifrat: „Frăţioare dragă, am să vînd calul: am cerut 100 de ruble pe el".

Şi totuşi, cînd cei 100 de ruble meniţi evadării au sosit în sfîrşit, banii i-au fost trimişi lui Sverdlov. Stalin, ranchiunos, s-a supărat: îl voiau numai pe Sverdlov, şi pe el nu? Dar lucrurile păreau să se însenineze întru cîtva. Zinoviev i-a replicat că articolul lui avea să apară sub formă de broşură. A primit 25 de ruble de la Badaev, deputatul din Dumă, dar nu i-au fost de ajuns. Scrisese probabil în Georgia, mamei şi surorilor Svanidze, pentru că a primit un pachet de la Tiflis; a apelat şi la familia Alliluev.

Banii şi cărţile cerute lui Zinoviev n-au venit. Stalin era din nou deznădăjduit: „Spuneaţi că o să-mi trimiteţi «datoria» puţin cîte puţin. Trimiteţi-mi, vă rog, cît mai repede, oricît de puţin. Am mare nevoie de bani. Fără boala mea ar mai fi cum ar mai fi... Aştept".

Compunea un alt articol, „Autonomia cultural-naţională", pe care i l-a trimis, prin Serghei Alliluev, lui Troianovski, pentru revista sa *Prosveşcenie*. Dar era din ce în ce mai supărat pe Zinoviev, căruia îi scria pe 11 ianuarie 1914, vorbind despre sine la persoana a III-a: „De ce nu dai nici un semn, prietene? N-am mai primit scrisoare de trei luni de zile. Stalin... spera să primească onorariul cuvenit, ca să nu mai trebuiască să ceară bani cuiva. Cred că are dreptul să gîndească aşa". N-avea să uite niciodată cum fusese tratat cînd ajunsese la mîna lui Zinoviev, orator de efect şi emigrant evreu înfumurat – lucruri pe care Stalin le dispreţuia.

În ianuarie 1914, după şase luni de nerăbdare şi luptă, banii au început să sosească: poliţistul Kibirov raporta superiorilor săi că Stalin primise 50 de ruble de la Petersburg, 10 ruble de la Saşiko Monoselidze (născută Svanidze) din Tiflis, 25 de la Badaev, plus alţi 55 de la Petersburg, aproape suficient pentru a face rost de „cizmele" necesare evadării.

Beleţki, şeful Poliţiei Imperiale, a aflat (probabil de la Malinovski) că evadarea era iminentă. A telegrafiat la Turuhansk că Stalin şi Sverdlov primiseră fiecare alte 50 de ruble „pentru a-şi pune la cale fuga". Un informator local al Ohranei a confirmat că „Djugaşvili şi Sverdlov se gîndesc să evadeze... cu primul vapor care va coborî pe Enisei la vară". Beleţki a ordonat: „Luaţi toate măsurile pentru a-i împiedica!". Ohrana a hotărît „să-i ducă pe Djugaşvili şi Sverdlov într-un sat mai la nord, unde nu există alţi exilaţi, şi să trimită doi

inspectori care să-i supravegheze în mod special”.

Vestea era cît se poate de rea. „Eu şi Djugaşvili sîntem mutaţi la 180 de verste spre nord-vest, la 80 de verste dincolo de Cercul Polar”, îi spunea Sverdlov, deprimat, surorii lui, Sara. „Vom fi rupţi chiar şi de poştă. Poştaşul vine doar o dată la o lună, pe jos, şi, în realitate, numai de opt sau nouă ori pe an... Satul se numeşte Kureika.”

Stalin se pregătea să călătorească spre Cercul Polar de Nord[2] [*2].

[*1] Acest centru comercial avea o mănăstire importantă care-i creştinase pe membrii triburilor locale şi care era condusă de un anume Mihail Suslov, stră-străbunicul demnitarului sovietic cu acelaşi nume care a devenit unul dintre favoriţii lui Stalin după al Doilea Război Mondial şi o eminenţă cenuşie a epocii Brejnev.

[*2] Sverdlov greşea: existau două localităţi cu numele Kureika. Dar destinaţia lor se afla chiar sub Cercul Polar de Nord.

34

1914: o comedie de moravuri în Nordul îndepărtat

Dacă micul Kostino era, potrivit lui Stalin, „un loc blestemat”, Kureika era o fundătură îngheţată, genul de cătun unde oricine se putea simţi complet uitat de lume, ba putea chiar să-şi piardă minţile: singurătatea lui deprimantă şi izolarea lui autarhică aveau să-l influenţeze pe Stalin pentru tot restul vieţii. În martie 1914, el şi Sverdlov au fost transportaţi spre nord într-o căruţă trasă de cai, însoţiţi de jandarmii lor personali înarmaţi, Laletin şi Popov.

Au sosit într-un loc care abia dacă merita numele de cătun şi unde practic toţi locuitorii erau rude între ei. Şaizeci şi şapte de săteni, treizeci şi opt de bărbaţi şi douăzeci şi nouă de femei, erau înghesuiţi în numai opt izbe dărăpănate de lemn, mai mult cocioabe decît case. Majoritatea locuitorilor acestui sătuc ţineau de trei familii – Taraseev, Saltîkov şi cei şapte orfani Pereprîghin[1].

*

„Într-o luni, tocmai fierbeam apă pentru spălat”, relata Anfisa Taraseeva*[1], „cînd am văzut un bărbat – brunet, cu păr şi barbă deasă – intrînd în casă cu un bagaj în mînă şi nişte aşternuturi făcute boccea. «Bună ziua, *hozeaika* [stăpîna casei]! O să stau la voi», a spus. Şi-a pus bagajul jos de parcă ar fi locuit dintotdeauna la noi. S-a jucat cu copiii şi... cînd s-au întors bărbaţii, a spus: «Sînt din Petersburg. Mă numesc Iosif Djugaşvili»”.

Stalin şi Sverdlov s-au mutat în izba lui Aleksei şi a Anfisei Taraseeva. La început, totul a mers bine. Exilaţii se înţelegeau fără probleme cu Taraseev, care a fost de acord să primească banii pe numele lui. Era încă frig, dar gheaţa începuse să se topească. Viaţa la Kureika era guvernată de vreme: cînd Enisei îngheţa, localnicii călătoreau pe fluviu în sănii trase de reni şi de cîini. Venea apoi sezonul „drumurilor rele”, cînd şleaurile erau atît de înnoroite, încît deveneau impracticabile. În mai, vaporul cu aburi începea să circule pe Enisei pentru cîteva luni; aceasta era perioada cînd localnicii coborau în aval cu barca trasă de pe mal de echipaje de cîini – pînă venea îngheţul.

Numai renii, vulpile polare şi populaţiile indigene erau cu adevărat active în toiul iernilor polare. Toată lumea trebuia să îmbrace piei de ren. Lidia Pereprîghina, o adolescentă de treisprezece ani din familia de orfani, a observat că Stalin era îmbrăcat foarte subţire, într-un palton. Dar curînd s-a echipat şi el în piei de ren din cap pînă-n picioare.

„E mult mai dificil să ne instalăm aici", scria Sverdlov pe 22 martie. „Era destul de rău că nu aveam o cameră a mea." Cei doi colegi bolşevici s-au înţeles bine la început: „Împărţim traiul în doi. Vechiul meu prieten, georgianul, Djugaşvili, e şi el aici cu mine: ne-am mai întîlnit şi altă dată în exil. E băiat bun, dar" – după numai zece zile de convieţuire, iată un mare „dar" – „e prea individualist*2 în viaţa de zi cu zi".

Mai mult, familia Taraseev avea o liotă de copii gălăgioşi. „Camera noastră se învecinează cu a gazdelor", se plîngea Sverdlov într-o scrisoare, „nu există intrare separată. Copiii se-nvîrtesc pe-aici toată ziua, nu ne dau pace". Dar Sverdlov era agasat şi de tunguşii tăcuţi care veneau la ei în vizită. Îmbrăcaţi din creştet pînă-n tălpi în piei de ren, tunguşii aveau să devină parte din viaţa lui Stalin. Erau pescari şi păstori nomazi, oameni aspri, cu trăsături orientale, care trăiau în armonie cu renii lor, practicînd un amestec de ortodoxie primitivă şi spiritualism străvechi interpretat de şamani – căci, într-adevăr, „şaman" este un cuvînt de origine tungusă.

Tunguşii „se aşezau şi tăceau jumătate de oră, după care se ridicau şi spuneau: «La revedere, trebuie să plecăm». Vin seara, la vremea cea mai bună de studiu", suspina Sverdlov. Dar Stalin s-a împrietenit cu oamenii aceştia, laconici ca şi el.

Problemele nu se rezumau la copii şi la muncile domestice. Stalin, hipersensibil şi răzbunător, se frămînta gîndindu-se la banii trimişi lui Sverdlov, nu lui, pentru evadare. Nici măcar după mutarea mai la nord nu primise nici cele 100 de ruble făgăduite de Malinovski, nici onorariul şi cărţile de la Zinoviev. Oare Zinoviev voia să-l umilească? Oare Sverdlov îl înşela?

Georgianul şi evreul, cei doi oameni de bază ai Partidului Bolşevic din Imperiul Rus, captivi în sătucul lor de opt cocioabe, la mai multe fusuri orare de Europa, au început curînd să se scoată din sărite unul pe altul. Într-o parte a cămăruţei lor întunecate, Sverdlov scria despre egocentrismul tovarăşului său, în timp ce, în cealaltă jumătate, Stalin, fierbînd în sinea lui şi căutînd nod în papură, îi cerea lui Malinovski să clarifice ce se întîmplase cu cele 100 de ruble:

> Cu cinci luni în urmă, un tovarăş din Petersburg m-a invitat să mă duc acolo şi să găsesc banii pentru călătorie. Am răspuns acum patru luni, dar n-am mai primit nici un răspuns. Poţi să-mi explici această încurcătură? Apoi, cu trei luni în urmă, Kostea mi-a trimis o carte poştală [de la Malinovski însuşi, care se oferea să „vîndă calul... pentru

100 de ruble”]. N-am înţeles ce era cu ea şi n-am primit cele 100 de ruble. După care tovarăşul Andrei [numele de împrumut al lui Sverdlov] a primit această sumă... dar presupun că e numai pentru el. De atunci n-au mai venit scrisori de la Kostea. Nici de la sora mea Nadia [Krupskaia] n-a sosit nimic de patru luni.

Stalin trăgea concluzia că altcineva fusese ales să evadeze – Sverdlov. „Am dreptate, frăţioare? Îţi cer, iubite prietene, un răspuns direct şi precis, pentru că îmi place ca lucrurile să fie clare, aşa cum sper că îţi place şi ţie.”[2]

*

De fapt, sînt greu de găsit doi bărbaţi cărora să le fi plăcut mai puţin claritatea ca Stalin şi Malinovski, conspiratori pricepuţi şi experţi în prefăcătorie. Dar, în timp ce primul mocnea, frustrat, la mii de kilometri depărtare, viaţa celuilalt începea să se destrame. Malinovski avea motive întemeiate să nu fi „vîndut calul” şi să nu-i fi răspuns lui Stalin la scrisori. „Iubitul prieten Roman” era acum un agent dublu „isteric” şi alcoolic, care bea votcă din ceainic şi era pe punctul de a ceda nervos. În fine, un nou ministru de Interne şi un nou director de poliţie l-au concediat pe Malinovski, care, pe 8 mai 1914, a demisionat din Dumă. Cazul lui a explodat, stîrnind un mare scandal în care au fost implicate guvernul şi poliţia.

Cei mai îndîrjiţi apărători ai lui Malinovski în partid fuseseră Lenin şi Stalin. „Lenin trebuie să fi ştiut”, spunea Malinovski mai tîrziu – dar se înşela. Lenin n-a vrut să creadă adevărul. Dar, cîntărind faima pe care Malinovski o căpătase în Dumă şi ajutorul pe care îl dăduse partidului în efortul de a-i distruge (sau de a-i îndepărta, prin arestare) pe împăciuitorişti (inclusiv pe Stalin), Lenin a ajuns la concluzia că, „dacă este un provocator, atunci poliţia secretă a avut mai puţin de cîştigat de pe urma lui decît a avut partidul nostru”*[3].

Stalin, bănuitor în general pînă la manie, nu-l suspectase deloc pe cel mai mare trădător pe care l-a întîlnit vreodată în carieră. Cazul Malinovski a jucat un anumit rol în transformarea sa politică şi a tovarăşilor săi în indivizi obsesiv paranoici. Malinovski a intrat în conştiinţa bolşevicilor. Asemenea stafiei lui Banquo, el a bîntuit istoria sovietică. De aici înainte, în lumea bolşevică a *konspiraţiiei*, nimic n-a mai fost de neconceput. Dacă Malinovski putuse fi un trădător, de ce n-ar fi fost şi Zinoviev, Kamenev, Buharin şi majoritatea membrilor Comitetului Central, care au fost cu toţii împuşcaţi ca spioni, la ordinele lui Stalin, în anii 1930?[3]

*

La Cercul Polar de Nord, Stalin se chinuia pe sine şi-şi chinuia colegul de cameră din pricina celor 100 de ruble. „E aici un tovarăş”, reflecta Sverdlov. „Ne cunoaştem foarte bine, dar lucrul cel mai trist e că în exil un om se arată dezgolit, îşi dezvăluie toate micile ciudăţenii. Şi partea cea mai proastă e că aceste «mărunţişuri» domină relaţia. Ocaziile de a-ţi arăta latura mai bună sînt puţine.”

Pe măsură ce iarna se topea, Ohrana avertiza din nou, pe 27 aprilie, că bolşevicii aveau de gînd să organizeze „evadarea a doi cunoscuţi membri ai partidului, Sverdlov şi Djugaşvili”. Stalin şi Sverdlov împrumutau frecvent barca lui Fiodor Taraseev, dar acum jandarmii le-au interzis expediţiile pe fluviu. În mai, cînd vapoarele au început din nou să circule pe Enisei, plictisitoarea viaţă din Kureika s-a schimbat, iar gerul paralizant a lăsat locul unei invazii de ţînţari.

Curînd, Stalin „a încetat să-mi mai vorbească”, scria Sverdlov, „şi m-a înştiinţat că trebuia să-l las în pace şi să locuiesc separat”. Amîndoi s-au mutat, iar Stalin şi-a găsit refugiu temporar în izba lui Filip Saltîkov. Schimbarea locuinţei nu l-a înviorat însă: „Ştii în ce condiţii nenorocite trăiesc în Kureika”, îi spunea Sverdlov soţiei sale Klavdia, exilată nu departe de ei. „Tovarăşul... s-a dovedit, în privinţa relaţiilor personale, aşa un om, încît acum nu ne mai vorbim şi nu ne vedem.” Scrisorile lui Sverdlov redau expresiv stresul, deprimarea (şi meniul monoton) ale acestei existenţe fără rost.

> Mănînc peşte. Gazda îmi face plăcinte. Am sturion, somon alb cu piure de cartofi şi icre, caviar afumat. Uneori mănînc peştele crud. Mă simt prea lipsit de energie ca să adaug oţet. Am încetat orice viaţă regulată. Mănînc fără program. Nu studiez nimic. Mă culc cînd se nimereşte. Uneori mă plimb toată noaptea, alteori mă duc la somn la 10 dimineaţa.

Stalin trăia probabil la fel: n-a mai pierdut niciodată obiceiul activităţii nocturne căpătat în Siberia.

În universul celor opt cocioabe, întreaga populaţie a cătunului trebuie să fi ştiut de dezbinarea dintre cei doi. „Pur şi simplu nu ne-am înţeles ca fire”, regreta Sverdlov. Dar exista probabil încă un motiv major, deşi trecut sub tăcere, al dihoniei dintre ei: o fată[4].

*

Nici nu se instalaseră bine la familia Taraseev, că georgianul trebuie s-o fi observat pe cea mai tînără dintre orfanele Pereprîghin. În familie erau cinci fraţi şi două fete, Natalia şi Lidia. Nu ştim ce s-a întîmplat în detaliu, dar, la un moment dat la începutul anului 1914, Stalin, acum în vîrstă de treizeci şi patru de ani, a început o relaţie cu Lidia, care avea treisprezece ani.

Ne putem face o idee despre evoluţia relaţiei dintre cei doi de la o

beţie la alta, pentru că avem amintirile ei despre acele petreceri: „În timpul liber, lui Stalin îi plăcea să meargă la dans – putea să fie şi foarte vesel. Îi plăcea să cînte şi să danseze. Îi plăcea mai ales cîntecul cu «Îngrop aurul, aurul, aurul... Îngrop aurul, aurul, aurul,/ Ghici unde, domniţă cu păr auriu»... Venea de multe ori la mese cînd era ziua cuiva". Amintirile iubitei de treisprezece ani a lui Stalin au fost puse pe hîrtie treizeci de ani mai tîrziu, la apogeul dictaturii lui, în timp ce ea era o casnică în Siberia. Oficialul care i-a consemnat amintirile n-ar fi îndrăznit să vorbească despre relaţia dintre cei doi, dar memoriile sînt oricum lipsite de tact. „Îi plăcea de multe ori să vină pe neaşteptate în vizită la anumiţi oameni", îşi amintea Lidia – şi se avea în vedere pe ea însăşi. „Şi bea." Oare aşa o sedusese – ori ea pe el? În locuri precum Kureika, fetele se maturizează repede, iar Lidia nu pare vreo floricică.

E posibil ca Sverdlov să fi dezaprobat seducerea unei fete de treisprezece ani, cea mai recentă dintr-o serie de adolescente cu care s-a încurcat georgianul trecut de treizeci. Iar Stalin poate că l-a alungat din izbă ca să se bucure de mai multă intimitate cu iubita lui. Dar scandalul nu s-a încheiat nici pe departe aici.

Cei doi bolşevici, care se ignorau acum reciproc, erau supravegheaţi îndeaproape de către jandarmii lor, Laletin şi Popov, a căror singură misiune era să aibă grijă ca deţinuţii să nu evadeze. În cazul unei apropieri atît de mari, poliţiştii deveneau fie companionii, dacă nu chiar servitorii exilaţilor, fie vrăjmaşii lor de moarte. În scurtă vreme, roşcatul şi irascibilul Ivan Laletin a devenit duşmanul lui Stalin.

O dată, Stalin plecase la vînătoare cu puşca sa cînd a fost oprit de jandarm. Avea voie să folosească puşca numai cu permisiunea lui, dar a refuzat să i-o predea. În cearta care a urmat, „jandarmul Laletin s-a repezit asupra lui Iosif Vissarionovici şi a încercat să-l dezarmeze". S-a iscat o încăierare. Jandarmul „a scos sabia şi a reuşit să-l rănească pe Stalin la mînă". Stalin l-a pîrît pe Laletin căpitanului Kibirov.

La începutul verii, oricît s-ar fi furişat pe lîngă cele opt izbe, toată lumea din sat trebuie să fi ştiut despre legătura lui Stalin cu Lidia Pereprîghina. Jandarmul a văzut fără îndoială prilejul de a se răzbuna pe impertinentul georgian.

*

„Într-o zi", îşi aminteşte Fiodor Taraseev, singurul sătean care a îndrăznit să povestească, „Stalin era acasă, lucra, nu ieşise din cameră. Jandarmului i s-a părut ceva în neregulă şi a venit să vadă ce face. Fără să bată la uşă, a dat buzna în cameră".

Taraseev pretinde, prudent, că Stalin „lucra" şi că totuşi Laletin a

devenit, în mod ciudat, „suspicios”. Iar Stalin s-a înfuriat că fusese întrerupt. Mai toate memoriile altora subliniază calmul lui atunci cînd se făceau descinderi sau percheziţii. Deci de data asta a fost ceva neobişnuit? La urma urmei, poliţistul l-a luat în mod deliberat prin surprindere, „fără să bată la uşă”. Sună ca şi cum poliţistul i-ar fi prins pe Lidia şi Stalin în flagrant delict.

Stalin s-a năpustit asupra lui. Poliţistul a scos din nou sabia. În lupta care a urmat, Stalin a fost rănit la gît, ceea ce l-a înfuriat atît de tare, încît „l-a azvîrlit pe nemernic afară!”.

„Noi am fost martori”, spune Taraseev. „Jandarmul fugea către Enisei, fluturînd laş din sabie, în timp ce tovarăşul Stalin îl urmărea foarte îndîrjit şi furios, cu pumnii strînşi.”

Dacă acesta fusese un secret, acum nu mai era. Deşi cutumele locale interziceau relaţiile cu exilaţii, localnicele n-aveau cum să nu fie atrase de revoluţionarii educaţi şi versaţi picaţi în mijlocul comunităţilor săteşti. Acest viol, după lege, nu era un viol prin forţă, ci o tradiţională seducere, pentru că, potrivit anchetei ulterioare conduse de preşedintele KGB Ivan Serov, „I.V. Stalin a început să trăiască împreună cu ea”. Probabil ea venise să locuiască la el, iar poliţistul îi prinsese. În raportul din 1956 înaintat lui Nikita Hruşciov şi Biroului Politic, rămas secret pînă în secolul al XXI-lea, generalul Serov sugerează că traiul împreună era aproape la fel de şocant ca şi seducerea*4.

Stalin s-a mutat în izba familiei Pereprîghin. Aici erau două camere şi un staul de iarnă pentru vite. Cei şapte orfani se înghesuiau într-o singură cameră înăbuşitoare, mirosind a bălegar. Stalin a închiriat a doua încăpere, murdară, la care se ajungea numai trecînd prin staul şi prin camera familiei. Nu conţinea decît „o masă acoperită de ziare, un pat aşezat pe capre de lemn şi o încîlceală de plase de pescuit şi de vînătoare, undiţe şi cîrlige, toate meşterite chiar de Stalin”. Totul era acoperit de negru de fum de la coşul de tablă din mijlocul încăperii.

Geamurile erau sparte, aşa că Stalin lipise crăpăturile cu ziare vechi sau bătuse scînduri peste ele. Singura lumină în crepusculul polar, în care noaptea dura aproape toată ziua, era o lampă, dar căreia de multe ori îi lipsea gazul. De spălat se spălau în afara casei. Membrii familiei Pereprîghin erau săraci lipiţi – „într-o zi mîncau *şci* [borş de varză], a doua zi răbdări prăjite, dar aveau o vacă”.

Noaptea, Lidia se strecura în camera lui, relatează primul biograf al lui Stalin, Essad Bey, care probabil stătuse de vorbă cu colegi de-ai lui de exil. În mod cert, nu se sfia să povestească despre lenjeria lui intimă preferată: „Purta lenjerie albă şi un maiou în dungi, ca de marinar”, i-a destăinuit intervievatorului ei din 1952, cînd Stalin era venerat aproape ca un semizeu.

Fraţii fetei n-au fost încîntaţi de relaţie. Descoperim indicii ale nemulţumirii lor: Stalin îşi primea mîncarea şi pîinea de la vechea lui gazdă, nu de la familia Pereprîghin, deşi Lidia pretindea că „asta se întîmplă din cauză că fetele erau prea mici ca să gătească”. Şi totuşi, orfani fiind, fetele gătiseră pentru fraţii lor de la o vîrstă fragedă. Mai probabil, Stalin şi ibovnica lui erau excluşi de la mesele în familie.

Povestea ar fi putut fi tolerată, dar necazurile nu se sfîrşiseră: Lidia a rămas însărcinată cu copilul lui Stalin. Fraţii ei s-au înfuriat, deşi legea vîrstei minime de căsătorie abia dacă era respectată în comunităţile îndepărtate de la Cercul Polar de Nord, unde în mod obişnuit fetele se căsătoreau şi aveau copii înainte de cincisprezece ani. Potrivit generalului Serov, jandarmul Laletin, în ciuda faptului că fugise de înfierbîntatul Stalin, l-a ameninţat „că va iniţia procedurile legale pentru că trăia cu o minoră. I.V. Stalin i-a promis să se însoare cu Pereprîghina cînd fata avea să ajungă la vîrsta îngăduită pentru căsătorie”. Aşadar, încă o dată, Stalin s-a logodit, iar familia, fie cu recunoştinţă, fie bombănind, a acceptat relaţia*5. Drept răspuns, Stalin „a împărţit peştele cu ei” ca un membru al familiei. O trata într-adevăr pe Lidia ca pe tînăra sa soţie. Cînd îi vizita prietena lui mai în vîrstă Elizaveta Taraseeva, el poruncea: „Lidia, Lidia, a venit *babuşka* [bunica] la ceai! Dă-i să mănînce!”.

Amestecul poliţistului fusese picătura care umpluse paharul. Stalin s-a plîns căpitanului Kibirov, care i-a dat dreptate conaţionalului său caucazian. Tot satul văzuse cum nefericitul jandarm scosese sabia asupra unui exilat şi apoi umilitoarea urmărire de pe malul fluviului. Şi totuşi, Stalin trebuia să fie de-a dreptul impertinent ca să se plîngă de poliţist cînd el însuşi, în aceeaşi perioadă, lăsase însărcinată o minoră. Aşa cum se întîmpla deseori cu indignarea lui egocentrică, i s-a dat dreptate.

În vara aceea a anului 1914, probabil prin iunie, Kibirov a fost de acord să-l înlocuiască pe Laletin, spunîndu-i adjunctului său:

— Bun, hai să-l trimitem la Kureika pe Merzleakov! Dacă Djugaşvili ţine atît de mult să-i schimbăm supraveghetorul, hai să-l ferim de primejdie!

Într-o inversare a rolurilor obişnuite, jandarmul se temea acum de prizonierul său – şi pe bună dreptate. În locul lui a sosit Mihail Merzleakov. Stalin şi-a asumat imediat rolul de stăpîn cvasiaristocratic, în timp ce jandarmul a devenit o corcitură de valet, ordonanţă şi gardă de corp pentru tot restul perioadei de pedeapsă.

Stalin a continuat să studieze chestiunea naţionalităţilor, dar şi engleza şi germana. „Dragă prietene”, îi scria el, mult înviorat, lui Zinoviev pe 20 mai, „îţi trimit salutările cele mai călduroase… Aştept cărţile… Aş vrea de asemenea să te rog să-mi trimiţi nişte reviste englezeşti (noi sau vechi, nu contează – sînt pentru lectură, pentru că

aici nu am nimic în engleză şi mă tem că, fără practică, îmi pierd toate cunoştinţele căpătate...".

Logodna lui Soso cu Lidia – şi, de fapt, relaţia însăşi – era un amuzament temporar care avea să fie abandonat pe marginea drumului său revoluţionar. Sarcina probabil l-a iritat pe Stalin. Şi totuşi localnicii pretindeau că Lidia era îndrăgostită de Stalin. Nu avea să fie ultima ei sarcină[5].

La sfîrşitul verii, Sverdlov a plecat din Kureika şi s-a mutat la Selivaniha, în timp ce Suren Spandarian, prietenul cel mai bun al lui Stalin, a sosit în Monastîrskoe, nu departe de Kureika.

La sfîrşitul lui august 1914, Stalin a luat barca în aval ca să-l întîlnească pe Spandarian – chiar în zilele cînd arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului habsburgic, era asasinat la Sarajevo cu un glonţ care avea să trimită Rusia şi marile puteri în Primul Război Mondial. „Vampirii burghezi ai ţărilor beligerante au cufundat lumea într-un haos sîngeros", scria Stalin. „Măcel, ruină, foamete şi... sălbăticie – pentru ca o mînă de tîlhari încoronaţi sau nu să poată prăda ţări străine şi să culeagă în secret milioane."

În timp ce luminile se stingeau în toată Europa, Stalin s-a trezit insignifiant, uitat, frustrat şi logodit, împotriva voinţei sale, cu o ţărăncuţă adolescentă, implicat în... nimic – în afară de un scandal sexual în îndepărtatele regiuni arctice. Anul 1914 nu era momentul lui cel mai bun. În timp ce marile puteri se luptau, în Kureika, zăpezile ascundeau soarele şi veştile venite din lumea exterioară. Stalin dispărea în iarna siberiană[6].

*1 În 1942, prim-secretarul regiunii Krasnoiarsk, Konstantin Cernenko, care avansase în perioada Terorii denunţîndu-i pe alţii şi chiar participînd la execuţii, i-a cerut bine-cunoscutului istoric M.A. Moskaliov să-i intervieveze pe cei care-l cunoscuseră pe Stalin în Turuhansk pentru o carte linguşitoare, *Stalin în exilul siberian*. Cernenko a tipărit cartea şi a trimis-o la Moscova pentru aprobare. La urma urmei, Beria, membru al Biroului Politic şi şef al poliţiei secrete, îşi întemeiase cariera pe supervizarea unei istorii ridicol de exagerate a activităţii lui Stalin din perioada lui caucaziană. Dar lui Cernenko nu i-a mers la fel de bine. Stalin a fost agasat de întrebările lui Cernenko, deşi pentru noi, istoricii de azi, ele sînt o sursă preţioasă de informaţii. Dictatorul era pe atunci zi şi noapte ocupat cu eforturile de război. Ştia că în Kureika nu se întîmplase nimic glorios, ba din contră; era în acelaşi timp avid de cultul personalităţii sale şi îl dispreţuia; iar Moskaliov era evreu, adică ţinea de o rasă în care Stalin avea tot mai puţină încredere. L-a sunat aşadar pe Cernenko şi a ţipat la el. Cartea a fost retrasă. Moskaliov a fost arestat în perioada terorii antisemite de după război, dar a supravieţuit ca istoric de vază pînă în anii 1960. Cariera lui Cernenko a intrat în impas. Slugărnicia de care dădea dovadă şi-a găsit însă o altă ţintă: a devenit pentru multă vreme şeful de cabinet al lui Leonid Brejnev şi membru al Biroului Politic, iar în 1984, penultimul lider sovietic: scurta domnie a acestei mediocrităţi senile simboliza desuetudinea decrepită a Uniunii Sovietice. Cernenko a murit în 1985. Succesorul lui a fost energicul reformator Mihail Gorbaciov.

*2 „Individualist" era o insultă marxistă, pentru că bolşevicii trebuiau să supună individualul principiului colectiv.

*3 Ca şi cazul Azef, revelaţiile despre Malinovski, făcute publice în cadrul Dumei, au creat tulburări şi au contribuit la subminarea credibilităţii şi competenţei nu doar ale Ohranei, ci şi ale Dumei, ale împăratului şi statului însuşi. Unul dintre primii acuzatori ai lui

Malinovski a fost Elena (Rozmirovici) Troianovskaia, gazda lui Stalin de la Viena, care devenise secretara deputaţilor bolşevici din Dumă. Trădătorul a respins însă învinuirile ei drept o răzbunare resentimentară a unei fostei amante. Cînd Malinovski a fost capturat de nemţi în timpul Primului Război Mondial, Lenin i-a trimis haine, dar, după Revoluţie, pus în faţa dovezilor de netăgăduit, şi-a schimbat atitudinea: „Ce nemernic! E prea puţin doar să-l împuşti". Malinovski a fost judecat în noiembrie 1918, cînd, la proces, procurorul a fost, în mod ironic, soţul Elenei Rozmirovici, Nikolai Krîlenko, iar şeful juraţilor, Elena însăşi. A fost împuşcat.

*4 Decenii la rînd au circulat zvonuri despre cum Stalin a violat sau a sedus o fată la Turuhansk şi i-a făcut un copil. Ideea a apărut mai întîi în biografia publicată în 1931 de Essad Bey. Svetlana Allilueva spune că mătuşile ei i-au spus că Stalin avusese un copil în exil. Povestea a fost repetată în biografii şi articole de senzaţie din presă, dar părea incredibilă, doar unul dintre miturile antistaliniste. Ea este confirmată însă în memoriul din 18 iulie 1956 adresat de generalul Serov prim-secretarului Hruşciov şi Biroului Politic. Serov, un poliţist brutal de formaţie stalinistă, a avut buna inspiraţie să se detaşeze de Beria şi să i se alăture lui Hruşciov. După moartea lui Stalin, l-a ajutat pe Hruşciov să-l aresteze şi să-l execute pe Beria, devenind primul preşedinte al KGB, noua versiune a poliţiei secrete. Memorandumul lui a fost citit în secret la o şedinţă a Biroului Politic şi semnată de toţi vechii acoliţi ai lui Stalin, fiind apoi secretizat şi inclus în categoria „dosare speciale".

*5 Legal vorbind, vîrsta minimă de căsătorie în Rusia şi în regiunile europene ale Imperiului Ţarist era de paisprezece ani, dar aici era vorba de Siberia. În plus, în dreptul ţarist nu exista conceptul legal precis de „viol": pentru poliţie, era vorba în egală măsură de o crimă „împotriva onoarei femeii" şi de o violare a bunurilor tatălui ei. Consimţămîntul seducătorului de a se însura cu minora şi apoi schimbul de jurăminte de căsătorie erau socotite mijloace de redresare a situaţiei.

35

Vînătorul

Rămas singurul exilat din Tureika, în crepusculul îngheţat al iernii, Stalin a început să se apropie de aborigeni – tunguşi şi ostiaci. Nu avea prea multe de făcut, dar supravieţuirea era o luptă: lupii din tundră urlau la marginea satului. Cînd ieşea să se spele în magazia din curte, trebuia să tragă cu puşca pentru a-i ţine la distanţă. Cînd călătorea, sania „gonea înainte în urletul interminabil al lupilor". Haitele de lupi de pe lîngă Kureika au pătruns în conştiinţa lui Stalin ca nişte inamici care dădeau tot timpul tîrcoale cocioabei lui. Mai tîrziu avea să-i schiţeze pe hîrtii şi documente în timpul şedinţelor, mai ales către sfîrşitul vieţii, pe vremea cînd orchestra o ultimă campanie a Terorii, cea împotriva complotului medicilor. În ultimul său exil, le spunea vizitatorilor: „Înainte, ţăranii împuşcau lupi nebuni".

Şi totuşi, într-un fel, mediul acesta i se potrivea. Stalin a început să se simtă bine la Kureika. În mod straniu, a devenit una dintre perioadele cele mai fericite din ursuza lui viaţă. Tovarăşii săi preferaţi erau un căţel pe nume Stepan Timofeevici, pe scurt, Tişka, pe care i l-au făcut cadou indigenii, un pescar tungus pe nume Martin Peterin şi Merzleakov, poliţistul care-i fusese repartizat. Sarcina Lidiei era tot mai vizibilă. Siberia a devenit mai suportabilă pentru că Stalin începuse să primească mandate regulate cu bani: în perioada 1915-1916 i-au sosit de zece ori, valorînd peste 100 de ruble în total, pe care le putea folosi pentru a cumpăra mîncare şi haine şi pentru a da mită, dacă era necesar.*1

A devenit un vînător solitar, rol care se potrivea cu imaginea lui despre sine ca om condus de o misiune sacră, străbătînd zăpezile singur cu puşca sa, ataşat numai de credinţa lui, lipsit de orice sentimentalism burghez, dar dînd dovadă de un stoicism arctic chiar şi în condiţii tragice de trai. În tot restul vieţii, Stalin i-a întreţinut pe Alliluevi şi pe membrii Biroului Politic cu poveşti ale aventurilor sale siberiene. Chiar şi în timp ce conducea Rusia a rămas tot vînătorul solitar.

*

Ieşind în iarna de afară învelit din cap pînă-n picioare în piei de

ren, „Osip” şi „Oska Ciupitul”, cum era numit de localnici, a devenit un vînător priceput şi tovarăş apropiat al aborigenilor. Laletin nu-i permisese să deţină o puşcă, aşa că, îşi aminteşte un sătean, „duceam puşca în pădure şi o lăsam pe un copac stabilit dinainte pentru ca el s-o găsească”. În lungile lui expediţii, Stalin împuşca vulpi polare, potîrnichi şi raţe sălbatice.

Sătenii au început să-l respecte pe „Osip” cu pipa şi cărţile lui. „Băştinaşii îl plăceau”, spunea Merzleakov. „Îl vizitau şi stăteau cu el toată noaptea. El le făcea la rîndul lui vizite şi participa la petrecerile lor.” Îi aduceau peşte şi carne de căprioară, pe care el o cumpăra. Stalin aprecia calmul lor laconic şi era amuzat de respectul lor faţă de şamani şi de credinţa durabilă în divinităţile şi spiritele care populau întinderile Siberiei, în ciuda stratului superficial de ortodoxie. Cel mai mult însă Stalin studia şi copia tehnicile lor de pescuit şi vînătoare.

Aborigenii mîncau în general peşte şi carne de ren. Renii, capabili să trăiască hrănindu-se numai cu licheni, erau trataţi cu un respect sacru şi reprezentau mijloace de transport (căci trăgeau săniile), asigurau oamenilor îmbrăcăminte (piei şi blănuri), avere (şefii cei mai bogaţi de trib deţineau turme de cîte 10.000 de animale) şi mîncare (carne fiartă). Peterin, probabil un creol ostiac, şi-a învăţat prietenul să pescuiască din Enisei. Stalin şi-a meşterit propria undiţă şi şi-a tăiat propria copcă în gheaţă, îşi aminteşte Merzleakov, ale cărui memorii, puse pe hîrtie în 1936, sînt cea mai bună sursă de informaţii despre viaţa din Kureika a viitorului dictator. Potrivit propriilor relatări, oarecum excentrice, ale lui Stalin, exilatul a învăţat să pescuiască atît de bine la copcă, încît ostiacul i-a şoptit cu veneraţie: „Tu trebuie să ştii o vorbă fermecată!”. Lui Stalin îi plăcea regimul alimentar piscicol: „Peşti erau o grămadă, dar sarea era preţioasă ca aurul, aşa că oamenii aruncau pur şi simplu peştele în magazie, unde, la –20 de grade, se făcea o grămăjoară ca de scînduri. Pe urmă rupeam din ele şi le lăsam să ni se topească în gură”. Cu timpul, a început să prindă sturioni uriaşi.

„O dată”, povestea el, „m-a prins o furtună pe rîu. Am crezut că gata, pînă aici mi-a fost, dar am reuşit să ajung la mal”. Altă dată, venea acasă împreună cu cîţiva prieteni ostiaci, cu o pradă mare de sturion şi somon, cînd a fost despărţit de ceilalţi. O *purga*, unul dintre viscolele orbitoare ale tundrei, se abătuse pe neaşteptate asupra lor. Kureika era departe, dar Stalin nu putea să-şi abandoneze peştele, hrana lui pe următoarele săptămîni, aşa că a mers anevoie mai departe, pînă a văzut nişte siluete prin ceaţa viforului. A strigat după ele, dar au dispărut: erau tovarăşii lui, care, văzîndu-l înfăşurat din cap pînă-n picioare în promoroacă, îl crezuseră un spirit demonic şi se grăbiseră să se depărteze. Cînd a ajuns într-un sfîrşit la o colibă de-a lor şi a dat buzna înăuntru, ostiacii i-au strigat:

— Tu eşti, Osip?

— Bineînţeles că sînt eu, nu un spirit al pădurii! a răspuns el, şi apoi a căzut într-un somn adînc de optsprezece ore.

Pericolul fusese cît se poate de real. Băştinaşii erau obişnuiţi să-şi piardă tovarăşii în expediţiile de vînătoare. „Îmi amintesc primăvara, cînd creşteau apele, am plecat la pescuit treizeci de oameni şi seara, cînd ne-am întors acasă, unul dintre noi lipsea", relata Stalin. Ceilalţi i-au spus fără pic de emoţie că omul „rămăsese acolo". Stalin a rămas nedumerit, pînă cînd unul i-a explicat:

— S-a înecat.

Nonşalanţa lor l-a lăsat perplex pe Stalin, dar ei l-au lămurit:

— De ce să avem milă de oameni? Oricînd se nasc alţii, pe cînd un cal – ia încearcă să faci un cal!

Stalin a folosit această povestioară într-o cuvîntare din 1935 pentru a ilustra valoarea vieţii omeneşti, dar ea trebuie să fi fost de fapt încă o experienţă care l-a învăţat cît era de fapt de lipsită de valoare.

— Într-o iarnă am plecat la vînătoare, le povestea el lui Hruşciov şi lui Beria la o masă după al Doilea Război Mondial. Mi-am luat arma şi am traversat Eniseiul pe schiuri, mergînd vreo 12 verste, pînă am văzut nişte potîrnichi într-un copac. Aveam douăsprezece gloanţe şi erau douăzeci şi patru de potîrnichi. Am omorît douăsprezece, şi restul au rămas acolo, neclintite, aşa că m-am gîndit să mă duc înapoi şi să mai iau douăsprezece gloanţe. Cînd m-am întors, tot acolo le-am găsit.

— Tot acolo? a întrebat Hruşciov.

Beria l-a îndemnat pe Stalin să continue.

— Exact, s-a lăudat Stalin, aşa că le-am omorît şi pe ultimele douăsprezece, le-am legat la brîu şi le-am tras acasă după mine.

Cînd i-a spus povestea ginerelui său, Iuri Jdanov, Stalin se lăuda deja că împuşcase *treizeci* de păsări, că temperatura era de *–40* de grade şi că o *altă* furtună de zăpadă îl obligase să-şi abandoneze prada şi puşca – şi chiar şi speranţa. Dar, din fericire, femeile (poate Lidia) l-au găsit leşinat într-un troian şi l-au salvat – iar el a dormit apoi timp de treizeci şi şase de ore*2.

Stalin îşi strînsese o mică trusă medicală şi a devenit un fel de felcer local: „I.V. îi ajuta pe oameni cu leacuri, le înfăşa rănile cu pansamente iodate şi le dădea medicamente". „Îi învăţa pe băştinaşi să se spele", spune Merzleakov, „şi îmi amintesc cum l-a spălat pe unul dintre ei cu săpun". Suferea de reumatism, pe care îl trata cu băi calde, dar durerile aveau să-l urmărească pînă la bătrîneţe, cînd, în timpul şedinţelor lungi, obişnuia să se aşeze pe caloriferele din Kremlin. Se pricepea să se joace cu copiii tunguşilor, cîntînd şi zbenguindu-se cu ei, povestindu-le uneori despre copilăria lui nefericită. Micuţa Daşa Taraseeva „călărea pe spinarea lui, trăgîndu-l

de părul negru şi des şi strigînd: «Nechează ca un cal, nene!»". Cînd vaca lui Fiodor Taraseev s-a îmbolnăvit de colici, Stalin l-a impresionat cu abilităţile pe care le căpătase în copilărie în Georgia: „A tăiat vaca şi a tranşat carnea ca un adevărat măcelar".

Lui Stalin îi plăcea încă să se simtă bine. „Acasă la Taraseevi, tinerii s-au strîns în cerc să petreacă. Stalin dansa în mijloc, bătînd ritmul, apoi a început să cînte", îşi aminteşte Daria Ponomariova, care venise în vizită în Kureika. „«Îngrop aurul, îngrop aurul»" – cîntecul favorit. „Era maestru la dans", spune Anfisa Taraseeva, „îi învăţa pe cei tineri".

Uneori, georgianul venit din luxuriantul Caucaz privea lung taigaua. „În ţinutul ăsta blestemat, natura e cumplit de golaşă – vara, fluviul, iarna, zăpada, asta-i tot ce-ţi oferă", observa el pătrunzător într-o scrisoare către Olga Allilueva de pe 25 noiembrie 1915, „şi uneori simt că înnebunesc de dorul unor peisaje din natură...".

Petrecea mult timp şi singur, scriind noaptea. „Tovarăş îmi era cîinele meu Tişka", îşi amintea Stalin. „În nopţile de iarnă, dacă aveam gaz lampant şi puteam să scriu şi să citesc, el venea de afară din frig, se lipea de picioarele mele şi scîncea de parcă mi-ar fi vorbit. Mă aplecam şi-l mîngîiam pe cap, spunîndu-i: «Ai îngheţat, Tişka? Încălzeşte-te!»" Stalin glumea că „îmi plăcea să discut chestiuni de politică internaţională cu căţelul, Stepan Timofeevici", în mod sigur primul expert canin în politică din istorie. Pentru Stalin, animalele de companie aveau o serie de avantaje faţă de oameni: ofereau afecţiune altruistă şi admiraţie pasionată fără să-şi trădeze vreodată stăpînii (sau să rămînă însărcinate) şi totuşi puteau fi abandonate fără prea multe remuşcări.

Inactivitatea, izolarea de jocurile politice şi lipsa cărţilor noi îl deprimau uneori cumplit pe bolşevicul exilat, mai ales atunci cînd se gîndea la Lenin şi Zinoviev. Îl uitaseră? Unde era ultimul lui articol? Şi de ce nu fusese plătit? În iarna lui 1915 îi întreba cu sarcasm: „Cum o duc? Ce fac? Nu sînt bine. Nu fac mai nimic. Şi ce aş putea face dacă nu am deloc cărţi serioase de citit?... N-am dus în toate exilurile mele o viaţă atît de nenorocită ca aici".

Chiar şi acest marxist fanatic, convins că progresul istoriei avea să ducă neapărat la revoluţia şi dictatura proletariatului, trebuie să fi avut cîteodată îndoieli că se va întoarce în lumea civilizată. Pînă şi Lenin se îndoia de revoluţie, întrebînd-o pe Krupskaia: „Vom trăi oare s-o vedem?". Şi totuşi, Stalin nu pare să-şi fi pierdut vreodată speranţa. „Revoluţia Rusă este inevitabilă ca răsăritul soarelui", scrisese el în 1905 şi nu-şi schimbase părerea. „Putem împiedica soarele să răsară?"

Cînd reuşea să pună mîna pe cîte un ziar, viitorul comandant suprem discuta avid cu Merzleakov „rănile războiului". În timpul celui

de-al doilea conflict mondial, avea să citeze uneori exemple din bătăliile celui dintîi, pe care le urmărise din Kureika*3. În timp ce armata ţaristă se împleticea de la o înfrîngere la alta, Stalin trebuie să fi anticipat că războiul acesta, ca şi cel din 1904, avea să aducă în sfîrşit revoluţia. Poate că vorbele adresate lui Petrovski la Petersburg nu erau menite doar să-i păcălească pe agenţii Ohranei: „Cineva a împrăştiat zvonul că n-am să rămîn aici să-mi închei pedeapsa. Ce prostie! Îţi declar şi jur pe ce am mai scump că aşa ceva n-o să se întîmple. Am să rămîn în exil pînă îmi expiră termenul [în 1917]. Au fost momente cînd m-am gîndit să evadez, dar acum am respins cu totul ideea". Simţim aici oboseala, uzura: dacă Lenin şi Zinoviev nu-l ajutau, nici el n-avea să-i ajute.

Undeva în jurul lunii decembrie 1914, Lidia a născut un copil1.

*1 Sumele acestea au stîrnit suspiciuni, dar sînt mult prea mărunte pentru a fi salariul unui agent al Ohranei. Ele includeau o parte din salariul lui ca membru al CC; şi, după cum am văzut, Sverdlov primise mult mai mult. Şi totuşi, în 1938, în timpul Marii Terori, şeful poliţiei secrete staliniste, „piticul otrăvit" Nikolai Ejov, care devenise acolitul cel mai apropiat al dictatorului şi organiza uciderea a peste un milion de nevinovaţi, a început să-şi dea seama că era dispensabil. Căzînd pradă alcoolismului şi desfrîului din cauza presiunii teribile a unei slujbe care presupunea uciderea şi torturarea atîtor oameni, Ejov a strîns materiale pe care să le poată folosi ca garanţie sau ca mijloc de şantaj împotriva stăpînului său şi a rivalilor săi Beria, Gheorghi Malenkov şi Hruşciov. A găsit cele zece mandate cu banii primiţi de Stalin în Turuhansk şi le-a încuiat în seiful său personal, deşi ele nu dovedeau nimic. Trei dintre ele fuseseră trimise de la Gori, probabil de mama georgianului sau de Egnataşvili. Celelalte şapte, de la Moscova şi Petersburg, însumau, împreună cu primele, 100 de ruble, împărţiţi în general în sume de cîte 10, deşi două mandate erau ceva mai substanţiale, de cîte 25 de ruble. Documentele acestea nu l-au salvat pe Ejov, care a fost demis la sfîrşitul lui 1938 şi împuşcat în 1940. Interesant e faptul că Stalin nu a catadicsit să distrugă mandatele, ci le-a pus doar în dosarul lui Ejov, unde au fost găsite de profesorul Arch Getty, care mi-a împărtăşit cu generozitate descoperirea lui. Pentru întreaga poveste a ascensiunii şi căderii lui Ejov, vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*2 Chiar înainte să le istorisească acoliţilor săi această întîmplare, Stalin, deja îmbătrînit, provocase un accident similar cu cel în care a fost implicat vicepreşedintele Dick Cheney în 2006: făcînd paradă de abilităţile sale de vînător, trăsese prost, nimerindu-l aproape pe Anastas Mikoian, membru al Biroului Politic, şi împroşcîndu-i cu alice pe doi dintre paznicii săi. Beria şi Hruşciov, care începeau deja să-l dispreţuiască şi să-l deteste pe dictatorul îmbătrînit de după război, auziseră de mai multe ori această poveste de vitejie a lui Stalin la vînătoare şi nu o credeau. „După masă", scrie Hruşciov, „ne-am descărcat tot dispreţul în baie. «Adică Stalin pretinde că a schiat 12 verste, iarna, a împuşcat douăsprezece potîrnichi, a schiat iar 12 verste pînă acasă, pe urmă înapoi, încă 12, a împuşcat alte douăsprezece potîrnichi şi a luat-o din nou 12 verste pînă în sat – 48 de verste pe schi!»" [48 de verste = 50 de kilometri] „«Uite ce-i!», a exclamat Beria. «Cum poate un om din Caucaz, care n-a avut în viaţa lui prilejul să schieze, să străbată o asemenea distanţă? Minte»". Hruşciov a fost de acord: „Bineînţeles că minţea! Văzusem cu ochii mei că Stalin habar n-avea să tragă!". De fapt, în anii 1920 şi la începutul anilor 1930, lui Stalin îi plăcuse să vîneze în vacanţe, deşi socotea îndeletnicirea aceasta o pierdere de timp.

*3 După dezastrul ofensivei de la Harkov din 1942, Stalin i-a tras un perdaf zdravăn lui Hruşciov. „În timpul Primului Război Mondial", spunea el, „cînd una dintre armate a fost înconjurată în Prusia orientală, comandantul armatei vecine a fugit în spatele frontului. A fost judecat şi spînzurat".

36

Un Robinson Crusoe al Siberiei

Copilul a murit la scurt timp după aceea. Stalin n-a comentat evenimentul în nici un fel, dar era cu siguranţă în Kureika la vremea respectivă, şi toată aşezarea trebuie să fi ştiut ce se întîmplase. Indiferent că fraţii Lidiei îl iertaseră sau nu pe nestăpînitul lor chiriaş, relaţia cu Lidia a continuat.

Noul poliţist care-l supraveghea pe Stalin, Merzleakov, i-a uşurat mult viaţa. Nu-l spiona, nu-l urmărea, nu-i făcea percheziţii şi i-a permis să-şi vadă prietenii, să pornească în lungi expediţii vînătoreşti şi să dispară chiar din sat săptămîni în şir. „Vara plecam cu barca... trasă de cîini şi la întoarcere vîsleam. Iarna mergeam călare", şi Stalin, înfăşurat în blănuri şi pufăind din pipă, îl trimitea pe poliţistul-valet să-i aducă poşta. Aproape douăzeci de ani mai tîrziu, Stalin îi era încă recunoscător – şi probabil i-a salvat viaţa*1.

În februarie 1915, „în lunile cînd era întotdeauna întuneric, fără deosebire între noapte şi zi", Stalin a primit vizita lui Spandarian şi a iubitei acestuia, Vera Şveiţer. Veniseră 180 de kilometri în sus pe gheaţa fluviului Enisei, în sănii trase de cîini, hărţuiţi de lupi. Zăriseră în sfîrşit, de departe, mica aşezare şi izba acoperită de zăpadă a lui Soso, de unde el a ieşit zîmbitor să-i întîmpine. Majoritatea locuitorilor şi jandarmul i-au primit şi ei cu căldură.

„Am rămas la Iosif Vissarionovici timp de două zile." Vera a observat că Soso, care suferea de artrită, „purta o geacă, dar îşi ţinea numai un braţ scos prin mînecă. Mai tîrziu mi-am dat seama că îi plăcea să se îmbrace în aşa fel încît să-şi lase mîna dreaptă liberă". Stalin, care a fost încîntat să-i vadă, a ieşit la rîu şi s-a întors mîndru cu un sturion enorm de aproape cincizeci de kilograme pe umăr: „În copca mea nu există peşti mici".

Spandarian şi Şveiţer veniseră să discute procesul de la Petersburg în care erau implicaţi cei cinci deputaţi bolşevici din Dumă şi Kamenev, redactorul-şef al *Pravdei*. Lenin declarase că voia ca nemţii să învingă Rusia, grăbind astfel sosirea revoluţiei şi „un război civil european". Menşevicii susţineau războiul patriotic al Rusiei cîtă vreme era un război „defensiv". În noiembrie 1914, Kamenev şi deputaţii bolşevici fuseseră arestaţi pentru trădare; în timpul procesului, Kamenev refuzase să urmeze defetismul nepatriotic al lui Lenin, dar fusese totuşi găsit vinovat şi exilat în Siberia.

Stalin şi Spandarian erau dezgustaţi de comportamentul lui Kamenev. „Omul ăsta nu e de încredere”, declara Stalin, „ar putea să trădeze revoluţia”. După care, înveliţi în pînze impermeabile, îmbrăcaţi din creştet pînă-n tălpi în piei de ren şi călăuziţi de tunguşi, Spandarian şi Vera l-au luat pe Stalin cu ei la Monastîrskoe, în timp ce aurora boreală lumina splendid tundra. „Brusc, Stalin a început să cînte”, scrie Şveiţer. „Suren i-a ţinut isonul şi melodiile cunoscute m-au purtat pe valurile lor” în timp ce sania gonea – două zile la rînd – pe fluviul îngheţat, în crepusculul nesfîrşit.

Spandarian şi Stalin i-au scris lui Lenin. Stalin, vînătorul bolşevic care nu se mai plîngea de banii ce-i erau datoraţi şi de cărţile ce nu-i fuseseră trimise, a adoptat tonul acelei virilităţi militante care avea să fie stilul bolşevicilor ajunşi la putere:

> Salutările mele, dragă Vladimir Ilici, cele mai călduroase. Salutări şi lui Zinoviev şi Nadejdei! Cum îţi mai merge, cum o duci cu sănătatea? Eu trăiesc ca şi înainte, îmi mănînc coltucul de pîine şi mă apropii deja de jumătatea pedepsei. E plictisitor – dar ce pot face? Dumneata cum o duci? Cred că ai o viaţă ceva mai veselă... Am citit un mic articol de Plehanov în *Reci* – ce trăncăneală de moş incorigibil! Eh!... Şi lichidatorii cu deputaţii lor agenţi...? N-are cine să le dea o mamă de bătaie, fir-aş al naibii! Sper să nu rămînă nepedepsiţi! Înveseleşte-ne şi anunţă-ne că în curînd o să apară un organ unde să le dea peste mutră aşa cum merită!

Lenin şi-a amintit de „aprigul colchian” din exil. „Koba e bine”, îşi informa el tovarăşii; apoi, cîteva minute mai tîrziu, întreba: „Rugăminte mare – aflaţi numele de familie al lui Koba (Iosif Dj... am uitat). E important”.

Cînd i s-a terminat „învoirea”, Stalin s-a întors la Kureika pentru restul iernii. Gheaţa se topea pe Enisei. În mai 1915, vaporul i-a adus parteneri interesanţi de la Krasnoiarsk. Kamenev a sosit la Monastîrskoe cu deputaţii Dumei. Sverdlov şi Spandarian erau şi ei aproape. În iulie 1915, Stalin a fost chemat la o întîlnire în casa unde locuiau Kamenev şi Petrovski, la Monastîrskoe.

Bolşevicii au petrecut împreună. Au făcut chiar şi fotografii de grup*2. Dar, pentru ei, chiar şi picnicurile erau politice şi presupuneau denunţări şi procese. Stalin şi Spandarian erau de acord cu Lenin şi au hotărît să-i organizeze lui Kamenev un proces acolo, la Monastîrskoe.

Kamenev i-a dat lui Stalin *Principele* lui Machiavelli, poate nu cel mai potrivit cadou pentru un individ deja suficient de machiavelic. La o masă cu mult alcool, Kamenev i-a rugat pe toţi participanţii să spună care era cea mai mare plăcere a lor în viaţă. Unii au zis femeile, alţii, cu sinceritate, înaintarea materialismului dialectic către raiul muncitoresc. A răspuns şi Stalin: „Plăcerea mea cea mai mare este să-mi aleg o victimă, să-mi fac planurile minuţios, să pregătesc o răzbunare implacabilă şi apoi să merg la culcare. Nu-i nimic mai dulce pe lume!”*3.

La „procesul” lui Kamenev, Stalin a avut de dat un vot. Alunecos ca de obicei şi gata oricînd să construiască alianţe noi, l-a atacat pe Kamenev şi apoi a plecat la Kureika înainte de votul final, salvîndu-l. Kamenev se purta condescendent cu georgianul mai puţin cizelat, în timp ce Stalin îl găsea cordial, dar îl dispreţuia ca om şi ca politician: „I-am văzut pe Gradov [Kamenev] şi compania în vară”, îi scria el lui Zinoviev. „Seamănă mai degrabă cu nişte curci plouate. Deci ăştia sînt «şoimii» noştri!”

Stalin s-a întors să-şi petreacă o nouă iarnă în Kureika. La începutul lui noiembrie, după ce căzuseră deja zăpezile, a primit permisiune să meargă la medic în Monastîrskoe. Sosit în blănuri, pe o sanie trasă de patru cîini, a dat năvală în casa lui Spandarian şi şi-a sărutat prietenul pe obraji – iar pe Vera, de două ori, pe buze.

— Ah, Koba! a exclamat ea, încîntată să-l vadă. Ah, Koba!

Spandarian, ftizic şi suferind de nervi, era „uneori atît de agitat, încît o ciupitură de gînganie îl făcea să-şi sfîşie hainele. Suren era deprimat”, dar „Stalin părea foarte vesel”, îşi aminteşte un coleg de exil, Boris Ivanov, „şi venirea lui îl însufleţea întotdeauna pe Suren”.

Stalin a ridicat de la poştă o scrisoare de la Zinoviev, căruia îi răspundea cu sarcasm:

> Dragă prietene!
> Am primit în sfîrşit scrisoarea ta. Credeam că m-ai uitat de tot, dar, slavă Domnului, se pare că nu... Şi ce pot să fac cu lipsa asta totală de cărţi serioase?... Am o mulţime de întrebări şi de idei în minte, dar nici o sursă de informaţie. Mor de nerăbdare să scriu, însă nu am nimic de studiat... Mă întrebi cum stau cu finanţele. Şi de ce mă întrebi? Ai probabil ceva bani – nu cumva te gîndeşti să-i împarţi cu mine? Nu mai sta pe gînduri! Îţi jur că vor veni la ţanc!
> Al tău, Djugaşvili

Sosind la Monastîrskoe, Stalin nu s-a sfiit să aţîţe un conflict local, aşa cum i-a plăcut întotdeauna să facă, atît ca amuzament răutăcios, cît şi ca stimulent politic. Deţinuţii bolşevici din Monastîrskoe, conduşi de Spandarian, se treziseră în iarna aceea că nu aveau zahăr şi blănuri de ajuns şi jefuiseră magazinul local al firmei Revelion. Cînd poliţia pornise ancheta, un exilat pe nume Petuhov „ciripise” despre hoţi. Izolaţi şi extrem de suspicioşi în lumea lor închisă siberiană, bolşevicii s-au împărţit în două tabere – una de partea hoţilor, alta de partea lui Petuhov. Spandarian voia să-l pedepsească pe Petuhov şi să-l judece în cadrul unui proces politic. Sverdlov îl sprijinea pe turnător şi voia să-l judece pe Spandarian pentru furtul din magazin. Sverdlov însuşi ajunsese să se aibă foarte bine cu poliţia locală, pentru că le dădea ofiţerilor lecţii de germană. Spandarian şi aliaţii lui l-au acuzat că era spion al Ohranei şi „un om pătat din punct de vedere moral”.

Sverdlov a boicotat procesul la care Spandarian, Vera şi alţi cinci au votat pentru condamnarea lui Petuhov. Stalin, care fusese el însuşi

ameninţat cu excluderea la asemenea şedinţe, a stat maiestuos pe gard, abţinîndu-se de la votul pentru expulzarea lui Petuhov şi explicînd că „ar trebui excluşi şi Petuhov, şi Sverdlov”. Gîlceava s-a încins într-atît, încît o parte dintre membrii grupului lui Sverdlov au fost bătuţi.

„Exilul e cel mai rău”, scria Sverdlov, „nu există nici urmă de comuniune sau de camaraderie. Izolarea şi distanţa sînt cumplite şi criminale”. Spandarian „a căzut grav bolnav... a început să scuipe sînge”[1].

*

„Am petrecut multă vreme în sat”, spune poliţistul-ordonanţă Merzealkov. „Habar n-aveam pe cine vedea. I.V. s-a întors pînă la urmă singur la secţia de poliţie ca să-mi spună că puteam să ne întoarcem.”

La Kureika, Stalin a supravieţuit iernii 1915-1916 în camera lui neaerisită şi înnegrită de fum din casa familiei Pereprîghin, continuînd relaţia cu Lidia. A fost încîntat să primească un pachet din Petersburg, de la Olga Allilueva, care i-a inspirat o efuziune sentimentală rară:

> Îţi sînt atît de recunoscător, mult stimată Olga, pentru sentimentele bune şi cinstite faţă de mine! N-am să uit niciodată grija ta. Abia aştept clipa cînd voi fi liber să vin la Petersburg şi să vă mulţumesc personal ţie şi lui Serghei pentru tot. Mi-au rămas doar doi ani. Am primit pachetul, mulţumesc. Te rog numai un singur lucru: nu mai cheltui bani pe mine; aveţi şi voi nevoie de bani – dar trimite-mi cărţi poştale cu imagini din natură...

Anna şi Nadia Allilueva, cea din urmă de paisprezece ani la vremea aceasta, i-au trimis de asemenea eroului lor exilat un costum nou, în buzunarul căruia au ascuns un bileţel.

În martie 1916, cînd a putut să meargă cu sania pe Enisei, Stalin s-a întors la Monastîrskoe, la Spandarian, „să-i trimită scrisorile”, îşi aminteşte Vera. „Că veni vorba”, se plîngea el unui tovarăş pe 25 februarie, „spune-mi, te rog, ce se întîmplă cu un articol de K. Stalin, „Despre autonomia cultural-naţională” – a fost publicat ori s-a pierdut? Încerc să aflu de mai bine de un an şi n-am aflat nimic... Ce fac? Cu siguranţă nu-mi pierd timpul! Al tău, Iosif”. Articolul îi fusese trimis lui Lenin prin Alliluev – dar, cine ştie cum, s-a pierdut pentru totdeauna.

Stalin l-a găsit pe Spandarian grav bolnav de tuberculoză şi de insuficienţă cardiacă: armeanul a făcut cerere să fie mutat din Turuhansk. Îngrijorat pentru prietenul său, Stalin a făcut şi el cerere. După cîteva zile, a plecat cu sania înapoi la Kureika. „A fost ultima dată cînd l-a întîlnit pe Suren Spandarian”, spune Vera Şveiţer*[4].

Cîndva în timpul verii, chiriaşul georgian a lăsat-o pentru a doua oară gravidă pe Lidia – şi apoi, ca de obicei, s-a făcut nevăzut. Exilaţii locali, scria unul dintre ei, Ivanov, „au aflat că [Stalin] dispăruse din Kureika – evadase" timp de cîteva luni. Unde era? Merzleakov nu era foarte sigur. Îi dăduse voie lui „I.V." să pescuiască singur în josul fluviului Enisei, pe insula Polovinka, „pentru toată vara... M-am luat doar după zvonurile că încă nu evadase". Poliţistul se întreba totuşi ce putea face Stalin singur pe această insulă izolată. „E pustie (nelocuită) Polovinka asta. Numai nisip. Unde pescuia? Nu mai era nimeni acolo." Dar se pare că Stalin chiar şi-a petrecut timpul pe „Polovinka cea pustie".

Numai cîţiva localnici rămîneau pe insula aceasta izolată, bogată în vînat. Stepanida Dubikova dezvăluie că „Osip" şi-a petrecut mare parte din vară chiar acolo. „L-am ajutat să-şi construiască o căscioară pentru o singură persoană, din ramuri de mesteacăn." Stepanida şi familia ei, care şi-au construit propria căsuţă de mesteacăn, erau singurii oameni care mai stăteau pe Polovinka. „Osip ne făcea vizite şi eu îi pregăteam mîncarea preferată, cegă la grătar." Stalin a petrecut cîteva săptămîni complet singur în această căsuţă, pescuind pentru sine, mulţumit în singurătatea absolută. Dar uneori nu se afla nici pe insulă.

„Stalin a venit să ne vadă", relatează Badaev, deputatul din Dumă, aflat la Eniseisk, „şi ne-am întîlnit acolo... În ciuda faptului că vizita era secretă, toţi exilaţii au aflat că sosise tovarăşul Stalin şi au trecut pe la noi". Probabil Soso vizitase şi Kostino, pentru că, pe drumul de întoarcere, s-a oprit la Miroediha, unde a petrecut împreună cu un exilat georgian, Nestor Ruhadze, care „cînta la acordeon şi la balalaică". Într-o „haină lungă, o căciulă cu urechi şi galoşi roşii", Stalin s-a alăturat tineretului local, care îşi petrecea serile stînd de vorbă, cîntînd şi dansînd".

Merzleakov nu-l informase pe căpitanul Kibirov despre dispariţia lui Stalin peste vară. Zvonul s-a răspîndit, dar Kibirov, fie mituit, fie fermecat de prizonierul său – unul dintre numeroşii poliţişti care au ajuns să-i asculte ordinele –, n-a făcut nimic pînă cînd superiorii săi au aflat că georgianul exilat se evaporase. Abia atunci Kibirov l-a arestat pe Fiodor Taraseev, care a primit un an şi jumătate de închisoare pentru că ajutase un evadat să plece, împrumutîndu-i barca. Stalin nu a fost pedepsit*5.

Ce făcea Stalin în vara lui 1916? Cel mai probabil, nevoia de a pleca din Kureika avea legătură cu a doua sarcină a Lidiei, de aici şi atitudinea evazivă, bănuitoare, dar plină de tact a lui Merzleakov. S-ar putea ca fraţii Pereprîghin să fi fost din nou supăraţi: cînd s-a întors, la începutul toamnei, Stalin s-a mutat din casa lor în locuinţa lui Aleksei Taraseev, înainte de a reveni pînă la urmă la Pereprîghini,

unde Lidia, acum în vîrstă de cincisprezece ani, era însărcinată în ultimul trimestru. Se pare că, în cursul „turneului” său local, a petrecut şi şi-a vizitat prieteni pînă la Eniseisk şi Krasnoiarsk, dar localnicii pretind că făcea de fapt tot posibilul să nu se însoare cu iubita lui adolescentă2. În 1916, gangrena de la vîrful imperiului ajunsese pînă în membrele sale cele mai îndepărtate şi poliţia siberiană devenea mai puţin strictă. „Am reuşit să ne ferim de toţi ofiţerii de poliţie şi de paznici”, spunea Badaev.

Războiul nu mergea bine. Împăratul părăsise Petersburgul (redenumit Petrograd ca să sune mai puţin germanic) şi preluase comanda armatei. În capitală, împărăteasa Alexandra – ineptă, nevrotică şi lipsită de tact – domina guvernul. Împinsă de Rasputin şi de un grup mediocru de escroci şi profitori de pe urma războiului, numea şi concedia miniştri încă mai corupţi şi mai stupizi. Nimeni nu ştia încă, dar cele trei secole de domnie a Romanovilor aveau să se încheie peste numai cîteva luni.

*1 În 1930, Merzleakov a fost acuzat că ar fi fost culac, unul din ţăranii mai bogaţi pe care Stalin era hotărît să-i lichideze în brutalul său război împotriva ţărănimii. Fostul poliţist a apelat la dictator: „Cred că nu aţi uitat cine sînt”. Stalin a răspuns: „L-am cunoscut pe Mihail Merzleakov în perioada exilului meu în satul Kureika, unde a fost gardianul meu între 1914 şi 1916. A avut o singură misiune – să mă supravegheze (eram singurul exilat din Kureika la vremea aceea). Este limpede că nu puteam fi în relaţii «prieteneşti» cu Merzleakov. Dar trebuie să depun mărturie că, deşi relaţiile noastre nu erau «prieteneşti», ele nu erau nici ostile, aşa cum se întîmplă de obicei între gardian şi exilat. Mi se pare că faptul acesta poate fi explicat prin faptul că Merzleakov şi-a îndeplinit obligaţiile de serviciu mai mult formal, fără obişnuitul zel poliţienesc. Nu m-a spionat, nu m-a persecutat... a acceptat absenţele mele îndelungate şi deseori şi-a criticat ofiţerii pentru ordinele lor «anoste»... Aşa încît, în perioada 1914-1916, Merzleakov s-a deosebit de alţi poliţişti. Este datoria mea să aduc această mărturie în faţa dumneavoastră”.

*2 Stalin apare cu veşnica lui pălărie neagră de fetru pusă poznaş pe o parte, în locul lui obişnuit – pe rîndul din spate, în centru, flancat de Spandarian şi Kamenev. Sverdlov stă şi el în rîndul al doilea, în timp ce în faţă, aşezat pe podea, este fiul lui, Andrei, care a devenit apoi unul dintre principalii anchetatori şi torţionari din NKVD-ul stalinist.

*3 Stalin avea să repete această filosofie la începutul anilor 1920. După ce a fost învins de dictator la mijlocul anilor 1920, Kamenev a numit-o „teoria dulcei răzbunări a lui Stalin”. Dar nu a luat-o în serios – şi nici pe Stalin – pînă cînd a fost prea tîrziu.

*4 În august, Spandarian a primit permisiune să se mute la Krasnoiarsk, însă era deja prea tîrziu. Stalin a întrebat de prietenul său, dar scrisorile s-au rătăcit.

*5 Se pare că Fiodor nu a fost singura persoană pedepsită pentru absenţa lui Stalin. Autorul cărţii de faţă a primit o scrisoare de la doamna Eva Purins din Downham Market, Norfolk, care afirmă că străbunica ei, o exilată pe nume Efinia Nagornova, a fost închisă la Krasnoiarsk pentru că „îl ascunsese pe Stalin”. Dacă e adevărat, atunci trebuie să se fi întîmplat în această perioadă.

37

Sania trasă de reni şi un fiu în Siberia

În octombrie 1916, Stalin, marxist fanatic cu un braţ neputincios, a primit ordin de încorporare împreună cu tovarăşii săi de exil. Evitase recrutarea timp de mai bine de un deceniu. Înregimentarea exilaţilor dovedeşte cît de mare lipsă de oameni ducea maşina de război a Romanovilor, dar atît Stalin, cît şi oficialii locali trebuie să fi ştiut că braţul lui beteag nu avea cum să treacă examenul medical. Localnicii din Turuhansk susţin că Stalin l-a convins pe Kibirov să-l pună pe lista celor chemaţi în armată cu „un certificat fals", un aranjament pe care e posibil să-l fi făcut în timpul „permisiei" pe care şi-o luase în vară. Oare s-a oferit voluntar pentru a scăpa de obligaţiile faţă de Lidia şi de ultimele luni de exil?

„Şeful de poliţie Kibirov", îşi aminteşte Vera Şveiţer, „a format primul grup de nouă exilaţi care urmau să fie trimişi la Krasnoiarsk". Stalin n-a mai pierdut timpul în Kureika. Şi-a luat iute rămas-bun, dîndu-i unei ţărănci care avusese grijă de el „cadou o fotografie semnată şi două mantale". Apoi, „condus de tot satul ca un adevărat erou", a plecat împreună cu Merzleakov spre Monastîrskoe.

După plecarea lui, prin aprilie 1917, Lidia a născut un băiat pe care l-a numit Aleksandr. Multă vreme nu l-a anunţat pe tată – iar Stalin n-a mai luat niciodată legătura cu ea. Dar, cine ştie cum, a aflat: le-a spus surorilor Alliluev că avea un copil în Siberia din ultimul său exil. Era lipsit cu totul de sentimente paterne, ba chiar şi de o minimă curiozitate sentimentală.

Şi-a abandonat fiul, dar, într-un fel, Turuhansk l-a făcut mai rus. Poate că Siberia a îngheţat în el o parte din exotismul georgian. Avea să ia cu el în Kremlin ceva din autosuficienţa, vigilenţa permanentă, nepăsarea şi solitudinea vînătorului siberian. Generalissimul Stalin spunea adevărul atunci cînd, în 1947, îi scria unuia dintre tovarăşii săi de pescuit din Kureika: „Nu v-am uitat pe tine şi pe prietenii din Turuhansk. Probabil n-am să vă uit niciodată". Molotov a formulat cel mai bine situaţia: „O bucăţică din Siberia a rămas în Stalin pînă la sfîrşitul vieţii lui"[*1].

*

În jurul datei de 12 decembrie 1916, Kibirov a reunit cele două

grupuri de exilaţi, douăzeci în total, pentru călătoria la Krasnoiarsk – „Stalin”, scrie Sverdlov, „era printre tovarăşi”. Sverdlov era scutit de gloria morţii aproape sigure pe vreun cîmp uitat de bătălie de pe Frontul de Est pentru că era evreu – unul dintre puţinele beneficii ale antisemitismului Romanovilor. Ceilalţi l-au rugat insistent pe Stalin să se împace cu el, dar Stalin a refuzat.

Recruţii au plecat într-o paradă pitorească de sănii trase de reni şi împodobite cu steaguri. Fluturînd mandoline şi balalaici, exilaţii „au primit cîte o haină de blană siberiană, cizme, mănuşi şi căciuli din piele de ren”, îşi aminteşte un alt pasager, Boris Ivanov. „În fiecare sanie era cîte o singură persoană, într-un soi de leagăn din pînză de in”, dar poliţiştii îi însoţeau galopînd pe suprafaţa îngheţată a Eniseiului, trecînd prin douăzeci şi cinci de mici aşezări cărora li se ceruse să asigure „paturi, perne moi, lapte, carne şi peşte. În unele locuri am stat zile întregi”.

Preluînd comanda, Stalin a hotărît că „nu aveam nici un motiv să ne grăbim. Eram epuizaţi, dar de ce să ne reprezim să ajungem în armată?”, spune un tovarăş de călătorie. „O să fie destul timp”, afirma el, „ca nemţii să facă din noi carne de chiftele”.

Exilaţii petreceau „uneori cîte două-trei nopţi” şi Stalin era cel care conducea cîntatul. Poliţiştii s-au plîns şi i-au telegrafiat lui Kibirov, care a ameninţat să „trimită cazacii după noi, dar noi i-am răspuns: «Îi aşteptăm pe cazaci». Stalin a contribuit la formularea textului telegramei”. Izbutise să transforme călătoria aceasta într-un soi de orgie prelungită pe două luni. Undeva pe drum, petrecăreţii au întîmpinat şi noul an: 1917.

*

În fine, în jurul datei de 9 februarie, săniile au ajuns în Krasnoiarsk. Pe cuvîntul lor de onoare, poliţiştii i-au lăsat timp de cîteva zile să se instaleze în oraş înainte de a se prezenta la Comandamentul militar. Stalin s-a cazat în locuinţa lui Ivan Samoilov, bolşevic şi el, apoi a chemat-o pe Vera Şveiţer din Acinsk. Ea i-a spus că Spandarian murise.

Stalin s-a prezentat în faţa medicilor, care l-au găsit „inapt pentru serviciul militar” din cauza braţului. Era un rezultat convenabil, dar stînjenitor pentru un viitor comandant suprem care, în propriii ochi, era în egală măsură soldat şi politician. N-avea s-o ierte niciodată pe Anna Allilueva, care, publicîndu-şi memoriile la scurt timp după al Doilea Război Mondial, a dezvăluit că fusese considerat „inapt” pentru armată.

Pe 16 februarie, Stalin a făcut cerere către guvernatorul regiunii Enisei să-şi petreacă ultimele patru luni de exil în Acinskul învecinat,

„un sat mare, de 6.000 de locuitori, cu două biserici şi căsuţe cu etaj”, aflat mai spre vest pe firul căii ferate transsiberiene, unde locuiau Vera Şveiţer şi Kamenev.

Pe 21 februarie, s-a mutat în locuinţa Verei Şveiţer din Acinsk – exact în zilele cînd, la mii de kilometri spre vest, împărăteasa Alexandra începea să piardă controlul asupra Petrogradului. Pe 23 februarie, mulţimile s-au revoltat în capitală, în timp ce Stalin se instala într-o căsuţă din Acinsk. „Nu avea de nici unele”, îşi aminteşte fiica gazdei lui, „purta doar un palton negru şi o căciulă gri de astrahan. Pleca din casă după prînz şi se întorcea noaptea tîrziu”. Dar primea deseori vizitele „unei femei oacheşe, cu nas grecesc şi haină galbenă, şi petreceau mult timp împreună – el o conducea la plecare, închizînd singur uşa după ea”. Femeia era Vera Şveiţer, de care Stalin a fost inseparabil în decursul acestor zece zile: „Ea stătea la el”. Memoriile insinuează că locuiau împreună, dar nu ştim dacă au fost şi altceva decît colegi de cameră – deşi Şveiţer îl saluta întotdeauna pe Soso cu un sărut pe buze: „Ah, Koba! Ah, Koba!”.

Duminică, pe 26 februarie, cincizeci de oameni au fost omorîţi în încăierările dintre mulţimea din Petrograd şi trupele de cazaci. Vărsarea de sînge a dat un nou imbold valului de oameni şi soldaţii au început să dezerteze. A doua zi, mulţimea a luat cu asalt arsenalul, capturînd 150.000 de arme, dînd foc sediului poliţiei orăşeneşti şi linşîndu-i pe poliţişti. Unul a fost aruncat de la fereastra unei clădiri cu trei etaje şi gloata, cu beţe şi cu paturile puştilor, l-a transformat într-o bucată de carne însîngerată.

Acinsk nu ştia nimic. Kamenev şi soţia lui Olga, sora lui Troţki, ţineau adunări în salon. „Îmi petreceam toate serile la Kamenev”, îşi aminteşte Anatoli Baikalov, fiul exilat al unui magnat al extracţiei de aur. „Djugaşvili, sau Osip, cum îi spuneam noi, era un oaspete frecvent.” Kamenev, „vorbitor extraordinar şi cozeur desăvîrşit”, îl punea în umbră pe „Stalin, anost şi uscat, lipsit de culoare şi de spirit”. Cînd spunea ceva, „Kamenev îl desfiinţa cu cîte o replică scurtă, aproape dispreţuitoare”. Stalin cel „taciturn şi posac” stătea şi pufăia doar din pipă, în timp ce „fumul otrăvit o irita pe frumoasa, dar capricioasa şi înfumurata soţie a lui Kamenev”, care „tuşea şi-l implora pe Stalin să înceteze. El însă nu-i dădea niciodată atenţie”.

La Petrograd, ţarul nu mai domnea. Pe 1 martie, în Palatul Taurida, a fost format un guvern provizoriu sub un nou premier, prinţul Ghiorghi Lvov. În aceeaşi clădire, un Soviet al Muncitorilor şi Soldaţilor alegea un Comitet Executiv condus de menşevicul georgian Karlo Ciheidze. Aceste două instituţii paralele au preluat puterea. Împăratul, izolat, prost informat, deprimat, a încercat cu întîrziere să se întoarcă în capitală. Dar, în timp ce convoiul imperial era blocat la Pskov, ţarul pierdea susţinerea generalilor săi.

Pe 2 martie, Nicolae al II-lea, declarînd că „era ferm convins că fusese născut să fie nefericit şi că adusese nefericire şi Rusiei”, a abdicat în favoarea nu a lui Alexei, fiul său hemofilic, ci a fratelui său, marele duce Mihail, care i-a succedat ca Mihail al II-lea. Dar numai în teorie.

Noul ministru al Justiţiei, Aleksandr Kerenski, a telegrafiat la Acinsk ca să ordone eliberarea deputaţilor Dumei: „Totul este în mîinile poporului. Închisorile sînt goale, miniştrii, arestaţi, împărăteasa este păzită de oamenii noştri”. În noaptea aceea, Acinsk a aflat că revoluţia venise în sfîrşit – „dar toată lumea vorbea în şoaptă”.

„În ziua în care am primit telegrama era zi de tîrg şi m-am gîndit că ţăranii din zonă n-ar fi trebuit să plece de la piaţă fără să ştie... aşa că am dat fuga să le spun... nu mai aveam ţar”, îşi aminteşte o bibliotecară bolşevică pe nume Aleksandra Pomeranţeva, care locuia în aceeaşi casă cu Stalin. „Pe drum, m-am întîlnit cu tovarăşul Stalin”, care „s-a uitat la chipul meu emoţionat”.

— Unde fugi? m-a întrebat.

— Fug la piaţă să le spun ţăranilor de revoluţie.

Stalin „m-a aprobat” – şi ea s-a repezit la tîrg.

Pe 3 martie, Mihail al II-lea a abdicat pentru că guvernul nu-i putea garanta siguranţa. Pe 4 martie, primarul din Acinsk a deschis o şedinţă la care Kamenev a propus să trimită o telegramă, lăudîndu-l pe marele duce Mihail pentru decenţa sa civică. Kamenev avea să trăiască să regrete instinctul său ne-bolşevic de a le mulţumi Romanovilor. „A doua zi dimineaţă”, Stalin, care se afla la Krasnoiarsk în ziua aceea, „am aflat de şedinţă de la tovarăşul Kamenev însuşi, care a venit să-mi spună că făcuse o prostie”, îşi amintea el în anii 1920. Kamenev a negat că ar fi semnat actul şi l-a acuzat pe Stalin de minciună.

Stalin a telegrafiat Allilueviilor la Petrograd: pornea într-acolo. Şi-a petrecut ultima seară la Acinsk cu Şveiţer. Pe 7 martie, el, Kamenev şi Şveiţer au mers cu trăsura la gară, de unde au plecat jubilînd. Călătoria a durat patru zile. În fiecare gară, bolşevicii care se întorceau acasă concurau cu febrilii oratori locali în discursuri ţinute mulţimilor. Kamenev vorbea şi el; Stalin privea. Rîdea de vorbitori şi mai tîrziu avea să imite naivitatea lor exagerat de entuziastă: „Sfînta revoluţie, mult aşteptată, draga revoluţie în sfîrşit a venit!”.

În dimineaţa zilei de 12 martie 1917, îmbrăcat în costumul pe care îl purtase la petrecerea din iulie 1913, încălţat în *valenki* (cizme căptuşite) şi ducînd cu el numai o mică valiză din împletitură şi o maşină de scris, Stalin a ajuns la Petrograd[1].

*1 O parte dintre tovarăşii de pescuit ai lui Stalin din Kureika au păstrat legătura cu el: V.G. Solomin îi scria rugîndu-l să-l ajute şi-şi amintea de un nisetru uriaş pe care îl prinsese pentru Stalin şi Sverdlov. „Tovarăşe Solomin”, îi răspundea Stalin pe 5 martie 1947, „vă trimit 6.000 de ruble din salariul meu de deputat [al Sovietului Suprem]. Nu e

o sumă foarte mare, dar o să vă prindă bine, I. Stalin". Molotov îşi amintea cum Stalin a continuat pînă la bătrîneţe să mănînce bucăţele de peşte ca în Turuhansk. În 1934, în cuibuşorul de nebunii al lui Stalin, izba Pereprîghinilor, a fost înfiinţat un Muzeu al lui Stalin, care în 1949, cu ocazia aniversării lui de şaptezeci de ani, a fost transformat într-o clădire mai mare, cu coloane, în care izba era păstrată într-un clopot de sticlă. Tot acolo a fost amplasată o statuie gigantică a dictatorului. Mai în amonte pe fluviu, Stalin a făcut din mina şi fabrica de nichel de la Norilsk un uriaş oraş-închisoare al Gulagului. În 1949 a ordonat crearea unei căi ferate şi a unui port la Oceanul Arctic, supervizînd el însuşi proiectul: 200.000 de prizonieri au lucrat la el în condiţii inumane. Mulţi au murit, dar Calea Ferată a Morţii nu a fost niciodată încheiată. În 1961, în timpul destalinizării, muzeul a fost dărîmat, statuia, împinsă printr-o copcă în gheaţa Eniseiului, iar izba, arsă. Regiunea cîndva pustie este dominată astăzi de un baraj hidroenergetic care furnizează energie fabricii Norilsk Nickel, devenită un conglomerat în valoare de multe miliarde de dolari, controlat de unul dintre noii oligarhi ai Rusiei. Cît despre soarta fostei logodnice a lui Stalin şi a fiului ei Aleksandr, vezi epilogul.

Partea a cincea

Poetului şi cîntăreţului muncii ţăranilor,
prinţului Rafael Eristavi

Văzut-ai soarta ţărănimii
Şi-ai fost mişcat, şi te-a durut.
Şi suferinţi nenumărate
Ai vrut s-alini, dintru-nceput.

Şi măreţia ai văzut-o
A ţării tale şi-ai cîntat
Cu viers de aur, pur şi mîndru,
Meleagul binecuvîntat.

Căci Patria ţi-a fost iubită
Şi, cîntăreţ îndrăgostit,
I-ai închinat nădejdi şi visuri,
Ciupindu-ţi strunele de-argint.

De-atunci legat eşti pe vecie
De-acest norod, cu fire tari,
În inimi ne-ai turnat iubirea
Şi chipul tău ni-i pururi drag.

Răsplată azi ţi se cuvine,
Tu, cîntăreţ de vremuri noi,
Căci bobul prins-a rădăcină
Şi-acum poţi spicul să-l îndoi.

Te-or pomeni întotdeauna
Urmaşii noştri, barzii, bravii,
Şi fie ca pămîntul ţării
Să nască fii ca Eristavi!

SOSELO
(Iosif Stalin)

38

1917 primăvara: liderul stîngaci

„Cădea o zăpadă pufoasă”, îşi aminteşte Vera Şveiţer. „De îndată ce am coborît din tren, am simţit o pală din furtuna politică şi revoluţionară care bîntuia capitala.” Stalin, membru al CC, se întorsese, iar visurile lui de o viaţă se împlineau. Dar la gara Nikolaevski nu era nimeni care să-i întîmpine. Soso şi Vera s-au lăsat purtaţi pe străzi de valul entuziasmului popular: „Am urmat mulţimea pînă pe Nevski Prospekt”.

Stalin nu mai trebuia să se teamă de arestare sau să umble pe străzi căutînd vechi cunoscuţi care să-l adăpostească. Focurile trase, revolta mulţimii şi înflăcărarea Revoluţiei din Februarie schimbaseră întru totul capitala imperiului: era acum aproape cel mai liber oraş din Europa. Limuzine – inclusiv Rolls-Royce-urile rechiziţionate de la marii duci – şi maşini blindate goneau pe străzi, claxonînd, încărcate cu muncitori, fete sumar îmbrăcate şi soldaţi care fluturau steaguri şi îşi etalau armele. Din tipografii ieşeau torente de ziare reprezentînd toate poziţiile politice şi pamflete explicit pornografice divulgau lubrica nimfomanie lesbiană a fostei împărătese şi orgiile ei cu Rasputin. Detestaţii poliţişti – „faraonii” – dispăruseră; vulturii bicefali fuseseră zdrobiţi, dar lupta de clasă nu începuse cu adevărat. Muncitorii înarmaţi din marile fabrici ameninţau ţanţoşi noua burghezie, pe „burjui”, însă teatrele continuau să dea reprezentaţii – la Aleksandrinski se juca *Mascarada* lui Lermontov –, iar restaurantele elegante se deschideau în văzul luptelor de stradă.

„Erau mitinguri*1 şi cuvîntări peste tot”, îşi amintea Molotov, „prima experienţă a libertăţii în deplinătatea ei”. Pînă şi prostituatele şi hoţii ţineau adunări şi-şi alegeau soviete. Totul fusese inversat: soldaţii îşi puseseră chipiele cu spatele în faţă şi purtau un potpuriu de uniforme; femeile împrumutaseră şepci militare şi pantaloni. Oamenii se simţeau dintr-odată lipsiţi de orice restricţii în acest carnaval febril: „pe străzi, în euforia generală”, scrie Orlando Figes, erau „săvîrşite pe faţă tot felul de acte sexuale, de la săruturi şi mîngîieri la împreunări de-a dreptul”1.

*

Stalin şi Vera s-au îndreptat direct către centrul de putere. „În

timp ce discuta cu noi, fără să-şi dea seama, tovarăşul Stalin a ajuns la Palatul Taurida", unde cei trei s-au întîlnit cu Elena Stasova şi Molotov. În seara aceea, Stalin, Molotov, Vera Şveiţer, Stasova şi Biroul Rus au analizat situaţia. Nimeni nu ştia care ar fi trebuit să fie următoarea mişcare.

„Rusia *era* un imperiu", dar „ce este acum?". Sistemul politic pe care bolşevicii l-au descoperit funcţionînd în palat, scria Vasili Şulghin, deputat al Dumei, nu era „nici republică, nici monarhie – o formaţiune statală fără nume". Prinţul Lvov, prim-ministru echilibrat, conducea un cabinet de conservatori şi de „cadeţi" liberali, democraţi constituţionali. Sovietul din Petrograd, condus de Ciheidze şi compus din menşevici, bolşevici şi eseri, era la fel de puternic ca guvernul. Singur Kerenski se împărţea între cele două organisme politice: „Numai Kerenski ştia să ţopăie prin smîrcul revoluţionar". Dar de fapt nici el nu ştia; nu ştia nimeni.

Cînd ţarul abdicase, mai-marii social-democraţiei ruse se aflau peste hotare: Troţki şi Buharin erau la New York, Lenin şi Martov, în Elveţia. Bolşevicii din Petrograd, dezorientaţi, erau conduşi de tînărul Aleksandr Şleapnikov, un muncitor în vîrstă de treizeci şi trei de ani, şi de Molotov, pe atunci de douăzeci şi şapte de ani*2. În toată Rusia existau pe atunci mai puţin de 25.000 de bolşevici şi numai aproximativ 1.000 dintre ei erau activişti cu vechime.

Cu cîteva zile înainte, Lenin reflecta că „s-ar putea ca noi să nu mai prindem revoluţia". Cînd au auzit de ce se întîmpla în ţară, Krupskaia a remarcat: „Poate e tot o păcăleală". „E uluitor!", exclama Lenin. „Ce surpriză!" A început să le trimită instrucţiuni lui Molotov şi Şleapnikov: războiul trebuia oprit. Guvernul provizoriu se opunea acestei idei. Dar acum, la şedinţa Biroului Rus, Stalin, în vîrstă de treizeci şi opt de ani, şi Kamenev, de numai treizeci şi patru, voiau să preia controlul şi să hotărască peste capul lui Lenin, dispuşi fiind să susţină guvernul provizoriu cu condiţia ca acesta să promoveze un război defensiv şi să garanteze libertăţile civile esenţiale.

A urmat „un scandal de proporţii". Biroul a respins decisiv propunerea lui Kamenev, cerînd o explicaţie a trădărilor sale, şi a fost de acord să-l coopteze pe Stalin numai „cu rol consultativ... date fiind anumite trăsături personale ale sale". Egocentrismul, grosolănia (poate şi aventurile sale sexuale) erau notorii2.

*

Cînd s-a întors acasă, în locuinţa familiei lor, aflată acum într-o suburbie a capitalei, unde se putea ajunge numai cu un tren local, Anna Allilueva i-a găsit acolo pe cîţiva tovarăşi (Enukidze venise mai devreme), dar „m-am uitat la cuierul de pălării şi n-am recunoscut

haina neagră şi eşarfa lungă în dungi de pe masă”.

— Cine a venit? a întrebat ea.

— S-a întors Stalin, i-a răspuns cineva. Din exil. Tocmai a sosit.

Ea s-a repezit să-l salute – „îl aşteptam!”. El măsura camera cu paşi mari. Anna a fost uimită de cît se schimbase. „Hainele erau aceleaşi – costumul negru şi cămaşa albastră”, însă „chipul i se schimbase, nu numai că era obosit, slab, cu obrajii supţi, dar părea îmbătrînit. Doar ochii îi rămăseseră aceiaşi, cu zîmbetul lor uşor ironic”.

— Vezi? V-am găsit! a spus Stalin. Am luat trenul şi nu credeam c-am să mai dau vreodată de voi! Ce mai faci? Ce fac Olga, Serghei, Pavel, Fedea? Şi unde e Nadia?

Serghei lucra la o centrală electrică; Olga era soră medicală; Pavel era pe front; Fiodor studia; Nadia avea oră de muzică.

— Ţi-e foame? l-a întrebat Anna, aprinzînd samovarul – chiar în clipa cînd tatăl lor a intrat în casă.

Cei doi vechi tovarăşi au discutat ultimele veşti „cu glasuri tulburate”. Apoi a apărut şi Nadia, în palton şi cu fular, cu ochii ei negri, intensă şi exuberantă.

— A venit Iosif.

Părinţii şi copiii l-au înconjurat pe Stalin, urîndu-i bun-venit, şi revoluţionarul s-a trezit deodată eroul unei familii cehoviene primitoare, beneficiind de confortul clasei de mijloc, pe care Soso nu-l cunoscuse niciodată.

„Toată lumea a rîs” cînd „Stalin s-a apucat să-i imite pe oratorii provinciali care vorbeau în gările de pe drumul de întoarcere din exil”. Anna şi Nadia au pus masa, în timp ce el îşi povestea înflăcărat aventurile. S-a învoit să rămînă la ei peste noapte şi să se culce în sufragerie cu Serghei.

— La ce oră ne sculăm mîine-dimineaţă? Trebuie să mă duc la redacţia *Pravdei*.

— Noi ne deşteptăm devreme, a spus Olga. Te trezim şi pe tine.

Olga şi fetele s-au retras în camera învecinată, dar nu puteau dormi – mai ales după ce Nadia a început să repete poveştile lui Soso despre oratorii din gări. „Era atît de haios, că am izbucnit în rîs”, spune Anna. „Am încercat să ne oprim, dar n-am putut, rîdeam din ce în ce mai tare.”

— Încetaţi, neastîmpăratelor! le-a strigat tatăl lor.

— Lasă-le, Serghei! a intervenit Stalin. Sînt tinere, lasă-le să rîdă!

Dimineaţă au luat trenul spre oraş, spunîndu-i lui Soso că voiau să vadă o nouă locuinţă pe a 10-a stradă Rojdestvenskaia. Sărind din tramvai, Stalin le-a strigat: „Foarte bine – dar nu uitaţi să ţineţi o cameră şi pentru mine!...”[3].

*

Stalin n-a ezitat să-şi revendice dreptul de conducător, nu în Palatul Taurida, ci la sediul organizaţiei bolşevice, care se afla acum în vila îmbibată de viciu a „concubinei ţariste" Matilda Kşesinskaia*3. „Acest cuib al luxului, depozit de pinteni şi diamante, situat vizavi de Palatul de Iarnă", în cuvintele lui Troţki, era un loc esenţial din punct de vedere strategic, căci se afla aproape de Fortăreaţa Petru şi Pavel şi de fabricile din cartierul Vîborgskaia Storona.

În budoarele şi dormitoarele balerinei, Stalin s-a afirmat din nou, recucerindu-şi întîietatea în faţa neexperimentatului Molotov şi a Biroului Rus. Pe 15 martie, el şi Kamenev au preluat controlul asupra *Pravdei* şi au obţinut statutul de membri în Prezidiul Biroului. „Am fost dat afară", spune Molotov. „Stalin şi Kamenev m-au exclus – delicat, dar abil – pentru că aveau mai multă autoritate şi zece ani în plus, aşa că nu m-am împotrivit." Numit reprezentant al bolşevicilor în Comitetul Executiv al sovietului, Stalin a fost întîmpinat în Palatul Taurida de conaţionalii săi, Ciheidze şi Irakli Ţereteli, principalul orator al sovietului. Era entuziasmat de noua politică, dar, chiar şi în zilele acelea confuze, vedea viaţa în mod maniheist, ca pe o luptă între lumină şi întuneric. „Carul de foc al revoluţiei ruse", declara el, „înaintează cu viteza fulgerului", dar „priviţi în jur şi veţi vedea la lucru sinistrele forţe întunecate care nu încetează să clocotească". Era tăcut şi vigilent. „În munca sovietelor", îşi aminteşte memorialistul menşevic Nikolai Suhanov, „impresia pe care mi-a făcut-o... a fost a unei pete cenuşii".

În îndepărtata Elveţie, Lenin ataca în zadar guvernul provizoriu şi cerea încheierea imediată a păcii cu Germania. La Petrograd, Stalin şi Kamenev s-au orientat către o poziţie uşor conciliatorie, sperînd să-i atragă pe menşevicii radicali şi pe internaţionalişti în partidul lor – o idee nici pe departe rea, mai ales pentru că amîndoi insistau asupra unei politici externe radicale*4. „Au stîrnit" însă „confuzie şi indignare printre membrii partidului", bombănea Şleapnikov. Molotov a fost încîntat să se opună „liniei lor defensive, o mare greşeală, greşeala lui Stalin". Kamenev şi Stalin, spunea Troţki dispreţuitor, transformaseră partidul bolşevicilor într-un „grup parlamentar de culise, care milita pentru exercitarea de presiuni asupra burgheziei".

Şi totuşi, criticii lui Stalin i-au exagerat lipsa de viziune. A fost cu siguranţă precaut şi anost în acele zece zile, dar politica lui era cumpănită, realistă şi tactică în moderaţia ei. Troţki recunoaşte că Stalin „dăduse glas convingerilor secrete ale multor vechi bolşevici" – şi ale majorităţii menşevicilor. Chiar şi Krupskaia, aflînd despre exaltările extremiste ale lui Lenin, mormăise: „Ilici pare să-şi fi ieşit din minţi". La vremea aceea, bolşevicii nu aveau nici o nădejde de a

răsturna guvernul provizoriu. Lenin era îndrăzneţ, dar îi lipsea realismul. În plus, el însuşi nu şi-a respectat programul radical: a făcut imediat cîţiva paşi înapoi şi diferite compromisuri înainte de a reveni la proiectul iniţial înainte de sfîrşitul războiului.

În exilul elveţian, Lenin a explodat cînd a auzit un discurs al lui Ciheidze despre împăcarea cu bolşevicii.

— E un mare rahat! a strigat el.

— Vladimir, ce-i cu limbajul ăsta? a replicat Krupskaia.

— Îţi repet: un mare rahat!

Lenin a început să aştearnă pe hîrtie *Scrisorile din depărtare* pentru a corecta neroziile lui Kamenev şi Stalin. Articolele acestuia din urmă erau publicate aproape zilnic.

Apoi, pe 18 martie, Stalin s-a oprit din scris timp de o săptămînă, poate ca să-şi revizuiască politica: venea Lenin4.

*1 Erau atît de multe mitinguri, zi şi noapte, la fiecare colţ de stradă, încît veşnic flexibila limbă rusă a inventat verbul *mitingovat* – „a face un miting" –, exact la fel cum în timpul unei alte revoluţii, din 1991, avea să creeze cuvîntul *happening* [în engleză, „întîmplare, eveniment" – n.tr.] pentru a denumi bizarele evenimente aduse de noua libertate de care se bucura societatea.

*2 Pe 26 februarie, Şleapnikov declara: „Nu este şi nu va fi nici o revoluţie". Dar, pe măsură ce situaţia a evoluat, el şi Molotov au reuşit să scoată din nou *Pravda*. Intrînd în componenţa Comitetului Executiv al sovietului din Petrograd, Molotov scria: „A trebuit să iau cuvîntul împotriva lui Kerenski. Lenin era departe. A trebuit să hotărîm totul singuri".

*3 Kşesinskaia era graţioasa balerină poloneză care a devenit prima şi unica amantă a lui Nicolae al II-lea în perioada cît acesta a fost moştenitor al tronului. Întrucît fusese îndrăgostit de ea, Nicolae a continuat s-o susţină pe Kşesinskaia în ascensiunea ei către postul dominant de primă balerină a Teatrului Mariinski chiar şi după ce s-a îndrăgostit de Alix de Hesse, care a devenit împărăteasa Alexandra. După un timp, dansatoarea a format cu cei doi amanţi imperiali, marii duci Serghei şi Andrei, un triunghi amoros. Între aventurile cu ţarul şi marii duci şi cariera de pe scenă, construită prin intervenţie augustă, Kşesinskaia a strîns o colecţie remarcabilă de diamante şi reşedinţe şi a sfîrşit prin a-şi ridica propria vilă în stil modernist. Toată clădirea avea parchet pe jos, candelabre de cristal şi oglinzi uriaşe. Într-o sală albă se aflau console de marmură şi canapele încrustate cu bronz aurit; pereţii erau acoperiţi cu damasc; draperiile, de catifea. Exista un mic salon de desen în stil Ludovic al XVI-lea cu tapet de mătase galbenă, iar camera de baie a balerinei, în marmură albă, cu pereţii încrustaţi cu mozaic albastru şi argintiu şi o cadă scufundată, „semăna cu o baie publică din Grecia antică". Aşa cum spunea, fără perdea, o poezioară populară, „a dansat pîn' la palat, dînd din craci cu vîrf şi-ndesat". Vila este astăzi sediul Muzeului de Istorie Rusă Modernă.

*4 Pe 17 martie, în articolul său „Războiul", Stalin chema doar la exercitarea de „presiuni asupra guvernului provizoriu" pentru ca aceasta să încheie războiul, în timp ce Lenin cerea deja „răsturnarea" lui. Stalin nu-i ataca pe menşevici, dar voia să se alieze numai cu cei care susţineau credinţa lui într-un război defensiv. Voia ca sovietul să păstreze controlul asupra guvernului provizoriu şi cerea convocarea imediată a unei Adunări Constituante. Pe de o parte, propunea numai „presiuni" asupra guvernului; pe de alta, atunci cînd menşevicii şi bolşevicii au organizat o dezbatere comună, Stalin a condamnat cabinetul drept un organ al „elitelor", care înlocuia pur şi simplu „un ţar cu altul". Era încă un împăciuitorist, aşa cum explica el însuşi la o conferinţă a partidului, ţinută la sfîrşitul lui martie în vila Kşesinskăi şi apoi în Taurida.

39

1917 vara: marinarii pe străzi

Pe 27 martie 1917, Lenin, Krupskaia, Zinoviev şi Ţhakaia, mentorul georgian al lui Stalin, au urcat la bordul faimosului tren sigilat. La aproape o lună după Revoluţia din Februarie, Lenin descoperise în sfîrşit un mod de a se întoarce în Rusia. Pînă atunci se închipuise urcînd în tren şi prefăcîndu-se că ar fi un suedez surdo-mut sau zburînd cu un biplan şubred pe deasupra Europei Centrale. „Trebuie să mergem acasă", spunea. „Dar cum?". Din fericire, Înaltul Comandament german credea că introducerea lui Lenin şi a bacilului său revoluţionar în trupul Rusiei o putea infecta cu virusul pacifismului, scoţînd-o astfel din război[1].

Lenin a dominat trenul sigilat aşa cum avea să domine şi Rusia: ar fi aprobat interdicţiile de a fuma ale erei noastre şi a insistat să dicteze regulile de fumat şi programul de mers la spălător pentru toţi pasagerii din tren – pregătindu-se, glumea bolşevicul Karl Radek, „să preia conducerea guvernului revoluţionar". Fumătorii aveau voie să-şi aprindă ţigara numai la spălător, în timp ce nefumătorilor li se puneau la dispoziţie permise „de clasa întîi", care le ofereau acces preferenţial la spălător.

Pe 3 aprilie, s-au oprit în gara Beloostrov, la graniţa fino-rusă, în ceea ce Krupskaia numea pompos „dragile noastre vagoane dărăpănate de clasa a treia". Liudmila Stal, prietena lui Stalin, a întîmpinat-o pe Krupskaia cu o delegaţie de femei. Kamenev a urcat exaltat în tren să-l salute pe Lenin, dar a rămas perplex.

— Ce naiba ai tot scris? s-a năpustit Lenin asupra lui. Am citit cîteva numere din *Pravda* şi te-am înjurat bine.

Trenul a intrat pufăind în Gara Finlandeză din Petersburg. Stalin a urcat în vagon să-l salute pe „Bătrîn" (în vîrstă de doar patruzeci şi şase de ani). Cu pălăria lui elegantă de fetru, costumul de tweed şi umbrela burgheză, omul acesta scund şi chel era un străin în Rusia – cea veche şi cea nouă. Şi totuşi, era un Lenin mai furios, mai violent, mai nemilos şi mai nerăbdător decît cel care plecase în exil cu zece ani în urmă: lipsit de reaua-voinţă răzbunătoare a lui Soso, semăna mai mult cu Stalin decît cu imaginea paternă pe care a promovat-o ulterior proaganda socialistă. „Nu pot să ascult muzică prea des", spunea el după ce audiase sonata *Appassionata* de Beethoven. „Îmi vine pe urmă să spun lucruri blînde şi stupide şi să-i mîngîi pe oameni pe cap. Dar

acum trebuie să-i baţi în cap, să-i baţi fără milă.” Lenin se entuziasma la gîndul următoarei bătălii. „O campanie de luptă după alta”, îi spunea Inessei Armand, cea care-i fusese cîndva amantă. „Asta e viaţa mea.” Stalin ar fi putut spune şi despre sine acelaşi lucru. Veniţi din lumi atît de diferite – unul cu manierele unui aristocrat, celălalt cu apucături ţărăneşti –, cei doi împărţeau aceeaşi viziune despre lume şi prevedeau metode similare de a o pune în practică.

Nu ştim ce i-a spus Stalin în vagon*1, dar, practic, de îndată ce s-au întîlnit, Stalin l-a abandonat pe „molîul” Kamenev şi l-a sprijinit pe „Bătrîn”.

Chiar înainte de miezul nopţii, Lenin „a descins din vagon cu Stalin”, observa Molotov, care era şi el prezent. Celebrul, dar misteriosul Lenin a găsit Gara Finlandeză într-o euforie revoluţionară. O orchestră militară a început să cînte *Marseilleza*; proiectoarele străbăteau mulţimea avidă să-l vadă. Lenin a salutat o gardă de onoare formată din marinari revoluţionari de la baza militară Kronstadt, 2.000 de muncitori de la fabrica Putilov, o mulţime care flutura pancarte roşii şi o suită de maşini blindate.

O falangă a Gărzilor Roşii – muncitori bolşevici înarmaţi – l-a escortat în loja imperială a gării, unde a fost întîmpinat de Ciheidze, preşedintele sovietului din Petrograd. Dar Lenin s-a grăbit să urce într-o maşină blindată, spunînd mulţimii (inclusiv lui Molotov, Voroşilov şi Alliluev) doar că guvernul provizoriu, cu „discursurile sale plăcute şi promisiunile ambiţioase, vă înşală la fel cum înşală întreg poporul rus”. Cuvîntarea, scrie un martor, „i-a zguduit şi i-a lăsat perplecşi pe fidelii partidului... ca un trăsnet”. Bolşevicii, potrivit lui Lenin, trebuiau să răstoarne guvernul, să încheie „războiul imperialist spoliator” şi să transfere imediat puterea sovietelor.

Mulţi au crezut că „Bătrînul” era nebun şi lipsit de simţul realităţii. „Lenin e învechit”, îi spunea menşevicul Skobelev prinţului Lvov. Dar chiar şi oponenţii săi nu puteau decît să se minuneze de extraordinara siguranţă de sine cu care tuna şi fulgera conducătorul bolşevic: „Lenin”, spune Suhanov, „dădea dovadă de o vigoare incredibilă, de o forţă supraomenească de atac”.

A pornit pe străzi în maşina sa blindată, înconjurat de fanfara zgomotoasă şi de muncitori şi soldaţi, către vila Kşesinskăi, unde, în atelierul de desen al balerinei, cu coloanele sale albe, le-a ţinut o predică bolşevicilor neîncrezători. A doua zi dimineaţă, li s-a adresat în sala numărul 13 a Palatului Taurida. „Toată lumea a rămas mască”, spunea Molotov. La început, numai Aleksandra Kollontai l-a susţinut fără rezerve. Bolşevicii, spune Troţki, „erau la fel de nepregătiţi pentru Lenin cum fuseseră şi pentru Revoluţia din Februarie”.

*

Turul de forţă al lui Lenin l-a cîştigat pe Stalin, care se destăinuia: „Multe lucruri mi-au devenit mai clare”. Poporul tînjea după pace şi pămînt, dar guvernul, deşi bine intenţionat, insista să onoreze promisiunile ţarului de a lupta împotriva Germaniei şi amîna prosteşte rezolvarea problemei pămîntului pînă la alegerea unei Adunări Constituante, care avea să aibă loc doar peste cîteva luni. Lenin a fost singurul care şi-a dat seama că acest interval era o şansă unică de a prelua puterea în Rusia. După 6 aprilie, Lenin şi Stalin au început să lucreze mult împreună la *Pravda*[2].

Pe 18 aprilie, Lenin a fost ajutat de o greşeală a ministrului de Externe Miliukov, care a emis o notă diplomatică informînd Marea Britanie şi Franţa că Rusia avea de gînd să anexeze teritorii otomane, într-un război imperialist fără împărat. Sovietul din Petrograd susţinuse guvernul provizoriu cu condiţia ca războiul să rămînă defensiv. Un val de repulsie a zguduit fragilul guvern. Prinţul Lvov a format o nouă coaliţie, cu Kerenski pe post de ministru de Război.

Bolşevicii radicali au chemat la insurecţie armată. Făcînd un prim pas înapoi de cînd venise cu toate pînzele ideologice sus, Lenin a trebuit să-şi ţină în frîu propriii tovarăşi prea înfierbîntaţi: revolta era „incorectă... în această clipă”. La conferinţa bolşevică de pe 24 aprilie, ţinută în sala de bal a Kşesinskăi, Lenin „a intrat ca un inspector şcolar într-o clasă”. Pînă la sosirea lui, afirma Liudmila Stal, „toţi tovarăşii bîjbîiau prin întuneric”. Stalin ieşise definitiv din această beznă. Cînd Kamenev l-a atacat pe Lenin, Stalin l-a luat în rîs pe fostul său aliat. Era din nou leninist – dar asta nu însemna că aproba toate ideile liderului*[2].

Stalin a vorbit despre problema naţionalităţilor. A cîştigat dezbaterea, dar era încă vestit mai degrabă pentru trecutul lui banditesc din Caucaz, aşa că avea nevoie de susţinerea lui Lenin. „Îl cunoaştem pe tovarăşul Koba de foarte mulţi ani”, a declarat Lenin. „L-am văzut de mai multe ori la Cracovia, unde s-a aflat Biroul nostru. Activitatea lui din Caucaz a fost importantă. Este un executant conştiincios al oricăror misiuni ce presupun responsabilitate.” Molotov şi-l amintea pe Lenin explicînd esenţa magnetismului lui Stalin: era o figură „impresionantă – puteai să-i repartizezi orice sarcină”.

Pe 29 aprilie, Stalin a ieşit al treilea, cu nouăzeci şi şapte de voturi, în alegerile pentru Comitetul Central, imediat după Lenin şi Zinoviev, rezultat care dovedeşte statutul lui în interiorul partidului. Îşi petrecea acum cea mai mare parte a timpului la sediul sovietului, redactînd *Pravda* sau lucrînd în CC cu Lenin. Comitetul Central i-a ales pentru prima dată pe ei doi, pe Kamenev şi Zinoviev, în componenţa unui Birou care urma să ia deciziile – precursor al atotputernicului Birou Politic de mai tîrziu[3].

Pe 4 mai, Troţki a sosit într-un sfîrşit din America şi a cucerit

imediat Petrogradul, vorbind aproape în fiecare seară în sala Circului Modern, ticsită de oameni, unde „era deseori dus pe braţe de mulţime pînă la scenă”. Era, observă Suhanov, „îmbătat de popularitate”.

Lenin a recunoscut valoarea lui Troţki şi l-a curtat, invitîndu-l, o săptămînă mai tîrziu, să se alăture bolşevicilor. Singurul lucru care îi despărţea, spunea el, era „ambiţia”. Stalin a fost probabil neplăcut impresionat de întoarcerea acestei vedete revoluţionare. Avea să scrie peste şaizeci de articole în 1917, pe care Troţki le va califica drept „comentarii anoste pe marginea unor evenimente excepţionale”. Cînd Lenin a numit o delegaţie care să negocieze cu Troţki, Stalin a fost, fireşte, lăsat pe dinafară.

*

Spre deosebire de Troţki, Stalin nu şi-a pus amprenta asupra anului 1917. El însuşi a spus-o cel mai bine: „Înainte de revoluţie, partidul nostru a dus o existenţă subterană – a fost un partid secret. Acum, împrejurările se schimbaseră” – şi nu-l avantajau. El înflorea în umbră, în clandestinitate.

1917 a fost realmente singura experienţă politică deschis democratică a lui Stalin, nici pe departe mediul ideal pentru cineva care se formase în contextul intrigilor criminale de clan din Caucaz. Stalin vorbea încet, cu un accent georgian destul de caraghios. „Nu înţelegeam prea mult din ce spunea”, relatează un martor, „dar am observat un lucru: toate propoziţiile lui Stalin erau afirmaţii izbitoare şi răspicate, care se deosebeau prin claritatea formulării”. Un muncitor care l-a văzut vorbind era de părere că „ceea ce spunea suna bine, simplu şi pe înţeles, dar, nu ştiu cum, parcă pe urmă nu-i ţineai minte vorbele”. „Evita să ia cuvîntul la mitinguri mari”, dar anti-oratoria lui modestă şi lipsită de înfloriturі s-a dovedit în timp surprinzător de impresionantă şi de convingătoare pentru mulţi dintre cei cărora intelectualii retorici le trezeau neîncredere.

Cînd Lenin avea să pună mîna pe putere şi, asediat din toate părţile, să-şi conducă guvernul ca pe o camarilă conspirativă, Stalin avea să fie din nou în elementul său.

*

Pe 3 iunie, Anna şi Nadia Allilueva, tinerele admiratoare ale lui Soso, au venit să-şi admire eroul la Primul Congres al Sovietelor din Şcoala Militară de pe insula Vasilievski. „Stalin şi Sverdlov au participat la şedinţele inaugurale – au fost primii care au sosit cu Lenin. I-am văzut pe toţi trei intrînd în sala goală”, relatează Anna

Allilueva, care lucra pentru partid. „Nu mai dădusem cu ochii de Stalin de multe zile şi camera lui din apartamentul nostru rămînea goală.”

— Trebuie să-l chemăm, a şoptit şcolăriţa Nadia. Poate s-a răzgîndit şi nu mai vrea să vină să locuiască la noi.

A doua zi, cele două fete au fost martore la cel mai dramatic moment al Congresului.

— Nu există nici un partid în Rusia care îndrăzneşte să spună: „Daţi puterea în mîinile noastre!”, a tunat menşevicul Ţereteli.

La aceste cuvinte, Lenin a sărit de pe scaun şi a strigat:

— Ba *există* un asemenea partid!

Vereşceak, colegul de celulă al lui Stalin de la Bailovka, observa că „Lenin, Zinoviev şi Kamenev au fost principalii vorbitori”, dar „Sverdlov şi Stalin conduceau tăcut facţiunea bolşevică. A fost prima oară cînd mi-am dat seama cît de important era rolul lui”.

Stalin l-a impresionat pe Troţki, a cărui descriere ne dezvăluie de ce menşevicul a fost cel care a pierdut lupta pentru putere. „Stalin era foarte preţios în spatele scenei”, scria el. „Avea talentul de a-i convinge pe liderii obişnuiţi, mai ales pe provinciali.” „Nu era considerat conducătorul oficial al partidului”, spune Saghiraşvili, un alt menşevic georgian care a rămas în Petrograd pe tot parcursul anului 1917, dar „toată lumea asculta ce avea de spus, inclusiv Lenin – era un reprezentant al membrilor de rînd, care exprima vederile şi starea lor reală de spirit”, necunoscute unui emigrant ca Troţki. Lenin, spune Saghiraşvili, „a simţit că în spatele lui [Stalin] stăteau o mulţime de conducători din provincie”*3. În timp ce Troţki se fudulea pe scena circului, Stalin îşi găsea noi aliaţi, precum Molotov, tînărul pe care îl alungase fără prea multe scrupule din Biroul CC4.

*

Stalin s-a mutat la Molotov, care locuia într-un apartament spaţios pe strada Şirokaia din cartierul Petrogradskaia Storona, pe malul celălalt al Nevei, împreună cu alţi trei tovarăşi. „Era un fel de comună”, spunea Molotov. În mod neobişnuit, noul chiriaş i-a cerut scuze pentru ceea ce tînărul bolşevic numise „marea greşeală a lui Stalin”. „Tu ai fost cel mai aproape de Lenin la începutul lui aprilie”, i-a mărturisit tovarăşul mai experimentat. Cei doi s-au împrietenit. În plus, Molotov, care nu fusese ales în CC în aprilie, avea nevoie de un mentor. Erau diferiţi: Molotov cel îndesat, bîlbîit şi cu ochelari era plicticos şi corect, mai degrabă burghez. Dar împărtăşeau fanatismul marxist, ţineau amîndoi la băutură, credeau ca doi Robespierre în teroare şi aveau acelaşi complex răzbunător de inferioritate – plus încrederea în calităţile excepţionale ale lui Stalin.

Stalin se tot mutase în ultima vreme, lucrînd noaptea şi apoi dormind pe apucate în casele prietenilor. Dormea de multe ori acolo unde lucra, în vila Kşesinskăi. Tatiana Slavatinskaia lucra acolo ca asistentă a CC sub îndrumarea lui Sverdlov şi a Stasovei. Liudmila Stal contribuia la redactarea revistei *Rabotniţa* (*Lucrătoarea*) şi la gestionarea relaţiilor cu marinarii din Kronstadt: probabil ea şi Stalin se văzuseră. S-a spus că Stalin a reluat acum povestea de amor cu Stal. Dacă aşa a fost, ea nu era singura lui iubită.

Stalin nu s-a folosit doar de fidelitatea politică a lui Molotov şi de locuinţa lui. „Mi-a furat prietena, pe Marusia", rîdea Molotov. Marusia nu avea să fie ultima femeie pe care Molotov a sacrificat-o la dorinţa lui Stalin.

Într-o seară devreme, Anna şi Nadia Allilueva au sosit la sediul *Pravdei* să-l vadă. „Birourile erau pline de oameni şi de fum de ţigară." Un ajutor le-a spus că „Stalin era ocupat", povesteşte Anna, aşa că „i-am trimis un mesaj că am vrea să-l vedem şi el a ieşit să ne întîlnească".

— Bună, bună! a spus Soso, zîmbind afectuos, mă bucur că aţi venit. Cum merg treburile acasă?

— Camera te aşteaptă, i-au spus fetele.

— Foarte drăguţ din partea voastră, dar sînt extrem de ocupat, a spus el. Ţineţi-o însă pentru mine!

Apoi „cineva s-a apropiat de el şi Stalin ne-a scuturat mîinile grăbit" şi s-a întors repede la lucru[5].

*

1917 a fost, ca să-l parafrazăm pe Lenin, un dans cu doi paşi înainte, unul înapoi. În iunie, radicalii din aripa armată a Partidului Bolşevic – Organizaţia Militară, care acum se lăuda că are 60.000 de membri – au cerut să organizeze o demonstraţie armată. A fost stabilită şi data pentru această revoluţie întîmplătoare: 10 iunie. La o şedinţă de partid, Lenin i-a susţinut. Era „greşit să forţăm lucrurile, dar la fel de greşit să pierdem ocazia", a fost de părere Stalin, care l-a ajutat să planifice demonstraţia şi a scris proclamaţia ei: „La vederea muncitorilor înarmaţi, burghezii vor fugi să se ascundă". Zinoviev şi Kamenev s-au împotrivit.

Pe 9 iunie, la sediul sovietului, menşevicii au citit apelul lui Stalin şi Ţereteli a tunat şi a fulgerat împotriva „conspiraţiei bolşevice de a pune mîna pe putere". Lenin avea nevoie de susţinerea sovietului, căci spera să se folosească de legitimitatea lui pentru lovitura sa de stat bolşevică. Dar sovietul a interzis demonstraţia. După mai multe ore de panică, Lenin s-a învoit s-o anuleze: „O singură mişcare greşită din partea noastră poate să distrugă totul". Devenise la fel de precaut cum

fuseseră Stalin şi Kamenev în martie. Pe 11, Stalin, criticînd aceste „oscilaţii inadmisibile”, ameninţa să-şi dea demisia.

Sovietul şi-a organizat în mod sfidător propria demonstraţie pe 18 iunie, dar bolşevicii au confiscat-o – Stalin şi-a publicat proclamaţia în *Pravda*. Era un triumf al propagandei. „O zi însorită şi senină”, relata el a doua zi, „coloana demonstranţilor este nesfîrşită. De dimineaţă pînă seara, procesiunea se îndreaptă către Cîmpul lui Marte – o pădure de pancarte... un vuiet constant din mulţime... *Marseilleza* şi *Internaţionala* au fost înlocuite de *Aţi căzut victime*”. Au urmat „strigăte de «Toată puterea sovietelor!»... dar nici un singur regiment nu a scris «Avem încredere în guvernul provizoriu!»”. Între timp, în războiul care continua cu Germania imperială, Kerenski, ministrul de Război, a ordonat o ofensivă care, spera el, avea să consolideze guvernul, dar care, ca ultimă tentativă a Rusiei de a-şi reveni în război, a fost un dezastru6.

Lenin era epuizat; suferind de migrene, s-a retras la o vilă din Finlanda ca să facă băi de soare pe malul unui lac. Între timp, guvernul se poticnea din nou: ofensiva lui Kerenski a fost oprită, iar Finlanda şi Ucraina au dat semne de independenţă. Miniştrii „cadeţi” liberali au demisionat în semn de protest.

În absenţa lui Lenin, Organizaţia sa Militară*4 a decis să pună totuşi mîna pe putere. „Noaptea era luminată atît de intens de aurora boreală”, scrie Saghiraşvili, „că puteai citi ziarul afară. Bărbaţii nu dormeau şi o forţă neştiută îi atrăgea afară, să bîntuie străzile. Ar fi putut să ridice ochii către acest spectacol paradiziac. Era o luptă grandioasă între Lumină şi Întuneric”.

*

Pe 3 iulie, mase de soldaţi, marinari şi muncitori, cu arme automate în bandulieră şi încărcături întregi de muniţii la ei, au pornit în marş către Palatul Taurida. În avangardă mergea Primul Regiment bolşevic de Arme Automate. Pe străzi, automobilele erau oprite şi rechiziţionate. În timp ce maşini blindate şi camioane pline cu oameni înarmaţi goneau peste tot, o parte din trupe au început să tragă la întîmplare în vizitatorii „burjui” ai magazinelor de pe Nevski Prospekt. S-au pornit schimburi de focuri. La baza navală din Kronstadt, marinarii bolşevici s-au revoltat, au ucis 120 de ofiţeri, inclusiv pe amiralul lor, şi apoi au cerut ca Lenin, Zinoviev şi Kamenev să le dea ordin să ia capitala. Pentru că n-au primit nici un telefon, l-au sunat pe Stalin, care şedea la biroul său din redacţia *Pravdei* cu bardul bolşevic Demian Bednîi: trebuiau să vină cu armele în capitală?

— Cu puştile? a replicat Stalin. Dumneavoastră, tovarăşi, ştiţi mai

bine... Noi, scribii, ne luăm întotdeauna armele, creioanele, cu noi, [dar], în privinţa armelor dumneavoastră, dumneavoastră ştiţi mai bine!

Stalin a încurajat această lovitură de stat pe jumătate accidentală, întrebînd: „Partidul avea oare dreptul să se spele pe mîini şi să stea deoparte?". Troţki nu se înşela probabil spunînd că fusese unul dintre organizatorii revoltei din iulie: „Oriunde se isca o încăierare, fie într-o piaţă din Tiflis, fie în închisoarea din Baku sau pe o stradă din Petrograd, [Stalin] se silea întotdeauna s-o întărîte".

Mulţimea înarmată fierbea în jurul Palatului Taurida, aşteptînd ca sovietul să preia puterea, ca în sloganul lui Lenin: „Toată puterea sovietelor!". Dar, înăuntru, Ciheidze şi ceilalţi membri, care discutau formarea unui nou cabinet, nu voiau puterea. Se temeau de ea. Mulţimea s-a înfuriat văzînd atîtea ezitări. Între timp, răspunsul ambiguu al lui Stalin îşi făcea efectul: marinarii din Kronstadt porniseră spre capitală.

În vila Kşesinskăi, Stalin şi Comitetul Central şi-au pierdut brusc curajul şi l-au chemat pe Lenin din vacanţă: „Am putea prelua puterea", spunea Stalin, „dar împotriva noastră s-ar ridica fronturile, provinciile, sovietele". S-a repezit la Palatul Taurida ca să-i liniştească pe Ciheidze şi pe membrii sovietului. Numai că duhul ieşise deja din lampă.

Lenin se afla în tren spre Petrograd cînd Stalin a aflat că ministrul de Justiţie Pavel Pereverzev se pregătea să-l acuze pe liderul bolşevic de trădare, dezvăluind că fusese finanţat de Germania imperială. Era o informaţie pe jumătate adevărată, dar Stalin s-a întors la Palatul Taurida şi a apelat la compatriotul său Ciheidze să înăbuşească povestea. Ciheidze a fost de acord, însă era prea tîrziu.

La primele ore ale zilei de 4 iulie, Lenin a dat buzna în vilă.

— Ar trebui să fiţi biciuiţi pentru asta! a urlat el la conducătorii bolşevici.

În dimineaţa aceea mohorîtă, 400.000 de muncitori şi soldaţi năpădiseră străzile pustii. Li s-au alăturat curînd 20.000 de marinari înarmaţi pînă-n dinţi, care au sosit la mal într-o flotă de bărci. Nu aveau nici un plan: matrozii fuduli, înaintînd în sunet de fanfare, erau mai interesaţi să-şi etaleze iubitele pe bulevarde şi să-i terorizeze pe „burjui": „Peste tot se vedeau marinari cu domnişoare pe tocuri, sumar îmbrăcate". S-au adunat lîngă vila Kşesinskaia, cerînd să vadă un conducător: unde era Lenin? Acesta a încercat să se ascundă în clădire, apoi a ieşit, fricos, să ţină o cuvîntare care nu a lămurit nimic.

Întărindu-şi rîndurile cu încă 20.000 de muncitori de la fabrica Putilov, marinarii s-au îndreptat către Palatul Taurida pentru a le veni de hac membrilor sovietului, care îi dezamăgiseră. Au urmat cîteva scene înfricoşătoare*5 – dar, la 5 după-amiaza, zăgazurile cerului s-au

deschis: ploaia a înecat revoluţia întîmplătoare. Mulţimea s-a dispersat. Gărzile Izmailovski, loiale guvernului, i-au eliberat pe membrii asediaţi ai sovietului, expuşi acum drept o adunătură de palavragii. Lenin şi înfricoşatul Comitet Central bolşevic s-au retras plouaţi. Zilele din Iulie se terminaseră.

Guvernul, încurajat de popularitatea tot mai mare a lui Kerenski, a decis să-i distrugă pe bolşevici. În ciuda insistenţelor lui Stalin, ministrul de Justiţie Pereverzev a publicat dovezile finanţării lui Lenin din surse germane. Mulţi soldaţi au fost impresionaţi de această trădare.

În zorii zilei de 5 iulie, trupele guvernului au descins la sediul *Pravdei*. Lenin a scăpat ca prin urechile acului, scos din clădire de Stalin cu numai cîteva minute înainte. Peste noapte, mai multe mortiere şi opt maşini blindate s-au instalat în faţa vilei, gata să o ia cu asalt, dar bolşevicii nu aveau de gînd să-şi apere bastioanele. Stalin s-a repezit către Fortăreaţa Petru şi Pavel, dominată de bolşevici, „unde am izbutit să-i conving pe marinari să nu accepte lupta"; a făcut mai multe drumuri între poziţiile ocupate de soldaţi şi vila Kşesinskăi, ca să evite un masacru; apoi i-a rugat pe Ciheidze şi pe Ţereteli la Palatul Taurida să-i ofere o garanţie că nu se va face nici o vărsare de sînge dacă bolşevicii cedau vila şi fortăreaţa. Ţereteli s-a învoit: „Stalin mi-a aruncat o privire nedumerită şi a plecat". Pe 6 iulie, cei 500 de bolşevici aflaţi în vila balerinei s-au predat. Apoi Stalin s-a întors la Fortăreaţa Petru şi Pavel pentru a supraveghea şi predarea acesteia.

Lenin a apreciat eforturile neobosite ale lui Stalin de a aplana conflictul. Dar „după eşecul dezastruos al revoltei", scria John Reed, un jurnalist socialist din Portland, Oregon, „opinia publică s-a întors împotriva lor. Gloata fără stăpîn s-a retras în cartierul [muncitoresc] Vîborgskaia Storona. A urmat o vînătoare sălbatică a bolşevicilor".

Kerenski, în vîrstă de treizeci şi cinci de ani, singurul om care ar fi putut uni stînga şi dreapta, a preluat funcţia de prim-ministru. Fiul – într-o ironie a sorţii – directorului de la şcoala unde Lenin predase în Simbirsk era un vorbitor „de o intensitate arzătoare" – „izbucnirile şi începuturile bruşte, tremuratul buzelor şi calmul de somnabul al gesturilor îl făceau să arate ca un posedat". Ministrul de Justiţie al lui Kerenski a ordonat arestarea lui Lenin*6.

Bolşevicii erau pe marginea prăpastiei. Lenin era urmărit de poliţie. Stalin şi-a asumat sarcina de a-l proteja7.

*1 Seducătoarea bolşevică Aleksandra Kollontai tocmai le furnizase furioasele *Scrisori din depărtare* ale lui Lenin lui Stalin şi Kamenev, care îl sfidaseră pînă atunci pe lider. Chiar şi cînd momentul sosirii lui Lenin se apropia, Stalin scurtase articolele lui Lenin sau refuzase să i le publice, criticîndu-le drept „nesatisfăcătoare... o schiţă fără dovezi reale". Lenin chema la preluarea imediată a puterii, dar nu catadicsea să explice cum de sărise peste primul stadiu formal al evoluţiei marxiste direct la al doilea – „tranziţia la socialism".

*2 Niciodată totul: renunţarea la extremism îl adusese pe Lenin mult mai aproape de poziţia atît de hulită a lui Stalin. Stalin simţea că insistenţa lui Lenin asupra unui „război civil european" era exagerată, discuţiile despre o „dictatură", lipsite de tact, iar cererea de „naţionalizare a pămîntului" ignora dorinţele ţăranilor. Adaptîndu-se treptat la cerinţele reale ale politicii ruse, Lenin şi-a schimbat treptat politica susţinută public.

*3 Aceşti „provinciali" erau membrii duri ai comitetului, mulţi dintre ei prieteni caucazieni ai lui Stalin, care îl urau pe Troţki şi aveau să devină în viitor stalinişti. Asemenea *praktiki* bolşevici cunoşteau fără îndoială defectele lui Stalin, dar aveau mult mai multe în comun cu el decît cu Zinoviev sau cu Troţki. Printre ei se numărau irascibilul Sergo, chipeşul Şaumian, Enukidze, craiul cu plete blonde, fostul măcelar simpatic Kalinin, şi Voroşilov. Şi totuşi mulţi caucazieni, în special menşevicii, îl urau pe Stalin, care îşi avea de asemenea critici şi printre bolşevicii din Caucaz. Maharadze şi Djaparidze, tovarăşi vechi de la Tiflis şi Baku, au atacat atitudinea lui Stalin faţă de popoarele din Caucaz de la conferinţa din aprilie, la fel cum a făcut şi polonezul Feliks Dzerjinski. Stalin s-a împrietenit însă cu Dzerjinski, viitorul fondator al poliţiei secrete, poate pentru că polonezii şi georgienii se identificau unii cu alţii ca popoare mîndre, colonizate de Imperiul Rus. Amîndoi făcuseră studii preoţeşti, scriau poezie, erau obsedaţi de loialitate şi trădare. Amîndoi erau excelenţi practicanţi de activităţi clandestine. Amîndoi fuseseră dominaţi de mame cu firi puternice şi suferiseră de pe urma unor taţi exagerat de severi. Amîndoi erau părinţi deplorabili, fiind în primul rînd făpturi fanatice şi solitare. În mod surprinzător pentru două persoane atît de asemănătoare, s-au aliat.

*4 Organizaţia Militară bolşevică a ignorat avertismentele lui Lenin, dovedind că bolşevicii erau încă departe de a fi o forţă disciplinată, supusă unui singur conducător. Dimpotrivă, erau – şi au rămas încă multă vreme – nesubordonaţi şi împărţiţi în facţiuni. Pînă la monolitul ascultător al partidului stalinist mai era drum lung.

*5 Cîţiva marinari au pătruns în palatul unde membrii sovietului fuseseră asediaţi, refuzînd să preia puterea. L-au prins pe Cernov, nevolnicul lider social-democrat, şi se pregăteau să-l linşeze, cînd, dînd dovadă de o excepţională prezenţă de spirit, Troţki a intervenit, a sărit într-o limuzină, a vorbit mulţimii şi l-a scăpat pe politicianul înspăimîntat.

*6 Vîşinski, acolitul menşevic al lui Stalin din Baku, era, sub Kerenski, şeful miliţiei din cartierul moscovit Arbat şi a semnat ordine de arestare pentru bolşevici de seamă, inclusiv pentru Lenin. După Octombrie, s-a alăturat bolşevicilor. Slugărnicia ruşinoasă faţă de Kerenski a fost apoi garanţia unei supuşenii de cîine faţă de Stalin, căruia îi datora supravieţuirea.

40

1917 toamna: Soso şi Nadia

Stalin l-a mutat pe Lenin de cinci ori în trei zile, căci Kerenski îl urmărea fără încetare. Troţki şi Kamenev au fost arestaţi, dar Lenin, escortat de Stalin, s-a întors în clandestinitate. Poliţia a făcut o razie în casa surorii lui. Krupskaia a venit în fugă acasă la Stalin şi Molotov, pe strada Şirokaia, ca să afle unde-i era soţul.

În noaptea de 6 iulie, Stalin l-a dus pe Lenin în a cincea ascunzătoare, noul apartament al familiei Alliluev de pe a 10-a stradă Rojdestvenskaia, la numărul 17, unde aveau un portar în uniformă şi o fată în casă.

— Arătaţi-mi toate intrările şi ieşirile! a spus Lenin la sosire, verificînd pînă şi podul.

„I-am dat camera lui Stalin", spunea Olga. Lenin a fost surprinzător de vesel în timpul celor patru zile încordate cît a rămas acolo. Cînd a venit acasă, Anna Allilueva a găsit locuinţa plină de necunoscuţi care discutau nervoşi. „L-am recunoscut imediat pe omul căreia i-am fost prezentată mai întîi." Lenin şedea pe canapea „fără haină, cu o jiletcă pe el şi o cămaşă deschisă la culoare, cu cravată". În aerul „insuportabil de închis" al camerei, i-a pus o mulţime de întrebări: ce văzuse pe străzi?

— Merge vorba că aţi fugit la Kronstadt şi că vă ascundeţi pe un dragor.

— Ha, ha, ha! a rîs Lenin cu „o veselie molipsitoare".

Apoi i-a întrebat pe Stalin şi pe ceilalţi:

— Ce credeţi, tovarăşi?

Îşi petrecea zilele scriind. Stalin îl vizita în fiecare zi. Lua în tăcere pulsul la Palatul Taurida, unde s-a întîlnit întîmplător cu Sergo Ordjonikidze. Amîndoi erau îngrijoraţi că „mulţi bolşevici importanţi credeau că Lenin n-ar fi trebuit să se ascundă, ci să apară [în faţa tribunalului]. Împreună", scria Sergo, „ne-am dus să-l vedem pe Lenin". Guvernul îi cerea acestuia să se predea. În locuinţa Alliluevilor, Lenin, Stalin, Sergo, Krupskaia şi Maria, sora lui Lenin, au dezbătut ce era de făcut.

La început, Lenin a fost de părere că ar fi trebuit să se predea. Stalin l-a contrazis. Crezuse mai întîi că era mai bine ca Lenin şi Zinoviev să aştepte şi să se predea doar cînd siguranţa le-ar fi putut fi garantată, dar vizita la Palatul Taurida îl convinsese că era imposibil.

— Iuncherii*1 vor să vă ducă la închisoare, l-a avertizat el pe lider, dar să vă omoare pe drum.

Stasova a venit şi ea cu vestea că se publicau noi dovezi ale trădării lui Lenin. „Chipul i-a fost străbătut de un tremur şi [Lenin] a declarat ferm că trebuia să meargă la închisoare” şi să-şi reabiliteze la proces numele pătat.

— Hai să ne luăm rămas-bun! i-a spus el Krupskăi. S-ar putea să nu ne mai vedem niciodată.

Stalin şi Sergo au fost trimişi înapoi la Palatul Taurida ca să obţină „o garanţie că Ilici n-avea să fie linşat de iuncheri”. Menşevicii, a venit Stalin să raporteze, „au răspuns că nu puteau spune ce avea să se întîmple”.

Stalin şi Sergo erau acum siguri că Lenin avea să fie ucis dacă se preda. „Stalin şi ceilalţi l-au sfătuit pe Ilici să nu se ducă”, relatează Krupskaia. „Stalin l-a convins şi... i-a salvat viaţa.” Georgianul avea dreptate: un fost membru al Dumei, V.N. Polovţev, s-a întîlnit la vremea respectivă cu ofiţerul care trebuia să-l aresteze pe Lenin.

— Cum ar trebui să-l livrez pe domnul acesta, Lenin? a întrebat ofiţerul. Întreg sau în bucăţi?

Dezbaterea în casa Alliluevilor continua. Deodată, Sergo a tras un jungher imaginar şi a strigat ca un bandit georgian: „Îl tai pe oricine vrea ca Ilici să fie arestat!”.

*

Asta a părut să pună capăt controversei. Lenin a trebuit scos pe furiş din Petrograd: Stalin „şi-a asumat sarcina de a-i organiza plecarea”. Un muncitor pe nume Emelianov*2 a fost de acord să-l ascundă pe Lenin în căsuţa lui din localitatea Razliv, la nord de capitală.

Olga şi Anna Alliluieva se agitau în jurul oaspeţilor, avînd grijă ca Lenin şi Stalin să mănînce bine.

— Ce-i daţi să mănînce lui Stalin? întreba Lenin. Te rog, Olga, fii cu ochii pe el, văd că pierde în greutate.

Între timp, Stalin verifica şi el ca Lenin să fie hrănit cum trebuie:

— Care e situaţia cu proviziile? Ilici mănîncă? Faceţi tot ce puteţi pentru el.

Uneori Stalin venea acasă cu mîncare în plus.

El şi Lenin studiau cu atenţie planurile de evadare. Pe 11 iulie, „Stalin a venit înainte de plecare şi toată lumea s-a strîns în camera lui Lenin ca să găsească un mod de a-l deghiza”. Olga a încercat să-i bandajeze capul, dar n-a mers. Nimeni nu i-a sugerat să se travestească.

— N-ar fi mai bine dacă mă bărbieresc? a propus Lenin.

„O clipă mai tîrziu, Lenin şedea cu faţa acoperită de săpun” în faţa oglinzii rotunde de lîngă portretul lui Tolstoi din dormitorul lui Soso. Stalin însuşi „a făcut pe bărbierul”, răzîndu-i barba şi mustaţa.

— Acum e foarte bine, s-a admirat Lenin în oglindă. Arăt exact ca un ţăran finlandez, n-o să mă recunoască aproape nimeni.

Pe 12 iulie, Stalin şi Alliluev l-au însoţit pe Lenin la gara Primorski ca să-l facă dispărut: liderul bolşevic s-a scuns la Razliv, apoi s-a mutat într-un şopron din Finlanda. Călătorind într-acolo şi înapoi, Stalin a devenit principalul lui om de legătură cu Petrogradul. „Unul dintre fiii mei îl ducea pe Stalin la casa [unde se ascundea Lenin] cu barca”, îşi amintea Emelianov.

Într-o serie de articole, Stalin a denunţat „noua Afacere Dreyfus” a lui Kerenski, „calomniile infame la adresa conducătorului partidului nostru” şi pe „corsarii cu creion în mînă ai presei venale”. Îşi bătea joc mai cu seamă de menşevicii „proşti şi orbiţi”, care se lăsaseră păcăliţi cu atîta uşurinţă. Kerenski, scria el, avea să-i înece „ca pe muşte în lapte”.

Să-i predăm pe bolşevici? îi punea el pe menşevici să-l întrebe pe Kerenski, într-un exemplu rar de satiră stalinistă. „La dispoziţia dumneavoastră, domnilor de la Serviciul de Contrainformaţii.” Să dezarmăm revoluţia? „Cu cea mai mare plăcere, domnilor moşieri şi capitalişti.”

Stalin era, practic, liderul bolşevicilor. S-a mutat din nou – o mişcare ce avea să-i schimbe viaţa[1].

*

— Nimeni nu supraveghează clădirea, l-a asigurat Olga Allilueva într-o zi cînd el a trecut pe la ei. Mai bine ai veni să stai la noi, să te odihneşti şi să dormi bine.

Stalin s-a mutat din apartamentul lui Molotov în casa Alliluevilor. Camerele erau aerisite, luminoase şi confortabile; bucătăria, baia, chiar şi duşul erau moderne şi excelent dotate; fata în casă, care locuia într-o cămăruţă, gătea mesele; Stalin a luat dormitorul lui Fiodor (în care stătuse şi Lenin), unde se aflau un pat adevărat, o oglindă rotundă pe o măsuţă de toaletă, un birou ornamentat şi un portret al lordului Byron. A doua zi, la micul dejun, a spus că nu mai dormise de multă vreme atît de bine.

Soso era de multe ori singur cu Olga. Serghei lucra la centrala lui electrică; Nadia era în vacanţa de vară la Moscova; Anna lucra pentru partid. Olga avea grijă de el: i-a cumpărat un costum nou. El a rugat-o să-i coasă o căptuşeală călduroasă, două revere înalte şi rigide de catifea şi nasturi pînă la gît, pentru că îl durea deseori gîtul, şi gulerul cu cravată îi era incomod*[3].

Viaţa lui Soso a rămas haotică: îşi cumpăra mîncarea în drum spre casă – o pîine şi nişte peşte sau cîrnaţi de la vreun chioşc de pe stradă. Lucra neobosit în redacţia *Pravdei*, scriind atît de mult la biroul cu un urs de aur pus în picioare pe setul de birou, încît făcuse bătături la mîini. Uneori venea acasă, alteori nu. O dată era atît de epuizat, încît a adormit în pat cu pipa aprinsă, cît pe ce să dea foc la casă.

La sfîrşitul lui iulie, s-a mutat din nou în timpul Congresului al VI-lea, ţinut sub acoperire într-o clădire monastică de pe bulevardul Sampsonievski, pentru cazul cînd ar fi intervenit poliţia[2]. Ca lider interimar, Stalin a ţinut cuvîntarea principală, îndemnîndu-i pe cei 300 de delegaţi să se concentreze asupra viitorului: „Trebuie să fim pregătiţi de orice". După ce a mai prezentat un raport „asupra situaţiei politice", a insistat ca Rusia să-şi facă propria revoluţie şi să nu mai creadă că „numai Europa ne poate arăta calea", idee precursoare a faimosului său slogan „socialismul într-o singură ţară". Al doilea raport fusese probabil compus de Lenin sau cel puţin trasat de el în liniile generale, dar adevăratul lui partener în reconstrucţia partidului era Sverdlov, cu care se împăcase în cele din urmă.

— Raportul tovarăşului Stalin a lămurit în întregime activitatea CC, declara Sverdlov. Mie nu-mi rămîne decît să mă refer la domeniul îngust al activităţii organizatorice a CC.

Stalin a fost ales redactor-şef al tipografiei partidului şi membru al Adunării Constituante, dar, cînd Comitetul Central a fost ales, el a apărut pe liste în urma lui Kamenev şi Troţki. Partidul Bolşevic era încă într-un moment prost, dar Stalin a prezis că „perioada paşnică" a guvernului provizoriu „s-a încheiat. Vremurile vor fi tulburi, vor veni crize după crize"[3].

S-a întors apoi la Alliluevi. Vacanţa de vară a Nadiei se terminase. Tînăra fată a venit acasă, gata să meargă din nou la şcoală.

*

În vara aceea, Stalin s-a dat la fund, petrecîndu-şi timpul mai mult cu cele două surori Alliluev în locuinţa familiei lor, unde a devenit, cum s-ar spune, „sufletul petrecerii". „Uneori Soso nu venea zile la rînd", scrie Anna Allilueva. Apoi venea pe neaşteptate la miezul nopţii şi, intrînd în camera lor, le găsea pe fete adormite. Erau foarte aproape unii de alţii: dormitorul lui Stalin şi cel al Nadiei erau despărţite numai de o uşă. Din pat sau de la birou, el îi vedea măsuţa de toaletă.

— Cum? Deja dormiţi? le scula el. Trezirea, somnoroaselor! V-am adus peşte şi pîine!

Cele două surori săreau din pat şi ţopăiau pînă în dormitorul lui Soso, care „devenea imediat gălăgios şi fără griji. Făcea glume şi îi

imita pe toţi cei pe care îi întîlnise în ziua aceea, uneori cu bunăvoinţă, alteori maliţios”.

Seminaristul autodidact şi adolescentele educate discutau literatură. Cu prietenele sale era jucăuş şi amuzant. Le întreţinea cu poveşti despre aventurile sale din exil, despre Tişka, cîinele lui siberian, le citea din cărţile lui preferate – Puşkin, Gorki şi Cehov, mai ales povestirile celui din urmă *Cameleonul* şi *Maiorul Prişibeev*. Îi plăcea cu deosebire *Duşenka*, pe care „o ştia pe de rost”. Vorbea deseori despre femei. „E o adevărată Duşenkă”, spunea el despre femeile fără minte, care trăiau numai pentru iubiţii lor, fără să aibă vreo existenţă independentă. O tachina pe fata în casă, Pania, o ţărăncuţă, şi le punea tuturor porecle. „Cînd era foarte binedispus”, relatează Anna, „ne chema «Epifanî-Mitrofanî»”, un joc de cuvinte legat de numele gazdei lui din exil. „Ei, Epifanî, ce mai e nou?”, le saluta pe fete. „A, sînteţi Mitrofanî, aşa-i? Mitrofanî.” Uneori le numea „Tişka”, precum pe căţelul lui siberian.

Discuta probleme politice cu Serghei şi cu cele două surori: erau şi ele membre ale familiei bolşevice. Nadia era atît de mîndră să fie bolşevică, încît colegii o tachinau la şcoală pe tema aceasta. Naşul ei, Enukidze, apoi Kalinin, Sergo şi Sverdlov îi erau deja ca nişte unchi. Lenin se ascunsese în casa lor.

În septembrie, relatează Anna, „Stalin a adus acasă un tovarăş din Caucaz... vîrtos şi îndesat, cu păr negru lucios şi o faţă palidă, stinsă... care ne-a strîns mîna sfios, zîmbind cu ochi mari şi blînzi”.

— El e Kamo, a spus Stalin. Ascultaţi-l, are o mulţime de istorii interesante de povestit!

Fetele erau fascinate. „*Era* Kamo”, care le-a încîntat cu relatări despre „viaţa lui pe jumătate fantastică”. Aventurierul psihopat petrecuse cinci ani în închisoarea din Harkov, de unde fusese eliberat de revoluţie. Plănuise să evadeze, precum contele de Monte Cristo, dîndu-se mort într-un coşciug, pînă cînd descoperise că gardienii sfărîmau capul fiecărui cadavru scos din închisoare cu un ciocan – pentru orice eventualitate. „Kamo vorbea mult despre Stalin, şi atunci vocea lui calmă şi liniştită se aprindea.” Venise la Petrograd ca să-şi găsească o nouă misiune, dar legătura lui cu Alliluevii avea să provoace o tragedie.

*

A doua zi după ce s-a întors, Nadia a început să facă ordine în casă, vîrîndu-se atît de gălăgioasă pe sub mobilă, încît Stalin, care lucra la un articol, a ieşit ca o furtună din camera lui.

— Ce se petrece? a vrut el să ştie. Ce-i scandalul ăsta? A, tu erai! Văd că te-ai pus pe treabă ca o adevărată gospodină!

— Şi care-i problema? E ceva rău în asta? a întrebat adolescenta, bătăioasă.

— Nici vorbă! a răspuns Soso, amuzat. E foarte bine. Fă ordine, bravo! Arată-le tu celorlalţi!

Nadia, observa sora ei, era „plină de viaţă, deschisă, spontană şi mărinimoasă". Şi totuşi, crescînd în această familie nomadă, a cărei viaţă personală era constant întreruptă de nenumăraţi vizitatori şi de promiscuitatea mamei ei, îşi formase o vînă serioasă şi puritană, o dorinţă constantă de ordine şi siguranţă.

„Mama şi tata îşi duc mai departe viaţa dezorganizată", îi scria ea unei prietene. Ajunsese să dispreţuiască dependenţa mamei sale de episoade amoroase trecătoare. „Noi, copiii, am crescut", scria ea puţin mai tîrziu, „şi vrem să facem şi să credem ce ne place. Problema e că [Olga] nu are o viaţă a ei şi este încă o femeie tînără şi sănătoasă. Aşa că a trebuit să preiau eu munca gospodărească". Poate îşi considera mama o „Duşenkă", precum eroina povestirii lui Cehov.

Treptat, în cursul acelei veri lungi şi palpitante, Stalin şi Nadia au devenit mai apropiaţi: ea îl admira deja ca prieten georgian al familiei şi erou bolşevic. „Şi-au petrecut toată vara lui 1917 închişi într-un apartament. Uneori singuri", spune nepoata Nadiei, Kira Allilueva. „Nadia vedea în Iosif un revoluţionar romantic. Iar mama spunea că era foarte atrăgător. Bineînţeles că Nadia s-a îndrăgostit de el." Stalin îi spunea „Tatka"; ea îl chema Soso ori Iosif.

Stalin, singurul copil al unei mame ambiţioase, ducea probabil dorul vieţii de familie, cu rîsul, înfloriturile şi spiritul ei jucăuş. Avusese parte de aşa ceva în exil şi trecuse deja un deceniu de la căsătoria cu Kato Svanidze. Îi plăcuseră întotdeauna fetele care ştiau să gătească, să ţină curăţenie şi să aibă grijă de el aşa cum o făcuseră Kato şi mama lui. Într-adevăr, membrii familiei Svanidze spuneau că Stalin s-a îndrăgostit de Nadia pentru că îi amintea de Kato.

„Încet-încet, Stalin s-a îndrăgostit de ea", spune Kira Allilueva. „O adevărată pereche de îndrăgostiţi." Soso ar fi putut să-i fie tată – duşmanii lui aveau să pretindă că, de fapt, chiar era. Datele nu se potrivesc, dar Nadia trebuie să fi ştiut că Soso se încurcase probabil cu voluptuoasa ei mamă în trecut. A existat vreo competiţie între mamă şi fiică pentru chiriaşul lor georgian?

„Olga a avut întotdeauna o slăbiciune pentru Stalin", scria fiica Nadiei şi a lui Stalin, Svetlana. Dar Olga „dezaproba" relaţia Nadiei, „făcînd tot posibilul s-o descurajeze şi numind-o «o mare bleagă». N-a putut să accepte niciodată legătura lor". Era oare pentru că ştia firea lui Soso sau pentru că avusese ea însăşi o relaţie cu el – sau din ambele motive? Oricum ar fi, „marea bleagă" Nadia era deja îndrăgostită de Stalin. La cîteva luni după aceea, i-a spus mîndră unei prietene căreia i se destăinuia: „Am slăbit atît, încît lumea spune că

probabil m-am îndrăgostit”.

Stalin povestea mai tîrziu despre cum o alesese pe Nadia în detrimentul surorii ei: „Anna era cumva pedantă şi obositor de vorbăreaţă”, în timp ce Nadia era „matură pentru vîrsta ei în gîndire” şi „cu picioarele pe pămînt. Îl înţelegea mai bine”. Avea drepătate despre Anna, care avea să-l irite pentru tot restul vieţii, dar în Nadia era ceva care îi scăpase.

În felul ei, adolescenta era la fel de nevrotică, de afectată şi de întunecată ca şi el, poate chiar mai mult. Firea ei severă îl atrăgea pe Stalin, dar avea să se ciocnească teribil mai tîrziu cu lipsa lui de conformism, specifică vieţilor nomade, şi cu egocentrismul voluntar. Mai mult, intensitatea ei emoţională autentică ascundea de fapt instabilitatea mentală a familiei, o tulburare bipolară care avea s-o transforme pînă la urmă în cu totul altceva decît o gospodină placidă. „Dar el a întrezărit atunci ceva din caracterul ei dificil”, spune Kira Allilueva. „Nadia a ripostat şi chiar l-a pus la locul lui.” Atitudinea sfidătoare a acestei şcolăriţe frumoase şi devotate, cu ochi negri scăpărători, i s-a părut probabil atrăgătoare lui Stalin. Dar, pînă la urmă, uniunea dintre ei avea să se dovedească nepotrivită şi fatală.

Nu ştim exact cînd au devenit amanţi. Zece luni mai tîrziu s-au afişat în public împreună. Dar relaţia trebuie să fi început undeva în această perioadă[4].

*

Bolşevicii erau în ajunul unei regrupări spectaculoase: arhitectul ei nu au fost Lenin sau Stalin, ci un potenţial dictator militar de dreapta. Kerenski a promovat un nou comandant suprem al armatei, generalul Lavr Kornilov, un cazac siberian cu ochi oblici de tătar, tigva rasă şi o mustaţă răsucită, care părea să fie un posibil „cavaler pe cal alb” apărut pentru a curăţa Petrogradul de bolşevici şi pentru a reinstaura ordinea. Dar Kornilov era la fel de orgolios ca şi Kerenski – avea o gardă de corp dintre turcomani, îmbrăcată în roşu din cap pînă-n picioare şi care învîrtea sabia –, însă nu atît de inteligent: se spunea că are „inimă de leu şi creier de vrabie”. Totuşi, Kornilov părea omul momentului şi a început să citească istorii ale lui Napoleon, întotdeauna semn rău la eroii pe val.

Kerenski a încercat să-şi ia din nou avînt, ţinînd o conferinţă a întregului partid la Moscova, departe de capitala turbulentă. „Petrogradul”, scria Stalin cu una dintre metaforele lui religioase, „e periculos; lumea fuge de el... ca diavolul de agheasmă”. Avea dreptate: la Moscova, generalul l-a umbrit pe prim-ministru. Dar ce doi au căzut de acord că noul comandant suprem trebuia să ducă trupe din prima linie către Petrograd pentru a reinstaura ordinea. Însă, în scurt timp,

Kerenski, care se considera un Bonaparte rus, l-a suspectat pe general că plănuia o lovitură de stat. Erau prea mulţi Napoleoni. Premierul l-a demis pe Kornilov, care a hotărît să pornească oricum în marş către Petrograd.

Capitala îl aştepta cu nerăbdare. Kerenski, numindu-se pe sine însuşi comandant militar suprem, şi-a dat seama că nu avea susţinerea armatei şi a fost silit să se sprijine pe soviet, care a mobilizat din nou Gărzile Roşii bolşevice. Generalul a fost arestat, dar cabinetul s-a destrămat. Kerenski s-a desemnat atunci dictator al unui directorat format din cinci persoane. Supravieţuise, dar, asemenea lui Mihail Gorbaciov după lovitura de stat din august 1991, era deja „un balon dezumflat". Din acea clipă a domnit, susţinut de cocaină şi morfină, din splendidele apartamente ale lui Alexandru al III-lea din Palatul de Iarnă, dar n-a mai condus propriu-zis ţara.

„Avem în sfîrşit un «nou» guvern din cinci oameni (nou-nouţ!)", rîdea Stalin pe 3 septembrie, „ales de Kerenski, legitimat de Kerenski, responsabil faţă de Kerenski". Bolşevismul cunoştea o recrudescenţă în fabrici, printre soldaţi şi marinarii din Kronstadt. „Armata care s-a ridicat împotriva lui Kornilov", a scris Troţki, „era viitoarea armată a Revoluţiei din Octombrie"[5].

*

Scurta domnie a lui Stalin ca lider bolşevic a scos la iveală aroganţa infatuată care fusese întotdeauna trăsătura lui caracteristică. Comitetul Central a preluat controlul ferm asupra Organizaţiei Militare bolşevice. Stalin şi-a apropriat fără ruşine fondurile acesteia şi a preluat de asemenea ziarul ei, *Soldat*, într-un „stil neprincipial, violînd principiile elementare ale democraţiei de partid". Organizaţia a apelat la CC. Făcînd, fără să ştie, o descriere timpurie a stalinismului, membrii ei au criticat „sistemul vădit de persecuţie şi represiune de un tip foarte neobişnuit". Stalin i-a tîrît pe reprezentanţii ei într-un proces în faţa partidului*[4]. Aliaţii lui Sverdlov şi Dzerjinski au „curăţat mizeria pe care o făcuse"[6]. Dar Troţki, Zinoviev şi Kamenev ieşiseră din ascunzători şi din închisoare. Pe 4 septembrie, Troţki i s-a alăturat lui Stalin în Comitetul Executiv Central al Congresului Sovietelor şi în redacţia *Pravdei*. Stalin era din nou într-un con de umbră. În lumina reflectoarelor venise Troţki.

Stalin se întîlnea deseori, pe coridoarele Institului Smolnîi, cu fostul lui amic menşevic David Saghiraşvili*[5]. Cînd Saghiraşvili l-a acuzat de propagarea, prin intermediul *Pravdei*, a unor minciuni antimenşevice, „Stalin a rînjit aparent binevoitor" şi i-a explicat, într-un limbaj pre-orwellian, că „o minciună are întotdeauna un efect mai puternic decît adevărul. Important este să-ţi atingi obiectivul". După

cum îi spunea mai tîrziu lui Molotov, „adevărul este apărat de un batalion de minciuni”.

În fine, sovietul din Petrograd şi cel din Moscova au căzut în mîinile lui Lenin, dar bolşevicii erau încă împărţiţi în privinţa a ce ar fi trebuit să facă mai departe. Lenin a fost cel care, prin pură voinţă, i-a împins în Revoluţia din Octombrie: uneori un singur individ poate schimba, într-adevăr, cursul istoriei. Şi totuşi Kamenev ameninţa să-l schimbe şi el: bolşevicul acesta mai puţin înrăit oferea o cu totul altă cale. Pe 14 septembrie a început să negocieze o coaliţie cu menşevicii şi eserii la Conferinţa Democrată care avea loc în clădirea teatrului Aleksandrinski.

„Bătrînul”, care se ascundea la Helsinki, a fost înspăimîntat şi frustrat. Pe 15 septembrie, a trimis Comitetului Central o scrisoare, cerînd membrilor lui să pună mîna pe putere exclusiv în numele bolşevicilor.

„Istoria nu ne va ierta dacă nu preluăm puterea chiar acum!”, scria Lenin. Dar Kamenev şi Zinoviev se temeau să nu piardă totul. Se repeta situaţia din aprilie: cei doi nu erau singurii care îl credeau pe Lenin complet lipsit de simţul realităţii. „Am rămas cu gura căscată!”, recunoştea Buharin. La următoarea şedinţă a CC, la care au participat Troţki, Kamenev, Sverdlov şi Şaumian, venit din Caucaz, Stalin l-a susţinut pe Lenin şi a propus ca scrisoarea lui să fie trimisă în secret cîtorva organizaţii majore ale partidului. CC a refuzat printr-un vot de 6 la 4, rezultat incredibil cu numai o lună înainte de Revoluţia din Octombrie, care demonstrează popularitatea demersului lui Kamenev. Şi totuşi, cei doi ultra-radicali, Stalin şi Troţki, nevăzînd nevoia unei alianţe cu menşevicii, l-au susţinut pe Lenin. La şedinţa CC din 21 septembrie, Stalin şi Troţki au cerut boicotarea pre-parlamentului care urma să se înfiinţeze şi în care Kamenev spera să-şi continue eforturile de construire a unei coaliţii, dar au fost din nou învinşi decisiv. Lenin, furios, îi numea pe Kamenev şi Zinoviev „trădători mizerabili!”.

Pe 25 septembrie, bolşevicii au preluat controlul asupra Comitetului Executiv al sovietului. Troţki, revenit în postul de preşedinte după treisprezece ani de arestări, exil şi emigraţie, a început să impună armatei comanda sovietului. El şi Partidul său Interraional se alăturaseră abia de curînd bolşevicilor, dar, în timp ce Lenin rămînea ascuns, Troţki a continuat să apară în fiecare seară în faţa mulţimii pe scena neîncăpătorului Circ Modern.

Lenin i-a bombardat pe Kamenev şi pe bolşevici cu o canonadă de articole şi scrisori secrete, afirmînd că nu aveau mult timp, căci Kerenski pregătea o nouă rundă represivă, iar Congresul al II-lea al Sovietelor fusese convocat deja la Petrograd. Trebuiau aşadar să preia cît de repede puterea, altfel aveau să fie nevoiţi s-o împartă într-o coaliţie, „să se acopere pentru totdeauna de *ruşine* şi *să se desfiinţeze* ca

partid!”.

Lenin a venit în secret din Finlanda şi s-a ascuns în confortabila locuinţă a Margaritei Fofanova din cartierul petersburghez Vîborgskaia Storona, de unde a continuat să-şi verse fierea radicalismului revoluţionar. „Succesul Revoluţiei Ruse şi al celei mondiale depinde de numai două-trei zile de luptă”, declara el, temîndu-se că viziunea lui Kamenev ar fi putut să aibă cîştig de cauză. „Mai bine să mori ca un bărbat decît să laşi duşmanul să treacă!” Cînd Comitetul Central s-a arătat retractil, el şi-a înaintat demisia. Scrisorile acestea erau „compuse cu o forţă extraordinară”, nota Buharin, „şi ne ameninţau cu tot felul de pedepse”. În excepţionala lui furie, Lenin începea să pară aproape ieşit din minţi. Într-adevăr, Stalin, ca redactor al ziarului de partid *Rabocii put* (*Calea muncitorilor*), a cenzurat de fapt delirurile exagerate ale lui Lenin, publicîndu-i în locul lor un articol anterior, mai moderat.

Uneori, profetul scandalagiu ieşea din închisoarea sa. „Într-o dimineaţă, chiar înainte de Revoluţia din Octombrie”, îşi aminteşte Anna Allilueva, „a sunat soneria. Am văzut un om mai degrabă scund, îmbrăcat într-un palton negru şi cu o şapcă din lînă groasă pe cap”.

— Stalin e acasă? a întrebat el politicos.

— Dumnezeule mare, arătaţi ca un finlandez, Vladimir Ilici! a exclamat Anna.

„După o scurtă conversaţie, el şi Stalin au plecat împreună...”

La numai cîteva zile după aceea, aceste două figuri mărunte, zbîrlite, care acum colindau străzile Petrogradului deghizate, greu de recunoscut, preluau puterea în Imperiul Rus. Ei au format primul guvern marxist din lume, au rămas la conducerea statului pentru tot restul vieţii lor, au sacrificat milioane de vieţi pe altarul nemilos al unei ideologii utopice şi au cîrmuit imperiul, între ei, timp de treizeci şi şase de ani7.

*1 La fel cum poliţiştii erau cunoscuţi drept „faraoni”, ofiţerii din armată erau porecliţi „iuncheri”, după clasa nobilă militară a Prusiei.

*2 Emelianov a fost arestat pe timpul Marii Terori. Krupskaia se pare că a intervenit pentru el, drept care Emelianov şi întreaga sa familie ai fost ţinuţi în închisoare pînă la moartea lui Stalin.

*3 Stalin şi-a conceput astfel prima lui tunică cvasimilitară, model pe care l-a preluat probabil de la Kerenski, care acum se considera un soi de Napoleon rus: orgoliosul prim-ministru trăia deja în propria sa uniformă militară – cizme şi tunică, deşi nu avea nici un fel de experienţă în armată. Stalin avea să poarte această tunică pentru tot restul vieţii, deseori cu o şapcă muncitorească. Lenin încetase deja să poarte pălăria elegantă de fetru şi alesese în schimb chipiul. În timpul Războiului Civil, aşa-numita „tunică de partid”, şapca de piele, haina, cizmele şi mauserul au devenit un fel de uniformă bolşevică şi simbolizau natura militară a partidului.

4 În vara aceea, un alt scandal interesant din partid a fost învinuirea lui Kamenev că ar fi fost agent al Ohranei: Comitetul Central i-a cerut lui Stalin să informeze Comitetul Executiv al sovietului din Petrograd. A urmat o anchetă. Kamenev a fost proclamat nevinovat pe 30 august.

*5 După ce fusese umilit în Zilele din Iulie, Sovietul din Petrograd se mutase din Palatul

Taurida în Institutul Smolnîi din apropiere, un alt edificiu în stil neoclasic, înălţat de Ecaterina cea Mare ca şcoală cu internat pentru tinerele de obîrşie nobilă. Toate partidele, inclusiv bolşevicii, şi-au instalat sediile aici. Tot de aici aveau să conducă Leningradul Zinoviev şi apoi, după căderea lui în 1926, Serghei Kirov, tînărul protejat al lui Stalin. Şi aici a fost asasinat, în 1934, Kirov – crimă care, fie că a fost pusă la cale de Stalin, fie că nu, a furnizat pretextul pentru a începe Marea Teroare. În timpul asediului, Leningradul a fost condus tot din Smolnîi. Astăzi, clădirea adăposteşte primăria oraşului.

41

1917 iarna: numărătoarea inversă

În octombrie 1917, Petrogradul părea calm, dar, sub suprafaţa extravagantă, era cuprins de transa unor ultime plăceri. „Cluburile de jocuri de noroc funcţionau nebuneşte din zori şi pînă-n noapte”, relata John Reed, „şampania curgea şi mizele ajungeau la 20.000 de ruble. În centrul oraşului, noaptea, prostituatele acoperite de bijuterii şi blănuri scumpe se plimbau în toate părţile şi umpleau cafenelele... Atacurile şi hoţiile se înmulţiseră într-atît, încît era aproape periculos să umbli pe străzi...”. Rusia, scria Ilia Ehrenburg, care avea să devină unul dintre scriitorii preferaţi ai lui Stalin, „trăia parcă pe un peron de gară, în aşteptarea semnalului de plecare”. Aristocraţii vindeau pe străzi comori nepreţuite, deficitul de alimente se înrăutăţea, cozile se lungeau, în timp ce bogaţii mîncau încă la Donon şi Constant, cele două cele mai elegante restaurante din oraş, iar burghezii se băteau pe bilete la concertele lui Şaliapin.

„Indivizi misterioşi se învîrteau pe lîngă femeile ce tremurau în cozile la pîine şi lapte, şoptind oamenilor că evreii acaparaseră livrările de alimente... Comploturi monarhiste, spioni germani, contrabandişti punînd la cale tot felul de stratageme”, observa Reed. „Şi, pe ploaie, în frigul muşcător, marele oraş, pulsînd sub cerul cenuşiu, gonea tot mai iute către... ce?” Troţki răspundea întrebării lui Reed proclamînd în faţa mulţimii înghesuite în sala circului: „A trecut vremea vorbelor. A venit timpul luptei pe viaţă şi pe moarte dintre revoluţie şi contrarevoluţie!”. În splendoarea singuratică a Palatului de Iarnă, Kerenski aştepta, irosindu-şi ultimele urme de putere în ţigări cu morfină şi cocaină.

*

La ora 10, în seara ploioasă a zilei de 10 octombrie 1917, Lenin a prins ocazia de a convinge Comitetul Central: cei unsprezece bolşevici de la conducerea partidului s-au strecurat pe rînd afară din Smolnîi pentru a se întîlni pe Cheiul Karpovka la numărul 32, într-un apartament de la parter din cartierul Petrogradskaia Storona. Locuinţa aparţinea Galinei Flakserman, soţia bolşevică a scriitoraşului menşevic Suhanov. „Ah, noile farse ale veselei muze a Istoriei!”, reflecta acesta. „Şedinţa decisivă la nivel înalt a avut loc în casa mea... dar fără ca eu

să ştiu.”

O parte dintre cei unsprezece erau deghizaţi: Lenin, proaspăt ras, care, după părerea Krupskăi, „arăta exact ca un pastor luteran”, purta o perucă buclată care nu-i stătea bine şi care îi tot aluneca de pe căpăţîna cheală. În timp ce Lenin începea să le vorbească lui Stalin, Troţki, Sverdlov, Zinoviev, Kamenev şi Dzerjinski într-o cameră încălzită, cu fereastra acoperită de o pătură, Galina Flakserman le-a adus tuturor salam, brînză şi pîine neagră, punînd samovarul la fiert în coridor. Dar nimeni nu mînca încă.

„Situaţia politică este ideală pentru transferul de putere”, declara Lenin, însă chiar şi acum bolşevicii l-au contrazis. Discuţiile de la această şedinţă n-au fost consemnate, dar ştim că Stalin şi Troţki l-au susţinut pe Lenin de la bun început. Kamenev şi Zinoviev, care îşi lăsase barbă şi îşi tăiase părul lung pentru a nu fi recunoscut, n-au fost convinşi. Disputa a fost „intensă şi pasionată”, dar Troţki scria că nimeni nu se compara cu Lenin în „gîndire, voinţă, curaj şi încredere”. Treptat, liderul i-a convins pe „cei şovăitori şi suspicioşi”, care au simţit „un val de forţă şi hotărîre”. După miezul nopţii s-a auzit o bătaie puternică în uşă. Venise oare poliţia lui Kerenski? Nu era însă decît fratele Galinei, Iuri, chemat să servească oaspeţilor cîrnaţii şi să se ocupe de samovar. CC a votat o rezoluţie vagă despre o revoltă. „Nu s-au schiţat nici un fel de planuri de insurecţie în seara aceea, nici măcar aproximative”, îşi amintea Troţki. Nouă membri l-au susţinut pe Lenin împotriva lui Zinoviev şi Kamenev, care erau „ferm convinşi că a proclama acum o răscoală armată înseamnă să ne jucăm nu doar cu soarta partidului, ci şi cu cea a revoluţiei ruse şi internaţionale”.

Hămesiţi, ameţiţi şi sleiţi de discuţii, cîştigătorii s-au năpustit asupra cîrnaţilor, tachinîndu-i pe Zinoviev şi Kamenev[1].

Cinci zile mai tîrziu, pe 16 octombrie, la o altă întîlnire secretă în nordul capitalei, la sediul Dumei locale din Lesnoi, la periferie, Lenin, sprijinit de Stalin şi de Sverdlov (Troţki era la soviet), i-a muştruluit din nou pe cei care se îndoiau.

— Istoria n-o să ne ierte dacă nu punem mîna pe putere! a strigat el, potrivindu-şi peruca nesigură.

— Nu avem dreptul să ne asumăm riscul şi să jucăm totul pe o carte, a replicat Zinoviev.

Stalin a rămas alături de Lenin: „Data trebuie aleasă rapid”. Comitetul Central, spunea fostul seminarist pentru care marxismul era practic o religie, trebuie să aibă „mai multă încredere... Există două linii aici: una duce la victoria revoluţiei... cealaltă nu crede în revoluţie şi mizează doar pe statutul de oponent... Propunerile lui Kamenev şi Zinoviev... dau contrarevoluţiei ocazia să se organizeze”, avertiza Stalin. „Va trebuit să ne retragem la nesfîrşit şi să pierdem toată revoluţia.”

Lenin a cîştigat cu 10 la 2. CC i-a ales pe Stalin, pe Dzerjinski şi pe alţi doi tovarăşi drept membri ai unui Centru Militar-Revoluţionar, care urma „să facă parte” din Comitetul Militar-Revoluţionar pe care Troţki îl înfiinţase pe lîngă soviet. Organul care avea să preia puterea nu fusese încă hotărît. Lenin în peruca lui a revenit în ascunzătoare, în timp ce Kerenski, simţind pericolul, a acţionat: Petrogradul era ameninţat de avansul nemţilor. A anunţat deci chemarea înapoi de pe front a regimentelor loiale. Nu era timp de pierdut.

Apoi, pe 18 octombrie, Kamenev a publicat în revista lui Maxim Gorki *Novaia jizn* un atac asupra „pasului dezastruos” al unei revolte. Este o ironie a anului 1917 faptul că, în ciuda voinţei de fier a lui Lenin, Kamenev, întotdeauna „îmbibat de sentimentalism”, după expresia lui Troţki, era de fapt singurul bolşevic consecvent din CC. „Kamenev şi Zinoviev au trădat Comitetul Central!”, a explodat Lenin. „Cer excluderea celor doi spărgători de grevă.” Într-o scrisoare, Zinoviev a insistat totuşi să continue dezbaterea în secret. Stalin, redactor-şef la *Rabocii put*, a publicat textul*1.

La o şedinţă furtunoasă a Comitetului Central de pe 20 octombrie, Troţki l-a atacat pe Stalin pentru gestul de a tipări scrisoarea lui Zinoviev. Bosumflat, redactorul şi-a depus demisia. I-a fost refuzată, dar această întîmplare a marcat prima ciocnire dintre cei doi titani ai bolşevismului. Troţki a cerut excluderea „spărgătorilor de grevă”; Stalin a replicat propunînd „să li se ceară să se supună, dar să rămînă în CC”. Kamenev a încercat să-şi dea demisia din CC, dar a fost numai îndepărtat de la conducere. Stalin a pregătit publicul pentru revoltă într-un articol care declara: „Bolşevicii au emis strigătul de luptă: fiţi gata!”*2.

Bolşevicii se pregăteau ei înşişi. Într-un birou de la etajul doi din Smolnîi, Troţki şi Sverdlov au ţinut prima şedinţă organizatorică a Comitetului Militar Revoluţionar (CMR): era, în realitate, bolşevic, dar avea avantajul că opera sub egida sovietului din Petrograd. Acesta, şi nu Centrul lui Stalin, avea să fie sediul răscoalei: iar el nu era membru*3.

Pe 21 octombrie, CMR şi-a declarat autoritatea legitimă asupra garnizoanei din Petrograd. La sediul partidului, Stalin a conceput agenda bolşevică pentru al Doilea Congres al Sovietelor, nominalizîndu-se pe sine să vorbească despre „naţionalităţi”, pe Lenin despre „războiul pentru pămînt şi despre putere” şi pe Troţki despre „situaţia curentă”2. Pe 23, CMR a preluat comanda Fortăreţei Petru şi Pavel. Totul era gata: chiar şi miopul Molotov se antrena trăgînd cu pistolul în biroul lui din Smolnîi. „Guvernul de moşieri şi capitalişti”, nota Stalin în acea zi, „trebuie înlocuit cu un guvern format din muncitori şi ţărani... Dacă toţi vom acţiona consecvent şi solidar, nimeni nu va îndrăzni să se împotrivească voinţei poporului”.

În zori, în ziua de marţi, 24 octombrie, Kerenski a organizat o razie în redacţia ziarelor lui Stalin la tipografia Trud. Sub ochii redactorului-şef, trupele au sfărîmat tiparniţele, au confiscat utilaje şi au pus gărzi de pază. Stalin trebuia acum să pună tiparniţa din nou în funcţiune: exact aşa cum, în cazul loviturilor de stat moderne, sediul televiziunii este primul ocupat, în 1917, o revoluţie fără presă era de neconceput. Stalin a chemat cîteva unităţi din Gărzile Roşii ca întăriri, în timp ce el se străduia să pună în circulaţie ziarele care fuseseră deja tipărite. Regimentul Volînia a trimis o companie. La miezul zilei, Stalin recăpătase controlul asupra tipografiei. Mai tîrziu în aceeaşi zi a afirmat că ziarele „se tipăreau din nou". Dar lipsise de la şedinţa CC unde au fost repartizate sarcinile din cadrul loviturii de stat. Troţki l-a acuzat că „ieşea din joc", pentru că nu se afla pe una dintre listele cu sarcini:

> Bubnov: căi ferate
> Dzerjinski: poştă şi telegraf
> Miliutin: aprovizionarea cu alimente
> Podvoiski [înlocuit de] Sverdlov: supravegherea guvernului provizoriu
> Kamenev şi Vinter: negocieri cu eserii de stînga [aripa radicală a socialist-revoluţionarilor]
> Lomov şi Noghin: informaţia la Moscova

Această înşiruire de personaje din eşalonul al doilea nu dovedeşte nimic: Lenin, aflat în ascunzătoare, şi Troţki, care lipsise şi el de la şedinţă, nu erau nici măcar menţionaţi, în timp ce „spărgătorul de grevă Kamenev" fusese inclus pe listă. Istoricii urmează de regulă versiunea evenimentelor relatată (superb, dar cu o sumedenie de prejudecăţi) de Troţki, afirmînd că Stalin „a ratat Revoluţia", însă ideea aceasta nu se susţine. Nu era vedeta zilei, categoric, dar nu-şi putuse asuma o sarcină militară pentru că avea destule pe cap la tipografie, nu pentru că era insignifiant din punct de vedere politic. Nici pe departe, de fapt: chiar şi Troţki recunoaşte că „legătura cu Lenin se ţinea în primul rînd prin Stalin", un rol în mod cert important (deşi nu se poate abţine să adauge „pentru că era persoana cea mai puţin interesantă pentru poliţie").

Stalin care ar fi „ratat Revoluţia" nu a existat decît timp de cîteva ore pe data de 24, în timp ce lovitura de stat a durat de fapt două zile. Toată dimineaţa, Stalin s-a aflat la sediul ziarelor. Apoi a fost convocat de Lenin: Margarita Fofanova dezvăluie că Stalin avea de gînd să ţină un discurs în ziua aceea la Institutul Politehnic, dar pe neaşteptate „a trebuit să-i înmînăm un bilet de la VI". Lenin tremura de furie acasă la Fofanova. Dacă Stalin ar fi dat o fugă pînă la el, l-ar fi găsit bolborosind: „Guvernul se clatină! Trebuie să primească lovitura decisivă cu orice preţ... Nu avem voie să aşteptăm! Putem să pierdem totul!".

Stalin a sosit la Institutul Smolnîi, unde, împreună cu Troţki, s-a adresat delegaţilor bolşevici, abia sosiţi la Congresul Sovietelor, prezentîndu-le lovitura de stat ca pe o reacţie la represiunea pornită de guvern împotriva bolşevicilor, nu ca pe o răzmeriţă*4. „Cei de pe front vin la noi", a explicat el. „Guvernul provizoriu şovăie. [Crucişătorul] *Aurora* a fost instruit să tragă asupra podurilor – în orice caz, podurile vor fi ale noastre. Se produc revolte în rîndul iuncherilor şi al trupelor. *Rabocii Put* se tipăreşte din nou. Telefoanele nu sînt încă în mîinile noastre, dar poşta e a noastră..." Gărzile Roşii şi trupele bolşevice erau pe drum.

„L-am întîlnit pe Stalin în ajunul Revoluţiei, la miezul nopţii, în Smolnîi", relata Saghiraşvili. Era atît de exaltat, încît, „contrar solemnităţii şi secretoşeniei lui obişnuite, mi-a dezvăluit că zarurile fuseseră aruncate". În noaptea aceea, în ajunul Gloriosului Octombrie, Stalin a apărut neanunţat acasă la Alliluevi.

— Da, totul e gata, le-a spus el fetelor. Avem toate cartierele oraşului în mîinile noastre. O să preluăm puterea3.

L-a ţinut pe Lenin la curent cu ce se petrecea. „Bătrînul" le trimitea mesaje aproape la fiecare oră membrilor CMR ca să-i încurajeze înainte de deschiderea congresului. Fusese stabilită pentru a doua zi, dar Lenin a insistat să fie devansată. „De ce se tem?", scria el într-o notă. „Întreabă-i dacă au la dispoziţie o sută de soldaţi de încredere sau Gărzi Roşii cu puşti. Asta e tot ce-mi trebuie!"

Nu e de mirare că Lenin era frustrat. Revoluţia din Octombrie avea să devină unul dinte evenimentele legendare ale secolului XX, mitologizat de propaganda sovietică, romanţat în cele *Zece zile care au zguduit lumea* al lui John Reed, imortalizat în *Octombrie*, capodopera cinematografică a lui Eisenstein, şi redus la ridicol de exagerările fanfaronice ale lui Stalin. Dar realitatea din octombrie a fost mai degrabă farsă decît glorie. În mod tragic, adevărata revoluţie, necruţătoare şi sîngeroasă, a început în clipa în care această comedie s-a sfîrşit.

Închis încă în apartamentul Fofanovei, Lenin nu putea înţelege întîrzierea. „Totul atîrnă acum de un fir de păr", scria el la căderea întunericului. „Chestiunea trebuie decisă negreşit în seara aceasta!" Măsura camera cu paşi mari, în timp ce Fofanova îl implora să nu iasă ca să nu fie arestat. În cele din urmă, la ora 10.50 seara, Lenin n-a mai răbdat.

*1 Era un alt gest conciliator faţă de Kamenev, care dovedeşte instinctul lui Stalin de a păstra un anumit echilibru între Lenin şi Troţki în partid. Avea să-i aducă mari avantaje în lupta pentru succesiunea lui Lenin.

*2 În acest articol, rareori citat, din 20 octombrie, intitulat, cu o expresie biblică, „Înconjuratu-m-au viţei mulţi şi tauri graşi!", Stalin avertiza despre cum aveau să-i privească pe intelectuali şi pe celebrităţile artistice în noua Rusie el şi partidul. Maxim Gorki, în ciuda faptului că era un susţinător şi finanţator al bolşevicilor, avea acum

rezerve serioase, declarînd: „Nu pot să tac”. Stalin îi lua în rîs pe asemenea „neurastenici înspăimîntaţi... cu adevărat «înconjuratu-m-au viţei mulţi şi tauri graşi», care ameninţă şi imploră. Iată răspunsul nostru!”. Tot el avertiza că „un orăcăit general se aude în mlaştina intelectualităţii noastre nedumerite. Revoluţia nu s-a ploconit în faţa celebrităţilor, ci le-a luat în serviciul ei sau, dacă au refuzat să înveţe, i-a condamnat la uitare”.

*3 Troţki prefera să-i folosească pe noii membri ai Partidului Bolşevic recrutaţi chiar de el, precum Antonov-Ovseenko, ca şefi ai CMR, care fusese înfiinţat pe data de 9 octombrie. Sverdlov, Molotov şi Dzerjinski făceau şi ei parte din comitet. De ce nu şi Stalin? E posibil ca neînţelegerea dintre Stalin şi Organizaţia Militară din august sau pur şi simplu spiritul lui violent în general să-l fi pus în gardă pe Sverdlov. Mai probabil însă, Stalin era pur şi simplu prea ocupat cu responsabilităţile lui din redacţie şi cu păstrarea legăturii cu Lenin, ambele sarcini de importanţă vitală. Cît despre Centru, din care Stalin făcea parte, el nu s-a întrunit niciodată, deşi propagandiştii lui au pretins ulterior că acesta fusese adevăratul centru al revoluţiei.

*4 În cadrul Comitetului Militar-Revoluţionar, există două puncte de vedere”, spunea Stalin. „Primul este să organizăm o revoltă imediat şi a doua să ne consolidăm forţele. Comitetul Central l-a adoptat pe al doilea.”

42

Gloriosul Octombrie 1917: revolta poticnită

„Am fost acolo unde nu voiaţi să mă duc”, îi scria Lenin în grabă Fofanovei. „Ilici a cerut să fie adus Stalin”, nota garda de corp a lui Lenin, Rahia. „Apoi şi-a dat seama că n-ar face decît să piardă timpul.” Şi-a lipit peruca buclată, şi-a pus pe cap o şapcă de muncitor, şi-a înfăşurat un bandaj peste faţă şi a înhăţat o pereche de ochelari uriaşi. Apoi el şi Rahi au dispărut în noapte.

Lenin s-a suit într-un tramvai. Era atît de încordat, încît a interogat-o aproape fără suflare pe vînzătoarea de bilete, nedumerită, după care i-a ţinut o cuvîntare despre stategia revoluţionară. Nu e limpede dacă femeia şi-a dat vreodată seama de identitatea acestui lunatic cu perucă, ochelari şi faţa bandajată, dar probabil erau mulţi nebuni în oraş în seara aceea. Lîngă sediul bolşevic din Smolnîi, o patrulă călare a guvernului l-a oprit de fapt pe Lenin, dar i-a dat drumul, crezîndu-l un beţivan inofensiv. Era, de fapt, treaz – dar nici pe departe inofensiv.

Pe la miezul nopţii, Lenin a ajuns la „marele Smolnîi – luminat ca ziua”, spune Reed, care „zumzăia ca un fagure uriaş”. Gărzile Roşii, „un grup de băieţi înghesuiţi unul într-altul, în salopete de muncitori, care duceau puşti cu baionetă şi vorbeau nervos între ei”, îşi încălzeau mîinile în jurul unor focuri uriaşe; motoarele maşinilor blindate huruiau, motocicletele ambalau, dar nimeni nu l-a recunoscut pe Lenin. Nu avea documente, aşa că Gărzile Roşii de la poartă au refuzat să-l lase să treacă.

— Ce dezorganizare! a strigat Rahia. Sînt delegat [la congres], iar ei nu-mi dau voie să intru!

Mulţimea l-a susţinut şi i-a împins pe cei doi înăuntru: „Lenin a pătruns, în sfîrşit, în clădire!”. Dar, cînd şi-a scos şapca, peruca lipită cu clei i-a ieşit şi ea*1.

Smolnîi semăna cu o tabără militară. În timp ce sovietul se întrunea în splendida sală de bal, podeaua era acoperită de ziare, cîrpe şi cearşafuri. Pe coridoare sforăiau soldaţi. Duhoarea de fum, de năduşeală şi de urină se împletea cu mirosul de varză fiartă venit dinspre refectoriul de la subsol. Lenin s-a repezit pe holuri, ţinîndu-şi peruca pe cap cu mîna, încercînd să-şi ascundă identitatea. Dar menşevicul Dan l-a recunoscut.

— M-au dibuit, ticăloşii, a mormăit Lenin.

În primele ore ale zilei de miercuri, 25 octombrie, Stalin, punîndu-şi haina şi şapca de piele, a ajuns în sala numărul 36 din Smolnîi, unde Lenin convocase o şedinţă de urgenţă a CC. Chiar şi Zinoviev şi Kamenev au fost invitaţi. Lenin a insistat asupra intensificării revoltei. Delegaţii la congres se strîngeau în aceeaşi clădire.

Lenin a început să schiţeze principalele prevederi ale Decretului asupra pămîntului şi ale Decretului asupra păcii – încă deghizat, „arătînd mai degrabă ciudat", reflecta Troţki. Lovitura de stat se pornise. CC a rămas în şedinţă constantă timp de două zile, într-o „cămăruţă, în jurul unei mese prost luminate, cu paltoanele trîntite pe jos", îşi aminteşte un ajutor bolşevic, Sara Ravici. „Tot timpul bătea cineva la uşă, aduceau veşti despre ultimele succese ale revoltei. Printre cei prezenţi erau Lenin, Troţki, Zinoviev, Kamenev şi Stalin." Soseau mesageri; CRM trimitea ordine din sala 10, iar Lenin şi CC, din sala 36; ambele organisme „lucrau cu furie, în viteză, înghiţind şi apoi scuipînd afară curieri care gîfîiau, trimiţînd comisari cu puteri de viaţă şi de moarte, în bîzîitul aparatelor de telegraf".

Stalin „se năpustea dintr-o cameră într-alta", observa Saghiraşvili, care se afla şi el în Smolnîi. „Nu-l mai văzusem niciodată într-o astfel de stare. O asemenea precipitare şi muncă înfrigurată erau foarte neobişnuite pentru el." În toată capitala se auzeau focuri de armă, dar nu s-au produs lupte de stradă. Centrala electrică, Poşta Mare şi gara Nikolaevski fuseseră cucerite. Bolşevicii ocupaseră toate podurile în afara podului Nikolaevski de lîngă Palatul de Iarnă. La 6 dimineaţa a căzut Banca de Stat, la 7, clădirea Telefoanelor, la 8, gara Varşovia*2. Dar marinarii din flota de pe Baltica, care aveau un rol-cheie, întîrziau. Guvernul a continuat să funcţioneze – sau cel puţin să supravieţuiască – pe tot parcursul zilei.

Kerenski era la sediul statului-major, unde primea veştile proaste una după alta. La 9 dimineaţa, şi-a dat seama în sfîrşit că numai trupele de pe front mai puteau salva Petrogradul şi că numai el ar fi fost în stare să le adune. N-a putut însă găsi o maşină – pînă cînd oamenii lui au rechiziţionat un Renault de la ambasada americană şi o limuzină mătăhăloasă Pierce Arrow. Lăsîndu-şi guvernul în şedinţă de urgenţă la Palatul de Iarnă, Kerenski a ieşit în viteză din oraş.

La Smolnîi, congresul se pregătea să-şi deschidă lucrările. Dar Palatul de Iarnă nu căzuse încă, ba nu fusese nici măcar înconjurat. Rămînea sediul guvernului, păzit de aproximativ 400 de cadeţi adolescenţi, un batalion de şoc feminin şi cîteva escadroane de cazaci. Un fotograf le-a convins pe cîteva dintre aceste femei să-i pozeze pe baricadele lor. „Totul avea un aer de scenă de operetă, ba chiar de operetă comică", spunea americanca Louise Bryant, unul dintre

numeroşii jurnalişti care au asistat la evenimentele din acea zi. Afară, cu o încetineală surprinzătoare, bolşevicii îşi adunau forţele. Înăuntru, miniştrii, simţea reprezentantul Justiţiei, Maleantovici, „erau oameni condamnaţi, abandonaţi de toată lumea, care mişunau ca într-o uriaşă cursă de şoareci”.

După şedinţa CC, Lenin, Troţki, Stalin, Enukidze şi tînărul Molotov, între alţii, au început să discute noul guvern: mai întîi trebuiau să decidă cum să-l numească. Lenin voia să evite orice urmă de „ministere” cu iz capitalist – un „termen puturos, învechit”. A sugerat „comisari”.

— Avem deja prea mulţi comisari, a spus Troţki. Ce-ar fi să le spunem „comisari ai poporului”? Un „Consiliu de comisari ai poporului” cu un preşedinte în loc de prim-ministru*3.

— Minunat! a exclamat Lenin. Miroase rău de tot a revoluţie!

Chiar şi în acest moment se mergea pe dovezi de falsă modestie, căci renunţarea ascetică făcea parte din cultura bolşevică. Lenin l-a propus prim-ministru pe Troţki. Dar premierul Rusiei nu putea fi un evreu. Troţki a refuzat, insistînd că funcţia îi revenea lui Lenin. Acesta a fost, după toate probabilităţile, cel care l-a propus pe Stalin comisar al poporului pentru naţionalităţi. Georgianul a refuzat cu modestie, motivînd că nu avea experienţă şi că era prea ocupat la CC, fericit să fie un simplu lucrător al partidului, îi povestea mai tîrziu Enukidze lui Saghiraşvili. Poate că lui Stalin i-a replicat Lenin cu un hohot de rîs:

— Crezi că e vreunul dintre noi care să aibă experienţă?

Lenin a stăruit, după care Stalin a acceptat în sfîrşit prima sa slujbă adevărată de după cea de meteorolog de la Observatorul din Tiflis, unde lucrase cu şaptesprezece ani în urmă. Părea cumva ireal: unii dintre membrii CC priveau negocierile de formare a acestui cabinet ca pe un soi de farsă.

Cînd uşile sediului bolşevic s-au deschis, „un val de aer închis şi de fum de ţigară a năvălit în coridor” – şi John Reed „a zărit un grup de bărbaţi ciufuliţi, aplecaţi peste o hartă, în strălucirea orbitoare a unei lămpi cu abajur...”. Dar palatul încă nu fusese luat1.

*

Lenin nu-şi mai încăpea în piele. Troţki şi CMR au ordonat garnizoanei din Fortăreaţa Petru şi Pavel să bombardeze Palatul de Iarnă, peste Neva, dar au descoperit că nu aveau la dispoziţie decît şase tunuri. Cinci dintre ele nu mai fuseseră curăţate de luni de zile; numai unul era funcţional. Ofiţerii le-au spus bolşevicilor că piesele de artilerie erau stricate. Comisarii, fără să-şi dea seama că era nevoie doar de curăţarea gurilor de tun, au ordonat marinarilor să aducă în poziţie de tragere nişte tunuri mici de antrenament, cu calibrul de 75

de milimetri, dar apoi au aflat că pentru acestea nu existau proiectile şi că armele nu aveau cătare. Se făcuse deja după-amiază tîrziu cînd comisarii au înţeles că tunurile iniţiale trebuiau pur şi simplu curăţate.

La Smolnîi, Lenin, ca de obicei, era dezlănţuit. „Faţada masivă a clădirii ardea de lumini... Un enorm automobil blindat cenuşiu, cu două steaguri roşii fluturînd din turelă, a ieşit greoi cu un claxon asurzitor... Coridoarele lungi, slab luminate, bubuiau de tropăitul paşilor, de strigăte, de chemări", de soldaţi „în haine aspre de culoarea noroiului", de muncitori înarmaţi, „în cămăşi negre". Din cînd în cînd, cîte un lider – precum Kamenev – era văzut coborînd în grabă scările.

Cabinetul lui Kerenski rezista în Palatul de Iarnă, dar Lenin nu-şi mai putea amîna apariţia în faţa sovietului. La ora 3 după-amiază Troţki l-a prezentat, iar Lenin a cerut puterea. Cînd s-a întors în sala 36, palatul încă nu căzuse.

Conducătorul bolşevic se plimba prin micul său birou „ca un leu în cuşcă. V.I. [Lenin] ocăra, striga. Îi trebuia Palatul de Iarnă cu orice preţ", îşi aminteşte Nikolai Podvoiski din CMR; „era gata să ne împuşte!" Cînd au fost capturaţi nişte ofiţeri din trupele guvernamentale, „anumiţi tovarăşi din Smolnîi" – aproape sigur Lenin – au vrut să-i împuşte ca să scadă moralul ostaşilor. Ilici era întotdeauna primul care să aprobe vărsarea de sînge.

La 6 seara, la palat, cadeţii, care nu puseseră nimic în gură toată ziua, au hotărît să abandoneze clădirea ca să caute ceva de mîncare. Cazacii au plecat şi ei, dezgustaţi de „jidanii şi muierile" dinăuntru. Au dispărut şi cîteva dintre femeile din Batalionul de Şoc.

Comedia erorilor bolşevice nu se sfîrşise însă: semnalul pentru atacarea palatului ar fi trebuit să fie un felinar roşu agăţat în vîrful catargului pentru drapel de pe Fortăreaţa Petru şi Pavel, dar acum, că venise momentul decisiv, nimeni n-a putut să ridice un asemenea felinar, pentru că el nu exista. Un comisar bolşevic a trebuit să plece în căutarea lui. A găsit într-un final o lampă, dar de altă culoare. Mai mult, omul s-a rătăcit în întuneric şi a căzut într-o mocirlă. Cînd a reuşit să iasă, nu mai avea nici urmă de lămpaş, nici roşu, nici de altă culoare. Semnalul n-a mai fost dat niciodată.

În fine, la ora 6.30 pe data de 25 octombrie, bolşevicii au ordonat crucişătoarelor *Aurora* şi *Amur* să urce pe Neva. Au trimis un ultimatum: „Cerem guvernului şi trupelor să capituleze. Acest ultimatum expiră la ora 7.10, după care vom deschide imediat focul". Ultimatumul, pînă la urmă, a expirat.

*

Dar nu s-a întîmplat nimic. Atacul a fost întîrziat de o încercare

zadarnică de a opri revoluţia bolşevică, în ciuda ordinelor frenetice ale lui Lenin şi Troţki.

Primarul capitalei, Grigori Şreider, un bătrîn cu barbă albă care dezbătea în clădirea Consiliului Orăşenesc cum să împiedice bombardarea palatului, a cerut deodată să apere el însuşi guvernul. Consilierii l-au sprijinit. Aşa s-a făcut că venerabilul primar, consilierii şi ministrul Aprovizionării cu alimente, Prokopovici, burghezi bine îmbrăcaţi, cu ceasuri cu lanţ în buzunare, în mantii cu gulere de catifea şi redingote, au ieşit din clădire, cîte patru la braţ, ca nişte pinguini la paradă. Erau înarmaţi doar cu cîte o umbrelă, un lămpaş şi un salam – cina pentru apărătorii palatului. S-au îndreptat mai întîi către Smolnîi, unde au fost primiţi de Kamenev, care, împreună cu Molotov, i-a însoţit pînă la palat. Acest alai de salamuri şi umbrele, secundat de masivul Molotov, a pornit pe Nevski Prospekt cîntînd *Marseilleza*, pînă cînd demnitarii au fost opriţi de un punct de control al Gărzilor Roşii la intrarea în gara Kazanski.

Primarul a cerut ca ostaşii să-i facă loc, căci altfel riscau să împuşte cetăţeni neînarmaţi – povesteşte John Reed, care a aşternut dialogul pe hîrtie.

— Nu, n-o să împuşcăm nişte ruşi neînarmaţi, a spus comandantul punctului de control.

— Noi mergem mai departe! Ce puteţi face? au insistat Prokopovici şi Şreider. Ce ne puteţi face?

— Nu vă putem lăsa să treceţi, a replicat soldatul. O să facem noi ceva.

Apoi un marinar amuzat a venit cu o idee:

— O să vă dăm o mamă de bătaie! a hohotit el, spulberînd aura de demnitate în care se înveliseră demnitarii. O să vă tragem o bătaie zdravănă.

Tentativa de salvare a guvernului a eşuat într-un acces de rîs homeric. Dar palatul încă rezista, deşi apărătorii lui erau din ce în ce mai beţi, pentru că descoperiseră conţinutul excepţional al beciului cu vinuri al ţarului. În acest timp, automobile traversau podurile, tramvaie huruiau pe străzi, iar Şaliapin cînta în noaptea aceea în *Don Carlos* în clădirea Casei Populare. „Lumea de pe lume părea să fi ieşit la plimbare pe Nevski.” Tîrfele, care, asemenea şobolanilor de pe vapor sau a canarilor dintr-o mină, erau primele care să simtă apropierea pericolului, colindau încă marele bulevard. „Străzile forfoteau de tot felul de lepădături”, scria Saghiraşvili.

În sfîrşit, la ora 9.40 seara, *Aurora* a lansat un proiectil orb: era semnalul de asalt. În palat, Batalionul de Şoc a fost atît de speriat de bubuitură, încît multe femei au intrat în panică şi s-au retras într-o cameră mai în spate, ca să se liniştească. Afară, comandanţii bolşevici, Podvoiski şi Vladimir Antonov-Ovseenko, pe care Lenin voise să-i

împuşte pentru neghiobie, adunaseră trupe mai mult decît suficiente.

Artileriştii din Fortăreaţa Petru şi Pavel au reuşit să organizeze un bombardament de vreo treizeci şi ceva de proiectile de 150 de milimetri. Numai două au lovit palatul, dar au reuşit să-i îngrozească pe apărători. Maşini blindate au ciuruit ferestrele cu focuri de mitralieră şi grupuri mici de marinari şi membri ai Gărzilor Roşii au descoperit că palatul nu doar că nu era apărat, dar nici măcar nu avea uşile încuiate. „Atacul a avut un caracter complet dezorganizat", recunoştea Antonov-Ovseenko. În jurul orei 2 noaptea, bolşevicii au intrat şi au început să străbată coridoarele.

În sala cu candelabre din Smolnîi, înceţoşată de „un nor albăstrui de fum urît mirositor" şi de „căldura înăbuşitoare a trupurilor nespălate", deschiderea congresului – la care participau, după spusele lui Suhanov, bolşevici „primitivi... provinciali" – nu mai putea fi amînată. Dar miniştrii lui Kerenski domneau încă la palat, aşa că Lenin nu-şi putea face apariţia. Troţki a ieşit în locul lui la rampă în numele bolşevicilor. Cînd Martov şi menşevicii au atacat „acţiunea nebunească şi criminală a lui Lenin", Troţki, „luînd, pe faţa lui slabă şi ascuţită, o expresie mefistofelică de ironie maliţioasă", a dat una dintre cele mai strivitoare replici ale istoriei:

— Sînteţi nişte faliţi de tot rîsul! Duceţi-vă acolo unde vă e locul, la coşul de gunoi al istoriei!

— Atunci noi o să plecăm, a ripostat Martov.

Menşevicii au ieşit, prosteşte, din sală – şi din istorie: nu s-au mai întors niciodată pe coridoarele puterii. Saghiraşvili, un menşevic care „nu a fost de acord cu boicotul", a pornit să colinde deznădăjduit pe holurile din Smolnîi, pînă cînd „Stalin mi-a pus mîna pe umăr prieteneşte şi a început să-mi vorbească în georgiană". Încerca să-l recruteze. Saghiraşvili a refuzat, dar diverşi foşti menşevici, precum Vîşinski, aveau să devină unii dintre cei mai fideli ciraci ai lui Stalin*4.

Pe bulevardele şi podurile din vecinătatea palatului, bubuitul marilor tunuri îi împrăştiase în sfîrşit pe plimbăreţii care căscau gura la evenimente. „Chiar şi prostituatele", nota Saghiraşvili, „dispăruseră de pe Nevski Prospekt, unde înainte se înghesuiau ca ciupercile".

La masa acoperită cu stofă din camera de aur şi malahit, cu draperii de brocart, în care Nicolae şi familia lui luaseră masa înainte de 1905, miniştrii lui Kerenski dezbăteau încă pe cine să numească „dictator". Brusc, au renunţat la prefăcătorie şi au hotărît să se predea.

Chiar atunci, uşa încăperii s-a deschis.

*1 Mai devreme, John Reed văzuse cum nici Troţki nu primise permisiunea să intre.
— Mă cunoaşteţi. Mă numesc Troţki.
— Nu puteţi intra! Numele nu înseamnă nimic.
— Dar sînt preşedintele sovietului!
— Dacă eşti aşa important, trebuie să ai măcar o hîrtiuţă la tine! a replicat paznicul, care a chemat un ofiţer la fel de nedumerit.

— Troţki! Am auzit numele ăsta undeva. Cred că e în regulă...

*2 Liderii mai tineri, precum Molotov şi Dzerjinski, au fost trimişi cu misiuni: Molotov, însoţit de un detaşament al Gărzilor Roşii, a primit ordin să-i aresteze pe redactorii ziarului eser şi apoi pe membrii unui grup contrarevoluţionar de menşevici care se întîlnea în clădirea Sfîntului Sinod.

*3 Uniunea Sovietică a devenit un imperiu al acronimelor: comisarii poporului au devenit *narkomi*; Consiliul Comisarilor Poporului era cunoscut drept *Sovnarkom*; iar preşedintele (practic, prim-ministrul ţării, post pe care l-au ocupat, pe rînd, Lenin, Rîkov, Molotov şi apoi Stalin) era *predsovnarkom*. Comisariatele au durat pînă cînd, la sfîrşitul celui de al Doilea Război Mondial, Stalin a introdus din nou ministerele.

*4 Saghiraşvili nu a fost singurul menşevic curtat de Stalin. Un bolşevic care trecuse la menşevici, Aleksandr Troianovski, aristocratul ofiţer la care Stalin stătuse la Viena, mergea pe stradă, cînd două palme i-au acoperit ochii. „Eşti cu noi sau împotriva noastră?" a auzit el glasul fostului său chiriaş.

43

Puterea: Stalin iese din umbră

Un om scund a dat buzna în cameră, ca o frunză purtată de valul mulţimii care năvălea în spatele lui... „Avea părul lung, roşcat, şi ochelari, o mustaţă roşiatică tunsă şi o bărbuţă”, relata Maleantovici, ministrul Justiţiei. „Gulerul, cămaşa, manşetele şi mîinile îi erau extrem de murdare.”

— Aici este guvernul provizoriu, a spus vicepremierul Konovalov. Ce doriţi?

— În numele Comitetului Militar Revoluţionar, a răspuns Antonov-Ovseenko, vă declar pe toţi... arestaţi.

Era aproximativ 1.50 în noaptea de 25 spre 26 octombrie. Noii stăpîni ai Palatului de Iarnă au început să prade, „smulgînd draperii, covoare, pînzeturi, porţelanuri, farfurii”. Un soldat şi-a pus nişte pene de struţ la chipiu, în timp ce vechii apărători ai palatului, încă în uniformele lor cu albastru, roşu şi auriu, încercau să-i ţină în frîu pe jefuitori. N-a existat nici un asalt propriu-zis: mai mulţi oameni au fost răniţi filmînd această scenă în filmul lui Eisenstein. „Neva”, observa Saghiraşvili, „a luat cu ea guvernul lui Kerenski”.

În timp ce miniştrii erau trimişi sub pază la Fortăreaţa Petru şi Pavel, Antonov-Ovseenko a pierdut orice control asupra oamenilor din palat, iar cîteva fete din Batalionul de Şoc au fost violate. „Chestiunea beciului cu vinuri a devenit cu adevărat critică”, îşi aminteşte el. În crama lui Nicolae al II-lea se aflau vinuri de Tokai de pe vremea Ecaterinei celei Mari şi stocuri de Château d’Yquem de la 1847, preferatul împăratului, dar

> Regimentul Preobrajenski... s-a făcut praf. Pavlovski, stîlpul nostru revoluţionar, n-a putut nici el să reziste. Am trimis gărzi de la alte unităţi – şi toate s-au îmbătat turtă. Am pus atunci paznici din comitetele de regiment, dar şi ei au cedat tentaţiei. Am trimis oameni în maşini blindate să împrăştie mulţimea, însă, după o vreme, i-am văzut că încep să meargă împleticit. La căderea serii, bacanala violentă a răbufnit.

Exasperat, Antonov-Ovseenko a chemat Brigada de Pompieri a Petrogradului. „Am încercat să inundăm beciul cu apă – dar pompierii... în loc de asta, s-au îmbătat.” Comisarii au început să spargă sticlele în Piaţa Palatului, dar „oamenii beau din rigole. Extazul bahic s-a răspîndit în tot oraşul”.

În fine, Consiliul leninist al Comisarilor Poporului a numit un

comisar special pentru Palatul de Iarnă, cu puteri nelimitate, dar, observă scurt Antonov-Ovseenko, „nici această persoană nu s-a dovedit tocmai de încredere”.

La Congresul Sovietelor, Kamenev a fost cel care, împotriva propriei voinţe, a anunţat că palatul căzuse în sfîrşit. Abia atunci Lenin şi-a scos peruca, şi-a spălat machiajul şi a ieşit la iveală pe post de conducător al Rusiei1.

Între timp, Anna şi Nadia Allilueva, nerăbdătoare să vadă deschiderea congresului, veniseră pe jos pînă la Smolnîi şi se strecuraseră în sala cea mare: „Judecînd după entuziasm şi urale, am ghicit că se întîmplase ceva important, şi deodată, în mulţimea care se îndrepta spre noi, l-am văzut pe Stalin”, care le-a chemat la el.

— Ah, voi sînteţi! Mă bucur că aţi venit! Aţi auzit ultimele noutăţi? Palatul de Iarnă a căzut, iar oamenii noştri sînt înăuntru!

Bolşevicii erau aproape sfîrşiţi de oboseală. „La vremea [revoltei din] octombrie”, explică Fiodor Alliluev, fratele mai mare al Annei şi Nadiei şi noul asistent al lui Soso, „tovarăşul Stalin nu a dormit timp de cinci zile”. Din cînd în cînd mîncau, din cînd în cînd trăgeau cîte un pui de somn pe podea.

„Oraşul era liniştit, probabil mai liniştit decît fusese vreodată”, scria John Reed. Cînd la Smolnîi a sosit în sfîrşit vestea că Petrogradul căzuse în sfîrşit în mîinile bolşevicilor, Lenin a început să se relaxeze, făcînd glume (pe seama lui Kamenev) şi întinzîndu-se pe jos pe ziare. „Coridoarele erau încă pline de tot felul de personaje grăbite, murdare şi cu ochii duşi în fundul capului”, dar, în sediile comitetelor, „oamenii zăceau întinşi pe jos, dormind, cu armele lîngă ei”.

Membrii conducerii bolşevice dormeau acolo unde fuseseră aşezaţi sau se întinseseră pe podele în birouri. „Zdrobit de oboseală”, Stalin a rămas treaz, scriind Apelul către popor, pînă cînd „în sfîrşit a adormit în timp ce şedea pe scaun la masă”, spune Fiodor Alliluev. „Extaziat, Lunacearski [comisarul poporului pentru Cultură] s-a apropiat în vîrful picioarelor de el şi i-a dat un sărut pe frunte. Tovarăşul Stalin s-a trezit şi multă vreme a rîs, bine dispus, de Lunacearski.”

Lenin şi Troţki s-au întins unul lîngă altul pe un teanc de ziare.

— Ştii, a suspinat Lenin, e ameţitor să treci atît de repede de la persecuţii şi clandestinitate la vîrful puterii!2

*

La 6 dimineaţa, pe 26 octombrie, „în timp ce o vagă lumină albicioasă, nepămînteană, se strecura pe străzile tăcute, estompînd focurile aprinse de gărzi – umbra unui răsărit teribil care se ridica cenuşiu peste Rusia”, „ziua s-a născut peste un oraş aflat într-o stare

de frenezie şi confuzie extremă". Străzile au revenit repede la normal. „Burghezia", nota Şleapnikov, „de la ofiţeri ai Gărzilor la prostituate", a reapărut pe bulevarde. Întrucît congresul urma să se întrunească din nou la ora 1 după prînz, delegaţii au început să se strîngă din timp, dar la ora 7 seara Lenin încă nu apăruse.

În fine, la ora 8.40, conducătorul bolşevic a sosit, întîmpinat de aplauze furtunoase – „un om mic de statură şi robust, cu un cap mare pe umeri, chel şi protuberant, cu ochi mici, cu un nas arogant, cu o gură mare şi lată, un lider ciudat şi popular", relata Reed, „lider exclusiv în virtutea intelectului său, insipid – lipsit de umor, de simţul compromisului şi al căldurii".

— Vom trece acum la construirea ordinii socialiste! a declarat el cu simplitate.

În timp ce vorbea, ridica uşor, cu un gest caracteristic, un picior de la podea. „Am observat că avea o gaură în talpă", consemnează Molotov.

La 2.30 noaptea, Kamenev*1 a citit componenţa noului guvern de la tribuna Congresului Sovietelor. Soso apărea pe listă sub numele de „I.V. Djugaşvili-Stalin". Nu era încă bine cunoscut publicului şi nici admirat de bolşevicii din emigraţie. Obscuritatea lui în 1917 avea să rămînă întotdeauna o rană pentru acest om slab, costeliv, care a încercat să şi-o tămăduiască printr-un mincinos cult al personalităţii. De fapt, Lenin şi o serie întreagă de bolşevici din conducerea partidului îi apreciau de multă vreme competenţa şi lipsa de scrupule.

„În zilele acelea", spune Fiodor Alliluev cu o asemenea candoare, încît memoriile lui nu au fost niciodată publicate, „tovarăşul Stalin era cunoscut cu adevărat numai de un cerc restrîns al celor care avuseseră de a face cu el... în clandestinitate sau care reuşiseră... să deosebească munca şi devotamentul autentice de vorbărie, scandal [şi] bolboroseli fără sens".

Întregul guvern sovietic lucra acum non-stop, într-o singură sală, la o singură masă. „După victorie, Stalin s-a mutat la Smolnîi", îşi aminteşte Fiodor Alliluev. „În primele trei zile n-am părăsit clădirea", spune Molotov. „Eram eu, Zinoviev şi Troţki, iar vizavi de noi stăteau Stalin şi Kamenev. Încercam să ne organizăm şi să ne închipuim viaţa cea nouă." Cînd Kamenev şi Troţki au hotărît că voiau să abolească pedeapsa cu moartea în armată, îşi amintea Stalin mai tîrziu, Lenin i-a auzit. „Ce aiureală!" s-a stropşit el. „Cum să faci revoluţie fără să împuşti oameni?" Vorbea cît se poate de serios.

Lovitura de stat decursese neaşteptat de uşor, dar lupta pe viaţă şi pe moarte pentru păstrarea puterii începuse imediat. Lenin nu voia să împartă guvernul cu menşevicii şi eserii, dar Kamenev a insistat pentru negocieri exact în acest sens. Cînd negocierile au eşuat, s-a resemnat. Între timp, Kerenski aduna trupe de cazaci pe dealurile

Pulkovo din apropierea oraşului, iar muncitorii feroviari conduşi de menşevici au făcut grevă, cerînd o coaliţie. Împreună cu Sverdlov, Sergo şi Dzerjinski, Stalin a organizat apărarea Petrogradului.

Lenin, Troţki şi Stalin au format un trio inseparabil în acele prime luni la putere. Asediaţi dinăuntru şi din afară, subminat de amatorii de compromisuri, de incompetenţi şi gură-spartă din propriul partid, Lenin îşi împărţea demnitarii în „oameni de acţiune" şi „băutori de ceai". Erau prea mulţi „băutori de ceai". Dacă republica sovietică s-ar fi liniştit şi ar fi evoluat în pace, acest al doilea curent, reprezentat de oameni precum Kamenev şi Buharin, i-ar fi putut da o direcţie cu totul diferită. Dar n-a fost să fie aşa. Lenin şi-a petrecut aproape tot timpul împreună cu complicii săi cei mai îndîrjiţi. În aceste prime ore, el a dictat un decret nedatat care dezvăluie locul special deţinut de Stalin şi Troţki.

> Instrucţiuni pentru gărzile de la intrarea în sediul Sovnarkom
> Nimeni nu are voie să intre fără invitaţie personală în afară de:
> Preşedintele Sovnarkom Lenin...

Apoi, înaintea numelor secretarilor personali ai lui Lenin, bătute la maşină, apare scris de mînă – probabil chiar de mîna lui Lenin:

> Narkom Afaceri Externe Troţki
> Narkom Naţionalităţi Stalin

„Lenin nu se descurca fără Stalin nici măcar o zi", scria Stanislav Pestkovski, bolşevicul polonez care devenise acum principalul ajutor al lui Stalin la Comisariatul pentru Naţionalităţi. Lenin îl ruga uneori pe Stalin să-i contrasemneze decretele sale emise în numele Sovnarkom. „Biroul nostru din Smolnîi se afla sub aripa lui Lenin. În cursul zilei, îl chema pe Stalin de nenumărate ori şi apărea de asemenea în biroul nostru să-l ia cu el." O dată, Pestkovski i-a găsit pe amîndoi cocoţaţi pe nişte scări, examinînd hărţi.

Cei doi bandiţi caucazieni ai lui Stalin, Kamo şi Ţinţadze, veniseră la Petrograd. „L-am găsit pe Stalin singur în cameră", spune Ţinţadze. „Am fost foarte fericiţi să ne revedem." Dar chiar atunci, Lenin a intrat în încăpere.

— El este Kote Ţinţadze, i-a spus Stalin lui Lenin (care îl cunoştea deja pe Kamo), vechiul jefuitor de bănci şi terorist din Caucaz.

Dar Stalin comunica numai prin „mormăieli" cu ajutorul său Pestkovski, şi era prea capricios şi taciturn ca să se poată sta la palavre cu el – în privinţa asta se deosebea de ceilalţi demnitari bolşevici, mult mai locvace*2.

Pe 29 noiembrie, CC a creat nucleul conducerii partidului, Biroul – *cetverka*, „cvartetul", în care Lenin, Stalin, Troţki şi Sverdlov,

deveniţi cei mai puternici oameni din Rusia, au fost autorizaţi „să decidă asupra tuturor chestiunilor urgente”. Dar Sverdlov, care a devenit, formal, şeful statului (preşedintele Comitetului Central Executiv al Sovietului), îşi petrecea timpul conducînd Secretariatul partidului. Ca urmare, după cum îşi aminteşte Troţki, „cei patru au devenit trei”.

Lenin a mers înainte cu măsurile sale radicale şi represive. „Pace, pămînt, pîine!” A iniţiat negoieri de pace cu Germania imperială. Cînd Troţki, comisarul poporului pentru Afaceri Externe, i-a raportat despre mersul tratativelor, Lenin a replicat:

— O să mă consult cu Stalin şi o să-ţi dau un răspuns.

Pe 27 octombrie, presa de opoziţie a fost interzisă. La şedinţa CC din 2 noiembrie, a instituit în mod real dictatura oligarhiei bolşevice. Pe 4 noiembrie, Sovnarkom şi-a atribuit puterea de a guverna fără soviete. CMR a funcţionat iniţial ca executant al ordinelor lui Lenin, dar, pe 7 decembrie, liderul a creat o Comisie Extraordinară pe toată Rusia pentru Lupta împotriva Contrarevoluţiei şi Sabotajului, cunoscută prin acronimul Ceka, al cărei preşedinte a devenit Dzerjinski. Ceka, precursoare a OGPU, NKVD, KGB şi a FSB-ului de azi, avea putere absolută, mai presus de lege, de viaţă şi de moarte.

— În cazul ăsta, de ce să ne mai obosim cu un comisar al poporului pentru Justiţie? l-a întrebat sfidător pe Lenin Isaak Şteinberg, un eser de stînga. Hai să-l numim mai degrabă Comisariatul Anihilării Sociale!

— Foarte bine spus! a replicat Lenin. Exact asta o să şi fie!

Unui alt cunoscut i-a spus: „Sîntem angajaţi într-un proces de anihilare. Nu-ţi aminteşti ce spunea Pisarev? «Spargeţi, zdrobiţi totul, loviţi şi distrugeţi! Tot ce este zdrobit este deşeu şi nu are dreptul la viaţă! Ceea ce supravieţuieşte este bun»”. Mesajele scrise de mînă ale lui Lenin cereau împuşcarea, uciderea, spînzurarea „paraziţilor... păianjenilor... lipitorilor”. Întreba: „Cum poţi face o revoluţie fără pluton de execuţie? Dacă nu putem împuşca sabotori ai Gărzilor Albe, ce fel de revoluţie mai e asta? Nimic altceva decît vorbărie şi mămăligă!”. Cerea să fie găsiţi „oameni mai duri”. Dar Stalin şi Troţki erau suficient de duri. „Trebuie să punem capăt o dată pentru totdeauna trăncănelilor papisto-quackeriste despre sacralitatea vieţii umane”, spunea Troţki. Stalin a manifestat o preferinţă similară pentru teroare. Cînd bolşevicii estonieni au propus lichidarea „trădătorilor” în primele zile ale revoluţiei, el le-a răspuns imediat: „Ideea unui lagăr de concentrare este excelentă”.

„Începea să se simtă mai sigur pe el”, scria Troţki. „Am observat curînd că Lenin îl «promova» pe Stalin, îi aprecia fermitatea, curajul, încăpăţînarea şi viclenia ca trăsături necesare în luptă.”*3 Molotov, care îl detesta pe Troţki, crede că „nu fără temei Lenin i-a recunoscut

pe Stalin şi pe Troţki drept liderii cei mai talentaţi, care ieşeau în evidenţă dintre ceilalţi". Curînd pînă şi Suhanov a înţeles că Stalin „ţine în mîinile lui soarta revoluţiei şi a statului". Georgianul, spune Troţki, „s-a obişnuit să deţină puterea".

Şi totuşi apariţia lui Stalin nu a fost niciodată inevitabilă. Inteligenţa, încrederea în forţele proprii, intensitatea intelectuală, talentul politic, credinţa în violenţă şi experienţa ei, iritabilitatea, spiritul răzbunător, şarmul, sensibilitatea, lipsa de scrupule şi de empatie, pur şi simplu ciudăţenia acestui om existau, categoric, dar ele nu aveau un spaţiu anume de manifestare. În 1917, Stalin şi-a găsit acest spaţiu.

N-ar fi putut să acceadă la putere în nici o altă perioadă a istoriei: aici a fost vorba de o sincronizare a omului cu momentul istoric. Ascensiunea sa improbabilă de georgian care ajunge la conducerea Rusiei a devenit posibilă numai datorită caracterului internaţionalist al marxismului. Tirania lui a devenit posibilă numai graţie stării de asediu în care s-a aflat Rusia sovietică, fanatismului utopic al ideologiei sale cvasireligioase, machismului nemilos al bolşevicilor, spiritului sîngeros al Marelui Război şi viziunii criminale a lui Lenin despre „dictatura proletariatului". Ascensiunea lui Stalin n-ar fi fost posibilă dacă Lenin n-ar fi zdrobit, din primele zile ale regimului său, propunerile moderate ale lui Kamenev, creînd în schimb mecanismul unei puteri nelimitate, absolute. Acum Stalin putea să devină Stalin.

La cîteva luni după Octombrie, Lenin şi oamenii săi au profitat de această putere în contextul Războiului Civil. Acum a fost perioada în care Stalin, împreună cu mulţimea ciracilor săi, a trăit experienţa puterii nestingherite de a purta un război şi de a schimba societatea prin uciderea aleatorie a oamenilor. Asemenea băieţilor la prima lor vînătoare de vulpi, participanţii la această experienţă au fost copleşiţi de euforia omorului şi de trufie. Caracterul lui Stalin, deja dereglat, dar dăruit de natură, era potrivit pentru asemenea acte nemiloase şi atras în mod fatal de ele. După aceea, maşinăria represiunii, psihologia necruţătoare, paranoică, a celui care vede peste tot în jur o neîncetată conspiraţie şi predispoziţia către soluţii sîngeroase la orice problemă nu au fost doar promovate, ci şi înfrumuseţate, instituţionalizate şi ridicate la rang de credinţă bolşevică, amorală, cu o fervoare mesianică. În fruntea unei birocraţii uriaşe, asemănătoare unui trib care funcţionează pe bază de nepotism, Stalin s-a dovedit un mestru al politicii personaliste*4. A fost susţinătorul acestor tendinţe brutale, dar şi personificarea lor: avea dreptate cînd, în 1929, declara că „partidul m-a format după chipul şi asemănarea lui". El şi partidul crescuseră împreună, dar această fiinţă de un extremism ocult, nestăpînit, această fire întunecată, meditativă, nefastă putea împinge întotdeauna răul mai departe.

Stalin crescuse în Caucazul întemeiat pe spiritul de clan; îşi petrecuse toată vîrsta matură în subterana clandestinităţii, mediu aparte, în care violenţa, fanatismul şi loialitatea erau principalele monede de schimb; se formase în jungla luptei neobosite, a dramelor şi presiunii constante; ajuns la putere, era o fiinţă rară – om al violenţei şi al ideilor totodată, expert în banditism, dar şi marxist habotnic, însă mai mult ca orice, încrezător în sine însuşi şi în calităţile sale intransigente de conducător, în care vedea singurul mod de a guverna o ţară aflată în criză şi de a transforma un simplu ideal într-o utopie reală.

Într-un guvern fără restricţii, condus ca o uriaşă conspiraţie, sîngeroasă şi bazată pe legături de clan, cine altcineva decît el ar fi fost mai potrivit să prospere?

*

Competiţia pentru putere dintre Stalin şi Troţki a început chiar de la prima şedinţă a noului guvern – moment istoric, cînd micile greşeli personale şi abilităţile politice lipsite de scrupule s-au ciocnit de caracterul sacru al materialismului dialectic.

Prima întrunire a cabinetului – Sovnarkom, conform acronimului bolşevic – s-a ţinut în biroul lui Lenin din Smolnîi, care era încă atît de improvizat şi de amatoristic, încît singura legătură cu noul său imperiu era „un colţişor pentru telefonista lui şi pentru secretara care bătea la maşină”, în spatele unui paravan de lemn nevopsit. Nu e, fireşte, o coincidenţă faptul că demnitarii eminenţi ai lui Lenin, „eu şi Stalin”, scrie Troţki, „am fost primii care am sosit”.

În clipa aceea, din spatele paravanului de lemn, cei doi au auzit cîteva suspine seducătoare şi afectuoase: „O conversaţie cu un caracter mai degrabă tandru” purtată de „vocea groasă de bas a [comisarului poporului pentru Marină] Dîbenko, un marinar cu o barbă neagră, de douăzeci şi nouă de ani, un uriaş jovial şi încrezător în sine”, care nu de mult „se apropiase foarte mult de Aleksandra Kollontai, o femeie de stirpe aristocratică, intrată în al patruzeci şi şaselea an al vieţii”. În acest moment epocal, Stalin şi Troţki s-au trezit că trăgeau cu urechea la cea mai recentă cucerire a Aleksandrei Kollontai, despre care „se bîrfea mult în cercurile de partid”.

Troţki şi Stalin, doi marxişti aroganţi care se credeau fiecare salvatorul naţiei, administratori excelenţi, gînditori profunzi, executanţi sîngeroşi, outsideri absoluţi – unul evreu, celălalt georgian –, s-au uitat unul la altul. Stalin era amuzat, dar Troţki rămăsese perplex. „Stalin s-a apropiat de mine cu un soi de veselie neaşteptată şi, făcînd semn cu umărul către paravan, a spus, zîmbind dispreţuitor: «Cu Kollontai e, cu Kollontai!»”[*5] Troţki n-a fost deloc impresionat:

„Gestul şi rîsul lui mi s-au părut deplasate şi insuportabil de vulgare, mai ales în situaţia şi în locul acela”.

— E treaba lor! s-a răstit Troţki, şi „Stalin a simţit că făcuse o greşeală”.

Ceea ce părea uluitor şi de neconceput se întîmplase: Stalin, fiul cizmarului georgian, era aproape la vîrful guvernului de oligarhi ruşi bolşevici, şi, aproape instantaneu, Troţki a devenit rivalul său firesc.

Stalin, spune Troţki, „n-a mai încercat niciodată să mă atragă într-o conversaţie de natură personală. Chipul i s-a schimbat. În ochii lui galbeni am văzut o sclipire de răutate”3.

*1 În mod surprinzător, Lenin l-a ales pe Kamenev primul şef autentic al statului bolşevic, în calitatea sa de preşedinte al Comitetului Executiv al Sovietelor, deşi Kamenev a rezistat doar cîteva zile, fiind înlocuit de Sverdlov.

*2 Primele memorii ale lui Pestkovski, publicate în 1922, conţineau „mormăielile” şi „capriciile” lui Stalin. În mod firesc, cînd volumul a fost republicat în 1930, aceste detalii au dispărut.

*3 Există şi azi credinţa larg răspîndită că stalinismul este o distorsionare a leninismului. Dar ideea aceasta este contrazisă de faptul că, în lunile de după Octombrie, cei doi au fost inseparabili. Într-adevăr, în următorii cinci ani, Lenin i-a făcut reclamă lui Stalin în toate felurile. El însuşi îi îndemna vehement pe bolşevici la vărsări de sînge prin ordine care abia recent au fost scoase la lumină din arhive şi publicate de Richard Pipes în cartea sa *Unknown Lenin*. Ştia ce face şi cu Stalin, deşi îşi dădea seama că „bucătarul ăsta are să prepare nişte feluri destul de pipărate”. Stalinismul nu a fost o deformare, ci o continuare a leninismului.

*4 Troţki a susţinut mai tîrziu că Stalin a acumulat putere ca o mediocritate birocratică, dar de fapt Iakov Sverdlov, ajutat de Elena Stasova, a fost cel care conducea aparatul de partid. Stalin nu a fost deloc un birocrat înnăscut. Era un individ foarte muncitor, dedicat complet politicii; într-adevăr, totul în viaţa lui a fost politic, dar el lucra într-un stil excentric, nestructurat, nebirocratic, aproape boem, care n-ar fi fost posibil în nici un alt guvern, nici atunci, nici acum. Cîştigase încrederea lui Lenin cu jafurile şi intrigile din perioada lui timpurie şi, mai apoi, pe cîmpurile de bătălie din Războiul Civil: înainte de 1920, Stalin era rareori în biroul său.

*5 Aleksandra Kollontai l-a tratat întotdeauna pe Stalin cu o curtoazie demodată; a fost ambasadoarea lui în Suedia şi a murit de moarte bună. Dîbenko a fost împuşcat în vremea Marii Terori.

Epilog

Bătrînul Ninika

E bătrîn de-acum Ninika,
Pleata i-a încărunţit,
Umerii, ca de-o povară,
Îi atîrnă obosiţi.

Eh! Şi cînd era-n putere
Ce mai brazdă-n lan trăgea!
Da cu coasa dintr-odată
Şi un snop întreg cădea!

Păşea-n mirişte ca bradul
La sfîrşit, ştergînd sudoarea,
Şi-i jucau în cap şi ochii,
Şi pe buze-un zîmbet mare.

Astăzi nu-l mai ţin genunchii,
Bătrîneţea-i haină grea...
Stă mai mult pe prispă moşul,
Povesteşte ce făcea...

Dar, de-aude dinspre lanuri
Glasuri vesele de muncă,
Inima-i în piept zvîcneşte,
Căci să simtă poate încă.

SOSELO
(Iosif Stalin)

Bătrînul tiran în căutarea timpului pierdut

Pe dealurile pline de verdeaţă de deasupra Gagrăi, pe coasta Mării Negre, un georgian bătrîn, mic, îndesat, burtos, cu păr cărunt rărit şi cu mustaţă, purtînd o tunică cenuşie şi pantaloni largi, şedea pe veranda unei vile aşezate, ca o fortăreaţă, pe un promontoriu şi vorbea cu musafirii lui în vîrstă despre vremuri de demult...

În faţa lor se deschidea o privelişte largă. Pe masă erau împrăştiate bucăţi de chebab *mţvadi*, feluri de legume condimentate tipice unei mese *supra* georgiene şi sticle de vin roşu local. Mesenii vorbeau despre copilăria lor în Gori şi Tiflis, despre studiile la seminar şi radicalismul lor tineresc. Nu conta că se despărţiseră şi urmaseră căi diferite, pentru că gazda „nu-şi uitase niciodată colegii de şcoală şi de seminar".

În anii de dinaintea morţii, generalissimul Stalin, prim-ministrul guvernului sovietic şi secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, cuceritorul Berlinului şi pontiful suprem al marxismului mondial, vechiul Soso, epuizat de peste cincizeci de ani de conspiraţie, de treizeci de ani de guvernare, de cinci ani de război total, avea să se retragă timp de mai multe luni în această vilă preferată de pe litoralul semi-tropical al Mării Negre, în ţara sa de baştină, pentru a-şi petrece zilele cu grădinăritul, uneltind şi citind, iar serile, stînd de vorbă în căutarea timpului pierdut.

Uneori vorbea cu potentaţii săi Molotov sau Voroşilov, uneori cu viceregii şi protejaţii săi georgieni, dar adesea „Stalin invita georgieni pe care-i cunoscuse în tinereţe. Cînd avea timp", îşi aminteşte Kandid Cearkviani, prim-secretar al Partidului Comunist Georgian, al cărui nume îi amintea lui Stalin de protectorul său, părintele Kote Cearkviani din Gori, „ţinea legătura cu colegii de şcoală. Spunea poveşti din copilărie şi apoi îşi amintea de prieteni şi hotăra că vrea să-i vadă. Aşa că se făceau demersuri pentru a-i invita la casa din Gagra". Lui Stalin îi făcea plăcere să pună la cale asemenea mese de seară: „Hai să-i chemăm pe Petre Kapanadze şi pe Vaso Egnataşvili... Mă întreb ce mai face Ţeradze? Era un luptător cunoscut... Ar fi bine să-l avem şi pe el printre noi şi...".

Drept care Kapanadze, Egnataşvili şi alţi oameni în vîrstă erau adunaţi şi aduşi de la Tiflis pe malul Mării Negre, în sus pe dealuri, de-a lungul şoselei abrupte, prin porţile de fier şi pe lîngă paznici, spre vila secretă de vacanţă a lui Stalin, Izvorul Rece.

Acolo, gărzile îi aduceau în faţa lui Stalin, care deseori tăia trandafiri sau smulgea buruienile din jurul lămîilor, citea pe verandă,

scria în căsuţa de lemn aşezată chiar pe buza unei stînci sau juca biliard. Masa era pusă de femei aproape invizibile, în şorţuri, care apoi dispăreau. Stalin deschidea sticla cu vin georgian. Toată lumea se servea din mîncărurile servite ca un bufet.

„Oaspeţii se simţeau bine", spune Cearkviani. Stalin era prietenos şi nostalgic – dar dădea uneori şi semne ale furiei sale dictatoriale. „În timpul mesei, a fost un moment neplăcut cînd Stalin a observat un pachet de ţigări georgiene cu imaginea unei fete într-o poziţie puţin mai necuviincioasă." Dintr-odată, i-a sărit muştarul:

— Cînd aţi văzut voi vreo femeie serioasă într-o asemenea poziţie? E inacceptabil!

Cearkviani şi ceilalţi aparatcici au promis să refacă ilustraţia pachetului de ţigări. Stalin s-a liniştit. De cele mai multe ori, discuta cu prietenii săi despre „teatru, artă, literatură şi, în parte, despre politică". Şi le amintea foarte viu pe cele două soţii ale sale – Kato şi Nadia; vorbea despre problemele copiilor lui – şi Petre Kapanadze a înconjurat solemn masa ca să-i ofere condoleanţe pentru moartea fiului său Iakov. Stalin a dat trist din cap:

— Multe familii şi-au pierdut fiii.

Apoi îşi amintea de tatăl său beţiv, de bătăile de stradă din Gori, de aventurile lui din 1905, de isprăvile lui Kamo, ale lui Ţinţadze şi ale tinerilor lui bandiţi, de faptele sale din exil, care deveneau cu timpul din ce în ce mai vitejeşti. Dar întotdeauna, umbra înspăimîntătoare a Terorii, ruşinosul preţ în vieţi omeneşti al revoluţiei şi costul nefast al dorinţei de putere a lui Stalin pluteau în aer.

„Stalin îşi amintea de vieţile vechilor bolşevici şi ne povestea istorioare amuzante despre ei." Menţiona nume care îi făceau pe oaspeţi să tremure, căci erau oameni pe care conducătorul însuşi îi ucisese în mod samavolnic. Uneori reflecta că fuseseră executaţi nejustificat – la ordinele sale. „Eram surprins să văd", scrie Cearkviani, „cum, atunci cînd pomenea de oameni care fuseseră lichidaţi pe nedrept, vorbea cu detaşarea calmă a istoricului, fără să manifeste nici durere, nici furie – dar şi fără răutate, cu o vagă notă de umor în glas...". Singura dată cînd Stalin şi-a explicat această atitudine a fost, mult mai devreme, într-o scrisoare către mama sa: „Ştii cum se spune: «Cît sînt viu, mă bucur de parfumul florilor; cînd o să mor, n-au decît să mă mănînce viermii»".

Privind înapoi către trecutul lui secret, bătrînul dictator medita: „Istoricii sînt genul de oameni care descoperă nu numai faptele ascunse sub pămînt, ci şi pe cele de la fundul oceanului şi le dezvăluie omenirii". Şi întreba, vorbind aproape pentru sine: „Poţi oare să ţii un secret?".

Şi Stalin arunca o privire încruntată afară, pe fereastră, în timp ce

îşi amintea de vieţile rudelor, prietenilor şi cunoştinţelor ale căror destine amestecate formează un microcosmos al uriaşei tragedii pe care o reprezintă domnia sa[1].

*

Stalin „a fost un fiu rău şi neglijent, la fel cum a fost ca soţ şi ca părinte”, scrie fiica lui, Svetlana Allilueva. „S-a dedicat cu întreaga fiinţă altor lucruri, politicii şi luptei. Aşa că oamenii cu care nu se afla în relaţii personale apropiate erau întotdeauna mai importanţi pentru el decît cei cu care se afla.” Mai mult, Stalin a permis politicii să-i distrugă şi să-i macine pe cei la care ţinea – ba chiar a încurajat acest proces.

În 1918, majoritatea tinerilor Alliluevi lucrau pentru Soso. Cînd Stalin a fost trimis la Ţariţîn (Stalingrad) în 1918 în timpul Războiului Civil, i-a luat pe iubita sa Nadia Allilueva şi pe fratele ei Fiodor cu sine în trenul său blindat, ca asistenţi personali. Cînd s-au întors, Nadia era deja soţia lui. S-a mutat în apartamentul lui din Kremlin şi l-a binecuvîntat cu doi copii, un băiat, Vasili*[1], şi o fată, Svetlana. După Războiul Civil, Nadia a lucrat o vreme printre secretarele lui Stalin.

Anna Allilueva s-a căsătorit şi ea în timpul Războiului Civil. I-a însoţit pe Stalin şi pe Dzerjinski atunci cînd au primit misiunea de a ancheta căderea oraşului Perm, unde s-a îndrăgostit de asistentul polonez al lui Dzerjinski, Stanislas Redens, care a devenit ulterior unul dintre oficialii poliţiei secrete şi apropiat al lui Stalin. Fratele lor Pavel a fost diplomat şi comisar militar în Comisariatul pentru Apărare. Tuturor le-a mers bine în preajma lui Stalin. Şi totuşi, efectul dictatorului asupra familiei Alliluev a fost catastrofal.

Prima tragedie s-a petrecut cu inteligentul, dar fragilul Fiodor. În timpul Războiului Civil, el a fost recrutat în forţele speciale, antrenate de Kamo. Fostul tîlhar psihopat era obsedat de testarea loialităţii în condiţii de stres. În acest scop, a conceput un plan care simula capturarea unităţii sale de către albii duşmani. „Noaptea, îi trezea pe tovarăşi şi-i ducea să fie executaţi. Dacă vreunul începea să implore milă şi să trădeze, îl împuşca de-a binelea... «În felul acesta», spunea Kamo, «poţi să fii absolut sigur că n-o să te lase baltă».” Unul s-a dat de gol – şi a fost împuşcat pe loc. Apoi a venit testul final: Kamo i-a despicat pieptul şi i-a smuls inima.

— Ţine, i-a spus lui Fiodor, e inima ofiţerului tău!

Fiodor şi-a pierdut minţile. „A stat cîţiva ani în spital, fără să vorbească”, spunea nepoata lui, Svetlana. „Treptat, i-a revenit graiul şi a redevenit o fiinţă umană.” N-a mai muncit niciodată, dar a trăit mai mult decît Stalin.

Căsătoria cu Nadia a fost la început fericită. Membrii familiei

Alliluev s-au mutat în locuinţa lui Stalin şi în casa lui de la ţară, din Zubalovo – în mod ironic, reşedinţa unui fost baron al petrolului. Nadia părea iniţial mulţumită să fie gospodină şi mamă, dar curînd a început să-şi dorească o carieră serioasă. Presiunea personalităţii lui Stalin, stresul politic al războiului împotriva ţărănimii, efortul de a creşte doi copii şi de a studia pentru o diplomă, precum şi gelozia maniacală faţă de obiceiul lui Stalin de a flirta au dat-o gata. A ajuns să sufere de depresie şi şi-a pus capăt zilelor în noiembrie 1932.

Socrii lui Stalin, Serghei şi Olga, au continuat să locuiască la Kremlin şi la dacea lui, deşi familia se destrăma. După moartea Nadiei, Stalin, cu inima frîntă, s-a apropiat de Jenia Allilueva, soţia lui Pavel, şi e posibil să fi avut cu ea o legătură amoroasă. Dacă aşa au stat lucrurile, ea s-a încheiat oricum înainte de dezlănţuirea Marii Terori.

Stanislas Redens a fost arestat şi împuşcat în ciuda pledoariilor soţiei sale Anna. Pavel Alliluev a murit în împrejurări suspecte. După al Doilea Război Mondial, cumnatele lui Stalin, Anna şi Jenia, l-au agasat amestecîndu-se în chestiuni politice şi de familie şi apropiindu-se prea mult de diferiţi evrei anchetaţi de poliţia secretă. Cu permisiunea lui Stalin, Anna şi-a scris memoriile, dar ele s-au dovedit lipsite de tact, în mod caracteristic pentru ea, mai ales în privinţa braţului beteag al dictatorului. Stalin a ordonat ca cele două femei să fie arestate. Cînd au fost puse în libertate la moartea lui, amîndouă au fost convinse că el le eliberase şi au refuzat să creadă că fusese de fapt orchestratorul nenorocirii lor. Anna şi-a pierdut minţile în închisoare, dar a mai trăit pînă în 1964[2].

*

Cealaltă familie a lui Stalin, Svanidze, a avut la fel de puţin noroc. Fiul lui, Iakov, nu şi-a mai văzut tatăl pînă în 1921, cînd unchiul său, Alioşa Svanidze, şi sora lui Kamo l-au adus la Moscova. S-a mutat în reşedinţa lui Stalin şi a Nadiei, dar firea sa mai lentă, tipic georgiană, îl înfuria pe tatăl lui. Cînd Iakov a avut o tentativă ratată de sinucidere, mai degrabă un strigăt disperat după ajutor, Stalin a rîs că „nu era în stare nici măcar să tragă drept”.

Alioşa Svanidze, care s-a căsătorit cu o frumoasă soprană evreică, a rămas un prieten intim al dictatorului. El şi Soso erau „ca fraţii”. A lucrat peste hotare, apoi s-a întors în anii 1930 ca vicepreşedinte al Băncii Sovietice de Stat. După sinuciderea Nadiei, familia Svanidze, cu tot cu surorile lui Kato, a devenit încă mai apropiată de Stalin: Mariko a lucrat la Moscova ca secretară a lui Abel Enukidze, în timp ce Saşiko Monoselidze venea deseori să stea la Stalin.

Soţia lui Alioşa, Maria, şi sora lui Saşiko le concurau pe femeile

din familia Alliluev – care să aibă mai mare grijă de Stalin. La începutul anilor 1930 au locuit practic la el, dar competiţia feminină îl enerva pe dictator.

În 1935, Monoselidze, soţul lui Saşiko, l-a rugat pe Stalin să-i ajute financiar. Liderul i-a răspuns:

> I-am dat 5.000 de ruble Saşei [lui Saşiko]. Pentru moment va fi de ajuns pentru amîndoi. Nu mai am alţi bani, altfel v-aş fi trimis. Acestea sînt onorariile pe care le primesc pentru articole şi cuvîntări... Dar asta trebuie să rămînă între noi (eu, tu şi Saşa). *Nimeni* altcineva nu trebuie să afle despre asta, altfel rudele şi cunoştinţele mele o să înceapă să mă urmărească şi n-o să mă mai lase în pace. Deci aşa trebuie să fie.
> Mişa! Să trăieşti o mie de ani! Transmite salutările mele prietenilor noştri!
> Al tău, Soso
> 19 februarie 1935
> PS Dacă te întîlneşti cu mama, transmite-i salutările mele.

Saşiko a murit de cancer în 1936, dar sora ei Mariko a fost arestată în legătură cu cazul şefului ei Enukidze. După un an, Stalin a ordonat arestarea lui Alioşa Svanidze şi a soţiei lui şi le-a spus agenţilor NKVD să-i ceară acestuia ca, pentru a rămîne în viaţă, să admită că era spion german. Alioşa a refuzat pe un ton sfidător. „Ce mîndrie aristocratică!" a reacţionat Stalin. Alioşa, soţia lui, Mariami, şi sora lui, Mariko, au fost executaţi în 1941, în timp ce nemţii avansau în Uniunea Sovietică. În perioada Terorii, Stalin găsise o scuză pentru arestarea altor familii de vază: „Ce pot să fac? Şi rudele mele sînt la închisoare!".

Iakov, fiul lui, născut de Kato Svanidze, s-a căsătorit în anii 1930 şi a avut o fiică, Galina, care trăieşte încă. În timpul invaziei nemţilor, a fost capturat de nazişti. Stalin a crezut că Iakov trădase şi i-a arestat soţia. Dar Iakov s-a sinucis fără să fi dezvăluit ceva la interogatorii. După aceea, dictatorul a recunoscut cu părere de rău că fiul lui fusese „un bărbat adevărat"[3].

*

Cît despre femeile din viaţa lui, destinele lor sînt de multe ori misterioase, dar e limpede că au primit prea puţine favoruri atunci cînd iubitul lor a devenit conducătorul statului sovietic.

„Frumuşica", gimnazista Pelagheia Onufrieva, a devenit profesoară, dar în 1917 şi-a abandonat meseria şi s-a căsătorit cu un mecanic pe nume Fomin. Tatăl şi fraţii ei au fost desemnaţi culaci în timpul războiului împotriva ţărănimii, la începutul anilor 1930, şi exilaţi în Siberia. În 1937, soţul ei a fost arestat şi reţinut ca potenţial sabotor. Drept rezultat, fiul ei şi-a pierdut bursa cu ajutorul căreia studia la Universitatea din Leningrad. Pelagheia i-a scris lui Stalin. Tînărul şi-a recăpătat bursa, dar soţul ei a fost arestat din nou

în 1947 şi condamnat la zece ani de închisoare ca duşman al poporului.

Cînd a fost intervievată în 1944 despre marele conducător, un agent al poliţiei secrete i-a cerut să predea cărţile poştale şi volumul pe care le avea de la Stalin.

— Viaţa mea a fost dificilă, a replicat ea, am schimbat multe locuinţe, am avut o familie numeroasă şi n-am putut să ţin totul, dar am păstrat cartea. Aşa că ar fi mare păcat să v-o dau, fiindcă e singura mea amintire nu atît despre Stalin, cît despre bărbatul pe nume Iosif din viaţa mea. Aşa îi spuneam eu. Aş spune că am fost prieteni. Pentru mine, cartea contează mult. Puteţi să mi-o luaţi după ce mor.

Aparatcicul i-a confiscat cartea.

Liudmila Stal a lucrat mulţi ani în CC, a fost decorată şi a contribuit la redactarea operelor lui Stalin. A murit înainte de al Doilea Război Mondial. Tatiana Slavatinskaia a prosperat în Secţia Secretă a CC, devenind membră a Comisiei Centrale de Control. Dar, în 1937, ginerele ei, general, a fost împuşcat, fiica şi fiul i-au fost arestaţi şi exilaţi timp de opt ani. Ea şi nepoţii ei au fost alungaţi din Casa de pe Chei, unde locuiau mulţi membri ai elitei. Un nepot, Iuri Trifonov, scriitor, a relatat experienţa în nuvela sa *Casa de pe chei*.

Din cîte ştim, Stalin s-a mai întîlnit doar cu una dintre fostele lui iubite*2. „În 1925", îşi aminteşte tovarăşa lui din Solvîcegodsk, Tatiana Suhova, „m-am mutat la Moscova şi am vrut foarte mult să-l văd pe tovarăşul Stalin. I-am scris. Am fost foarte uimită să-i aud vocea la telefon chiar în acea seară". A doua zi s-au întîlnit în biroul lui din Piaţa Veche: „Am discutat despre munca mea, despre prietenii comuni şi despre Solvîcegodsk".

În 1929, pe vremea cînd Stalin făcea o cură de ape minerale în Mţesta, în sud, Suhova, care era profesoară, l-a contactat din nou. „Trei tineri în costume albe au venit şi m-au luat" şi au dus-o la vila lui, unde Suhova a fost întîmpinată de Stalin şi Nadia Allilueva. La masă, şi-au depănat amintirile. Nadia a întrebat-o despre tînărul Stalin în exil. „I-am descris înfăţişarea şi am spus că tovarăşul Stalin nu se despărţea niciodată de gluga lui albă." Nadia a rîs, „spunînd că nu-şi închipuise vreodată că Stalin fusese aşa un dandy!". Apoi Stalin i-a arătat cu mîndrie roşiile din grădina lui de legume şi a dus-o pe un teren de trageri de lîngă casă, unde a tras cu o puşcă în centrul ţintei. A lăsat-o să tragă şi ea cu un „pistol mic englezesc, Montecristo", dar ea n-a nimerit.

— Cum ai să te aperi? a întrebat-o Stalin. Cînd ea i-a spus că era tratată rău la casa de odihnă unde stătea, el a mormăit: Oamenii ăştia trebuie certaţi.

Dar anul următor, Suhova a fost implicată în procesul lui Ramzin şi al altora. Ea a apelat la el, şi Stalin a primit-o.

— E prima oară cînd dai de belea? a întrebat-o el, adăugînd: Mie mi se întîmplă tot timpul. A sunat apoi la institutul ei şi a apărat-o, dar apoi a adăugat: De acum înainte trebuie să te lupţi singură.

Nu s-au mai întîlnit niciodată[4].

*

Stalin a lăsat cel puţin doi copii ilegitimi în urma sa. Nici unul nu a primit vreun ajutor direct din partea lui.

Konstantin Kuzakov, fiul Mariei, gazda lui Stalin din Solvîcegodsk, a avut cariera cea mai interesantă. Cînd Kuzakova a văzut că tatăl copilului fusese numit în guvernul din 1917, i-a scris, rugîndu-l s-o ajute. Pentru că n-a primit nici un răspuns, a venit la biroul lui Stalin, unde lucra încă soţia lui, Nadia. Fără să-i spună acestuia, Nadia a crescut alocaţia Kuzakovei, dar ea l-a informat ulterior pe tată.

Stalin l-a ajutat probabil pe băiat să intre la Universitatea din Leningrad. În 1932, NKVD l-a pus să semneze o declaraţie că n-avea să discute niciodată despre „originile" lui.

A predat filosofie la Institutul Militar de Mecanică din Leningrad şi a fost promovat să lucreze în aparatul CC de la Moscova de către Andrei Jdanov, demnitarul cel mai apropiat de Stalin. Konstantin spunea mai tîrziu că Jdanov îi cunoştea „originea". Nu şi-a cunoscut niciodată tatăl, deşi „o dată Stalin s-a oprit şi s-a uitat la mine şi am simţit că voia să-mi spună ceva. Am vrut să mă reped la el, dar ceva m-a împiedicat. El a fluturat din pipă şi a plecat mai departe". În timpul celui de al Doilea Război Mondial, Konstantin a fost colonel decorat, dar mama lui a murit de foame în Leningradul asediat.

În vara lui 1947, Kuzakov a fost chemat în biroul lui Jdanov, unde a dat peste Viktor Abakumov, şeful poliţiei secrete, un om temut, dar insipid. Cei doi l-au acuzat pe adjunctul lui Kuzakov că ar fi fost spion american, şi Kuzakov a fost implicat în proces. Stalin nu a fost de acord cu arestarea lui, dar Kuzakov a fost judecat de un tribunal de onoare şi exclus din partid. Avea trei copii, dar nu a putut să-şi găsească nici măcar un post de om de serviciu.

După moartea lui Stalin şi arestarea lui Beria, s-a înscris din nou în partid şi a avansat treptat, ajungînd să deţină pentru multă vreme postul de director al televiziunii sovietice în Ministerul Culturii. A murit în 1996.

*

Stalin a părăsit-o pe Lidia Pereprîghina cu un fiu, Aleksandr,

născut probabil la începutul anului 1917. Ea s-a căsătorit apoi cu un ţăran pescar, Iakov Davîdov, care l-a înfiat pe Aleksandr. Lidia a devenit coafeză la Igarka şi a mai avut opt copii. „Stalin n-a ajutat-o niciodată", raporta şeful KGB, generalul Serov. Aleksandr „a aflat [adevărul] de la mama lui, Lidia, la mulţi ani după ce avusese relaţia cu Stalin", spune fiul lui Iuri. „Au trecut lucrurile sub tăcere, şi numai cîţiva localnici din Kureika ştiau cine îi este adevăratul părinte."

Aleksandr a ajuns poştaş şi instructor de Comsomol, dar în 1935 NKVD l-a chemat la Krasnoiarsk să semneze o promisiune, similară cu a lui Kuzakov, că nu va vorbi niciodată despre originea sa. I s-a sugerat apoi că putea să se mute la Moscova, dar el a refuzat, „temîndu-se întotdeauna de ce i s-ar fi putut întîmpla". Aleksandr Davîdov a luptat în al Doilea Război Mondial ca simplu soldat, a fost rănit de trei ori, apoi a fost promovat maior în Războiul din Coreea. A condus cantina din oraşul minier Novokuzneţk, unde s-a căsătorit şi a avut trei copii. A murit în 1987. „Tata mi-a spus că eram nepotul lui Stalin", afirmă Iuri, care locuieşte cu familia în Novosibirsk[5].

*

Pînă cînd Stalin a organizat recucerirea Georgiei în 1921[*3], mama lui a trăit într-o altă ţară. După aceea, Soso s-a întîlnit din nou cu Keke în timpul vizitei sale nefericite la Tiflis, unde s-a trezit că era urît pentru cuceritorul sîngeros care devenise şi banditul care fusese.

Stalin i-a scris regulat lui Keke, dar a păstrat distanţa. „Vioaie şi vorbăreaţă", a fost singura persoană din lumea lui Stalin care a îndrăznit să-l întrebe: „De ce oare fiul meu nu a putut să împartă puterea cu Troţki?". Stalin n-ar fi putut tolera o asemenea independenţă de gîndire.

Keke a venit într-o scurtă vizită la Moscova şi a cunoscut-o pe Nadia.

— Femeia aceasta este soţia mea, a avertizat-o Stalin. Încearcă să nu-i creezi probleme!

Mama lui a preferat să locuiască într-un apartament de două camere în vechiul palat al viceregelui de pe bulevardul Golovinski din Tiflis. Nadia îi trimitea scrisori cu veşti şi fotografii ale copiilor. În perioada cînd Stalin se lupta să ajungă în vîrful puterii, scrisorile lui erau scurte:

Mamă, să trăieşti 10.000 de ani!
Te sărut, al tău, Soso
1 ianuarie 1923

Keke bombănea că fiul ei nu-i dădea suficientă atenţie: „Mamă,

ştiu că te dezamăgesc, dar ce pot face? Sînt foarte ocupat şi nu pot să-ţi scriu prea des. Am treabă pînă peste cap şi zi, şi noapte. Te sărut, al tău, Soso. 25 ianuarie 1925". Sau îl ignora şi îşi vedea de viaţa ei: „Mamă, ce faci? Nu mi-ai mai scris de mult. Poate te-am supărat. Dar ce să fac? Sînt foarte ocupat. Ţi-am trimis 150 de ruble, nu pot să-ţi trimit mai mult. Dacă ai nevoie de mai mult, spune-mi cît. Al tău, Soso".

Relaţiile mai degrabă reci dintre ei au devenit clare după moartea Nadiei:

> Salutări, mamă dragă!
> Am primit gemul, ghimbirul şi *ciurciheli* [un fel de bomboane georgiene]. Copiii sînt încîntaţi şi îţi transmit mulţumirile lor. Eu sînt bine, aşa că nu-ţi face probleme în privinţa mea. Pot să-mi îndur soarta. Nu ştiu dacă ai sau nu nevoie de bani. Îţi trimit 500 de ruble pentru orice eventualitate. Îţi trimit şi o fotografie a mea cu copiii...
> Ai grijă de tine, mamă dragă, şi fii veselă mereu! Te sărut.
>
> Fiul tău, Soso
> 24 martie 1934
>
> PS Copiii te salută cu respect. După moartea Nadiei, viaţa mea personală a fost foarte grea, dar un bărbat puternic trebuie să fie întotdeauna viteaz.

Cînd a vizitat-o pentru ultima oară în 1936, ea i-a spus că ar fi fost mai bine să se facă preot. Stalin a fost oarecum amuzat. I-a trimis medicamente şi haine. Cînd starea sănătăţii ei s-a deteriorat, a îmbărbătat-o. „Mă bucur că o duci bine cu sănătatea", scria el în 1937. „Se vede că neamul nostru e puternic!" Keke a murit la scurt timp după aceea, în toiul Marii Terori. Stalin nu a participat la înmormîntare, dar a trimis o coroană pe care scria: „Dragă şi iubită mamă. De la fiul ei, Iosif Djugaşvili". A fost îngropată cu pompă în biserica de pe Muntele Sfînt[6].

*

Stalin a păstrat legătura cu mai mulţi prieteni vechi din Gori şi din Tiflis. Uneori le scria cîte o scurt mesaj sau le trimitea din senin bani. Dacă apelau la el, îi plăcea să-i ajute. În 1933 îi scria lui Kapanadze:

> Bună, Peta, cum vezi... îţi trimit 2.000 de ruble. Nu am mai mult în clipa asta. Banii aceştia sînt din drepturile mele de autor şi nu acceptăm multe asemenea onorarii, dar nevoile tale sînt pentru mine un prilej special... Pe lîngă aceşti bani, vei mai primi un împrumut de 3.000 de ruble. I-am spus lui Beria...
> Îţi urez viaţă lungă şi fericită,
>
> Beso

În timpul războiului, Kapanadze şi Glurdjidze, amîndoi foşti preoţi, şi Ţeradze, prietenul său luptător, au avut încă mai mult noroc.

Pe 9 mai 1944, Stalin a observat că i se înmulţeau banii din seif (din salariile pe care le primea ca secretar general, prim-ministru, comandant suprem al armatei, comisar al poporului pentru Apărare şi deputat în Sovietul Suprem). Nu putea cheltui toţi banii, aşa că a schiţat pe o foaie de hîrtie următoarele:

1. prietenului meu Kapanadze – 40.000 de ruble
2. 30.000 de ruble lui Grişa Glurdjidze
3. 30.000 de ruble lui Mihail Ţeradze

Mesajul către Glurdjidze suna astfel: „Grişa! Primeşte, te rog, acest mic dar de la mine! Al tău, Soso”. Era indulgent faţă de cei care nu se amestecaseră niciodată în politică, dar e puţin probabil că s-ar fi îndurat de Iremaşvili sau Davricevi. Aceştia erau oponenţi politici*4.

Cînd Stalin a invadat Georgia în 1921, Iremaşvili, participînd la funeraliile celor care căzuseră în luptă, s-a trezit alături de Keke Djugaşvili.

— Keke, fiul tău e vinovat pentru toate astea, i-a spus el, căci o cunoştea bine din Gori. Scrie-i la Moscova: nu mai e prietenul meu!

Cînd Stalin a vizitat Tiflisul mai tîrziu în acelaşi an, Iremaşvili a fost arestat, dar sora lui a apelat la Stalin, „care s-a arătat bun şi binevoitor faţă de ea: «Ce păcat! Mă doare sufletul pentru el. Să sperăm că va găsi din nou calea către mine!»”. A ordonat eliberarea lui Iremaşvili şi apoi l-a invitat la el. Fostul lui prieten a refuzat. A fost arestat iar şi s-a trezit sub supravegherea lui Ţinţadze, banditul lui Stalin, acum funcţionar important în poliţia secretă. Stalin l-a expulzat în Germania, unde Iremaşvili a flirtat cu fascismul şi şi-a scris memoriile, ostile fostului său prieten.

Exuberantul Davricevi, fiul poliţistului din Gori şi mare bandit, asemenea lui Stalin, a fugit la Paris. Sub numele de „Jean Violan”, a devenit un faimos pilot în Primul Război Mondial, şi a servit ca spion francez. Unii afirmă că a avut o relaţie cu celebra curtezană Mata Hari, executată ca trădătoare în 1917, dar adevărata poveste a spionajului său sexual nu e mai puţin dramatică. Serviciile secrete franceze suspectau că o frumoasă aventurieră şi tînără aviatoare, Marthe Richard, era spion german. I-au cerut excelentului pilot Davricevi să o supravegheze. Ea s-a îndrăgostit de „Zozo” Davricevi, iar cei doi au început o poveste de amor atît de pasionată, încît el a ameninţat că se omoară dacă ea era arestată. A reuşit să-i dovedească nevinovăţia; Marthe a devenit agent al serviciilor secrete franceze şi a fost trimisă la Madrid, unde l-a sedus pe şeful septuagenar al contrainformaţiilor germane.

În 1936, Stalin a luat legătura cu Davricevi şi l-a invitat să se întoarcă în URSS. Davricevi, înţelept, a rămas la Paris. Abia după moartea dictatorului a declarat într-un interviu: „Sînt fratele vitreg al

lui Stalin". A murit în 1975, după o viaţă descrisă în necrologul lui drept „incredibilă – revoluţionar, aviator, spion, scriitor". Remarcabilele sale memorii au fost publicate de o editură franceză obscură în 1979[7].

Kamo a rămas un erou bolşevic, în ciuda comportamentului său macabru cu Fiodor Alliluev. Dar acest bandit sărac cu duhul nu-şi găsea locul pe timp de pace. A devenit cekist, dar cruzimea lui era prea smintită chiar şi pentru poliţia secretă. În 1922 s-a întors la Tiflis, angajat la vamă. Cînd Lenin s-a gîndit să-şi petreacă o vacanţă în Caucaz, Kamo a insistat să-l însoţească: liderul însă n-a mai venit pînă la urmă. Potrivit legendelor din Tiflis, Kamo bea prea mult, dîndu-şi drumul la gură despre rolul lui Stalin în jaful băncii din capitala georgiană – subiect delicat pe vremea aceea[*5]. Într-o zi, după ce se apucase să-şi scrie memoriile, mergea cu bicicleta spre casă, cînd a fost călcat de un camion. S-a spus că Stalin a fost cel care a pus să fie ucis: la urma urmei, spunea bancul, părea puţin ciudat ca singura bicicletă din Tiflis să fie lovită de singurul camion din oraş.

Kamo a fost îngropat în grădina Puşkin de lîngă restaurantul Tilipuciuri din piaţa Erivan, unde avusese loc celebra lui aventură criminală. Statuia lui a înlocuit-o pe a lui Puşkin. Mai tîrziu, Stalin a cerut ca monumentul să fie scos de acolo. Kamo a fost reînhumat în altă parte[8].

*

Egnataşvili, protectorul şi, poate, tatăl lui Soso, şi-a trimis cei doi fii care supravieţuiseră variolei, pe Saşa şi Vaso, la o şcoală privată din Moscova. Familia ţinea un restaurant şi curînd şi-a extins afacerile şi în afara oraşului Gori. Egnataşvili şi fiii lui au deschis restaurante în Baku, în timp ce Vaso a absolvit Universitatea din Harkov, devenind profesor de istorie.

Bătrînul Egnataşvili a murit în 1929, rămînînd „foarte apropiat de Stalin pînă la capătul vieţii". Saşa a gestionat cinci restaurante la Tiflis pînă prin 1929. La începutul anilor 1930, amîndoi fraţii au fost arestaţi. Saşa a luat legătura cu Enukidze, care a cerut să fie eliberat şi l-a adus la Moscova, unde a fost primit de Stalin. Vaso a fost şi el eliberat imediat. Stalin l-a înrolat pe Saşa în NKVD, l-a pus responsabil cu supravegherea unei dacea a Biroului Politic din Crimeea şi apoi l-a promovat în propriul Serviciu de Pază. Fostul proprietar de restaurante capitalist a devenit şeful serviciului de catering al lui Stalin, cunoscut sub numele de Baza – o poziţie de mare încredere pentru un dictator paranoic, care îi otrăvea pe alţii şi se temea el însuşi să nu fie otrăvit. Egnataşvili a devenit degustătorul lui Stalin, de aici şi porecla lui în NKVD, „Iepurele". În interiorul NKVD era

cunoscut pe furiş drept „ruda” sau chiar „fratele lui Stalin”, pînă şi de generalul Vlasik, care îl cunoştea pe dictator mai bine ca oricine.

Vaso, care fusese socialist-federalist, nici măcar menşevic, a fost promovat redactor al unui ziar din Tiflis, apoi secretar al Sovietului Suprem Georgian, urechile şi ochii lui Stalin în Georgia.

Saşa „Iepurele” locuia lîngă vila lui Stalin din Kunţevo, reşedinţa lui principală, şi lua deseori masa cu el. Cînd venea la Moscova, Vaso stătea întotdeauna la Stalin. Au păstrat amîndoi relaţii strînse cu Keke. Scrisoarea lui Saşa Egnataşvili către mama lui Stalin de ziua ei în 1934 ne demonstrează legătura specială dintre ei: „Dragă mamulea, ieri i-am făcut o vizită lui Soso şi am stat de vorbă multă vreme... A pus cîteva kilograme... În ultimii patru ani, nu l-am văzut niciodată să arate atît de sănătos. Mai chipeş decît îţi vine să crezi. A glumit întruna. Cine ar zice că a îmbătrînit? E mai tînăr decît era acum patru ani – nimeni nu i-ar da mai mult de patruzeci şi şapte de ani!”.

În 1940, Stalin şi-a amintit de vechiul ucenic de cizmar al tatălui său, Data Gasitaşvili, care fusese foarte bun cu el pe cînd Stalin era copil.

— Data mai trăieşte? l-a întrebat deodată pe Saşa. Nu l-am văzut de un car de ani.

Egnataşvili l-a chemat pe Data la Moscova. Era tot cizmar la Gori.

Într-o zi, Stalin, Beria şi şeful securităţii lui personale, Vlasik, au sosit acasă la Egnataşvili pentru o masă în stil georgian: Stalin l-a regăsit pe Data. Stalin l-a tachinat, iar bătrînul cizmar i-a răspuns fără frică:

— Crezi că pentru mine eşti Stalin, aşa cum eşti pentru ceilalţi? Pentru mine eşti tot băieţaşul pe care îl ţineam în braţe. Şi dacă o ţii tot aşa, îţi trag pantalonii jos şi-ţi trag o bătaie la fund pînă ţi-l înroşesc mai ceva ca pe steagul ăsta!

Stalin a rîs. Dar, semn rău, o observase pe soţia lui Saşa: „Iepurele” avea un mariaj fericit (dar riscant) cu fosta soţie de naţionalitate germană a unui om de afaceri, evreu armean: fiica lor trăia în America.

— Soţia ta pare indispusă, a spus Stalin. S-a supărat pe mine?

Saşa i-a explicat că, fiind nemţoaică, femeia se temea pentru sine şi pentru fiica lor din America.

— Avem o înţelegere cu Germania, dar care nu înseamnă nimic, a liniştit-o Stalin, după cum povesteşte nepotul lui Saşa, Guram Ratişvili. Războiul e inevitabil. America şi Marea Britanie ne vor fi aliaţi.

Cînd germanii au invadat URSS în 1941, soţia lui Egnataşvili a fost arestată şi împuşcată. „A dispărut pur şi simplu şi nu s-a mai întors niciodată”, spune nepotul lui Saşa, „dar Saşa nu i-a pomenit niciodată lui Stalin despre asta”. Cunoştea regulile de la curtea ţarului

roşu.

În timpul războiului, Egnataşvili, acum general, l-a însoţit pe Stalin la Teheran şi la Ialta. „Un bucătar georgian responsabil de vinuri şi şaşlîc a fost făcut făcut general-locotenent!" exclamă ranchiunos Hruşciov în memoriile lui. „De cîte ori mă întorceam de pe front, vedeam că mai primise o medalie sau două! Şi îmi amintesc că Stalin mi-a tras o dată un perdaf în faţa acestui general-locotentent responsabil de bucătărie: stătea chiar cu noi la mese şi se îmbăta!" Stalin, tiranul războinic, era sensibil la asemenea atitudini – şi afla de asemenea de la Beria despre corupţia*6 din reşedinţele sale, încît l-a transferat pe Egnataşvili director al caselor de vacanţă ale statului din Crimeea, pentru a pregăti conferinţa celor trei lideri de la Ialta. Dar pe urmă l-a lăsat baltă.

„Iepurele" a murit de diabet în 1948. Vaso Egnataşvili a rămas un apropiat al lui Stalin, participînd la cinele lui cu prietenii din Gori. Dar, la moartea lui Lenin, Beria l-a concediat şi l-a închis. Cînd Beria a căzut la rîndul său, Vaso a fost eliberat şi a murit în 19569.

*

Soarta camarazilor bolşevici ai lui Stalin a fost tragică, nemaivorbind de soarta întregii naţiuni sovietice. Kamenev şi Zinoviev au fost împuşcaţi în 1936, Buharin în 1938; Troţki a fost ucis cu un tîrnăcop pentru spart gheaţa în 1940 – toţi, la ordinul lui Stalin. În 1937-1938 au fost împuşcaţi în jur de un milion şi jumătate de oameni. Stalin personal a semnat liste ale morţii pentru aproape 39.000 de persoane, multe dintre ele cunoştinţe vechi. Georgia, de care se ocupa Beria, pe atunci în ascensiune, a avut foarte mult de suferit: 10% dintre membrii Partidului Comunist au fost epuraţi; din cei 644 de delegaţi la Congresul al X-lea al Partidului Comunist Georgian, 425 au fost împuşcaţi.

Victima cea mai cunoscută a fost vechiul prieten al lui Stalin Budu (Butoi) Mdivani, care îi salvase în mai multe rînduri viaţa în tinereţe. Dar Mdivani i se împotrivise lui Stalin în 1921 şi vorbăreţul fost actor glumea ireverenţios că Beria ar trebui să pună gărzi înarmate în jurul casei lui Keke – nu ca s-o protejeze, ci ca nu cumva să mai dea naştere vreunui alt Stalin. Viitorul dictator s-a împăcat cu Budu în anii 1920. Cînd venea la Moscova, Budu stătea de obicei la el. Stalin vizita deseori familia Mdivani în Georgia, devenind chiar naş al fiului lor. Dar nu uitase rezistenţa lui Budu. În 1937 a fost arestat pentru a fi uneltit să-l ucidă pe Stalin şi a fost împuşcat curînd după aceea, împreună cu cea mai mare parte a familiei.

Cazul a trei dintre amicii georgieni cei mai apropiaţi ai lui Soso dovedeşte cît de diferit puteau evolua lucrurile în universul acestor

acte diabolice aleatorii. Fire senină, prietenoasă, hedonistă şi împăciuitoare, Abel Enukidze, naşul Nadiei Stalin, a devenit secretar al Comitetului Central Executiv, responsabil de Kremlin, de vilele de partid şi de Baletul Bolşoi, pe care l-a folosit drept agenţie matrimonială personală, devenind cunoscut pentru interesul său faţă de balerinele adolescente (şi mamele lor).

Unchiul Abel era bun prieten cu Stalin, dar şi-a păstrat întotdeauna opiniile. În memoriile sale despre tiparniţa din Baku, a refuzat să-l laude pe Stalin pentru lucruri pe care nu le făcuse. „Koba vrea să spun că e un geniu, dar eu n-am s-o fac", se plîngea el. Era sceptic faţă de represiunea tot mai intensă şi se mîndrea că oferă adăpost tovarăşilor georgieni persecutaţi. Dar el şi Stalin îşi petreceau deseori vacanţele împreună şi îşi trimiteau reciproc mesaje afectuoase. Şi totuşi, în 1936, Enukidze a fost primul membru al cercului de apropiaţi ai dictatorului care a fost selectat de Stalin să fie lichidat, deşi nu făcuse niciodată parte oficial din vreun grup de opoziţie. A fost arestat şi împuşcat în 1937.

Kavtaradze, pe de altă parte, a fost membru al tuturor opoziţiilor începînd cu anii 1920. Nu doar aruncase cu un felinar în Stalin, dar mai tîrziu i-a susţinut mai întîi pe Mdivani, apoi pe troţkişti. Şi totuşi, de fiecare dată Stalin l-a salvat, l-a ajutat şi l-a promovat.

În 1937, Kavtaradze a fost arestat (din nou) ca membru al „conspiraţiei" lui Mdivani şi condamnat la moarte pentru că ar fi uneltit să-l omoare pe Stalin. Ceilalţi au fost ucişi fără excepţie, dar dictatorul l-a scăpat pe Kavtaradze punîndu-i o liniuţă în dreptul numelui pe lista morţii. În 1940, hotărînd că îi e dor de el, Stalin l-a eliberat şi l-a invitat în aceeaşi seară la cină. S-au înţeles bine, deşi Stalin l-a tachinat: „Şi cînd te gîndeşti că ai vrut să mă omori!". Cîteva zile mai tîrziu, el şi Beria au cinat acasă la Kavtaradze: gazda a devenit şef al Editurii de Stat, apoi ministru adjunct de Externe şi ambasador în România. I-a supravieţuit lui Stalin – a murit în 1961.

În anii 1930, Sergo Ordjonikidze rămăsese ultimul vechi bolşevic care avea autoritatea necesară pentru a-l sfida pe Stalin. Ca executant al lui Stalin, Sergo cucerise Caucazul în 1920-1921, contribuise la zdrobirea opoziţiei în anii 1920 şi condusese Industria Grea în planul cincinal pînă la începutul anilor 1930. El şi Stalin erau inseparabili, locuiau în aceeaşi clădire, îşi scriau unul altuia bilete amicale, mergeau în vacanţe împreună. Dar în 1937 s-au ciocnit. Sergo s-a sinucis la Kremlin.

*

Şi totuşi, unii dintre tovarăşii mai vechi au supravieţuit*7. Din 1919 şi pînă la moarte, în 1946, Kalinin a fost şef al statului

(preşedinte al Sovietului Suprem). Mareşalul Voroşilov a funcţionat pe postul de comisar al Apărării ca acolit malefic în timpul Terorii şi ca funcţionar inept în Războiul cu Finlanda şi apoi în Marele Război de Apărare a Patriei. Stalin l-a chinuit pe Voroşilov spunîndu-i că era „agent britanic". Şi totuşi acesta i-a supravieţuit, rămînînd şef al statului pînă în 1960.

Meier Vallah a devenit Maksim Litvinov, comisar al poporului pentru Afaceri Externe în anii 1930, apoi ambasador sovietic la Washington. Îl critica deschis pe Stalin, care i-a aranjat un accident fatal de maşină, dar i-a permis să supravieţuiască, poate pentru că îşi amintea cum Litvinov îl scăpase de docherii din Londra, dar mai probabil din cauza prestigiului său internaţional. Stalin l-a promovat pe gazda sa din Viena, Troianovski, făcîndu-l primul ambasador sovietic în SUA şi l-a lăsat în viaţă, deşi el şi Litvinov îl criticau în secret.

Cînd l-a întîlnit din nou pe Stalin, în 1918, Vîşinski a fost suficient de isteţ ca să nu îşi ascundă trecutul politic indezirabil, dar nici să nu încerce să-i amintească lui Stalin de favorurile pe care i le făcuse în închisoarea Bailovka: şi-a oferit doar, politicos şi formal, serviciile. Personaj rebarbativ, însetat de sînge şi înspăimîntător, dar, pe de altă parte, laş şi înspăimîntat el însuşi, a devenit procurorul general al Uniunii Sovietice, inchizitorul principal al proceselor-spectacol din anii 1930, şi, în 1949, ultimul minsitru de Externe stalinist. A murit în 1954.

Molotov a devenit prim-ministru din 1930 pînă în 1941 şi a fost comisar cu Afaceri Externe din 1939 pînă în 1949. Stalin începuse să-l considere un potenţial succesor şi, în 1952, şi-a denunţat cu răutate fostul partener. Molotov urma să fie lichidat*8, dar a fost salvat de moartea lui Stalin, rămînîndu-i fidel în continuare. A devenit din nou ministru de Externe, dar n-a reuşit să-l răstoarne pe Hruşciov în 1957. Exilat ca ambasador în Mongolia, a trăit pînă în 1985, văzîndu-l încă pe Stalin în visele sale10.

*

Pînă în ultima zi de viaţă, Stalin a făcut eforturi de a-şi glorifica trecutul şi a-şi acoperi greşelile din tinereţe. Cultul personalităţii îi satisfăcea înfumurarea neruşinată şi contribuia la forţa sa politică, şi totuşi lui îi plăcea să adopte o postură modestă şi cuviincioasă în faţa colegilor. În forul său interior, era prea inteligent ca să nu-şi dea seama că multe dintre encomioanele aduse tinereţii sale erau ridicole. Cînd a văzut volumul *Tinereţea conducătorului* a scriitorului georgian Gamsahurdia, a cerut: „Vă rog să interziceţi publicarea cărţii lui Gamsahurdia în limba rusă. I. Stalin".

A fost încă mai indignat de *Noutăţile kartveliene* ale lui Fiodorov, publicate în 1940, pe care nota cu creion verde: „Tovarăşul Pospelov a procedat stupid şi fără tact aprobînd cartea lui Fiodorov despre mine fără acordul şi ştiinţa mea. Cartea lui Fiodorov trebuie dată la topit, iar Pospelov să fie pedepsit. Stalin".

Cînd Samoilova, o cunoscută bolşevică din Baku, l-a întrebat dacă putea să expună manuscrise ale unor cărţi şi articole mai vechi ale lui Stalin în muzeul ei, a primit următorul mesaj scris de mînă: „Nu mi-am închipuit niciodată că ai putea să fii atît de neghioabă la vîrsta dumitale! Dacă o carte e publicată în milioane de exemplare, de ce-ţi mai trebuie manuscrisul? Am *ars* toate manuscrisele!". Cînd s-a alcătuit un volum din memoriile participanţilor la evenimentele din 1905, Soso a scris pe el trei cuvinte: „Nu publicaţi! Stalin"[11].

*

La masa de seară, în vila sa de pe malul mării, Stalin, bătrîn acum, le povestea prietenilor săi istorii despre oamenii aceştia din trecut, dintre care unii muriseră de moarte bună, dar mulţi pieriseră în temniţele lui, cu cîte un glonte în ceafă sau în frunte.

Invitaţii lui aveau şi ei ceva de spus. „Se plîngeau", observa Molotov, „de mita şi corupţia generalizate". Unul dintre aceşti bătrîni georgieni „de care Stalin era foarte legat", spune Hruşciov, „i-a povestit despre purtările urîte ale tineretului din Georgia". Stalin, pus pe jar, a lansat o epurare în ţara sa natală.

Apoi musafirii, dintre care cîţiva cîntaseră cu Soso în corurile din Gori şi de la seminar, în stihare albe, au început să cînte. „Seara tîrziu, din vila Izvorul Rece auzeam cîteodată venind cîntece georgiene, în care se antrena uneori şi gazda petrecerii, cu vocea lui plăcută de vechi cîntăreţ..."

Soso era bătrîn, sclerotic şi uituc, dar, pînă la moartea sa, la vîrsta de şaptezeci şi patru de ani, pe 5 martie 1953, fostul cîntăreţ la cor a rămas un politician fără pereche, un megaloman diabolic de suspicios şi un stăpîn aberant al nefericirii omeneşti pe o scară egalată numai în Germania hitleristă. Responsabil de moartea a aproximativ 20-25 de milioane de oameni, Stalin îşi imagina că era un geniu politic, militar, ştiinţific şi literar, un monarh al poporului, un ţar roşu.

Poate e mai bine să-l lăsăm pe tînărul Stalin să aibă ultimul cuvînt. În august 1905, la vîrsta de douăzeci şi şapte de ani, Soso lua în zeflemea exact un asemenea megaloman fanfaron într-un articol apărut în *Proletariatis brdzola*, arareori citit, dar care are aerul bizar al unei profeţii despre sine însuşi: „Înaintea ochilor noştri", scrie el, „se înalţă eroul povestirii lui Gogol, care, într-o stare de delir, şi-a imaginat că este regele Spaniei. Aceasta", conchide tînărul Stalin,

„este soarta tuturor megalomanilor”12.

*1 Întrucît folosise numele de „Vasili” în munca sa pentru partid, Stalin l-a numit pe fiul său, se poate spune, după sine însuşi.

*2 Memoriile mai tîrzii ale Suhovei n-au fost publicate. Nataşa Kirtava şi Alvasi Talakvadze au devenit activişti de partid la Batum şi au trăit pînă la bătrîneţe, respectaţi pentru legăturile lor timpurii cu Stalin. Stefania Petrovskaia, logodnica lui din Baku, a rămas membru de partid şi a fost implicată în cazul Slepkov din 1932-1933. Slepkov însuşi a rămas în viaţă în 1932, apoi a fost împuşcat în 1937, dar soarta ei nu ne este cunoscută. Serafima Horoşenina, partenera lui Stalin din Vologda, era în viaţă în anii 1930, cînd şi-a povestit memoriile, dar soarta ei pe mai departe e şi ea neclară.

*3 Georgia s-a aflat la originea schismei dintre Stalin şi Lenin. Dominată de menşevici, ţara a devenit independentă în 1918. „Bătrînul” ar fi fost mulţumit s-o lase în pace, dar, în 1921, Stalin şi Sergo Ordjonikidze au pus la cale o invazie reuşită. Impetuosul, necruţătorul Sergo a intrat triumfător în Tiflis pe un cal alb, dar curînd şi-a cîştigat supranumele de „măgarul lui Stalin” pentru măsurile brutale de represiune aplicate în ţara sa natală. Cînd a fost vorba să definească statutul Georgiei, Stalin a insistat ca ea să facă parte dintr-o Federaţie Transcaucaziană, dar bolşevicii locali, conduşi de înflăcăratul Mdivani şi de ideologul Maharadze, amîndoi asociaţi ai lui Stalin timp de decenii, au cerut o republică georgiană separată. În cearta care a urmat între stalinişti şi aşa-numiţii „deviaţionişti”, Sergo i-a tras un pumn în faţă unuia dintre oponenţi. Asta l-a revoltat pe Lenin, care de atunci i-a susţinut pe georgieni în conflictul cu Stalin şi Sergo. Urmarea a fost că Stalin a insultat-o pe Krupskaia, soţia lui Lenin. Liderul bolşevic şi-a scris testamentul care cerea îndepărtarea lui Stalin din funcţia de secretar general, dar era prea tîrziu. A suferit un nou atac cerebral, iar Stalin i-a supravieţuit.

*4 Menşevicii au avut o traiectorie neobişnuită: Karlo Ciheidze, după cum am văzut, a devenit omul cel mai puternic la începutul Revoluţiei din 1917 ca preşedinte al Sovietului din Petrograd, în timp ce colegul său menşevicul georgian Irakli Ţereteli a ajuns un influent ministru rus în vara lui 1917. Dar cînd bolşevicii au preluat puterea în Rusia, Ciheidze, Jordania, Ţereteli şi Noe Ramişvili au devenit conducătorii Georgiei independente. După invazia bolşevică, toţi au izbutit să fugă în exil. Ciheidze s-a sinucis în 1926, Ramişvili a fost ucis la Paris în 1930. Jordania, Uratadze, Arsenidze, Saghiraşvili şi Nikolaevski au supravieţuit cu toţii în emigraţie şi şi-au scris memoriile. Suhanov, care îl numise pe Stalin „o pată cenuşie”, a fost împuşcat în timpul Marii Terori.

*5 Ţinţadze a intrat în Ceka georgiană în 1921 şi şi-a scris şi el memoriile în acelaşi timp cu Kamo – dar el a fost mult mai diplomat. S-a alăturat apoi „deviaţioniştilor” care se opuneau planurilor lui Stalin şi a fost dat afară. Arestat ca troţkist, a murit de tuberculoză în închisoare în 1930.

*6 Fraţii Egnataşvili îl cunoşteau pe Beria din 1918 de la Baku, unde el era bolşevic şi agent dublu în partidul azer Musavat. Acolo, Beria s-a îmbolnăvit, iar fraţii Egnataşvili şi-au îngrijit compatriotul. După ce a devenit vicerege în Caucaz, apoi şef al NKVD-ului, Beria a încercat să-şi păstreze monopolul asupra informaţiei şi influenţei în Caucaz. Cei doi fraţi erau însă independenţi de el. Mai mult, Saşa Egnataşvili lucra în Serviciul de Pază al lui Stalin sub generalul Vlasik, care se afla de asemenea în afara sferei de influenţă a lui Beria, situaţie pe care acesta din urmă a încercat constant s-o remedieze. După al Doilea Război Mondial, Beria l-a acuzat pe Vlasik de corupţie în vînzarea uriaşelor cantităţi de mîncare preparate pentru Stalin la Bază. Reacţionînd, Vlasik l-a acuzat la rîndul lui pe Beria de corupţie şi a reuşit să supravieţuiască, dar Egnataşvili, care conducea Baza, ar fi trebuit probabil să fie implicat în proces. Duelul dintre Beria şi Vlasik pentru controlul asupra Serviciului de Pază a durat pînă la moartea lui Stalin. Povestea generalului Egnataşvili şi a soţiei sale este aşternută pe hîrtie pentru prima oară. Ea se încadrează într-un model mai larg. După sinuciderea Nadiei, Stalin nu mai avea încredere în soţiile apropiaţilor săi. Soţiile tinere şi frumoase ale lui Aleksandr Poskriobîşev, şeful lui de cabinet, şi, respectiv, mareşalului Kulik, prietenul său militar, au fost împuşcate; soţia lui Kalinin, şeful statului, şi soţia ministrului de Externe Molotov au fost arestate. Dar toţi aceşti oameni au continuat să-l slujească devotaţi, fără să protesteze. Vezi *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

*7 Miha Ţhakaia, patriarhul care îl promovase şi îl protejase pe Stalin în primii ani, înainte să

se întoarcă împotriva lui Lenin şi să se retragă în exil la Geneva, a supravieţuit şi a murit în 1950 în patul său, onorat ca vechi bolşevic. În mod inexplicabil, lui Maharadze i s-a permis să scape cu bine de Teroare. Stepan Şaumian, colegul de cameră al lui Stalin din Londra şi bandit mai tînăr în jaful băncii din Tiflis şi apoi la Baku, a fost cel care a distrus cu brutalitate Comuna din Baku din 1918, cînd a supervizat uciderea a aproximativ 15.000 de azeri. A fost apoi răsturnat şi împuşcat de albi şi de britanici între legendarii cei douăzeci şi şase de comisari. Stalin l-a adoptat apoi pe fiul lui Şaumian, Levan, şi l-a crescut în casa lui. Colegul de cameră al lui Stalin din Siberia, Iakov Sverdlov, şef de stat, a murit de gripă spaniolă în 1919.

*8 Soţia lui evreică, Polina, îi era la fel de devotată lui Stalin şi a devenit comisar adjunct prin propriile puteri, dar feminismul ei strident îl agasa pe Stalin, iar prietenia cu Nadia îl făcea să se simtă prost. A fost cît pe ce să o asasineze în 1939, cînd a vrut să-i aranjeze un accident de maşină, dar, în cele din urmă, l-a silit pe Molotov să voteze pentru arestarea ei în 1949. Povestea, cu toate detaliile, se găseşte în *Stalin. Curtea ţarului roşu*.

Stalin: nume, porecle, pseudonime şi nume false

Iosif Vissarionovici Djugaşvili
Soso
Soselo
Beso
Koba
Petrov
Ivanovici
Koba Ivanovici
Besoşvili
Ivan Ivanovici Vissarionovici
Galiaşvili
Simon Dzvelaia
K. Kato
Gaioz Besovici Nijeradze
Oganez Totomianţ
Zakaria Melikianţ
Piotr Cijikov
Vasili, Vasiliev, Vasea, Vaska
Osip cel ciudat
Osip Koba
Ivanov
Oska Ciupitul
Caucazianul
Lăptarul
Strîmbul – Gheza
Şchiopul – Kunkula
Ciupitul – Ciopur
David
Preotul
Părintele Koba
Ghiorghi Berdzenoşvili
K. Safin
Ioska Ciupitul
K.St.
K. Safin
K. Solin
Koba Stalin
I. Djugaşvili-Stalin
I.V. Stalin

Mulţumiri

Lucrînd la cărţile despre Stalin, am fost ajutat de mulţi oameni din multe ţări şi oraşe, inclusiv de editorii mei din toată lumea, dar mai ales din locurile vizitate de protagonistul meu. Toţi au fost extraordinar de generoşi cu timpul şi cunoştinţele lor. Nu e nevoie să mai spun însă că toate greşelile din carte îmi aparţin.

Trebuie să le mulţumesc mai întîi mentorilor mei într-ale istoriei ruse scrise, care mi-au verificat munca, mi-au îmbunătăţit-o şi, sper eu, m-au învăţat să scriu mai bine: Isabel de Madariaga a fost şi rămîne întîiul meu îndrumător ştiinţific şi aş vrea ca textele mele să vădească beneficiile acelui spirit strict, dar binevoitor cu care mi-a călăuzit paşii cînd am scris prima mea carte despre Ecaterina cea Mare şi prinţul Potiomkin.

Scriind această carte, am avut marele noroc ca doi titani ai istoriografiei sovietice, Robert Conquest şi profesorul Robert Service, să-mi citească textul pentru a descoperi eventualele erori. Îi datorez multe lui Stephen Jones, profesor de istorie şi cultură rusă şi eurasiatică la Mt Holyoke College, autoritatea cea mai de seamă în domeniul socialismului georgian, care mi-a împărtăşit din cercetările sale, mi-a răspuns la întrebări şi mi-a corectat cu conştiinciozitate greşelile din text. David Anderson, lector în antropologie arctică la Universitatea Aberdeen, mi-a corectat capitolele despre Siberia cu multă mărinimie şi răbdare. Piers Vitebsky, şeful Secţiei de Antropologie şi Studii Nord-Ruse de la Institutul de Cercetări Polare Scott al Universităţii Cambridge, mi-a oferit indicaţii în domeniul antropologiei polare şi mi-a permis să folosesc una dintre fotografiile sale. Trebuie să-i mulţumesc de asemenea domnului profesor Donald Rayfield, care mi-a împărtăşit cu generozitate din vastele sale cunoştinţe de literatură rusă, cultură georgiană şi istorie politică bolşevică, mi-a făcut legătura cu o seamă de oameni din Georgia şi mi-a dat voie să citez superbele sale traduceri din poezia lui Stalin.

Sînt extrem de recunoscător domnului profesor George Hewitt pentru amabilitatea cu care m-a ajutat în domeniul limbilor caucaziene şi mi-a oferit date preţioase de contact ale unor persoane din Abhazia. Nu pot să-i mulţumesc îndeajuns doamnei Clare Mouradian, domiciliată la Paris, care, deşi nu ne-am întîlnit niciodată, mi-a pus la dispoziţie cunoştinţele ei enciclopedice de istorie a Caucazului şi informaţii despre o mulţime de familii de emigranţi armeni şi georgieni, a intervievat martori în vîrstă şi mi-a indicat surse noi.

Grosul materialelor folosite pentru prima dată în această lucrare provine din Caucaz. În Georgia, trebuie să-i mulţumesc în primul rînd preşedintelui Miheil Saakaşvili şi primei doamne a ţării, Sandra Saakaşvili*1. Din păcate, arhivele Filialei Georgiene a Institutului de Marxism-Leninism (FG IML) au ajuns într-o stare proastă, şi numai decretul personal al preşedintelui mi-a permis accesul la sursele care formează nucleul dur al acestei cărţi. Natalia Kanceli, asistentă a preşedintelui şi o entuziastă a muncii mele, m-a ajutat în toate demersurile necesare, motiv pentru care îi sînt veşnic recunoscător. Ghela Cearkviani, un vechi prieten al meu, veteran al politicii moderne a Georgiei şi fiul unuia dintre confidenţii lui Stalin, a început să mă ajute la scurtă vreme după 1990, pe vremea cînd eram corespondent de război în Caucaz, dar mi-a dat de asemenea posibilitatea de a consulta manuscrisul memoriilor tatălui său şi i-a găsit pe toţi cei care m-au ajutat apoi în Georgia. Nepoata lui Nestan Cearkviani, ea însăşi distins istoric al stalinismului, m-a ajutat enorm în arhive, pe care le cunoaşte bine, dar şi să găsesc surse şi memorii noi şi să iau interviuri unor martori inediţi; de asemenea, a citit şi mi-a corectat manuscrisul. Îi sînt îndatorat şi lui Nino Kereselidze, istoric de foarte bună calitate, cercetător neobosit şi traducător remarcabil din georgiană. Îi mulţumesc de asemenea arhivarului-şef al FG IML, Vaja Ebanoidze.

Multe alte persoane mi-au fost de ajutor în Georgia: Petre Mamradze, un alt vechi prieten de pe vremea turbulenţelor din politica recentă, mi-a găsit interlocutori noi şi mi-a împărtăşit ceea ce ştia despre folclorul georgian legat de Stalin. Prietenul meu, profesorul Zakro Megrilişvili, m-a ajutat din nou să accesez manuscrisul nepublicat al lui Kavtaradze,

memoriile tatălui său vitreg, şi să lămuresc în detaliu jaful băncii din Tiflis. Îi mulţumesc şi domnului profesor Nugzar Surgoladze. Îi sînt profund recunoscător şi unui alt prieten, George Tarkhan-Mouravi, care m-a ajutat din pur spirit prietenesc şi din curiozitate şi mi-a oferit date de contact, cunoştinţele lui extinse despre surse de informaţii şi istorii de familie. Profesorul Vahtang Guruli mi-a împărtăşit din cercetările sale unice de arhivă. Ghia Sulkanişvili m-a ajutat în probleme mai mari sau mai mici, şi, ca de obicei, îi datorez multe. Nick Tabatadze, şeful postului naţional de televiziune Rustavi-2, mi-a oferit ajutor şi încurajare; ştirile transmise de postul lui de televiziune mi-au adus surse noi de informaţii şi oameni noi pe care i-am putut intervieva. Le mulţumesc Tamarei Megrilişvili, care mi-a dat voie să anunţ în librăria ei Prospero's Books, cea mai bună pe linia Moscova-Ierusalim, că eram în căutare de materiale şi martori noi; lui Leka Basilieia; în Gori, directorului Muzeului Stalin, Gaioz Mahniaşvili.

În arhivele din Batumi, Adjaria, Memed Djihaşvili, un excelent istoric al Transcaucaziei şi el însuşi o bucăţică de istorie, ca nepot al lui Nestor Lakoba, viceregele abhaz al lui Stalin, m-a ajutat să găsesc surse şi imagini noi, extrem de importante.

În Abhazia, trebuie să-i mulţumesc lui Slava Lakoba, remarcabil istoric al bolşevismului, Abhaziei şi Caucaziei, care a împărţit cu mine, cu mare generozitate, rezultatele muncii sale şi, mai ales, sursele de informaţii. George Hewitt şi Donald Rayfield m-au ajutat amîndoi în acest demers, la fel cum a făcut şi dr. Rachel Clogg.

În Baku, Azerbaidjan, vreau să le mulţumesc lui Fuad Ahundov, un alt vechi prieten şi expert în boom-ul petrolului şi în milionarii pe care acesta i-a creat; lui Fikret Aliev şi Zimmei Babaeva, director şi, respectiv, director adjunct ai Arhivelor de Stat din Azerbaidjan (GIA AR şi GA AR); şi lui Memed Djihaşvili.

În Berlin şi Baku, îi sînt îndatorat domnului profesor Jorg Baberowski, principalul expert în istoria oraşului Baku şi a culturii violente a Caucazului, care mi-a împărtăşit generos din cunoştinţele sale; şi lui Alexander Freese pentru traducerile din germană.

La Viena, le mulţumesc Înălţimii Sale prinţul Karel Schwarzenberg, lui Peter şi Lilei Morgan şi lui Georg Hamann. Lisa Train a vizitat apartamentul unde a locuit Stalin şi a făcut cîteva fotografii frumoase. În Finlanda, le mulţumesc editorului meu Aleksi Siltala pentru sprijinul oferit în cercetările din Tampere; lui Vuokko Tarpila; scriitorului Aarno Laitinen; şi expertului în Lenin, Stalin şi Finlanda Antti Kujola. În Suedia, multe mulţumiri lui Per Faustino şi tuturor redactorilor mei de la Norstedts/Prisma, lui Martin Stugart de la *Dagens Nyheter*, cercetătorului Jenny Lankjaer, lui Karen Altenberg, lui Per Mogren. În Olanda, le mulţumesc celor doi distinşi specialişti olandezi în Stalin, Erik van Ree şi Marc Jansen, pentru că mi-au împărtăşit din cercetările lor. În Cracovia, Polonia, le mulţumesc pentru ajutor cineastei londoneze Wanda Koscia şi prietenei sale Marta Szostkiewicz.

În Rusia, nici una dintre cărţile mele despre Stalin n-ar fi fost posibilă fără susţinerea, generozitatea, încurajarea şi cunoştinţele lui Oleg Hlevniuk, decanul istoricilor stalinismului, cercetător-şef la Arhivele de Stat ale Federaţiei Ruse (GARF), şi ale lui Aleksandr Kamenski, profesor de istorie rusă veche şi modernă la Universitatea Umanistă de Stat din Moscova. Principala sursă rusească pentru ambele cărţi despre Stalin este Arhiva prezidenţială din cadrul Arhivelor de Stat ale Rusiei pentru Istorie Socială şi Politică (RGASPI): aşa încît gratitudinea mea nesfîrşită se îndreaptă către directorul lor, Kirill M. Anderson, către directorul adjunct, Oleg Naumov, şi către şeful de secţie şi expertul în documentele şi caligrafia lui Stalin Larisa A. Rogovaia. Dar cel mai îndatorat îi sînt doamnei Galina Babkova, distins lector în istoria secolului al XVIII-lea la Universitatea din Moscova, care m-a ajutat în munca la această carte la fel de mult ca şi la cele anterioare.

În Rusia am primit ajutor şi din partea următoarelor persoane: Vladimir Grigoriev, editor şi politician, Anatoli Cerekmasov şi Zoia Beleakova din Sankt-Petersburg, Dmitri Iakuşkin, Edvard Radzinski, Roy şi Jores Medvedev, Boris Ilizarov, Arkadi Vaksberg, Larissa Vasilieva, Maşa Slonim, Dmitri Hankin, Anastasia Webster, Tom Wilson, David Campbell, Marc şi Rachel Polonsky şi Liuba Vinogradova. Îi sînt recunoscător directorului Muzeului Institutului Smolnîi şi Svetlanei Osipova de la Muzeul Alliluev din Petersburg. În Acinsk, ţin să-i mulţumesc directorului Muzeului Regional; în Vologda, directorului VOANPI (Arhiva de Istorie Modernă a Regiunii Vologda) şi directorului GAVO (Arhivele de Stat ale Regiunii Vologda).

În America, mulţumirile mele domnului profesor J. Arch Getty de la UCLA pentru generozitatea cu care mi-a oferit acces la dosarul lui Ejov; domnului profesor Ron Suny; lui Cahrles King din Georgetown; şi lui Roman Brackman, care mi-a împărtăşit cu amabilitate o

serie de surse originale. De asemenea, îi sînt foarte recunoscător prinţului David Ceavceavadze şi prinţesei Marusia Ceavceavadze, lui Redjeb Jordania şi Nicole Jordania, lui Musa Train Klebnikov şi soţului ei, unicul şi regretatul Paul Klebnikov, care m-a încurajat foarte mult; şi prinţului şi prinţesei Constantine şi Ann Sidamon-Eristoff.

La Stanford, în California, le mulţumesc lui Carol A. Leadenham şi Irinei Zaiţeva pentru ajutorul lor în arhivele Ohranei şi ale lui Boris Nikolaevski; lui Alex Doran şi lui Boris Orlov din Israel; iar la Paris îi mulţumesc lui George Mamoulia.

Poate cel mai interesant personaj cu care am stat de vorbă a fost Mariami Svanidze, în vîrstă de o sută nouă ani, o rudă a soţiei lui Stalin care îşi aminteşte încă de moartea ei în 1907. Pentru interviurile acordate, amintirile şi istoriile de familie, mulţumiri Sandrei Roelofs Saakaşvili (a cărei carte povesteşte cum familia soţului ei l-a adăpostit pe Stalin), lui Eteri Ordjonikidze (fiica lui Sergo), generalului Artiom Sergheev (fiu adoptiv al lui Stalin), Galinei Djugaşvili (nepoata lui Stalin), nepoţilor şi nepoatei lui Stalin Leonid Redens, Kira Allilueva şi Vladimir Alliluev (Redens), generalului Stepan Mikoian (fiul lui Anastas) şi fiicei sale Aşken Mikoian, ginerelui lui Stalin Iuri Jdanov (fiul lui Andrei), Izoldei Mdivani (văduva fiului lui Budu), Susannei Toroşelidze (fiica lui Malakia şi a Minadorei), lui Zakro Megrilişvili (fiul vitreg al Şalvei Nuţubidze), Marthei Peşkova (nora lui Beria şi nepoata lui Gorki), lui Veaceslav Nikonov (nepotul şi biograful lui Molotov), răposatei Maia Kavtaradze (fiica lui Serghei Kavtaradze), răposatului Oleg Troianovski (fiul lui Aleksandr), lui Ketevan (Katovan) Ghelovani (verişoară a surorilor Svanidze), Memed Djihaşvili (nepotul lui Nestor Lakoba), Redjeb Jordania (fiul lui Noe), Taniei Litvinova (fiica lui Maksim), lui Guram Ratişvili (nepotul lui Saşa Egnataşvili), Ghia Tarhan-Muravi, Tinei Egnataşvili, lui Vaja Okudjava, Şalva Gaceciladze (nepot al părintelui Ksiane), lui Serge Chaverdian, Tamaz Naskidacivili, Irakli de Davricewy, Alexandre de Davricewy şi Annick Davrichachvili (doi nepoţi şi soţia unui alt nepot al lui Iosif Davricevi) şi lui Julian Z. Starosteck.

În Marea Britanie, John Callow, director de cercetare la Biblioteca memorială Marx (www.marx-memorial-library.org) şi principalul expert în Lenin la Londra, m-a ajutat foarte mult în legătură cu anul 1907 şi cu călătoriile prin Ţara Galilor ale lui Stalin. Acelaşi lucru l-au făcut Andy Brooks, secretar general al Noului Partid Comunist; Francis King de la Societatea Istorică Socialistă; Tony Atienza; Paul Barratt şi Duncan Higgitt de la *Western Mail*.

În Marea Britanie şi Franţa, Sir Evelyn de Rothschild mi-a pus la dispoziţie arhivele Rothschild, unde Melanie Asprey a căutat legăturile cu Stalin: le mulţumesc amîndurora.

Le mulţumesc pentru ajutorul mai mare sau mai mic lui Andrew Roberts; Ronald Harwood; John Witherow, redactor la *Sunday Times*, şi redactorului de imagini de la *Sunday Times*, Ray Wells; Miklos Kun; Len Blavatnik; Clare şi Raymond (viconte) Asquith; John şi Victoriei Hyman; lui David King; Andrew Cook, pentru cercetările lui despre Secţia Specială; lui Rair şi Tatianei Simonyan; lui Geoffrey Elliott; Dan Healey, expert în sex şi infracţionalitate în Rusia ţaristă/stalinistă; Rosamond Richardson; Catherine Merridale, pe subiectul Kamenev; Mark Franchetti; Sergei Degtiarev-Foster; Nata Galogre; Jon Halliday; Ingaborga Dapkunaite; Laurence Kelly; Lady Alexandra Gordon-Lennox; David Stewart-Hewitt; Lord Bruce Dundas; Hon. Olga Polizzi; Antony Beevor; Stephen Nash, primul ambasador britanic în Georgia; Andrew Meier; Donald Maclean, ambasador britanic în Georgia, şi soţiei sale Maida; şi trainerului meu Stewart Taylor de la www.bodyarchitecture.co.uk, care mă menţine în formă mentală optimă. Le mulţumesc, ca întotdeauna, lui Charles şi Patty Palmer-Tomkinson pentru susţinerea şi încurajările lor.

O mare datorie de recunoştinţă am faţă de profesoara mea de rusă, Galina Oleksiuk.

Vreau să mulţumesc redactorului meu englez, Ion Trwein de la Weidenfeld & Nicolson, care a redactat cu înţelepciune şi înţelegere toate cărţile mele de istorie; redactorilor secundari Anna Hervé şi Bea Hemming; lui Alan Samson, coordonator de colecţii; excepţionalului rege al drepturilor de copyright, Peter James; lui Douglas Matthews pentru indice şi lui David Hoxley pentru hărţi. Îi mulţumesc de asemenea redactorului care s-a ocupat de versiunea broşată a cărţii, Susan Lamb din Phoenix. În New York, aş vrea să mulţumesc redactorului meu american, inegalabilul Sonny Mehta, şi colegului său Jonathan Segal de la Alfred Knopf.

Impresarul meu literar, Georgina Capel de la Capel & Land, îşi păstrează întotdeauna proaspăt entuziasmul şi rămîne extrem de eficientă. Le datorez mulţumiri speciale lui Lord şi Lady Weidenfeld şi lui Anthony Cheetham, pentru înţelepciunea, sprijinul şi prietenia lor de-a lungul atîtor ani.

Trebuie, ca de fiecare dată, să mulţumesc părinţilor mei, Stephen şi April Sebag-

Montefiore, mai întîi pentru subtila analiză medicală şi psihologică făcută lui Stalin şi în al doilea rînd pentru abilităţile lor judicioase (dar şi necruţătoare) de redactor; în fine, pentru că sînt cei mai buni prieteni şi mai iubitori părinţi pe care şi-i poate dori cineva.

Cartea aceasta este dedicată fiului meu Saşa, dar trebuie să menţionez aici şi cealaltă lumină călăuzitoare a vieţii mele – fiica mea Lily. Mi-e ruşine să spun, dar amîndoi au fost în stare să recunoască portretul lui Stalin înaintea Trenuleţului Thomas. Încîntătoarea noastră bonă, Jayne Roe, a făcut ca munca acasă să fie pentru mine o plăcere.

În fine, dar în primul rînd, iubita mea soţie Santa a savurat acel *ménage ŕ quatre* format de fermecătorii Ecaterina cea Mare şi prinţul Potiomkin, dar prezenţa sîngeroasă a lui Stalin în familia noastră a fost pentru ea un test de rezistenţă. Intrînd acum în perioada de destalinizare, trebuie să-i mulţumesc pentru încurajările ei călduroase, pentru seninătatea ei şi pentru belşugul de creativitate, voioşie şi dragoste pe care îl revarsă asupra mea.

*1 Miheil Saakaşvili a fost preşedinte al Georgiei între 2004 şi 2007 şi apoi între 2008 şi 2013 (n.tr.).

Note

Notă despre surse

Cartea de faţă se bazează în proporţie covîrşitoare pe cercetări de arhivă, în principal în arhivele staliniste ale Institutului de Marxism-Leninism al Partidului Comunist, arhivele RGASPI din Moscova, Rusia, şi ale FG IML din Tbilisi, Republica Georgia, ca şi în Arhivele de Stat GRF din Moscova, arhiva Muzeului Stalin din Gori, arhivele din Batumi, Arhivele de Stat ale Republicii Azerbaidjan din Baku, şi arhivele Nikolaevski şi ale biroului din Paris al Ohranei, amîndouă aflate la Universitatea Stanford din California.

Am avut marele noroc să găsesc surse noi, deseori nepublicate, total sau parţial, şi care abia dacă fuseseră folosite de istoricii anteriori. Sursele de arhivă sînt mai de încredere decît istoriile orale, dar fireşte că au şi ele pericolele lor şi trebuie analizate cu grijă. Dar istoriile antistaliniste se dovedesc deseori la fel de puţin demne de încredere.

Multe dintre materialele de arhivă folosite în această carte, de pildă, au fost puse pe hîrtie de istorici oficiali ai partidului în perioada ascensiunii la putere a lui Stalin, a cultului personalităţii sale şi a Terorii, din anii 1920 pînă în anii 1950. Cele din deceniul al patrulea au fost probabil consemnate în Georgia de aparatcici care lucrau sub conducerea prim-secretarului de atunci al Republicii Transcaucaziene, înspăimîntătorul Lavrenti Beria. Ca atare, trebuie să fim permanent conştienţi de faptul că aceste amintiri au fost colectate sub presiunea uriaşă de a-l prezenta pe Stalin într-o lumină pozitivă. În cazul oricărui material arhivistic, trebuie să avem în vedere întotdeauna împrejurările istorice şi să încercăm să străpungem învelişul limbajului bolşevic pentru a descifra ceea ce autorul încearcă să ne spună cu adevărat.

Şi totuşi memoriile înregistrate înainte de Teroarea din 1937 sînt de multe ori uimitor de sincere, de lipsite de diplomaţie şi de critice la adresa lui Stalin: o amintire consemnată oficial care îl pune pe Stalin într-o lumină proastă este aproape întotdeauna adevărată. Mulţi dintre cei intervievaţi erau atît de naivi sau de cinstiţi, încît memoriile lor nu au putut fi utilizate la vremea respectivă sau au fost folosite doar în mică proporţie. Ele nu au fost distruse, ci pur şi simplu lăsate să zacă în arhive. Multe au fost redactate, apoi copiate şi trimise în arhiva lui Stalin de la Moscova, aşa încît există deosebiri între variante. Dar originalele rămîneau de regulă în arhivele locale.

Mulţi oameni au fost intervievaţi de mai multe ori, aşa încît dispunem cîteodată de trei versiuni ale aceleiaşi persoane, cu diferenţe însemnate între ele. Aproape întotdeauna, prima variantă este cea mai revelatoare. Anumiţi interlocutori au fost plini de tact şi totuşi nu s-au sfiit să critice pe faţă: memoriile familiei Svanidze, care, din cîte ştiu, rămîn deocamdată în cea mai mare parte nepublicate (cu excepţia jurnalelor lui Mariami Svanidze, soţia lui Alioşa, dar care acoperă anii 1930), sînt în bună măsură nefavorabile lui Stalin, deşi el era la vremea aceea dictator, iar aceşti oameni făceau parte din cercul lui intim de cunoscuţi.

Cîteva cuvinte despre uciderea trădătorilor şi despre jefuirea băncilor: Stalin a vrut să elimine aceste detalii. În 1918 l-a dat în judecată pe Iuli Martov pentru a opri publicarea lor şi a continuat să nu le permită cît timp s-a aflat la putere. Şi totuşi, pe tot parcursul memoriilor, în ciuda descurajării oficiale, aflăm amănunte despre rolul lui Stalin, care confirmă importanţa acestei „munci negre” din tinereţea lui. Cînd descoperă un trădător, memoriile afirmă de regulă că trădătorul a fost omorît fără să specifice că asasinatul a fost comandat de cineva anume. Dar este limpede că ordinea ierarhică îl implica pe Stalin. Acelaşi lucru se poate spune despre cazurile de incendiere.

Mulţi oameni de rînd divulgau informaţii fără să-şi dea seama, îndeosebi prietenele lui

Stalin, care nu puteau să vorbească deschis despre legăturile lor personale cu Stalin, chiar dacă îi născuseră copii.

Multe dintre aceste istorii din copilărie, din exil, din lupta revoluţionară şi despre jefuirile de bănci sînt, sper, descoperiri utile pentru istorici. Memoriile lui Keke sînt cu deosebire grăitoare. Îţi lasă impresia că Stalin le-ar fi detestat şi, din nou, din cîte ştiu, nu au fost copiate la Moscova şi nu au fost publicate în rusă ori engleză*1. Bănuiesc că Stalin nu a fost niciodată informat că ele au fost consemnate. Dar există numeroase alte materiale care ne spun la fel de multe despre tînărul Stalin.

În Georgia am reuşit să scot la lumină diferite memorii nepublicate din arhive personale de familiei. Şi aici se aplică regulile obişnuite, mai ales o atitudine circumspectă faţă de orgoliul celor care pretind că au cunoscut de aproape marile personaje ale istoriei. Unele dintre ele au fost însă scrise în secret, fără presiunea intimidantă a politicii. Iată însă şi cazul memoriilor Minadorei Toroşelidze, născută Ordjonikidze: ea şi soţul ei au fost arestaţi în 1937, el a fost împuşcat, ea, eliberată, iar după aceasta a tăiat şaisprezece pagini din manuscris.

În Georgia şi, în mai mică măsură, în Rusia, pot fi găsiţi încă martori rari ai evenimentelor din viaţa lui Stalin: într-un azil de bătrîni din Tbilisi i-am luat un interviu lui Mariami Svanidze, în vîrstă de o sută nouă ani, o rudă a primei soţii a lui Stalin, Kato; am stat de vorbă şi cu alte rude, precum Ketevan (Katovan) Ghelovani, care mi-a furnizat memorii utile. Nepoata lui Stalin, Galina (Gulia) Djugaşvili, mi-a oferit şi ea cîteva piese folositoare din acest uriaş puzzle, şi la fel au făcut fiicele lui Ordjonikidze şi Litvinov, printre alţii. Cel mai valoros interlocutor a fost Guram Ratişvili, fermecătorul nepot al generalului Saşa Egnataşvili, care a putut în sfîrşit să umple golurile existente în povestea familiei sale în toate cărţile de istorie de pînă acum (inclusiv ale mele).

Există, de asemenea, numeroase memorii publicate, mai ales din anii 1920, pe care Stalin nu putea încă să le controleze. Astfel, memoriile lui Kote Ţinţadze sînt foarte stînjenitoare pentru el. Deşi sînt reţinute şi prudente, ele dezvăluie fără putinţă de tăgadă faptul că Stalin a ordonat asasinate şi jefuiri de bănci, şi asta într-o perioadă în care viitorul ţar roşu căuta cu disperare să-şi dovedească legitimitatea eroică, din punct de vedere politic şi ideologic, pentru a-i urma la putere lui Lenin. Atunci cînd, după 1929, a preluat puterea absolută, Stalin, ajutat de Beria, a reuşit să dea la topit numeroase exemplare ale memoriilor lui Ţinţadze. Un alt exemplu sînt memoriile lui Pestkovski, asistentul lui Stalin din 1917: prima versiune, mai degrabă ireverenţioasă, a apărut în 1922, dar a doua ediţie, din 1930, era deja „epurată". Aceeaşi a fost situaţia amintirilor publicate de Enukidze, Maharadze, Şotman şi mulţi alţii.

Dar chiar şi literatura cultului oficial poate fi exploatată. Cartea lui Lakoba despre Smirba, colecţiile de materiale despre demonstraţiile din Batum şi despre anii de şcoală ai lui Stalin, ca şi cartea de „istorie" a lui Beria sînt toate lucrări de propagandă, pline de minciuni şi exagerări, dar citatele din memorii sînt corecte, deşi redactate. Am încercat întotdeauna să verific informaţiile din mai multe surse.

La fel de atenţi trebuie să fim cu literatura antistalinistă a unor exilaţi precum Iremaşvili, Nikolaevski, Vulih, Uratadze, Vereşceak, Arsenidze şi mulţi alţii. Troţki şi Suhanov sînt cele două nume care au dominat istoriile occidentale ale lui Stalin. Erau amîndoi antistalinişti, aşa încît se presupunea că au dreptate. Acum, la o analiză mai atentă, descoperim deseori că şi textele lor conţin erori pe care le putem scoate la iveală şi aproximări partizane de care ne putem dispensa – dar, per total, cărţile acestea rămîn foarte utile.

Am avut norocul să dau şi peste exilaţi mai puţin cunoscuţi precum Iosif Davricevi, Hariton Şavişvili şi Davit Saghiraşvili, care l-au cunoscut toţi pe Stalin foarte bine. Fiecare a lăsat memorii părtinitoare, pe alocuri suspecte, dar extrem de preţioase ca surse de informaţii. Aceştia trei, avem impresia, deşi antistalinişti, au încercat să fie echilibraţi. Dosarele Ohranei şi ale Jandarmeriei, unele publicate de bolşevici, altele rămase doar în arhivă, şi cele ale biroului din Paris, care azi se află la Stanford, sînt foarte valoroase, dar, întrucît sînt bazate pe propriile lor deducţii, urmăriri şi surse de informaţii, conţin deseori greşeli.

Există memorii şi biografii care se dovedesc mai însemnate decît ne aşteptam. *Zece zile care au zguduit lumea* de John Reed prezintă într-o lumină empatică activitatea bolşevicilor şi nu furnizează multe informaţii despre ce se întîmpla în partid, dar constituie un reportaj fascinant. La fel şi jurnalele lui Davit Saghiraşvili. Biografiile timpurii ale lui Stalin sînt deseori surprinzător de bine informate: Boris Souvarine îi cunoştea pe mulţi dintre actorii acestei piese şi a putut de asemenea sta de vorbă cu exilaţii. Mai surprinzătoare este *Stalin. Cariera unui fanatic* de Essad Bey, prima biografie autentică a lui Stalin, care trebuie folosită însă cu rezervele de rigoare.

Memoriile lui Hruşciov, Molotov, Mikoian, Iuri Jdanov (recent publicate) şi ale altora sînt şi ele utile, dar trebuie tratate tot cu prudenţă.

Am profitat pe larg de numeroase lucrări deja publicate, fie în detalii, fie la modul general, şi am încercat să fiu migălos şi să numesc de fiecare dată sursa. Dar unele cărţi sînt texte absolut remarcabile, pe care aş vrea să le înşir aici ca bibliografie de bază, întrebuinţată de mine în tot cuprinsul cărţii: *Kto stoial za spinoi Stalina?* de Aleksandr Ostrovski este cea mai bună lucrare ştiinţifică despre legăturile lui Stalin cu Ohrana şi cu marii capitalişti, puţin probabil să fie depăşită; *Socialism in Georgian Colors* de Stephen Jones este o lectură minunată şi esenţială; eseurile magistrale ale lui Ronald Sunny *Journeyman for the Revolution* şi *Beyond Psychohistory*; *Stalin: An Unknown Portrait* de Miklos Kun coincide în bună măsură cu cărţile mele şi este o extraordinară dovadă de cercetare acribioasă şi putere de pătrundere; *The Great Terror* şi *Stalin: Breaker of Nations* de Robert Conquest sînt lucrări fundamentale, încă definitorii pentru modul în care îl înţelegem pe Stalin astăzi; *Tainaia jizn Stalina* de Boris Ilizarov este plină de descoperiri remarcabile din arhive; cît despre poezia lui Stalin, m-am bazat întru totul pe critica şi traducerile exemplare ale lui Donald Rayfield; pe tema poliţiei secrete, am folosit excelentele volume ale lui Jonathan W. Daly *Autocracy under Siege:Security Police and Opposition in Rusia 1866-1905* şi *The Watchful State: Security Police and Opposition in Russia 1906-1917*; superba prezentare a Annei Geifman *Russia under the Last Tsar: Opposition and Subversion 1894-1917* explică diferitele psihologii ale revoluţionarilor, în timp ce remarcabila *Thou Shalt Koll: Revolutionary Terorism in Russia 1894-1917* a fost principala mea sursă despre terorism; recentele biografii ale lui Lenin şi Stalin de Robert Service sînt lucrări de mare anvergură ştiinţifică, dar în acelaşi timp accesibile; despre Baku, *Der Feind ist überall: Stalinismus im Kaukasus* de Jorg Baberowski este o lucrare de pionierat, singura care discută cultura violenţei din Caucaz. Pentru informaţiile despre revoluţii, am folosit: admirabilul *1905* de Abraham Ascher; superba carte a lui Orlando Fidges *A People's Tragedy*; numeroasele lucrări de mare valoare ale lui Richard Pipes, inclusiv *The Russian Revolution*, *The Degaev Affair* şi *The Unknown Lenin*; şi excelentul volum al lui Alexander Rabinowitch *The Bolsheviks Come to Power*.

Introducere

1. Istoricii vor afla: A. Mgheladze, *Stalin kakim ia ego znal* (de aici înainte, Mgheladze), pp. 240-241. RGASPI 558.11.787.2 Stalin lui Jdanov şi Pospelov pe 24 sept. 1940 – Interziceţi această carte. Toţi tinerii sînt la fel: E. Radzinski, *Stalin*, p. 11. Toate copilăriile sînt la fel, ardeţi: D. Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, p. 241. Boris Ilizarov, *Tainaia jizn Stalina* (de aici înainte, Ilizarov), p. 99.

Prolog

Jefuirea băncii

1. Relatarea „exproprierii" din Tiflis în prolog are la bază numeroasele surse înşiruite în această notă. Despre rolul ei şi al altora: FG IML 8.2.2.64 Alexandra Darahvelidze-Margvelaşvili, înregistrare din 21 febr. 1959. Despre rolul lui, despre tovarăşii laşi, despre cine ce a făcut: FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. Kote Ţinţadze, *Rogor vibrdzolot, proletariatis diktaturistvis: chemi mogonebani* (de aici înainte Ţinţadze), pp. 40-49. FG IML 8.5.384.3-10 Notiţe autobiografice de Kamo; FG IML 8.5.380.5-6 dosar personal şi chestionar completat de Kamo în ziua morţii. FG IML 8.2.1.50.239-255 D.A. Hutulaşvili (sora lui Kamo). Banda; Eliso se ascunde; Stalin cap al organizaţiei respective: Arhivele Hoover Institution of War, Revolution and Peace, Stanford (de aici înainte Stanford), Colecţia Boris Nikolaevski (de aici înainte Nikolaevski), cutia 207, dosarele 207-210, scrisoare de la Tatiana Vulih; dosarele 207-211. Comitetul din Tiflis aprobă jaful: Rajden Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaevski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5 Proiectul interuniversitar despre istoria mişcării menşevice.

Despre cercetările Ohranei/suspiciunea unui viitor jaf în Caucaz; 14 şi 18 ian. 1908:

Stanford, arhivele Ohrana din Paris, cutia 209, dosarul XXB.2, scrisoare despre suspecţi din 13 febr. 1907. Arestarea lui Kamo şi biografia completă 31 oct./13 nov. şi 27/14 nov. 1908; şi 14 nov./21 oct. 1907: suspect în „exproprierea" din Tiflis – Iosif/Soso Davricevi: Stanford, Ohrana, cutia 209, dosarul XXB.1.

Scrisoarea lui R. Arsenidze către Boris Nikolaevski din 8 ian. 1957 despre cercetările făcute de Silibistro Djibladze şi conflictele cu menşevicii despre banii „expropriaţi" la Kvirili: Nikolaevski, cutia 472, dosar 2.

Grigol Uratadze, *Vospominaniia* (de aici înainte Uratadze), pp. 163-166 – Stalin, responsabil principal cu finanţarea Centrului Bolşevic, nu a participat personal; pp. 71-72, despre banii din „expropriere" care i-au fost daţi lui Şaumian.

> Despre rolul lui Kamo: I.M. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, pp. 71-84; David Şub, „Kamo". Ascultarea faţă de Stalin dintr-un raport al Jandarmeriei, R. Imnaişvili, *Kamo*, partea 1, pp. 52-55; „exproprierea", p. 59; trădarea lui Kamo de către Arsene Karsidze, p. 34. Povestea „exproprierii" spusă de Kamo soţiei sale: S.F. Medvedeva-Ter-Petrosian, „Tovarişci Kamo". Jacques Baynac, *Kamo*, pp. 90-100. Anna Geifman, *Thou Shalt Kill*, pp. 112-116, 212 şi 299, inclusiv crimele lui Kamo pentru Stalin. Despre psihologia lui Kamo şi a teroriştilor: „Introducere" în Anna Geifman (coord.), *Russia under the Last Tsar*, pp. 1-14. Jonathan Daly, *The Watchful State*, p. 67. Radzinski, *Stalin*, p. 61. Robert C. Williams, *The Other Bolsheviks* (de aici înainte Williams), pp. 113-115.

Fete frumoase, disciplina de fier a lui Stalin: Hariton Şavişvili, *Patrie, prisons, exil*, p. 145. Lenin atacat de menşevici: Hariton Şavişvili, *Révolutionnaires russes à Genève en 1908*, pp. 80-83. Stalin şi Şaumian la Londra, permisiune pentru „expropriere", şedinţa de dimineaţă, împărţirea prăzii: G.S. Akopian, *Stepan Şaumian*, pp. 44, 64. Vahtang Guruli, *Svobodnaia Gruziia*, nr. 152 (225)/24 sept. 1994, p. 4: teoria despre eseri şi de asemenea Kamo însoţit de fiica şefului-adjunct al poliţiei din Şorapani. Despre rapoartele informatorilor Ohranei că eserii ar fi săvîrşit „exproprierea" din Tiflis şi banii furaţi de Kamo, agenţii Ohranei „N" şi „Bolşaia" pe 2 iul. şi 15 iul. 1907: Vahtang Guruli, *Josef Stalin: Materials for the Biography*, pp. 9-11, în Arhivele Istorice Centrale de Stat ale Georgiei 95.1.82.15, 21, 23.

Lenin şi Krasin creează „grupul tehnic", bombe şi bani: L.B. Krasin, „Bolşevistskaia partiinaia tehnika", pp. 8-13.

Lenin şi Krasin se ceartă pentru bani în condiţiile atacului menşevic: Boris Nikolaevski, „Bolşevistskii Ţentr", în *Rodina*, nr. 2/1992, pp. 33-35, şi nr. 5, pp. 25-31. Kamo în tren cu o fată, fiică de poliţist: Baron Bibineişvili, *Za cetvert veka* (de aici înainte Bibineişvili), pp. 92-94.

Memorii ale băieţilor care lucrau pentru Stalin şi alţi tovarăşi de D. Ceaceanidze:

FG IML 8.1.2.4. Operaţiuni şi asasinate în comun cu anarhiştii şi nici o menţiune despre arestare la momentul „exproprierii": Ţinţadze, p. 111. Kamo îi mărturiseşte lui Davricevi că Stalin este responsabil, viceregele furios, operaţiunile lui Stalin; Stalin inaugurează epoca atacurilor banditeşti, legătura din Gori, Kamo ucide pentru Stalin: Iosif Davricevi, *Ah! Ce qu'on rigolait bien avec mon copain Staline* (de aici înainte Davricevi), pp. 237-239, 174-177, 188-189. Stalin la Tiflis angrenat în pregătiri, la Baku în 17 iunie, citatul din L.D. Troţki, Stalin pe acoperiş în versiunea lui Besedovski, expulzarea din Comitetul Regional din Caucaz, dar sprijinit de Lenin şi de CC: Aleksandr Ostrovski, *Kto stoial za spinoi Stalina?* (de aici înainte Ostrovski), pp. 259-262. Cealaltă persoană din interior în bancă/serviciul de corespondenţă, G. Kasradze, prezentat lui Kamo şi Kasradze interogat mai tîrziu de N. Jordania şi admiţînd un rol în „expropriere", impresionat de Stalin: FG IML 8.2.1.22.

Ziua respectivă în piaţa Erivan: Roy Stanley De Lon, *Stalin and Social Democracy, 1905-1922: The Political Diaries of David A. Sagirashvili* (de aici înainte Saghiraşvili), pp. 183-186. Kandid Cearkviani, „Memorii", p. 15, despre Kamo şi Kote. Robert Service, *Stalin*, p. 163. Ohrana despre Kamo, care şi-a petrecut toată luna iulie cu Lenin la dacea: Edward Ellis Smith, *The Young Stalin* (de aici înainte Smith), pp. 200-206. Boris Souvarine, *Staline*, pp. 93-110. Essad Bey, *Stalin* (de aici înainte Essad Bey), p. 82. L.D. Troţki, *Stalin*, pp. 96-100. Miklos Kun, *Stalin: An Unknown Portrait* (de aici înainte Kun), pp. 73-75.

Despre Tiflis: Stephen F. Jones, *Socialism in Georgian Colors* (de aici înainte Jones), pp. 160-167. Rajden Arsenidze, „Iz vospominanii o Staline" (de aici înainte Arsenidze). Boris Bajanov, *Stalin*, p. 107. A.V. Baikalov, *I Knew Stalin*, p. 20. Arestarea lui Djugaşvili

cunoscut ca învăţător al muncitorilor şi despre care se spunea că se ţine întotdeauna deoparte: MSHA 116 Raport al şefului Jandarmeriei provinciei Kutais către secţia de poliţie din 9 apr. 1902. *Armenian Review* nr. 2 (3)/7 sept. 1949, p. 114. Procesul de calomnie al lui Martov: RGASPI 558.2.42. Kun, pp. 81-84; *Pravda*, 1 apr. 1918; *Vperiod*, 31 martie 1918. Rolul lui Stalin: interviuri cu Voznesenski din 20 sept. 1907 şi 10 iun. 1908 şi cu tovarăşul Koba (I. Stalin) din 19 mart. 1908: RGASPI 332.1.53: 15 (2) O2. 23 (10) 1905-1910 ŢK Comitetul instituit pentru anchetarea „exproprierii" din Tiflis. Stalin despre jaful băncii: GDMS 87.1955-368.11-13, Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze: sabia lui Kamo. Celălalt om din interior: FG IML 8.2.1.54.214-215 Kote Cearviani, în care memorialistul, înregistrîndu-şi amintirile în 1936, precizează cum Stalin şi Kamo l-au îmbrăcat pe Ghigo Kasradze, cumnatul fiului de preot Kote Cearkviani. Ziare internaţionale: *Moskovskie vedomosti*, 14, 15, 16, 17, 21 iun. 1907. *Isari*, 14 iul. 1907. *Le Temps*, 27 iun. 1907. *Daily Mirror*, 27 iun. 1907. *The Times*, 27 şi 29 iun. 1907.

2. Berlin: Ostrovski, pp. 256-259. I.V. Stalin, *Socineniia*, vol. 13, p. 122, Stalin către Ludwig; vezi şi Smith, pp. 198-199. Troţki, *Stalin*, pp. 96-97.
3. Arsenidze, p. 220 – tinerii îl urmau pe Stalin. FG IML 8.5.384.3-10 Notiţe autobiografice de Kamo. Magnetismul lui Stalin descris de sora lui Kamo, Djavaira Hutulaşvili: Kun, p. 75. Chipul lui Kamo: Serghei Alliluev şi Anna Allilueva, *Memoirs*, pp. 220-221. Rolul fetelor etc.: FG IML 8.2.1.624.1-6 Baciua Kupriaşvili.
4. GDMS 87.1955-368.11-13: Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze.
5. Davricevi, pp. 174-177, 188-189, 237-239. Cearkviani, „Memorii", p. 15 – Kamo cu adevărat uimitor.
6. Pe balcon în timpul exploziei bombelor: GDMS 87.1955-368.11-13, Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze.
7. Kun, p. 69, care-l citează pe fiul lui Şaumian, Levan – interviu luat de Kun. Treburile murdare: Stalin către Iuri Jdanov, vezi S. Montefiore, *Stalin. The Court of the Red Tsar* (de aici înainte Montefiore), p. 507.
8. Stalin ştia despre jaful băncii înainte şi după: GDMS 87.1955-368.11-13: Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. Souvarine, *Staline*, p. 100, care-l citează pe Ţinţadze. Cearkviani, „Memorii" – marxistul fanatic. Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze, „Memorii" – „Omul în gri" posibilă referire la piesa lui Leonid Andreev *Viaţa omului*.
9. Davricevi, pp. 237-239, 174-177, 188-189.
10. RGASPI, 558.4.647 – Stalin poartă un mauser: vezi Kun, p. 117. Interviuri cu Arsenidze, Nikolaevski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5. Vezi capitolul 18, nota 1.
11. RGASPI 332.1.53: 15 (2) O2. 23 (10) 1905-1910 ŢK Comitetul instituit pentru anchetarea „exproprierii" din Tiflis. GDMS 87.1955-368.11-13: Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. FG IML 8.2.1.54.214-215, Kote Cearkviani. FG IML 8.2.1.22 memoriile lui G. Kasradze citate de Ostrovski, pp. 259-267. Rajden Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaevski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili.
12. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. Troţki, *Stalin*, p. 104, citîndu-l pe Besedovski despre palatul Sumbatov. Baikalov, *I Knew Stalin*, p. 20. Radzinski, *Stalin*, p. 61, citate P.A. Pavlenko. Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaevski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5.
13. Raport al şefului Jandarmeriei Kutais, generalul-maior Şopceanski: *Batumskaia demonstraţiia 1902 goda* (de aici înainte *Batumskaia*), pp. 235-236.
14. Text scris de mînă de Rafael Bagratuni, care redă memoriile rudei sale, Alexandre Bagratuni/ Bagratov, ofiţer al Ohranei, trimis lui Isaac Don Levine: mulţumiri pentru accesul la colecţia privată a lui Roman Brackman. Această sursă nu merită prea multă încredere, însă afirmaţiile sale cuprind informaţii corecte despre anumite detalii care au ieşit abia de curînd la iveală în dosarele Ohranei din Tiflis şi Stanford, precum faptul că Ohrana se aştepta ca „exproprierea" să aibă loc mai devreme în anul acela sau implicarea eserilor din Tiflis. Referirea la o vilă are poate aceeaşi sursă ca şi relatarea Troţki-Besedovski despre reşedinţa prinţului Sumbatov. Folclor din Tbilisi: interviu luat de Petre Mamradze despre ce se povestea că ar fi spus Kamo la beţie la începutul anilor 1920.
15. Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaveski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5.
16. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, pp. 71-84. FG IML 8.2.1.5. RGASPI 558.6.658; Ostrovski, p. 454; Niall Ferguson, *The World's Banker: History of the House of Rotschild*, pp. 1034-1036, apendicele 1, „Preţuri şi putere de cumpărare".

Un specialist în Rusia imperială, Greg King, converteşte pur şi simplu rublele perioadei Romanov în dolarii de azi înmulţind cu zece, ceea ce înseamnă că 341.000 de ruble fac 3,4 milioane de dolari (suma trebuie înjumătăţită pentru a obţine valoarea actuală în lire sterline). Nici una dintre aceste cifre nu ne dă însă o idee corectă despre valoarea rublei în 1907; vezi nota despre „Bani". Contemporanii considerau că averea privată a ţarului, formată din pământuri, palate, bijuterii şi resurse minerale, era de aproximativ 14 milioane de ruble. În banii de azi, asta ar însemna numai 70 de milioane de lire (140 de milioane de dolari). Nu putem să conchidem decît că jaful a dat în mîna revoluţionarilor o sumă foarte mare de bani. Greg King, *The Court of the Last Tsar*, pp. 231-239. GDMS 87.1955-368.11-13: Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze: Căpitanul Zubov mituit: Ostrovski, pp. 545-547.

17. Nadejda Krupskaia, *Memoirs of Lenin* (de aici înainte Krupskaia), pp. 40 şi 151-152. Radzinski, *Alexander II*, p. 227, despre Bakunin. Frank Owen, *Three Dictators*, pp. 114-115.
18. Uratadze, p. 234. Kun, p. 127. Davricevi, pp. 237-239, 174-177, 188-189. GDMS 87.1955-368.11-13: Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. Owen, *Three Dictators*, pp. 114-115. FG IML 8.2.1.624.1-26. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, pp. 71-84. Akopian, *Şaumian*, p. 64. FG IML 8.2.1.5. RGASPI 558.6.658. Ostrovski, p. 454.

1
Soso, minunea lui Keke

1. Căsătoria dintre Beso şi Keke. Principala sursă de informaţie pentru acest capitol, afară de cazul cînd se menţionează altceva, sînt chiar memoriile lui Keke, FG IML 8.2.15.2-15 E.G. Djugaşvili, înregistrate pe 23, 25, 27 august 1935 de către L. Kasradze (de aici înainte Keke). Acte de căsătorie: FG IML 8.5.213 şi RGASPI 558.4.1.1 *Zarea Vostoka*, 8 iun. 1937 şi RGASPI 558.4.665 M.K. Abramidze-Ţihitatrişvili. Keke, păr castaniu, zveltă, ochi mari: FG IML 8.2.1.1.143-146 M.K. Abramidze-Ţihitatrişvili. Keke drăguţă, Beso scund: Davricevi, p. 26. Originalitatea lui Beso: FG IML 8.2.1.48 N. Tlaşadze. Nunţi la Gori: D. Suliaşvili, *Uceniceskie godî* (de aici înainte Suliaşvili), p. 24. Surse citate după: V. Kaminski şi I. Vereşceaghin, „Detstvo i iunost vojdea" (de aici înainte Kaminski-Vereşceaghin). Casa: V. Vişnevski, „Domik v Gori", *Zarea Vostoka*, 27 dec. 1937, pp. 27-28.

Comportamentul georgian ritualizat: D. Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, p. 15. Cîntatul în drum spre piaţă: Kun, p. 227.

2. Osetia: Kun, p. 19. *Ghenealoghiceskii jurnal*, nr. 1/2001, pp. 39-40. Stalin, *Works*, vol. 2, p. 363.
3. Relatarea lui Beso însuşi despre originile sale: Keke, pp. 2-15. Davricevi, p. 26. Cea mai bună trecere în revistă a dovezilor existente este făcută de Ostrovski, pp. 76-82. Zaza: M. Lobanov, *Stalin v vospominaniiah sovremennikov i dokumentov epohi* (de aici înainte Lobanov), p. 13. Moartea lui Beso, înregistrat ca „osetin": FG IML 8.14.160.1-8.
4. Familia Gheladze: Ostrovski, pp. 82-84. Keke, pp. 2-15. Kaminski-Vereşceaghin, pp. 22-101, îndeosebi G.I. Elisabedaşvili (p. 25) şi Mariami Abramidze-Ţihitatrişvili.
5. Davricevi, p. 26. FG IML 8.2.1.48 N. Tlaşadze, FG IML 8.2.1.49.185.210 Kote Hahanaşvili. FG IML 8.2.1.9 Ivane Gheldiaşvili.
6. Naşteri: FG IML 8.5.213.41-53. RGASPI 71.10.275.24/558.4.2.1. RGASPI 558.4.2.2. Date noi: Kun, p. 8; Ostrovski, p. 83. „Kogda rodilsea I.V. Stalin", *Izvestiia ŢK KPSS* nr. 1/1990, p. 132. Stalin semăna din ce în ce mai tare cu Beso; FG IML 8.2.1.53 Alexandre M. Ţihitatrişvili.
7. FG IML 8.2.1.53 Alexandre M. Ţihitatrişvili. Interviu luat de autor Guliei (Galinei) Djugaşvili, fiica lui Iakob Djugaşvili.
8. Nikita Hruşciov, *Hruşciov Remembers*, vol. 1, pp. 301-302 (de aici înainte Hruşciov). Cuvîntarea lui Stalin în faţa generalilor din VVS RKKA [acronim de la Forţele Armate Aeriene ale Armatei Roşii – n.tr.] şi a membrilor guvernului de pe 22 martie 1938, citată în Ostrovski, p. 55. Data: FG IML 8.2.1.8 Data Gasitaşvili. Kamo: FG IML 8.2.1.50.239-255 Djavaira Hutulaşvili, născută Ter-Petrosian, sora lui Kamo.
9. Suliaşvili, p. 9. Cearkviani, „Memorii", pp. 1-2. Keke FG IML 8.2.1.53 Alexandre M. Ţihitatraşvili. Interviu luat de autor Guliei (Galinei) Djugaşvili. Baedecker, p. 446.
10. Davricevi, 26-28. Keke.

11. Candidaţii la paternitate: interviurile autorului cu nepotul lui Koba Egnataşvili Guram Ratişvili, fiul lui Saşa Egnataşvili, despre casa familiei, Koba ca luptător şi afacerile lui, atitudinea faţă de Stalin, al doilea tată, marea afecţiune faţă de copil şi destinul ulterior al celor doi băieţi Egnataşvili, Vaso şi Saşa. Majoritatea relatărilor despre legăturile lui Stalin cu familia Egnataşvili conţin inexactităţi grave, dar Stalin era foarte apropiat de Saşa Egnataşvili. În interiorul NKVD, atitudinea faţă de relaţia lui Stalin cu Egnataşvili. GARF 7523.107.127.1-6 Interogatorii cu generalul N. Vlasik şi alţii. Guram Ratişvili este de departe cel mai inteligent şi mai convingător dintre martorii din familie. Despre legătura „genetică": interviu luat de autor Tinei Egnataşvili, nepoată. Davricevi, pp. 26-28, şi vezi de asemenea Davricevi, „Je suis le demi-frère de Staline", în care se afirmă că primarul din Gori, Djuruli, ar fi spus că: „Din cîte ştiu, Soso era fiul natural al *pristav*-ului Damian Petrovici Davricevi, prietenul meu... Toată lumea ştia de legătura lui cu Kato [Keke], frumoasa mamă a lui Soso. În plus, atacul cu armă asupra *pristav*-ului Davricevi este dovada". Afecţiunea lui Stalin faţă de părintele Cearkviani, şi apropierea de familia Egnataşvili: Cearkviani, „Memorii". Comentariul lui Stalin despre tatăl lui preot – „Tovarăşe Leapidevski, tatăl dumitale a fost preot – al meu la fel" – citat în Robert Tucker, *Stalin in Power*, New York, 1990, p. 627, Mgheladze, p. 242. V. Suhodeev, *Stalin v jizni i leghendah*, pp. 19-20, despre zvonurile că Stalin ar fi spus că Egnataşvili era tatăl lui şi că îl pusese pe Beso să se însoare cu Keke ca să ascundă păcatul. Prinţul Amilahvari: Davricevi, p. 69. Stalin şi Beso: FG IML 8.2.1.1.143-146 M.K. Abramidze-Ţihitatrişvili. FG IML 8.2.1.53 Alexandre M. Ţihitatrişvili.
12. Sergo Beria, *Beria my father* (de aici înainte Beria), p. 21. Keke.
13. Mgheladze, p. 242 – „Am avut impresia că Stalin era fiul nelegitim al lui Egnataşvili". Interviuri luate de autor: Guram Ratişvili; Galina (Gulia) Djugaşvili adaugă o altă variantă, că Stalin şi copiii Egnataşvili au fost toţi alăptaţi de aceeaşi doică: erau „fraţi de lapte". Davricevi, pp. 26-28; primarul Djuruli în Davricevi, „Je suis le demi-frère de Staline". Tucker, *Stalin in Power*, p. 627. În interiorul NKVD, despre relaţia dintre Egnataşvili şi Stalin: GARF 7523.107.126.1-6 Interogatoriul generalului Vlasik.
14. Stalin mîndru de tată: RGASPI 558.4.663 Fiodor Alliluev. Hruşciov, vol. 1, pp. 301-302. Aripile retezate: „Anarchism or Socialism?", în Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 296-372. Trei cizmari – Stalin, Kaganovici şi Mgheladze: Mgheladze, p. 237. RGASPI 558.11.1549.45 Fiul viteaz: Stalin către Keke în 24 mart. 1934. Beso spune poveşti despre haiduci: RGASPI: 558.4.665 G. Elisabedaşvili.
15. Mgheladze, p. 242. Cei trei fii ai lui Egnataşvili care au murit de variolă erau aproximativ de o vîrstă cu Stalin; cei doi care au supravieţuit, Vano şi Saşa, se născuseră mai tîrziu. Tucker, *Stalin in Power*, p. 627. Keke.
16. FG IML 8.2.1.53 Alexandre M. Ţihitatrişvili. Lobanov, pp. 13-14: memoriile lui Davit Papitaşvili.

2
Beso nebunul

1. Hruşciov, vol. 1, pp. 301-302. Keke. Cearkviani, „Memorii".
2. Keke. Mutat de nouă ori: Ostrovski, pp. 88-89. Violenţă: Kun, p. 12. Nefericire: Merzleakov în *Molodaia gvardiia*, nr. 12/1939. p. 37. Cnuturile cazacilor: Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 25-27. Ioseb Iremaşvili, *Stalin und die Tragödie Georgiens* (de aici înainte Iremaşvili), pp. 5-6, 9-12. Violenţa lui Beso: N. Kipşidze. Violenţa lui Keke: Hana Moşiaşvili – citată în Radzinski, *Stalin*, p. 24. Svetlana despre aruncarea cuţitului, bătăile încasate de la Keke, citată în Service, *Stalin*, p. 20. Bătăi: G.K. Jukov, *Vospominaniia i razmîşleniia* (de aici înainte Jukov), vol. 3, p. 215. Goana cu biciul, Keke strînsă de gît, Stalin rănit, tratat ca un cîine, ajutor, o omoară pe mama: Davricevi, pp. 30-35.
3. Keke. R.G. Suny, „Beyond Psychohistory; The Young Stalin in Georgia". Stalin îi învaţă pe copiii Cearkviani să citească: Cearkviani, „Memorii". Davricevi, pp. 30-31. FG IML 8.2.1.10.23-47 Simon Goglicidze. Lecţii în secret, Beso îl trage de urechi pînă la atelier, sora mea: FG IML 8.2.1.54.202-15 Kote Cearkviani. Cuvîntarea lui Stalin în faţa VVS RKKA şi a guvernului pe 22 martie 1938: Ostrovski, p. 55. Bărbierul-vraci; prea mult citit; haină pentru a-l ascunde pe Soso la şcoală: FG IML 8.2.1.9 Anna Nikitin-Gheladze.

4. Keke. Davricevi, pp. 26-31. Davricevi, „Je suis le demi-frère de Staline”, inclusiv citatul din Djuruli, primarul din Gori.
5. Jukov, vol. 3, p. 215. Casetele Svetlanei Allilueva: Stalin despre mama sa, „a iubit-o” etc. – vezi Rosamund Richardson, *The Long Shadow*, p. 93. Svetlana Allilueva, *Twenty Letters to a Friend*, pp. 153-154, 204. Iremaşvili, pp. 5-7. Beria, pp. 20-1. RGASPI 558.4.664 P. Kapanadze. Mîndru, arogant, Keke lucrează pentru familia ei şi pentru surorile Kulidjanov, Koba îl acuză pe Cernomazov; 1906 recrutează pe Nato la ziar: FG IML 8.2.1.15.266-272 Natalia Dondarov (Azarian). Keke.
6. Prima zi de şcoală: FG IML 8.2.1.24 V. Keţhoveli: FG IML 8.2.1.41 I. Razmadze; RGASPI 558.4.665 S.P. Goglicidze. Geanta de cinz: *Molodaia gvardiia* nr. 12/1939, pp. 35-37. Iremaşvili, pp. 4-7. Keke.
7. Keke. Versiuni ale accidentului cu trăsura: Ostrovski, p. 89. Întrecerea dintre copii: Suliaşvili, p. 9. Vraciul: *Alliluyev Memoirs*, p. 189. Stalin ţopăind: RGASPI 558.4.665 Petre Kapanadze. FG IML 8.2.1.10.23-47 Simon Goglicidze. FG IML 8.2.1.9 Anna Nikitin-Gheladze. Haină albastră, eşarfă roşie, pistrui: FG IML 8.2.1.9 Grişa Glurdjidze.
8. FG IML 8.2.1.54 Kote Cearkviani. Keke.

3
Bătăuşi, luptători şi cîntăreţi la cor

1. Casa lui Stalin: Iremaşvili, pp. 8-10. Pat de scînduri: FG IML 8.2.1.10.23-47 Simon Goglicidze. FG IML 8.2.1.15.266-272 Natalia Dondarov (Azarian). Keke.
2. Pitoresc şi sălbatic: Imam Raguza, *Stalin*, p. 23. Ostrovski, p. 90. Davricevi, pp. 78-79.
3. Cultura străzii: Raguza, *Stalin*, p. 23. Suliaşvili, pp. 42-46. Z. Gulisov, *Materialî dlea opisaniia mestnostei şi plemion Kavkaza*, Tiflis, 1886. Participarea lui Stalin, B. Ivanter şi A. Hahanov, citaţi în Kaminski-Vereşceaghin, pp. 29-32, 48-50. Keenoba: FG IML 8.2.1.49.185-210 Kote Hahanaşvili.
4. Cum trăiau nobilii: Simon Sidamon-Eristoff, *For my Grandchildren*, pp. 21-23. Prinţul Amilahvari îl învaţă pe Stalin să înoate: Davricevi, p. 70. Sărăcirea nobilimii din Caucaz; 6% din populaţia Georgiei faţă de 1,4% în Rusia europeană: Jones, pp. 1-29. Episoadele de luptă, Stalin, fraţii Egnataşvili: Cearkviani, „Memorii”, p. 3.
5. Participant la bătăile de stradă: GDMS 2.1955-148.1-11 *Tovarăşul „*Stalin*” în Şcoala Bisericească din Gori* de Sandro Elisabedaşvili (vărul lui G. Elisabedaşvili).
6. Banda lui Stalin şi elevii de şcoală. Praştia cu care a tras în vacă, arogant, fuga: RGASPI 558.4.665.14 G. Elisabedaşvili, şi versiuni mai amănunţite GDMS 1955-146.1-11 „Amintirile mele despre tovarăşul Stalin” de G. Elisabedaşvili. Conflictele dintre bande, Goridjvari, cîntat *Suliko*, calm şi brutal, extremist: Davricevi, pp. 82-84, 72-76, 45-49, 60-61. Curtea lui Amilahvari: Raguza, *Stalin*, pp. 34-3. Perioada din Gori, curtea lui Eristavi şi înotul: Davit Papitaşvili şi comandant, aruncarea pietrelor cu praştia, sultan şi miniştri şi poveşti georgiene despre Saakadze şi alţii, A.M. Ţihitatrişvili, toate în Kaminski-Vereşceaghin, pp. 3-32. Lupta cu băieţii la castel: Suliaşvili, p. 12. Kamo: Djavaira Hutulaşvili, sora lui Kamo, citată în Kun, p. 75. Modul dur de a învăţa înotul: GDMS 2.1955-148.1-11 Sandro Elisabedaşvili (văr al lui G. Elisabedaşvili). Ca un peşte: FG IML 8.2.1.49.185-210 Kote Hahanaşvili. Lovit la braţul stîng, bătut măr, cînd Soso va creşte să fie preot: FG IML 8.2.1.10.23-47 Simon Goglicidze. Stalin îl bate pe un pîrîcios, prieten devotat: FG IML 8.2.1.54.202-215 Kote Cearkviani. Explozii şi pietre aruncate cu praştia: FG IML 8.2.1.226-239 Petre Adamaşvili. Stalin îl ridică pe Tito: Montefiore, p. 470.
7. Şcoala: Stalin cîştigă un an: RGASPI 558.4.669 P. Kapanadze. Keke. Voinţă puternică, întotdeauna cu o carte, pictat, greacă, străduieşte-te să fii mai bun: FG IML 8.2.1.226-239 Petre Adamaşvili. A. Goghebaşvili, citirea psalmilor şi „Jandarmul”, citat în Ostrovski, pp. 91-99. Stalin cel mai bun elev: Suliaşvili, p. 13; şi Lavrov în uniformă, limba rusă, pp. 16-23. Kaminski-Vereşceaghin, pp. 35, 42, 51-58. Poezii la Gori: GDMS 3(1). 1955-146.1-20 „Amintirile mele despre tovarăşul Stalin” de G. Elisabedaşvili. Stalin îl ameninţă pe Lavrov cu moartea: GDMS 2.1955-148.9-11 „Tovarăşul Stalin la Şcoala Bisericească din Gori” de Sandro Elisabedaşvili. Voce alto şi comedie shakespeareană: FG IML 8.2.1.49.185-210 Kote Hahanaşvili. Premiu cartea de psalmi, oameni care vin la

nuntă numai ca să-l audă pe Stalin, stil impresionant, protest: FG IML 8.2.1.10.23-47 Simon Goglicidze. FG IML 8.2.1.54.202-15 Kote Cearkviani. Cărţi în curea: FG IML 8.2.1.9 Ivane Gheldiaşvili. Fii pregătit: RGASPI 558.11.778.45 Stalin către Ordjonikidze.

4
O execuţie prin spînzurare la Gori

1. Keke. RGASPI 558.4.662. Kun, p. 11. Nu-ţi face griji, mamă: Kaminski-Vereşceaghin, p. 37. Accidentul: FG IML 8.2.1.10 S.P. Goglicidze. „Detskie i şkolnîe godî Iosifa Vissarionovicea Djugaşvili" FG IML 8.2.6.306. „Mă dor picioarele" – I. Djugaşvili către rectorul seminarului în 15 nov. 1897: RGASPI 558.4.32. Gheza: RGASPI 558.4.665 G. Elisabedaşvili; vezi şi GDMS.
2. Incidentul Adelhanov în Tiflis: Keke, şi un interviu în *Pravda* din 27 oct. 1935. RGASPI 558.4.655 S.P. Goglicidze şi Maşo Abramidze – cum a încercat Egnataşvili să-l convingă pe Beso. Fabrica Adelhanov: Service, *Stalin*, p. 24. Duhoare: M. Isaev în Kaminski-Vereşceaghin, p. 45. Momentul hotărîtor, „Dacă Beso ar fi cîştigat, n-ar mai fi existat nici un Stalin": formularea îi aparţine lui Service, *Stalin*, p. 25. Scrisorile mă pomenesc pe mine: FG IML 8.2.1.10.23-47 Simon Goglicidze. Un an lipsă de la şcoală: FG IML 8.6.306.
3. Casa de pe strada Sobornaia; rebeliunea condusă de Stalin: Iremaşvili, pp. 7-10. Keke angajată la Beleaev: RGASPI, 71.10.273. Se alătură surorilor Kulidjanov: Keke. Exmatricularea din şcoală, învaţă pentru bursă, note mari: RGASPI, 71.10.275. Vezi şi RGASPI 558.4.665 G. Elisabedaşvili şi RGASPI 558.4.243 S.P. Goglicidze. Bursă: Ostrovski, pp. 96-97. Pneumonia şi bursa dublă: GDMS 89 A. Goghebaşvili. Citit, cărţi, scris: Suliaşvili, p. 15. Memoriile lui Miha Davitaşvili, G. Parkadze şi Grişa Glurdjidze: RGASPI 558.4.651 şi FG IML 8.2.1.9. Influenţa lui Z. Davitaşvili: scrisoarea lui E. Djugaşvili către Z. Davitaşvili din 15 sept. 1927, citată în Ostrovski, p. 93. Ambiţii de ameliorare socială şi influenţa poveştilor tatălui despre bandiţi precum Arsene Odzelaşvili; RGASPI 558.4.655 G. Elisabedaşvili. Citit toată noaptea şi influenţa lui Lado Keţhoveli, abonament la cărţi, Darwin, îndoieli în privinţa existenţei lui Dumnezeu: memoriile lui G. Glurdjidze, P. Kapanadze, G. Elisabedaşvili şi Demna Şenghelaia, citate în Kaminski-Vereşceaghin, pp. 50-54.
4. Îndrăgostit de fiica lui Cearkviani: GDMS 3(1).1955-146.1-20 „Amintirile mele despre tovarăşul Stalin" de G. Elisabedaşvili. Stalin despre soră – ea avea treisprezece ani şi el s-ar fi putut să fie mult mai mic: Cearkviani, „Memorii".
5. Spînzurarea: Grigol Razmadze, Suliaşvili, p. 20. G. Glebov, „Ocerk A.M. Gorkogo o Gori", *Zarea Vostoka*, nr. 223, care îl citează pe Petre Kapanadze din 28 sept. 1939 şi articolul din *Novoe obozrenie* 15 febr. 1892; Kaminski-Vereşceaghin.
6. Relatarea despre înscrierea lui Stalin la Seminarul din Tiflis are la bază memoriile lui Keke, FG IML 8.2.15.2-15. Rezultatele la examenul de absolvire a Şcolii Bisericeşti: RGASPI 71.10.275. Strădaniile lui Keke, examene, oferte, taxe: FG IML 8.2.1.10 şi RGASPI 558.4.665 S.P. Goglicidze. RGASPI 558.4.61. Despre taxele anuale de 140 de ruble: Ostrovski, pp. 108-110. Despre înscrierea la examenul de intrare: RGASPI 558.4.10. Tucker, *Stalin as revolutionary* (de aici înainte Tucker), pp. 80-82. Încurajat să-i denunţe pe alţi elevi: vezi Smith, p. 37. Ajutor de la Egnataşvili: interviu luat de autor lui Guram Ratişvili, nepot, la Tbilisi. Ajutor de la „cunoscuta prinţesă Baratova" şi taxe plătite parţial de Davricevi: Davricevi, p. 31.

5
Poetul şi preoţia

1. Keke. Programul zilei: Domenti Gogohia, *Molodaia gvardiia*, nr. 12/1939, p. 65. RGASPI 558.4.665 G. Parkadze. Jones, pp. 51-52. Kun, pp. 21-31. Pilipe (Filip) Maharadze, *Ocerki revoluţionnogo dvijeniia v Zakavkazie*, pp. 57-58. Tucker, pp. 82-83. Service, *Stalin*, pp. 33-37. Note: RGASPI 558.4.17, 558.4.48, 558.4.665, 558.1.4326, 558.3.25. Troţki, *Stalin*, p. 10. Stalin schimbat, gînditor: V. Keţhoveli în *Literaturnîi kritik* nr. 12/1939, pp.

103-105. Calm: FG IML 8.2.1.12 Seit Devdariani.

2. Tatăl: Cearkviani, „Memorii”. Cor: RGASPI 71.10.404. Tatăl merge la rector şi atitudinea lui Stalin: GDMS 3(1).1955-146.1-20 „Amintirile mele despre tovarăşul Stalin” de G. Elisabedaşvili. Keke la seminar: FG IML 8.6.306.
3. Umilire, jefuirea cutiilor: Stalin, către Ludwig în Stalin, *Socineniia*, vol. 3, pp. 113-114. 5 ruble pentru cîntat la cor: Cearkviani, „Memorii”. Poetul cu ochi arzători: Lev Kotiukov, „Zabîtîi poet Iosif Stalin”, *Zavtra* nr. 41 (46)/1994.

6
„Tînărul cu ochi arzători”

1. Analiza poeziilor lui Stalin urmează observaţiile critice ale lui Donald Rayfield din *PN Review*, vol. 44/1984, pp. 45-47. Îi sînt de asemenea dator cu mulţumiri domnului profesor Rayfield pentru îndrumările pe care mi le-a dat personal. Renunţarea la poezie: Stalin către Levan Şaumian: Kun, p. 4. Stalin întîmpinat cu bucurie de elita culturală: Service, *Stalin*, p. 40. Kotiukov, „Zabîtîi poet Iosif Stalin”. Mandelştam, Pasternak: Montefiore, pp. 117-118.
2. Tiflis, un „ghiveci” de oameni: Jones, pp. 159-163. Lima şi Bombay: descrierea lui Jones, p. 81. Tiflis: *Baedeker*, pp. 465-471. Înfiinţarea lui Mesame Dasi, *Kvali*: Jones, pp. 49-50, 66-70. FG IML 8.2.1.9 Anna Nikitin-Gheladze.
3. Cărţi: FG IML 8.2.1.9 G. Glurdjidze. De la Stalin, Tolstoi etc. G. Glurdjidze, G. Parkadze, G. Glenov, citaţi în Kaminski-Vereşceaghin, pp. 66-71. Cărţi furate de la librărie: M. Ciaureli în *Vstreci s tovarişcem Stalinîm*, pp. 156-157. Eroul *Anului ’93* de Hugo şi *Bîlciul deşertăciunilor* de Thackeray vezi Tucker, pp. 85-87, 132. Nekrasov şi Cernîşevski: Radzinski, *Alexander II*, pp. 91 şi 157-160. Dostoievski: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, p. 22. Gogol, Saltîkov, Shakespeare, Maupassant etc. A.A. Gromîko, *Memoirs*, p. 101. Beria, p. 143. Stalin, Gogol: Stalin, *Works*, vol. 1, p. 151. Pe de rost: K. Voroşilov, *Rasskazî o jizni*, p. 247. Cititul în seminar, grămada de lemne, Abaşidze inchizitorul, cititul noaptea în biserică: Iremaşvili, pp. 19-21. Pedepse: RGASPI 558.4.48, 665 şi 53. FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani.
4. Iremaşvili, pp. 17-19.
5. *Das Kapital*: Service, *Stalin*, p. 41.
6. *Socineniia*, vol. 13, pp. 113-114. RGASPI 558.4.30 şi 37. Cearkviani, „Memorii”. Marxismul practic *versus* cel academic: FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani. Luarea în rîs a ţăranilor şi urinatul pe icoană: GDMS 3(1).1955-146.11-19 „Amintirile mele despre tovarăşul Stalin” de G. Elisabedaşvili şi RGASPI 558.4.665.29. Cărţi de Marx: FG IML 8.2.1.49.185-210 Kote Hahanaşvili. Cărţi în engleză: FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani.
7. G. Ninua, *Zarea Vostoka*, 17 iul. 1939. A. Okuaşvili, *Zarea Vostoka*, 18 sept. 1935. Relatarea lui Stalin: Stalin, *Socineniia*, vol. 8(1948), p. 174. Marxism mai practic: FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani. Vizita la Jordania: N. Vakar, „Stalin po vospominaniiam N.N. Jordania”, *Poslednie novosti* 16 dec. 1936, p. 2. Jordania: Uratadze, p. 11. Camera de pe Muntele Sfînt, revista: D. Gogohia în Kaminski-Vereşceaghin, p. 72. Evoluţia vederilor lui Stalin: Suny, „Beyond Psychohistory”, p. 55. Întoarcerea lui Lado, Jordania şi Djibladze şi *Kvali*: Ostrovski, pp. 121-123. Evitarea mamei: Keke. Iremaşvili pp. 20-23. Scrisoarea refuzată de *Kvali*: GDMS 1955-146.17 G. Elisabedaşvili. Ploşniţe: FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani.
8. *Alliluyev Memoirs*, p. 44.
9. Cearkviani, „Memorii”. Davricevi, p. 174. Marxism: Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 296-372 „Anarchism or Socialism?” şi vol. 1, p. 4, ediţia 1 din *Brdzola*. L. Troţki, *My Life*, pp. 129-130. Tucker, pp. 88-93. Marxismul în versiunea lui Stalin, vezi Service, *Stalin*, pp. 48-53. Credo: Ilizarov, p. 227. Sergo Kavtaradze, „Memorii”.

7
Bătălia dormitoarelor:

Soso contra părintelui Pată Neagră

1. Inchizitorul Abaşidze: Iremaşvili, pp. 19-21. Pedepse: RGASPI 558.4.48, 665 şi 53.
2. GDMS 3(1).1955-146.11-19 G. Elisabedaşvili, vezi şi RGASPI 558.4.665.29. FG IML 8.2.1.49.185-210 Kote Hahanaşvili. FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani.
3. Întîmplările cu Abaşidze: D. Gogohia, Simon Natroşvili, P. Talakvadze şi Pată Neagră G. Elisabedaşvili, Kaminski-Vereşceaghin, pp. 66-67, 84-87. *Viaţa lui Isus Hristos* de Renan: RGASPI 558.4.676 *Molodaia gvardiia* nr. 12/1939: P. Talakvadze, pp. 84-85. Note, scrisoare către Serafim, mustrări: RGASPI 558.4.48, 558.4.665, 558.1.4326, 71.1275. Refuzul de a se tunde: Kun, pp. 27-28. Pedepse: RGASPI 558. 4.53, 558.4.665, 558.4.53, 558.4.663, 558.4.60. Vizitele lui Keke: Keke. Ultimele întîlniri cu Beso: FG IML 8.2.1.54.202-215 Kote Cearkviani. FG IML 8.2.1.9 Anna Nikitin-Gheladze. Refuzul de a-şi îmbrăţişa colegii: FG IML 8.2.1.9. Grişa Glurdjidze. Profesorul din Metehi: RGASPI 558,11.76.113 Stalin către Beria 19 sept. 1931.
4. Orgii: Kun citînd pe A. Avtorhanov, p. 30. Lecţii în secret, Beso îl trage de urechi: sora mea: FG IML 8.2.1.54.202-215 Kote Cearkviani. Lisa Akopova: RGASPI 558.1.721. RGASPI 558.11.77510-13 scrisoare despre Praskovia (Paşa) Mihailovskaia, născută în 1899, fiica lui Stalin. Ilizarov, pp. 284-286. Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, pp. 13-14. Stalin citindu-l pe Napoleon: memoriile lui Nikolai Pophadze, seminarist şi văr al fraţilor Svanidze, povestite lui Petre Mamradze. Sora lui Kote Cearkviani: vezi G. Elisabedaşvili, RGASPI 558.4.665 şi GDMS 3 (1)1955-146.1-20 Cearkviani, „Memorii".
5. Exmatriculare?: RGASPI 558.1.635 Interogatoriul lui Stalin, Baku 26 mart. 1910: factură neaşteptată de 25 de ruble. Nu a plătit taxele: RGASPI 71.10.275 Elene Ţhakaia. Vechi prieteni: RGASPI 558.1.5378 P. Kapanadze. Kun, pp. 7-34. Smith, pp. 52-53, Boală: Keke Djugaşvili către H. Knickerbocker: *New York Post* 1 dec. 1930. Bani lui Kapanadze: RGASPI 558.1.5978 şi 5080. A trădat patruzeci de elevi: Simon Vereşceak, „Stalin v tiurme", *Dni* 22 ian. 1928. „Am fost exmatriculat pentru propagandă marxistă": E. Iaroslavski, *Landmarks in the Life of Stalin*, 1939, p. 14; vezi şi RGASPI 558.4.4349. Lipsa de fonduri: RGASPI 558.4.214. Oferta de cadru didactic al şcolii: RGASPI 558.4.65. Exmatriculări: Kaminski-Vereşceaghin, p. 88. Enukidze, citat de Troţki, *Stalin*, p. 21. Davricevi, p. 67. Ostrovski, pp. 153-155. Despre Dumnezeu: Molotov, *Molotov Remembers* (de aici înainte *Molotov remembers*), p. 212. Preoţii te învaţă să-i înţelegi pe oameni, şi remarca adresată lui Churchill – trecutul aparţine lui Dumnezeu: Stalin către mareşalul Vasilievski în Volkogonov, Stalin, pp. 470 şi 228. Către Harriman – numai Dumnezeu poate să ierte şi fie ca Dumnezeu să ajute această lucrare: vezi A. Harriman şi Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin* (New York, 1975), p. 154. Întîlnirea cu patriarhul Serghei şi mitropoliţii Nikon şi Aleksei 4 sept. 1943: Dmitri Pospielovski, *The Russian Church under the Soviet Regime*, vol. 1, p. 200; pentru o relatare mai amănunţită: V. Alekseev, „Neofiţialnîi dialog (o vstrece Stalina s rukovodstvom pravoslavnoi ţerkvi)", *Aghitator*, nr. 6/1989. Vezi şi Michael Burleigh, *Sacred Causes*, p. 236. GIAC 440.2.12., 440.2.64, şi RGASPI 558.4.53. Rezultatele la şcoală pe *svidetelstvo* (certificat): FG IML 8.1.414. Executorul voinţei lui Dumnezeu: scrisoare de la Stalin către Kosîghin, 22 oct. 1946: expusă la ŢMSIR. Stalin s-a întors la seminar în 1904-1905 ca să strîngă fonduri pentru partid, terorizîndu-i pe profesori.
6. Abandonarea seminarului: Keke. Frances Perkins, *The Roosevelt I Knew*, p. 142. Gentlemanul creştin: Conrad Black, *FDR: Champion of Freedom*, p. 1080. Stalin şi Tulin (Lenin): RGAPI 558.4.669 Petre Kapanadze. Dacă n-ar fi fost Lenin: Mgheladze, p. 82. Ascunderea în grădina din Gambareuli: Maria Mahstoblidze în Ostrovski, p. 144. Criticile la adresa lui Jordania: RGASPI 558.4.665 D. Kalandaraşvili. James Moore, *Gurdjieff*, pp. 368-369.

8

Meteorologul de serviciu: partide şi prinţi

1. Meteorolog: FG IML 8.2.1.5 V.F. Berdzenoşvili. Salariul: RGASPI 558.4.66. Observatorul: *Istoriceskie mesta Tbilisi*, pp. 30-34.

2. Keke. RGASPI 558.4.665 G. Elisabedaşvili. FG IML 8.14.160 Vano Keţhoveli.
3. Jones, capitolele 3 şi 4. Service, *Stalin*, pp. 52-53. Kun, pp. 53-54. *Alliluyev Memoirs*, pp. 23-25.
4. GDMS 1955-146.16-31 G. Elisabedaşvili. Înfăţişare: Iremaşvili şi Troţki, citat în Radzinski, *Stalin*, p. 47.
5. Cercuri muncitoreşti: M.A. Moskaliov, *Bolşevistskie organizaţii Zakavkazia v periode pervoi russkoi revoliuţii*, p. 17. *Molodaia gvardiia*, vol. 12/1939, p. 101: 10 iun. 1926.
6. Creştini timpurii: Troţki, *My Life*, p. 137. Comitete: Troţki, *Stalin*, pp. 53-54. *Alliluyev Memoirs*, pp. 23-34.
7. Rapoarte ale jandarmeriei cpt. V.B. Lavrov către col. E.P. Debil: AISG 153.2.302, GARF 124.11.1902.127, GARF 102.7.1902.175. FG IML 8.14.160.3 Matiorz Grikurov: Stalin şi Beso la fabrica de încălţăminte Adelhanov. *Alliluyev Memoirs*, pp. 23-34.
8. Stalin îi idolatrizează pe Lado Keţhoveli şi pe Saşa Ţulukidze: A. Enukidze, *Naşi podpolnîe tipografii na Kavkaze*, p. 24. Ţulukidze în cuvintele lui Ţhakaia: *Voprosî istorii KPSS* nr. 5/1965. I. Dubinski-Muhadze, „Mihail G. Ţhakaia", pp. 111-112. „Drug Ilicea – Miho", *Literaturnaia Gruziia*, nr. 1/1965, pp. 15-20. Anna Allilueva în *Alliluyev Memoirs*, pp. 24-27, 36-40, 47-48. Kun, pp. 192-198. Richardson, *Long Shadow*, p. 117. Beria, p. 150. L. Vasileva, *Kremlin Wives*, pp. 55 şi 70. Svetlana Allilueva, *Daliokaia muzîka*, pp. 251-252, şi *Dvadţat pisem k drugu*, pp. 39-47. Vezi L.P. Beria, *Lado Keţhoveli*, pp. 5-65. Vezi şi: Beria, p. 308.
9. Familia Svanidze: FG IML 8.2.1.34.343-351 Miheil Monoselidze. Kamo: nu există oameni cu bun-simţ, fascinat – vezi Djavaira Hutulaşvili în Kun, p. 75. Radzinski, *Stalin*, p. 60. Stalin îl citeşte pe Napoleon; memoriile lui Nikolai Pophadze, seminarist şi văr al lui Alioşa Svanidze, povestite lui Petre Mamradze. GDMS 1955-146-16-31 G. Elisabedaşvili. „Gramofonul lui Soso" şi lecţii predate lui Kamo cel limitat intelectual, porecla: FG IML 8.2.1.7.64-68 G.F. Vardoian. FG IML 8.5.384.3-10. Notiţe autobiografice de Kamo, FG IML 8.5.380.5-6 dosar personal şi chestionar completat de Kamo în ziua morţii.
10. GDMS 1955-146.16-31 G. Elisabedaşvili. Memoriile lui Nikolai Pophadze povestite lui Petre Mamradze. Saghiraşvili, pp. 168-177.
11. Divizarea partidului: Jones, capitolele 3 şi 4. Service, *Stalin*, pp. 52-53. Kun, pp. 53-54. Arsenidze, citat în Kun, p. 54. Tînăr confuz: S.T. Arkomed (Grigol Karadjian), *Rabocee dvijenie*, pp. 55-56. Iremaşvili, pp. 21-22. RGASPI 558.4.665 G. Elisabedaşvili. Davricevi, pp. 124-125. N. Vakar, „Stalin po vospominaniiam N.N. Jordania", *Poslednie novosti*, 16 dec. 1936.
12. Rapoarte ale jandarmeriei, cpt. V.B. Lavrov către col. E.P. Debil: AISG 153.2.302, GARF 124.11.1902.127, GARF 102.7.1902.175. FG IML 8.14.160.3 M. Grikurov. *Alliluyev Memoirs*, pp. 24-27, 47-48.
13. Profesor: Raguza, *Stalin*, p. 65. Mocealov în Service, *Stalin*, p. 51. Rebeliunea din aprilie 1901: *Alliluyev Memoirs*, pp. 49-51. *Istoriceskie mesta Tbilisi*, pp. 68-73. Înrolarea: Davricevi, p. 31. Interogatoriul poliţiei, inclusiv „exceptat de la recrutare în 1901 din cauza problemelor în familie": RGASPI 558.4.214.
14. Şaumian, uciderea lui Vedeneev, Lelaşvili: Ostrovski, pp. 585-589. Memoriile lui Nikolai Pophadze, seminarist şi văr al lui Alioşa Svanidze, povestite lui Petre Mamradze. Şaumian: Anastas Mikoian, *Memoirs*, vol. 1, p. 72.

9

Stalin, omul din subterană: *konspiraţiia*

1. Discuţia despre *konspiraţiia* şi lumea ei secretă urmează îndeaproape următoarele surse: Richard Pipes, *The Degaev Affair*, pp. 26, 87, şeful revoluţiei. Jonathan Daly, *Autocracy under Siege*, pp. 6, 9, 21-37, 38-44, 87-96; cine a învăţat de la cine? pp. 95-131. Radzinski, *Alexander II*, pp. 91, 153-162, 217-222, 340. Perlustraţia, crearea Ohranei, numele de cod, pericolul atentatorilor sinucigaşi trimişi în zbor: Charles A. Ruud şi Serghei A. Stepanov: *Fontanka 16: The Tsar's Secret Police*, pp. 54-56 şi 69-79. Despre atentatorii sinucigaşi trimişi în zbor: Iain Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, p. 361. Polonezii şi evreii mai des spînzuraţi: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, p. 31. Proprietarii de curţi şi cultul georgian al loialităţii şi violenţei: Jones, p. 99. Enukidze despre răzbunare: Nikolaevski cutia 207,

dosarele 205-215 scrisoare a lui Boris Nikolaevski către T. Vulih 8 aug. 1949. Stalin „turnător”: FG IML 8.2.1.54.202-215 Kote Cearkviani. Davricevi, p. 31. RGASPI 558.4.214.

2. Spionii de care scapă şi apoi rîde: GDMS 1955-146.16-31 G. Elisabedaşvili.

3. „Neopublikovannîe materialî iz biografii tovarişcea Stalina”, *Antirelighioznik*, vol. 12/1939, pp. 17-21: memoriile proprietarului librăriei, Ambako Celidze.

4. GDMS 1955-146.16-31 G. Elisabedaşvili. Ostrovski, pp. 166-167.

5. Iremaşvili, pp. 21-22. RGASPI 558.4.665 G. Elisabedaşvili. Davricevi, pp. 124-125. Vakar, „Stalin po vospominaniiam N.N. Jordania”. Jones, pp. 72-74.

6. Şedinţele din noiembrie, rapoarte ale jandarmilor: AISG 153.2.302/102.00.1898.5-52/ 153.1.3431/2. GARF 102.001898.5.52.B. Lista celor douăzeci şi patru de delegaţi la conferinţă: GDMS 93.3 M. Gureşidze. Versiunea lui Ostrovski este cea mai convingătoare: Ostrovski, pp. 167-170. „Calomniatorul” trimis la Batum: Uratadze, pp. 66-67. Tînărul confuz: Arkomed, *Rabocee dvijenie*, pp. 55-56. Iremaşvili, pp. 21-22. RGASPI 558.4.665 G. Elisabedaşvili. Davricevi, pp. 124-125. Vakar, „Stalin po vospominaniiam N.N. Jordania”. S. Talakvadze, *K istorii Kommunisticeskoi Partii Gruzii*, vol. 1, pp. 59-63. Jones, pp. 106-107.

10

„Lucrez pentru Rothschild!” – foc, masacru şi arest la Batum

1. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki. RGASPI 558.4.537 D.A. Vadacikoria. Porfiro Kuridze în *Batumskaia*, pp. 63-70. *Cernomorskii vestnik*, 5 ian. 1902.

2. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki. Pe parcursul acestui capitol, m-am inspirat din *Batumskaia*: Kote Kalandarov, pp. 36-40; Porfiro Lomdjaria, pp. 41-49; Gherasime Kaladze, pp. 49-55; Ilarioni Darahvelidze, pp. 55-63; Porfiro Kuridze, pp. 63-70; Hacik Kazarian, pp. 75-78; G. Ciheidze, p. 124; Haşimi Smirba, pp. 150-171. FG IML 8,2,1,20 K. Kandelaki. RGASPI 558.4.537 D.A. Vadacikoria (versiunea oficială *Batumskaia*, 106-112). Porfiro Kuridze, *Bakinskii rabocii*, 12 ian. 1937, *Cernomorskii vestnik*, 5 ian. 1902.

3. Ajunul Anului Nou: FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki. Banditul Lomdjaria, vizite la Tiflis: GDMS 1955-146.29-44 G. Elisabedaşvili. MSHA 18.50 Kote Kalandarov. MSHA 26.104.33-42 Porfiro Kuridze. Batum: *Annals of the Working Collective Batumi*, p 315. Jones, pp. 28 (citatul din Mandelştam) şi 87-88. Ostrovski, pp. 170-171. Robert W. Tolf, *The Russian Rockfellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, pp. 87-90.

4. Cînd Porfiro Lomdjaria a ieşit din închisoare, Jeune i-a dat 400 de ruble pentru înmormîntarea fratelui său Silibistro şi încă substanţiala sumă de 3.000 de ruble. Întrucît fraţii lomdjaria erau executanţii lui Stalin, la care el se oprea adeseori, e probabil că şi el fusese implicat. Mai tîrziu, Stalin a adunat bani din taxe de protecţie, amenînţînd familii de întreprinzători sau cerînd bani ca să nu organizeze greve. Poate că cele 3.000 de ruble erau menite să împiedice alte posibile incendii la rafinărie. RGASPI 161.1.11. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki, inclusiv cu contribuţia lui Spandarian la tipărirea manifestelor. Spandarian amant: Nikolaevski, Vulih în cutiile 207-209. Spandarian afemeiat şi soarta soţiei de bolşevic: scrisoarea Olgăi Spandarian către Şaumian în *Vestnik Arhivov Armenii* nr. 1/1996 „Suren Spandarian v sibirskoi ssîlke”. RGASPI 558.4.537. D.A. Vadacikoria şi versiunea oficială în *Batumskaia*, pp. 106-112. *Bakinskii rabocii* 12 ian. 1937. Porfiro Kuridze. François Jeune: Otar Gogolişvili în interviul luat de Ostrovski, pp. 586-587. Plăţi către Lomdjaria şi făcute de acesta: GARF 102.1900.4871. I.S. Ciulok, *Ocerki istorii batumskoi kommunisticeskoi organizaţii*, Batumi, 1970, pp. 90-91.

5. Kirtava: FG IML 8.2.1.26.22-26 (1934) şi 8.2.1.26.36-39 (1937) memoriile Nataliei Kirtava-Siharulidze. MSHA 19.51: memoriile Nataliei Kirtava-Siharulidze. FG IML 8.2.1.43. GARF 3.1905.272.

6. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki. MSHA 26.104 memoriile lui Porfiro Kuridze, pp. 33-42. *Batumskaia*, pp. 36-78, 124. Despotismul lui Stalin: Lavrov în GARF 102.00.1898.5-52-V. Ascuns în fustă: interviu cu Suren Levonian despre povestirea mamei

lui, Terun Levonian.

7. 9 martie: FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki. MSHA 26.104 memoriile lui Porfiro Kuridze, pp. 33-42. *Batumskaia*, pp. 36-78, 124, 203-227. MSHA 105, 106, 154 Despina Şapatava. Atentatul asupra directorului von Stein: FG IML 8.2.1.9 Teofile Goghiberidze. Schimbarea hainelor şi purtatul glugii: FG IML 8.2.1.15.174-181 I. Dobordjinidze. Koba cu glugă: vezi K. Kalandarov în *Batumskaia*, p. 70; n-o să fii niciodată un revoluţionar, Vadacikoria, p. 86; conspiraţie şi mister, P. Kuridze, p. 96; mustaţa şi barba rasă, p. 99; în glugă, revolta, Stalin schimbă rolurile, Vera Lomdjaria, p. 102; demonstraţia, I. Darahvelidze, pp. 116-117; Stalin calm, K. Kandelaki, pp. 118-126; Stalin îi ajută pe răniţi, p. 157. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki.
8. Haşimi Smirba: FG IML 8.2.1.155-222 Koţia Kandelaki. MSHA 21.57 memoriile lui Hamdi Smirba, p. 16, şi 22.58 Haşimi Smirba, pp. 1-9. MSHA 26.104.33-42 Porfiro Kuridze. *Batumskaia*, pp. 150-171. Stalin în haine de femeie: interviu cu Suren Levonian despre mama lui, Terun Levonian, în Batum. Despre adevărul poveştii cu Smirba: Stalin în Cearkviani, „Memorii". Despre Nestor Lakoba, vezi Montefiore, pp. 81.
9. Funeralii, arestare: raportul ofiţerului de poliţie din 6 apr. 1902, *Batumskaia*, p. 177, şi raportul lui Djakeli, p. 178. MSHA 115 raportul cpt. Djakeli despre arestarea lui Stalin, implicarea în evenimentele din 9 martie. Scrisori către Keke şi Iremaşvili; raportul şefului Jandarmeriei provinciei Kutais către Direcţia de Poliţie din 9 apr. 1902, arestarea lui Djugaşvili cunoscut ca „învăţător al muncitorilor" şi despre care se spune că se ţine întotdeauna deoparte şi secretos: MSHA 116 Illarion. Despre Stalin şi Bulgakov: M. Bulgakov, *Batum*, Radzinski, *Stalin*, pp. 9-11 citate din Elena Bulgakova; jurnalul Elenei Bulgakova din 1939; relatarea lui V.I. Nemirovici-Dancenko, directorul Teatrului de Artă din Moscova. Vezi itlitbatum.ru. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki.

11
Deţinutul

1. Uratadze, pp. 66-69, 208-210. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki.
2. Întrebările jandarmilor şi notiţele lui Stalin: RGASPI 558.4.80, 81 şi 83. *Batumskaia*, pp. 233-235. Rapoartele cpt. Djakeli 9 apr. 1902, gen.-mr. Şopceanski 9 apr. 1902, raportul Direcţiei de jandarmerie din Tiflis (Stalin ca membru al comitetului din Tiflis) 1 mai 1902, raportul de arestare al poliţistului Cihikvadze 6 apr. 1902, raportul poliţistului Gogoria din Gori (Iremaşvili interogat, doi bărbaţi veniţi la Keke ca să o ia la Batum) 16 iun. 1902; Djakeli 16 oct. 1905 despre marele succes din 1901; col. Lavrov despre conflictele majore dintre socialiştii vechi şi cei noi pe 9 febr. 1903; MSHA 153, 116, 118 Stalin 1 mai 1902, 119, 120 Efremov, 121, 125 Ciopur şi Mohevi. FG IML 8.2.1.20.155-222 Koţia Kandelaki.
3. GDMS 1955-146.33-40 G. Elisabedaşvili.
4. Keke: Mgheladze, pp. 154-155. Rapoartele poliţiei şi cererile lui Keke: RGASPI 71.10.401 şi 404. RGASPI 558.4.405. Călătoria la Batum: Keke. Sosirea din nou la Batum în primăvara lui 1903: vezi necrologul lui Keke în *Zarea Vostoka*, 1937. Kun, p. 42. Despre interviul lui Keke din 1935, R.W. Davies, O.V. Hlevniuk, E.A. Rees (coord.), *Stalin-Kaganovich Correspondence*, p. 295.
5. Cultura închisorilor: MSHA 19(51) N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, pp. 39(1)-42(4); Stalin transmite mesaj, p. 32(128); Gherasime Kaladze, pp. 42(1)-50(9); V. Ceaidze, p. 96; V. Kalandadze, p. 136. Stalin şi gardianul prietenos: Ciaureli în *Vstreci s vojdiom narodov/ Vstreci s tovarişcem Stalinîm*, p. 154. Cum să comunice: Bibineişvili, pp. 59-63. Îngăduinţa gardienilor: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, p. 31. Stalin îi preferă pe infractori: Hruşciov, vol. 1, p. 301. Stalin singur: Oleg Troianovski, *Cerez godî*, p. 162. Politicii studiază şi închisorile barbare/paternaliste: Troţki, *My Life*, pp. 35, 147 şi 180. A doua şcoală: Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 28-32. Cititul lui Ordjonikidze, memoriul lui Stalin despre închisori din 1937: Volkogonov, *Stalin*, p. 9. Cultura închisorilor, ştirile despre arestarea lui Soso, certuri în închisoare: *Alliluyev Memoirs*, pp. 43-45, 55-64; vizite la închisoare, pp. 33-35. Programul zilnic al lui Stalin în închisoare: Kalandadze, citat în Troţki, *Stalin*, p. 35.
6. Lenin şi *Ce e de făcut?*: Tucker, pp. 23-31. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 63-74.

7. MSHA 19(51) N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, pp. 39(1)-42(4).
8. Povestea lui Hristofer Imnaicivili i-a fost spusă autorului de Tamaz Naskidaşvili, într-o scrisoare din 20 oct. 2005.
9. Nevinovat la Batum, vinovat la Tiflis şi pierdut în sistemul carceral: RGASPI 558.4-79, 558.4.90; GARF 102.001898.5-52-V, 102.00.1902.825-16, 102.00.1989.5-59-A. FG IML 8.1.772, 5.268. Ostrovski, pp. 185-196. *Batumskaia*, pp. 171-174.
10. Spitalul: FG IML 8.2.1.20.
11. RGASPI 558.4.619 Stalin către prinţul G.S. Goliţîn.
12. Exarhul: Ostrovski, p. 195. Transferul către Kutais: MSHA 19(51) N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, pp. 39(1)-42(4).
13. La închisoarea din Kutais: MSHA 19(51) N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze, pp. 39(1)-42(4). Fotografia de grup şi protestul din 28 iulie: *Batumskaia*, pp. 95-99, 137-138: Dzuku Lolua şi Varden Ceaidze. Uratadze, pp. 66-69, 208-210.
14. RGASPI 558.4.79, 558.4.90; GARF 102.00,1898.5-52-V, 102.00.1902.815-816, 102.00.1898.5-59-A. FG IML 8.1.1772, 5.268. Ostrovski, pp. 185-196. *Batumskaia*, pp. 171-174.
15. Procesul de condamnare: RGASPI 558.4.619, GARF 102.7d.1902.175; RGIA 1405.521.482. Găsirea lui Stalin: AISG 13.27.5451 şi 5461; 84.2.1960 şi 1272; AISG 17.2.1272; FG IML 8.5.204. *Batumskaia*, pp. 257-265. Ostrovski, pp. 197-200. MSHA 19(51).39 (1-42(4) N. Kirtadze-(Kirtava)-Siharulidze. Bani: FG IML 8.2.1.13 memoriile lui L. Djanelidze. 28 de milioane: A. Applebaum, GULAG, p. 518.

12
Georgianul îngheţat: exilul în Siberia

1. *Etap*: arsenic pentru măsele şi amputarea piciorului: Cearkviani, „Memorii". Bătut şi pus în cătuşe: Kun, pp. 60-61. Goana cu trenul: Smith, p. 112. Infractorii: *Molotov Remembers*, pp. 145-146.
2. RGASPI 558,11.1494 Abram Gusinski. Ţărani: Cearkviani, „Memorii".
3. *Vstreci s vojdiom*, p. 28 – amintirile nepotului Marfei Litvinţeva şi al lui Mihail Gulkin. B. Ivanov, „V Novoi Ude", *Pravda*, 25 dec. 1939.
4. Exilul: alocaţia bănească – vezi *Molotov Remembers*, p. 133. Cearkviani, „Memorii". Troţki despre Olimp în Volkogonov, *Trotsky*, p. 11. Krupskaia, p. 33. Lenin în exil: Service, *Lenin*, p. 110. Bucuria primirii scrisorilor: Enukidze către Voroşilov: RGASPI 71.241. Femei şi duel: *Molotov Remembers*, p. 128. Lejnev: Kun, p. 112. Voroşilov, Enukidze, femei: Vasileva, *Kremlin Wives*, p. 80. Dragoste sub bolovani: Troţki, *My Life*, p. 85. Sverdlov în Tucker, p. 158. Exil, evrei: Davricevi, p. 129.
5. Hruşciov, vol. 1, p. 301. Hruşciov menţionează „primul exil" şi „Vologda", unde Stalin a fost exilat a doua oară, dar întîmplarea pare să se refere totuşi la primul exil.
6. Lenin, scrisoare către Stalin şi al Doilea Congres: Stalin, *Works*, vol. 6, p. 52-54. Tucker, p. 122. Service, Stalin, pp. 50-55. Iremaşvili, pp. 212-213. Uratadze, p. 67. Bibineişvili, pp. 80-83.
7. Două evadări: RGASPI 558.4.659 (vezi şi Serghei Alliluev, *Proidennîi put*, p. 109). RGASPI 558.1.14. RGASPI 558.11.1494 A. Gusinski. RGASPI 558.4.655 scrisoarea lui M.I. Kungarov. K. Cernenko, *I.V. Stalin v sibirskoi ssîlke*, pp. 22-25, 32-37. De băut pentru vizitiu: FG IML 8.5.205. Stalin se laudă că l-a păcălit pe ţăranul cu sania, îi arată sabia – relatarea lui Ivane Kukulava în 1910: FG IML 8.2.1.27.202-10. Documente de agent sub acoperire al poliţiei: FG IML 8.2.1.7 D. Vadacikoria. I. Petrov, „Pervîe şaghi revoliuţionnoi deiatelnosti tovarişcea Stalina", *Molodoi bolşevik*, vol. 21/1939, p. 25. Sită: Troţki, *My Life*, p. 37. Troţki în Volkogonov, *Trotsky*, pp. 44-45. „Cizme" şi numeroasele evadări ale lui Serghei Alliluev: Radzinski, *Stalin*, p. 76. Documente de poliţist: Kun, pp. 62-64. Poliţişti: GARF 102.00.1904.6.313, RGASPI 558.4.92. FG IML 8.2.1.9 Anna Nikitin-Gheladze. Agent al poliţiei secrete ţariste şi evadări: expunerea din acest capitol, afară de cazurile cînd se specifică în mod expres altceva, se bazează pe cercetările lui Ostrovski, mai ales în privinţa datei evadării, p. 212; de asemenea, pp. 431-62 şi analiza pe care o face arhivelor Ohranei şi ale Jandarmeriei din perioada 1900-1910; despre evadările din exil, pp. 431-436; citatul din Ostrovski, pp. 438-438; citat din reprezentantul poliţiei L.A. Rataev,

p. 437; bani pentru agenţi, pp. 438-439; coruperea poliţistului Dvali, p. 515; a lui Zubov şi Zaiţev, pp. 545-547; raportul lui „Fikus” despre strîngerea de informaţii de către Stalin, p. 578; despre mita de 800 de ruble, I. Sverdlov, *Izbrannîe proizvedeniia*, p. 595. Cele cinci evadări ale lui Stalin: Cearkviani, „Memorii”. RGASPI, 671.1.287 chitanţele pentru banii primiţi la Turuhansk în 1913-1915 strînse de şeful NKVD N.I. Ejov şi găsite în seiful lui. Ordjonikidze şi Zaiţev: RGASPI 558.4.258. P.A. Djaparidze, *Vospominaniia o P.A. Djaparidze*, pp. 61-62. GARF 110.19.119. Stalin se întîlneşte cu un şef al poliţiei pe stradă şi „ponturile” Jandarmeriei: GDMS 167 G. Varşamian. GARF102.00.5-61 A. Tucker, pp. 109-110, citîndu-l pe Roi Medvedev despre povestea lui E.P. Frolov. Roi Medvedev, *Let History Judge*, pp. 314-324. Service, *Stalin*, p. 74. Pentru discuţii despre scrisoarea lui Eremin: Eric Lee, „Eremin Letter: Documentary Proof that Stalin Was Okhrana Spy?”. Textul scrisorii în Smith, p. 306. Memoriul generalului Ivan Serov către prim-secretarul partidului N.S. Hruşciov şi către Biroul Politic: RGASPI 558.11.1288, 4 iun. 1956. Stalin şi Spandarian contra Şaumian în versiunea Ekaterinei Şaumian; Mikoian, *Memoirs*, p. 72. Tensiuni cu Şaumian, „tătarii” la întruniri, taxele de protecţie, uciderea informatorilor, desfrînarea lui Spandarian, Stalin adevăratul bos, banditism: Tatiana Vulih către Boris Nikolaevski, Nikolaevski, cutia 207, dosarele 207-209. Uratadze, p. 67. Arsenidze, pp. 72 şi 224. Jordania, „Stalin”, în care Jordania îl citează pe Şaumian. Olga Şatunovskaia: RGASPI 558.4.671. Slujbele lui Şaumian; mituirea cpt. Zaiţev pentru a scăpa din arest: Akopian, *Şaumian*, pp. 64-76. Directorul de închisoare Vaciev, 150 de ruble fiecare pentru a-i elibera pe deţinuţi: *Iz proşlogo naşei partii. Statii i vospominaniia iz istorii bakinskoi organizaţii*, pp. 146-147. B. Kaptelov şi Z. Peregudova, „Bîl li Stalin aghentom Ohranki?”, *Rodina*, nr. 5/1989, pp. 67-69. B. Slavin, „Stalin i Ohranka”, *Alternativî*, nr. 1/1998, pp. 78-81. Supravegherea Ohranei 1908-1913: *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105)/1941, pp. 4-31. Stalin despre trădare, moarte: FG IML 8.6.312 D. Ciheidze (Turdospireli). Stalin redactează biografia sa din *Cursul scurt*, inclusiv numărul de arestări: „I.V. Stalin sam o sebe: redakţionnaia pravka sobstvennoi biografii”, *Izvestiia ŢK KPSS* nr. 9/1990.

8. Laşilor şi cartea despre Revoluţia Franceză: FG IML 8.2.1.11.125-7 Dimitre Gurghenidze. Vederile naţionaliste ale lui Stalin, Batum, Gori şi *Crezul*: RGASPI 157.1.54 M. Ţhakaia. Service, *Stalin*, p. 55. Manuscris nepublicat al lui S. Kavtaradze – mulţumiri fiicei lui, Maia Kavtaradze, şi lui Zakro Megrilişvili. FG IML 8.2.1.19 S. Kavtaradze. Bătut şi apartamente: Ostrovski, pp. 214-217. Bibineişvili, pp. 79-83. Georgienii un popor politic şi poveştile lui Stalin cu Ţhakaia: Cearkviani, „Memorii”. Marx e un mare prost: Saghiraşvili, p. 181. Pentru Toroşelidze: manuscris de Minadora Toroşelidze – mulţumiri Susannei Toroşelidze şi lui Nestan Cearkviani. Pentru povestea despre Şevardian, vezi memoriile scrise de mînă de Serghei Danielovici Şevardian (Ceaverdian): mulţumiri lui Claire Mouradian pentru că a înregistrat această sursă şi mi-a împărtăşit-o.
9. FG IML 8.2.1.34 Miheil Monoselidze. Davricevi, pp. 118-119, 124-125. Catherine Merridale, „The Making of a Moderate Bolshevik”. FG IML 8.5.384.3-10 Note autobiografice ale lui Kamo. FG IML 8.5.380.5-6 dosar personal şi chestionar completate de Kamo în ziua morţii. FG IML 8.2.1.34.332-334.

13
Sirena bolşevică

1. Enukidze, *Naşi podpolnîe tipografii na Kavkaze*, p. 24. *Alliluyev Memoirs*, pp. 24-27, 36-40, 47-48, 65. Kun, pp. 192-198. Richardson, *Long Shadow*, p. 117. Beria, p. 150. Pavel Alliluev despre Stalin şi Kurnatovski; şi Nadia despre mama ei: Vasileva, *Kremlin Wives*, pp. 55 şi 74. Mulţumiri Ghiei Tarhan-Muravi pentru povestea de familie din nota de subsol.
2. FG IML 8.5.384.3-10 Note autobiografice ale lui Kamo. FG IML 8.5.380.5-6 dosar personal şi chestionar completat de Kamo în ziua morţii. FG IML 8.2.1.50.239-255 Djavaira Hutulaşvili, născută Ter-Petrosian, sora lui Kamo. I.M. Dubinski-Muhadze, *Ordjonikidze*, pp. 19-21, şi *Kamo*, p. 19. Isprăvi la teatru: interviu cu Susanna Toroşelidze despre mama ei Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze. Ziar cu Maharadze: Jones, p. 109. Marie Arensberg: Essad Bey, p. 94.
3. FG IML 8.2.1.26.22-26 (1934) şi 8.2.1.26.36-39 (1937) memoriile Nataliei Kirtava-

Siharulidze. FG IML 8.2.1.43 N. Kirtava-Siharulidze. FG IML 8.2.1.31 V. Lomdjaria-Djavakikidze: uniforma militară. FG IML 8.2.1.34 I. Mşvidabadze: uniforma de lucrător feroviar – vezi şi RGASPI 558.4.655. FG IML 2913.2.4 F. Maharadze – suspiciunile că Stalin ar fi fost agent al poliţiei.

4. Vederile naţionaliste ale lui Stalin, Batum, Gori, *Crezul*: RGASPI 157.1.54 M. Ţhakaia. Service, *Stalin*, p. 55. Manuscris nepublicat al lui S. Kavtaradze. FG IML 8.2.1.19 S. Kavtaradze. Ostrovski, pp. 214-217. Bibineişvili, pp. 79-83. Kirtava îl refuză pe Stalin: FG IML 8.2.1.26.22-26 (1934) Natalia Kirtava-Siharulidze. FG IML 8.2.1.43 N. Kirtava-Siharulidze. Bătut măr: Ostrovski, pp. 214-217. Kun, p. 66.
5. FG IML 8.2.1.25 V. Keţhoveli. Davricevi, p. 35 – documente pe numele de Petrov/Pavlov. Ostrovski, pp. 216-217.
6. Comitetul imereto-megrel: RGASPI 157.1.54 M. Ţhakaia. FG IML 8.2.1.19 S. Kavtaradze. Bibineişvili, pp. 80-82. Arestări, evadări şi mutări cu locuinţa: FG IML 8.2.1.5 G.F. Berdzenovşvili. Comitetul Unit: RGASPI: 558.4.658 Ţ. Zelikson. Pescuit: FG IML 8.2.1.34 I. Mşvidabadze: uniforma de lucrător la căi ferate – vezi şi RGASPI 558.4.655. Maharadze, *Ocerki*, p. 76. Tucker, p. 98. Baku: RGASPI 558.4.93. Kun, p. 92. Unul din conducătorii partidului: FG IML 8.5.320. Descrierea din Kutais şi citat de P. Maharadze: Jones, pp. 88-89; peisajul din Guria şi Kutais: „munţi, văi mlăştinoase" – citat direct din Jones, p. 133. Zece călătorii etc.: Ostrovski, pp. 576-577. Evadări, poveşti despre Budu şi Stalin: interviu cu Izolda Mdivani (văduva fiului lui Budu, Vahtang) şi cu membrii familiei Mdivani, luat la Tbilisi, Georgia, în 2006.
7. Comportamentul lui Stalin în Kutais. „Poliţia i soratniki ob I.V. Staline: «A ţel... ta, citobî pokazatsea narodu velikim celovekom»", *Otecestvennîe arhivî*, nr. 4/1995, pp. 77-80. Arhivistul pe care Beria l-a rugat să găsească scrisoarea era K. Serova, sora unuia dintre membrii poliţiei lui secrete, I.A. Serov. Stalin către Davitaşvili, aflat la Leipzig, şi reacţia lui Lenin: Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 55-58. Influenţa lui Jordania: Jones, p. 127. Ajunul Anului Nou 1905, tulburarea banchetului: FG IML 8.2.1.11 Aleksei Zahomildin.
8. Baku ianuarie 1905: RGASPI 71.10.189. Revoluţia, Duminica Însîngerată: Orlando Figes, *A People's Tragedy* (de aici înainte Figes), pp. 173-186. Stalin, *Works*, vol. 1, p. 75. Maharadze şi Stalin editori ai revistei *Brdzola*: Jones, p. 109.
9. Stalin, *Works*, vol. 1, p. 75.

14

1905: regele munţilor

1. Baku: RGASPI 558.4.583 Mamed Mamediarov, Muhtar Gadziev. Essad Bey, p. 69. Baku: Tolf, *The Russian Rockefellers*, pp. 151-158. Jorg Baberowski, *Der Feind ist überall*, pp. 77-79.
2. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 82-84 şi 85-89. Mii de morţi: Armen Ohanian, citat de Tom Reiss, *The Orientalist*, p. 14.
3. S. Talakvadze, *K istorii kommunisticeskoi partii Gruzii*, vol. 1, p. 118.
4. Şavişvili, *Patrie, prisons, exil*, p. 70. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 422-423. Guria: Jones, p. 149 – citat din Viktor Taratuta despre republica separată. Comitetul înţeles ca un nou fel de ţar: Bibineişvili, p. 119. Dezbaterea cu Isidore Ramişvili, tovarăşul Koba în Ţhraţkaro, fuga, bărbierit, întîlnirea din casa tatălui lui Goţadze: FG IML 8.2.1.11.30-33 Davit Goţadze. E posibil ca acesta să fi fost un caz cînd Stalin s-a ascuns în conacul învecinat, de la Ciatura, al prinţului Djibo Abaşidze, magnat al exploatărilor de mangan, strămoş al fostului preşedinte georgian Miheil Saakaşvili: vezi Sandra Roelofs Saakaşvili, *Story of an Idealist*, pp. 37-38.
5. Jidani circumcişi: Arsenidze, p. 221.
6. Ciatura: Jones, p. 91. Şavişvili, *Patrie, prisons, exil*, pp. 70, 72-87, 112-117. Vezi şi *Cahiers d'histoire sociale*, nr. 26, toamna/iarna 2005, pp. 133-144. Guria: Jones, p. 149. Bibineişvili, p. 119.
7. Tiparniţa: RGASPI 558.4.651 M. Beliaşvili. Şavişvili, *Patrie, prisons, exil*, pp. 70-87, 112-117.
8. Batalioane armate ale menşevicilor: Noe Ramişvili în Jones, p. 180. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 133-139 „Insurecţia armată şi tactica noastră", *Proletariatis brdzola*, 15 iul. 1905.

Ciatura înarmată: FG IML 8.2.1.25.261-287 Vano Kiasaşvili. Kote Ţinţadze, „Chemi mogonebani”, *Revoliuţiis matiane*, nr. 2, pp. 117-122; nr. 3, pp. 68-79. G. Parkadze, „Boevîe bolşevistskie drujinî v Ciaturah v 1905”, în *Rasskazî o velikom Staline* (Tbilisi, 1941), pp. 46-50; RGASPI 558.4.665. Sergo Kavtaradze, „Kak tovarişci Stalin gromil menşevikov”, pp. 56-59, în *Rasskazî o velikom Staline* (Tbilisi, 1941). Bibineişvili, pp. 88-90, 119. Stalin în Vest, ca vorbitor, tactician, stil: Şavişvili, *Patrie, prisons, exil*, pp. 70-87, 112-117.

9. Magnaţii din Ciatura: RGASPI 558.4.665 B. Kekelidze. FG IML 8.2.1.93-94 V. Bakradze. Saakaşvili, *Story of an Idealist*, pp. 37-45. Bibineişvili, pp. 88-90, 119. Şavişvili, *Patrie, prisons, exil*, pp. 70-87, 112-117. Simbol de statut: Krasin în Williams, p. 59. Taxe de protecţie şi Stalin îi apără pe industriaşi: FG IML 8.2.1.7 G şi FG IML 8.2.1.4.1.

10. *Perepiska V.I. Lenina i rukovodimîh im ucirejdenii RSDRP s mestnîmi partiinîmi organizaţiiami 1905-1907*, vol. 2, partea I, p. 294.
11. Arsenidze în Smith, pp. 139-141. Tovarăşul Koba în Ţhraţkaro, dezbaterea, fuga, bărbierit, întîlnirea în casa tatălui lui Goţadze: FG IML 8.2.1.11.30-33 Davit Goţadze. Roelofs Saakaşvili, *Story of an Idealist*, pp. 37-38. Simon Vereşceak, *Dni*, 24 ian. 1928.
12. Viceregele: descrierea firii şi a sosirii lui sînt citate directe din Jones, pp. 172-175; şi prostituate şi cititoare în palmă, p. 186.
13. Cuvîntarea de la Honi: Nuţubidze: Montefiore, p. 286. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 90-132 „Pe scurt despre neînţelegerile din partid". Asasinate în Georgia: Jones, pp. 184-187. Stalin inaugurează epoca jafurilor bancare: Davricevi, p. 175, şi competiţia teroristă între partide, p. 181. Bibineişvili, p. 85. Bolşevicii care îşi fabricau bombe: Vano Djedjilava, „Memoriile mele", *Revoluţiis matiane* (de aici înainte *RM*), nr. 3/1923, p. 135. Stalin ordonă atacuri cu bombe asupra cazacilor: Davricevi, p. 219. Teroarea: Daly, *Watchful State*, pp. 16-20.
14. Memoriile nepublicate ale lui Kasiane Gaceciladze: mulţumiri lui Şalva Gaceciladze, nepotul acestuia.
15. Jones, pp. 188-189. Atacurile organizate de Stalin asupra cazacilor: Davricevi, p. 200. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 133-139 „Insurecţia armată şi tactica noastră". Baberowski, *Der Feind*, p. 79.

15
1905: luptători, zvăpăiaţi şi croitorese

1. Kamo ucide, oferta lui Stalin: Davricevi, pp. 188-190.
2. Familia Svanidze: FG IML 8.2.1.34.327-337 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. Fată „ameţitor de frumoasă": Davricevi, p. 228; pistol, p. 160. Koba la spital: GDMS 3(1)1955-146.45-46 G. Elisabedaşvili. Interviu luat de autor vărului lui Kato, Ketevan Ghelovani, la Tbilisi în 2005: Stalin ascuns în Kutais de părinţii lui Svanidze şi şeful de poliţie Dvali. Interviul luat de autor lui Mariami Svanidze (în vîrstă de o sută nouă ani) la Tbilisi în 2005.
3. Iremaşvili, pp. 32-35. Femeia cu fusta roşie: Jones, p. 189. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 178-186. Jones, pp. 188-189. Atacurile puse la cale de Stalin asupra cazacilor: Davricevi, p. 200. Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 133-139. Baberowski, *Der Feind*, p. 79. Troţki, *Stalin*, pp. 67 şi 79.
4. *Alliluyev Memoirs*, pp. 101-102.
5. Stalin, *Works*, vol. 1, p. 191 „Către toţi muncitorii", 19 oct. 1905.
6. Talakvadze, *K istorii Kommunisticeskoi Partii Gruzii*, vol. 1, p. 143.
7. Service, *Stalin*, p. 59. Memoriile lui Kavtaradze. Povestea cu lampa aruncată: memoriile Maiei Kavtaradze.
8. Memoriile nepublicate ale Minadorei Ordjonikidze-Toroşelidze. Davricevi, pp. 174-176 şi 181.
9. Masacrele din Tiflis şi social-democraţii înarmaţi: Jones, pp. 189-194. Davricevi, pp. 194-195. Troţki, *Stalin*, p. 67.
10. Jones, pp. 189-195. Davricevi, pp. 194-196. Un cazan în clocot: Troţki, *Stalin*, p. 79.

16
1905: „vulturul munţilor". Stalin îl întîlneşte pe Lenin

1. Tammerfors: cea mai bună prezentare a perspectivei finlandeze asupra lucrurilor se găseşte în Antii Kujala *et al.*, *Lenin ja Suomi*. Portretul lui Lenin se bazează pe: Figes, pp. 141-151, 385-398. Service, *Lenin*, pp. 255-273. Service, *Stalin*, pp. 129 şi 179. Tucker, p. 103. Stalin despre Lenin: Stalin, *Works*, vol. 6, pp. 53-55. Davricevi despre Lenin şi despre Stalin ca singurul luptător, împuşcături, pp. 160, 212-213. Krupskaia, pp. 128-129. Troţki, *Stalin*, p. 69. Datele călătoriilor lui Stalin: Ostrovski, pp. 242-243. Smith, p. 10. E. Iaroslavski, „Tri vstreci", *Pravda* 23 dec. 1939.

2. Jones, pp. 194-196. *Alliluyev Memoirs*, pp. 101-107. Blocarea tunelului, zdrobirea rezistenţei în Guria, teroriştii din Tiflis, asasinarea trădătorilor etc. Kote Ţinţadze, *RM* nr. 2/1923, pp. 79-85. Stalin recompune batalionul din Tiflis şi cucerirea vestului Georgiei: GDMS 3(2).1955-146.68-72 G. Elisabedaşvili. Stalin negociază cu ţăranii: Ciaureli, „Vstreci s vojdiom narodov", în *Vstreci s tovarişcem Stalinîm*, p. 156. Formarea „Găştii" la ordinele lui Stalin: FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili.
3. Greaznov: Ţinţadze, pp. 40-41. Davricevi, pp. 216-217. Stalin responsabil potrivit unui terorist armean: Kun, p. 79. Essad Bey, p. 72. Jones, p. 197. Geifman, *Thou Shalt Kill*, pp. 99-100. Boris Souvarine, *Staline*, pp. 98-100. Smith, p. 156. FG IML 8.2.1.34.327-337 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. FG IML 8.2.1.5 G.F. Berdzenoşvili. FG IML 8.2.1.3 N. Ahmeteli. RGASPI 558.4.658 B. Loşadze-Bohoridze. GOAG 153.1.764. Stalin cel rănit este ascuns: Ostrovski, p. 247. *RM* nr. 4/1923, memoriile lui A. Magrabianţ. Uratadze, pp. 130-132. FG IML – ucigaşi bolşevici ai lui Greaznov: Ciumburidze; un alt asasin era Alexandre Vaşahidze. Stalin rănit, ascuns, visul de a cuceri Tiflisul pe hartă: FG IML 8.2.1.3.291-310 Niko Ahmeteli.

17

Omul în gri: căsătorie, măcel (şi Suedia)

1. Bandiţii, jafurile, fetele, amanetul, trenul cu aur spre Ciatura: FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. Davricevi, pp. 178-184, 226, 174-176. Banda: Nikolaevski cutia 207, dosarele 207-210 şi 207-211 Tatiana Vulih către Boris Nikolaevski. Uratadze, pp. 163-166. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, pp. 45-58. Kutais şi fetele: Alexandra Darahelidze-Margvelaşvili. Ştrengarii: FG IML 8.1.2.4. GARF102.1906.206. Stalin despre moarte: FG IML 8.2.1.34.317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze. Greaznov, „expropriere", „Gaşca", amanet, întrecere între bandele teroriste şi cooperarea cu menşevicii, relatarea jafurilor inclusiv din trenul spre Ciatura, trezoreria din Kutais şi Tiflis: Ţinţadze, pp. 40-49. „Ajutorul tehnic" al lui Stalin (fratele lui Niko, Mate): FG IML 8.2.1.3.291-310 Niko Ahmeteli. Strîngerea de bani din taxe de protecţie la Tiflis: Essad Bey, pp. 90-95. Stalin despre Ţinţadze şi Kamo: vezi Cearkviani, „Memorii". Austeritatea lui Stalin: Jordania, „Stalin".
2. Stalin rănit, ascuns, visul de a cuceri Tiflisul pe hartă: FG IML 8.2.1.3.291-310 Niko Ahmeteli. GDMS 278 A.N. Mikaberidze. GDMS 118 Ruben Daştoian.
3. FG IML 8.2.1.34-317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. Ieşirea pe fereastră: Service, *Stalin*, pp. 65-66. Omul în gri: manuscris nepublicat de Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze 1906 recrutarea lui Nato la ziar: FG IML 8.2.1.15.266-272 Natalia Dondarov (Azarian).
4. Arestarea din Avlabari: Arsenidze, pp. 218-236. Stalin cu fular: FG IML 8.2.1.37 Raisa Okinşevici. Ostrovski, pp. 248-252. Pentru teoria conspiraţiei, vezi Isaac Don Levine, *Stalin's Great Secret*, p. 90.
5. Stockholm: Voroşilov, *Rasskazî o jizni*, vol. 1, p. 247. Naufragiu: vezi Kujala *et al.*, *Lenin ja Suomi*. Hans Bjorkegren, *Ryska Posten*, pp. 43-56. Mulţumiri pentru cercetările lui Martin Stugard de la *Dagens Nyheter* şi de asemenea nepotului inspectorului Mogren, Per Mogren. Williams, p. 75, Michael Futrell, *Northern Underground*, p. 47. Service, *Lenin*, p. 179. Service, *Stalin*, pp. 62-64. Tucker, pp. 41, 127 şi 146. Smith, p. 175: naufragiu, citat din S.G. Strumenko. Troţki, *Stalin*, pp. 72-73. Dzerjinski: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, pp. 56-57. FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani. Raport despre Stockholm al tovarăşului K.: Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 261-277. Despre problema agrară: Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 238-240 şi 217-239. Şaumian luat la întrebări de menşevici: Akopian, *Şaumian*, p. 44. Berlin: RGASPI 558.1.5095 Stalin către Monoselidze.
6. RGASPI 558.1.5095.
7. Manuscris nepublicat de Minadora Ordjonikidze-Toroşelidze. FG IML 8.2.1.34.317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16. Alexandra (Saşiko) Svanidze-Monoselidze. Kato, fata din Racea: Mgheladze, p. 199. Scrisoare despre Alioşa şi Kato: RGASPI 558.1.5095 citată în Kun, pp. 341-342. O iubea foarte mult: RGAPI 558.4.647 Pelagheia Onufrieva. Soso ca semizeu: Iremaşvili, pp. 30, 39-40. Foarte frumoasă, mi-a

topit inima: casetele cu Svetlana Allilueva – mulţumiri lui Rosamund Richardson. „Ameţitoare”: Davricevi, p. 228. Interviu luat de autor lui Katovan (Ketevan) Ghelovani: Stalin se ascundea la tatăl surorilor Svanidze, profesor la Kutais, Kato şi Alioşa vrăjiţi, fascinaţi de Stalin. Mariami Svanidze, interviu luat de autor în Tbilisi, 2005. Stalin rîzînd, ciufulit, în biserică: GDMS 1955-146.51-56 G. Elisabedaşvili. Căsătorie, fată mărunţică, viaţa de familie: GFIML 8.2.1.9 Anna Nikitin-Gheladze.

8. Poliţistul gata să tragă: FG IML 8.2.1.34.317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze.

18
Pirat şi tată

1. *Ţareviciul Gheorghi*: S. Lakoba *et al.* (coord.), *Istoria Abhazii*, p. 219. S. Lakoba, *Boeviki Abhazii v revoliuţii 1905-1907*, pp. 65-68. S. Lakoba, „Leghendarnoe nacealo veka”. Mulţumiri lui S. Lakoba pentru accesul la înregistrările interviurilor luate lui T. Kapba-Arşba şi lui Kamşişi Gvaramia. Pentru legenda despre Stalin care conducea peste dealuri caii cu bani de pe vas: Fazil Iskander, *Sandro of Chegem*, pp. 202-204. Davricevi pirat: Davricevi, p. 236. *Tiflisskii listok* 22 şi 24 sept. 1906; *Kavkaz* 24 sept. 1906; *Kavkazskaia jizn* 29 sept. şi 6 oct. 1906; *Cernomorskii vestnik* 22 şi 23 sept. 1906. Pentru asinii din Ciatura, vezi memoriile părintelui Gaceciladze; pentru faptul că Stalin ştia să călărească, vezi încercarea sa de a călări la parada victoriei din 1945, în Montefiore; pentru faptul că trăgea cu pistolul, vezi memoriile menţionate anterior ale lui M. Monoselidze şi I. Davricevi; pentru jefuirea vaporului *Nicolae I*, vezi capitolele ulterioare despre Baku. Farsa lui Koba: Arsenidze, p. 220. Implicarea mai mare a lui Stalin într-un jaf: Rajden Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaevski cutia nr. 667, seria 279, dosarele 4-5. Conferinţa din Baku şi Tiflis: FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani. Uratadze, pp. 66-69.
2. Aventurile lui Kamo: Imnaişvili, *Kamo*, pp. 47-51. *Russian Review*, vol. 19, nr. 3, iulie 1960, pp. 227-247. Williams, pp. 75, 185. Kun, p. 75. Geifman, *Thou Shalt Kill*, pp. 85-95 şi 167. Krasin, „Bolşevistskaia partiinaia tehnika”, p. 813. B. Nikolaevski, „Bolşevistskii Ţentr”, *Rodina* nr. 2 şi 5/1992: nr. 2, pp. 13-36. Krasin şi Bogdanov: Stanford, Ohrana din Paris, cutia 200, dosarul ID XVII n4a şi dosarul XVII m1. Ţinţadze despre jaful trenului de Ciatura – 21.000 de ruble, în Souvarine, *Staline*, p. 100. Arsenidze, p. 232. Krasin şi bombe: Williams, pp. 61-63, 112. Radzinski, *Stalin*, p. 59. Baikalov, *I Knew Stalin*, pp. 20-21. Achiziţia de arme prin intermediul lui Litvinov: vezi *Istoriceskii arhiv* nr. 4/1960, pp. 95-110. Hugh D. Phillips, *Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov*, pp. 9-11. „From Bolshevik to British Subject – The Early Years of M. Litvinov”, *Slavic Review* 48, nr. 3, toamna 1989, pp. 388-398. Vizita lui Kamo la Lenin: Krupskaia, citată în Troţki, *Stalin*, p. 105. Bibineişvili, pp. 116-130. S.F. Medvedeva-Ter-Petrosian, „Tovarişci Kamo”. RGASPI 332.1.53: 15(2)O2.23 (10) 1905-1910 Comitetul organizat de ŢK pentru anchetarea „exproprierii” din Tiflis: condus în străinătate de I. Tîciko şi A. Ornaţki (Cicerin); condus la Tiflis de Tigranov, Andreevski, Nadejdin; i-a interogat pe Voznesenski pe 20 sept. 1907 şi 10 iun. 1908 şi, la Baku, pe tovarăşul Koba (I. Stalin) pe 19 mart. 1908. GDMS 87.1955-368.11-13 Alexandra (Saşiko) Monoselidze, născută Svanidze. Celălalt „om din interior”: FG IML 8.2.1.54.214-215 Kote Cearkviani. FG IML 8.2.1.22 G. Kasradze citat de Ostrovski, pp. 259-267. Comitetul din Tiflis, inclusiv Stalin şi Pilipe Maharadze, aprobă jaful: Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaevski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5. Despre Ghigo Kasradze: FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili.
3. Arestarea lui Kato: FG IML 8.2.1.34.317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.,1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Monoselidze, născută Svanidze. Bilet de la poliţia din Moscova: AISG 153.1.3440. *Bakinskii rabocii* 25 apr. 1931 şi 21 apr. 1936. Jaful din noiembrie 1906: Kote Ţinţadze în Souvarine, *Staline*, pp. 99-100. Baikalov, *I Knew Stalin*, pp. 20-21. Arsenidze, p. 232. Kutais: Ţinţadze, pp. 41-49. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, pp. 61-80. Kutais, Kamo şi fetele: FG IML 8.2.2.64 Alexandra Margvelaşvili, născută Darahvelidze. Geifman, *Thou Shalt Kill*, p. 115.
4. Berlin: Smith, pp. 194-196, Krupskaia despre Berlin. V.I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii* (de aici înainte Lenin *PSS*), vol. 15, p. 571. Stalin despre Berlin: Milovan Djilas, *Conversations*

with Stalin, p. 79. W.S. Churchill, *Second World War*, Londra, 1951, vol. 6, p. 601. Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 408-409. RGASPI 71.0.406 şi 558.4.583. Kun, pp. 85-87. Ostrovski, pp. 256-259. H. Barbusse, *Stalin: A New World through One Man*, p. 53. Stalin, *Socineniia*, vol. 13, p. 122 Stalin către Ludwig. Voroşilov, *Rasskazî o jizni*, vol. 1, p. 336. V.I. Lenin, *Biograficeskaia hronika*, vol. 2, p. 223.

19
Stalin la Londra

1. Extrem de încordaţi, ca nişte animale: RGASPI 337.1.44 descrierea unui delegat anonim. Ţhakaia îngrijit: RGASPI 157.1.18. FG IML 8.2.1.12.176-183 Seit Devdariani. Stanford, Ohrana din Paris, cutia 195.16c, dosarul 1, despre agentul plătit cu 1.500 de ruble şi Jitomirski etc. Andrew Rothstein, *Lenin in Britain*, pp. 21-29. I. Muraviova şi O. Sivolap-Kaftanova, *Lenin in London*, pp. 165-168. Ivan Maiski, *Journey into the Past* (de aici înainte Maiski), pp. 54, 137-144. Volkogonov, *Trotsky*, p. 47. Williams, pp. 82-83. Service, *Stalin*, pp. 67 şi 78-79. Service, *Lenin*, pp. 170, 181-182. Pentru congres, evrei, Troţki frumos, dar inutil şi numărul delegaţilor, vezi „On Notes of a Delegate": Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 47-80. Plin de compasiune faţă de evrei: Stalin, *Works*, vol. 1, p. 20. *I.V. Stalin o Lenine* citat în Smith, p. 188. Radzinski, *Stalin*, pp. 54-55. Smith, pp. 183-184. Troţki, *My Life*, pp. 88-91. Akopian, *Şaumian*, p. 44. Maxim Gorki, *Days with Lenin*, Londra, nedatat, pp. 5-7. Stalin şi Churchill, 15/16 august 1942: RGASPI 45.1.282. Gromîko, *Memoirs*, p. 31. W.J. Fishman, *Streets of East End*, pp. 76-114. Alan Palmer, *The East End*, p. 111. George Lansbury, *My Life*, p. 246. J. Carswell, *The Exile: The Life of Ivy Litvinov*, pp. 63-70. Medvedev, *Let History Judge*, p. 309. W.J. Fishman, *East End Jewish Radicals*, p. 264. Vezi şi: *London Landmarks: A Guide with Maps and Places Where Marx, Engels and Lenin Lived and Worked. Piatîi (londonskii) sezd. Protokolî*, pp. 121, 241, 349, 350. Voroşilov, *Rasskazî o jizni*, vol. 1, p. 336. Ţhakaia bolnav şi Ivanovici semnează contractul de împrumut: Dubinski-Mihadze, „Mihail G. Ţhakaia", pp. 111-112. „Drug Ilicea – Miho", *Literaturnaia Gruziia* nr. 1/1965, pp. 15-20. Tower House: *Observer* 24 oct. 2004; Mussolini: *Evening Standard*, 14 oct. 2004; Bacon: *Daily Express* 5 ian. 1950. Congresul: *Daily Mail* 10, 11, 13, 20, 21 mai 1907; *The Times* 13, 17 mai 1907; *Daily Mirror*, 22 mai 1907 şi 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22 mai 1907; *Daily Express* 10 mai 1907. Cine e acela? l-a întrebat Stalin pe Şaumian: Yves Delbars, *The Real Stalin*, pp. 53-55. Mulţumiri speciale profesorului John Callow, director şi cercetător la Biblioteca Memorială Marx din Londra, care este expert în miturile urbane „Stalin în Ţara Galilor / Liverpool" şi care mi-a oferit cu generozitate îndrumări şi propriile amintiri despre cum a auzit astfel de legende în bazarul *Morning Star* şi la Profile Books din Liverpool în anii 1980.
2. Paris: FG IML 8.2.1.56 G.I. Ciocia. Pentru datele călătoriei: Ostrovski, pp. 255-259.

20
Kamo o ia razna: joaca de-a bandiţii şi cazacii

1. „Exproprierea" din Tiflis: vezi notele la prolog. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. FG IML 8.2.1.50.239-255 Djavaira Hutulaşvili. Uciderea lui Ceavceavadze: Ordjonikidze; vezi V.M. Gurghenidze citat în Geifman, *Thou Shalt Kill*, pp. 92-96. Stolîpin: Williams, p. 85. Service, *Stalin*, p. 69. Arsenidze, interviurile nr. 1-3, 103-104, Nikolaevski, cutia 667, seria 279, dosarele 4-5. Ţinţadze, pp. 40-49. Cearkviani, „Memorii". Treisprezece ore de la Tiflis la Baku: *Baedeker*, p. 471. Krupskaia, pp. 40 şi 151-152. Radzinski, *Alexander II*, p. 227, despre Bakunin. Mituirea cpt. Zubrov: Ostrovski, pp. 545-547. Fanny: Futrell, p. 60.
2. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. Kamo: Bibineişvili, pp. 94-110. Imnaişvili, *Kamo*, pp. 47-51. Dubinski-Muhadze, *Kamo*, pp. 12-86. *Russian Review* vol. 19 nr. 3, iulie 1960, pp. 227-247. Williams, pp. 74, 104, 114-123, 185. Kun, p. 75. Geifman, *Thou Shalt Kill*, pp. 38, 85-92, 116-118, 167, 190, 201. Krasin, „Bolşevistskaia partiinaia tehnika", p. 813. Nikolaevski, „Bolşevistskii Ţentr". Stanford, Ohrana din Paris, cutia 200, dosarul ID XVII

n4a şi dosarul XVII m1. Ţinţadze despre jaful trenului de Ciatura – 21.000 de ruble, în Souvarine, *Staline*, p. 100. Arsenidze, p. 232. Krasin şi bombe: Williams, pp. 61-63, 112. Radzinski, *Stalin*, p. 59. Baikalov, pp. 20-21. Achiziţia de arme prin intermediul lui Litvinov: vezi *Istoriceskii arhiv* nr. 4/1960, pp. 95-110. Phillips, *Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov*, pp. 9-11. „From Bolshevik to British Subject – The Early Years of M. Litvinov", *Slavic Review* 48, nr. 3, toamna 1989, pp. 388-398. Krupskaia, citată în Troţki, *Stalin*, p. 105. Bibineişvili, pp. 116-130. Medvedeva-Ter-Petrosian, „Tovarişci Kamo". RGASPI 332.1.53: 15(2)O2.23 (10) 1905-1910 Comitetul organizat de ŢK pentru anchetarea „exproprierii" din Tiflis. Stanford, Ohrana din Paris, 209 dosar XXb dosar 2; 209 XXb dosar 1; dosar XVII L dosar 2, XX.328, XXb, XXVIIC, XXc dosar 1, XXVII c dosar I, XXVIIc despre Wallach şi Kamo de la şeful Serviciului de Contrainformaţii din Paris (inclusiv afirmaţia că şaizeci şi trei de oameni au luat parte la jaf). Despre rapoartele informatorilor Ohranei că eserii ar fi săvîrşit „exproprierea" din Tiflis şi banii furaţi de Kamo: Vahtang Guruli, *Materials for Stalin's Biography*, pp. 9-11, şi agenţii Ohranei din Tiflis „N" şi „Bolşaia" pe 15 iul. şi 2 iul. 1907. GIAC 95.1.82.15, 21, 23. Carswell, *The Exile*, p. 55. Crédit Lyonnais: vezi Ostrovski, pp. 499-500. Lenin contra lui Bogdanov: Service, *Lenin*, p. 98.

3. Şavişvili, *Révolutionnaires russes à Genève*, pp. 74-91. RGASPI 332.1.53: comitetele organizate de ŢK pentru a ancheta „exproprierea" din Tiflis. Exclus: Arsenidze, p. 232. I. Martov despre excluderea lui Stalin: *Vperiod*, 31 mart. 1918. I. Martov, *Spasitel ili uprazdnitel? Kto i kak razruşal RSDRP?* Paris, 1911, p. 23. Cazul lui Martov: Service, *Stalin*, p. 164. Tribunalul Revoluţionar: 5 apr. 1918 – RGASPI 558.2.42, citat în Kun, pp. 79-84; exact genul de persoană de care Lenin avea nevoie, excluderea nu e serioasă, p. 127. *Pravda*, 1 apr. 1918. Troţki, *Stalin*, pp. 101-109. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili.

21

Tragedia lui Kato: inima de piatră a lui Stalin

1. Casa lui Stalin: *Alliluyev Memoirs*, pp. 52-54, 137; Nadia cade în mare, p. 110, deşi Anna spune că fratele lor a salvat-o pe Nadia. Căminul: GDMS 1955-146.51-56 G. Elisabedaşvili. RGASPI 558.4.663 Serghei Alliluev. Ordine şi curăţenie – Serghei Alliluev citat de Lily Marcou, *Staline: Vie privée* (de aici înainte Marcou), p. 53. Kun, p. 38. Tiflis o „mocirlă": Stalin, *Works*, vol. 2, p. 188, şi vol. 8, pp. 174-175. Service, *Stalin*, p. 70. Suny, „A Journeyman for the Revolution", pp. 373-394. Femeile lui Spandarian: Vulih în Kun, pp. 129-130. Tucker, p. 105. Stalin începe să scrie în rusă: Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 42-46. Familia Rothschild: Smith, p. 399. Poliţia mai puţin strictă: RGASPI 124.1.2035 M. Frumkin. Batalioane de Luptă şi arsenal, jefuirea navelor, Vîşinski: GDMS 49 I. Bokov. RGASPI 558.4.583 I. Bokov. FG IML 8.2.1.19 S. Kavtaradze. FG IML 8.2.1.6241-26 Baciua Kupriaşvili. Ostrovski, pp. 259-267. Îndemn la grevă: vezi Sergo Ordjonikidze şi alţii în A. Rohlin, *Dvadţat peat let bakinskoi organizaţii bolşevikov*. FG IML 8.2.1.35 I.P. Nadiradze. Anastas Mikoian, *Tak bîlo*, pp. 347-348. Şaumian şi mizeria din Baku: Mikoian, *Memoirs*, pp. 72-74. Tensiuni cu Şaumian, tătari la întîlniri: taxele de protecţie ale lui Stalin, uciderea informatorilor, depravarea lui Spandarian, Stalin adevăratul şef, banditism: Tatiana Vulih către Boris Nikolaevski, în Nikolaevski, cutia 207, dosarele ID 207-209. Persia: RGASPI 558.4.583 Mir Başir Kasumov. Relaţiile lui Stalin cu musulmanii din Baku: Efendiev, „Istoriia rabocego", p. 53.
2. Baku prea persan, povestea familiilor Nobel, Rothschild, salarii, poveşti despre magnatul Mantaşev etc.: Tolf, *Russian Rockefellers*, pp. 87-100, 139-141, 151-158, 182. Anna Allilueva în *Alliluyev Memoirs*, pp. 52-55, 84-86. Donaţii către bolşevici: Krasin în Williams, p. 59. Tiflis o „mocirlă", Baku, un centru: Stalin, *Works*, vol. 2, p. 188. Al doilea botez al focului: Stalin, *Works*, vol. 8, pp. 174-175. Suny, „A Journeyman for the Revolution", pp. 373-394. Asasinate etc.: Geifman, *Thou Shalt Kill*, p. 414. Plin de fum şi de întunecime: Troţki, *Stalin*, p. 4. Essad Bey, pp. 123-137. Mikoian, *Tak bîlo*, pp. 347-348. Şaumian şi mizeria din Baku: Mikoian, *Memoirs*, pp. 72-74. Caleidoscop: Stalin, *Works*, vol. 2, p. 378. Baku de nestăpînit: Stalin, *Works*, vol. 2, p. 141. Regatul Petrolului: Stalin, *Works*, vol. 2, p. 141. Despre Baku, ucigaşi plătiţi şi greve: Stalin, *Works*, vol. 2, pp.

81-83. Centru revoluţionar: Stalin, *Works*, vol. 1, p. 189. Reiss, *The Orientalist*, pp. 9-15, inclusiv p. 12, citatul despre Dodge City; şi legăturile lui Stalin cu mama şi Krasin, pp. 20-21; citate din Essad Bey, „mama mea a finanţat tipografia lui Stalin cu diamantele ei", p. 21; oraşul nostru ca Vestul Sălbatic, p. 32. Cel mai primejdios loc, proletariat dezrădăcinat, violenţă fizică, violuri, locuinţe preistorice, Gorki, speranţa de viaţă, cîini eviscerați: Baberowski, *Der Feind*, pp. 62-67. Nikita Dastakian, *Il venait de la Ville Noire*: mauserişti. Stalin priceput în industria petrolului: Mgheladze, p. 28. Pentru istorii despre baronii petrolului, fraţii Nobel, palate: seria de articole de Faud Ahundov „Legacy of the Oil Barons", părţile 1-4, în *Azerbaijan International Magazine*, 1994. Farid Alakbarov, „Baku's Old City: Memories of How It Used to Be", *Azerbaijan International Magazine*, toamna 2002. Vezi şi lucrarea clasică a lui Manaf Suleimanov *Eskitdiklarim, ohuduglarim, gorduklarim* (*Ce am văzut, ce am citit, ce am auzit*).

3. Berlin august 1907: RGASPI 558.15095. Kun, pp. 85-87, 341. W.S. Churchill, *Second World War*, vol. 6, p. 601. Stalin, *Works*, vol. 2, p. 48; vol. 13, pp. 121, 388. Djilas, *Conversations with Stalin*, p. 79. Smith, pp. 194-196.
4. Spandarian afemeiat şi soarta unei soţii de bolşevic: vezi scrisoarea Olgăi Spandarian către Şaumian în „Suren Spandarian v sibirskoi ssîlke", *Vestnik Arhivov Armenii*, nr. 1/1966. Colită hemoragică: FG IML 8.2.1.34.317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Monoselidze, născută Svanidze. Erupţia de tifos: interviu luat de autor lui Mariami Svanidze, verişoara surorilor Svanidze, în vîrstă de o sută nouă ani, în Tbilisi, 2005. GDMS 1955-146.51-56 G. Elisabedaşvili. Stalin o îngrijeşte: interviu luat de autor lui Ketevan Ghelovani, verişoara surorilor Svanidze, Tbilisi, 2005. Volkogonov, *Trotsky*, p. 11. Tuberculoză şi pneumonie, ochi închişi: Levon Şaumian în Kun, p. 342. Ultima împărtăşanie: Delbars, *The Real Stalin*, pp. 52-53.

22

Şeful Oraşului Negru: plutocraţi, taxe de protecţie şi piraterie

1. GDMS 1955-146.51-56 G. Elisabedaşvili. FG IML 8.2.1.34.317-354 Miheil (Mişa) Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Monoselidze, născută Svanidze. Gori: Davricevi, p. 35. Iremaşvili, pp. 30-40. Stalin în mormînt: interviu al autorului cu Ketevan Ghelovani, verişoară a surorilor Svanidze. Anunţ în ziar: RGASPI 558.4.97. Cît a iubit-o, copleşit de durere, pistol, nu a ştiut să aprecieze: RGASPI 558.4.647 Pelagheia Onufrieva. Kun, pp. 117 şi 341; farsa de la înmormîntare, p. 342.
2. *Alliluyev Memoirs*, pp. 52-54, 137, 110. Căminul: GDMS 1955-146.51-56 G. Elisabedaşvili. RGASPI 558.4.663 Serghei Alliluev. Marcou, p. 53. Kun, p. 38. Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 42-46 şi 188; vol. 8, pp. 174-175. Service, *Stalin*, p. 70. Suny, „A Journeyman for the Revolution", pp. 373-394. Vulih în Kun, pp. 129-130. Tucker, p. 105. Smith, pp. 214 şi 399. RGASPI 124.1.2035 M. Frumkin. Vîşinski: GDMS 49 I. Bokov. RGASPI 558.4.583 I. Bokov. FG IML 8.2.1.19 S. Kavtaradze. FG IML 8.2.1.6241-26 Baciua Kupriaşvili. Sergo Ordjonikidze în Rohlin, *Dvadţat peat let bakinskoi organizaţii bolşevikov*. FG IML 8.2.1.35 I.P. Nadiradze. Şaumian: Mikoian, *Tak bîlo*, pp. 347-348. Şaumian şi mizeria din Baku: Mikoian, *Memoirs*, pp. 72-74. Tatiana Vulih către Boris Nikolaevski, Nikolaevski, cutia 207, dosarele ID 207-209. Scrisoarea Olgăi Spandarian în „Suren Spandarian v sibirskoi ssîlke". Persia: RGASPI 558.4.583 Mir Başir Kasumov. Abel Enukidze, „Iz proşlogo naşei partii", p. 18; Efendiev, „Istoriia rabocego", pp. 14-53. Legături în lumea musulmană cu Nariman Narimanov şi Mammad Emin Rasulzade, vezi Rais Rasulzade: „Rasulzade: Founding Father of the First Republic", *Azerbaijan International Magazine* 1999. Rasulzade a avut o carieră fascinantă, înfiinţînd Partidul Social-Democrat Azer (care l-a ascuns pe Stalin cînd era vînat de poliţie), apoi Partidul Musavat, după care a contribuit la naşterea Azerbaidjanului independent între 1918 şi 1921, înainte de a fi salvat şi luat la Moscova de către Stalin, care l-a lăsat să plece în exil (unde Hitler a încercat să-l recruteze ca lider al Caucazului finanţat de nemţi).
3. Stalin în Elveţia: Ostrovski, p. 265. Plehanov şi fiica în Elveţia: FG IML 8.2.1.3.291-310 Niko Ahmeteli.

23

Distracţii la închisoare – curse de păduchi, crimă şi nebunie

1. Raidurile din Baku şi arestările: Batalioanele de Luptă şi arsenalul, jefuirea vapoarelor, Vîşinski, electrizant, extrem de conspirativ, uciderea oponenţilor, planuri de a-l elibera pe Stalin din închisoare: FG IML 8.2.16.183-203 Ivan Bokov. GDMS 49. I. Bokov citat în Ostrovski, pp. 259-267. RGASPI 558.4.583 I. Bokov. Vîşinski despre jefuirea vasului *Nikolai I*: Victor Serge, *Portraite de Staline*, p. 29. Vîşinski, familia în Odessa şi Baku, în 1905-1907, Bailovka, şi în 1917-1918: A. Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, pp. 13-27. FG IML 8.2.1.19. S. Kavtaradze. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. RGASPI 558.4.523 şi 627. RGASPI 4.84. RGASPI 4.107. S. Vereşceak, „Stalin v tiurme", *Dni* 24 ian. 1928. Saghiraşvili, pp. 182-183. Service, *Stalin*, pp. 78-79. Marcou, pp. 55-57. Pentru pseudonimul K. Kato: Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 125-131. Prietena din Baku: MSHA 24 (80).114 Alvasi Talakvadze. Enukidze, „Iz proşlogo naşei partii", p. 18. Voroşilov: RGASPI 74.2.130 şi 240. Liudmila Stal, Tatiana Slavatinskaia: F. Ciuev, *Kaganovici*, pp. 160-162. A. Dauşvili, *Story of Soso Djugashvili*, pp. 239 şi 252. Stal şi Krupskaia în Paris 1911: Krupskaia, p. 196. Maiski, p. 45. Marcou, p. 66; biografia Liudmilei Stal: „Istoki podviga", *Ural* nr. 3/1979. Petrecerile-„deviaţii" ale lui Stalin şi Spandarian: FG IML 8.2.1.42 A.D. Sakvarelidze. Lipsit de sentimente, mînca de viu: FG IML 8.2.1.27.202-210 Ivliane Kukulava. Bani de la Mancio, familia Rothschild, Landau, companiile petroliere: RGASPI 124.1.325; RGASPI 71.15.213; RGASPI 558.4.659 Serghei Alliluev. A. Rohlin, *Dvadţat peat let bakinskoi organizaţii bolşevikov*, pp. 81-83. Ostrovski este cel mai bun istoric al relaţiei dintre Stalin şi marii industriaşi, pp. 473-475, 587-589, 593-594. Reiss, *The Orientalist*, pp. 9-21 şi 32. Mulţumiri prinţului Karol Schwarzenberg pentru povestea lui Felix Somary: i-a fost relatată de către Somary însuşi la bătrîneţe. Paznicii ceceni îl bat pe Stalin: îi sînt recunoscător profesorului Jorg Baberowski pentru această istorie. Răpirile lui Musa Naghiev: Farid Alakbarov, „Baku's Old City: Memories of How It Used to Be". Muhtarov şi Stalin, poveşti despre baronii petrolului din Baku, familia Nobel, palate etc.: vezi Ahundov, „Legacy of the Oil Barons", părţile 1-4. Memoriile lui Manaf Suleimanov, *Eskitdiklarim*; vezi azeribook.com/history/manaf_suleymanov. Pentru Naghiev, vezi şi Gilar Hanum, nepoată, şi discuţiile de zece minute cu Stalin citate pe echo-az.com/archive/2004_09/911/kultura02.html.
2. Închisoarea Bailov: FG IML 8.2.1.35.35-49 Ilia P. Nadiradze – schimbul de deţinuţi, vizita lui Keke, planul cu bomfaierul. Vereşceak, „Stalin v tiurme". Essad Bey, pp. 141-142. Smith, pp. 214-220. Service, *Stalin*, pp. 79-81. Troţki, *Stalin*, p. 120. Condamnarea: Ostrovski, p. 281; scrisoarea către Vîşinski, p. 285. Vîşinski, familia în Odessa şi Baku, în 1905-1907, Bailovka, şi în 1917-1918: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, pp. 13-27. Călătorie, închisoarea Butîrki, spitalul din Veatka etc.: RGASPI 558.4.629 şi 71.10.276. Curse de păduchi, nebunie, trînte, dame, încăierarea lui Sergo cu eserii: FG IML 8.2.1.42 A.D. Sakvarelidze. Planul de a-l elibera pe Stalin din închisoare: FG IML 8.2.1.6.183-203 Ivan Bokov. Sergo şi eserii, Stalin către Voroşilov: RGASPI 73.2.38. „Dii", evadări, poveşti despre Budu şi Stalin: interviu luat de autor Izoldei Mdivani (văduva fiului lui Budu, Vahtang) şi altor membri ai familiei Mdivani, în Tbilisi, Georgia, în 2006. Politica murdară: interviu luat de autor lui Iuri Jdanov. Treburi murdare de dragul revoluţiei: Beria, p. 18.

24

„Cocoşul" şi aristocrata

1. Solvîcegodsk: GAVO 108.1.5058.1-29. RGASPI 157.916 Stepan Şaumian către M. Ţhakaia. RGASPI 558.4.647 – diferite memorii din acest fond se referă, între altele, la Tatiana Suhova; la F.I. Blinov şi închisoarea de tranzit din Vologda; la Stepan Beleakov, funcţionar la poştă şi gardian; la Aleksandra Dobronravova (dansatoarea) şi A. Dubrovin (care relatează despre Mustafa cel înecat); la M. Krapina despre cîntat, despre „Cocoşul de

pe mal” şi despre evadare; la biblioteca preotului. Despre Suhova şi Petrovskaia: GAVO 108.2.3992 şi GAVO 108.1.2372. Stalin către Suhova: RGASPI 558.1.4372. Detalii despre Petrovskaia: biroul guvernatorului din Baku, dosar I. Djugaşvili, inclusiv interogatoriile luate la Baku lui S. Petrovskaia şi lui Stalin RGASPI 558.1.635.1-95. Informaţii din arhivele locale Vologda, despre orarul trenurilor etc. – Ostrovski, pp. 290-292. Service, *Stalin*, p. 70. Smith, pp. 222-232. Evadări: Daly, *Watchful State*, p. 72. Serghei Alliluev, *Pravda* 22 dec. 1939. *Alliluyev Memoirs*, pp. 136-137. Troţki în Kun, pp. 96-97. V. Nikonov, *Molotov Molodost*, pp. 75-90. Ajutorul dat de un necunoscut georgian: Cearkviani, „Memorii”. Stalin către Malakia Toroşelidze: Dubinski-Muharadze, *Şaumian*, p. 156. Declinul bolşevismului: Tucker, pp. 147-150. Service, *Lenin*, pp. 195-198. Lenin despre pornografie citat în Lauchlan, *Russian Hide-and-Seek*, p. 245. Stalin şi femeile: *Molotov Remembers*, pp. 164 şi 174. Eşarfă de mătase, flori, T. Suhova: RGASPI 558.4.647. Probleme cu braţul la dans, nu poate ţine o femeie de talie: Montefiore, p. 260. Kun, p. 216 – interviu cu Kira Allilueva, care o citează pe mama ei, Jenia. Interviu luat de autor Kirei Allilueva, Moscova. Piciorul cu sindactilie: Service, p. 571.

2. Serghei Alliluev, *Pravda* 22 dec. 1939. *Alliluyev Memoirs*, pp. 136-137. E.D. Stasova, *Straniţî jizni i borbî*, p. 49. RGASPI 558.2.564 şi 565 K. Savcenko. RGASPI 161.1.20. Rapoartele Ohranei despre „Lăptar”: GARF 102.00.1909.5-5-A. Adresa lăptăriei: RGASPI 558.1.4516 Stalin către Ţhakaia.

25

„Lăptarul”: a fost Stalin agent al Ohranei?

1. Activitatea lui Stalin, rapoarte ale agentului Ohranei „Fikus”: GARF 102.00.1909.5-5-A. Moartea lui Beso: RGASPI 71.1.275. Moartea şi înmormîntarea lui Beso: FG IML 8.14.160.1-8. Chestiuni financiare: S.M. Levidova şi E.G. Salita, *E.D. Stasova: biograficeskii ocerk*, p. 173. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili despre atacul asupra vaporului de poştă. Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 150-162. RGASPI 558.1.26. RGASPI 558.1.4516. Service, *Lenin*, pp. 195-198.
2. Williams, pp. 154-155. RGASPI 558.1.4516 Soso Stalin către Ţhakaia. Service, *Lenin*, pp. 195-198. Tucker, pp. 147-149. Suny, „A Journeyman for the Revolution”, pp. 373-394. RGASPI 124.1.325; RGASPI 71.15.213; RGASPI 558.4.659 Serghei Alliluev. Rohlin, *Dvadţat peat let bakinskoi organizaţii bolşevikov*, pp. 81-83. Ostrovski, pp. 473-475, 587-589, 593-594. Stalin şi Mdivani (Butoi) avertizaţi de un jandarm: *Krasnîi arhiv* nr. 2 (105)/1941, pp. 7-8. Cazul cuplului A. Prusakov şi E. Kozlovskaia, plus Leontiev: RGASPI 558.4.649 A. Humarian. Cazul Leontiev: *Zarea Vostoka*, 28 apr. 1928 S. Iakubov. Agent al Ohranei: GARF 102.00.1909.5-3-A. Stalin şi Sergo aproape să fie arestaţi: Djaparidze, *Vospominaniia*, p. 61. Stalin le scrie editorilor revistei *Bakinskii proletarii* despre provocări: RGASPI 558.1.26. Vizita lui Cernomazov şi acuzarea lui Koberidze: Ostrovski, pp. 304-306. Stalin şi Kuzma se acuză reciproc: B. Kaptelov şi Z.I. Peregudov, „Bîl li Stalin aghentom Ohranki?”, *Rodina* nr. 5/1989, p. 68. Desemnarea în Biroul Rus: *Proletarskaia revoliuţiia* nr. 5/1922, pp. 231-232. I.P. Vaţek: RGASPI 71.15.213. Şaumian: Mikoian, *Tak bîlo*, pp. 347-348. Mikoian, *Memoirs*, pp. 72-74. Uratadze, p. 67. Arsenidze, pp. 72 şi 224. Jordania, „Stalin”. Olga Şatunovskaia: RGASPI 558.4.671. Tatiana Vulih către Boris Nikolaevski, Nikolaevski cutia 207, dosarele ID 207-209. Cum recruta Ohrana: *Alliluyev Memoirs*, pp. 43-45. Agenţi infiltraţi între bolşevici şi Ohrana împrăştiind în mod deliberat suspiciuni: Daly, *Watchful State*, pp. 95, 106 şi 117; uciderea informatorilor este datoria unui om cinstit, spune Lenin, p. 37. Stefania Petrovskaia: K. Stefin în Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 179-201. Martor cînd Stalin îl acuză pe Cernomazov FG IML 8.2.1.15.266-272 Natalia Dondarova (Azarian). Petrovskaia: FG IML 8.5.212 raportul col. Leontiev din Ohrana din 28 apr. 1914.
3. Agent ţarist: m-am bizuit în acest capitol, în afară de cazurile cînd menţionez altceva, pe Ostrovski, pp. 431-462; despre evadările din exil, pp. 431-439; despre corupţia poliţiei, p. 515 şi pp. 545-547; despre raportul lui „Fikus” despre Stalin şi strîngerea de informaţii, p. 578; despre mita de 800 de ruble pentru Sverdlov, p. 595. Cele cinci evadări ale lui Stalin: Cearkviani, „Memoirs”. RGASPI 671.1.287 chitanţe pentru bani din Turuhansk 1913-1915. Ordjonikidze şi Zaiţev: RGASPI 558.4.258. Djaparidze, *Vospominaniia*, pp.

61-62. GARF 110.19.119. Stalin se întîlneşte cu un poliţist pe stradă şi informaţiile primite de la jandarm: GDMS 167 G. Varşamian; GARF 102.00.5-61-A. Medvedev, *Let History Judge*, pp. 314-324. Service, *Stalin*, p. 74. Scrisoarea Eremin: Lee, „Eremin Letter". Textul Scrisorii Eremin în Smith, p. 306. Memoriul gen. Ivan Serov către prim-secretarul N.S. Hruşciov şi Biroul Politic: RGASPI 558.11.1288 4 iun. 1956. Vulih către Nikolaevski, Nikolaevski cutia 207, dosarele ID 207-209. Uratadze, p. 67. Arsenidze, pp. 72 şi 224. Jordania, „Stalin". Olga Şatunovskaia: RGASPI 558.4.671. Slujbele lui Şaumian, mită pentru cpt. Zaiţev pentru a-l elibera: Akopian, *Şaumian*, pp. 64-76. Directorul închisorii Vaciev, 150 de ruble pentru a elibera un deţinut: „Iz proşlogo naşei partii", pp. 146-147. B. Kaptelov şi Z. Peregudova, „Bîl li Stalin aghentom Ohranki?", *Rodina* nr. 5/1989, pp. 67-69. Artiom Ghio, *Jizn podpolnika*, pp. 67-73. B. Slavin, „Stalin i Ohranka", *Alternativî* nr. 1/1998, pp. 78-81, inclusiv raportul lui Martînov despre conferinţa de la Praga 1912 şi întîlnirea lui Stalin cu agentul „Croitorul" (Malinovski), planul de a-l vizita pe Lenin şi munca la *Pravda*. Detalii ale supravegherii Ohranei 1908-1913: *Krasnîi arhiv* nr. 2(105)/1941, pp. 4-31. Stalin despre trădare ca muşcătura morţii: FG IML 8.6.312 D. Ciheidze (Turdospireli). Stalin îşi redactează singur biografia din *Cursul scurt*, inclusiv numărul de arestări: „I.V. Stalin sam o sebe: redakţionnaia pravka sobstvennoi biografii", *Izvestiia ŢK KPSS* nr. 9/1990.

26

Două logodnice pierdute şi o ţărancă însărcinată

1. RGASPI 558.1.628 şi 635.1-95 biroul guvernatorului oraşului Baku – dosarul lui I. Djugaşvili, inclusiv interogatoriile la care au fost supuşi în Baku S. Petrovskaia şi Stalin. RGASPI 558.11.1290 şi RGASPI 558.4.130 şi 208. Stalin arestat cu Petrovskaia: Arhivele Istorice de Stat din Azerbaidjan 46.3.90.430, 46.1.324.165, 46.3.22.52, 46.3.348.10; şi despre Şaumian, Stalin şi Petrovskaia 1.1.479.12, 46.3.348.6, 7, 8, 156.1.51.66; interdicţia de a reveni în Caucaz 498.1.666.8-10, 46.3.495.103a, 498.1.176.73-74, 498.1.176.73-74, 498.1.175.38, 498.1.176.75-77, 81.1.27, 498.1.550.156. Spital: FG IML 8.5.208 E. Esaian. Martînov: GARF 102.00.1910.5-6 B. Petrovskaia: FG IML 8.5.212 Raportul col. Leontiev din Ohrana din 28 apr. 1914. Despre Stefania ulterior: Ilizarov, p. 288; A.L. Litvin *et al.* (coord.), *Ghenrih Iagoda narkom vnutrennih del*, Kazan, 1997, p. 197.
2. RGASPI 558.4.628 diverse memorii. Memoriile Mariei Kuzakova şi ale altora, inclusiv Kriukova: RGASPI 558.4.647. Scrisori şi contacte cu străinătatea 31 dec. 1910 şi ian. 1911: Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 209-218. *Zarea Vostoka*, 23 dec. 1925. Ivanian: RGASPI 558.1.5097. S.V. Malîşev, „Moia rabota v *Pravde*", *Bolşevistskaia peceat*, vol. 4/1937, p. 22. Spre Petersburg?: Kun, p. 109. Serafima Horoşenina, memoriile Kuzakovei şi documente locale – GAVO 108.1.4670 şi 5058, 108.2.235; GAVO 18.2.4988 şi PAVO 108.1.4670 3837.5.27, 3837.5.27 şi 3837.5.2 şi PAVO 859.10.43. Mulţumiri directorilor celor două arhive din Vologda pentru ajutor. Ostrovski, pp. 321-328: relatarea despre mariajul Serafimei se bazează pe cercetările lui Ostrovski în Arhivele de Partid ale Regiunii Arhanghelsk (PAVO) 859.10.21.1-29. I. Suhotin, „Bastard krasnogo vojdea". GARF 102.00.1910.5. Cărţi, poliţişti, Stalin vesel, cîntă, rîde, cărţi de istorie şi de literatură, trei zile la închisoare: RGASPI: 558.4.540 Ivan Golubev. *Vstreci s vojdiom: rasskazî krestian s Kureiki o tovarişce Staline*, pp. 32-36. Nikonov, *Molotov. Molodost*, pp. 75-90. Sex din plictiseală: întîlnirea dintre Stalin şi ambasadorul britanic Sir David Kelly pe 28 iunie 1949, raport cifrat nr. 548: mulţumiri lui Lawrence Kelly şi PRO 77618. Aram Ivanian: Kun, pp. 110-119; RGASPI 558.1.5097; Beria, p. 135. Furia lui Lenin: Dubinski-Muharadze, *Ordjonikidze*, pp. 75-76. Stalin plantează pini: Mgheladze, pp. 54-55. Guy Chazan, „East-West Alloy Reviving Stalin's Belch", *Wall Street Journal*, 9 iun. 2004: mulţumiri lui Guy Chazan pentru această poveste. Lordkipanidze: Cearkviani, „Memorii".

27

Comitetul Central şi „Frumuşica"

1. Vologda: RGASPI 71.10.276. RGASPI 71.10.647. RGASPI 558.1.4333. GARF 111.1.1110a. RGASPI 558.1.30. RGASPI 558.1.5377. RGASPI 558.1.647 P.G. Fomina-Onufrieva. Vezi şi: *Izvestiia ŢK*, nr. 10/1989, p. 190. RGASPI 55.4.647 Sofia Kriukova. Viaţa Pelagheei Onufrieva: Kun, pp. 113-118. GARF 102.00.1911.5-83 şi 102.7d.1911.2093. GAVO 108.1.5058. Ostrovski, p. 331. *Krasnîi arhiv*, nr. 8/1937, pp. 165-197. *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105) 1941, pp. 19-20. Detalii despre supravegherea Ohranei în perioada 1908-1913: *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105)/1941, pp. 4-31. Stalin se întîlneşte cu Sergo la Petersburg: RGASPI 161.1.20 V.L. Şveiţer. S. Alliluev, „Vstreci s Stalinîm”, *Pravda*, 22 dec. 1939. RGASPI 558.4.148 şi 166. Spandarian către Krupskaia despre cum Sergo i-a dat lui Koba 50 de ruble în sept. 1911 în S. Şaumian, *Izbrannîe proizvedeniia*, nr. 1, pp. 346-347. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 38-40, despre Todria etc. Troţki, *Stalin*, p. 134. „Serov” de M. Parrish în *Slavic Military Studies*, sept. 1997, p. 127. Memoriul generalului Ivan Serov înaintat prim-secretarului N.S. Hruşciov şi Biroului Politic: RGASPI 558.11.1288, 4 iun. 1956.
2. GARF 7d.1911.2093 şi 102.00.1912.5-14-V. RGASPI 558.4.166. Despre poliţie, jandarmi, Ohrana şi mişcările lui Stalin: Ostrovski, pp. 336-342. RGASPI 558.2.75 şi 76. Cinci evadări, mită de 5 ruble, revederea cu Spandarian, viaţă strict secretă, scrisoare despre Praga, întîlnire la Rostov, Stalin sare din tren: RGASPI 161.1.20 V.L. Şveiţer. RGASPI 558.2.75. RGASPI 17.4.647. Molotov, *Poluderjavnîi*, p. 297. *Izvestiia ŢK*, nr. 5/1989, p. 185. *Kommunist*, vol. 8-9/1988. B. Slavin, „Stalin i Ohranka”, *Alternativî*, nr. 1/1998, pp. 78-81. Cod: Kun, p. 139. Praga: Ordjonikidze citat în Kun, p. 129. Malinovski: Ralph Carter Ellman, *Roman Malinovsky*, pp. 15-26, 31-33, 40-41, inclusiv citatul despre înfăţişare, citatul din Lenin, isteric, resemnat, a vrut să se împuşte, pp. 58-66. Krupskaia, pp. 211 şi 225. Radzinski, *Stalin*, pp. 82-86, inclusiv citatele din Lenin şi Malinovski. *Krasnîi arhiv*, nr. 8/1937, pp. 165-197. *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105) 1941, pp. 19-20. Detalii despre supravegherea Ohranei în perioada 1908-1913: *Krasnîi arhiv* nr. 2 (105) 1941, pp. 4-31.

28

„Nu uita numele acesta şi ai mare grijă!”

1. S. Kavtaradze, *Iz vospominanii o tovarişce Staline*, pp. 3-17. Slavatinskaia: RGASPI 124.1.1782; scrisorile lui Stalin către Slavatinskaia: RGASPI 558.1.5392. Iuri Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 33-40. Relaţie cunoscută: Liudmila Stal – Tatiana Slavatinskaia: Ciuev, *Kaganovici*, pp. 160-162. Mersul cu sania: *Alliluyev Memoirs*, pp. 138-141. RGASPI 161.1.20 V.L. Şveiţer.
2. Tiflis: RGASPI 558.4.534 M. Agaian. FG IML 8.2.1.34.317-54 Miheil Monoselidze. GDMS 87.1955-368.1-16 Alexandra (Saşiko) Monoselidze-Svanidze. RGASPI 161.1.20 V. Şveiţer. GARF 102.00.1912.5-7-b. GARF 102.265.540. V.S. Emuksuzian, *Suren Spandarian*, pp. 26-29. *Istoriceskie zapiski*, nr. 30, p. 80. Ostrovski, p. 349. Vizite la Tiflis şi Baku: RGASPI 558.4.665; FG IML 8.2.1.42. G. Haupt, *Les Bolsheviks par eux-même*, pp. 268-273.
3. Baku: Nikolaevski, cutia 207, dosarele 207-215 Scrisoarea lui B.N. către T. Vulih 8 aug. 1949. Rostov: RGASPI 161.1.20 Vera Şveiţer. *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105) 1941, p. 26. Stalin sare din tren la Moscova: Ostrovski, pp. 350-351.
4. *Zvezda* şi *Pravda*: Nikonov, *Molotov Molodost*, pp. 50-56; întîlnirile lui Molotov cu Stalin, pp. 113-115. RGASPI 161.1.20. Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 225-247, şi vol. 5, p. 130. *Alliluyev Memoirs*, pp. 148-149. *Enţiklopediceskii slovar russkogo biograficeskogo instituta Granat*, vol. 41, pp. 262-263. Arestare: RGASPI 4.186. Stasova: RGASPI 71.10.407. Ziua de 1 Mai: Stalin, *Works*, vol. 2, p. 219. Daly, *Watchful State*, pp. 130-2. Troţki, *Stalin*, p. 126; citate din Stalin şi Lenin, p. 137. Service, *Stalin*, pp. 86-87. Malinovski: Service, *Lenin*, p. 206. Palma dată băiatului peste faţă: Medvedev, *Let History Judge*, p. 337. RGASPI 161.1.20 V. Şveiţer.

29

Evadatul: săritura lui Kamo şi ultimul jaf

1. Narîm: RGASPI 4.186. RGASPI 558.4.647. GARF 102.00.1912.5-57-b. *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105) 1941, pp. 26-27. RGASPI 161.1.20 Vera Şveiţer. Stalin şi Sverdlov în Kolpaşevo: Semion Vereşceak, *Dni*, 24 ian. 1928. E. Pesikina, *Pravda*, 26 dec. 1939: „V Narîme" – inclusiv citatul din I. Alekseev. RGASPI 4.647 şi 558.4.190. Cana de ceai a lui Nikolaevski: Kun, pp. 132-137. Ceainicul: Smith, p. 256. Memorii: Cernenko, *Stalin*, pp. 74-79. Service, *Stalin*, pp. 88-89. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, p. 115. Sverdlov – păr, ochi, bun, blînd, Stalin şi Sverdlov compară notiţe despre exil: *Alliluyev Memoirs*, p. 141. Evadarea, voce tunătoare: *Molotov Remembers*, pp. 141-144. Haupt, *Les Bolsheviks*, pp. 76-82. Evadarea: *Komsomolskaia pravda*, 10 ian. 2007, memoriile lui Iuri Jdanov.
2. Petersburg, *Pravda*, finanţe, alegere: Kavtaradze, *Iz vospominanii o tovarişce Staline*, pp. 3-17. *Okteabr*, nr. 11/1942, pp. 100-103. Ia banii rămaşi de la Stasova: Stasova, *Straniţî jizni i borbî*, p. 101. A.E. Badaev, „O Staline", *Pravda*, 19 dec. 1939. Vizite la Tiflis şi Baku: RGASPI 558.4.665. FG IML 8.2.1.42. RGASPI 558.4.647 Tatiana Suhova. Slavatinskaia: RGASPI 124.1.1782. RGASPI 558.1.5392. Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 33-40. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 113-161. „Specialist în evadări": Levon Şaumian citat în Kun, p. 109. RGASPI 161.1.20 V.L. Şveiţer.
3. FG IML 8.2.1.624.1-26 Baciua Kupriaşvili. Kamo şi jaful: David Şub, „Kamo: The Legendary Old Bolshevik of the Caucasus", *Russian Review*, vol. 19, nr. 3, iul. 1960, pp. 227-247. Imnaişvili, *Kamo*, capitolul 1, pp. 74-88. Medvedeva-Ter-Petrosian, „Tovarişci Kamo". Jacques Baynac, *Kamo: L'homme de main de Lenine*, pp. 90-100. Boala mintală a lui Kamo: Geifman, *Thou Shalt Kill*, pp. 167-170 şi 323; Geifman, *Russia under the Last Tsar*, pp. 1-14. Kun, p. 75. Fuga cu ajutorul lui Kote Ţinţadze şi schimbul de focuri pe şoseaua Kadjorskoe: Souvarine, *Staline*, pp. 101-103. Vizite la Tiflis şi Baku: RGASPI 558.4.665. FG IML 8.2.1.42.

30

Călătorii cu misterioasa Valentina

1. RGASPI 124.1.1782; RGASPI 558.1.5392. Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 33-40. A.E. Badaev, *Bolşeviki v gosudarstvennoi Dume*, pp. 35-40. „Delo Malinovskogo", *Reci* 17 iun. 1917. GARF 102.00.1912.5-58b. RGASPI 558.4.157/193. Lenin, *Biograficeskaia hronika*, vol. 3, p. 55. Alegeri: Service, *Stalin*, p. 90. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 113-116. Articolele lui Stalin despre alegeri, inclusiv Troţki ca fals campion cu muşchi falşi: Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 257-259 şi 262-294. RGASPI 161.1.20 V.L. Şveiţer.
2. Itinerarul spre Cracovia, prima călătorie: Aleksandr Şotman, „Kak iz iskrî vozgorelos plamea", pp. 166-176. Smith, pp. 263-266, 270-276 şi 300-303. Valentina Lobova: Kun, pp. 145-150. Despre întîlnirea cu Kalinin, Şotman etc. şi diferite teorii ale celor două călătorii la Cracovia: Ostrovski, pp. 364-366 şi 369-370. Slavatinskaia: RGASPI 124.1.1782; RGASPI 558.1.5392; Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 35-40. *Molotov Remembers*, p. 297. Badaev, *Bolşeviki v gosudarstvennoi Dume*, pp. 35-40. GARF 102.00.1912.5-58b. RGASPI 558.4.157 şi 193. A.S. Allilueva, „Vospominaniia", *Roman-gazeta* nr. 1 (13) 1947, p. 38. Alegerea conducerii social-democraţilor din Dumă: G.I. Petrovski, „Vospominaniia o *Pravde*", *Pravda*, 5 mai 1922.
3. Cu Lenin la Cracovia, prima călătorie: RGASPI 558.1.5170. Lenin, *Biograficeskaia hronika*, vol. 3, pp. 50-55. GARF 102.265.531. Despre viaţa lui Lenin la Cracovia: Krupskaia, pp. 204-205, inclusiv despre Stalin trecînd graniţa cu permis de tranzit. Service, *Lenin*, pp. 209-215. Lenin ca gazdă pentru Stalin, bere: Cearkviani, „Memorii". Mîncarea: *Komsomolskaia pravda*, 10 ian. 2007, memoriile lui Iuri Jdanov.
4. Întoarcerea la Petersburg, Lenin îl cheamă pe Stalin înapoi, alegeri: Petrovski, *Pravda* 5 mai 1922. Badaev, *Bolşeviki v gosudarstvennoi Dume*, pp. 35-40. Todria se întîlneşte cu Jordania: RGASPI 558.4.647. Scrisori de la Cracovia: GARF 102.265.532 (inclusiv 9/22 dec. 1912, scrisoare de la Krupskaia către K.St.). RGASPI 558.4.560. GARF 102.00.1912.5-58b. Scrisori ale Krupskăi nov.-dec. 1912 şi scrisorile lui Stalin din Cracovia la Petersburg dec. 1912 – ian. 1913: „Iz perepiski ŢK RSDRP s mestnîmi partiinîmi organizaţiiami", *Istoriceskii arhiv*, nr. 2/1960, pp. 17-25. Lenin, *PSS*, vol. 48, pp. 162-169.

31

Viena 1913: minunatul georgian, pictorul austriac şi bătrînul împărat

1. A doua călătorie la Cracovia: A.S. Allilueva, „Vospominaniia”, *Roman-gazeta* nr. 1 (13) 1947, p. 38. Şotman, „Kak iz iskrî vozgorelos plamea”, pp. 166-176. Smith, pp. 263-266, 270-276 şi 300-303. Kun, pp. 145-150. Despre întîlnirea cu Kalinin, Şotman etc. şi diferite teorii despre cele două călătorii la Cracovia, vezi Ostrovski, pp. 364-366 şi 369-370. Traversarea graniţei, fără mîncare, prostul de Stalin: A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 19-20. Stanisław Kot citat în Smith, p. 405. RGASPI 124.1.233 Olga Veiland. Scrisorile lui Krupskaia: „Iz perepiski ŢK RSDRP s mestnîmi partiinîmi organizaţiiami’, *Istoriceskii arhiv* nr. 2/1960, pp. 17-25. RGASPI 4.3.42. GARF 102.00.1913.5-46b. Kalinin suspectat: Ostrovski, p. 371. Scrisoare către Kamenev: RGASPI 71.10.189. Kun, inclusiv interviul cu Olga Veiland, pp. 150-155. Service, *Stalin*, pp. 91-92. Krupskaya, pp. 204-205. Lenin gazda lui Stalin şi berea: Cearkviani, „Memorii”. Lenin, *PSS*, vol. 48, pp. 162-169. Trecerea graniţei/mîncarea: *Komsomolskaia pravda*, 10 ian. 2007, memoriile lui Iuri Jdanov.
2. A doua şedere la Cracovia dec. 1912 – ian. 1913: RGASPI 71.10.189 şi 558.1.4899. Raportul lui Malinovski despre şedinţe: Stanford, Ohrana din Paris, cutia 195, dosar XVIc, dosar 1 martie 1913. Ilici nervos: Troţki, *Stalin*, p. 149. Kun, p. 149. RGASPI 558.1.47 Stalin către Malinovski 2 feb. 1913. *Molotov Remembers*, p. 101.
3. Viena: RGASPI 558.4.647.418-420 şi 431-434 Stalin la Viena, inclusiv Olga Veiland. RGASPI 124.1.233 Olga Veiland. RGASPI 558.1.47 Stalin către Malinovski. RGASPI 558.1.47. RGASPI 30.1.3. Brigitte Hamann şi Thomas Thornton, *Hitler’s Vienna: A Dictator’s Apprenticeship*, pp. 92 şi 183. J. Sydney James, *Hitler in Vienna*, pp. 7-10, 107-110; Troţki, Hitler, p. 143; Troţki, p. 165. A. Kubizek, *The Young Hitler I Knew*, p. 83. Bruce Thompson, *Schnitzler’s Vienna*, pp. 2, 7, 25. Bruce Thompson, *Hitler’s Vienna*, pp. 246-261, despre baluri, iarnă, Tito, Troţki, Hitler. Carl E. Schorske, *Fin de Siècle Vienna*, p. 119. Service, *Stalin*, pp. 92-93. Interviul luat de autor lui Oleg Troianovski la Moscova. Troianovski, *Cerez godî*, pp. 24-25 şi 161-162. Kun, inclusiv informaţii despre Troianovski, p. 153. Krîlenko, Elena Rozmirovici: Vaksberg, *Stalin’s Prosecutor*, pp. 33 şi 328. Troţki, *Stalin*, pp. 159-160 şi 243. Smith, pp. 276-279. Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 257-259 şi 262-294. Stalin cere adresa lui Buharin din exil: RGASPI 558.1.5169. Minunatul georgian: Lenin, *PSS*, vol. 48, pp. 162-169. GARF 102.265.882.

32

Bal cu poliţia secretă: trădare şi travesti

1. Întoarcerea de la Viena prin Cracovia, unde se întîlneşte cu Lenin, febr. 1913 şi noul nume; Lenin e de acord: Cearkviani, „Memorii”. Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 300-381. *Marxism and the National Question*. Ideea de naţiune la Stalin şi Lenin: Service, *Stalin*, pp. 87 şi 99-105. Van Ree, „Stalin and the National Question”. GARF 102.265.532 (inclusiv 9/22 dec. 1912, scrisoare de la Krupskaia către K.St.). Numele de Stalin: Stalin, *Works*, vol. 2, pp. 192, 254, 294 (12 ian. 1913, prima dată cînd apare pseudonimul Stalin). Duranty citat în Kun, pp. 158-159. Nume: RGASPI 17.4.647 V. Şveiţer. *Molotov Remembers*, p. 164. Liudmila Stal/Tatiana Slavatinskaia: Ciuev, *Kaganovici*, pp. 160-162. Dauşvili, *Story of Soso Djugashvili*, pp. 239 şi 252. Stal şi Krupskaia la Paris 1911: Krupskaia, p. 196. Maiski, p. 45; Marcou, p. 66. Biografia Liudmilei Stal: „Istoki podviga”, *Ural* nr. 3/1979.
2. Arestarea: interogarea la poliţie: RGASPI 558.4.214. Service, *Lenin*, p. 214. Machiat, travesti, pantofi mari: Nikonov, *Molotov Molodost*, pp. 128-133. Slavatinskaia: RGASPI 124.1.1782; RGASPI 558.1.5392; Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 33-40. *Luci* 26 feb. 1913. Şotman, „Kak iz iskrî vozgorelos plamea”, pp. 175, 166. Badaev, *Bolşeviki*, pp. 155-166. Mantie de femeie: Troţki, *Stalin*, pp. 157-161. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 44-45. Scrisorile lui Stalin despre Dan/Malinovski, prea puţini oameni, ciocolată pentru Galocika, Malinovski semănînd suspiciuni despre alţii sînt descoperiri recente ale lui

Ostrovski, precum şi detaliile pronunţării sentinţei, inclusiv informarea Ministerului de Interne: Ostrovski, pp. 374-380. Băiatul georgian: GARF 102.265.882. GARF 102.00.1913.307. Vissarionov: GARF 102.00.1913.5-57V. *Iz arhiva L.O. Dan*, p. 101. RGASPI 558.4.659 F.N. Samoilov. *Delo provokatora Malinovskogo*, p. 216 – Malinovski se întîlneşte cu S.P. Beleţki. Ellman, *Roman Malinovsky*, pp. 15-26, 31-33, 40-41, 58-66. Krupskaia, pp. 211 şi 225. Radzinski, *Stalin*, pp. 82-86, inclusiv citate din Lenin şi Malinovski. RGASPI 558.1.47 Stalin către Malinovski. RGASPI 558.1.48. Îngrijorarea lui Lenin: Smith, pp. 300-303. Misiunea din Urali: Kun, p. 163.

33

„Draga mea, sînt într-o situaţie disperată”

1. Pe Enisei: Service, *Stalin*, pp. 107-109. *Istoriceskii arhiv* nr. 5/1956, p. 116. GARF 5449.1.63: B. Ivanov, *Stalin i Sverdlov v turuhanskoi ssîlke*. V. Zavealov, „Tovarişci Stalin v Turuhanske”, *Krasnoiarskii rabocii* 21 dec. 1939. Troţki, *Stalin*, p. 170. Lenin, *Biograficeskaia hronika*, vol. 3, pp. 125-150. Ostrovski, pp. 387-388. Biblioteca lui Dubrovinski: Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 35-37. A.V. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maski*, p. 383. Istoria cu F. Zaharov citată în Kun, p. 164.
2. RGASPI 558.4.220. Slavatinskaia: RGASPI 124.1.1782 Lenin, *Biograficeskaia hronika*, vol. 3, pp. 125-150. RGASPI 558.1.52. RGASPI 55.1.49. RGASPI 558.1.89. RGASPI 558.1.659. GARF 102.00.1914.5-25b. RGASPI 558.1.4234. Vezi şi: Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 559-565. RGASPI 5581.1.5168. În baie cu Sverdlov: Kun, pp. 163-165. Bănuit că vrea să evadeze: Zavealov, „Tovarişci Stalin”. RGASPI 558.1.4235. Bani primiţi 135 de ruble: Ostrovski, p. 395. Mutarea la nord: RGASPI 558.1.51. RGASPI 558.4.234. K.T. Sverdlova, *I.M. Sverdlov*, pp. 175-177. Sverdlov şi Stalin, o săptămînă împreună, planuri de evadare: E. Gorodeţki şi I. Şarapov, *Sverdlov*, pp. 95-100.

34

1914: o comedie de moravuri în Nordul îndepărtat

1. Kureika: Cernenko, *I.V. Stalin v sibirskoi ssîlke*, pp. 140-142. Memoriile lui I.M. şi A.S. Taraseev şi ale altora: RGASPI 4.662 şi 581. Bani primiţi prin mandat: Ostrovski, p. 397. Cazul Malinovski: RGASPI 558.1.52. Iakov Sverdlov, *Izbrannîe*, pp. 267-280. Gorodeţki şi Şarapov, *Sverdlov*, pp. 99-101. Vera Şveiţer, *Stalin v turuhanskoi ssîlke*, inclusiv vizita la Stalin în Kureika şi camera lui, cîntat, Kamenev, pp. 30-32 şi 47-50.
2. Ostrovski, p. 397. Malinovski: RGASPI 558.1.52. Sverdlov, *Izbrannîe*, pp. 266-280, scrisori către Sara Sverdlova, L.I. Besser, D.F. Petrovskaia, soţia Klavdia Novogorodţeva (depresia, iun. 1914), p. 321, L.Dilevskaia (nu există atmosferă tovărăşească). Gorodeţki şi Şarapov, *Sverdlov*, pp. 99-103. Şveiţer, *Stalin v turuhanskoi ssîlke*, pp. 30-32 şi 47-50. Ilizarov, pp. 291-293.
3. Cazul Malinovski: Ellman, *Roman Malinovsky*, pp. 31-66. Radzinski, *Stalin*, citează pe Lenin, p. 86. *Molotov Remembers*, p. 101. Smith, p. 249. Daly, *Watchful State*, pp. 150-153. Krîlenko, Elena Rozmirovici: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, pp. 33 şi 328.
4. Cearta cu Sverdlov: Sverdlov, *Izbrannîe*, pp. 266-280, p. 321. Gorodeţki şi Şarapov, *Sverdlov*, pp. 99-103. GARF 5449.1.63 şi 75 B.I. Ivanov. Memoriile lui A.M., A.S. şi F.A. Taraseev: RGASPI 558.4.581, 667 şi 662. Despre mutarea de la o casă la alta în Kureika: Ostrovski, pp. 397-399. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maski*, pp. 380-390. Ostrovski crede că e posibil ca Stalin să mai fi încercat o evadare: Ostrovski, pp. 402-403. Kun, pp. 169-175.
5. Lidia şi Laletin: RGASPI 558.4.662 L.P. Pereprîghina-Davîdova şi F.A. Taraseev. RGASPI 558.4.667 M.A. Merzleakov. RGASPI 558.1.5169. A. Kolesnik, *Hronika jizni semii Stalina*, pp. 58-62. Suhotin, „Bastard krasnogo vojdea”. A. Rohlin, „Gde preatali nezakonnnorojdionnogo sîna Stalina?”, *Moskovskii komsomoleţ* 22 iun. 1996. Memoriul lui

Ivan Serov către Biroul Politic: RGASPI 558.11.1288. *Izvestiia* 8 dec. 2000. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maski*, pp. 380-390. Gospodăria familiei Pereprîghin, primul incident cu sabia lui Laletin: Cernenko, *I.V. Stalin v sibirskoi ssîlke*, pp. 140-149. *Vstreci s vojdiom: Rasskazî krestian s Kureiki o tovarişce Staline*, pp. 21-23 Anfisa Taraseeva – soseşte Stalin; fiica Daşa în spinarea lui; cîntece; învăţa pe alţii să danseze; frecat cu unsoare pentru reumatism; cîinele Tişka; pp. 23-25 Ivan Saltîkov despre copii, Daşa în spinarea lui Stalin, cîntece; citit; scrie alt articol; construieşte o căsuţă pe insula Polovinski, locuieşte acolo săptămîni de zile; puşca ascunsă pentru Stalin; farse la vînătoare; familia Pereprîghin foarte săracă. Elizaveta Taraseeva citată în Ilizarov, pp. 308-309; Ilizarov îi citează pe Merzleakov, pp. 300-305, şi pe Lidia Pereprîghina, pp. 310-311. Lidia îndrăgostită: http://memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/4/Panteon_stalina/00.htm. Kun, pp. 169-175. Svetlana Allilueva, *Only One Year*, pp. 381-382. Stalin a avut femeie şi copil în exil: I.D. Perfiliev în Volkogonov, *Stalin*, p. 8. Fata se strecoară în pat noaptea: Essad Bey, p. 191. Mark Franchetti, „Stalin's Secret Son by Girl 14", *Sunday Times*, 2001.

6. Soseşte Spandarian: Suren Spandarian, *Statii, pisma, dokumentî*, pp. 340-341. RGASPI 161.1.10 V.L. Şveiţer. Şveiţer, *Stalin v turuhanskoi ssîlke*, pp. 18-31. Kun, p. 129. Dr. Dan Healy mi-a oferit informaţii despre vîrsta minimă de căsătorie pentru fete şi conceptul de viol. Stalin despre Primul Război Mondial: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 39-40.

35
Vînătorul

1. Iarna lui 1914-1915. Chitanţele cu banii primiţi la Turuhansk 1913-1915 adunate de şeful NKVD N.I. Ejov şi găsite în seiful lui: mulţumiri domnului profesor J. Arch Getty pentru că mi-a împărtăşit descoperirea lui: RGASPI 671.1.287. Mandate poştale, scrisori către Alliluevi etc.: RGASPI 558.1.55 şi 558.1.53. Vizita la Stalin în Kureika şi camera lui, cîntat, Kamenev: Şveiţer, *Stalin v turuhanskoi ssîlke*, pp. 30-32 şi 47-50. Amintiri despre Stalin la Kureika de Lidia Pereprîghina, Daria Ponomariova şi alţii: RGASPI 558.4.662. Stalin despre Merzleakov: RGASPI 558.11.773. Fragmente din memoriile lui Merzleakov şi ale Lidiei Pereprîghina: Ilizarov, pp. 300-305 şi 310-311. Kun, pp. 169-175. *Vstreci s vojdiom: Rasskazî krestian s Kureiki o tovarişce Staline*, pp. 21-23 [Anfisa Taraseeva – fiica ei, Daşa, în spinarea lui Stalin; cîntece; învăţa pe alţii să danseze; unsoare pentru reumatism; cîinele Tişka; pp. 23-25, Ivan Saltîkov despre copii; puşca ascunsă în copac pentru Stalin; farse la vînătoare; Pereprîghinii foarte săraci.] Sverdlov primeşte 50 de ruble pe lună, salariu în exil: Sverdlov, *Izbrannîe*. Mănîncă bucăţi de peşte îngheţat: Cearkviani, „Memorii". Rătăcit în viscol, pescuit, spiritul pădurii şi Tişka tovarăş, inapt pentru serviciul militar: A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 55 şi 62-63. Cîinele şi povestea vînătorească: *Komsomolskaia pravda*, 10 ian. 2007, memoriile lui Iuri Jdanov. Stalin şi Spandarian către Lenin citaţi în Service, *Lenin*, p. 112. Lenin către Zinoviev, îţi aminteşti numele de familie al lui Koba, către V.A. Karpinski, Koba trimite salutări, mare rugăminte: Lenin, *PSS*, vol. 48, pp. 101, 131, 161. Radzinski, *Stalin*, p. 84. Ioska Ciupitul: *Molotov Remembers*, p. 165. Împuşcat douăsprezece potîrnichi, 48 de verste pe schi şi Primul Război Mondial: *Khrushchev Remembers*, vol. 1, pp. 302 şi 385. Rănile războiului: Stalin, *Works*, vol. 3, p. 61.

36
Un Robinson Crusoe al Siberiei

1. Vara-iarna lui 1915. Vizite la Monastîrskoe, procesul în partid, Spandarian. F. Samoilov, „Bolşevistskaia frakţiia IV Gosudarstvennoi Dumî v eniseiskoi ssîlke pered fevralskoi revoliuţiei". Spandarian către Lenin, 20 aug.: Iosif îţi trimite salutările cele mai calde; 28 sept.: Iosif 150 de verste depărtare, dar… o să ne vedem: Spandarian, *Statii, pisma, dokumentî*, p. 284. Ultima întîlnire: RGASPI 558.4.582 şi 558.4.662 V. Şveiţer. Stalin şi Spandarian: RGASPI 558.4.662 B. Ivanov. G. Petrovski – întîlnirea bolşevicilor: RGASPI 558.4.662. Vezi şi GARF 5449.1.75. Bani, credeam că m-ai uitat, Kamenev, curci plouate:

RGASPI 558.4.54. Stalin scrie articole mari – Stalin către Kamenev, trimite-i lui Lenin: RGASPI 558.1.56. N-am aflat nimic: RGASPI 558.4.662. Furtul din magazin şi procesul în partid, Sverdlov acuzat: GARF 5449.1.75. RGASPI 558.4.662. A.E. Badaev, „O Staline", *Pravda*, 19 dec. 1939. Sverdlov, *Izbrannîe*, pp. 266-280, 321. Gorodeţki şi Şarapov, *Sverdlov*, pp. 84-86 şi 99-103. Ostrovski, p. 408. RGASPI 558.11.1288. Spandarian bolnav: Ostrovski, p. 409. Stalin întreabă de Spandarian: S. Alliluev, *Pravda*, 22 dec. 1939. Vera Şveiţer: RGASPI 558.4.662. Condamnarea lui Kamenev: Merridale, „The Making of a Moderate Bolshevik", pp. 31-33, inclusiv citatul din Troţki. Service, *Stalin*, pp. 109-110. Stalin nu se pronunţă la procesul lui Kamenev: Robert M. Slusser, *Stalin in October: The Man Who Missed the Revolution* (de aici înainte Slusser), pp. 13-14. Merzleakov şi Lidia Pereprîghina: Ilizarov, pp. 300-305 şi 310-311. Revoluţia este inevitabilă: Stalin, *Works*, vol. 1, p. 79. Kamenev şi Stalin prieteni: Mikoian, *Tak bylo*, p. 352. Kamenev îi dă lui Stalin *Principele* lui Machiavelli: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, p. 22. Dulcea răzbunare: Robert Conquest, *Stalin: Breaker of Nations*, p. 107.

2. A. Lazebnikov, „Linii sudby", *Sovetskaia kultura*, 16 iul. 1988. Merzleakov/Badaev etc.: RGASPI 558.4.662. O nouă mutare cu locuinţa, barca împrumutată: RGASPI 86.1.112. RGASPI 558.4.54. Stalin scrie articole mari – Stalin către Kamenev, trimite-i lui Lenin: RGASPI 558.1.56. N-am aflat nimic: RGASPI 558.4.662. Ostrovski crede că a fost o evadare în toată regula: pp. 409-413. F. Samoilov, *Po sledam minuvşego*, pp. 523-535. Sarcina confirmată de generalul I. Serov: RGASPI 558.11.1288. Stalin trece pe la Ruhadze: RGASPI 558.4.662 Kuzma Gavrilenko – Stalin în drum de la Kostino la Kureika, trecînd prin Miroediha. Scrisoarea primită de autor de la Eva Purins, 9 nov. 2000. Bilet în buzunarul costumului: A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 44-45. Spandarian: „Suren Spandarian v sibirskoi ssîlke".

37

Sania trasă de reni şi un fiu în Siberia

1. Ordinul de recrutare. Stalin se oferă voluntar: Ilizarov, pp. 311-312. Săniile mai întîi trase de cîini, apoi de reni, apoi de cai; Stalin înaintează încet: Şveiţer, *Stalin v turuhanskoi ssîlke*, pp. 43-51. Renii: *Alliluyev Memoirs*, pp. 189-190. RGASPI 558.4.218. Merzleakov, I.M. Taraseev, Arseni Ivanov – cadou mamei: RGASPI 558.4.662. Sverdlov, *Izbrannîe*, p. 99. Boris Ivanov: RGASPI 558.4.662 şi GARF 5449.1.74. Kureika, memoriile localnicilor şi istorie, înrolarea şi plecarea ca un erou: http://memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/4/Panteon_stalina/00.htm. I.D. Perfiliev în Volkogonov, *Stalin*, p. 8. Svetlana Allilueva, *Only One Year*, pp. 381-382. V.G. Solomin către Stalin şi răspunsul lui Stalin, 5 mart. 1947: RGASPI 559.11.804. Călătoria: Ilizarov, p. 313. Ziarul *Eniseiskii krai* citat de Ostrovski, p. 416. Inapt pentru serviciul militar şi călătoria la Petersburg cu oratorii etc: A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 55-55, 62-63, 165-169. O bucăţică din Siberia: *Molotov Remembers*, p. 256. Acinsk: V. Şveiţer, „V acinskoi ssîlke", *Izvestiia*, 12 mart. 1937. Stalin rămîne în Acinsk: RGASPI 558.4.218, 124.2.1549, 558.4.662, 649 şi 667 (V. Şveiţer, V.P. Filipova, A. Pomeranţeva) şi RGASPI 4.649 (M. Muranov). Baikalov, *I Knew Stalin*, pp. 27-30. Se vorbea în şoaptă: *Eniseiskii krai*, în Ostrovsky, p. 420. Trenuri şi deplasarea lui Stalin: Ostrovski pp. 422-423. Petersburg: RGASPI 161.1.16. A. Şleapnikov, *Semnadţatîi god*, vol. 2, pp. 443-447. Stalin stă la baroneasa Maria Ştakelberg: Ostrovski, p. 423. Telegrama către marele duce Mihail: Volkogonov, *Stalin*, p. 14.

38

1917 primăvara: liderul stîngaci

1. Relatarea evenimentelor din februarie pînă în octombrie 1917 se bazează pe următoarele surse: Orlando Figes, *A People's Tragedy*; Richard Pipes, *The Russian Revolution*; Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*; Robert Service, *Stalin* şi *Lenin*; Adam Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*; W. Bruce Lincoln, *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution* (de aici înainte Lincoln); Bernard Pares, *The Fall of the Russian*

Monarchy; plus Lev Troţki, *Stalin* şi *My Life*; Nikolai Sukhanov, *The Russian Revolution*; şi John Reed, *Ten Days that Shook the World* (de aici înainte Reed). Afară de cazul cînd se specifică altfel, procesele-verbale ale şedinţelor Comitetului Central sînt citate după *Protokolî Ţentralnogo Komiteta RSDRP(b)*. Despre Petersburg în perioada febr.-mart. 1917: *Molotov Remembers*, p. 133. Service, *Stalin*, p. 122. Lincoln, pp. 346-373. Figes, pp. 307-352.

2. Lenin se îndoieşte: *Molotov Remembers*, pp. 89-90 şi 125. Service, *Stalin*, pp. 122-125. Slusser, pp. 16-29. Sukhanov, *Russian Revolution*, p. 230. Numărul de membri al bolşevicilor: Ostrovski, p. 580.
3. Alliluevii: Service, *Stalin*, p. 124. Vasileva, *Kremlin Wives*, p. 56 – sosirea lui Enukidze şi Nadia către Anna Radcenko. *Alliluyev Memoirs*, pp. 212, 184-191.
4. Coryne Hall, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinskaya and the Romanovs*, pp. 102-103 şi 178-179. Stalin responsabil şi greşeli: „Protokolî i rezoliuţii Biuro ŢK RSDRP(b) marta 1917g", *Voprosî istorii KPSS*, nr. 3/1963, pp. 134, 143-149, nr. 5, pp. 111-147, şi nr. 6, pp. 139-140. Războiul: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 4-9. Volkogonov, *Stalin*, p. 20. Slusser, pp. 29-30, 43, 59-64. Service, *Stalin*, pp. 125-127. Radzinski, *Stalin*, pp. 92-93. Service, *Lenin*, p. 263. Troţki, *Stalin*, pp. 185-187 şi 203. „Rahat" şi părerea Krupskăi despre *Tezele din aprilie* ale lui Lenin: Robert H. McNeal, *Bride of the Revolution*, pp. 167 şi 171. Tucker, p. 165. Carul de foc: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 1-3. Sergo: Dubinski-Muhadze, *Ordjonikidze*, p. 131. Figes, pp. 354-384.

39

1917 vara: marinarii pe străzi

1. Service, *Lenin*, p. 255. Slusser, pp. 16-30. Volkogonov, *Stalin*, pp. 15-20. Service, *Stalin*, pp. 125-127. Lincoln, pp. 362-365. Figes, pp. 141-154 şi 385-398.
2. Krupskaia, pp. 294-296. Service, *Lenin*, pp. 255-273. Voroşilov: Vasileva, *Kremlin Wives*, p. 81. Williams, p. 176. Service, *Stalin*, p. 129. Volkogonov, *Stalin*, pp. 21-23. Troţki, *Stalin*, p. 195. Despre Lenin: Lincoln, pp. 362-365; Figes, pp. 385-398.
3. Aprilie, mai: „Protokolî i rezoliuţii Biuro ŢK RSDRP(b) marta 1917g", *Voprosî istorii KPSS*, nr. 3, 1963, pp. 134, 143-149, nr. 5, pp. 111-147, şi nr. 6, pp. 139-140. La şedinţa din aprilie – poţi să-i repartizezi lui Stalin orice sarcină: *Molotov Remembers*, p. 137. Conferinţa din aprilie: vezi *Sedmaia aprelskaia vserossiiskaia konferenţiia RSDRP(b). Protokolî*. Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 42, 51-60. Service, *Stalin*, pp. 125-128. Tucker, p. 165. Lenin ca profesor şi Liudmila Stal: Troţki, *My Life*, p. 195. Despre Biroul ales de CC, despre Conferinţa din aprilie: Slusser, pp. 59-70 şi 89-98. Figes, pp. 423-448.
4. Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 67-69. Vorbitor: A.I. Kobzov citat în Volkogonov, *Stalin*, p. 21. Întoarcerea lui Troţki: Slusser, pp. 108-114, citîndu-i pe Vereşceak şi Troţki despre Congresul Sovietelor. Troţki pe scenă: Suhanov, *Zapiski o russkoi revoliuţii*, vol. 7, p. 44. Comentarii plicticoase: Troţki, *Stalin*, pp. 67 şi 206-209, citîndu-l pe Pestkovski despre oratorie. Stalin evită să ia cuvîntul: Service, *Stalin*, p. 126. Lenin, Şaumian şi Enukidze: Krupskaia, p. 304. Dzerjinski: Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, pp. 56-57.
5. Mutarea la Molotov şi Marusia; Stalin îşi cere iertare şi un soi de comună: *Molotov Remembers*, pp. 37, 93, 122-123. Liudmila Stal/Tatiana Slavatinskaia: Ciuev, *Kaganovici*, pp. 160-162. Dauşvili, *Story of Soso Djugashvili*, pp. 239 şi 252. Stal şi Krupskaia la Paris 1911: Krupskaia, p. 196; Maiski, p. 45; Marcou, p. 66; biografia Liudmilei Stal: „Istoki podviga", *Ural*, nr. 3/1979. Slavatinskaia la secretariat cu Stasova: Stasova, *Straniţî jizni i borbî*, p. 84. Molotov: Slusser, p. 101. Surorile Alliluev îl vizitează pe Stalin: *Alliluyev Memoirs*, pp. 195-196.
6. Iunie: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 67-69; despre demonstraţie, vol. 3, pp. 92-94 şi 105-109. Volkogonov, *Stalin*, p. 21. S. Pestkovski, „Vospominaniia", *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 6/1930, şi *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 10/1922, pp. 93-103. Rolul în partid: Saghiraşvili, pp. 197-198. Întoarcerea lui Troţki: Slusser, pp. 108-118 şi 125-139. Lincoln, pp. 387-390. Suhanov, *Zapiski o russkoi revoliuţii*, vol. 7, p. 44. Troţki, *Stalin*, p. 67. *Alliluyev Memoirs*, pp. 194-195. Figes, pp. 423-438.
7. 2-4 iulie: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 110-133, 138-141 şi 166-200. Slusser, pp. 139-150. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 1-16. Service, *Lenin*, pp. 283-285. Lenin,

PSS, vol. 21, pp. 9-10. I.G. Ţereteli, *Vospominaniia o fevralskoi revoliuţii*, p. 344. Krupskaia, p. 311. Troţki, *Stalin*, pp. 206-211, citîndu-l pe Ordjonikidze. Radzinski, *Stalin*, pp. 102-104. Service, *Stalin*, pp. 140-143. Dreyfus: Stalin, *Works*, vol. 3, p. 266. Povestea cu Damian Bednîi: Slusser, pp. 155-160. Figes, pp. 427-438.

40
1917 toamna: Soso şi Nadia

1. Represiunea lui Kerenski şi Lenin se ascunde la Alliluevi: A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 181-190. Volkogonov, *Stalin*, pp. 24-26, citîndu-i pe S. Alliluev şi V.N. Polovţev despre ofiţerul trimis să-l ucidă pe Lenin. Dubinski-Muhadze, *Ordjonikidze*, p. 178. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 17-38. Slusser, pp. 162-178 şi 139-150. Service, *Lenin*, pp. 283-291. Troţki, *Stalin*, pp. 206-211. Lincoln, pp. 392-396. Figes, pp. 427-438. Vîşinski: Vaksberg, *Stalin's Prosecutor*, pp. 13-27.
2. Stalin se mută la Alliluevi, Olga îi face hainã etc.: A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 183-191. Service, *Stalin*, p. 141. Vizita făcută de autorul acestei cărţi la muzeul Casa memorială Alliluev.
3. Congresul al VI-lea şi contactul cu Lenin: *Şestoi sezd RSDRP(b), avgust 1917 goda*. Service, *Lenin*, pp. 288-92. Radzinski, *Stalin*, p. 108. Tucker, pp. 172-174. Service, *Stalin*, p. 143. Slusser, pp. 200-214. Troţki, *Stalin*, pp. 213-221. *Molotov Remembers*, p. 165. Smith, p. 337. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 51-70 şi 83-93. Figes, pp. 427-438. Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 110-133, 138-141 şi 166-200.
4. Nadia Allilueva: scrisori către Anna Radcenko, vezi Vasileva, *Kremlin Wives*, pp. 56-58, şi citat din Svetlana, *Only One Year*. Interviu luat de autorul acestei cărţi Kirei Allilueva, Moscova, 2001-2002. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, pp. 183-191. Despre Nadia şi Anna: Kun, pp. 211-215, citîndu-l pe Vladimir Antonov-Saratovski, şi interviul luat de autor Kirei Allilueva. Vizita făcută de autor la Muzeul Alliluev.
5. Kornilov: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 214 şi 296-300. Saghiraşvili, pp. 237-238. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 94-128. Lincoln, pp. 412-425. Figes, pp. 438-453.
6. Kamenev învinuit, Stalin foloseşte represiunea împotriva ziarului *Soldat*: Slusser, pp. 210-214. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 71-76. Figes, pp. 453-474.
7. Septembrie: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 214, 271-276, 277-282, 296-300. *Alliluyev Memoirs*, p. 223. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 129-190. Lincoln, pp. 426-453. Figes, pp. 453-474. Saghiraşvili, pp. 193-194.

41
1917 iarna: numărătoarea inversă

1. Octombrie. 10 oct. CC: *Protokolî ŢK*, pp. 83-100. Slusser, pp. 226-236. Tucker, pp. 44-46. Service, *Stalin*, pp. 148-150. Volkogonov, *Stalin*, p. 27.
2. 16-20 oct.: *Protokolî Ţentralnogo Komiteta RSDRP(b). avgust 1917-fevral 1918* (de aici înainte *Protokolî ŢK*, pp. 32-55. Stalin în CC: Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 407-408. „Înconjuratu-m-au viţeii tineri": Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 409-413. Troţki, *Stalin*, pp. 228-234. Slusser, pp. 226-236. Service, *Lenin*, pp. 306-307. Stalin în contact cu Lenin: Radzinski, *Stalin*, pp. 110-114. Figes, pp. 475-481. Tucker, pp. 179-180. Lincoln, pp. 426-438. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 218-225, 231-242. Troţki Mefisto: Reed, p. 85.
3. 20-24 octombrie. „Ce ne trebuie?": Stalin, *Works*, vol. 3, pp. 414-417. Troţki, *Stalin*, pp. 228-234. Slusser, pp. 234-245. Service, *Stalin*, pp. 151-153. Service, *Lenin*, pp. 306-322. *Molotov Remembers*, p. 162. *Protokolî ŢK*, pp. 32-55 şi 99-117. Volkogonov, *Trotsky*, p. 82. RGASPI 558.4.668 şi 663 Fiodor Alliluev. A.S. Allilueva, *Vospominaniia*, p. 61. Volkogonov, *Stalin*, p. 30. Radzinski, *Stalin*, pp. 110-114, inclusiv citate din Fofanova şi Troţki despre legătura cu Lenin. Saghiraşvili, pp. 198-200. I. Luţki, *Voprosî istorii KPSS*, nr. 11, 1986, pp. 81-90. Discuţia lui Stalin cu Troţki şi delegaţii la Congres: „Pismo M. Jakova k Vasilcenke", *Proletarskaia Revoliuţiia*, nr. 10/1922, pp. 88-93, inclusiv indicii despre munca mai înainte la *Rabocii Put. Protocolî ŢK*, pp. 119-120. Rabinowitch, *The*

Bolsheviks Come to Power, pp. 242-261. Lincoln, pp. 438-446.

42

Gloriosul Octombrie 1917: revolta poticnită

1. Lenin şi Stalin pleacă la Smolnîi 24-25 oct.: Troţki, *Stalin*, pp. 228-234. Service, *Lenin*, pp. 310-322. Recunoscut de „ticăloşi”: Troţki în Radzinski, *Stalin*, p. 115. Saghiraşvili, pp. 198-200, inclusiv încercările lui Stalin de a refuza să fie numit comisar al poporului, auzite de la Enukidze şi Karahan. Şedinţele CC: I. Luţki, *Voprosî istorii KPSS* nr. 11/1986, pp. 81-90. Rahia şi Ravici citaţi în Radzinski, *Stalin*, pp. 115-116. Rolul lui Molotov, este format guvernul: *Molotov Remembers*, pp. 94-96. Figes, pp. 473-476, 483-485. Slusser, pp. 244-247. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 265-268, 271-272, 306. Lincoln, pp. 445-447. Smolnîi: Reed, pp. 87, 96; membrii CMR zăriţi la lucru, p. 104.

43

Puterea: Stalin iese din umbră

1. Căderea Palatului de Iarnă: Troţki, *Stalin*, pp. 228-234. Radzinski, *Stalin*, pp. 115-119, violuri şi Lenin îşi scoate machiajul. Şedinţe CC: I. Luţki, *Voprosî istorii KPSS* nr. 11/1986, pp. 81-90. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 269-270, 276-292, inclusiv felinarul roşu, tunurile defecte, beţia, întîrzierile şi cîrpăcelile. Lincoln, pp. 446-457, inclusiv beţia de la palat. Figes, pp. 485-495. Teatre etc.: Reed, p. 95; Congresul Sovietelor, pp. 98-99; Troţki, p. 104; vă dăm o mamă de bătaie, pp. 106-107; jaful din palat, servitorii, pp. 108-110. Saghiraşvili, pp. 193-200, 203-204, 238, 248-252.
2. Dormitul 25-26 oct.: Troţki, *Stalin*, pp. 228-234. Şedinţele CC: I. Luţki, *Voprosî istorii KPSS* nr. 11/1986, pp. 81-90. Lincoln, pp. 452-425. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, pp. 303-304. Reed, pp. 112-113; în zori, pp. 116-117, 125; vorbeşte Lenin, pp. 128-129; Kamenev, p. 138. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, pp. 482-496.
3. 25 oct. 1917 şi după. 29 nov. 1917 Biroul celor Patru – *cetverka*: vezi Slusser, pp. 94-97. *Protokolî ŢK*, p. 134 ordin co-semnat de Stalin din 3 nov. 1917 – mulţumiri lui Service, *Stalin*, p. 622. RGASPI 558.4.668 şi 663 Fiodor Alliluev. S. Pestkovski, „Vospominaniia”, *Proletarskaia revoliuţiia* nr. 6/1930 şi nr. 10/1922, pp. 93-103. Troţki, *Stalin*, pp. 228-247. Figes, pp. 496-512. Primele zile, revolta fără vărsare de sînge, citatul din Molotov, instrucţiunile despre accesul la biroul lui Lenin 22 ian. 1918: Radzinski, *Stalin*, pp. 118-123 şi 137. Tucker, p. 182. Troţki şi Stalin cei mai talentaţi, „băutorii de ceai”: *Molotov Remembers*, pp. 96, 141 şi 148. Israel Getzler, *Sukhanov: Chronicler of the Russian Revolution*, p. 85. Saghiraşvili, pp. 193-200, 203-204, 238. Lenin îşi face apariţia: Ţinţadze, „Chemi mogonebani”, pp. 220-5. Stalin are un rol important în apărarea Petrogradului de revolta lui Krasnov nov. 1917 cu Dzerjinski, Sverdlov, Ordjonikidze, şi ordine către comandantul suprem 9 nov. cu Stalin şi Lenin: Volkogonov, *Stalin*, p. 43. „Cei Patru”, 9 nov. 1917: Troţki, *Stalin*, pp. 240-243; întîlnire la prima şedinţă de cabinet. Volkogonov, *Stalin*, p. 43. Primele zile la putere şi înfiinţarea Ceka: Service, *Lenin*, pp. 309-311. Lagărul de concentrare: Service, *Stalin*, p. 158. Lincoln, pp. 457-468. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, pp. 482-496, inclusiv Şleapnikov şi prostituatele. Lenin îi adaugă pe Stalin şi Troţki pe lista celor care pot intra în biroul lui fără invitaţie, singurii doi din cabinet (copie a documentului expusă în Muzeul Institutului Smolnîi): RGASPI 5.1.1802.47. Pentru mesajele scrise de mînă ale lui Lenin, vezi Pipes, *Unknown Lenin*, şi citate din Lenin şi Troţki în N. Ferguson, *War of the World*, pp. 148-151.

Epilog

Bătrînul tiran în căutarea timpului pierdut

1. Cearkviani, „Memorii”. *Molotov Remembers*, p. 212. Rayfield, *Stalin and the Hangmen*, pp. 8-10. *Khrushchev Remembers*, vol. 1, p. 305. Keke, Soso şi Saşa Egnataşvili: RGASPI 558.11.1549.1-69. Svetlana citată în Jores Medvedev şi Roi Medvedev, *Unknown Stalin*, p. 297. Istoricii vor afla: Mgheladze, pp. 240-241.
2. Familia Alliluev: Richardson, *Long Shadow*, pp. 73-75. Interviuri luate de autor lui Vladimir Alliluev (Redens), Leonid Redens, Kira Allilueva, Moscova 2001-2003. Kamo şi Fiodor: Mikoian, *Memoirs*, pp. 431-433. Vezi Montefiore pentru povestea completă a întregii familii.
3. Familia Svanidze: Kun, p. 6. Vezi Montefiore pentru povestea completă. RGASPI 558.1.5099 Stalin către M. Monoselidze. FG IML 8.2.1.50.239-55 Djavaira Hutulaşvili. Interviuri luate de autor lui K. Ghelovani şi M. Svanidze, Tbilisi 2005.
4. Femei; Slavatinskaia: RGASPI 124.1.1782; Trifonov, *Otblesk kostra*, pp. 33-40. Kun, pp. 41 şi 46. Marcou, p. 76. Petrovskaia: Ilizarov, p. 288; şi un posibil caz împotriva Sofiei Petrovskaia în A.L. Litvin, *Ghenrih Iagoda narkom*, Kazan 1997, p. 197 – nu e clar dacă e vorba de aceeaşi Petrovskaia, şi oricum soarta ei e necunoscută. Onufrieva: Kun, p. 116. Despre Stal şi Slavatinskaia: Ciuev, *Kaganovici*, p. 219. RGASPI 558.4.647 P. Onufrieva Fomina. RGASPI 558.4.647 Tatiana Suhova.
5. RGASPI 558.4.662 L.P. Pereprîghina-Davîdova şi F.A. Taraseev. RGASPI 558.4.667 M.A. Merzleakov. RGASPI 558.1.5169. Kolesnik, *Hronika jizni semii Stalina*, pp. 58-62. Suhotin, „Bastard krasnogo vojdea”. Rohlin, „Gde preatali nezakonnorojdionnogo sîna Stalina?” Memoriul lui Ivan Serov către membrii Biroului Politic: RGASPI 558.11.1288. *Izvestiia* 8 dec. 2000. Antonov-Ovseenko, *Stalin bez maski*, pp. 380-390. Casa Pereprîghin, primul incident cu sabia lui Laletin: Cernenko, *I.V. Stalin v sibirskoi ssîlke*, pp. 140-149. *Vstreci s vojdiom*, pp. 21-25. Ilizarov, pp. 288-292, 300-315. Lidia îndrăgostită: http://memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/4/Panteon_stalina/00.htm. Kun, pp. 169-175. Svetlana Allilueva, *Only One Year*, pp. 381-382. Volkogonov, *Stalin*, p. 8. Essad Bey, p. 191. Mark Franchetti, „Stalin’s Secret Son by Girl 14”, *Sunday Times* mart. 2001.
6. Keke, Soso şi Saşa Egnataşvili: RGASPI 558.11.1549.1-69. (45.1.1549). Medvedev şi Medvedev, *Unknown Stalin*, p. 297. Beria, pp. 20-21.
7. Bani către Kapanadze: RGASPI 558.1.5978 şi 5080. Iremaşvili, pp. 36, 59-61 şi 77. Davricevi, pp. 36, 244 şi 160. Scrisoare adresată autorului acestei cărţi de către Iralki de Davrichewy 23 aug. 2006. Pentru poveştile cu Mata Hari şi Marthe Richard, vezi Francis Lacassin, „Mata Hari ou la romance interrompue”, *Magazine littéraire* nr. 43 aug. 1970. Davricevi, „Je suis le demi-frère de Staline”, pp. 25-30.
8. Kamo: *Russian Review*, vol. 19 nr. 3, iul. 1960, pp. 227-247. Kamo şi Lenin: Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*, p. 723.
9. Interviul autorului cu nepotul lui Egnataşvili, Guram Ratişvili, Tbilisi 2005. Kun, pp. 6-7. Loghinov, p. 14. GARF 7523.107.127.1-6 interogatoriul generalului N. Vlasik. Roman Brackman, *Israel at Noon* (New York, 2006), p. 5.
10. Vechii bolşevici, Ordjonikidze, Molotov etc.: vezi Montefiore. Conflictul dintre Sergo şi Molotov: *Molotov Remembers*, p. 113. Morţi în perioda Terorii: 1937-1938, vezi Service, *History of Twentieth-Century Russia*, p. 222. Statisticile terorii georgiene: Amy Knight, *Beria*, pp. 79-84. Interviurile autorului cu Izolda Mdivani (văduva fiului lui Budu, Vahtang) şi cu familia Mdivani în Tbilisi, Georgia, 2006. Vîşinski: Vaksberg, *Stalin’s Prosecutor*, pp. 13-37.
11. Stalin interzice publicarea: RGASPI 45.1.803.1, 558.11.730, 558.11.787, 558.11.1496, 558.11.730, 558.11.787.2.
12. Comeseni în vîrstă: Cearkviani, „Memorii”. Megalomaniaci: „Guvernul revoluţionar provizoriu şi democraţia socială”, *Proletariatis brdzola* 15 aug. 1905: Stalin, *Works*, vol. 1, pp. 140-161. 20-25 milioane de morţi: A.N. Iakovlev, *A Century of Violence in Soviet Russia* (New Haven, 2000), p. 234.

Arhive / Muzee

RGASPI Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Soţialno-Politiceskoi Istorii (Arhivele de Stat ale Rusiei pentru Istorie Social-Politică), Moscova, Rusia

GARF Gosudarstvennîi Arhiv Rossiiskoi Federaţii (Arhivele de Stat ale Federaţiei Ruse), Moscova, Rusia
FG IML Filiala Georgiană a Institutului de Marxism-Leninism, Tbilisi, Georgia
ABM Acinskii Oblastnoi Muzei (Muzeul Regional Acinsk), Acinsk, Rusia
MSIR Muzei Sovremennoi Istorii Rossii (Muzeul de Istorie Modernă şi Contemporană a Rusiei), Moscova, Rusia
VOANPI Vologodskii Oblastnoi Arhiv Noveişei Politiceskoi Istorii (Arhivele Regionale Vologda pentru Istoria Politică Recentă), Vologda, Rusia
GAVO Gosudarstvennîi Arhiv Vologodskoi Oblasti (Arhivele de Stat Regionale Vologda), Vologda, Rusia
AISG Arhivele Istorice de Stat ale Georgiei, Tbilisi, Georgia
Arhivele Institutului Hoover pentru Război, Revoluţie şi Pace, Stanford, California
GDMS Gosudarstvennîi Dom-Muzei I.V. Stalina (Muzeul Memorial I.V. Stalin), Gori, Georgia
Gosudarstvennîi Istoriko-Memorialnîi Sankt-Peterburgskii Muzei „Smolny" (Muzeul Memorial Institutul Smolnîi), Sankt-Petersburg, Rusia
Muzei Allilueva (Muzeul Alliluev), Sankt-Petersburg, Rusia
GŢMSIR Gosudarstvennîi Ţentralnîi Muzei Sovremennoi Istorii Rossii (Muzeul Central de Istorie Modernă a Rusiei), vila Kşesinskaia, Sankt-Petersburg, Rusia
MSHA Muzeul de Stat Hariton Ahvlediani, Batumi, Georgia
ACSA Arhivele Centrale de Stat ale Adjariei, Batumi, Georgia
DMS Dom-Muzei Stalina (Casa muzeală Stalin) (fostă reşedinţă a ceasornicarului Simhovici), Batumi, Georgia
GK muzeul privat Guram Kahidze, Batumi, Georgia
KTA arhiva personală a lui Konstantin Ter-Akopov, Batumi, Georgia
AISA Arhivele Istorice de Stat din Azerbaidjan, Baku, Azerbaidjan
Arhivele oraşului Stockholm, Suedia
Biroul guvernatorului oraşului Stockholm, Suedia
Oficiul de Documente Publice PRO, Londra, Marea Britanie
Muzeul Lenin, Tampere, Finlanda

Video

Baku, City of Dreams, producător, scenarist şi regizor Fuad Ahundov

*1 Aceste rînduri au fost scrise în 2007. De atunci, după cunoştinţa traducătorului, memoriile lui Keke au fost publicate cel puţin parţial în limba rusă, în Rusia (n.tr.).

Bibliografie selectivă

Primară

Alexandrov, G.F. şi alţii (coord.), *Iosif Vissarionovici Stalin. Kratkaia biografiia*, Moscova, 1946
Alliluev, Serghei, „Vstreci s tovarişcem Stalinîm", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 8/1937
Alliluev, Serghei, *Proidennîi put*, Moscova, 1946
Alliluev (Alliluyev), Serghei şi Allilueva, Anna, *The Alliluyev Memoirs*, trad. de David Tutaev, Londra, 1968
Alliluev, V.F., *Hronika odnoi semii*, Moscova, 2002
Allilueva, A.S., *Vospominaniia*, Moscova, 1946 [vezi de asemenea: „Vospominaniia", în *Roman-gazeta*, 1947]
Allilueva, Svetlana, *Twenty Letters to a Friend*, Londra, 1967
Allilueva, Svetlana, *Tolko odin god*, New York, 1969 [ed. rom. *Tatăl meu, Stalin*, trad. de Emil Coltofeanu, Elit, Ploieşti, 1998]
Allilueva, Svetlana, *Only One Year*, Londra, 1971
Allilueva, Svetlana, *Dvadţat pisem k drugu*, Moscova, 1981
Allilueva, Svetlana, *Daliokaia muzîka*, New York, 1988
Anninski, L. *et al.* (coord.), *Stalin v vospominaniiah sovremennikov i dokumentov epohi*, Moscova, 2002
„Arhivnîe materialî o revoliuţionnoi deiatelnosti I.V. Stalina", în *Krasnîi arhiv*, nr. 2 (105), 1941
Arkomed, S.T., *Rabocee dvijenie i soţial-demokratiia na Kavkaze*, Moscova-Petrograd, 1923
Arsenidze, R., „Iz vospominanii o Staline", în *Novîi jurnal*, nr. 72, iunie 1963
Artiom: vezi F.A. Sergheev
Badaev (Badayev), A., *The Bolsheviks in the Tsarist Duma*, Londra, 1929
Badaev, A., *Bolşeviki v gosudarstvennoi Dume. Vospominaniia*, Moscova, 1954
Baghirov, M., *Iz istorii bolşevistskoi organizaţii Baku i Azerbaidjana*, Moscova, 1948
Baikalov, A.V., „Turuhanskii bunt politiceskih ssîlnîh", în *Sibirskii arhiv*, nr. 2/1929, Praga
Baikalov (Baikaloff), A.V., *I Knew Stalin*, Londra, 1940
Bajanov (Bazhanov), B., *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, Athens, Ohio, 1990
Barbusse, H., *Stalin: A New World through One Man*, New York, 1935
Batumskaia demonstraţiia 1902 goda, Moscova, 1940
Beria, L.P., *K voprosu ob istorii bolşevistskih organizaţii v Zakavkazie*, Moscova, 1935
Beria, L.P., *Lado Keţhoveli*, Moscova, 1938
Beria, S., *Beria my Father: Inside Stalin's Kremlin*, Londra, 2001
Besedovski (Bessedovsky), G., *Revelations of a Soviet Diplomat*, Londra, 1931
Bibineişvili, V. (baron), *Za cetvert veka*, Moscova, 1931
The Bolsheviks and the October Revolution: The Minutes of the Central Committee of the Russian Social-Democratic Party (Bolsheviks) August 1917-February 1918, Londra, 1974
Buharin, N., *How It All Began*, New York, 1998
Bulgakov, Mihail, *Batum*, Moscova, 2004
Cearkviani, Kandid, „Memorii" (manuscris)
Cernenko, K. (şi Moskaliov, M.A.), *I.V. Stalin v sibirskoi ssîlke*, Krasnoiarsk, 1942
Cetviortîi (obedinitelnîi) sezd RSDRP, Moscova, 1949
Cetviortîi (obedinitelnîi) sezd RSDRP. Protokolî. Aprel-mai 1906, Moscova, 1959
Dan, F., *Proishojdenie bolşevizma*, New York, 1946
Dan, Lidia, „Buharin o Staline", în *Novîi jurnal*, nr. 75, martie 1964
Dan, L.O., *Iz arhiva L.O. Dan*, Amsterdam, 1987

Dastakian, Nikita, *Il venait de la Ville Noire: souvenirs d'un Arménie du Caucase*, Paris, 1998
Davricevi (Davrichewy), Iosif, „Je suis le demi-frère de Staline", în *Miroir de l"Histoire*, decembrie 1967
Davricevi (Davrichewy), Iosif, *Ah! Ce qu'on rigolait bien avec mon copain Staline*, Paris, 1979
Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin*, New York, 1962 [ed. rom. *Întîlniri cu Stalin*, trad. de Dorin Gămulescu, Europa, Craiova, 1991]
Djugaşvili, Galina (Gulia), „Ded, papa, mama i drughie", în *Drujba narodov*, nr. 6/1993
Efendiev, S.M., „Istoriia rabocego dvijeniia tureţkogo proletariata", în *Iz proşlogo. Statii i vospominaniia iz istorii bakinskoi organizaţii*, Baku, 1923
Elwood, R.C. (coord.), *Vserossiiskaia konferenţiia Rossiiskoi Soţial-Demokraticeskoi Rabocei Partii 1912 goda*, Londra, 1982
Enukidze, Abel, „Istoriia organizaţii i rabotî nelegalnîh tipografii RSDRP na Kavkaze za vremea ot 1900 po 1906g", în *Tehnika bolşevistskogo podpolia*, Moscova, 1925
Enukidze, Abel, „Iz proşlogo naşei partii", în *Iz proşlogo. Statii i vospominaniia iz istorii bakinskoi organizaţii*, Baku, 1923
Enukidze, Abel, *Naşi podpolnîe tipografii na Kavkaze*, Moscova, 1925
Gaceciladze, S., „Memorii" (manuscris, Tbilisi,)
Ghio, Artiom, *Jizn podpolşcika*, Leningrad, 1925
Goghebaşvili, I. (coord.), *Deda Ena*, Tiflis, 1912 şi 1916
Gorki (Gorky), Maxim, *Days with Lenin*, Londra, fără dată
Gromîko (Gromyko), A.A., *Memoirs*, Londra, 1989
Hatisian (Khatissian), Alexandr, „Memoirs of a Mayor", în *Armenian Review*, 2 (3), septembrie 1949
Hruşciov (Khrushchev), N.S., *Khrushchev Remembers*, Londra, 1971
Hruşciov (Khrushchev), N.S., *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes*, Londra, 1990
Iaroslavski (Yaroslavsky), E., *Landmarks in the Life of Stalin*, Londra, 1942
Iaroslavski (Yaroslavsky), E., „Tri vstreci", în *Pravda*, 23 decembrie 1939
Iosif Vissarionovici Stalin. Kratkaia biografiia, Moscova, 1938/1947
Iremaşvili (Iremaschwili), I., *Stalin und die Tragödie Georgiens*, Berlin, 1932
Iskander, Fazil, *Sandro of Chegem*, Londra, 1979
Istoriceskie mesta Tbilisi. Putevoditel po mestam, sveazannîm s jizniu i deiatelnostiu I.V. Stalina, Editura Filialei Georgiene a Institutului Marx-Engels-Lenin, Tbilisi, 1944
Ivanov, B.I., *Vospominaniia rabocego bolşevika*, Moscova, 1972
Jdanov, Iuri, „Ia znal Stalina s peatnadţati let", în *Komsomolskaia pravda*, 10-12 ianuarie 2007
Jordania, N. (interviu luat de N. Vakar), „Stalin po vospominaniam N.N. Jordania", în *Poslednie novosti*, 16 decembrie 1936
Jordania, N., *Moia jizn*, Stanford, 1968
Jukov, G.K., *Vospominaniia i razmîşleniia*, Moscova, 1995
Kaganovici, L.M., *Tak govoril Kaganovici*, editat de F. Ciuev, Moscova, 2002
Kaminski, V. şi Vereşceaghin, I., „Detstvo i iunost vojdea. Dokumentî, zapiski, rasskazî", în *Molodaia gvardiia*, nr. 12/1939
Kavtaradze, S., *Iz vospominanii o tovarişce Staline*, Voroşilovgrad, 1936
Kavtaradze, S., „Memorii" (manuscris în georgiană)
Kavtaradze, S., „Iz vospominanii", în *Okteabr*, nr. 11/1942
Kennan, G., *Siberia and the Exile System*, Londra, 1891
Kollontai, A., *Iz moei jizni i rabotî*, Moscova, 1974
Krasin, L.B., „Bolşevistskaia partiinaia tekhnika", în *Tehnika bolşevistskogo podpolia. Sbornik statei i vospominanii*, Moscova, 1925
Krupskaia, N., *Vospominaniia o Lenine*, Moscova, 1968 [ed. rom. *Amintiri despre Lenin*, Editura Politică, Bucureşti, 1960]
Krupskaia (Krupskaya), N., *Memoirs of Lenin*, Londra, 1970
Kvaşonkin, A.V., Hlevniuk, O.V., Koşeliova, L.P. şi Rogavaia, L.A. (coord.), *Bolşevistskoe rukovodstvo. Perepiska 1912-1927*, Moscova, 1996
Lado Keţhoveli. Sbornik dokumentov i materialov, Tbilisi, 1969
Lakoba, Nestor, *Stalin i Haşim, 1902*, Suhumi, 1934
Lansbury, George, *My Life*, Londra, 1928
Lenin, V.I., *Polnoe sobranie socinenii*, Moscova, 1965 [ed. rom. *Opere complete*, 55 vol., Editura Politică, Bucureşti, 1960-1970]
Lenin, V.I., *Biograficeskaia hronika*, 12 vol., Moscova, 1982

Lenin, V.I., *Perepiska V.I. Lenina i rukovodimîh im ucirejdenii RSDRP s mestnîmi partiinîmi organizaţiiami 1907*, Moscova, 1982
Lobanov, M. (coord.), *Stalin v vospominaniiah sovremenikov i dokumentov epohi*, Moscova, 2002
Ludwig, Emil, *Stalin*, New York, 1942
Lunacearski (Lunacharsky), A., *Revolutionary Silhouettes*, New York, 1968
Maharadze, F., *Ocerki revoliuţionnogo dvijeniia v Zakavkazie*, Tiflis, 1927
Maharadze, F. şi Haceapuridze, G.V., *Ocerki po istorii rabocego i krestianskogo dvijeniia v Gruzii*, Moscova, 1932
Medvedeva-Ter-Petrosian, S.F., „Tovarişci Kamo", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 8/9/1924
Meşcereakov, N.L., *Kak mî jili v ssylke*, Leningrad, 1929
Mgheladze, A., *Stalin kakim ia ego znal*, Tbilisi, 2001
Mikoian (Mikoyan), A.I., *The Memoirs of Anastas Mikoyan*, vol. 1: *The Path of Struggle*, Madison, Connecticut, 1988
Mikoian, A.I., *Tak bylo*, Moscova, 1999
Molotov, V.M., *Sto sorok besed s Molotovîm*, editat de F. Ciuev, Moscova, 1991
Molotov, V.M., *Molotov Remembers*, editat de F. Ciuev (Chuev), Chicago, 1993
Molotov, V.M., *Poluderjavnîi vlastelin*, Moscova, 1999
Nikolaevski (Nikolaevsky), Boris, *Power and the Soviet Elite: The Letter of an Old Bolshevik and Other Essays*, New York, 1965
Nuţubidze, Ketevan şi Şalva, *Nakaduli*, Tbilisi, 1993
O Stepane Şaumiane. Vospominaniia, ocerki, statii sovremennikov, Moscova, 1988
Orlov, Alexandr, *Secret History of Stalin's Crimes*, Londra, 1954
Peatîi (londonskii) sezd RSDRP. Protokolî. Aprel-mai 1907 goda, Moscova, 1963
Perkins, Frances, *The Roosevelt I Knew*, New York, 1946
Pestkovski, S., „Vospominaniia o rabote v Narkomnaţe 1917-1918 gg", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 6/1930
Pestkovski, S., „Ob okteabrskih druziah v Pitere", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 10/1922
Protokolî Ţentralnogo Komiteta RSDRP(b). Avgust 1917- fevral 1918, Moscova, 1958
„Protokolî Vserossiiskogo (martovskogo) soveşceaniia partiinîh rabotnikov 27 marta-2 aprelea 1917 goda", în *VIKPSS*, nr. 6/1962
Raskolnikov, F.F., „Priezd tovarişcea Lenina v Rossiiu", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 1/1923
Rasskazî o velikom Staline, Tbilisi, 1941
Rasskazî starîh rabocih Zakavkazia o velikom Staline, Moscova, 1937
Reed, John, *Ten Days that Shook the World*, Londra, 1982 [ed. rom. *Zece zile care au zguduit lumea*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1957]
Revoliuţiia 1905 goda v Zakavkazie, Istpartotdel ŢK KP(b) Gruzii, Tiflis, 1926
Roelofs, vezi Saakashvili
Rohlin, A. (coord.), *Dvadtsat peat let bakinskoi organizaţii bolşevikov*, Baku, 1924-1925
Saakashvili, Sandra Roelofs, *Story of an Idealist*, Tbilisi, 2005
Saghiraşvili, Davit, „Stalin iz vospominanii i razmîşlennii", în *Vestnik Instituta po izuchenii istorii i kultury SSR*, nr. 9, martie - aprilie 1954
Saghiraşvili, Davit, „Stalin and Social Democracy: The Political Diaries of David A.
Sagirashvili", vp. teză de doctorat de Roy Stanley De Lon, Georgetown University, Washington DC, 1974
Samoilov, F., „Bolşevistskaia frakţiia IV Gosudarstvennoi Dumî v eniseiskoi ssîlke pered fevralskoi revoliuţiei", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 2/3, februarie-martie 1927
Samoilov, F., *Po sledam minuvşego. Vospominaniia starogo bolşevika*, Moscova, 1934
Sedmaia (aprelskaia) vserossiiskaia konferenţiia RSDRP (bolşevikov). Petrogradskaia obşcegorodskaia konferenţiia RSDRP (bolşevikov), aprel 1917 goda, Moscova, 1958
Serge, Victor, *Portraite de Staline*, Paris, 1940
Sergheev, F.A., *Statii, reci, pisma*, Moscova, 1983
Sidamoni-Eristavi (Sidamon-Eristoff), prinţul Simon C., *For my Grandchildren: The Memoirs of Colonel Prince Simon C. Sidamon-Eristoff*, publicate pe cheltuiala autorului
Souvarine, Boris, *Staline*, Paris, 1935 [ed. rom. *Stalin*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999]
Spandarian, S. (Timofei), *Statii, pisma, dokumentî 1882-1916*, Erevan, 1940 şi 1958
Stal, Liudmila, „Rabotniţa v okteabre", în *Proletarskaia revoliuţiia*, nr. 10/1922
Stalin v vospominaniiah sovremennikov i dokumentah epohi, editat de M. Lobanov, Moscova, 2002

Stalin, I.V. (K.), „K naţionalnomu voprosu: evreiskaia burjuaznaia i bundovskaia kulturno-naţionalnaia avtonomiia”, în *Prosveşcenie*, nr. 6, iunie 1913
Stalin, I.V., *Socineniia*, vol. 1-13, Moscova, 1952-4 [ed. rom. *Opere*, 13 vol., Editura Partidului Muncitoresc Român, 1946-1953]
Stalin, I.V., *Works*, vol. 1-13, Moscova-Londra, 1953
Stalin, I.V., „Sam o sebe. Redakţionnaia pravka sobstvennoi biografii”, în *Izvestiia ŢK KPSS*, nr. 9/1990
Stalin, I.V., *Iosif Stalin v obiatiiah semii: iz licinogo arhiva*, ediţie coord. de I. Murin şi V. Denisov, Istocinik, Moscova, 1993
Stalin, I.V., *Slovo tovarişciu Stalinu*, editat de R. Kosolapov, Moscova, 2002
Stalin-Kaganovici Correspondence 1931-36, editat de R.W. Davies, Oleg Hlevniuc (Khlevniuk) şi E.A. Rees, New Haven, 2003
Stasova, E.D., *Straniţî jizni i borbî*, Moscova, 1957
Stasova, E.D., „Partiinaia rabota v ssîlke i v Petrograde”, în *V godî podpolia: sbornik vospominanii 1910g - fevral 1917*, Moscova, 1964
Stopani, A., *Iz proşlogo. Statii i vospominaniia iz istorii bakinskoi organizaţii i rabocego dvijeniia v Baku*, Baku, 1923
Suhanov, N., *Zapiski o russkoi revoliuţii*, Berlin, 1922-1923
Suhanov (Sukhanov), N., *The Russian Revolution 1917: A Personal Record*, Oxford, 1955
Suliaşvili, D., *Uceniceskie godî*, Tbilisi, 1942
Sverdlov, I., *Izbrannîe proizvedeniia*, Moscova, 1957
Sverdlova, K.T., *Iakov Mihailovici Sverdlov*, Moscova, 1957
Şaumian, S., *Izbrannîe proizvedeniia*, Moscova, 1957 şi 1978
Şavişvili (Chavichvili), Hariton, *Patrie, prisons, exil – Staline et nous*, Paris, 1946
Şavişvili (Chavichvili), Hariton, *Révolutionnaires russes à Genève en 1908*, Geneva, 1974
Şestoi sezd RSDRP(b), avgust 1917 goda. Protokolî, Moscova, 1958
Şleapnikov, A.G., *Semnadţatîi god*, Moscova – Petrograd, 1923
Şotman, A.V., „Kak iz iskrî vozgorelos plamea”, în *Molodaia gvardiia*, 1935
Şveiţer, Vera, *Stalin v turuhanskoi ssîlke. Vospominaniia podpolşcika*, Moscova, 1940
Talakvadze, S., *K istorii Kommunisticeskoi Partii Gruzii*, Tiflis, 1925
Toroşelidze, Minadora Ordjonikidze, „Memorii” (manuscris, Tbilisi)
Tovstuha, I.P., *Iosif Vissarionovici Stalin. Kratkaia biografiia*, Moscova şi Leningrad, 1927
Trifonov, I., *Otblesk kostra. Isceznovenie*, Moscova, 1988
Troţki, L.D., *Moia jizn*, Berlin, 1930
Troţki (Trotsky), L.D., *Stalin*, Londra, 1968
Troţki (Trotsky), L.D., *My Life*, Londra, 2004
Troianovski, Oleg, *Cerez godî i rasstoianiia*, Moscova, 1997
Ţereteli, I.G., *Vospominaniia o fevralskoi revoliuţii*, Paris, 1963
Ţinţadze, Kote, „Chemi mogonebani” (Memoriile mele 1903-1920), în *Revoliutsiis Matiane*, nr. 2-3, Tiflis, 1923-1924
Ţinţadze, Kote, *Rogor vibrdzolot proletariatis diktaturistvis, chemi mogonebani* (Cum să lupţi pentru dictatura proletariatului: memoriile mele din 1903 pînă în 1920), Tiflis, 1927
Uratadze, G., *Vospominaniia gruzinskogo soţial-demokrata*, Stanford, 1968
Vaţek, I., *V godî podpolia*, în *Rasskazî starîh rabocih Zakavkazia o velikom Staline*, Moscova, 1939
Vereşceak, S., „Stalin v tiurme”, în *Dni*, 22 şi 24 ianuarie 1928
Voroşilov, K.E., *Stalin i Krasnaia Armiia*, Moscova, 1937
Voroşilov, K.E., *Rasskazî o jizni*, Moscova, 1968
Vstreci s tovarişcem Stalinîm, Moscova, 1939
Vstreci s vojdiom. Sbornik vospominanii o vstreceah s tovarişcem Stalinîm, Saransk, 1940

Secundară

Abramov, A.N., *Nacealo revoliuţionnoi deiatelnosti I.V. Stalina*, Leningrad, 1939
Agursky (Augursky), M., „Stalin’s Ecclesiastical Background”, în *Survey*, nr. 4/1984
Akopian, G.S., *Stepan Şaumian*, Moscova, 1973
Antonov-Ovseenko (Antonov-Ovseyenko), A., *The Time of Stalin: Portrait of Tyranny*, New York, 1980
Antonov-Ovseenko (Antonov-Ovseyenko), A., *Stalin bez maski*, Moscova, 1990

Applebaum, Anne, *GULAG: A History*, Londra, 2003
Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905 – Russia in Disarray*, Stanford, 1988
Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905 – Authority Restored*, Stanford, 1992
Avtorhanov (Avtorkhanov), A., *Stalin and the Soviet Communist Party*, Londra, 1959
Baberowski, Jorg, *Der Feind is überall: Stalinismus im Kaukasus*, München, 2003
Baedeker, Karl, *Baedeker's Russia*, Londra, 1914
Baynac, J., *Kamo – l'homme de main de Lenine*, Paris, 1972
Bezirgani, G., „Koba i Kamo", în *Perspektivî*, nr. 6/1991
Biagi, E., *Svetlana: The Inside Story*, Londra, 1967
Bjorkegren, Hans, *Ryska Posten: de ryska revolutionarerna i norden 1906-17*, Stockholm, 1985
Black, Conrad, *FDR, Champion of Freedom*, Londra, 2003
Brackman, Roman, *Israel at Noon*, New York, 2006
Brackman, Roman, *The Secret File of Joseph Stalin: A Hidden Life*, Londra, 2001
Burleigh, Michael, *Sacred Causes: Religion and Politics from the European Dictators to Al Qaeda*, Londra, 2006
Carswell, John, *The Exile: The Life of Ivy Litvinov*, Londra, 1980
Charroux, Robert, „Révélations sur l'enfance de Staline", *Miroir de l'Histoire*, octombrie 1963
Clements, Barbara Evans, *Bolshevik Women*, Cambridge, 1997
Clements, Barbara Evans, *Bolshevik Feminist: The life of Alexandra Kollontai*, Bloomington, Indiana, 1979
Cohen, S.F., *Bukharin and the Russian Revolution: A Political Biography*, Londra, 1974
Conquest, Robert, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, Londra, 1973 [ed. rom. *Marea Teroare: o reevaluare*, trad. de Marilena Dumitrescu, Humanitas, Bucureşti, 1998]
Conquest, Robert, *Stalin: Breaker of Nations*, Londra, 1993
Cooper, Julian, Perrie, Maureen şi Rees, E.A. (coord.), *Soviet History 1917-53: Essays in honour of R. W. Davies*, Londra, 1995
Dadiani, S., *Stalin v Ciaturah*, Tbilisi, 1940
Daly, Jonathan W., *Autocracy under Siege: Security Police and Opposition in Russia 1866-1905*, DeKalb, Illinois, 1998
Daly, Jonathan W., *The Watchful State: Security Police and Opposition in Russia 1906-17*, DeKalb, Illinois, 2004
Dauşvili (Daushvili), A., *Story of Soso Djugashvili*, Tbilisi, 2000
Delbars, Yves, *The Real Stalin*, Londra, 1953
Delo provokatora Malinovskovo, Moscova, 1992
De Lon, Roy Stanley, „Stalin and Social Democracy: The Political Diaries of David A. Sagirashvili", teză de doctorat nepublicată, Georgetown University, Washington DC, 1974
Deutscher, I., *Stalin: A Political Biography*, Londra, 1966
Dubinsky-Muhadze, I.M., *Ordjonikidze*, Moscova, 1963
Dubinski-Muhadze, I.M., *Şaumian*, Moscova, 1965
Dubinski-Muhadze, I.M., „Mihail G. Ţhakaia", în *Voprosî istorii KPSS*, nr. 5/1965
Dubinski-Muhadze, I.M., *Kamo*, Moscova, 1974
Elliott, Geoffrey, *From Siberia with Love*, Londra, 2004
Elwood, R., *Roman Malinovsky: A Life without a Cause*, Newtonville, 1977
Emelianov, I., *Stalin. Put k vlasti*, Moscova, 2003
Emuksuzian, V.S., *Suren Spandarian*, Moscova, 1982
Esaiaşvili, V.G. (coord.), *Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Gruzii*, Tbilisi, 1957
Essad Bey, *Stalin: The Career of a Fanatic*, Londra, 1932
Ettinger, Elzbieta, *Rosa Luxemburg: A Life*, Londra, 1988
Farnsworth, Beatrice, *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism and the Bolshevik Revolution*, Stanford, 1980
Felstinski, I., *Bîl li Stalin aghentom Ohranki? Sbornik statei, materialov i dokumentov*, Moscova, 1999
Ferguson, Niall, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild*, Londra, 1998
Ferguson, Niall, *The War of the World*, New York, 2006 [ed. rom: *Războiul lumii*, trad. de Alina Predescu, Rao, Bucureşti, 2012]
Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, Londra, 1996
Fishman, W.J., *East End Jewish Radicals*, Londra, 1975
Fishman, W.J., *Streets of the East End*, Londra, 1979
Fishman, W.J., *East End 1888: A Year in a Londra, Borough among the Labouring Poor*, Londra,

1988
Fuller, William C., Jr, *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*, Ithaca, New York, 2006
Futrell, Michael, *Northern Underground*, Londra, 1963
Geifman, Anna (ed.), *Russia under the Last Tsar: Opposition and Subversion 1894-1917*, Oxford, 1999
Geifman, Anna, *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia 1894-1917*, Princeton, 1993
Getzler, I., *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat*, Londra, 1967
Getzler, I., *Nikolai Sukhanov: Chronicler of the Russian Revolution*, Londra, 2002
Gorodeţki, E. şi Şarapov, I., *Sverdlov*, Moscova, 1971
Guruli, Vahtang, *Materials for Stalin's Biography*, Tbilisi, 1998
Hall, Coryne, *Imperial Dancer: Mathilde Kschessinskaia and the Romanovs*, Londra, 2005
Hamann, Brigitte şi Thorton, Thomas, *Hitler's Vienna – A Dictator's Apprenticeship*, Oxford 1999
Haupt, Georges (coord.), *Les Bolsheviks par eux-même*, Paris, 1969
Hosking, G., *Rulers and Victims*, Londra, 2006
Iagubov, S., *Stalin bîl vojdiom rabocego dvijeniia v Baku*, Moscova, 1947
Ilizarov, B.S., *Tainaia jizn Stalina. Po materialam ego biblioteki i arhiva. K istoriografii stalinizma*, Moscova, 2002
Imnaişvili, R., *Kamo*, Tbilisi, 1955
Ivanova, L. (coord.), *Straniţî slavnoi istorii. Vospominaniia o* Pravde *1912-1917gg*, Moscova, 1962
Jones, J. Sydney, *Hitler in Vienna*, Londra, 1983
Jones, Stephen F., *Socialism in Georgian Colors: The European Road to Social Democracy 1883-1917*, Cambridge, Massachusetts, 2005
Jukov, I., „Gori-Tbilisi", în *Novîi mir*, 12 decembrie 1939
Kaptelov, B. şi Peregudova, Z., „Bîl li Stalin aghentom Ohranki?", în *Rodina*, nr. 5/1989
Kennan, George, *Historiography of the Early Political Career of Stalin*, American Philosophical Society nr. 3/1971
Kershaw, Ian, *Hitler 1889-1936: Hubris*, Londra, 1998 [ed. rom: *Hitler*, trad. de Dan Criste, Meteor Press, Bucureşti, 2012]
Hlevniuk (Khlevniuk), Oleg, *In Stalin's Shadow: The Career of Sergo Ordzhonikidze*, New York, 1993
King, Greg, *The Court of the Last Tsar*, Londra, 2006
Klier, J. şi Lambroze, S., *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, Cambridge, 1992
Knight, Amy, *Beria: Stalin's First Lieutenant*, Princeton, 1993 [ed. rom. *Beria: o mitologie a crimei*, trad. de Anacaona Mîndrilă, Elit, Ploieşti, 1999]
Kolesnik, A., *Hronika jizni semii Stalina*, Harkov, 1990
Kujala, Antti, „Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition 1905", în *Scandinavian Journal of History*, nr. 5/1980
Kujala, Antti, „Finnish Radicals and the Russian Revolutionary Movement 1899-1907", în *Revolutionary Russia*, 5 decembrie 1992
Kujala, Antti *et al.*, *Lenin ja Suomi*, Helsinki, 1987
Kun, Miklos, *Stalin: An Unknown Portrait*, Budapesta, 2003
Lakoba, S., „Leghendarnoe nacealo veka", în *Sovetskaia Abhazia*, nr. 145, 28 iulie 1982
Lakoba, S., *Boeviki Abhazii v revoliuţii 1905-1907 godov*, Suhumi, 1984
Lakoba, S., *Ocerki politiceskoi istorii Abhazii*, Suhumi, 1990
Lakoba, S. *et al.* (coord.), *Istoriia Abhazii*, Gadaut, 1993
Lakoba, S., *Otvet istorikam iz Tbilisi*, Suhumi, 2001
Lang, D.M., *Modern History of Georgia*, Londra, 1962
Lauchlan, Iain, *Russian Hide-and-Seek: The Tsarist Secret Police in St Petersburg 1906-14*, Helsinki, 2002
Lee, Eric, „Eremin Letter: Documentary Proof that Stalin was Okhrana spy?", în *Revolutionary Russia*, 6, iunie 1993
Levine, Isaac Don, *Stalin's Great Secret*, New York, 1956
Lieven, D., *Russia's Rulers under the Old Regime*, New Haven, 1989
Lieven, D., *Nicholas II: Emperor of All the Russias*, Londra, 1993
Lincoln, W. Bruce, *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution 1914-18*, New York, 1986

Loghinov, V., *Tainî Stalina*, Moscova, 1991
London, Landmarks: A Guide with Maps to Places Where Marx, Engels and Lenin Lived and Worked, Londra, 1963
Ludwig, E., *Stalin*, New York, 1942
Maiski (Maisky), Ivan, *Journey into the Past*, Londra, 1962
Marcou, Lily, *Staline: Vie privée*, Paris, 1996
Maskulia, A.V., *Mihail Ţhakaia*, Moscova, 1968
McNeal, R., *Bride of the Revolution: Krupskaia and Lenin*, Londra, 1973
McNeal, R., *Stalin: Man and Ruler*, Londra, 1985
Medvedev, Roi A., *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, Londra, 1971
Medvedev, Jores A. şi Medvedev, Roi A., *The Unknown Stalin*, Londra, 2003
Merridale, Catherine, „The Making of a Moderate Bolshevik: An introduction to L.B. Kamenev's Political Biography", în Julian Cooper, Maureen Perrie şi E.A. Rees (coord.), *Soviet History 1917-53*, Londra, 1995
Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, Londra, 2003 [ed. rom.: *Stalin. Curtea ţarului roşu*, trad. de Cătălin Drăcşineanu, Polirom, Iaşi, 2014]
Moore, James, *Gurdjieff*, Shaftesbury, Dorset, 1991
Moskaliov, M.A., *Bolşevistskie organizaţii Zakavkazia v periode pervoi russkoi revoliuţii*, Moscova, 1940 (vezi şi Cernenko)
Muraviova, L. şi Sivolap-Kaftanova, I., *Lenin in London*, Moscova, 1981
Nikolaevski, Boris, „Bolşevistskii Ţentr", în *Rodina*, nr. 3/5/1992
Nikolaysen, H., *SD Networks in Transcaucasia and Stalin: The Rise of a Regional Party Functionary 1887-1902*, Stanford, 1991
Nikonov, V., *Molotov. Molodost*, Moscova, 2005
Obolenskaia, R., *Kamo: The Life of a Great Revolutionist*, Londra, fără dată
Ostrovski, Aleksandr, *Kto stoial za spinoi Stalina?*, Sankt-Petersburg, 2002
Owen, Frank, *Three Dictators*, Londra, 1940
Palmer, Alan, *The East End: Centuries of Londra, Life*, Londra, 1982
Pares, Bernard, *The Fall of the Russian Monarchy*, Londra, 1939
Pearson, Michael, *Inessa – Lenin's Mistress*, Londra, 2001
Phillips, Hugh D., *Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov*, Boulder, Colorado, 1992
Pipes, Richard, *Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-23*, Cambridge, Massachusetts, 1964
Pipes, Richard, *Revolutionary Russia*, Cambridge, Massachusetts, 1968
Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime*, Londra, 1982
Pipes, Richard, *The Russian Revolution 1899-1919*, Londra, 1990
Pipes, Richard, *The Unknown Lenin*, New Haven, 1996
Pipes, Richard, *The Degaev Affair*, New Haven, 2003
Pope, Arthur Upham, *Maxim Litvinov*, Londra, 1943
Porter, Cathy, *Alexandra Kollontai*, Londra, 1980
Pospielovsky, Dimitry, *The Russian Church under the Soviet Regime 1982*, New York, 1983
Rabinowitch, A., *Prelude to Bolshevism: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Bloomington, Indiana, 1968
Rabinowitch, A., *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*, Chicago, 2004
Radzinski (Radzinsky), E., *Stalin*, Londra, 1996 [ed. rom. *Stalin*, trad. de Maria Leu, Acquila '93, Oradea, 2003]
Radzinski (Radzinsky), E., *Alexander II*, New York, 2005
Raguza, Imam, *La Vie de Staline*, Paris, 1938
Rayfield, D., *Stalin and the Hangmen: An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those who Served Him*, Londra, 2004
Rayfield, D., „Stalin the Poet", în *PN Review* 44, Manchester, 1984
Reiss, Tom, *The Orientalist*, New York, 2005 [ed. rom. *Orientalistul*, trad. de Petru Iamandi, RAO, Bucureşti, 2007]
Richardson, R., *The Long Shadow*, Londra, 1993
Rieber, A., „Stalin: Man of the Borderlands", în *American History Review*, nr. 5/2001
Robbins, Richard G., *The Tsar's Viceroys*, Ithaca, 1987
Rohlin, A., „Gde preatali nezakonnorojdionnogo sîna Stalina?", în *Moskovskii komsomoleţ*, nr.

114, 22 iunie 1996
Roobol, W. H., *Tsereteli: A Democrat in the Russian Revolution: A Political Biography*, Haga, 1976
Rothstein, Andrew, *Lenin in Britain*, Londra, 1970
Ruud, Charles A. şi Stepanov, Serghei A., *Fontanka 16: The Tsar's Secret Police*, Quebec, 1999
Schorske, Carl E., *Fin de Siècle Vienna*, Londra, 1961
Service, R., *The Bolshevik Party in Revolution: A Study in Organizational Change*, Londra, 1979
Service, R., „Joseph Stalin: The Making of a Stalinist", în John Channon (coord.), *Politics, Society and Stalinism in the USSR*, Londra, 1998
Service, R., *Lenin: A Biography*, Londra, 2000
Service, R., *A History of Modern Russia from Nicholas II to Putin*, Londra, 2003
Service, R., *Stalin: A Biography*, Londra, 2004
Seton-Watson, H., *The Russian Empire 1801-1917*, Oxford, 1967
Slavin, B., „Stalin i Ohranka", în *Alternativî*, nr. 1/1990
Slusser, R., *Stalin in October: The Man Who Missed the Revolution*, Baltimore 1987
Smith, E.E., *The Young Stalin*, New York, 1967
Stugart, M. (întrebările cititorilor), *Dagens Nyheter*, Stockholm, 22 martie 2004
Suhodeev, V., *Stalin v jizni i leghendah*, Moscova, 2003
Suhotin, I., „Bastard krasnogo vojdea", în *Ceas pik* nr. 189, 21 octombrie 1995
Suleimanov, Manaf, *Eskitdiklarim, ohuduglarim, gorduklarim* (*Ce am văzut, ce am citit, ce am auzit*) (titlu rusesc: *Dni minuvşie*), Baku, 1996
Suliaşvili, D., *Uceniceskie godî*, Tiflis, 1942
Suny, R.G., „A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labour Movement in Baku, June 1907-May 1908", în *Soviet Studies*, nr. 3/1972
Suny, R.G., *The Making of the Georgian Nation*, Londra, 1989
Suny, R.G., „Beyond Psychohistory: The Young Stalin in Georgia", în *Slavic Review*, 50, primăvara 1991
Şeinis, Z., *Maksim Maksimovici Litvinov*, Moscova, 1989
Şub (Shub), David, „Kamo: Legendary Old Bolshevik of the Caucasus", în *Russian Review*, 19 iulie 1960
Thompson, Bruce, *Hitler's Vienna*, Londra, 1983
Thompson, Bruce, *Schnitzler's Vienna*, Londra, 1990
Tolf, Robert W., *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford, 1976
Tucker, R.C., *Stalin as Revolutionary 1879-1929: A Study in History and Personality*, Londra, 1974
Tucker, R.C., *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1929-41*, NYC/Londra, 1990,
Ulam, Adam, *Lenin and the Bolsheviks*, Londra, 1966
Vakar, N.: vezi Jordania
Vaksberg, Arkadi, *Stalin's Prosecutor: The Life of Andrei Vyshinsky*, New York, 1990
Van Ree, Erik, „Stalin and the National Question", în *Revolutionary Russia*, 7, decembrie, 1994
Van Ree, Erik, „Stalin's Bolshevism: The First Decade", în *International Review of Social History*, 39, 1994
Van Ree, Erik, „Stalin's Bolshevism: The Year of Revolution", în *Revolutionary Russia* 13 iunie, 2000
Vasileva, L., *Kremlin Wives*, Londra, 1994
Vasileva, L., *Deti Kremlea*, Moscova, 2001
Vitebsky, Piers, *Reindeer People*, Londra, 2005
Volkogonov, D., *Stalin: Triumph and Tragedy*, New York, 1988
Volkogonov, D., *Lenin: Life and Legacy*, London 1995 [ed. rom. *Lenin: o nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi, Bucureşti, 1994]
Williams, Robert C., *The Other Bolsheviks: Lenin and his Critics 1914*, Bloomington, Indiana, 1986
Yergin, Daniel, *The Prize*, Londra, 1991

1878-1910

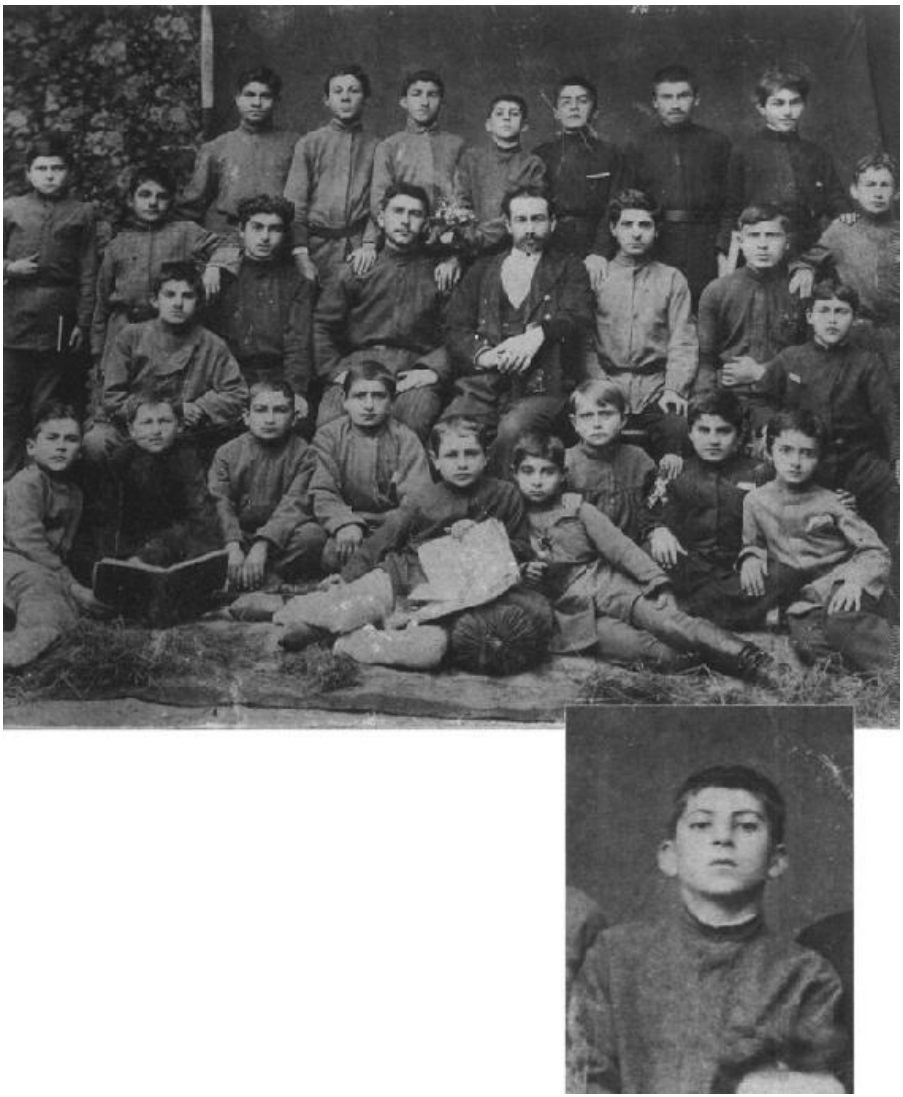

La vîrsta de zece ani, Soso Djugaşvili, viitorul Stalin, era deja un lider carismatic. A devenit un elev excepţional şi vedeta corului Şcolii Bisericeşti din Gori deşi era mai puţin dezvoltat fizic decît colegii săi de generaţie şi trecuse printr-o serie de boli şi accidente grave. Această fotografie a fost făcută la sugestia lui. Tot el a fost cel care s-a înţeles cu fotograful şi care i-a aranjat pe toţi în cadru, păstrînd pentru sine poziţia dominantă preferată: pe ultimul rînd de sus, în centru.

Părintele probabil: aceasta este fotografia oficială a lui Beso „nebunul” Djugaşvili, cizmarul beţiv care îşi bătea nevasta şi copilul. Stalin a refuzat să confirme că imaginea îl reprezenta pe tatăl lui. Gelozia l-a făcut pe Beso să-şi piardă minţile.

(a)

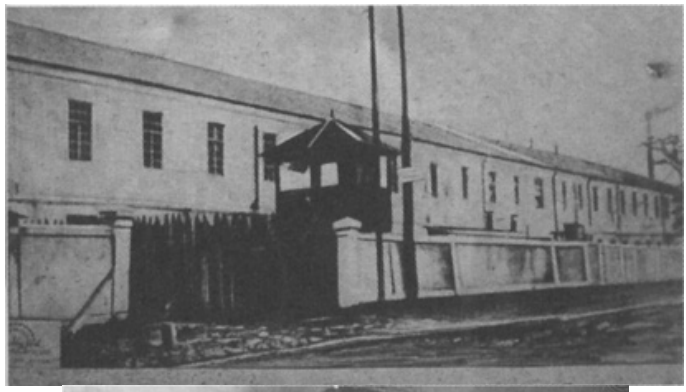

(b)

(c)

Batum, 1902: „Lucrez la familia Rotschild!”, s-a lăudat Stalin. A doua zi, rafinăria Rotschild (foto b) era în flăcări (foto a: un incendiu similar la rafinăria Mantaşev). La numai 24 de ani, Stalin a dezlănţuit haosul în portul petrolier Batum. Aici a ordonat pentru prima oară uciderea unor trădători, a provocat un masacru şi şi-a ascuns tiparniţa în casa lui Haşimi Smirba, un bătrîn tîlhar musulman care i-a devenit prieten (foto c).

(a)

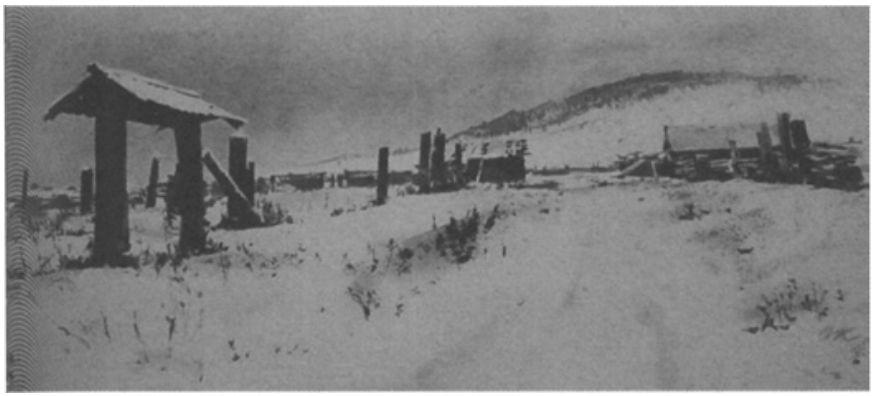

(b)

Arestat pentru prima dată, Stalin a dominat închisoarea, ucigîndu-şi duşmanii şi sfidînd autorităţile. În penitenciarul din Kutais, tînărul marxist a organizat din nou o şedinţă fotografică de grup înainte ca tovarăşii lui să fie deportaţi în Siberia. El s-a aşezat din nou în centrul rîndului de sus (al patrulea) (foto a). La Novaia Uda (foto b), în primul său exil, chefuia cu infractorii de drept comun – şi îşi punea la cale evadarea...

(a)

(b)

Închisoarea din Kutais: exterior (foto a) şi celula lui Stalin (foto b).

(a)

(b)

(c)

Nici măcar pe vremea cînd era un revoluţionar sărac şi obscur Stalin nu a dus lipsă de iubite: căsătorite, necăsătorite, tinere, bătrîne, ţărănci, intelectuale sau aristocrate. Una dintre primele a fost o tînără ţărancă măritată, Nataşa Kirtava (foto a), dar Stalin s-a înfuriat cînd ea a refuzat să se mute la el. Despre Olga Allilueva (foto b), al cărei tată era ţigan şi care era căsătorită cu bolşevicul Serghei, tovarăşul lui Stalin, se ştia că este cam uşuratică şi probabil a avut o aventură cu tînărul revoluţionar, căruia i-a rămas devotată. Olga e şi viitoarea lui soacră – aici, cu copiii ei, Pavel, Fiodor, Anna şi Nadia (foto c).

Kamo, prieten din copilărie al lui Stalin, psihopat şi ucigaş, aici îmbrăcat într-o *cioha* georgiană, a fost „o fiinţă extraordinară” care îl ruga adesea pe Stalin: „Lasă-mă să-i tai beregata!”. Cam sărac cu duhul, afemeiat, specialist în evadări, jefuitor de bănci, ucigaş şi maestru al deghizărilor – se putea transforma în orice personaj, de la spălătoreasă la prinţ –,

Kamo a condus marele jaf organizat de Stalin la Tiflis. Cînd a fost arestat, s-a prefăcut ani de-a rîndul nebun, îndurînd torturi teribile, încît doctorii au ajuns la concluzia că este într-adevăr alienat mintal.

(a)

(b)

Konspiraţiia: în timpul revoluţiei din 1905, Stalin coordona o reţea extinsă de copii ai străzii (foto b) care făceau trafic de arme şi funcţionau ca serviciu privat de informaţii în beneficiul lui. În acest timp, Stalin era urmărit şi supravegheat de agenţi sau „spioni" ai poliţiei secrete ţariste, Ohrana, care pozează în civil (foto a). Tînărul revoluţionar a învăţat curînd să-i păcălească şi chiar să se infiltreze în rîndurile poliţiei secrete.

Blestemată. Prima soţie a lui Stalin a fost o frumoasă croitoreasă care avea acces la lumea aristocraţilor din Tiflis, Kato Svanidze. Împreună au avut un fiu, Iakov.

După Kato, Stalin a avut o serie de aventuri amoroase, între care şi cu Alvasi Talakvadze.

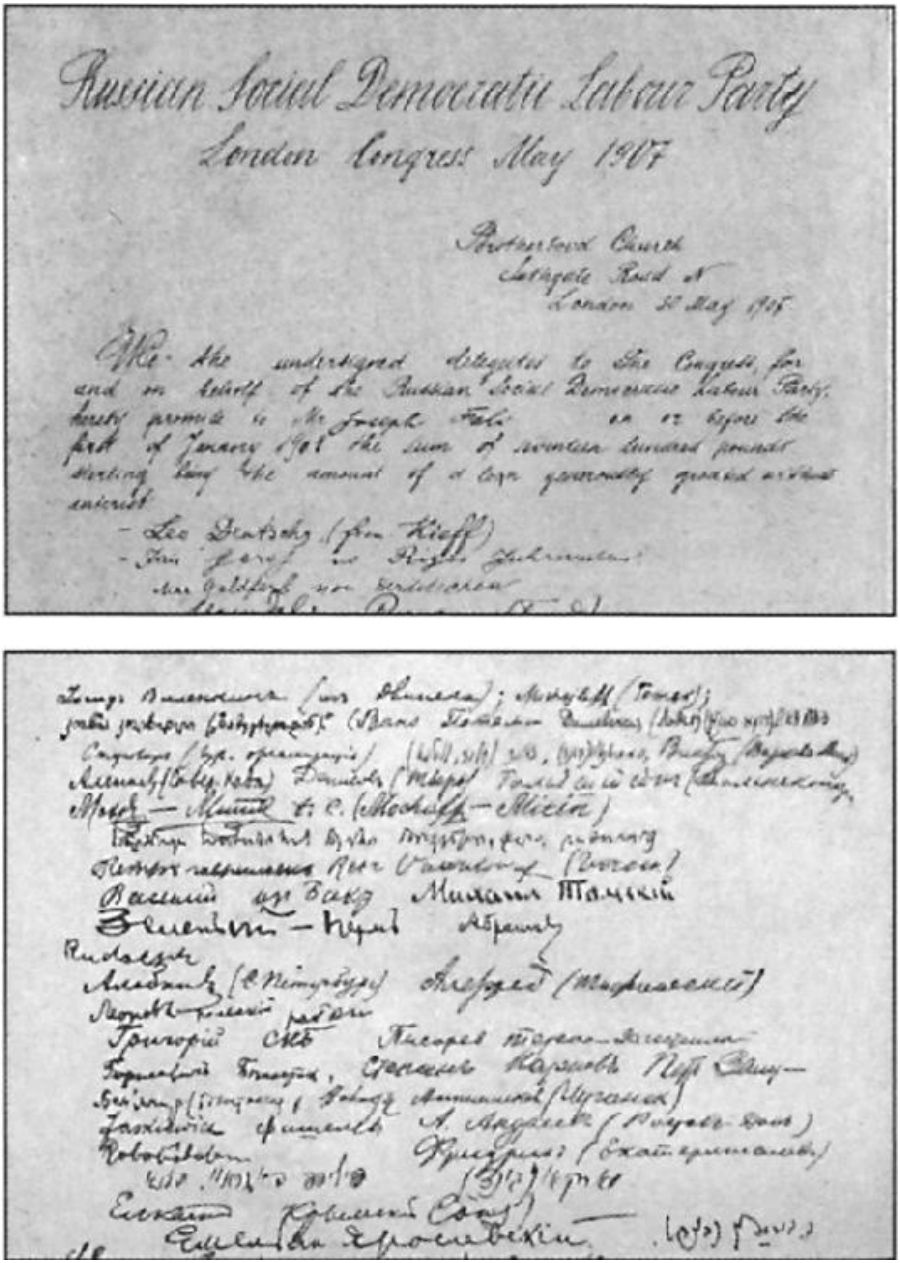

Stalin la Londra: în cursul acestei călătorii, Lenin i-a ordonat lui Stalin să jefuiască banca din Tiflis. Stalin a fost cît pe ce să mănînce bătaie de la nişte docheri englezi şi a încercat să înveţe engleza ascultînd slujba la biserică. Rămas fără bani pentru tovarăşii săi, Lenin a fost nevoit să împrumute de la Joseph Fels, un milionar american din industria săpunurilor care a insistat ca fiecare delegat să semneze un acord. Toţi au semnat cu nume false: „Vasili din Baku” (pagina de jos, al optulea de sus în jos, în stînga) este probabil Stalin.

1910-1918

Proprietăreasa şi amanta lui Stalin, Maria Kuzakova, la bătrîneţe, în anii 1950, împreună cu Konstantin, fiul ei şi al lui Stalin, şi copilul acestuia.

Trădarea, 1913: Roman Malinovski, fost hoţ şi violator, bolşevic eminent, era agent dublu al Ohranei, de la care primea un salariu uriaş. Nici Stalin, nici Lenin nu credeau că e trădător. Însă el a pus la cale arestarea lui Stalin, convingîndu-l să vină la un bal caritabil.

Tatiana Slavatinskaia, amanta lui Stalin şi partenera lui la petrecerea unde a fost trădat. El a încercat să fugă cu trăsura.

Revoluţia, februarie-martie 1917: cînd Stalin a ajuns din Siberia la Petrograd, s-a dus imediat

la Palatul Taurida, nerăbdător.

Palatul Taurida, centru politic dominat de haos, sediul Dumei sovietice, al guvernului – şi al soldaţilor puşi pe jaf.

Stalin şi Lenin şi-au petrecut cea mai mare parte a primăverii lui 1917 lucrînd la sediul bolşevicilor, în palatul modernist al Kşesinskăi, celebră balerină şi amantă a marilor duci Romanov, unde se afla sediul bolşevicilor şi de unde Lenin s-a adresat mulţimilor în aprilie.

După ce i-a îndemnat în repetate rînduri la la revoluţie, Lenin a încercat să-i calmeze pe temperamentalii bolşevici, însă lovitura lor de stat eşuată din iulie, încurajată de Stalin, era cît pe ce să-i coste revoluţia.

(a)

(b)

Stalin şi-a petrecut vara lui 1917 ascunzîndu-se în apartamentul familiei Alliluev, pe care Nadia îl adora. Foto a: patul lui Stalin, cu oglinda la care l-a bărbierit pe Lenin. De aici vedea dormitorul Nadiei – prin uşă (foto b). În vara aceea s-au îndrăgostit unul de altul.

Revolta: în timp ce forţele bolşevice ocupau Palatul de Iarnă, Lenin, epuizat şi nerăbdător, Troţki şi Stalin au format un nou guvern la sediul din Institutul Smolnîi, fosta şcoală de fete patronată de ţarina Aleksandra. Într-un sfîrşit, extenuaţi, Lenin şi Troţki s-au culcat pe nişte ziare întinse pe podea. Stalin a adormit pe un scaun; Lunarcearski, noul comisar al poporului pentru Cultură, l-a sărutat pe frunte; Stalin s-a trezit rîzînd.

Lenin şi-a numit guvernul Consiliul Comisarilor Poporului: iată-i aici pe Lenin (centru), preşedinte, Stalin (stînga sus), Troţki (dreapta, al treilea de sus în jos) şi, printre alţii, Lunarcearski (dreapta, al doilea de sus în jos), Dîbenko (dreapta, rîndul de jos) şi Antonov-Ovseenko, care a comandat atacul Palatului de Iarnă (centru, rîndul de jos). Ultimii doi au fost împuşcaţi în timpul Marii Terori la ordinele lui Stalin.

(a)

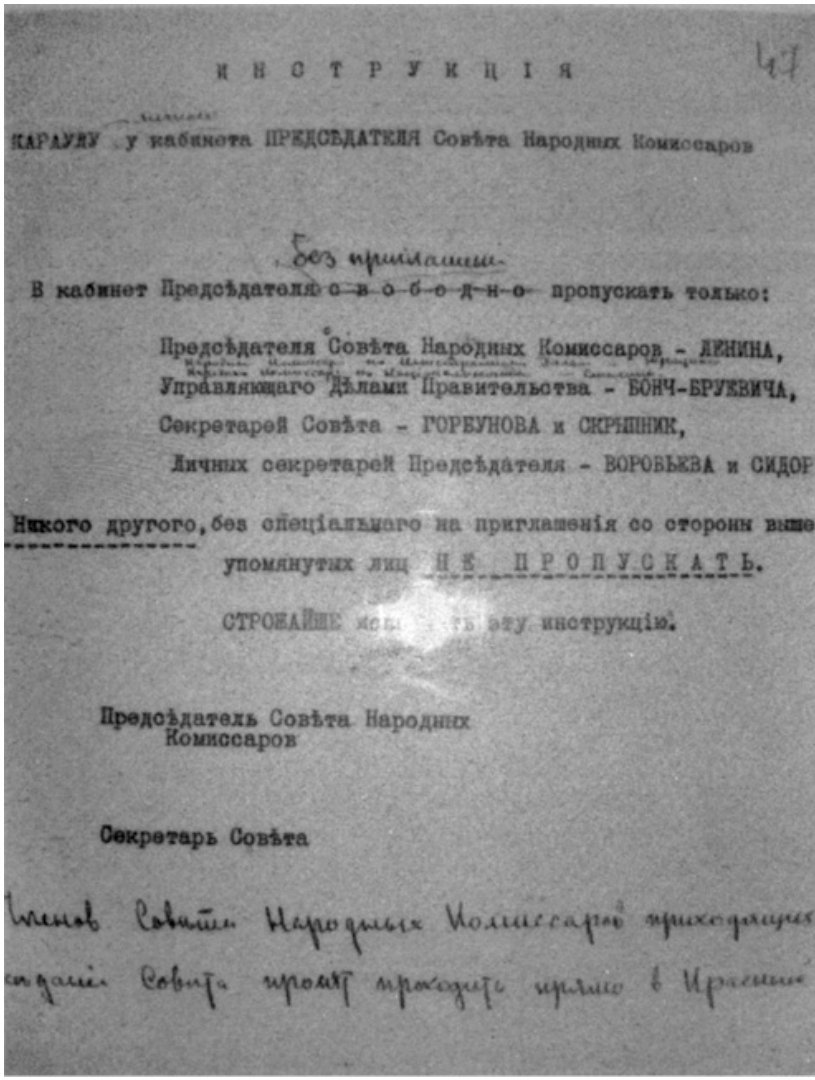

ИНСТРУКЦІЯ

47

КАРАУЛУ у кабинета ПРЕДСѢДАТЕЛЯ Совѣта Народныхъ Комиссаровъ

Безъ приглашенія

В кабинет Предсѣдателя с в о б о д н о пропускать только:

Предсѣдателя Совѣта Народныхъ Комиссаровъ - ЛЕНИНА,
Управляющаго Дѣлами Правительства - БОНЧ-БРУЕВИЧА,
Секретарей Совѣта - ГОРБУНОВА и СКРЫПНИК,
Личных секретарей Предсѣдателя - ВОРОБЬЕВА и СИДОР

Никого другого, без спеціальнаго на приглашенія со стороны выше-
упомянутых лиц НЕ ПРОПУСКАТЬ.

СТРОЖАЙШЕ испо[illegible]ть эту инструкцію.

Предсѣдатель Совѣта Народныхъ
Комиссаровъ

Секретарь Совѣта

Членов Совѣта Народных Комиссаров приходящих
в здание Совета просят проходить прямо в Красный

(b)

Stalin a devenit imediat, împreună cu Troţki, omul de bază al lui Lenin, de care era nedespărţit. La prima şedinţă a noului guvern (foto a), Stalin, neclar aici, stă chiar în spatele lui Lenin. Foto b: instrucţiunile lui Lenin către gărzi referitoare la accesul în biroul lui fără invitaţie: sub rîndul al treilea, mîna lui Lenin a adăugat numele lui Troţki şi Stalin.

Index*

Abakumov, Viktor 314
Abaşidze, Ivane, prinţ 131
Abaşidze, părintele (prinţul Davit Abaşidze; părintele Dmitri; „Pată Neagră") 21, 68, 78-80, 82, 131
Acinsk 263-265, 327
Adamşvili, Petre 59
Adelhanov, G.G. 31, 42, 61
Akopova, Lisa 81
al Treilea Grup (Mesame Dasi) 76, 86, 89 n. *, 119, 124
Alekseev, Iakov şi Agafon 222
Alekseeva, Efrosinia 221-222
Aleksinski, Grigori 163, 179 n. *, 183
Alexandra, împărăteasa lui Nicolae al II-lea 219 n. *, 261, 264, 271 n. *
Alexandru al II-lea, ţarul 42, 45, 55 n *, 57, 92, 217 n. *
Alexandru al III-lea, ţarul 46, 58, 87 n. *, 287
Alexei, ţarevici 160 n **, 219 n. *, 264
Ali Persanul (din Batum) 97, 99, 102
Ali, Mohammed, şahul Persiei 180
Alihanov-Avarski, M., general-maior 139, 143-144
Alliluev, Fiodor 216, 271, 284, 301-302, 310-311, 317
Alliluev, Pavel 122, 271, 311
Alliluev, Serghei: activitate revoluţionară 89 n. *; arestat 76, 197; fire şi repere de viaţă 122; îi vizitează pe Stalin şi Kato la Baku 172; îl întîlneşte pe Stalin în drum spre Sankt-Petersburg 193, 211; închis la Tiflis 108; la Tiflis 87; Lenin se ascunde în casa lui 282; Stalin îi trimite articol din exilul la Turuhansk 243; Stalin îl întîlneşte din nou la Baku 179 n. *; Stalin îl întîlneşte la Tiflis 121; Stalin se mută din nou în casa lui (1917) 193; Stalin stă în casa lui la Sankt-Petersburg 223; şi încercarea lui Stalin de a fugi din exil 118; şi întoarcerea lui Lenin în Rusia 274; şi întoarcerea lui Stalin la Sankt-Petersburg din Siberia (1917) 265; viaţa şi cariera ulterioare 310-311
Allilueva, Anna (*ulterior* Redens): căsătoria cu Redens 311; despre activitatea lui Stalin la Petersburg 224; despre activitatea revoluţionară de la Tiflis 138-139, 143-144; despre Baku 175; despre cum Stalin a fost găsit inapt pentru serviciul militar 263; despre şederea lui Lenin în casa familiei ei 282-283; despre viaţa la Tiflis 87, 89; îi trimite haine lui Stalin în Siberia 260; îl întîmpină pe Stalin la sosirea în Sankt-Petersburg 212; îl vede pe Stalin la Primul Congres al Sovietelor 276; îl vizitează pe Stalin în redacţia *Pravdei* 279; încarcerea şi moartea 311; îşi scrie memoriile 311; lucrează pentru partid 284; pledoaria pentru soţul ei 311; Stalin stă la ei în Sankt-Petersburg 216, 285-286; şi izbucnirea Revoluţiei din Octombrie 293-294; şi încercarea lui Stalin de a fugi din exil 117; şi întoarcerea lui Lenin din Finlanda 289; şi întoarcerea lui Stalin la Petersburg (1917) 270-271; şi preferinţa lui Stalin pentru Nadia 286-287
Allilueva, Evghenia (Jenia) 190, 310-311
Allilueva, Kira 286-287
Allilueva, Nadejda (a doua soţie a lui Stalin; Nadia): asistă la deschiderea Congresului 300-301; căsătoria cu Stalin şi copiii lor 310; fire 286; îi trimite haine lui Stalin în Siberia 260; îi trimite manuale de engleză lui Stalin 75 n. *; îl vede pe Stalin la Primul Congres al Sovietelor 276; îl vizitează pe Stalin în redacţia *Pravdei* 275; membră a Partidului Bolşevic 285; o ajută pe Maria Kuzakova 314; o cunoaşte pe mama lui Stalin 315; o întîmpină pe Suhova la Maţeta 313; povestea familiei 122; se îndrăgosteşte de Stalin 286; sinuciderea

178 n. *, 194 n. *, 311; Stalin o ia la plimbare cu sania 216; Stalin o salvează din apele Mării Caspice 172; şi dragostea lui Stalin pentru mama sa 50; şi izbucnirea Revoluţiei din Octombrie 292-293; şi întoarcerea lui Stalin din Siberia (1917) 271; şi sosirea lui Stalin la Sankt-Petersburg 211; şi Stalin care dădea vin copiilor 47; şi şederea lui Stalin în casa familiei ei 285; ştie de relaţia dintre Stalin şi Kuzakova 208; vacanţa la Moscova (vara 1917) 284
Allilueva, Olga (*născută* Fedorenko; soţia lui Serghei): aventurile sexuale 122; căsătoria cu Serghei şi copiii lor 122, 172; corespondenţa cu Stalin în exil 255, 260; Lenin stă în casa lor 282-283; locuieşte la Kremlin 310; lucrează ca soră medicală 271; relaţiile cu Stalin 122, 225, 287; Stalin stă la ei în Sankt-Petersburg 172, 271, 283-284; şi relaţia Nadiei cu Stalin 286-287
Allilueva, Svetlana (*născută* Stalina; fiica lui Stalin): apreciere despre tatăl ei 310; crescută sub Stalin 49 n. *; despre ambiţiile militare ale lui Stalin 149; despre bunica Olga 122; despre copilul nelegitim al lui Stalin în exil 250; naştere 310
Amilahvari, prinţ 43, 55-57, 131
Amur (crucişător) 298
Andrei, mare duce 271 n. *
Aneta *vezi* Sulakvelidze, Aneta
Antadze, căpitanul 100-101
Antonov-Ovseenko, Vladimir 292 n. **, 299-300
Arensberg, Marie 123, 147
Armand, Inessa 142, 274
armeni: ucişi de azeri 128
Arsenidze, Rajden 89, 150, 154, 156, 163 n. *, 171, 197, 316 n. *, 331
Aurora (crucişător) 293, 298
Avlabari, Teatrul Popular din 152
Avlabari, tipografia din 124, 149-150, 152
azeri, turci 128
Bacon, Arthur 164-165, 166 n. *
Badaev, Aleksandr 236, 243-244, 261
Baedeker, Karl 45 n. *
Bagration-Muhranski (Bagratini-Muhraneli), K.A., prinţ 55 n. *
Baibakov, Nikolai 175 n. *
Baikalov, Anatoli 264
Bakinskii proletarii (*Muncitorul din Baku*) 158, 163 n. *, 166, 173, 194
Baku: 26 de comisari împuşcaţi la 320 n. *; activitatea revoluţionară şi criminală a lui Stalin la 173, 175, 181-184; conferinţe de partid (1906) 149-150, 154; conflictul dintre azeri şi armeni 128; dominaţia bolşevicilor la 175, 179; închisoarea Bailov (Bailovka) 185-189; revoluţie şi masacre (1905) 138; situaţia din 173-175; Stalin se întoarce la (1909) 193-196; Stalin se mută la 36, 125-126, 168, 172-176, 179-181
Bakunin, Mihail Aleksandrovici 92, 158
Balabanski, A.G. 34
Balagansk, Siberia 114, 117, 118 n. *
Baramianţ, Hovsep 41
Baratova, prinţesă 66
Batum (Batumi): descriere 97-98; incendiu pe terenurile petroliere 96-97; masacru 101; Stalin instigă la grevă şi demonstraţii 98-101, 103; Stalin închis la 107-109; Stalin la 95-98, 102; Stalin se întoarce la 124-125
Bauer, Otto 232
Bearsted, Sir Marcus Samuel, viconte 174 n. ***
Bednîi, Demian 237, 280
Beleaev, Vasili 62
Beleţki, Stepan Petrovici 237, 244
Beria, Lavrenti Pavlovici: arestarea şi execuţia 250 n. *, 314; caută dovezi ale activităţii de agent dublu a lui Stalin 18-19; conduce Georgia 319-320; construieşte o clădire impunătoare pentru muzeul Stalin din Gori 43-44 n. *; desfrîu 190; despre corupţia din reşedinţele lui Stalin 319; Ejov strînge materiale împotriva lui 252 n. *; elimină dovezi ale activităţilor criminale ale lui Stalin 36 n. *; ia masa cu Kavtaradze 320; *Istoria organizaţiei*

bolşevice din Caucaz 103 n. *; îl împuşcă pe Şevardian 120 n. *; scrie despre activitatea lui Stalin în Caucaz 245 n. *; Stalin îi cere să-l elibereze pe Mahatadze 80 n. *; Stalin îi povesteşte 254; şi evadarea lui Stalin din exil 117-118; şi execuţia lui Ivanian 206 n. *; şi fraţii Egnataşvili 319; şi scrisoarea lui Homeriki 126 n. *
Beria, Nina 46
Beria, Sergo (fiul lui Lavrenti) 51
Berlin: Kamo pune la cale un jaf la 169-170; Lenin la 159
Beso (tatăl lui Stalin) *vezi* Djugaşvili, Vissarion
Bibi-Eilat, companie 182
Bibineişvili, baron 131, 133
Biroul Rus: în Petrogradul revoluţionar 269-270; Stalin numit în 194
Blank, Moişe 142 n. *
Bogdanov, Aleksandr 156, 169, 180, 192, 205, 224
Bogoslovskaia, Maria 212
Bohoridze, Barbara (Babe) 34-35, 121, 145
Bohoridze, Maro 35
Bohoridze, Miha 34, 94
Bokov, Ivan 181, 183, 186
Bolşevic, Partidul: al Şaselea Congress (Sankt-Petersburg, 1917) 284; alegerea Comitetului Central 213-214, 285; chemări la insurecţie armată (1917) 275, 278-281; compoziţia etnică 163 n. *; conferinţa din Sankt-Petersburg (1905) 141-143; conferinţă (Petrograd, 1917) 275; constituirea oficială la conferinţa de la Praga din 1911 211-213; declin 192, 194; delegaţii participă la al Cincilea Congres (Londra, 1907) 160-162; delegaţii participă la al Patrulea Congres (Stockholm, 1906) 151; extorcări la Baku 181-183; împînzit de agenţii Ohranei 225-226; în Revoluţia din Octombrie 288, 292, 294, 297-298; îşi pierde susţinerea în Georgia 167-168; Lenin conduce 27, 116; Lenin îi ceartă pe membri cînd se întoarce în Rusia (1917) 274; membri aleşi în Dumă 226; membri trădaţi şi arestaţi la Sankt-Petersburg 236-237; membrii Comitetului Central devin ţinte ale poliţiei secrete 218; natura 116; număr de membri 270; organizaţia din Tiflis 138-139; poliţia naţionalităţilor 229-230, 234 n. *; poziţia dominantă la Baku 176, 179; prudenţă în privinţa Revoluţiei din Octombrie 291; reorganizat 231; reprimat de Kerenski 281; se împotriveşte lui Kornilov 287; susţinut de plutocraţi 131; şi căderea Romanovilor 264-265; şi regimul de teroare 304; „uniformă" în stil militar 284 n. *; *vezi şi* Organizaţia Militară; Partidul Social-Democrat
Brackman, Roman: *The Secret File of Joseph Stalin* 199 n. *
Braghin (gardian) 223
Brailsford, H.N. 165
Brdzola (*Lupta*; ziar) 95, 137, 147
Brejnev, Leonid 70, 83, 217 n. *, 241 n. *, 245 n. *
Bryant, Louise 296
Bubnov, Andrei 293
Buharin, Nikolai: împuşcat ca spion 247-248, 319; în primul guvern sovietic 302; la Viena 232-233; la New York 270; şi ordinul lui Lenin de a înfăptui Revoluţia din Octombrie 288-289
Bulgakov, Elena 103 n. *
Bulgakov, Mihail 71, 103 n. *
Bulîghin, Aleksandr Grigorievici 134
Bund, Partidul 114, 116, 119, 151, 162, 234 n. *, 235
Butîrski (inspector şcolar) 58 n. **, 59, 62

cadeţi *vezi* Constituţional-Democrat, Partidul
Campbell-Bannerman, Sir Henry 165 n. *
Cearkviani, Kandid 79 n. *, 309
Cearkviani, Kote 50, 53, 58, 80, 92, 309-310
Cearkviani, părintele Hristofor 42-43, 45-47, 49-51, 62, 157
Ceavceavadze, Ilia, prinţ 69-70, 167 n. *
Cehov, Anton 74, 103 n. *, 285-286
CEKA (Comisia Extraordinară împotriva Contrarevoluţiei şi Sabotajului) 93, 151 n. *, 303, 317 n. *

Celidze, A. 59
Centrul (şi Comitetul) Revoluţionar Militar (CRM) 291-292, 294-295, 300, 303
Cerepoveţ 204 n. *
Cernenko, Konstantin 244 n. *
Cernîşevski, Nikolai Gherasimovici: *Ce e de făcut?* 73; Lenin citeşte 142
Cernomazov, M.E. 236
Cernov, Viktor 280
cetverka („cei Patru") 303
Chelsea 164
Cheney, Dick 254 n. *
Churchill, Sir Winston S. 19, 83, 165, 176
Ciatura, Georgia 53 n. *, 130-131, 133-134, 139, 147, 162, 166
Cibriaşvili, Datiko 33
Ciheidze, Nikoloz Karlo: ales preşedintele social-democraţilor din Dumă 225, 243; conducător al marxiştilor din Batum 97; precaut în privinţa formării unui nou guvern 280-281; prezidează Sovietul din Sankt-Petersburg 264, 270, 272, 275, 316 n. *; şi exilul lui Stalin în Siberia 243; şi poziţia lui Stalin la Batum 99, 101
Cijikov, Piotr 209-213
„Cocoşul de pe mal" *vezi* Ţiviliov
Comitetul de Organizare Rus 209
Compania Petrolieră a Mării Negre şi a Mării Caspice 174
Conferinţa Democratică (1917) 288
Congresul Sovietelor: al Doilea (1917) 289; Comitetul Central Executiv 288; Primul (1917) 277; şi Revoluţia din Octombrie 293-296, 298-299
Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom) 297 n. *, 300, 302-303, 305
Constituţional-Democratic, Partidul („al cadeţilor") 270, 279, 296, 298
Cracovia 222, 226-228, 230, 234-235, 241, 276, 326
creştin-socialişti 187

Dadiani, Koki, prinţ 157, 168
Daily Express 161, 164, 166 n. *
Daily Mirror 34, 160-161
Dan, Fiodor 236, 295
Dan, Lidia 236
Darahvelidze, Alexandra: supravieţuieşte şi lasă memorii 224 n. **; şi jefuirea băncii din Tiflis 30, 31-32 n. **, 35, 103
Darahvelidze, Ilarioni 101
Darwin, Charles: *Originea speciilor* 63
Daşnak (partid naţionalist armean) 35, 93, 119, 133, 138
Davitaşvili, Miheil 63, 69, 73, 85, 116, 126
Davitaşvili, Zakaria 63 n. *
Davîdov, Aleksandr (fiul nelegitim al lui Stalin cu Lidia Pereprîghina) 314
Davîdov, Iakov 314
Davîdov, Iuri (fiul lui Aleksandr) 314
Davricevi, Damian 42, 46, 48, 66 n. **, 91 n. *
Davricevi, Ioseb: ca jefuitor de bănci 147-148, 169-170; conduce aripa armată a socialist-federaliştilor georgieni 136; despre asasinarea lui Greaznov 144-145; despre cum îl vedea poliţia secretă pe Stalin 89; despre execuţia de la Gori 64; despre felul cum Stalin era tratat de către părinţi 48; despre rolul dominant al lui Stalin în bandele de băieţi din Gori 57-58; despre Stalin ca organizator de atacuri banditeşti 32; despre tatăl lui Stalin 45, 50; frecventează Gimnaziul din Tiflis 67 n. **, 120; îl întîlneşte pe Stalin din nou în apartamentul lui Kamenev 120; jefuieşte o corabie 156 n. *; moartea 317; şi excluderea lui Stalin din seminar 82; terorismul din Tiflis 133-134; viaţa ulterioară la Paris 316-317
Deda Ena (antologie pentru copii în georgiană) 70
Degaev, Serghei 93 n. **
Deterding, Henri 174 n. ***
Devdariani, Seit: ameninţat de un musulman 180; la Baku 179-180 n. *; la conferinţa de la Stockholm (1906) 151 n. *; la Seminarul din Tiflis 73, 75, 154; în închisoarea din Baku 187 n. *

Dîbenko, Pavel Efimovici 305
Djakeli, Ghiorghi, căpitan de jandarmi 99, 103, 107, 109
Djaparidze, Prokopi („Alioşa") 196, 277-278 n. *
Djibladze, Silibistro (Silva): activitatea în Georgia 89 n. *, 116 n. *, 139-140; anchetează jefuirea băncii din Tiflis 171; co-fondator al celui de al Treilea Grup 75-76, 89 n. *; diferenţe de viziune faţă de Stalin 89, 124; poliţia secretă îl urmăreşte şi raportează despre 87, 95; Stalin se întîlneşte în secret cu 227
Djilas, Milovan 176
Djioşvili, Tato 64
Djordjiaşvili, Arsene 144-145
Djugaşvili, Ekaterina (Ketevan) (*născută* Gheladze; mama lui Stalin; Keke): atitudinea lui Stalin faţă de 52, 54, 65, 69, 78, 190; căsătorie 41-42; copii 43-44; despre căsătoria lui Stalin cu Kato 152-153; îi trimite lui Stalin haine în Siberia 118; îl salvează pe Stalin de ucenicia ca cizmar lîngă tatăl lui 62; îl vizitează pe Stalin în închisoarea din Baku 188; memorii 41; moartea şi locul înmormîntării 73, 315; relaţiile ulterioare ale lui Stalin cu 314-315; soţul o părăseşte 49-50; Stalin o vizitează cît timp este elev la Seminarul din Tiflis 75; şi creşterea şi educaţia lui Stalin 48-52, 62, 63 n. *; şi excluderea lui Stalin din seminar 84; şi fiii lui Egnataşvili 318; şi firea rebelă a lui Stalin la Tiflis 78-79; şi intrarea lui Stalin la Seminarul din Tiflis 65-66, 69; şi încarcerarea lui Stalin la Batum 107-108; şi paternitatea lui Stalin 46-47; şi prima arestare a lui Stalin 85; şi relaţia lui Stalin cu o fată 81-82
Djugaşvili, Ekaterina (Katovan) (*născută* Svanidze; prima soţie a lui Stalin; Kato): arestată după o razie a poliţiei în casă 158; boala, moartea şi înmormîntarea 176-179, 184; îi ajută pe cei răniţi la Tiflis 148; naşterea unui fiu 159; relaţia şi căsătoria cu Stalin 28, 148, 152-153, 176-177; repere de viaţă şi fire 152-153; se mută la Baku 168, 172-173, 176; Stalin este chiriaş în casa ei din Tiflis 28, 31, 137-138; şi rănirea lui Stalin la Tiflis 145; ştie de jafurile organizate de Stalin 168
Djugaşvili, Galina (*ulterior* Burdonovskaia) 44
Djugaşvili, Ghiorghi (fratele lui Stalin) 42
Djugaşvili, Ghiorghi (unchiul lui Stalin) 42
Djugaşvili, Iakov (Iakob) (fiul lui Stalin; Flăcăiaşul; Iaşa): capturat de nemţi în război, se sinucide 312; copilăria la Tiflis 28; creşte sub Stalin 49 n. *; încearcă să se sinucidă 311; moartea 310; naşterea 159, 208 n. *; nou-născut la Baku 168, 173; Stalin îl abandonează după moartea lui Kato 179; Stalin îl vizitează 217
Djugaşvili, Iosif Vissarionovici *vezi* Stalin, Iosif Vissarionovici
Djugaşvili, Miheil (fratele lui Stalin) 43
Djugaşvili, Vano (bunicul lui Stalin) 42
Djugaşvili, Vissarion (Besarion) (tatăl lui Stalin; Beso): atitudinea lui Stalin faţă de 47-48; beţii şi alcoolism 45, 47-49, 60; căsătorie 41-42; copii 44; exilat de la Gori 51; fire şi realizări 43-45; impozite locale neplătite 85; îl răpeşte pe Stalin şi îl angajează ca ucenic de cizmar 61; încercări de a-l scoate pe Stalin de la seminar 69; îşi părăseşte soţia 49; îşi pierde slujbele şi decade 86; Keke îl întîlneşte la Batum 108; moartea 195; se opune ca Stalin să primească o educaţie 50, 60-61; Stalin îl vizitează la Tiflis 79-80
Djugaşvili, Zaza (bunicul lui Beso) 42
Djuruli (primar din Gori) 46, 51
Djvelaia, Simon 166
Dobronravova, Şura 191
Doneţk (*fost* Iuzovka) 166 n. *
Dorrer, Aleksei, conte 206
Dostoievski, Fiodor 68; *Demonii* 74, 91
Drujina vezi „Gaşca"
Dubrovin, Aleksandr 191
Dubrovinski, Innokenti 242
Duma: bolşevici şi menşevici aleşi în 225-228; înfiinţată 138; reguli de alegere a deputaţilor 166
Duminica Însîngerată (9 ianuarie 1905) 126-127
Dvali, Pimen 136
Dvali, Spiridoni 158
Dzerjinski, Feliks: alianţa cu Stalin 277-278 n. *; cercetează căderea oraşului Perm 311; inclus

în CMR al lui Troţki 292 n. **; îl susţine pe Stalin la Petrograd 288; organizează apărarea Petrogradului 302; preşedinte al Ceka 303; primeşte în sarcină controlul asupra poştei şi telegrafului 293; Stalin îl întîlneşte la Stockholm 151 n. *; şi izbucnirea Revoluţiei 290-291, 296 n. *

Egnataşvili, Alexandre (Saşa) (fiul of Iakob) 67 n. **, 317-319
Egnataşvili, Kika 56
Egnataşvili, Mariam 50
Egnataşvili, palavani Iakob („Koba"): ca posibil tată al lui Stalin 45-47; cariera ulterioară de proprietar de restaurante 317; educaţia fiilor 67 n. **; îi susţine pe luptători 55-56; îşi pierde trei copii în epidemia de variolă 49; la nunta părinţilor lui Stalin 41-43; naş al copiilor lui Beso şi Keke 43-44; o ajută pe Keke în momente grele 50, 53; o ia pe Keke de amantă 47; ocrotitor al lui Beso 43; soţia lui îl alăptează pe Stalin 44; susţine educaţia lui Stalin 62, 66; şi evadarea lui Stalin din exil 116-117; şi porecla lui Stalin 74
Egnataşvili, Vaso (fiul lui Iakob) 67 n. **, 309, 317-319
Ehrenburg, Ilia 290
Eisenstein, Serghei 71, 294, 300
Ejov, Nikolai 18,252 n. *
Elisabedaşvili, Ghiorghi: îi oferă lui Stalin un ceas al lui Beso 195 n. *; închis împreună cu Stalin 107-108; şi boala şi moartea lui Kato 178-179; despre copilăria lui Stalin 57 n. *; despre Stalin îndrăgostit de fiica lui Cearkviani 63; prietenia cu Stalin 78; exmatriculat din seminar 87; la căsătoria lui Stalin cu Kato 152; despre dragostea lui Stalin pentru Kato 176
Elisabedaşvili, părintele 78
Elisabedaşvili, Sandro 57 n. *
Emelianov, N. (muncitor) 283
Enisei, fluviu 241, 244, 246, 248-249, 253-254, 257-258, 260-261, 263
Enukidze, Abel: arestat şi împuşcat 320; ca naş al Nadiei Allilueva 285; cariera şi viaţa ulterioară 320; cofondator al ziarului *Brdzola* 95; despre condiţiile din exil 114-115; discută noul guvern revoluţionar 296-297; fire afemeiată 189-190; îi eliberează pe fraţii Egnataşvili 317; în cercul lui Stalin 277 n. *; judecat 312; le vizitează pe surorile Svanidze acasă 137-138 n. *; Nikolaevski îi cere sfatul 217-218; se întoarce la Petrograd (1917) 270; şi exmatricularea lui Stalin din seminar 82; şi poziţia dominantă a lui Stalin 180
Eremin, A.M., colonel: Scrisoarea 199 n. *
Eristavi, Rafael, prinţ: *Patria lui Hevsur* 63; poezia lui Stalin despre 70-71, 157
Esenin, Serghei 193 n. *
Essad Bey (*născut* Lev Nusenbaum) 128, 146, 175, 181-182, 250
evrei: atitudinea lui Stalin faţă de 124, 163 n. *, 232, 234 n. *, 245 n. *; ca revoluţionari 114; delegaţi la congresul din 1907 de la Londra 139; în exil 114, 114-115 n. *, 115; la Viena 232; persecutaţi 139; poziţie dominantă printre bolşevici 142 n. *; printre menşevici 116, 139, 163; refugiaţi la Londra 161; scutiţi de recrutarea în armată 263
exil: condiţii 114-116, 241-242; evadaţi 117

Fels, Joseph 165
Figes, Orlando 269
Finlanda: Centrul Bolşevic 156; Lenin se ascunde în 283, 289; mişcarea de independenţă 279; Stalin călătoreşte prin 226; Stalin se întîlneşte cu Lenin în 27, 140-141, 151
„Fikus" (agent al Ohranei) 193, 196-199, 217
Fiodorov: *Noutăţi kartveliene* 321
Flakserman, Galina 290-291
Flakserman, Iuri 291
Fofanova, Margarita 289, 293-294
Fomin (soţul Pelagheei Onufrieva) 312
Franz Ferdinand, arhiduce de Austria 251
Franz-Joseph, rege-împărat al Austro-Ungariei 226, 231

Gaceciladze, părintele Kasiane 133-134, 156
Gagra, Marea Neagră 309
Gambrianţ, Zakaria 43

Gamsahurdia, Konstantine: *Tinereţea conducătorului* 321
Gapon, părintele Gheorghi 126
Gasitaşvili, Data 44, 50, 318
„Gaşca" (*Drujina*; bandă din Tiflis/Baku): implicată în jefuirea băncii din Tiflis 27-28, 30; încercări de a-l elibera pe Stalin din închisoarea din Baku 188; Kamo şi 30, 167; menşevicii nu sînt de acord cu 159; sărbătoriri 185; operaţiuni 147, 186; Stalin formează 32; Stalin o resuscitează la Baku 180-181, 194; Ţinţadze conduce 146; Ţinţadze îi încurajează pe membri 224; Voznesenski în 168
Gavrilova (gazda lui Stalin la Vologda) 214
Gărzile Roşii 275
Geifman, Anna 171
Geneva: Lenin la 169, 171, 180
Georgia: activitate revoluţionară în 119, 125, 132-133; bandiţi-eroi antiruşi 58; Batalioanele Roşii în 130, 133, 143-144; bolşevicii slabi în 160-161; declaraţia menşevică de independenţă (1918) 123 n. *; epurări şi asasinate 319; impunerea stării de asediu 133; interzicerea de folosire a limbii 58; îşi pierde independenţa 42, 314 n. *; menşevicii în 116 n. *, 123-126, 128-132, 316 n. *; mîndria naţională înăbuşită la Seminarul din Tiflis 68; produce ruptura dintre Stalin şi Lenin 314-315 n. *; revoltă înăbuşită 144; specific naţional 29; tulburări în 128-129; *vezi şi* Gori; Tiflis
Germania: Stalin în 175-176; Troţki începe negocieri cu 303
Getty, Arch 252 n. *
Gheladze, Anna 79, 153
Gheladze, Ghiorghi (unchiul lui Stalin) 43, 107, 125
Gheladze, Glah (bunicul matern al lui Stalin) 43
Gheladze, Melania (bunica maternă a lui Stalin) 43
Gheladze, Sandala (unchiul lui Stalin) 44, 74
Ghelovani, Ketevan 153 n. *, 159, 177 n. *
Ghermoghen, inspector (la Seminarul din Tiflis), adevăratul nume Gheorghi Efimovici Dolganov 68, 73
Ghio, Artiom 197
Glurdjidze, Grişa 63, 316
Gogcilidze, Simon 54, 58-62, 65-66
Gogol, Nikolai 74, 322
Goldava, Paţia 29, 35, 130, 144, 147, 159; moartea 224 n. **
Goliţîn, Grigori, prinţ 90, 110, 133
Golovnea (contabil) 30
Golubev, Ivan 205, 207, 209
Gorbaciov, Mihail 245 n. *, 287
Gorbman, Golda (*ulterior* Voroşilova) 96
Gori, Georgia: compoziţie socială 55-56; construcţii ulterioare 43-44; execuţie publică 64; Stalin frecventează Şcoala Bisericească 52; Stalin se întoarce aici după evadarea din Siberia 125; trînte pe stradă 54-58; viaţa şi situaţia din 41, 43, 53-55
Gorki, Maxim: critică pledoaria lui Stalin pentru revoluţie 292 n. *; despre discursul lui Lenin 142; despre Gori 54; în organizaţia Vperiod 209; la Londra pentru congresul din 1907 160-162; martor la execuţia prin spînzurare 64; relaţiile cu Stalin 162 n. *; semnează contractul de împrumut cu Fels 165; Stalin foloseşte o poezie a lui drept cod 214
Greaznov, Fiodor, general 143-145
Grigorov, familia 204
Gromîko, Andrei 165
Gudok (*Sirena*; ziar) 172
Gulag 262-263 n. *
Gurdjieff, George 82 n. *
Gurghenidze, Nina 122 n. *
Guria, provincie în vestul Georgiei 100, 113, 125, 131, 139, 155
Gusinski, Abram 114, 117
Gvaramia, Kamşiş 155

Hahanaşvili, Kote 75 n. *
Hahanian, părintele 42

Hanlar (muncitor azer) 176
Harkov: în al Doilea Război Mondial 255 n. *
Harriman, Averell 83
Hervieu, madame (croitoreasă) 137, 149
Himmat (Energie; grup bolşevic musulman) 180
Hitler, Adolf: bătut de tată în copilărie 49 n. *; la Viena 232; negocierile lui Stalin cu 98 n. *; vizează petrolul din Baku 175 n. *
Homeriki, Noe 125
Horoşenina, Serafima 204, 207, 313 n. *
Hruşciov, Nikita S.: despre Saşa Egnataşvili 319; despre Stalin la bătrîneţe 322; despre teatrul jucat de Stalin 59 n. *; Ejov strînge materiale împotriva 252 n. *; îl denunţă pe Stalin 52 n. *; Serov îi raportează despre Stalin 249-250; Stalin îi povesteşte o întîmplare de la vînătoare 254; Stalin îi povesteşte viaţa în exil 115; Stalin îl ceartă pentru bătălia de la Harkov (1942) 255 n. *; şi beţiile lui Stalin 47; şi Scrisoarea Eremin 199 n. *
Hubuluri, Sandro 64
Hugo, Victor 73

Iaroslavski, Emelian 145 n. *
Iluridze (profesor la Gori) 56, 62
Imedaşvili, I.Z. (librar) 73
imereto-megrel, comitet 125
Internaţionala, a Doua *vezi* Stuttgart: Congresul Internaţionalei a Doua
Interraional, Partidul 289
Inţkirveli, Stepko 29, 169 n. *, 186
Iremaşvili, Iosif: despre bolşevismul lui Stalin 116; despre fortăreaţa Metehi din Tiflis 72; despre Stalin la înmormîntarea lui Kato 178; expulzat în Germania 317; frecventează Seminarul din Tiflis 66, 72-73, 75, 78; la Gori 48, 51-52, 56-58, 60, 62; lecturi 74; şi invadarea Georgiei 316; şi încarcerarea lui Stalin la Batum 107; şi revolta din Baku (1905) 138
Irkutsk, Siberia 114
Isari (*Săgeata*; ziar din Tiflis) 31, 34
Iskander, Fazil: *Sandro din Ceghem* 155
Iskra (*Scînteia*; ziar) 89
Ivanian, Aram 206
Ivanov, Boris 259
Iveria (*Georgia*; ziar) 69-70
Izvorul Rece (vilă), Gagra 309, 322

închisori: condiţiile şi viaţa în 108-111

jandarmi (poliţia politică ţaristă) 28, 82, 84, 90, 92-94, 111-112, 150, 186, 197
Japonia: Nicolae al II-lea vrea pace cu 134; război cu Rusia (1904-1905) 116, 119, 125, 127, 132
Jdanov, Andrei 314
Jeune, François 98-99
Jitomirski, Iakov 164, 170
Jordania, Noe: activitatea în Georgia 89 n. *, 125, 129; anchetează jefuirea băncii din Tiflis 171; arestat şi închis 89; ca menşevic 89 n. *; co-fondator al celui de al Treilea Grup 75-76, 89 n. *; despre ascetismul lui Stalin 148; exil 316 n. *; îl critică pe Stalin 101; în revolta din Tiflis 144; Lenin îi face o ofertă 163 n. *; marxism 119; participă la conferinţa de la Stockholm (1906) 151; participă la conferinţa social-democraţilor de la Tiflis (1906) 154; participă la congresul de la Londra (1907)163; se opune chemării la grevă 87; Stalin face cunoştinţă cu 75; Stalin i se opune lui 89; Stalin îl denunţă 84; Stalin se întîlneşte în secret cu 227; şi denunţarea lui Şaumian de către Stalin 197
Jukov, Gheorghi Konstantinovici 52, 144 n. *

Kaganovici, Lazar Moiseievici 59 n. *, n. **, 102 n. *
Kalinin, Mihail: agitaţie la Tiflis 86, 89 n. *; ales membru candidat al Comitetului Central 213 n. **; cariera şi moartea 320-321; în cercul lui Stalin 277 n. *; la conferinţa de la

Stockholm (1906) 151 n. *; suspectat că ar fi agent al Ohranei 231 n. *
Kalinina, Ekaterina 216 n. *, 319 n. *
Kamenev, Lev Borisovici (*născut* Rosenfeld): acuzat că ar fi agent al Ohranei 288 n. *; ales în Comitetul Central 285; anunţă căderea Palatului de Iarnă 300; anunţă noul guvern 301-302; arestat (1917) 282; ca bolşevic moderat 116 n. *, 120; despre Biroul care ia deciziile 276; exil în Siberia 258-259, 263-264; frecventează Gimanziul de Băieţi din Tiflis 67 n. *; iese din clandestinitate 288; îi primeşte pe primarul şi consilerii orăşeneşti din Petrograd 298; îl critică pe Lenin 276; în Petrogradul revoluţionar cu Stalin 270, 272; încearcă împăcarea cu menşevicii 289; judecat la Sankt-Petersburg 258; Lenin îl ceartă la întoarcerea în Rusia 274; lichidare 151 n. *, 247-248, 319; nume 236 n. *; participă la Primul Congres al Sovietelor 277; participă la şedinţa de la Institutul Smolnîi 296; pleacă din Siberia 265; responsabil de negocierile cu eserii de stînga 293, 302; scrisoare de la Lenin despre moderarea diferenţelor de opinie în partid 230; se opune demonstraţiilor armate 279; Stalin îl vizitează la Tiflis 120; şi articolul lui Stalin despre politica naţionalităţilor 235; şi ascensiunea lui Lenin către puterea absolută 304; şi căderea Romanovilor 264-265; şi Revoluţia din Octombrie 288, 290-291; şi *Scrisorile din depărtare* ale lui Lenin 273, 275 n. *
Kameneva, Olga (*născută* Bronstein) 264
Kamo *vezi* Ter-Petrosian, Simon
Kandelaki, Davit 98 n. *
Kandelaki, Konstantine 96-102, 110, 113
Kapanadze, Petre 52 n. **, 64, 66, 83, 309-310, 316
Kapba, Stepan 155
Karsidze, Arsene 170
Karţhia (spion al poliţiei) 96
Kasradze, Grigol (Ghigo) 157, 171
Kasradze, părintele L. 42
Kato *vezi* Djugaşvili, Ekaterina (prima soţie a lui Stalin)
Kautski, Karl 232
Kavtaradze, Sergo: arestat şi eliberat 215 n. *; cariera ulterioară şi moartea 320; călătoreşte cu Kamo 156; ciocnirea cu Stalin 139, 156; gustă din plăcerile vieţii 148; la Baku împreună cu Stalin 179 n. *, 180; pleacă la Universitatea din Sankt-Petersburg 186; se întîlneşte cu Stalin evadat din Narîm 222-223; Stalin îl vizitează la Sankt-Petersburg 215, 226; strînge bani pentru partid 180; şi concertul şi balul pentru strîngerea de bani 237
Kazarian, Kacik 101
Kazbeghi, Alexandre: *Patricidul* 74
Keke (mama lui Stalin) *vezi* Djugaşvili, Ekaterina
Kekelidze, Bartlome 131
Kelbakiani, Vaso 80
Kerenski, Aleksandr: ca ministru de război 276, 279; ca prim-ministru 281; ia măsuri împotriva bolşevicilor 281, 289; îl numeşte şi apoi îl demite pe Kornilov din postul de comandant suprem 286; îl vînează pe Lenin 282; ordonă eliberarea deputaţilor Dumei care fuseseră exilaţi 264; se înţelege cu Sovietul şi guvernul 270; Stalin îl atacă 283-284, 286; strînge forţe după Revoluţie 302; şi Revoluţia din Octombrie 290-291, 296-297, 299-300
Keţhoveli, Lado: cofondator al ziarului *Brdzola* 95; împuşcat 112; organizează greva vatmanilor de tramvai din Tiflis 85; organizează grevă la Seminarul din Tiflis 63, 65; prietenia cu Stalin 52, 63, 75, 84
Keţhoveli, Vano 42, 52, 84
Kiasaşvili, Vano 130
Kibirov, Ivan 241, 244, 249, 251, 261-263
Kirov, Serghei 288 n. **
Kirtava, Natalia (Nataşa) 99, 103 n. *, 109, 111-112, 124, 190, 313 n. *
Kohn, Oscar 170-171
Kollontai, Aleksandra 275, 305
Kolpaşevo 220
Komissarjevskaia, Vera 143 n. *
Konev, Ivan, mareşal 144 n. *
Konovalov, Aleksandr Ivanovici 300

konspiraţiia („o altă lume”) 91-93, 96, 112, 179, 186, 199, 210, 226, 247
Kornev (presupus agent al poliţiei) 197 n. *
Kornilov, Lavr, general 287
Kosîghin, Alexei 83
Kostino, Turuhansk 242, 244, 261
Kot, Stanisław 229 n. *
Krasin, Leonid: arestat în Finlanda 171; cariera ulterioară şi moartea 224 n. *; cearta menşevicilor cu 180; despărţirea de Lenin 224; excelente cunoştinţe inginereşti 143 n. *; fabricarea de bombe 147 n. *, 157-158, 167; îl admiră pe Kamo 157; participă la conferinţa de partid din 1905 143 n. *; participă la congresul de la Stockholm (1906) 150-151, 156; printre lichidatori 209; şi ameninţarea extrădării lui Kamo 170; şi banii furaţi 169-170
Krasnoiarsk 241, 245 n. *, 258, 260 n. *, 261-263, 265, 314
Kriukova, Sofia 212
Krîlenko, Nikolai 233 n. *, 247 n. *
Kronstadt 275
Krupskaia, Nadejda (Nadia, soţia lui Lenin): despre exilul la Geneva 169; despre extremismul lui Lenin 272; despre Kamo 157-158; i se alătură lui Lenin în exil 114-115 n. *; intervine pentru Emelianov 283 n. *; îi încurajează pe Stalin şi Sverdlov să fugă 222; la Cracovia 222, 227, 230; la Londra 160; nu-i scrie şi nu-i trimite bani lui Stalin în exil 247; relaţiile cu soţul ei 142; se ascunde cu Lenin în Petrograd (1917) 282-283; se întoarce în Rusia (1917) 274; Stalin o insultă 314-315 n. *; Stalin o întîlneşte la Sankt-Petersburg 141; Stalin se învoieşte asupra unui cod de comunicare cu 214; sugerează trimiterea lui Stalin la Sankt-Petersburg 218; şi arestarea lui Stalin la Sankt-Petersburg 237; şi îndoielile lui Lenin în privinţa iminenţei revoluţiei 255, 270; şi întrebările lui Stalin despre conferinţa de la Praga 214
Kşesinskaia, Matilda 271
Kubizek, August 232
Kuibîşev, Valerian 232 n. *
Kulidjanov, surorile (din Gori) 51
Kulik, Kira: împuşcat 319 n. *
Kungarov, Mitrofan 118
Kuokola, Finlanda 27
Kupriaşvili, Baciua: acţionează la ordinele lui Stalin 146; atacă o diligenţă în apropiere de Tiflis 224; despre aroganţa lui Kamo 167; despre rolul lui Kamo în „Gaşcă” 169 n. *; în Baku 181; supravieţuieşte şi lasă memorii 224 n. **; şi întoarcerea lui Stalin la Baku în 1909 194; şi jefuirea băncii din Tiflis (1907) 29-31, 31-32 n. **, 35; şi ordinul lui Lenin către Stalin de a strînge bani 158
Kurdiumov (casier la banca de stat a Georgiei) 30
Kureika, Turuhansk 244-246, 248-249, 251-253, 255, 257-262, 314
Kuridze, Porfiro 96, 99-101
Kurnatovski, Viktor 87, 89, 122
Kutais, provincie în vestul Georgiei: închisoare 100, 103; Stalin se întoarce în 110-112
Kuzakov, Konstantin (fiu nelegitim al lui Stalin) 208 n. *, 314
Kuzakova, Maria 204-205, 207-208, 314
Kvali (*Plugul*; hebdomadar) 71, 76, 90

Lakoba, Nestor 87 n. *, 102 n. *
Lakoba, Stanislav 156
Laletin, Ivan 245, 249-251, 253
Landau, David 182
Lansbury, George 164
Lavrov (profesor) 60
Lavrov, V.B., căpitan de jandarmi 76, 90, 99, 107, 110-111
Lejnev (exilat) 115, 204
Lena, fluviu: masacrul de la minele de aur 218, 219 n. *
Lenin, Vladimir Ilici (*născut* Ulianov): află de actele banditeşti ale lui Stalin din Baku 184; ales în Comitetul Central 275; atitudinea lui Stalin faţă de 193, 209; *Ce-i de făcut?* 73, 109, 142, 148, 235; circumspect în privinţa demonstraţiei armate 279-281; concepţia

revoluţionarilor militanţi 95; conduce Centrul Bolşevic din Finlanda 156; conduce partidul bolşevicilor 27, 116; corespondenţa cu Stalin în exil 204, 241, 258, 260; cruzime şi lipsă de scrupule 303-304; cum se îmbracă 284 n. *; deghizare 283, 290-291, 295; deschide conferinţa de partid de la Sankt-Petersburg (1905) 142; fascinat de Kamo 30; foloseşte nume false 235; fuge şi se instalează la Geneva 169, 180, 192; istoria personală şi rădăcini evreieşti 142; îi încurajează pe Stalin şi Sverdlov să evadeze 222; îi învinge pe bundişti 118; îi scrie lui Malinovski după arestările din Sankt-Petersburg 236; îi trimite un pamflet lui Stalin în exil 116-117; îl laudă pe Stalin 303-304; în Elveţia în timpul Revoluţiei din Februarie 1917 270, 272; încrederea în Stalin 275; îndoieli asupra iminenţei revoluţiei 255, 270; înfăţişare şi purtări 142-143, 300; îşi modifică vederile extremiste 272, 280; Kamo îl întîlneşte 157-158; la conferinţa de la Stockholm (1906) 151; la congresul de la Londra (1907) 159, 162, 164; la Cracovia 222, 227-230, 234-235; la Paris 205, 209; *Materialism şi empiriocriticism* 169 n. **; menşevicii încearcă să-l distrugă 171; nu-l bănuieşte pe Malinovski 237; oferta făcută lui Jordania 163 n. *; ordonă Revoluţia din Octombrie 288-291, 293-294; organizează primul guvern sovietic 297, 302-303, 305; participă la conferinţa de la Praga (1911) 212, 214; participă la întîlnirea dinaintea congresului în Smolnîi 295-296; participă la Primul Congres al Sovietelor 277; politică de forţă 274-275; preferă armele şi politica urnei de vot 162; primeşte banii furaţi de la banca din Tiflis 169-170; radicalizat 93; regim personal 19; schisma cu Stalin din cauza Georgiei 314 n. *; *Scrisoare către un tovarăş despre probleme organizatorice* 116; *Scrisori din depărtare* 273, 275 n. *; se afirmă ca conducător al Rusiei 301-302; se ascunde după demonstraţia nereuşită 281-283; se întoarce în Rusia în „trenul sigilat" (1917) 272-274; se mută în Finlanda 283; se mută înapoi la Petrograd 288-289; se opune împăcării cu menşevicii 195, 227, 230, 258; semnează contractul de împrumut cu Fels 165; speră ca Germania să înfrîngă Rusia 258; Stalin îi refuză un articol pentru *Pravda* 226; Stalin îl citeşte prima oară pe 84; Stalin îl întîlneşte prima oară în persoană 141-143; Stalin îl laudă în faţa lui Davitaşvili 126; Stalin îl vizitează la Stockholm 150; Stalin strînge bani pentru 146-147, 154; şi depresia lui Stalin în exil 255; şi diferenţele şi feudele din partid 192, 195, 205-206, 223-224; şi excluderea lui Stalin din organizaţiile locale 172; şi formarea unui Comitet Central 213; şi jefuirea băncii din Tiflis în 1907 27, 35-36, 167; şi organizarea Revoluţiei din Octombrie 297-298; şi politica naţionalităţilor 230, 234 n. *, 235; şi poziţia lui Stalin la *Pravda* 227-228; viaţa în exil 114
Leontiev (de la Sindicatul bolşevic al Petroliştilor) 196
Levine, I.D. 199 n. *
lichidatori (organizaţie) 209
Life, revistă 199 n. *
Likani, palat, Borjomi 55 n. *
Litvinov, Maksim (*născut* Meyer Wallach) 157 n. *, 161, 164, 169-171, 321
Litvinţeva, Marta 114
Lobov, Aleksandr 226 n. *
Lobova, Valentina 226, 228-231
Lomdjaria, Porfiro 97, 100
Lomdjaria, Silibistro 97, 99-102
Lomdjaria, Vera 101, 103 n. *
Lominadze, Eliso 35, 148, 169 n. *
Lomov, G.I. 293
London, Jack 161
Londra: al Cincilea Congres (1907) 154 n. *, 158, 160-166; luptele dintre bande de cartier 161
Lopuhin, Aleksei Aleksandrovici 93 n. *
Lozovski, Solomon 143 n. *
Lunacearski, Anatoli 301
Lvov, Gheorghi, prinţ 264, 270, 275-276

MacDonald, Ramsay 162, 164
Maceabeli, Badur, prinţ 42
Maharadze, Pilipe: cofondator al celui de al Treilea Grup 89 n. *, 124; despre revoluţionarii de la Seminarul din Tiflis 68; editează şi scrie pentru *Proletariatis brdzola* 124; extravaganţă 148; îl critică pe Stalin 277-278 n. *; prins de Ohrana 89; se împotriveşte

anexării Georgiei 314-315 n. *; Stalin îl ceartă pentru un articol nescris 149; supravieţuirea 320 n. *
Mahatadze, Nikolai Dmitrievici 80
Maiski, Ivan 161, 164
Makarov, A.A. 212
Maklakov, N.A. 218, 237
Maleantovici, P.N. 296, 300
Malenkov, Gheorghi 252 n. *
Malinovski, Roman („Portnoi", Croitorul): alcoolism 247; ales reprezentant al bolşevicilor în Dumă 225, 227; ca agent al Ohranei 213, 218, 220, 231; corespondenţă cu Stalin în exil 243, 246-247; cu Stalin la Cracovia 231; îl întîlneşte pe Lenin la Sankt-Petersburg 227, 230; îşi dă demisia din Dumă 247; judecat şi împuşcat 247 n. *, 247-248; la conferinţa de la Praga (1911) 213; scrisoare de la Sverdlov în exil 242; Stalin îi scrie din Viena 233; şi propunerea lui Stalin de împăcare cu menşevicii 227; trădări la Sankt-Petersburg 236-237; trădează planul de evadare al lui Stalin 241, 244
Mancio, Aleksandr 182
Mandelştam, Osip: atitudinea lui Stalin faţă de 71-72; despre Batum 97; îl batjocoreşte pe Stalin 42 n. *, 71-72
Mantaşev, Aleksandr Ivanovici (baron al petrolului) 91
Marea Teroare (1937) 70-71 n. *, 81, 87, 98 n. *, 99 n. *, 110 n. *, 166 n. *, 179, 187, 188 n. *, 189, 196-197, 199 n. *, 217 n. *, 233 n. *, 252 n. *, 283 n. *, 288 n. **, 305 n. *, 311, 316
Marele Război (1914-1918): cum este purtat 261, 278-279; începe 251; Lenin cere încetarea 272; Stalin urmăreşte veştile din 257
Maria Fiodorovna, împărăteasa lui Alexandru al III-lea 87 n. *
Martînov, Aleksandr Pavlovici, colonel de jandarmi 197, 200, 203
Martov, Iuli: desfiinţat de Troţki 299; îi conduce pe menşevici 27 n. *; îl atacă pe Lenin la Geneva 171; îl denunţă pe Malinovski 236; în Elveţia 270; în exil 114-115, n. *; la conferinţa de la Stockholm (1906) 151; participă la congresul de la Londra (1907) 163; politica de partid 116; Stalin îl critică 172; şi divergenţele din partid 204; şi implicarea lui Stalin în atacul pirateresc asupra navei *Nicolae I* 181
Marx, Karl: Stalin îl citează 119; *Capitalul* 74
marxism: credinţa lui Stalin în 76, 119, 139, 187; în Caucaz 119; la Seminarul din Tiflis 73, 75-76
mauserişti 175, 181, 183, 186-188, 194, 196, 218, 223
Mdivani, P.G., („Budu", „Butoi"): avertizat de un ofiţer de jandarmi asupra unei razii iminente 197; călătoreşte cu Kamo 156; cere o republică georgiană separată 314-315 n.*; cu Stalin în vestul Georgiei 125; împuşcat 319-320; în conducerea superioară bolşevică de la Tiflis 139; la Baku 179 n. *, 223; la închisoare cu Stalin 194; pune la cale să-l elibereze pe Kamo din spitalul închisorii 223; se bucură de plăcerile vieţii 148; şi surorile Svanidze 137-138 n.*
Menşevic, Partidul: cooperează cu bolşevicii la Tiflis 134, 144; desfiinţat de Troţki 299; fabricarea de bombe 147 n. *; îl acuză pe Stalin că este agent dublu 149; îl anchetează pe Stalin pentru implicarea în atacul pirateresc asupra vasului *Nicolae I* 181; în Georgia 116 n. *, 123-126, 128-132, 316 n. *; în Revoluţia din Octombrie 299; în Suedia pentru conferinţa (1906) 150; Lenin despre împăcarea cu 194, 205, 227, 230; membri aleşi în Duma 225; numărul evreilor printre membri 163; ostilitatea lui Stalin faţă de 128-129, 131; participă la congresul din 1907 de la Londra 162; renunţă la terorism 154; sciziunea de bolşevici 27 n. *, 116, 129; se opune demonstraţiei armate propuse de Stalin 275; Stalin îl ia în zeflemea pentru că cedează în faţa lui Kerenski 283-284; Stalin susţine cooperarea cu 194, 272; şi asasinarea lui Greaznov 145; şi jefuirea băncii din Tiflis 171, 181; şi presupusa trădare a lui Şaumian de către Stalin 197-198; ura faţă de Stalin 278
Merzleakov, Mihail 251-255, 257, 260-262
Mesame Dasi *vezi* al Treilea Grup
Mgheladze, Akaki 47, 175 n. *
Mihail Alexandrovici, mare duce 264-265
Mihail Nikolaevici, mare duce 55 n. *
Mihailovskaia, Praskovia (Paşa) 81
„Miheil" (agent al Ohranei) 193, 196, 199

Mikoian, Anastas Ivanovici 59 n. *, 120 n. *, 254 n. *
Miliukov, Pavel 275
Miliutin, Vladimir 293
Miroediha, Turuhansk 242, 260
Mogren, Bertil 150
Molotov, Veaceslav Mihailovici (Scriabin): activitate în cadrul Revoluţiei din Octombrie 296 n. *, 298, 302; alianţa cu Stalin 277; cariera ulterioară şi moartea 321; cîntă la mandolină 213 n. *; corespondenţa cu Stalin 213 n. *; despre cum Stalin mănîncă peşte îngheţat 262 n. *; despre încălţămintea lui Lenin 301; despre Malinovski 231; despre numele lui Stalin 235; despre priza lui Stalin la femei 190-191; despre teatrul jucat de Stalin 59 n. *; discută noul guvern 296; discuţii cu Stalin la bătrîneţe 309; exilat în Siberia 113-114; face parte din CRM al lui Troţki 292 n. **; îl detestă pe Troţki 304; în Petrogradul revoluţionar 269-271; îşi adoptă numele 235-236 n. *; membru în primul guvern sovietic 298; se pregăteşte pentru Revoluţia din Octombrie 292; semnează raportul lui Serov despre Stalin în exil 250 n. *; Stalin face cunoştinţă cu 219; Stalin îi povesteşte evadarea din Narîm 222 n. *; Stalin stă la el în Sankt-Petersburg 224; şi atitudinea lui Stalin faţă de minciuni 288; şi întoarcerea lui Lenin în Rusia 275
Molotova, Polina: arestată 319 n. *, 321 n. *
Molotov-Ribbentrop, Pactul (1939) 98 n. *, 103 n. *, 232
Monastîrskoe, Turuhansk 241, 251, 258-260, 262
Monoselidze, Miheil: căsătoria cu Saşiko Svanidze 137; despre cum Stalin conducea tipografia din Avlabari 149, 153; despre cum Stalin profita de ospitalitatea prietenilor 120; despre eliberarea lui Kamo din spitalul închisorii 223; despre moartea şi înmormîntarea soţiei 178 n. *; despre Stalin la Stuttgart 175-176; memorii 137 n. *; Stalin îi trimite bani 312; Stalin stă în casa lui 137; şi căsătoria lui Stalin cu Kato 152-153, 159; şi disperarea lui Stalin la moartea lui Kato 179
Monoselidze, Saşiko *vezi* Svanidze, Alexandra
Morozov, Savva 130, 143 n. *
Morris, William 162
Moscheles, Felix 164
Moscova: Stalin se mută la (1912) 214
Moskaliov, M.A. 245 n. *
Muhtarov, Murtuza 182
Mukden, bătălia de la (1905) 132
Murahovski, V. 72
Muranov, Matvei 227
Mussolini, Benito 166 n. *

Nadiradze, Ilia P. 187-188
Naghiev, Gilar-Hanum 182
Naghiev, Liza-Hanum 183 n. *
Naghiev, Musa 182
Nagornova, Efinia 261 n. *
Nakaşidze, M.A., prinţ 128
Narîm, Siberia: Stalin exilat în 221-224
narodnici 92
Natroşvili, Simon 74
Neceaev, Serghei Ghenadievici: Lenin îl citeşte 142; *Catehismul unui revoluţionar* 91-92
Nekrasov, Nikolai 71
Nicolae al II-lea, ţar: aprobă condamnarea lui Stalin la exil în Siberia 112; este de acord cu o Constituţie (1905) 138; încearcă să suprime organizaţiile revoluţionare 162; Kşesinskaia amantă 271 n. *; pierde puterea şi abdică 264, 270; Stalin îl atacă pe 219 n. *; şi Duminica Însîngerată (9 ianuarie 1905) 134-135; şi gestionarea Marelui Război 255, 261; şi războiul cu Japonia 116, 127, 135; şi revoluţia care se apropie 135; şi Revoluţia din 1905 140; tentativă de asasinare 160 n. **
Nicolae I (vapor) 172, 181
Nikolaevski, Boris 217-218, 221, 269, 316 n. *
Nikolai Nikolaevici, mare duce 135, 138, 160 n. **
NKVD 93

Nobel, familia 97, 99, 102, 174
Nobel, fraţii, compania petrolieră a 174
Noghin, Viktor 292
Norilsk, uzina de prelucrare a nichelului 262-263 n. *
Novaia jizn (*Viaţa nouă*; ziar) 140, 291
Novaia Uda, Siberia 114, 116, 118
Novoe vremea (*Vremea nouă*; ziar din Tiflis) 36
Nusenbaum, Berta 181
Nusenbaum, Lev/Kurban Said *vezi* Essad Bey
Nuţubidze, Şalva 132 n. **

Octombrie (film) 294
Odessa: pogromuri 138
Ohrana (poliţia secretă): activitate antirevoluţionară 93-94, 117; agenţi aleşi în Dumă 225; agenţi plătiţi 198; agenţi patrulează Calea Ferată Transsiberiană 117; agenţi supraveghează congresul din 1907 de la Londra 160-161, 170; despre întoarcerea lui Stalin la Tiflis 125; efectul asupra bolşevicilor 199; eficacitate 199; îi arestează pe Kurnatovski şi Maharadze 86-87; îl supraveghează pe Stalin după întoarcerea la Baku 193, 195; îl urmăreşte pe Stalin în drum spre Sankt-Petersburg 211; îl vînează pe Stalin 98, 154; înfiinţată 92-93; se opune reunificării social-democraţiei ruse 229, 237; Stalin ca presupus agent al 82, 112, 117, 196-197; şi jefuirea băncii din Tiflis (1907) 28, 34-35, 157, 166, 169-171; şi sponsorizarea bolşevicilor de către familia Rothschild 181-182; zădărniceşte planurile lui Stalin de a evada din Turuhansk 244, 247
Oihonna (vapor) 150
Onufrieva, Pelagheia („Frumuşica") 209-211, 214, 312
Ordjonikidze, Grigol (Sergo): ales în Comitetul Central 213-214, 218; arestat 219; cariera ulterioară şi sinuciderea 320; cu Lenin la Paris 205; despre cererea lui Stalin de a fi pregătit 59 n. *; despre Lenin care se ascunde la Petrograd 282-283; îi informează pe bolşevici despre Comitetul de Organizare Rus 208; îl întîlneşte pe Stalin la Sankt-Petersburg 212; în cercul lui Stalin 277 n. *; în închisoare la Baku 187-188; joacă dame cu Stalin 187-188; organizează apărarea Petrogradului 302; organizează invadarea Georgiei (1921) 314-315 n. *; prietenia cu Kamo 123; şi asasinarea prinţului Ilia Ceavceavadze 167-168 n. *; şi întoarcerea lui Stalin la Baku (1909) 194, 196; tinereţea în Caucaz 20
Organizaţia Militară (a Partidului Bolşevic) 279, 288, 292 n. **
Oscar al II-lea, rege al Suediei 150
osetini 42, 64
ostiaci (Turuhansk) 241, 252-253
Ostrovski, Aleksandr 117; *Kto stoial za spinoi Stalina?* 19

Papitaşvili, Davit 47
Paris: Kamo la 157, 224; Lenin la 205, 208, 214, 24
Pasternak, Boris 71-72, 103 n. *
Paţia *vezi* Goldava, Paţia
Pavlenko, P.A. 33
Pămînt şi Libertate (grupare) 92
Pereprîghin, familia 244, 248, 250, 260-261, 262 n. *
Pereprîghina, Lidia: legătura lui Stalin cu ea şi copiii rezultaţi 246, 248-249, 260; viaţa ulterioară 314
Pereprîghina, Natalia 248
Pereverzev, Pavel 280-281
Persia: revoluţia din 180
Pestkovski, Stanislav 302
Peterin, Martin 252-253
Petrograd *vezi* Sankt-Petersburg
Petrovskaia, Stefania 192, 195, 200, 203-204, 313
Petrovski, G.I. 236, 256, 258
Petuhov (exilat în Siberia) 259
Pipes, Richard: *Degaev Affair* 93 n. **; *Unknown Lenin* 304 n. *

Pisarev, Dmitri 303
Plehanov, Gheorghi: la congresul de la Stockholm din 1906 151; materialismul lui 192; participă la congresul de la Londra (1907) 162, 164; relaţiile cu Lenin 205; semnează contractul de împrumut cu Fels 165; Stalin critică un articol al lui 258; Stalin îl atacă pe 126; Stalin îl citeşte în secret la seminar 78; Stalin se întîlneşte cu 180
Pleve, Veaceslav Konstantinovici 93 n. *, 125
Podolski, locotenent 203
Podvoiski, Nikolai 293, 298-299
Poka (deţinut politic în exil) 45, 47
Poletaev, N.G. 218
Polonia: Stalin în 229; *vezi şi* Cracovia
Polovinka, insulă pe fluviul Enisei 260
Polovţev, V.N. 283
Pomeranţeva, Alexandra 264
Ponomariova, Daria 255
Popov (jandarm) 244, 249
Port Arthur 119, 126-127
Poskriobîşeva, Bronka: împuşcată 319 n. *
Pospelov, P.N. 321
Praga: conferinţa de la (1911) 212, 214
Pravda (*Adevărul*; ziar): Stalin redactează şi scrie articole pentru 216, 219, 222, 225-227, 230-231, 234, 236, 258, 271, 275-276, 278-280, 284, 288; trupele guvernamentale descind la redacţie 281
Prinţul Potiomkin din Taurida (cuirasat) 132
Prjevalski, Nikolai 46
Prokopovici, Serghei (ministru al produselor alimentare) 298
Proletariatis brdzola (*Lupta proletară*; ziar) 124, 322
Prosveşcenie (*Luminarea*; revistă) 231, 243
provizoriu, guvernul: formare (1917) 264, 270; Lenin atacă 272, 275; şi Revoluţia din Octombrie 293-294
Purins, Eva 261 n. *

Rabocii put (*Calea muncitorilor*; ziar) 289, 291, 293
Rabotniţa (*Lucrătoarea*; revistă) 278
Rahia, Eino 226, 294
Ramişvili, Isidore: atitudine rece faţă de Stalin 124; îl acuză pe Stalin că e agent al guvernului 129; în închisoarea de la Baku 187 n. *; marxismul la Batum 97; organizează aripa armată a menşevicilor 130; participă la conferinţa de la Stockholm (1906) 151; şi luptele de la Tiflis 143-144
Ramişvili, Noe 116 n. *, 128, 171-172, 316 n. *
Ramzin, Leonid 313
Rasputin, Grigori 219 n. *, 261, 269
Ratişvili, Guram 47, 318
Ravici, Sara 296
Rayfield, Donald 70
Razmadze, Grigol 64
Războiul Civil (Rusia, 1918-1919) 304
Reciţki, doamna (soţia unui colonel de jandarmi) 158
Redens, Anna *vezi* Allilueva, Anna
Redens, Stanislas 311
Reed, John 281, 290, 295, 297-298, 301; *Zece zile care au zguduit lumea* 294
Reiss, Tom: *Orientalistul* 146 n. **
Revoluţia Bolşevică *vezi* Revoluţia din Octombrie (1917)
Revoluţia din 1905 126-127, 138-140
Revoluţia din Februarie (1917) 269
Revoluţia din Octombrie (1917) 288-289, 294-299
Revoluţie (Octombrie 1917) *vezi* Revoluţia din Octombrie (1917)
Richard, Marthe 317
Rîkov, Aleksei 151 n. *, 297 n. *

Rocker, Rudolf 161
Roosevelt, Franklin D. 83-84
Roosevelt, Theodore 135
Rosenfeld, Lev *vezi* Kamenev, Lev Borisovici
Rothschild, Alphonse de, baron 174
Rothschild, Édouard de, baron 97-100, 174 n. ***
Rothschild, familia: îi sponsorizează pe bolşevicii din Baku 182
Rothstein, Andrew 166 n. *
Rothstein, Fiodor 165, 166 n. *
Ruhadze, Nestor 130, 261
Rusia: deţinuţi politici 166; introducerea Constituţiei (1905) 126; revoluţia iminentă 135
Rustaveli, Şota: *Viteazul în blană de tigru* 42, 71

Saakaşvili, Miheil 131
Saghiraşvili, Davit: despre cum Stalin îl citează pe Marx 119; despre refuzul lui Stalin de a fi comisar 297; despre Revoluţia din Octombrie 300; despre situaţia din Petrograd 279, 298-299; despre Stalin la Petrograd 277, 288, 293, 296, 299; despre teroriştii lui Stalin de la Baku 181-182; îl descrie pe Stalin 88; supravieţuieşte şi îşi scrie memoriile 316 n. *; şi jefuirea băncii din Tiflis 29
Said, Kurban *vezi* Essad Bey
Sakvarelidze, A.D. 184, 187
Saltîkov, familia 245
Saltîkov, Filip 248
Samoilov, Ivan 236, 263
Samoilova (bolşevică din Baku) 321
Sankt-Petersburg (Petrograd): activitatea de partid a lui Stalin în 225; ameninţat de armata germană 291; bolşevicii trădaţi şi arestaţi 236; formarea guvernului provizoriu 265; Institutul Smolnîi 288 n. **, 295, 298, 301-302; în Revoluţia din Octombrie 295-301; Lenin se întoarce la (1917) 274; marinarii se revoltă la 281; Palatul de Iarnă 297-300; primarul şi o delegaţie se întîlnesc cu revoluţionarii 298-299; Sovietul din 134-135, 139, 162, 270 , 275-276, 278-281, 288; Stalin despre pericolele din 287; Stalin în oraş după evadarea din Narîm 222-223; Stalin se întoarce aici din Siberia (1917) 265, 269-270; Stalin vine aici de la Solvîcegodsk 192-193, 211-212, 215; Stalin vine la conferinţa bolşevică din 1905 de la 140; tulburări de stradă şi demonstraţii (1917) 264, 269, 279-280; viaţa dinainte de Revoluţia din Octombrie 290
Sarajevo: Franz Ferdinand asasinat în 251
Selivaniha, Turuhansk 242, 251
Seminarul din Tiflis: ca pepinieră de revoluţionari 68; cărţi interzise 73-75, 78, 80-81; comportamentrul rebel al lui Stalin la 75-76, 79-80; îl exmatriculează pe Stalin 81-82; marxismul în 76; Stalin frecventează 64-66, 68-69, 75, 76-79; viaţa în 68, 73-75
Serafim, arhimandrit 68, 79
Serge, Victor 181
Serghei Alexandrovici, mare duce 271 n. *
Serghei, patriarh 83 n. *
Sergo *vezi* Ordjonikidze, Grigol
Serov, A. (tatăl lui Ivan) 189 n. *
Serov, Ivan, general 199 n. *, 249-250, 314
Service, Robert 18, 236
Shell, companie petrolieră (Royal Dutch Shell) 174 n. **
Siberia: Stalin condamnat la exil în 111-117, 221-231, 237, 241-256, 258-264; efectul asupra lui Stalin 262, 262-263 n. *
Simhovici (ceasornicar din Batum) 97
Sinkevici, căpitan (al navei *Ţareviciul Gheorghi*) 155
Skobelev, Mihail 275
Slavatinskaia, Tatiana 216, 218, 225, 237, 242, 278, 313
Slepkov, cazul (1932-1933) 313 n. *
Slusser, Robert 19
Smaghin, general 100
Smirba, Hamdi 101-102

Smirba, Haşimi 101, 102 n. *
Smirnov, A.P. 207
Smith, Edward Ellis 19, 199 n. *
Sobolev, colonel de jandarmi 221
Social-Democrat, Partidul (*ulterior* Bolşevic): conferinţe la Tiflis şi Baku: (martie, 1906) 149; (septembrie 1906) 154; Congresul al II-a (Bruxelles/Londra, 1903) 116; Congresul al IV-a (Stockholm, 1906) 150-152; Congresul al V-lea (Londra, 1907) 155 n. *, 158, 160-166; Congresul al VI-lea (bolşevic) (Petrograd, 1917) 284; Ohrana îl prigoneşte 93; scindarea în facţiuni 27, 116, 169, 230; Stalin se înscrie în 77; *vezi şi* Bolşevic, Partidul
socialişti-federalişti (organizaţie) 119-120, 136, 148
socialişti-revoluţionari (eseri): Brigada de Luptă 125; georgienii se înscriu 119; îl bat pe Ordjonikidze la închisoare 187; Ohrana îi prigoneşte 94; participă la jefuirea băncii din Tiflis 167
Sofia (iaht) 156 n. *
Soldat (ziar) 288
Solomin, V.G. 262 n. *
Solvîcegodsk, provincia Vologda 189, 191-192, 197-198, 203, 313
Somary, Felix 182
soviete: alese 135; *vezi şi* Sankt-Petersburg: Sovietul din
Sovnarkom *vezi* Consiliul Comisarilor Poporului
Spandarian, Olga 176, 180
Spandarian, Suren: ales în Comitetul Central 213; arestat 218-219; boala 259-260; cofondator al ziarului *Bakinskii proletarii* 142; desfrîu 98, 176, 179-180, 185, 190; despre convingerea lui Stalin că are o misiune de îndeplinit 200; devotament faţă de marxism 176; exilat la Monastîrskoe 251, 259-260; îl vizitează pe Stalin în exil 257-258; la Tiflis 217; le vizitează pe surorile Svanidze 137 n. *; menşevicii îl anchetează 217-218; moartea 263; prietenia cu Stalin 98, 120, 179-180; relaţii cu soţia 176; scapă dintr-o razie a jandarmilor 186; se întîlneşte cu Stalin la Sankt-Petersburg 212; şi întoarcerea lui Stalin la Baku 194; şi procesul lui Kamenev în Siberia 258
Stal, Liudmila 179-180 n. *, 185, 235, 274, 276, 278, 313
Stalin, Iosif Vissarionovici (*născut* Ioseb Djugaşvili; Soso/Soselo/Koba): a doua căsătorie (cu Nadia) 310; activitate conspirativă şi rebelă la Tiflis 74-76, 79-80, 304; activitate revoluţionară la Tiflis 86-87, 89-90, 94, 136; activitate revoluţionară şi criminală de la Baku 173, 176, 180-184; activitatea în Sankt-Petersburg 225; activitatea în vestul Georgiei 124-126; acţionează împotriva Organizaţiei Militare 288; acuzat că ar fi trădat amplasarea tiparniţei partidului 149-150; adoptă numele „Koba" 75; adoptă numele de Stalin 227, 235-236; ales în Comitetul Central 276; ales în comitetul marxist ca membru intelectual 95; amante şi poveşti de dragoste 189-192, 195, 200, 203-205, 207-210, 249-250; ambiţii politice timpurii 63; arestat de Martînov (1910) 200; arestat la Sankt-Petersburg 212; arestat la Tiflis (1900) 85; arestat şi închis în Baku 186-188; artrită 257; asistă la o execuţie publică 64; atitudinea faţă de evrei 163 n. *, 232, 233 n. *, 245 n. *; atitudinea faţă de Lenin 192; atitudinea faţă de mama sa 51, 54, 65, 69, 78, 108, 190, 314-315; atrăgător în ochii femeilor 190; *Autonomia cultural-naţională* 243, 260; bătut de ceceni 183; ca lider interimar la al VI-lea Congres 284; ca presupus incendiator al rafinăriei Rothschild 98 n. *; cerc de intimi la Tiflis 87-88; cere bani în exil 242-243, 246; cheamă la grevă şi demonstraţii la Batum 97-100, 103; cîinele Tişka 252, 255, 285; cîntă 59, 68-70, 134, 138, 152-153, 184, 208, 255, 258, 322; condamnat la doi ani de exil în provincia Vologda 188-189, 191; condamnat la ispăşirea în continuare a pedepsei cu exilul (1910) 203-206; condamnat la patru ani de exil în Turuhansk 237; conduce demonstraţii la Tiflis (1905) 129; contribuie la planificarea unor demonstraţii şi revolte armate (1917) 279-280; copilărie şi adolescenţă 44-45, 48-49; credinţe 76-77; critică *Scrisorile din depărtare* ale lui Lenin 275 n. *; cucernicia din copilărie 59; cultul personalităţii 321; *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice* 117; dansuri şi petreceri 255; dat afară din Seminarul din Tiflis 80-81; declarat inapt pentru serviciul militar 263; deghizări 215-216; desenează şi joacă teatru 59; despre căderea Palatului de Iarnă 301; despre diplomaţi 225 n. *; discursuri 130, 132, 139, 277; discută noul guvern 296-297; dulcea răzbunare 259; elimină relatările despre activităţile sale criminale 36 n. *; evadează din exil 117-119, 199, 206-207, 214, 219, 222; exclus din partid de menşevici 171-172; exilat în Narîm (1912) 219-222; exilul şi viaţa în estul

Siberiei 112-116, 237, 241-255, 258-262; fascinaţia faţă de preoţi 83; fire 32; fiu nelegitim născut de Kuzakova 204, 208; ia cuvîntul pe tema chestiunii naţionale la conferinţa din 1917 de la Petrograd 276; interesul faţă de fete şi femei 80-81, 99; intră în clandestinitate şi evită înrolarea în armată 90 n. *, 91; intră şi studiază la Seminarul din Tiflis 65-66, 68-70, 74-79; îi depistează şi îi elimină pe spionii poliţiei 96-97; îi elimină pe trădători 196; îl întîlneşte pentru prima oară pe Lenin (1905) 140-143; îl întîmpină pe Lenin la întoarcerea în Petrograd 275; îl protejează pe Lenin care se ascunde la Petrograd 281-283; îl vizitează pe Lenin la Cracovia 225-230; în primul guvern sovietic 302-303; încarcerat în închisoarea Batum 107-109; încăierări pe stradă şi purtări sălbatice 56-58; încercări de a împiedica apariţia unor memorii ale mamei sale 41 n. *; *Înconjuratu-m-au viţei mulţi şi tauri graşi!* 292 n. *; încrederea lui Lenin în 276; înfăţişare şi mod de a se îmbrăca 32, 47, 57, 86, 99, 130, 149-152, 173, 221, 258 n. *, 271, 285 n. *; întrerupe banchetul de la Clubul Nobililor din Tiflis 126; învaţă limbi străine 74-75, 251; îşi pierde credinţa religioasă 63, 74, 80; îşi vizitează tatăl la Tiflis 79-80; la Ciatura 130-131; la Sankt-Petersburg (1912) 215-216; la şedinţa din Institutul Smolnîi 296; la Viena 228, 231-234; lectură şi cărţi 32, 59, 63, 65 n. *, 71, 73-74, 78, 88-89, 99, 109, 205, 211, 242; Lenin îl promovează la vîrful puterii 303-304; lipsit de abilităţi birocratice 304 n. *; lucrează ca ucenic de cizmar 61; lucrează la Observatorul Meteorologic din Tiflis 85; magnetismul personal 30, 52, 129 n. *, 184; marxismul 76-77, 119, 139, 187;mîndria georgiană 77; *Marxismul şi problema naţională* 234 n. *; naştere 44; nominalizat pe post de comisar al poporului pentru naţionalităţi 297; *Notele unui delegat* 163 n. *; nu se lasă prins de poliţia secretă 94, 99, 125, 145, 215-217; numit membru în Biroul Rus al partidului 194; o seduce pe Lidia Pereprîghina, cu care are doi copii 249-251, 256-257, 260-262, 312-313; operează o tiparniţă în Batum 101-102; ordonă uciderea unor foşti camarazi 319; organizează „Gaşca" (grup de bandiţi) 146; organizează apărarea Petrogradului 302; organizează jafuri pentru a strînge bani 146-149, 154-156; organizează jefuirea băncii din Tiflis (1907) 27-28, 31-33, 35-36, 167-168, 171; participă la congresul de la Londra (1907) 160-166; participă la Congresul I al Sovietelor (1917) 278-279; participă la congresul Internaţionalei a II-a de la Stuttgart (1907) 175-176; pasiunea pentru flori 44; paternitatea pusă sub semnul întrebării 45-47, 51, 195 n. *; părăseşte Georgia 36; petreceri şi legături cu femei („deviaţii") 184-185, 188; plantează pini 205; plănuieşte să fugă din Turuhansk 242-243, 248; plănuieşte să se însoare cu Petrovskaia 192, 200, 203-204; pleacă din Kureika (1917) 263; pleacă la Sankt-Petersburg din Solvîcegodsk 193; pneumonie 62; poartă pistol 90, 143, 153, 156; politica constituţională 272-273; povestea de dragoste cu Nadia Allilueva 286-287; poziţie de frunte în Partidul Bolşevic 231; preia controlul în Petrograd 271-272; presupus organizator al atacului asupra vaporului *Ţareviciul Gheorghi* 154-156; pretenţii de talent militar 149, 255; primeşte regulat bani în exil 252; probleme cu dinţii 113; profită de ospitalitatea prietenilor 120; promovează ideea împăcării cu menşevicii 230; purtarea faţă de copii 49 n. *; purtări rebele la şcoală 62; razii la redacţiile ziarelor 292; rănit în accidente pe stradă 52, 61; *Războiul* 272 n. *; reconstituie Batalioanele de Luptă 144; recrutat în armată 262; redactează ziare bolşevice 173; redactor şi publicist la *Pravda* 216, 219, 225-226, 275; relaţia cu Olga Allilueva 122-123, 225, 286; relaţia şi căsătoria cu Kato Svanidze 28, 148, 152-153; relaţii cu soţia sa 176-177; relaţiile cu tatăl său 60; retragerea pe malul Mării Negre la bătrîneţe şi depănarea amintirilor 309-310, 322; rivalitatea cu Troţki 305; rolul şi activitatea în timpul Revoluţiei 293, 296; scrie articole 94; scrie despre naţionalităţi 231-232, 234 n. *, 235, 243; scrie în *Zvezda* 219; scrie poezii 59, 63, 70-72, 74, 134, 157 (reproduse 39, 105, 201, 239, 267, 307); scrie un *Crez* politic 121 n. *, 123 n. *; se încaieră cu jandarmul Laletin 249-250; se îndrăgosteşte de fiica lui Cearkviani 63, 81; se întoarce la Baku (1909) 193-196; se întoarce la Petrograd (1917) 264-265, 269-271; se întoarce la Tiflis (1912) 217, 223-224; se întoarce la Tiflis din exil 118; se mută din nou în casa Alliluevilor (1917) 284-285; se mută în casa familiei Svanidze la Tiflis 137-138; se mută la Baku 37, 125-126, 168, 172-176, 179; se mută la Batum 95-97, 99, 103 n. *; se mută la Moscova (1912) 214; se opune implicării muncitorilor în partid 117 n. *; se opune reformelor ţarului 131; semnează contractul de împrumut cu Fels 165; sensibilitatea şi tehnicile artistice 71-72; sentimente religioase reziduale 83-84; suspectat că ar fi agent dublu 82, 112, 117, 124, 129, 149-150, 192, 196-200; susţine ordinul lui Lenin de a declanşa Revoluţia din Octombrie 288, 291-292; susţine politica militantă a lui Lenin 277; şcoala 50-51, 60, 62; şi ancheta menşevică a jafului din Tiflis 171; şi cazul

Malinovski 247-248; şi conflictul armeno-azer din Baku 128; şi izbucnirea Revoluţiei 291; şi moartea lui Kato 177-179, 184, 210; taxe de protecţie şi extorcări de bani 131; terorism în Georgia 132-134; transferat la închisoarea din Kutais 111; trădat şi arestat în Sankt-Petersburg 237; trimite daruri în bani prietenilor georgieni 316; uniunea civilă cu Serafima Horoşenina 207; variola şi semnele lăsate 49, 190; vizitează Suedia 150-151; vînează şi pescuieşte în Siberia 253-254
Stalin, Vasili (fiul lui Stalin): crescut sub Stalin 49 n. *; naşterea 310; profită de numele tatălui 236
Stalingrad, bătălia de la (1942-1943) 175 n. *
stalinism: ca o continuare a leninismului 172 n. *
Stasova, Elena („tovarăşa Absolut"; „tovarăşa Zelma") 179 n. *, 213 n. **, 216-218, 220, 270, 282
Stein, von (director la rafinăria Rothschild) 99, 101
Stockholm: Congresul al IV-a (1906) 150-152
Stolîpin, Piotr 156 n. *, 167, 171, 173, 180, 188-189, 192; asasinat 211
Stroev, locotenent de jandarmi 149
Sturua, Vano 76
Stuttgart: congresul Internaţionalei a II-a (1907) 175-176
Sudeikin, G.P., colonel 93 n. **
Suedia: Stalin în 146-149
Suhanov, Nikolai: despre ascensiunea lui Stalin la putere 304; despre întoarcerea lui Lenin în Rusia 275; despre popularitatea lui Troţki 276; despre Stalin ca „pată cenuşie" 19, 272, 316 n. *; împuşcat în timpul Marii Terori 316 n. *; şi Revoluţia din Octombrie 290, 299
Suhova, Tatiana 189, 191-193, 223, 313
Suhum, la Marea Neagră 154
Sulakvelidze, Aneta 29-31, 147, 159, 224 n*
Suliaşvili, D. 59
Sumbatov, prinţ 29, 31, 33
Summers, John 166 n. *
Surin, Simon 221
Suslov, Mihail 241 n. *
Sutele Negre (organizaţie naţionalistă) 139, 181
Svanidze, Alexandra (*ulterior* Monoselidze; Saşiko): despre creşterea lui Iakov Djugaşvili 217; despre cum Stalin scapă de poliţie 145; despre evadarea lui Kamo 223; despre hainele lui Stalin 151-152; despre Stalin ca organizator al jafului din Tiflis 31; îi trimite bani lui Stalin în exil 244; lucrează într-un atelier de modă la Tiflis 137; memorii 31, 137 n. *; moartea şi înmormîntarea 178 n. *, 312; o ajută pe soţia lui Stalin cît este arestată 158; stă cu Stalin la Moscova 312
Svanidze, Alexandre (Alioşa) 87-88, 99, 136-137, 151, 176, 311-312
Svanidze, Kato (soţia lui Stalin) *vezi* Djugaşvili, Ekaterina
Svanidze, Mariami (Mariko) 31 n. *, 137
Svanidze, Mariami 177 n. *
Svanidze, Mariami Korona (soţia lui Alioşa) 312
Svanidze, Simon 136 n. *
Svanidze, Sipora 136 n. *
Sveatopolk-Mirski, P.D., prinţ 125
Sverdlov, Andrei 258 n. *
Sverdlov, Iakov Mihailovici: arestat 236; ca şef al statului sovietic 143 n. *, 301 n. *; conduce Secretariatul partidului 303, 304 n. *; exilat în Turuhansk 242, 244, 246-248, 258-259, 263; îl ajută pe Stalin să refacă partidul 284, 288; îl vizitează pe Stalin 213; împarte exilul şi evadările cu Stalin 115, 143 n. *, 221-223; în Biroul Rus bolşevic 231; în Comitetul Central 278; membru al CRM al lui Troţki 292 n. **; mită pentru evadare 115; moartea 320-321 n. *; organizează apărarea Petrogradului 302; participă la Primul Congres al Sovietelor 277; plănuieşte să evadeze din exilul de la Turuhansk 242-243;primeşte banii de evadare meniţi lui Stalin 243, 246, 252 n. *; scutit de recrutare pentru că este evreu 263; susţine ordinul lui Lenin de a declanşa Revoluţia din Octombrie 288-289; şi izbucnirea Revoluţiei 290-291; şi relaţia lui Stalin cu Lidia Pereprîghina 249; voce 221
Sverdlova, Klavdia 248
Swan, Rev. F.R., 162

Şabelski, S.P., locotenent colonel 111
Şaliapin, Fiodor 216, 290, 299
Şamil, imam 42
Şapatava, Despina 101. 103
Şaumian, Ekaterina 194-195
Şaumian, Levan 177 n. *, 320-321 n. *
Şaumian, Stepan: ales membru candidat al Comitetului Central 213 n. **; cofondator al ziarului *Bakinskii proletarii* 158; cu Stalin la Vologda 213; extravaganţă 148; împuşcat la Baku 320 n. *; în cercul lui Stalin 277 n. *; la conferinţa de la Stockholm (1906) 151 n. *; la Londra 161-163; la Tiflis 134, 137 n. *; participă la conferinţa menşevică de la Tiflis (1906) 154; scapă dintr-o razie a poliţiei 186; Stalin acuzat că l-a trădat poliţiei 197-198; Stalin face cunoştinţă cu 90-91; Stalin i se opune la Baku 194-195; Stalin îi cere haine de iarnă pentru exil 189; Stalin îi propune să redacteze *Pravda* 236; susţine ordinul lui Lenin de a înfăptui Revoluţia din Octombrie 288; şi jefuirea băncii din Tiflis 167-168; şi poziţia dominantă a lui Stalin 180; şi represiunea ţaristă 180; tinereţea în Caucaz 20; vot de încredere 163 n. *
Şavişvili, Hariton 129-130
Şervaşidze, Ghiorghi, prinţ 87 n. *, 131
Şervaşidze, Olimpiada, prinţesă 87
Şevardian, Daneş 119
Şibaev, companie petrolieră 182
Şibaev, G.S. (baron al petrolului din Baku) 194
Şleapnikov, Aleksandr 270, 272, 301
Şostakovici, Dmitri 103 n. *
Şotman, Aleksandr 226, 228 n. *
Şreider, Grigori 298
Ştakelberg, Maria, baroneasă 223
Şteiberg, Isaak 303
Şubinski, colonel 182 n. *
Şulghin, Vasili 270
Şveiţer, Vera: anunţă moartea lui Spandarian 263; ca amantă a lui Spandarian 212, 257; despre cum Stalin se ascunde şi scapă în Sankt-Petersburg 212, 214; despre Kibirov 262; despre numele lui Stalin 236-237 n. *; îl vizitează pe Stalin în Siberia 257-258, 260, 263-264; se întoarce la Sankt-Petersburg 269-270; şi întîlnirea lui Stalin cu Sergo la Moscova 218; Stalin îi cere ştiri de la conferinţa de la Praga 214; votează condamnarea lui Petuhov 259

Talakvadze, Alvasi 185, 313 n.*
Tamara, regina Georgiei 42
Taraseev (familia) 244, 246, 248, 254
Taraseev, Alexei 246
Taraseev, Fiodor 248-249, 255, 261
Taraseeva, Anfisa 245-246, 255
Taraseeva, Daşa 255
Taraseeva, Elizaveta 251
Taratuta, Viktor 170
Tarkovski, Arseni 70-71 n. *
Tbilisi *vezi* Tiflis
Teatrul de Artă din Moscova 103 n. *
Ter-Petrosian, Mariam şi Arşak 45
Ter-Petrosian, Simon (Senko; Kamo): activitatea revoluţionară 122; arestat şi torturat 107, 144, 147; ca asasin 144-145, 148; ca protejat al lui Stalin 57, 88, 99; călcat de un camion şi omorît 36, 317; certuri cu Kamenev 120; condamnat la moarte şi amnistiat 223-224; extrădat din Germania şi judecat în Rusia 170; face cunoştinţă cu familia Lenin 158; fire 30-31; fuge din spitalul de alienaţi şi se mută la Paris 223; îi duce banii lui Lenin în Finlanda 169-170; la Berlin plănuieşte un jaf masiv 169-170; la Petrograd după Revoluţie 303; metode inumane de antrenament 310; mimează nebunia 170; omoară un armean la Tiflis 117; organizează „Gaşca” pentru un jaf masiv la Tiflis 224; participă la masa de

după nunta lui Stalin 153; primeşte bani din atacul asupra unui vapor 156; rănit de o bombă 167; se întîlneşte cu Vallah (Litvinov) la Paris 157; şi absenţa lui Stalin din Tiflis 139; şi întoarcerea lui Stalin la Tiflis 223; şi jefuirea băncii din Tiflis (1907) 33-35, 147, 158, 167-170; trăieşte pe spinarea femeilor 122; vine în vizită la surorile Svanidze 137-138 n. *; vizitează familia Alliluev la Petrograd 285
Tiflis (azi Tbilisi): activităţi teroriste la 134, 136, 139-140, 144, 147; conflicte etnice 129; descriere 28-29, 30 n. *, 72-73, 87; greve şi revolte la 85-86, 132; închisoarea Ortaceala 125; jefuirea băncii în 1907 27-37, 123, 157, 167-169, 170-171; marxismul la 73, 75-76; Observatorul Meteorologic 35, 83; reacţia oficială faţă de revoluţionari 90; Stalin ajunge aici după ce evadează din Siberia 118; Stalin participă la conferinţele de partid din (1906) 149-150; Stalin se întoarce la (1912) 217, 224
Tihomirnov, Viktor 219
Tihomirova, Lukeria 222
Tinvaleli, Kita, părintele 152
Tito, Josip Broz, mareşal 56 n. *, 232 n. *
Todria, Silva 211
Tolstoi, Lev, contele 68, 74, 187, 205, 283
Tomsk 221-222
Toroşelidze, Malakia 120 n. *, 123 n. *, 192
Toroşelidze, Minadora (*născută* Ordjonikidze) 123, 139, 149, 152
Tovstuha, Ivan V. 43-44 n. *, 102 n. *
Trifonov, Iuri: *Casa de pe chei* 313
Troianovski, Aleksandr 230-233, 236, 243, 299 n. *, 321
Troianovski, Elena (*născută* Rozmirovici, *ulterior* Krîlenko) 230-233, 236, 247 n. *
Troianovski, Galina (*născută* Kuibîşev) 233 n. *, 236
Troţki, Lev (*născut* Bronstein): afirmă că Stalin „ratează" Revoluţia 292-293; ales în Comitetul Central 285; arestat (1905) 141; arestat (1917) 282; asasinat 318; conduce Sovietul din Sankt-Petersburg 139, 162; credinţa în luptă 76; critică „comentariile anoste" ale lui Stalin la evenimentele contemporane lor 276; despre abilităţile persuasive ale lui Stalin 277; despre condiţiile de viaţă din exil 114, 116; despre cum se recunosc bolşevicii 116; despre închisorile ruseşti 108; despre Krasin ca fabricant de bombe 156; despre masacrul de la Batum 101; despre participarea lui Stalin la organizarea revoltei armate (1917) 280; despre politicile moderate ale lui Stalin 272; despre presupusa trădare de către Stalin a tovarăşilor marxişti 82; despre seminariile ţariste 68; despre situaţia din Tiflis 139-140; despre sosirea lui Stalin la Sankt-Petersburg 211; despre Stalin ca mediocritate 19; despre umblatul ca turist prin oraşe 165; despre vila Kşesinskaia 270-271; discută noul guvern 297; duşmani 277 n. *; face agitaţie de tînăr 86; iese din clandestinitate 288; intelectualism 20; îi desfiinţează pe Martov şi pe menşevici 299; îi priveşte de sus pe bolşevici 42 n. *; îl califică dispreţuitor pe Stalin drept „osetin" 42 n. *; îl descrie pe Stalin 233; în primul guvern al sovietelor 302-303; îşi abandonează soţia şi copiii 176 n. *; îşi adoptă numele 235-236, n. *; la New York 270; lipsă de scrupule 303; participă la congresul de la Londra (1907) 158, 162, 164-165; participă la şedinţa dinaintea congresului sovietelor la Smolnîi 295 n. *, 296; preia comanda forţelor militare 289; rivalitatea cu Stalin 305-306; scrie poezii 70-71 n. *; se întoarce la Petrograd din America 276; Stalin îl discreditează 205, 233; Stalin îl învinge la dezbatere 130; subapreciază cunoştinţele lui Stalin 65 n. *; susţine ordinul lui Lenin de a declanşa Revoluţia din Octombrie 289, 291; şi divergenţele de opinie în partid 205; şi izbucnirea Revoluţiei 291-292; şi Revoluţia din 1905 143
Tucker, Robert: *Stalin as Revoluţionary* 19
tunguşi, populaţie (Siberia) 241, 246, 252, 255, 258
Turuhansk, Siberia 115 n. *, 237, 241-242, 244, 245 n. *, 250 n. *, 252 n. *, 260, 262

Ţara Galilor: presupusa vizită a lui Stalin 166
Ţareviciul Gheorghi, vapor 154-155, 156 n. *, 181
ţărănime: campania lui Stalin împotriva 19
Ţeradze, Mihail 309
Ţereteli, Akaki 70-71 n. *
Ţereteli, Irakli 272, 277, 279, 281, 316 n. *
Ţeva, Georgia 133-134

Ţhakaia, Miha: 89 n. *; îl apără şi-l încurajează pe Stalin 119; îl duce pe Stalin la spital 145; îl trimite pe Stalin în vestul Georgiei 125; în conducerea superioară a bolşevicilor din Tiflis 139; la Londra 160-162; la nunta lui Stalin cu Kato 152; participă la conferinţa social-democraţilor de la Tiflis 154; se întoarce în Rusia în trenul „sigilat" al lui Lenin 274; supravieţuirea şi moartea 320; supus unui vot de încredere 163; şi întoarcerea lui Stalin la Baku (1909) 194; vizitează familia Lenin la Geneva 169
Ţihitatrişvili, Alexandre M. 44, 47
Ţimakov, familia 212
Ţinţadze, Kote: activitate teroristă 130-131; arestat 159, 168 n. *; cariera ulterioară şi moartea 317 n. *; despre acţiunile cazacilor 144; despre condiţiile de viaţă din Ciatura 130; la Baku 179; la Petrograd după Revoluţie 303; la Tiflis 223; le vizitează pe surorile Svanidze 137-138 n. *; memorii publicate 36 n. *; participă la masa de nuntă a lui Stalin 152-153; statut în „Gaşcă" 169 n. *, 180, 224; şi arestarea lui Iremaşvili 317
Ţiviliov („Cocoşul de pe mal"; şef de poliţie din Solvîcegodsk) 191, 193, 207-208
Ţkaro (ziar) 178
Ţulukidze, Alexandre (Saşa), prinţ 87, 125, 131-132
Ţuşima, bătălia de la (1905) 132

Ucraina: mişcarea de independenţă 234 n. *, 279
Ulianov, Aleksandr (fratele lui Lenin) 93, 142
Ulianova, Anna (sora lui Lenin) 142 n. *
Ulianova, Maria (sora lui Lenin) 282
Uratadze, Grigol 316 n. *, 331

Vadacikoria, Domenti 46, 96 n. *, 100
Vallach, Meier *vezi* Litvinov, Maksim
Vardoian, G.F. 88
Vaşadze, G. 130
Vaţek, Ivan 182, 195
Vedeneev (directorul Căilor Ferate din Tiflis) 90-91
Veiland, Olga 230-233
Vereşceak, Simon 187-188, 221, 278
Viena: Stalin vine la 227, 231-234
Vinter (activist bolşevic) 293
Vîcegda, rîu, Vologda 190
Vîşinski, Andrei 181, 187, 188 n. *, 281 n. *, 299, 321
Vlasik, Nikolai, general 318, 319 n. *
Voinţa Poporului (organizaţie) 45, 92
Vologda (oraş) 189, 192, 204-206, 208-209, 211-212, 214, 220, 313
Vologda, provincie: Stalin exilat în 188-189, 204, 207, 213
Voronţov-Daşkov, Illarion, conte 132, 171
Voroşilov, Klimenti E., mareşal: căsătorie 115; devine şef de stat 320-321; discuţii cu Stalin la bătrîneţe 309; în cercul lui Stalin 277 n. *; la Baku 184; la congresul de la Stockholm (1906) 151; semnează raportul lui Serov despre Stalin în exil 184 n. *; Stalin îl reîntîlneşte la Baku 179 n. *; şi întoarcerea lui Lenin în Rusia 275
Voznesenski (din Tiflis) 156, 168, 171
Vperiod (organizaţie) 209
Vulih, Tatiana 147-148, 173, 180, 184

Witte, Serghei, contele 135

Zaharov, Filip 242
Zaiţev, Fiodor, căpitan 198, 203
Zara (iaht) 157
Zemleacika, Rozalia 179 n. *, 183
Zinoviev, Grigori: conduce Leningradul din Smolnîi 288 n. **; despre dificultăţile partidului 192-193; despre publicarea eseului despre naţionalităţi al lui Stalin 243; iese din clandestinitate 288; împuşcat ca spion 248, 319; în clandestinitate (1917) 282; în Comitetul Central 213, 276; în primul guvern sovietic 302; la Cracovia 227, 230; nu-i

trimite cărţi şi bani lui Stalin 245; participă la Primul Congres al Sovietelor (1917) 277; participă la şedinţa de la Institutul Smolnîi 296; scrisori de la Stalin din exil 241, 243, 251, 259; se întoarce în Rusia în trenul „sigilat” al lui Lenin 274; se opune demonstraţiei armate 279; se opune Revoluţiei din Octombrie 289, 291; Stalin face cunoştinţă cu el la Stockholm 151 n. *; şi depresia lui Stalin în exil 255; şi publicarea memoriilor lui Ghio 197 n. *
Zinoviev, Stepan 227
Zola, Émile 73, 88
Zubatov, Serghei V. 93
Zubov, căpitan de jandarmi 34
Zvezda (*Steaua*; ziar) 213, 216, 218-219, 235 n. *

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

Table of Contents

Introducere
Lista personajelor
Notă
Prolog. Jefuirea băncii
Partea întîi
1. Soso, minunea lui Keke
2. Beso nebunul
3. Bătăuşi, luptători şi cîntăreţi la cor
4. O execuţie prin spînzurare la Gori
5. Poetul şi preoţia
6. „Tînărul cu ochi arzători”
7. Bătălia dormitoarelor: Soso contra părintelui Pată Neagră
8. Meteorologul de serviciu: partide şi prinţi
9. Stalin, omul din subterană: konspiraţiia
10. „Lucrez pentru Rothschild!” – foc, masacru şi arest la Batum
Partea a doua
11. Deţinutul
12. Georgianul îngheţat: exilul în Siberia
13. Sirena bolşevică
14. 1905: regele munţilor
15. 1905: luptători, zvăpăiaţi şi croitorese
16. 1905: „vulturul munţilor”. Stalin îl întîlneşte pe Lenin
17. Omul în gri: căsătorie, măcel (şi Suedia)
18. Pirat şi tată
19. Stalin la Londra
20. Kamo o ia razna: joaca de-a bandiţii şi cazacii
21. Tragedia lui Kato: inima de piatră a lui Stalin
22. Şeful Oraşului Negru: plutocraţi, taxe de protecţie şi piraterie
23. Distracţii la închisoare – curse de păduchi, crimă şi nebunie
24. „Cocoşul” şi aristocrata
25. „Lăptarul”: a fost Stalin agent al Ohranei?
Partea a treia
26. Două logodnice pierdute şi o ţărancă însărcinată
27. Comitetul Central şi „Frumuşica”
28. „Nu uita numele acesta şi ai mare grijă!”
29. Evadatul: săritura lui Kamo şi ultimul jaf
30. Călătorii cu misterioasa Valentina
31. Viena 1913: minunatul georgian, pictorul austriac şi

bătrînul împărat
32. Bal cu poliţia secretă: trădare şi travesti
Partea a patra
33. „Draga mea, sînt într-o situaţie disperată”
34. 1914: o comedie de moravuri în Nordul îndepărtat
35. Vînătorul
36. Un Robinson Crusoe al Siberiei
37. Sania trasă de reni şi un fiu în Siberia
Partea a cincea
38. 1917 primăvara: liderul stîngaci
39. 1917 vara: marinarii pe străzi
40. 1917 toamna: Soso şi Nadia
41. 1917 iarna: numărătoarea inversă
42. Gloriosul Octombrie 1917: revolta poticnită
43. Puterea: Stalin iese din umbră
Epilog. Bătrînul tiran în căutarea timpului pierdut
Stalin: nume, porecle, pseudonime şi nume false
Mulţumiri
Note
Bibliografie selectivă
Fotografii 1878-1910
Fotografii 1910-1918
Index